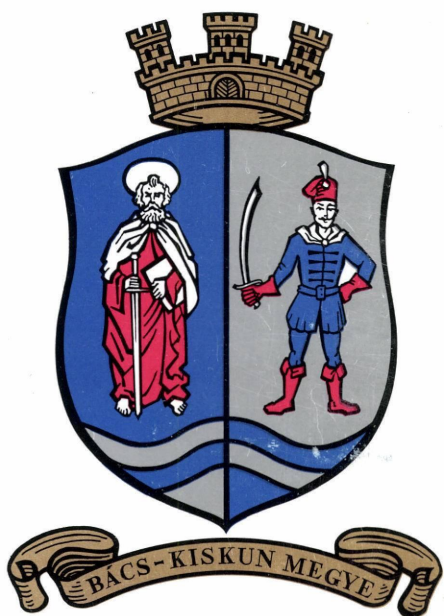
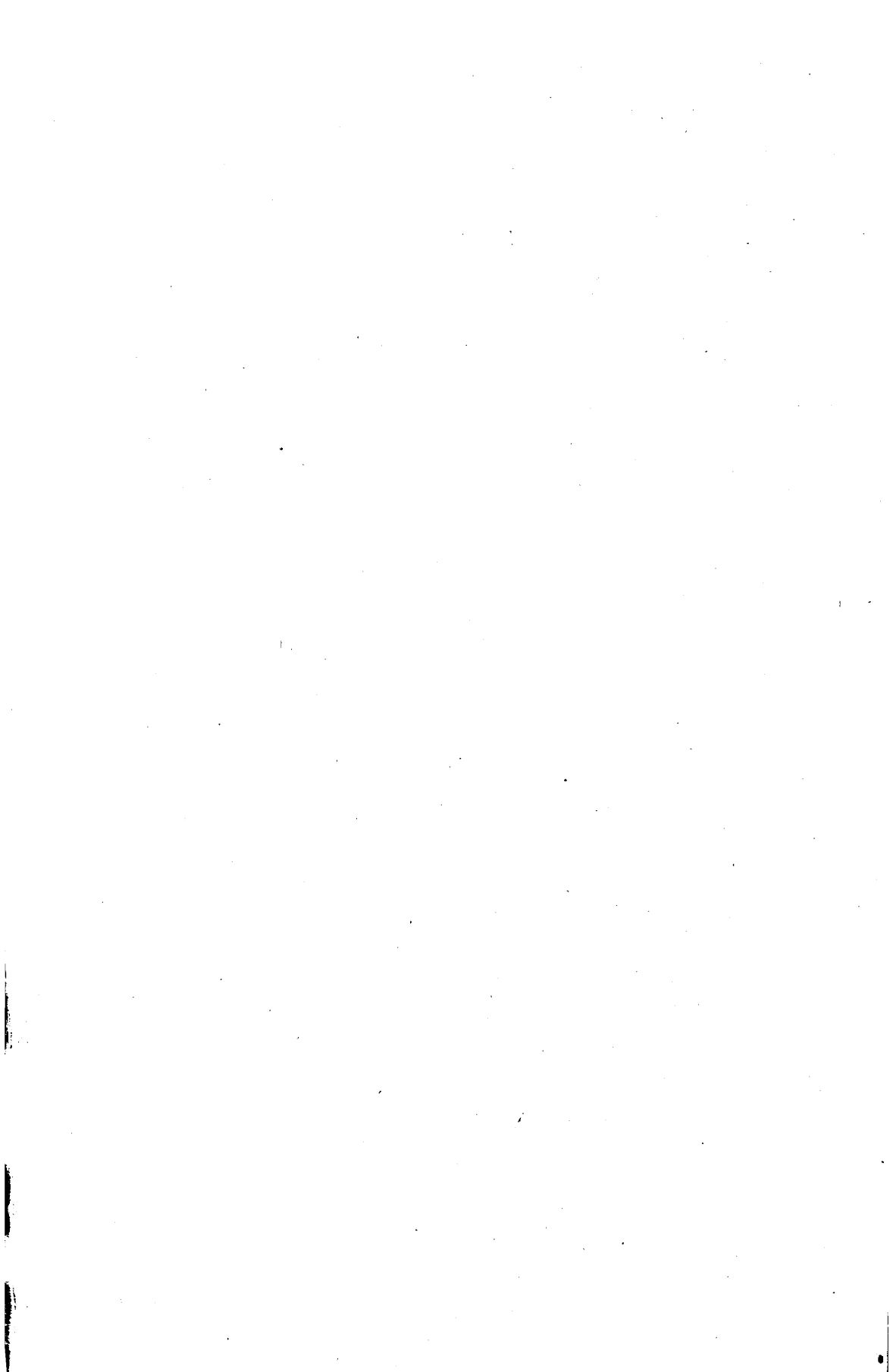

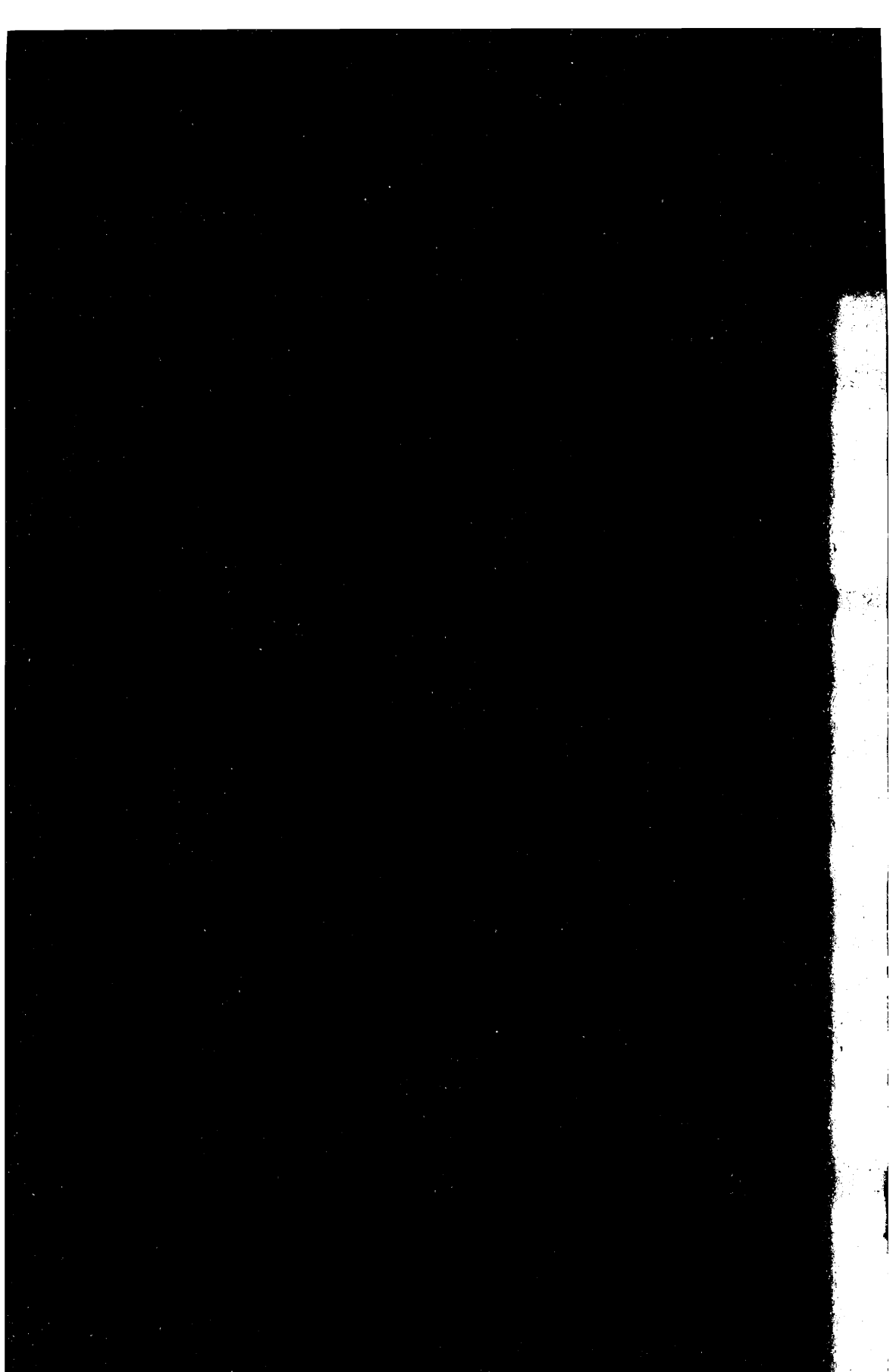
BÁCS-KISKUN MEGYE MŰLTJÁBÓL

XI.

A BÁCS-KISKUN MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT
LEVÉLTÁRÁNAK KIADVÁNYA

A kötet szerzői:

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET, IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR,
Ö. KOVÁCS JÓZSEF, KŐHEGYI MIHÁLY, KUCZY KÁROLY,
MERK ZSUZSA, PAPP IMRÉNÉ, PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA,
SZABÓ ATTILA, TÓTH ÁGNES

A kötet lektorai:

BENDA GYULA, DÓKA KLÁRA, KISFALUDY KATALIN,
MÉSZÁROS ÁRPÁD, SZABÓ FERENC, SZITA LÁSZLÓ,
URBÁN MIKLÓSNÉ, VARGA JÁNOS, VARGYAI GYULA

A védőborítót

BODRI FERENC
tervezte

ISSN 0133-1299
ISBN 963 01 43 07 0 XI.

**BÁCS-KISKUN MEGYE
MÚLTJÁBÓL
XI.**

Szerkeszti
IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR

KECSKEMÉT,

1992

KECSKEMÉT KÖZMUNKATERHEI A HÓDOLTSÁG VÉGÉTŐL 1848-IG

BEVEZETÉS

Magyarországon a feudalizmus korában a jobbágyság kizsákmányolását realizáló különböző szolgáltatások közül a munkajáradék, vagy más néven a robotszolgáltatás volt az, amelynek felhasználása, mértéke az egyik legjellemzőbb vonása volt az adott korszaknak.¹

Az ingyemmunkát a jobbágy a saját munkaeszközeivel (esetleg anélkül) az urasági udvarban, vagy a majorsági földön a legkülönfélébb munkaterületeken volt köteles végezni. Ennek mennyiségét 1514-ig nem határozta meg törvény. Kölcsönös egyezség vagy szokásjog alapján robotoltak a jobbágyok. Erre a korszakra a munkaszolgáltatás fokozatos visszaszorulása a jellemző.

A majorsági gazdálkodás terjedése folytán megnőtt a jobbágyi ingyemmunka igénye. A 1514-es törvények a robotot évi 52 napban határozták meg, de ezt a felső határt a földesúri üzemek munkaerő-szükséglete sok helyen már a XVI. század végén túlszárnyalta, a XVII–XVIII. században pedig a robot korlátlan emeléséhez vezetett. A munkajáradék lett a parasztság legsúlyosabb terhe, egészen a jobbágy felszabadításáig. Mária Terézia az Urbáriumban magas szinten egységesítette a munkaszolgáltatást, amely az 1848. évi, az úrbéri viszonyok eltörlését kimondó törvényig érvényben volt. (Egyébként az alföldi részeken az Urbárium a törvényileg biztosított robotjárandósággal jelentősen elősegítette a majorsági gazdálkodás kiterjedését.)

A hódoltság korától a civis városokban, mint pl. Kecskeméten és Nagykőrösön a város fizette pénzben, terményben és munkában a földesúri terhet.² A lakosokon pedig a városi magisztrátus — mint földesúr — hajtotta be a pénz-, termény- és munkaszolgáltatást,

1. Legfontosabb szakirodalom: ACSÁDY Ignác: 1948. — IVÁNYI Emma: 1952. — SZABÓ István: 1940. — SZÁNTÓ Imre: 1952. — VARGA János: 1952. — VARGA János: 1969.
2. HORNYIK János: 1860–1866. — IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990. — MAJLÁT Jolán: 1941.

amelyből a kincstári, vármegyei, földesúri, püspöki és városi adókat fedezték.

A robotmunka különösen a török és kuruc háborúk korában jelentett igen súlyos terheket, amikor a települések lakosait sokszor erejükön túl igénybevétték a magyar, török és német hatóságok, vagy seregek. A háborús viszonyok miatt nemritkán személyes biztonságuk, az ígásállataik, a szekerek, a kocsik is veszélybe kerültek. A későbbi (békésebb) időszakban leggyakrabban a beszedett adóból fizették a felsőbb hatóságok és a saját részre kiállított ígás és gyalog munkát.

A mezőváros munkaterheinek vizsgálatára a jelölt korszakban a legfontosabb források Kecskemét Város Levéltárának közmunka összeírásai.³ A hódoltság végétől rendelkezésre álló iratgyűjteményes 1720-as évekig szolgál jól használható, bő adatbázisként, amelyben a különböző címek alatt írták össze a munkaterheket pl.: „Gyalogh soros emberek szolgálattokról való számtartás,” „Fa, széna, kóhordás, mészégetés heverő sornak megh tudása,” „Derek szolgáltról való számtartás”, „gyalog sor”, „Szekér-soros embereknek rendiről”, „Posta kocsiknak rendi”, „Hajtás lajstrom”, „Kaszás bérbe Szolgáló Gazdák-nak neveik”, „Kaszás lajstrom”. A későbbi évekből csupán a kaszások névsora, vagy napszámosok száma (1755-ig), majd pedig a sószállítás elszámolásáról nyújtanak tájékoztatást, az évenként vezetett, de hiányosan megmaradt nyilvántartások. A bennük szereplő adatok a munka fajtáját (pl. „Halassra vitt törökök”, „Budára szénát”, „kalauz volt Kőrösre” stb) jelölik, a mennyiség és időtartam csak ritkán állapítható meg. A nagy mennyiségű kaszálást napokban, vagy hetekben jelölték. A fuvar esetében (széna, fa stb.) valószínűsíthető, hogy egy szekér, illetve kocsi rakományról van szó. Az adatok egy részénél csak a fuvar célját és eszközét találhatjuk: „kocsival”, „szekerével”, „lóval”, volt Budán, Szolnokon stb. A munkavégzés időpontját csupán néhány esetben rögzítették a nótáriusok.

Ezek után a robotmunka mennyiségét és azon belül a munkanemeket csak becslés alapján lehet megállapítani. (A földesúri birtokon vezetett robotjegyzőkönyvek általában precízen nyilvántartották az igénybevehető napszámot, a restanciát, a felhasználást ígás- és gyalognapszám, illetve munkafajta szerint.) A feldolgozáshoz — a közmunka összeírások mellett — kiegészítő forrásként számításba jöttek a gazda-

3. IV. 1504. Kecskemét Város Tanácsának iratai, n. Közmunka összeírások, 1633-1847. A levéltári fondok és állagok teljes nevét minden esetben csak az első alkalommal adjuk meg. A későbbi előforduláskor csak a szám és betűjelet rögzítjük.

sági iratok, a számvevő iratai, a választott község, és a tanács jegyzőkönyvei, valamint az összeírások is.⁴ Így a rendelkezésre álló irategyüttesek forrásbázisul szolgálhattak a mezővárosi munkaterhek főbb vonulatainak vizsgálatára, azonban mennyiségi, munkafajták szerinti és időbeli számszerű összehasonlítást nem minden esetben tettek lehetővé.

KÖZMUNKA- KÖTELEZETTSÉG ÉS MENTESSÉG

Mint utaltunk rá Kecskemét mezővárosi jobbágyközségi jogú lakossága 1848 előtt viselte a feudális terheket. A népes alföldi település családfői a vagyonuk alapján adóztak, ennek keretében kötelezte őket a városi tanács munkaszolgáltatásra is. (L. I. táblázat)

I. táblázat

Adózó családok száma⁵

Év	Család	Év	Család
1684	1219	1757	2772
1703	1243	1780	3189
1711	1222	1828	4374
1728	2097	1847	4935

A hódoltság korában és a kuruc háborúk idején elsősorban az állatvagyonból számított vadszám alapján történt az adózás. A mezőváros társadalmának gerincét a gazdák alkották. Iványosi-Szabó Tibor az 1663., évből a 853 kecskeméti családból a 726 gazdát (a nincstelenek és az „egyéb” nélkül) négy kategóriánba sorolta:⁶ 8,4% nagygazda (11.217 vadszám), 18,9% középgazda (6124 vadszám), 32,6% kúsgazda (3034 vadszám), 40,1% törpegazda (725 vadszám).

- IV. 1503. Kecskemét Város Választott Községének iratai. a. Közgyűlési Jegyzőkönyvek. — VI. 1504. a. Tanácsülési jegyzőkönyvek., 1. Gazdasági iratok., m. Összeírások. — IV. 1508. Kecskemét város számvevőjének iratai. a. Számadáskönyvek.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1979. 289 — BÁLINTNÉ MIKES Katalin: 1979. 35–37 — IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1987. 114–116. — H. PÁLFY Ilona: 1935. 385–386 — IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990. 20.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1988/A. XIII. táblázat.

1780-ban az adózók 86%-át (2746 család), 1828-ban és 1847-ben 73%-át (3189 és 3511 család) tették ki a gazdacsaládok. Kecskemét esetében (hasonlóan pl. Nagykőröshöz) jobbágytelkek nem alakultak ki, az igaerővel rendelkezők a várostól földet, kertet kaptak, általában áletfogytiglan.⁷ A házat és a tetemes munkabefektetést igénylő kertet, szőlőt a tulajdonosok szabadon adták, vették. Az országos szokás- és jogviszonyoktól való eltérés miatt Kecskemét esetében más a „zsellérek” kategóriája is. Több összeírásnál (pl. 1757-ben, 1780-ban, 1847-ben) azokat az adózókat jelölték így, akiknek nem volt házuk. Az 1828-as összeírás megkülönböztetett házas zsellért (2354 család) és házatlan zsellért (1185 család).⁸ Nyilvánvaló, hogy a korábbi és későbbi összeírásokban az itt zsellérként feltüntetett 2354 zsellér (az adózók 54%-a) gazdaként szerepel. Az 1828-as összeírás rovatai is jelzik a kecskeméti társadalom sajátos vonásait. Szántóföld (5476 kat. hold) csak a 835 „jobbágy” cím alatt felvett adózóhoz tartozott. Szőlő (619 kat. hold) viszont összesen 1905 család kezében volt, vagyis a „zsellérek” kategóriájába soroltak közül is többeknek. Tehát a gazdatársadalomnak csupán egy része rendelkezett szántóval, viszont a szőlőterületnek (1905 kapás) mindössze harmada (623 kapás) volt a kezükön. 1170 kapás (61,4%) szőlőt a zsellérek, 112 kapást (5,9%) a házatlan zsellérek birtokoltak.

Az állatállomány tulajdoni megoszlása is reprezentálja, hogy Kecskeméten a „gazda” a magyarországi fogalmak szerinti jobbágyot és zsellért együttesen jelentette. A zsellérek fontos megélhetési forrása (és adóalapja) az igás- és egyéb állatállomány lehetett.⁹ (L. II. táblázat)

A föld igen egyenetlenül oszlott meg a gazdatársadalom kezén. A szántóval rendelkezők 86%-ának legfeljebb 5 kat. hold, míg 13,8%-ának 6 és 50 kat. hold közötti terület volt a birtokában. Két család ennél nagyobb szántóterülettel rendelkezett. A szőlőnél hasonló kép mutatkozik: egy kat. holdnál (6 kapás) nagyobb szőlője csupán a tulajdonosok 3%-ának volt, míg a tulajdonosok 87,8%-ának csak két holdnál kevesebb szőlőterület jutott. a gazdaháztartások közül a cselédet alkalmazók köre még a harmadot sem érte el (1771-ben 29%).¹⁰ Különösen szűkkörű (5,9%) volt a háromnál több cselédet foglalkoztató nagygazdák köre.

7. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1987. 113.

8. H. PÁLFY Ilona: 1935. 385-388

9. „Mínthogy a Lakosság között sokan vagynak olyanok kik leginkább a fuvarozásból élnek.” IV. 1503. a. 1837. január 22.

10. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1987. 120

Az állatállomány megoszlása az egyes társadalmi csoportok között

Állat	Jobbágyok	Zsellérek	Házatlan zsellérek	Össz.
	birtokában			
Ökör	205	216	12	433
Tehén	117	52		169
Borjú	36	11		47
Ló	470	416		919
Juh (tenyészt)	188	104	12	304
Sertés (tenyészt)	70	49		119

A XVII. századi, az állatállomány nagyságán nyugvó adóalap bázisa a XVIII. századra már egyértelműen a földbirtokra került át. Világosan mutatja a váltást, hogy a város tanácsa 1755. augusztus 19-én elrendelte — a porció és a földesúri census eddigi „egyenetlen volta” miatt — a lakosság vagyonának összeírását, amelyben szerepelnie kell a szarvasmarhák, lovak, juhok, szőlők, kertek stb. számának és nagyságának.¹¹ A tanács 1783. évi rendelete „mind azok, a kik akárhol bírnak földet, ígásmarhát szerezzenek” a várható távolsági fuvar teljesítésére.¹²

A XIX. század első felében vagyonuk alapján a lakosokat három „classis”-ba sorolták. A harmadik osztályba voltak a „manualisták” is, tehát akik csak kézi napszámmal tartoztak.¹³ A tanács és a választott község 1830 októberében négy szenátort bízott meg a „hetellőknek a birtokukhoz képest helyesebb kivetéséről.”¹⁴ Irányelvként megszabták, hogy öröktulajdonú, beneficiális és az árendás földek egyaránt számítanak és azt, hogy „ezen szolgálat pedig minden akinek fölgye vagyon akár tart járó jószágot, akár nem, vagy árendássa vagy fogadottja le szolgálni köteles.”¹⁵ Ezek alapján a földdel rendelkezők közt hét „classis”-t határoztak meg, amelyekhez tartozók egy hetet kötelesek szolgálni a következőképpen: L. III. táblázat.

11. IV. 1504. a. 1755. augusztus 19.

12. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989. 275

13. IV. 1504. 4. Szabályrendeletek. 1803.

14. IV. 1504. l. 1830. október 24.

15. Magyar, minden bizonynal (1100 n. öles) holddal számoltak.

A közmunkaterhek tervezett megoszlása az egyes vagyoni csoportok között

	Classic (hold)	Szolgálat	
1.	200–	12 ökörrrel	2 szekérrel
2.	150–200	10 ökörrrel	2 szekérrel
3.	100–150	8 ökörrrel	1 szekérrel
4.	75–100	6 ökörrrel	1 szekérrel
5.	50–75	4 ökörrrel	1 szekérrel
6.	25–50	2 ökörrrel	1 szekérrel
7.	–25	2 ökörrrel	1 szekérrel

A beterjesztett javaslatot az 1831. február 22-én tartott tanácsülés úgy módosította, hogy az első hat osztály szerint kategorizálta az adózókat. Azonban ezt a tervezetet az úriszék¹⁶ 1832 augusztusában módosította, mert „a szolgálatok felemelése a tizedeseknek, s az arra rendeltetett más Város szolgálainak tsak a Visszaélésre szolgálhatna.”¹⁷ Ezért az első alkalommal megállapított hét osztályt meghagyták, de jóval mérsékeltebb közmunkaterhekkel: L. IV. táblázat.

A földdel nem rendelkező „pusztán házzal vagy szőlővel bírókat és egyszersmind a házzal nem bíró zselléreket ... a ház és szőlő szerint classificatio” alá vonták és három osztályba tagolták: Az elsőbe tartozók egy gyalog hetet, a másodikban lévők négy napot, a harmadikhoz tartozók két napot szolgáltak. „Az egészen tehetetlenek... felmentessenek a szolgálat alól.”

Az ingyemmunka bármely korszakbeli kivetése nem jelentette az illető családfőnek a személyes munkavégzést.¹⁸ A nagygazdák esetében valószínűleg sűrűn, de a kevésbé vagyonosok körében is általánosnak számított a közmunka pénzen történő megváltása. Pl. 1685-ben a robot megváltásáért 3 és 12 garas közötti összeget, vagy 1–2 oroszlanost, illetve fél tallért fizettek az adózók.¹⁹ Ebben az évben a gyalog sorosok közül „heten fogadtak egy émbert.” Világos, hogy Szabó Lőrincné, aki „volt kaszálni 3 héttig, item volt varműre” nem személyesen

16. Kecskeméten, mint jobbágyközségben (a civis tulajdonviszonyok ellenére) a Koháryak úriszéke jelentette a legfőbb joghatóságot.

17. IV. 1504. 1. 1832. augusztus 1.

18. Vö. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1988/A. 23

19. IV. 1504. n. 1685.

dolgozott, hanem családtagja, cselédje, vagy fogadott napszámosa robotolt. 1699-ben „Órdógh Mátyás volt maga személyében Pestre,” vagyis szükségesnek tartotta a nótárius azt megjegyezni, hogy személyesen dolgozott.²⁰ 1709-ben Péter Jánosnak „mert szolgája, egy lova,” egy másik adózónak „volt egy embere kaszálni egy hétig.” 1710-ben Toth Mihálynak „volt két lova szolgája Pestre hintót vontatni.”²¹ Ugyanebben az évben Csik Péterné, Nádasdi Istvánné „kaszált, marhát hajtott, lóval kocsival robotolt” a közmunka összeírási jegyzőkönyv szerint.

IV. táblázat

A közmunkaterhek jóváhagyott megoszlása az egyes vagyoni csoportok között

Classis	Szolgálat	
1.	6 ökörrel	1 hét
2.	4 ökörrel	1 hét
3.	2 ökörrel vagy 2 lóval	1 hét
4.	2 ökörrel vagy 2 lóval	5 nap
5.	2 ökörrel vagy 2 lóval	4 nap
6.	2 ökörrel vagy 2 lóval	3 nap
7.	2 ökörrel vagy 2 lóval	2 nap

A munka pénzen történő megváltására konkrét adatok is bőven találhatóak a levéltári iratokban; Az 1803-ban kiadott városi rendelet²² szerint a hidak és utak helyrehozatala céljából „minden korban levő lakosokra” kivetett évi egy napi munkát megválthatták az adózók — az akkori három vagyoni osztálynak megfelelően — másfél, egy, illetve fél rajnai forintért. Általánosan elfogadott gyakorlat lehetett a „Kaszabér”, melynek kivizsgálását 1825-ben elrendelte az electa communitas.²³ A vármegye 1834-ben a „Pesti hetellő sort a jövendőre” megengedte megváltani.²⁴ A befoly pénzért aztán „az ezen terhet magára vállalni fogó Pesti Lakos” végezte el a munkát.

20. Uo. 1699.

21. Uo. 1710.

22. IV. 1504. h. 1803.

23. IV. 1503. a. 1825. szeptember 28.

24. Uo. 1834. január 20.

Különösen a távol végzett munkát igyekeztek a lakosok megváltani, vagy maguk helyett „megfogadott napszámosokat” küldeni.²⁵ (1808-ban a komáromi vár építéséhez fogadtak napszámosokat „néhány lakosok”. A városi tanács 12 rajnai forintban határozta meg a napszámosok bérét.)

Sok esetben a város eleve fizetett embereket, napszámosokat alkalmazott közmunkáknál, mint 1690-ben, amikor „Kohári István Urunk eő Nagysága számára” Szécsénybe küldött két szekér és 12 ökör mellett szolgáló öt ember személyenkénti heti 4 garas bérét a város fizette.²⁶ Az igen terhes — Szolnokról Pestre történő — sófuvarozást is jobbára pénzért fogadott emberekkel végeztette a város. (A szállított mennyiség a XIX. század első felében évi kétezer-hatezer bécsi mázsa közt mozgott.²⁷) A fuvarozást végző kecskeméti gazdák adójából levonták a fuvarbért.²⁸

Tehát a város lakossága — értékét tekintve — egyetemlegesen viselte a közmunkaterheket. A robot alóli mentességet azonban a legkorábbi időktől — különböző címen és okok miatt — a lakosság egy része élvezte. Az egyik ilyen mentességet élvező csoport a szegény, tehetetlen lakosokat foglalta magába.

A török kor végén és kuruc háborúk idején 20% körül mozgott a robotot nem végzők (és nem fizetők) aránya. A török hódoltság idején az adóterhek (ennek keretében a munkaszolgálat) viselésére a jobbágytelepülésen élő nemesség is vagyonának megfelelő mértékben volt kötelezhető.²⁹ (L. V. táblázat)

V. táblázat

Nemes családok Kecskeméten³⁰

Év	Család
1707	11
1730	21
1757	22
1772	34
1828	165

25. IV. 1504. a. 1808. november 25.

26. IV. 1504. n. 1690.

27. Uo. 1823-1845

28. „1845. június 26-án sőt fuvarozott lakosainkkal Szolnokon keresztül Pestre küldetvén, mely alkalommal felszállítottunk 5845 mázsa 72 fontot, mely fuvarért kiadtunk 3092 forint 47 krajcárt pengő pénzben.” Uo., 1845.

29. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1988/A. 19-20

30. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1987. 112 — H. PÁLFY Ilona: 1935. 389.

Bár a vármegye a török hódoltság megszűnte után, 1696-ban határozatilag kimondta, hogy nemeseket nem szabad nemnemesekkel azonos elbánás alá vonni és az előfogatot csak minden harmadik esetben kötelesek adni.³¹ A városban élő nemesség az 1760-as évek után személyük után nem adóztak, de birtokaik után igen. Minden bizonnyal a városi tanács 1783-ban hozott határozata (a transerva... terhét, minthogy minden lakosnak egyaránt kelletik viselni.) a nemesi adómentességi törekvések ellen irányult.³² A nemesek ezirányú szervezkedését Révész László a következő esettel világítja meg:³³ 1788 januárjában a tizedesek nemes Szánthó Pálné kocsját a császári sereg számára Futakra akarták küldeni, mivel éppen rajta volt a sor, de ő megtagadta az engedelmességet. Arra hivatkozott, hogy — a többi városi nemessel egyetértésben — csak a királyi pecsétes parancs előmutatása után hajlandó a szolgálatot teljesíteni, különben az alispán meg fogja büntetni. A nemesek és a város vezetése közti alkudozásra végül az 1799. április 5-én kötött szerződés tett pontot. E szerint a nemesek nem kötelesek forspontozni, hanem ahelyett mindazok, akiknek szántójuk, vagy kaszálójuk van megváltás címén évi 2–2 forintot fizetnek.

Az adófizetési mentességhez hasonlóan nem robotoltak a város hivatalban lévő választott tisztségviselői. Szokásjog alapján ugyancsak mentességet élveztek az előző év tisztségviselői is, amelyet általában írásban is rögzítettek a közmunka jegyzőkönyvekbe.³⁴ A későbbiek során némely problémák akadhattak e mentesség körül, amit jelez pl. a választott község 1847. évi tiltakozása.³⁵ „Minthogy a közmunkára olly hibásan íráttak össze a korabeli tisztesbek, miszerint némely Tizedekben azon tekintet alá estek mint a többi Adózók, más Tizedekben némi kedvezményben részesültek, ismét másutt még csak összeírás alá sem jöttek, igazítassék ki az összeírás és az érdeklett Tisztesbek mint hivataluknál fogva nemes személyek éppen azon tekintet alá jöjjenek, mint kebelbeli született Nemesek... az érintett Tisztesbek akár szekeres, akár gyalog Napszámaik mennyiségét tekintve számot nem tarthatnak.”

31. RÉVÉSZ László: 1956. 26–27.

32. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989. 275

33. RÉVÉSZ László: 1956. 26–27.

34. 1683-ban a város előző vezetősége azt kérte, hogy engedjenek el nekik, egy kocsi sort, egy heverő sort, egy fahordást, egy sak sort, egy tik sort." IV. 1504. n. 1683/84. — Lásd még: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1988/A. 20–21.

35. IV. 1503. a. 1847. december 10.

A KÖZMUNKA MEGSZERVEZÉSE

A város közmunkára képes lakosainak összeírása, a munka megszervezése a városi vezetés feladata volt. Kecskemétet a török-korban négy tizedre tagolták, amelyek száma később hatra, a XVIII. század második felében nyolcra, 1818-ban tízre és 1827-ben 11-re emelkedett.³⁶ A tizedek élén tizedes állt, aki kerületének ügyes-bajos dolgait intézte. Hatósági közeg volt, fizetéssel. Szemmeltartotta a tizedében élő lakosságot és annak a hatóságot érdeklő minden viszonyát. A tizedesek vállára nehezedett a közmunkára való előállítás terhe is. Tevékenységüket segítették még a hadnagyok „forspontokat hajtani... nyáron a kaszások mellett vigyázni” és a polgárok, akik a tizedesekkel kötelesek a „kaszásokat... és más munkásokat hajtani... minden személyválogatás nélkül; akik esztendő által város munkájára sem voltak, azoktól kaszásbért beszédni.”³⁷ A tizedesek határozták meg, hogy a járomszám után ki mennyi járommal (hány ökörrrel, vagy lóval) és mikor álljon elő. Egy 1769. évi szabályozás szerint először az egyjármos (kétökrös), majd a kettő, három, négy és öt jármos gazdák kerültek sorra.³⁸ A kor körülményeinek megfelelően egy szekérhez lehetőleg legalább négy ökröt fogtak, ezért két egyjármú gazda ígásállatait „öszvevetették”. Ha egyik gazda sem tudott elmenni pl. „nyárban, vagy takarodás, vagy részegség miatt,” akkor a tizedes egy gyalogsorost állított a szekérhez. Egyébként azokat a „tehetséges mesterembereket”-et, akiknek földjük volt, a tizedesek ugyanúgy, mint a gazdákat „járomba iratták.”

A XIX. század elején a tizedesek már 60 kocsit tartottak készenlétben, vagyis meghatározott lakosok magukat, illetve ígásállataikat tartottak három napig készenlétben tartani.³⁹ Ennek elteltével, akár rájuk került a sor, akár nem, a soron következő gazdák állították ki a 60 kocsit.

Az 1839. évi statútum annyiban enyhített ezen a gyakorlaton, hogy kit-kit értesíteni kell előre a szolgálatról, s lovait 24 óráig tartozott készenlétben tartani odahaza. Azonban a rendelet kimondja azt is, „minthogy szükséges forspontok számát előre kiszámítani nem lehet, ha valaki soron kívül szállítódik a forsponthoz, büntetés terhe alatt engedelmeskedni tartozik.”

36. THIRRING Gusztáv: 1935. 371.

37. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989. 284-285

38. Uő. 240.

39. RÉVÉSZ László: 1956. 26

A tizedesek feladatához tartozott még a közmunkát megváltóktól a pénz (kaszapénz) beszedése, amelyet aztán a pénztár felé továbbítottak.

A közmunka végzése alóli kibújást keményen megtorolták; volt olyan eset is, amikor előre meghatározták a büntetéspénzt.⁴⁰ Természetesen a török és a kuruc háborúk idején a seregek vezérei sokkal kegyetlenebb büntetéseket helyeztek kilátásba az esetlegesen elmaradó munka miatt. Mercy tábornok az 1685. novemberében kelt levelében a palánk karók küldésének elmaradása esetén halálbüntetéssel fenyegetőzött, kerék, akasztófa és nyárs odarajzolásával.⁴¹ 1686. októberében Delaverne császári tábornok karóbahúzással fenyegette meg a kecskemétiakat, ha a szükséges dolgok szállítását nem teljesítik. 1690. november 13-án kelt királyi parancs Buda várának helyreállítására rendelt ingyen munkát a vármegye helységeitől.⁴² A munkát megtagadóknak első esetben 150, második esetben 200 botütést, a harmadik esetben börtönbüntetést és súlyos bírságot helyezett kilátásba. 1710-ben a szolnoki és a hatvani várakhoz nem érkeztek meg a kirendelt kecskeméti gyalogmunkások, ezért Csajághy János ezredes a munka sürgős volta miatt a saját hajdúit állította sáncázásra és a napszámjukat (50 tallért számítva) behajtotta a városon.⁴³

A sürgős munkák elvégzésére a város már a XVII. század végén tizedenként kocsit állított fel három lóval.⁴⁴ Ezek tartására vagy pénzt szedtek (1697-ben tizedenként 40 tallért), vagy abrakot gyűjtöttek.⁴⁵ 1664. évi adatok szerint „hirmondó lovat” tartott a város.⁴⁶ 1697-ben a „postásságot” úgy oldotta meg a magisztrátus, hogy egy-egy háromlós kocsit vettek és melléjük egy-egy szolgát alkalmaztak.⁴⁷

A vármegye 1695-ben négy szekeret küldött Kecskemétre a postaszolgálat előmozdítására, amelyet aztán helyben kellett megfizetni.⁴⁸ (A kuruc-kor végén a város postást tartott, aki munkájáért adóelengedésben részesült.)⁴⁹ 1825-ben a „Nemes Város tulajdonában 8 ló, 18 ökör, 3 szekér volt, amelyeket a közmunkáknál használtak fel.”⁵⁰

40. 1803-ban az út- és hídjavítási közmunkára meg nem jelenőknek „minden esetben 20 krajcár büntetést” kellett fizetni. IV. 1504. h. 1803.

41. HORNYIK János: 1862. I. k. 54., 56., 94. sz., oklevelek.

42. BOROSY András: 1984. 93

43. BALANYI Béla: 1979. 145

44. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1988/B. 115

45. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989. 256

46. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985. 354-355

47. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1988/B. 115

48. BOROSY András: 1984. 162

49. BALANYI Béla: 1979. 147.

50. IV. 1504. l. 1825. december 27.

Nyilvánvaló tehát, hogy a legkorábbi időktől létezett fizetett napszamosok foglalkoztatása, sőt saját kezelésű igát is tartott a város. A robotmunka és a napszamos munka hatékonysága közti különbséget jól érzékelteti a XIX. század elején tett megállapítás: „az ölszámbra pénzért fogadott ölfá vágók sokkal serényebben” dolgoznak mint a hetelők.⁵¹

Munkaerő forrásként számbajöhetett még a városi börtönben tartott rabok foglalkoztatása, amelyet igénybe is vettek pl. az építkezéseknél, vagy favágásnál. (Egyetlen kikötés az volt a rabok dolgoztatásánál, hogy halálos ítélet alatt álló foglyot nem használhattak ilyen célra⁵²) A város „cassájának terheltségére” kedvező volt ez a tevékenység, ugyanis legalább a kenyér porciójukat ledolgozták a rabok, szerény „in natura”, vagy 4 pengőkracjáros napi bérért.

A ROBOTMUNKA FELHASZNÁLÁSA

A XVII-XIX. században Magyarországon a robotmunka felhasználása három formában történt: gyalogrobotként, helyben végzett igásrobotként (szántás, vagy fuvarozás) és távolsági fuvarként. Kecskeméten is ennek megfelelően lehet a munkafajták osztályozását végezni. (Szántást nem végeztek robotban, földesúri majorság hiányában!) A korabeli feljegyzések alapján azonban az elkülönítésük nem egyszerű. Ugyanis sok esetben kombinálták az igás- és a gyalogrobotot. Igénybevették az egyes lakosok igaerejét (szekerét, ökrét, kocsiját, lovát), amelyekkel vagy őket küldték fuvarba, vagy esetleg a gyalogrobotba behívott „manualistával” indították a szállítmányt. Pl. 1710-ben Nagy János „volt Szegedre kocsival két lóval”⁵³ Mányoki István „maga három lovával, kocsijával Pestre járt.” Kecskemét a szolnoki várhoz adott 1711. szeptember 1. és 20. között 84 sáncásót, 8 faragót és 16 szekeret.⁵⁴ 1724-ben a város „Antal nevű Rideg legényt” küldte „egy kurrens ökröket, szekeret levéllel Isakig”.⁵⁵ 1724. június 6-án Benkó István „2 lova Kotsiját a Hadnagyok behajtatván” küldték Kőrösig. A kiragadott példák is szemléletesen mutatják, hogy az igával (a XVIII. század közepétől földdel) rendelkezők igásállataikat, szekereiket, kocsijaikat

51. IV. 1503. a. 1832. március 12.

52. IV. 1504. l. 1835. június 14.

53. IV. 1504. n. 1710.

54. Uo. 1711.

55. Uo. 1724-26.

voltak kötelesek "sor szerént" kiállítani, valamint a vagyontalanokkal együtt gyalogrobotot végezni a fuvarozásnál.

Az egyes években végzett közmunka mennyiségét a hiányos adatok miatt nehéz összevetni, ugyanis legtöbb esetben időtartamot (napot, hetet) nem jeleznek a források. A pontos dátum és időtartam jelölése ritkább. Pl. 1689. május 27-én a „Budai Inspector Urunk” számára küldött 16 kaszás 3 hétig, a július 23-án küldött 17 kaszás 2 hétig szolgált.⁵⁶

Az 1685. évben 1025 alkalommal történt valamely termék (széna, szalma, árpa, bor, fa, nád, szög) levél vagy személy szállítása 23 különböző helyre. 1710-ben összesen 576 alkalommal, 29 helyen voltak fuvarban a kecskemétiék. 1685-ben 763 hetet kaszáltak, 210 alkalommal rendelték Budára „Várműre” a lakosokat. Egyéb munkát („fabíró volt”, „istrázsált”, „juhot hajtott”) végeztek még 8 hetet, illetve 4 alkalommal. 1710-ben 330 hét kaszálást jegyzett fel a nótárius a jegyzőkönyvbe. (Iványosi-Szabó Tibor számítása szerint a kecskeméti-ek 1664-ben 1072 hét gyalogrobotot és 227 alkalommal postaszolgálatot teljesítettek.⁵⁷ Az összes robot 1849 hetet tett ki.) A XVIII. század derekán kb. 2300 gyalognapot teljesítettek a kecskeméti adózók.⁵⁸ 1785-ben szekérrel és kocsival mintegy 900 alkalommal, „kaszás bérben” 1300 fő, „gyalog sorban” 520 fő teljesített szolgálatot.⁵⁹ 1786-ban kilenc helyre indult kecskeméti forspont.⁶⁰ Összeségében megállapítható, hogy a török-hódoltság és a kuruc-háborúk korában a városlakokat súlyosabb munkajáradék terhelhette, mint a későbbi időszak nagyobb létszámú mezőváros adózóit. 1711 előtt a robotmunka zömét a török és a császári hadseregek részére kellett fordítani. Jellemző körülmény, hogy a török alóli felszabadulás után 9 évvel „Gyularól Tömösvarra Törökök részére” adtak a kecskeméti-ek 440 ökröt, 4 lovat és 110 szekeret.⁶¹ Ráadásul 120 ökör és 88 szekér elpusztult. A török kiűzése után a megszilárduló vármegye igazgatás igyekezett az adókiivetést (így az ingyenmunkát is) saját hatáskörében intézni.⁶² Az 1711

56. Uo. 1689.

57. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1988/A. II. és IV. táblázat.

58. IV. 1504. m. 1752., 1755.

59. IV. 1504. l. 1785.

60. Uo. 1786.

61. IV. 1504. a. 1695.

62. 1710-ben tiltakozott Pest-Pilis-Solt vármegye, mivel a szolnoki vár parancsnoka bizonyos munkákat vetett ki a lakosságra, holott ez a vármegye jogkörébe tartozik. BOROSY András: 1986. 258

utáni időszakban a török és a francia háborúk idején (1787–1815) valamelyest megnövekedett a katonaság részére végzett munka.⁶³

Az egyik legfontosabb ingyenmunkának, a *kaszálásnak* és *szénarakásnak* már a XVIII. század közepén is jelentős szerepe volt.⁶⁴ 1664-ben az összes robotmunka egyharmadát tette ki az 525 hét kaszálás. 1685-ben 763, 1710-ben 330 hetet töltöttek kaszálással a kecskeméti-ek. a nagy mennyiségű abrakra a katonák lovainak eltartása miatt volt szükség. Mutatja ennek a munkafajtának a fontosságát az is, hogy más gyalogmunkát (pl. „Kaszás bérben... árokásás”, „Kaszás bérben Szolgáló Faragók” stb.) is „Kaszás bérben” számítottak. A munkák zömmel helyben (a kecskeméti pusztákon) végezték, bár esetenként máshol (pl. Halason) is robotoltak a kaszások. 1690-ben „Budai Inspector Urunk parancsolatyábull” küldött a város 17 kaszást Budára.⁶⁵

A kaszálás mellett a többi gyalogmunka (nem számítva a részben gyalog, részben fuvarként teljesített postaszolgálatot) jóval kevesebb volt, bár (különösen 1711 előtti) igen változatos területeken használták fel. A török elleni felszabadító és a kuruc háborúk idején a szétrombolt várak helyrehozatala és megerősítése a lakosok feladata volt. A kecskeméti-ek a budai és (1703-tól) a szolnoki várnál végeztek tetemes „*vármű*” munkát. (1685-ben 210 robotos volt Budán „Várműre”.) A hadihelyzetnek megfelelően máshová is parancsoltak kecskeméti-eket sáncásásra és hasonló munkákra. Így 1688 áprilisában Sótér Ferenc szolgabíró 120 gyalog munkást kért Vecsére.⁶⁶ Májusban az egri várparancsnok favágó fejszés embereket rendelt. Rákóczi fejedelem 1704. áprilisában Soltnál hidat veretett, ahová a három város faragóit parancsolta.⁶⁷ Ugyanakkor sáncásáshoz 800 ember ment, közte 120 kecskeméti. A szolnoki vár erősítése 1703-ban kezdődött a környék lakosainak ingyenmunkájával, de még 1710-ben is jelentős építések folytak. 1703-ban Imre János helyettes szolgabíró 200 embert (közte 35 kecskeméti) rendelt a vármegyéből a lerombolt szolnoki vár védműinek a helyreállítására.⁶⁸ A robotosoknak szerszámmal és három hétre való étellemmel kellett megjelenni.

A kaszálás és a várépítésen kívül kisebb mennyiségű, de változatos fajtájú ingyenmunkát követeltek meg a kecskeméti lakosoktól: nádvá-

63. 1789. szeptember 13-án a városból erővel kihajtottak 180 személyt és elvitték őket a táborba árokásáshoz. Ferences Levéltár: Kecskeméti ferences rendház iratal. Historia Domus. 1789. szeptember 13.

64. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1988/A. 25-27. o.

65. IV. 1504. n. 1690.

66. HORNÝIK János: 1862. 103., 104. sz oklevél.

67. BALANYI Béla: 1979. 91-92

68. V. 74. o.

gás, árokásás, vesszővágás, jégvágás, állathajtás, pásztorkodás, „Fabiró volt”, „Istrázsált”, „Csikott tanított”, „Szék Birák taligáját csinálta meg”, stb. Nem robotmunka keretében folyt a szabó céhben a ruhakészítés a kuruc katonák számára.⁶⁹ 1703-ban 200 köpenyeget kellett a kecskeméti szabónak készíteni, 1704-ben kuruc ruhák varrásáért 100 tallért fizetett nekik a város. 1705 novemberében Bottyán János generális a német tábor megvárásáért büntetésül ruhavarrást vetett ki Kecskemétre. Kétszáz köpenyt és dolmányt varrtak a helybeli és a hús helyről idehozott szabók. A város 4387 tallért fizetett ezért a munkáért. A pénzes szakmunkák mellett néhány speciális feladatot céhtagokkal robotban végeztetett el a város.⁷⁰ Pl. 1698-ban Csizmadia Ferenc „Csinalt 4 par csizmat, item csinalt többetis.” Ez az adózó 1700-ban „foldozott csizmakat”, 1703-ban „csinalt bőrcapczákat.” 1698-ban Vajda János tizedéből „ment egy ácsemler Pestre hajo csinálni.” 1699-ben Könyves András kesztyűket készíttetett a város számára. Sima István szappant főzött, Szűcs Mihály „Csikott tanított.” 1703-ban Törő Máté „volt 1 nap hordot abrincsolni, item volt 3 nap hordot csinálni.” Szijarto János „tört bőrt az Urak számára.”

A „faragok” és a „fonyoembörök” nemcsak a katonaság részére végeztek sáncmunkákat, hanem a városban is sűrűn foglalkoztatták őket. 1699-ben Garzó Gergely font „sövent”, Szappanos György veje „fát faragott”, Illa Ferenc „tapasztott” több ízben, esetenként egy hétig.

A XIX. század első felében a „Hetelló” gyalogmunkások közül többeket foglalkoztatott a város „Gazdai Hivatal”-a erdőtelepítési munkákban.⁷¹ Különös közmunkatehernek számított az 1848 előtti időben az itt lévő katonaság részére „szokott bé főzés”.⁷² A sereg részére az „évenként kívántató liszt kisütést” aztán 1846-ban — a lakosság kérelmére — elengedte a „Tekintetes megye”, ugyanis ekkor a városba egy sütő mestert „által tetetni rendeltetett.”⁷³

A robot keretében végzett „postásság” *postaszolgálat*, levélhordás egy speciális (1711 előtt igen tetemes mennyiségű) munkafajta volt. Levelek, üzenetek tömegét kellett a lakosoknak vinni a vármegyei, egyházi hatóságokhoz, földesurakhoz, török, kuruc és császári seregekhez. Ezeknek egy részét tették ki a város levelei. Valószínű, hogy a zöme felsőbb hatóságok, csapattisztek, tábornokok üzenete lehetett. (Pl. 1688. évi közmunka összeírási jegyzőkönyv szerint számos levelet

69. BALANYI Béla: 1979. 78., 87., 111

70. IV. 1504. n. 1698–1703.

71. IV. 1503. a. 1825. április 5., 1828. szeptember 1.

72. Uo. 1835. február 23.

73. Uo. 1846. január 9.

szállítottak a kecskeméti a szolgabírák, tábornokok, a szabadkai kapitány stb. megbízásából.) A háborús körülmények között ez korántsem volt veszélytelen feladat. 1709-ben Kerke István a fontos leveleket Szegedre életveszély közt vitte éjszaka, mocsaras, nádas vidékeken, részben gyalog, részben csónakon.⁷⁴

Az adatok zöménél nem jelölik a források azt, hogy gyalogmunkában, vagy fuvarban végezték a postaszolgálatot. A robotos neve mellett általában a település és a munkafajta szerepel:⁷⁵ pl. 1683-ban Nagy Ferenc „volt Budára hír mondani.” 1686-ban Nagy Sebők „volt postasagra Bajára, Szolnokba.” 1697-ben több lakos volt „kalauz”. 1703-ban több adózót küldött a város „hírt tudakozni maga lován.” A kuruc háborúk befejezése után is még egy darabig robotban végezték a küldönc munkát. Pl. 1724-ben „Antal nevű Rideg legényt” küldte a város egy kurrens levéllel Irsáig. Több esetben kiténik az adatokból, hogy oda és vissza szállította a levelet. Volt úgy, hogy kecskeméti a legközelebbi településig (állomásig) vitték a levelet, ott pedig átvették tőlük továbbszállításra. (1688-ban a levelet „Cigányok viszik.. Kőrösre, mely Szolnokba szállott.”)

1711 előtt a fuvarban végzett közmunka (ide számítva a lóval, kocsival, vagy gyalog teljesített postaszolgálatot) 10%-át tette ki a levélhordás. 1685-ben 1025 fuvar-alkalom (illetve szekér) közül 72 (7%) volt a „postásság”. Úticélként természetesen legtöbb esetben a felsőbb hatósági központok szerepeltek. 1685-ben a 72 levélhordási eset közül 44 alkalommal Budára, 14 alkalommal Szolnokra mentek a kecskeméti. A maradék 14 esetben Pestre, Szegedre, Gácsra, Szentestire és Szentmiklóásra a levelet (hírt). 1710-ben lényegesen többet; 18,2%-ot tett ki a közmunkában a levélhordás. A 105 alkalom közül 38 esetben Szegedre, 16 esetben Pestre, 12 esetben Szolnokra ment a levélhordó. Három-nyolc alkalommal Berénybe, Csongrádra, Dömsödre, Földvárra, Kevire, Kőrösre és Ócsára küldték a levelekkel az adózókat.

A lóval, ökörrel, kocsival, szekérral végzett robotmunka összesítése, összehasonlítása több esetben nehézségekbe ütközik a hiányos adatok miatt. A fuvarmunkák egy részénél jelzik a rakományt (széna, szalma, árpa, bor, fa, nád, stb.) vagy a szállított személy hovatartozását (török, kuruc, bíró stb.) A másik részénél a fuvarmunkáknál csupán az szerepel, hogy kocsival, szekérral, ökörrel, lóval végezte a robotos a szolgálatot. Az úticélt szinte minden esetben pontosan megjelölték, azonban esetenként az is hiányos (pl. „Tiszán által” tett fu-

74. Historia Domus, 1709. július 25.

75. IV. 1504. n. 1683-1724.

var.).⁷⁶ Az 1685. évi közmunka összeírásban zömében jelölték a szállított anyagot, vagy személyt. Csupán az esetek 21,5%-ában szerepel „szekerével”, „kocsival”, „ökörrel”, „lóval” jelzett munka. A részletesebben elemezhető részt (47,5%) a zömmel Budára irányuló szénaszállítás tette ki. 13%-ban „törököt”, 7%-ban levelet vittek, szállítottak a kecskeméti lakosok. A maradék 5,3% szalma-, árpa-, bor-, nád-, vasszög- és bírószállítás közt oszlott meg. Az 1710. évből végzett összeírás jóval nehezebb, ugyanis ekkor csak a fuvar eszközét és célját jelölték a források, kivéve a levélhordást. A mennyiség több mint kétharmadát kitevő „kocsival” és „lóval” végzett munkát többnyire a katonaság részére történt szolgálat képezte. A török elleni felszabadító és a kuruc háborúk korában különösen fontos szerepet játszott a törökök, kurucok és más személyek fuvarozása. A budai basákhhoz, majd később a vármegyei gyűlésekre és egyéb alkalmakra utazó „bíró Uram Eö Kegyelme” részére is a robotosok biztosították a fuvar, de a madarászó hercegi provizor, vagy a vezérek hintájához is számos esetben a város küldött kocsit, vagy lovakat. A felszabadító háborúk idején jelentősen megterhelte Kecskemétet a katonaszállítás. 1686 elején, Eger visszafoglalása után Pest vármegye (közte a legnagyobb résszel Kecskemét) 60 szekérrel szállított fogoly törököket Debrecenbe.⁷⁷ 1694-ben Gyula várából szállították a török foglyokat, amelyben Kecskemétnek 112 szekere vett részt.⁷⁸

A török hódoltság korában a kecskeméti fuvar jelentős része (1685-ben 66,2%) a budai basa ellátását szolgálta. Ebben az évben pl. Budára került a szállított széna 95,3%-a, az árpa 96,2%-a, a szalma, a nád a vasszög teljes egésze. Budán kívül Szolnok (11,6-os részesedéssel) számított még jelentős úticélnak. Szolnokra (ahol szintén basa székhelye volt) szénát, árpát, fát, szállítottak és ott — pontosabban meg nem nevezett — szekérrel, kocsival, ökörrel, lóval való szolgálatot végeztek a kecskemétiak. A harmadik helyen a környékbeli kaszálók-ról⁷⁹ és erdőkből (legtöbbször Vacsról) Kecskemétre szállított széna- és fafuvar mennyisége áll. A Kecskemétről induló távolsági fuvarozások zöme tehát a Duna, a Tisza, Buda és Szeged közötti részen történt. Messzebre („Tiszán által”, Eszékre, Gácsra, Pozsonyba, Szabadkára) csak töredéke (1685-ben 1%) ment fuvarnak.

76. Uo. 1685.

77. BOROSY András: 1985. 61

78. Uó. 151

79. Előfordult, hogy Sártról is hoztak szénát Kecskemétre. Uo. 1688.

Az 1711 előtti háborús időkben sűrűn érkeztek a szembenálló seregek vezéreitől utasítások Kecskemétre szekerek, kocsik és vontató lovak előállítására.⁸⁰ A szállítmányt legtöbb esetben élelmiszer és takarmány képezte; 1690 novemberében Kecskemétnek és Kőrösnek 1800 szekér szénát kellett Budára szállítani.⁸¹ A következő évben a városi magisztrátus már előre tervezte a robotosok beállítását a kamarai — Szolnokról Budára történő — sószállításra.⁸² 1701-ben pl. a megyében tartozkodó Kollonics és Ebergényi ezredek számára kellett szállítani szénát és abrakot.⁸³ 1698-ban ökröket kellett ágyúk vontatására küldeni. 1703. év végén a város Globitz ezredes részére 2035 bécsi mérő gabonát, 400 köből és 183 pozsonyi mérő abrakot szállított Szegedre. A kurucok szintén benyújtották a város felé igényüket; így többek között a fejedelem ónodi kapitánya, Mocsi János Kecskemétről Szolnokra rendelt 40 szekér szénát, 1000 db kenyeret és 100 köből abrakot. Ezeken kívül még tetemes mennyiségű hadiszert, katonát fuvaroztak a kecskemétiak. A vezérek több esetben megszabták a szállítás eszközeit. Pl. 1688. március 21-én Sótér Ferenc szolgabíró Budáról Szolnokra történő lőszerszállításhoz rendelt szekereket és felhívta a bírák figyelmét, hogy ne üresen jöjjenek a szekerek, mert Kecskeméten a Budai éléstárhoz tartozó kósók vannak lerakva, amelyeket Budára kell fuvarozni.⁸⁴ A kecskemétiak ezután — parancs szerint — 1688. május 8-án indították a 40 szekér „monitiot Budara fordulással Szolnokig.”⁸⁵ 1689. május 29-én „Munitios szekereket” adott a város 24 ökörral. Az 1703. évi júniusi lőporszállításhoz erős, ponyvával, vagy gyékénnyel ellátott hatökrös szekereket rendelt a császári sereg a szolgabírón keresztül.⁸⁶ 1706. július 19-én Rákóczi fejedelem elrendelte, hogy a három város Horváth Tamás ezredes alá könnyű kocsikat adjon és oda küldje, ahová az rendeli őket.

A vármunkák nemcsak a gyalogrobotosokat, hanem az igásmunkát is érzékenyen érintették. Különösen a szolnoki várnál teljesítették hosszú szolgálatot a kecskemétiak. A kuruc háborúk idején megnövekedett „marhahajtás” a seregek részére adott vágóállatok terelését jelentette. Pl. 1703-ban 45 marhát küldött a város Szegedre az osztrákok részére. 1704-ben ugyancsak a császáriaknak adtak Budára 45 db vágóállatot, sőt a kurucok részére Pest alá 20, Gyöngyösre 80, Dömsödre 100, Egerbe 20 marhát tereltek. (1690-ben Szivos Miklós

80. BALANYI Béla: 1979. 74., 76-77., 86-87

81. BOROSY András: 1985. 96

82. Uő. 96

83. Uő. 166

84. HORNYIK János: 1862. 102., 105. sz. oklevél

85. IV. 1504. n. 1688

86. BALANYI Béla: 1979. 74., 118

„császár eö Fölsége” 33 ökrét hajtotta Budára, amelyből aztán négy elpusztult.)

Nemcsak a seregek, hanem a földesurak is benyújtották igényeiket a robotra. Pl. 1690-ben a kecskemétiak „Kohári István Urunk eö Nagysága számára” Szécsénybe küldtek két szekeret hat-hat ökrrel „munkálódni”.

A Rákóczi-szabadságharc idején — elsősorban a hadszintér gyors változása következtében — megnövekedett valamelyest a kecskeméti távolsági fuvarok céllálomásainak száma és a korábbi Buda centrikus-ság megszűnt. 1710-ben a legnagyobb arányú fuvar Pestre (28,9%) és Szegedre (23,1%) irányult. Jelentősebb szállítmányok indultak még Szolnokra (7,8%), Kőrösre (7%), Jászberénybe (3,8%) és Csongrádra (3,8%). A szállítások túlnyomó része Váctól Szegedig a Duna-Tisza közti területen történt. Távolabbi vidékekre (Debrecen, Hollókő) csak néhány szállítmány indult.

Az 1711 utáni időszakban — a szórványosan fellelt adatok szerint — a városi robotosok fuvarkötelezettségét a Szolnokról Pestre való só- és szénszállítás képezte.⁸⁷ 1786-ban a kecskeméti forspont utcicélok Nagykőrös, Izsák, Félégyháza, Gyón, Vadkert, Alpár, Újszász, Dabas és Örkény voltak.⁸⁸

A fuvaroknál vegyesen fordultak elő ökrös szekerek és lovas kocsik. A rakományokat (élelmiszereket, takarmányt, fát, lőport stb.) a korabeli útviszonyok miatt a nagyobb húzóerejű ökrök vontatta szekerekkel fuvarozták. Közelebbi (pl. Nagykőrös) utcicél esetén általában négy ökröt, távolabbi fuvar, vagy nehezebb szállítmány alkalmával hat ökröt fogtak a szekér elé.⁸⁹ A személyszállítás lóvontatású kocsikkal történt. Egy kocsi elé három lovat számítottak, közelebbi cél esetén tartalékló nélkül, két lóval indultak, bár előfordult, hogy távolabbra is kétlovas kocsi ment.

A távolsági fuvar minden időben a legterhesebb szolgálatnak számított. A háborús viszonyok különösen veszélyeztették az élet- és vagyonbiztonságot. Sűrűn előfordult szekér, kocsi és ígásállat pusztulása: Pl. 1683-ban Tóth Gergelynek „Volt egy lova az kuruczok alla oda is veszett”. 1685. évi közmunka összeírásban szerepel az, hogy „Madsodszor küldöttünk 118 szeker szenat abbol 3 szeker el kalodot”. 1686-ban Csertó János „volt Budara kocsijaval oda veszöt”, Bodo

87. IV. 1504. l. 1711–1848.

88. Ua. 1786. ápr. 24.

89. „Az Nemes Vármegye parancsolattyából az Diák után imponált 5 szekeret 4 ökrevel küldöttük vala Kőrösre. Onnet megh jövén ugyan az 5 szekeret 6 ökrével adtuk ki Nemzetes és Tekintetes Sötér Tamás obester ur keze alá.” IV. 1504. n. 1707.

Gergely "volt Budara, elvitték lovát a tatárok". A lakosok anyagi kárát a városi adminisztráció úgy térítette meg, hogy közadó számította az elpusztult, vagy elvitt jószágot.⁹⁰ Még a jóval békésebb XIX. században súlyos gondnak minősült az a „terhes szolgálat”, amelytől a város vezetősége is igyekezett megszabadulni, minthogy „sokaknak Jószágaik télvíz idején eldőglöttek.”⁹¹

ÖSSZEGZÉS

A XVIII–XIX. századi Magyarországon a legsúlyosabb tehernek a munkajáradék számított. Az olyan cívus városban mint Kecskemét a magisztrátus földesúrként hajtotta be a robotot, amelyet a felsőbb hatóságoknak, hadseregek, földesurak felé kellett teljesíteni. A munkajáradék különösen a török és a kuruc háború korában jelentett igen súlyos terhet, de az 1711 utáni időszakban is az adózás lényeges elemét képezte.

A téma vizsgálatához a források az 1720-as évekig bőségesen állnak rendelkezésre, bár az adatok jellege miatt a mennyiségi összehasonlítást, statisztikai adatsorok felállítását nem minden esetben teszik lehetővé. A későbbi évek adataiból már csak a robotmunka típusai, felhasználási területének főbb vonalai állapíthatók meg.

Kecskeméten az adózás (ezen belül a robotolás) alapja a családok (amelynek száma a török-kor végétől a polgári forradalomig 1200-ról ötezerre emelkedett) állatvagyonára majd később a földbirtokára épült. A városban a klasszikus jobbágytelkek nem alakultak ki, ezért sok esetben a jelentős szőlőbirtokkal, vagy állatvagyonnal rendelkező zselércsaládok adóalapja magasabb volt mint egyes gazdacsaládoké. Mindenesetre az adózás (robotolás) mértékének a vagyon, illetve az egyenlő teherviselés bizonyult. Ennek megfelelően egy jelentős nincstelen réteg minden közmunka alól felmentést kapott. A városi tanács tagjai ugyancsak mentességet élveztek, míg a városban lakó nemesek a vagyonuk után teljesítették a közmunkát, illetve fizettek megváltást.

A robotmunka nem feltétlenül jelentette az illető családfő személyes munkavégzését. Különösen a tehetősebb réteg esetén valószínűsíthető, hogy a cselédek, pénzért fogadott emberek teljesítették a munkaszolgáltatást. Sok adat vonatkozik a munka pénzen történt megváltására is. Ennek egyik formájának tekinthető az a gyakorlat, hogy a

90. BALANYI Béla: 1979. 83.

91. IV. 1503. a. 1828. október 24.

város hosszú időn keresztül tartott szekereket, kocsikat ígásállatokkal, amivel a közmunka egy részét elvégezte. Ezt a célt szolgálta a fizetett napszamosok, vagy a városi börtönben tartott rabok foglalkoztatása.

A közmunka megszervezését a városi vezetés végezte, amelyben a tizedek élén álló tizedesek kulcsszerepet töltöttek be. Rájuk hárult az adózók nyilvántartása, a közmunka tényleges kiosztása. A robotmunkán való megjelenés elmulasztását egyébként a város komoly büntetésekkel sújtotta. A török és kuruc háborúk idején a seregek vezérei sok esetben a város vezetőit fenyegették meg kerékbetöréssel, felnyársalással a robotosok megjelenésének esetleges elmaradása miatt.

A magyarországi földesúri majorságokon végzett robotmunkától eltérően Kecskeméten nem lehet a megmaradt feljegyzések alapján egyértelműen elkülöníteni az ígás- és a gyalogrobotot, ugyanis az esetek egy részében csak az ígát vették igénybe, amelyet más — gyalogrobotba behívott — személlyel indították útnak. Ugyancsak nehéz egyértelműen meghatározni az egyes években végzett közmunka mennyiségét, mert a legtöbb esetben az időtartatom nem jeleznek a források. Az adatok szerint valószínűsíthető, hogy az 1711. előtti időszakban egy évben ezer-kétezer hét ingyen munkát végzett a mintegy 1200 kecskeméti család. A későbbi időszakban ez a súlyos megterhelés csökkent, jórészt úgy, hogy a munka tetemes hányadát pénzzel váltották meg. Az ingyenmunka zömét a kaszálás, a termények és más anyagok fuvarozása, a háborús időkben a vármunka és a postaszolgálat jelentette. Természetesen minden időben felhasználta a város, vagy a katonaság a lakosok közmunkáját speciális szolgálatokra (nád- és jégvágás, csikó betanítása, „taliga”-készítés, csizmavarrás, hajókészítés, kenyérsütés stb.) amely a robotmunkát szervesen felhasználó magyar feudális gazdaság sajátosságának tekinthető. Kecskemét esetében — hasonlóan az olyan más civisvárosokhoz, mint Nagykőrös — már ismertett okok miatt hiányzott (a kaszálást leszámítva) a mezőgazdasági termelésben a robotmunka. A kecskeméti ingyenmunka az 1711 előtti időszakban egyértelműen a hadseregek, várak kiszolgálását jelentette. A XVIII–XIX. században részben az állami sószállítás és más forspont, részben pedig a város út-, hidépítési, erdőtelepítési munkaerőszükségletének a fedezésére szolgált.

Robot keretében végzett fuvar és levélhordás 1685-ben⁹²

HELYSÉG	FUVAR							
	Szé- na	Szal- ma	Árpa	Bor	Fa	Nád	Vas- szög	Levél ⁺
	szekér (alkalom)							
1. Berény								
2. Bicske								
3. Buda	465	16	25		9	3	1	44
4. Csongrád								
5. Dömsöd								
6. Eszék								
7. Gács								2
8. Földvár								
9. Halas								
10. Izsák								
11. Kecskemét	16				41			
12. Kőrös								
13. Majsza								
14. Némedi								
15. Pest								2
16. Pozsony								
17. Szabadka								
18. Szarvas				1				
19. Szeged								6
20. Szentés								2
21. Szentmiklós					2			2
22. Szolnok	7		1		6			14
23. „Tiszán által”								
Összesen:	488	16	26	1	58	3	1	72
%	4,75	1,6	2,6	0,1	5,7	0,3	0,1	7,0

92 IV. 1504. n. 1685.

+ Részben gyalogmunkában, részben fuvarban.

Robot keretében végzett fuvar és levélhordás 1685-ben

HELYSÉG	FUVAR							
	Törököt vitt	Birót vitt	Szekérrel	Kocsival	Ökörrel	Lóval	Össz.	%
	szekér (alkalom)							
1. Berény					6	1	7	0,7
2. Bicske	7		3				10	1,0
3. Buda	25	6	13	45	6	20	678	66,2
4. Csongrád	4		1	1		1	7	0,7
5. Dömsöd			1				1	0,1
6. Eszék				2			2	0,2
7. Gács							2	0,2
8. Földvár	3						3	0,3
9. Halas	25			5		2	32	3,1
10. Izsák	5		2				7	0,7
11. Kecskemét							57	5,6
12. Kőrös	15				1	2	18	1,6
13. Majsa			2				2	0,2
14. Némedi	8						8	0,8
15. Pest	28			6	1	2	39	3,8
16. Pozsony						4	4	0,4
17. Szabadka						1	1	0,1
18. Szarvas						1	2	0,2
19. Szeged				2	1	8	17	1,6
20. Szentés							2	0,2
21. Szentmiklós						2	6	0,6
22. Szolnok	13		14	28	14	22	119	11,6
23. „Tiszán által”						1	1	0,1
Összesen:	133	6	33	92	29	67	1025	100,0
%	13,0	0,6	3,2	9,0	2,8	6,5	100,0	

Nem helyben végzett robot 1710-ben⁹³

HELYSÉG	MUNKA						
	Levél hor- dás	Mar- ha hajtás	Sze- kérrel	Kocsi- val	Lóval	Össz.	%
	alkalom						
1. Bene		5				5	0,9
2. Berény	6	3		3	10	22	3,8
3. Buda					9	9	1,6
4. Cegléd				6		6	1,0
5. Csongrád	8	5			9	22	3,8
6. Debrecen					2	2	0,4
7. Dömsöd	8		3			11	1,9
8. Eger				6	3	9	1,6
9. Földvár	7					7	1,2
10. Gyoja		12				12	2,1
11. Gyöngyös				8	3	11	1,9
12. Halas					4	4	0,7
13. Heves				7	2	9	1,6
14. Hollókő				3		3	0,5
15. Izsák		6				6	1,0
16. Kevi	4					4	0,7
17. Köncsög		6			6	12	2,1
18. Kőrös	3			27	10	40	7,0
19. Kürt			3			3	0,5
20. Monostor		9				9	1,6
21. Ócsa	3					3	0,5
22. Pataj				2	5	7	1,2
23. Pest	16	3		75	73	167	28,9
24. Pusztaszeg		2				2	0,4
25. Szeged	38	3		52	40	133	23,1

Nem helyben végzett robot 1710-ben

HELYSÉG	MUNKA						
	Levél hor- dás	Mar- ha hajtás	Sze- kérrel	Kocsi- val	Lóval	Össz.	%
	alkalom						
26. Szentmiklós		4			3	7	1,2
27. Szolnok	12	6		12	15	45	7,8
28. Vacs		3			3		0,5
29. Vác				3		3	0,5
Összesen	105	67	6	204	194	576	100,0
%	18,0	11,6	1,1	35,4	33,7	100,0	

BIBLIOGRÁFIA

- ACSÁDY Ignác: 1948 A magyar jobbágyság története. Budapest
- BALANYI Béla: 1979 A három város és II. Rákóczi Ferenc szabadságharca. In.: Studia Comitatus 7. Szentendre
- BÁLINTNÉ MIKES Katalin: 1979 Kecskemét város Tanácsa a XV–XIX. században. In.: Bács–Kiskun megye múltjából II. Kecskemét
- BOROSY András: 1984 Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 1638–1711. II. k. 1666–1680. Pest Megyei Levéltári füzetek 7. Budapest
- BOROSY András: 1985 Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 1638–1712. III. 1681–1697. Pest Megyei Levéltári füzetek 10. Budapest
- BOROSY András: 1987 Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 1638–1711 V. 1703–1710. Pest Megyei Levéltári füzetek 14. Budapest.
- H PÁLFY Ilona: 1935 Kecskemét adózó lakossága az 1928. évben. In.: Magyar Statisztikai Szemle 5.
- HORNYIK János: 1860–1866 Kecskemét város története oklevéltárral I–IV. Kecskemét
- IVÁNYI Emma: 1952 A földesurakat szolgáló parasztok. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711–1790. Budapest
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1979 Három katonai összeírás a Rákóczi-szabadságharcról. In.: Bács–Kiskun megye múltjából II. Kecskemét
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985 A bérek alakulása Kecskeméten a hódoltság utolsó évtizedeiben. In.: Bács–Kiskun megye múltjából VII. Kecskemét
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1987 Kecskemét társadalma 1770 táján. In. Levéltári Közlemények 1–2.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1988/A Egy civis város közmunkaterhei a hódoltság utolsó évtizedeiben. Kézirat.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1988/B Kecskeméti statútumok I. (1659–1709). In.: Cumania. 10. Kecskemét
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989 Kecskeméti statútumok II. (1711–1790). In.: Cumania. 11. Kecskemét
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990 Kecskemét 1848/49-ben. Kecskeméti füzetek 1. Kecskemét
- RÉVÉSZ László: 1956 Kecskemét harca a beköltözött nemesekkel a XVIII–XIX. században. Kecskemét
- SZABÓ István: 1940 A magyar parasztság története. Budapest

- SZÁNTÓ Imre: 1952 A majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása, a parasztság nagyarányú kisajátításának kezdetei. In.: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711–1790. Budapest
- THIRRING Gusztáv: 1935 Kecskemét népessége és társadalmi viszonyai II. József korában. In.: Magyar Statisztikai Szemle.
- VARGA János: 1952 A parasztság állami kizsákmányolása a XVIII. század első felében. In.: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711–1790. Budapest
- VARGA János: 1969 Jobbágyrendszer a magyarországi feudaltizmus kései századaiban 1556–1767. Budapest

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET

**A TANÁCS SZEREPE
KISKUNFÉLEGYHÁZA GAZDASÁGI
ÉLETÉNEK ÉS TÁRSADALMI
TAGOLÓDÁSÁNAK
BEFOLYÁSOLÁSÁBAN (1745–1848)**

A Jászkun Kerület társadalmi rétegződésének, az azt motiváló gazdasági és politikai életnek fő vonásai már ismertek.¹ A társadalom tagolódása redemptusokra, nemesekre, irredemptusokra és zsellérekre egységes volt a Hármaskerületen belül. Egy-egy rétegbe tartozás jogi feltételeivel és következményeivel is számos tanulmány foglalkozott, vagy legalább érintette a kérdést. A társadalmi tagolódás gazdasági feltételeiről, a rétegek közötti tényleges mobilizációról, annak gyakorlati megvalósulási módjairól azonban ismereteink ma is szegényesek.² Ugyancsak keveset tudunk a jászkun társadalom politikai jogokkal nem rendelkező csoportjairól, a földbirtokot nem, vagy csak alig birtokoló irredemptusokról, a földnélküli zsellérekéről és commoransokról.³

A kutatóban felmerülő kérdések megválaszolása csak első pillanatban tűnik egyszerűnek. Levéltári iratok tanúsága szerint: a korabeli magyar társadalomhoz igazodó, de sok tekintetben bonyolultabb gazdasági és társadalmi szerkezet a Jászkun Kerületé. A helyi társadalom vezető rétegét a redemptusok képezték, akik az 1745-ös redempció alkalmával maguk és utódaik számára földbirtokot váltottak, s hozzájárultak a redempció anyagi feltételeinek teljesítéséhez. Mindvégig ők a gazdasági és politikai hatalom birtokosai. De kik a sehol másutt nem létező irredemptusok? A kerületbeli zsellérek helyzete azonos-e a vármegyékben élőkével? Kikből álltak, milyen gazdasági erőt képviseltek a különböző címen itt élő munkavállalók? Hogyan érvényesült velük szemben a gazdasági hatalmat birtokolók politikai hatalma? Milyen életlehetőségeik voltak? Sorolhatók a kérdések. Tanulmányomban a kiskun kerületbeli Kiskunfélegyháza gazdasági életének vizsgálatával kívánok hozzájárulni a felvetett kérdések tisztázásához.

1. GYÁRFÁS: 1870–1885., FODOR: 1942., TÁLASI: 1977, BELLON: 1979., SZABÓ: 1982., BÁNKINÉ: 1987/a., 1987/b.
2. MEZŐSI: 1989
3. SZABÓ: 1987.

KISKUNFÉLEGYHÁZA TÁRSADALMI RÉTEGZÖDÉSE

A török hódoltság után 1743-ban újratelepített Félegyháza 1745-ben résztvett a jászkun redempcióban, a Jász, Kis- és Nagykun Kerület megváltásában. A redempció előzményeiről gazdag szakirodalom áll az érdeklődők rendelkezésére.⁴

A megváltás súlyos terhet jelentett a Jászkunság népének, hiszen a földváltási összeg mellett vállalták a nádor évi fizetésének fedezését, 1000 lovas katona kiállításának költségeit, valamint az országos vagy részleges nemesi felkelésekben való részvételt. A cserében kapott jogok is jelentősek.

A redempció azzal, hogy a terület lakóit felmentette a jobbágyi kötöttségek alól, a Jászkun Kerület egészét különleges jogállapotba juttatta. A földesúri függőség megszűnése minden a területen élő személyre vonatkozott. A privilégium által rögzített és megadott egyéb jogok azonban a megváltásban tényleges összeggel résztvevőket illették. A megváltás terheihez való hozzájárulás mértéke megszabta a jogokból való részesedés mértékét. Ez alapjaiban meghatározta a Jászkun Kerületben kialakuló társadalmi szerkezetet.

Azok, akik a redempció alkalmával maguknak és utódaiknak tényleges összeg lefizetése mellett földet váltottak, redemptusok lettek, e réteg képezte a teljesjogúakat. A kiváltságlevelekbe foglalt jogok összessége csak a redemptusokra vonatkozott, választási és választhatósági joguk csak nekik volt. A redemptusok a redempcióval megváltott, de tőkeföldként fel nem osztott földterületeket — közlegelőket, kertföldeket — díjtalanul használhatták, gyakorolhatták — évi három hónapig — a bormérés és vadászat jogát, vásár és piac taksát nem fizettek, s mentesek voltak a rév és vám fizetésektől is. Minden birtokszerzésnél, ingatlan vásárlásnál elővételi jogot élveztek a helység nem redemptus lakóival szemben.

Mivel a megváltás gyakorlatában az egy-egy helység által vállalt keretösszeget az ott élők felajánlással és vállalással adták össze, a redempcióban való lakosi részvétel már az 1745-ös megajánlaskor változó mértékű volt. A felajánlott megváltási összeget nem azonnal kellett kifizetni. A részletfizetés reményében ezért sokan többet vállaltak, mint amennyit teljesíteni tudtak s ez tovább differenciálta a redempcióban való részvétel mértékét. Ezért már 1752-ben — ekkor még a teljes kifizetés meg sem történt — úgy határozott a Jászkun

4. KISS: 1979., KELEMEN: 1877., IVÁNYOSI: 1985.

Kerület közgyűlése, hogy akik legalább 20 Ft értékű földet nem redimáltak, a „Districtusok privilégiumával és útlevelével” nem élhetnek.⁵

Tehát csupán a 20 Ft értékű földet megváltókat tekintették redemptusoknak. Ők alkották a redemptus birtokosságát, mely helységenként azonos volt a politikai községgel. A privilégium a politikai községnek is számos jogot biztosított, melyek közül gazdasági téren a beneficium regalék kezelési jogát emeljük ki, hiszen az ezekből származó jövedelemből fizették a helységek — többek között — a nádort megillető évi 12.600 RFT-ot is.

1762-ben, amikor a váltságösszeg kifizetése már az egész kerületben megtörtént, új statutumban a korábbinál részletesebben meghatározták, kik tartozhatnak a redemptusok közé. Az 1762-es statutum szerint: „Kik a redemptio alkalmatosságával katona állításban concurráltak, és földeket váltottanak, de azokat az időnek mostohaságával, vagy eladták, vagy másképpen meg váltak tőle, redemptusoknak száma közibe vétessenek.”⁶ Amíg ezek a személyek éltek, a redemptusokra vonatkozó kiváltságokkal élhettek, leszármazottaikra e jogok már nem terjedtek ki, de őseik érdemeiért megmaradt egy előjoguk, az ingatlan vásárlásoknál a redemptusokkal azonos elővételi jogot élveztek. Rendelkezett a statutum azokról is, akik a redempció után redimált földet szabadforgalmi úton vásároltak, vagy a későbbiekben vásárolnak. Ők, „mivelhogy az ilyen forma eladásával az adó minden egyéb hozzá járult praerogatívákat (különös szabadság, előjog) is által adni gondoltatik, a Districtusokban indubitatus (kétségtelen) igaz redemptusoknak, még az ő maradékaikra nézve is tartattatnak.”

A 19. században újabb statutummal emelték a földterület értékhatárát, s azok számítottak valóságos redemptusoknak, akik legalább 25 forintos vagy 10 köblös föld tulajdonosai voltak.⁷

Mivel a redemptusok közé tartozást a fentiek szerint pontosan körülhatárolták, az 1760-as évekre az is kiderült, hogy számosan vannak olyanok, akik bizonyos összegig részt vettek a redempcióban, de az az összeg nem érte el a statutumokban rögzített alsó határt. Sokan voltak olyanok is, akik nagyobb összegű redempciót vállaltak, de azt mégsem tudták kifizetni. Hozzájárultak tehát a megváltáshoz, de a hozzájárulás kisebb mértéke a jogokból is kevesebbet eredményezett. Belőlük alakult ki az a társadalmi réteg, melynek tagjait irredeemptusoknak nevezték el. Ők a jászkun társadalom hierarchiájában a redemptusok és zsellérek között helyezkedtek el. Ezt a réteget gyara-

5. BKML, (Bács-Kiskun Megyei Levéltár) Kiskunhalas levéltára (Kh. lt.) Protocollum Currentale tom. 1. p. 20/1752.

6. BKML. Kh. lt. Sub H. 6. N10./1762.

7. Egy pozsonyi köblös föld = 1200 négyszögöl

pitották az elszegényedett redemptusok, és a későbbi bevándorlók közül azok, akik az alsó értékhatárnál kevesebb mennyiségű földet vásároltak, vagy ha a föld mennyisége elérte is az értékhatárt, de a helység redempciós pénztárába, az egykor vállalt katonaállítási költségbe a vevő nem térítette meg a tanács által megszabott összeget. Az irredemptusok közé sorolták azokat a nagykorú fiúkat is, akik még nem kapták meg ténylegesen az örökségüket, tehát a redemptus szülőkkel egy kenyéren éltek.

Az irredemptusok a megváltásban való részvételükért az ingatlan vásárlásnál a zsellérekkel szemben elővételi jogot élveztek. A redempciókor megváltott, de közös használatra kijelölt földterületeket használhatták, de csak taksa fizetés mellett, s a redemptus közösség — képviselője a tanács — által meghatározott feltételek szerint. Esetenként, ha a redemptus érdekek úgy kívánták, teljesen ki is zárhatták az irredemptusokat a közföldek használatából. Az egyes helységek gyakran korlátozták az irredemptusok által tartható állatok számát. A közös földekből a tanács által taksa ellenében adott házhelyekből az irredemptusok nem kaphattak. Ez alól esetenként helyileg kivételt tettek. A redemptusi javak használatából való részesedésért rájuk kivetett taksák mindig alacsonyabb összegűek a zsellérekre kivetettekénél, s az állattartási lehetőségük is minden időben oly módon szabályoztatott, hogy kedvezőbb legyen a zsellérékéénél.

A társadalmi mobilizáció során e köztes réteg tagjai igyekeztek leginkább redemptussá válni, hiszen őket sokszor csak egy lépés választotta el attól, hogy valamennyi kiváltság teljesjogú élvezői lehessenek. Az irredemptusokhoz tartozás és a redemptussá válás feltételeit helyi és kerületi statutumok szabályozták.

Legkönnyebb volt az irredemptusok redemptussá válása az úgynevezett beházasodás esetén. Az 1762-es hármaskerületi statutum szerint az olyan irredemptusok akik „redemptusoknak özvegyeit, vagy leányait feleségül veszik a kik szántóföldet vagy adquisitio vagy coacquisitio, propter communionem iuricum, (szerzés vagy közkereset által a jogi közösség miatt) successoraik is redemptusoknak tartassanak.”

A zsellérek rétegét a politikai jogokból teljesen kizárt a gazdasági életben pedig az irredemptusoknál is hátrányosabb helyzetű, de a földesúri függéstől mentesültek alkották. Mindenkor csak azokat a jogokat élvezhették amelyeket a tanács engedélyezett. A redempció után bevándorolt zselléreknak ahhoz, hogy ingatlant vásárolhassanak lakosi jogot kellett szerezni. Ezt a tanács csak a kifogástalan magatartású és jó közteherviselőknek adta meg. Az egyszer megszerzett lakosi jog öröklődött, a megszerzéskor viszont időnként változó, de mindig jelentős összegű taksát kellett fizetni. Esetenként — mint félegyházi példáinkon is látni fogjuk — külön helyi rendelkezések szabták meg a zsellérség kritériumait.

Alig vonható választóvonal a negyedik társadalmi réteg, a commoransok és zsellérek között. A commoransok ideiglenes jelleggel tartózkodtak a helységben, munkavállalási céllal. Ez az ideiglenesség azonban sokszor évekig tartott megszakítás nélkül. Ők nem is folyamodhattak lakosi jogért, — vagy csak különleges szigorításokkal — tehát a felemelkedés útja innen szinte járhatatlan volt. Előbb zsellérséget kellett szerezniük. Társadalmi besorolásuk sokszor teljesen a tanács önkénye szerint alakult. Ide sorolták a különböző bérlőket és napszamos munkát végzőket.

Nem említettük külön a nemeseket. Velük a korábbiakban külön tanulmányban foglalkoztunk.⁸ Itt csupán annyit kell megjegyezni, hogy a nemesek a hármaskerületen belül a redemptusokkal azonos jogokat élveztek — az eltérés minimális — s többnyire ténylegesen is redemptusok voltak.

Kiskunfélegyháza a redempciókor lakosaihoz viszonyítva aránytalanul nagy terhet vállalt, 28 850 Ft értéket váltott a következő megosztás szerint:

Félegyháza földjéért	12.100 Ft
Ferencszállás pusztáért	7.000 Ft
Fél Galambos pusztáért	5.000 Ft
Fél Kisszállás pusztáért	2.750 Ft
Nagyvendéglőért	2.000 Ft
Összesen:	28.850 Ft

Még ki sem fizették a teljes összeget, amikor újabb súlyos anyagi terheket vállalva 1753-ban 6.000 forintért megváltották Csólyos pusztát, majd 1758-ban 5.000 forintért Galambos pusztát másik felét. Ezzel a város határa 58.000 katasztrális holdra nőtt. A földtulajdon jelentős részét megtartották közös legelőnek és évente újraosztásos rendszerrel hasznosítandó kertföldeknek. A többi földterületet a redempciós összegek arányában tökeföldként birtokba adták.⁹

A redempciókor a földváltás egysége, egy egész telek 140 katasztrális hold tökefölddel volt egyenlő, megváltási értéke a kifizetéskor 304 Rft. Ezt a földmennyiséget nevezték Félegyházán egy sessionak.¹⁰ Egész telket azonban az itt élőknek csak töredéke váltott, illetve sokan nem is tudtak földet váltani. Az 1745-ös redempcióhoz s az általa motivált gazdasági és politikai viszonyokhoz vezethető vissza a Jászkun Kerület belső életének szinte minden mozzanata. A redempcióval

8. BÁNKINÉ: 1982.

9. IVÁNYOSI: 1985.

10. BKML, Kiskunfélegyháza levéltára (Kf. It.) V. 101. B. Liber Fundi 1764. 3. p.

a korábban sem egységes társadalmi szervezet megváltozott, s az ekkor kialakult fő vonásait a Hármaskerület megszűnéséig megőrizte.

Félegyháza első három adóösszeírását összehasonlítva szembevető a népesség számának és azon belül a birtokosok arányának változása. A felhasznált összeírások mindegyikét a helyi tanács készítette, azonos szempontok szerint. Minden adófizető családból tartalmazta a családfő nevét, a család föld és háztulajdonát, állatvagyonát és az esetleges mesterséget is. Ezekben az összeírásokban még csak birtokosokat és zselléreket különböztettek meg, hiszen a redempció csupán elkezdődött de nem zárult le. (L. I. táblázat)

I. táblázat.

Birtokviszonyok változása 1744–1746-ban¹¹

Év		1744	1745	1746
Birtokosok	1	54	43	48
	1/2	120	62	69
	1/4	13	76	100
	1/3	5		
	1/5	2		
	1/8	1		
	összesen	195	181	217
Zsellérek	Ház	30	25	35
	Ház nélkül	45	1	1
	1/2	4		
	1/4	1		
	1/3	1		
	összesen	81	26	36
Birtokos és zsellér összesen		276	218	253
Nem jelzi az összeírás a vagyont		11 fő + 2 ház	csak ház 11	csak ház 5

Az első három évben a birtokosok száma nagyobb arányban nőtt, mint a földbirtok nélkülieké. A másik figyelemre méltó adatsort a redempciót megelőző még telepés helység és a redempciót követő első két év birtokviszonyainak különbsége adja. Az 1743-ban érkezett tele-

11. BKML, Kf. lt. V. 101. D. N7. C1 F1 N1/1744., Li Cí F2/1745.

pesek között 8 olyan birtokost találunk, aki $\frac{1}{4}$ teleknél kevesebb földet kapott, míg az összeírásban zsellérnek jelöltek között négynek fél, egynek negyed és egynek egyharmad telke volt. Ők tehát zsellérként érkeztek Félégyházára, de bizonyára a megfelelő állatállományuk miatt itt telket kaphattak. Ugyancsak figyelemre érdemes, hogy már 1744-ben 30 zsellérnek van háztulajdona, bár földje nincs. Az érkező telepések között az első évben tehát nincs meg a merev, egy adott társadalmi réteghez kapcsolódó vagyoni különbség, az csak a redempció után alakul ki.

Felszínes maradna az értékelésünk, ha nem vennénk figyelembe az első éveket jellemző rendkívül nagy népmozgást. A három összeírás neveit összevetve és eltekintve attól, hogy anyakönyvi hitelesítés nélkül az azonos nevékről sem tudhatjuk 100%-os bizonyossággal ugyanazon személyt mutatják-e, de feltételezve, hogy az eltérés csekély, az alábbi népmozgási adatsort kapjuk. (L. II. táblázat)

II. táblázat.

A népmozgás adatai az 1744–1745–1746-os összeírások alapján

	Birtokos										Zsellér				Nincs jelz.	Össz.
	Ház tulajdonos					Ház nélkül					Ház	Ház nélk.	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$		
	1	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$							
Elment 1745-ig	10	29	6		1	2	2				20	32	1	1	4	109
Visszajött 1746-ig	2	15	2			1	2				7	1			3	34

Az első telepések közül tehát már a redempció hírére elmentek 109-en. A legtöbb eltávozott a mozgékony, ház nélküli zsellérek között volt. Hasonlóan magas arányt képviselnek a már házzal rendelkező egész és fél telkesek is. A társadalmi rétegződés két szélső sávjában tehát sokan féltek a redempciós terhektől. A ház nélküli zsellérekből nem tért vissza csak egy család, a többiek másutt keresték boldogulásukat. A birtokosok közül viszont 17-en jöttek vissza, és váltottak immár örökáron földtulajdont.

Az itt lakó telepes családokból is sokat elriasztott a redempció terheinek vállalása, másokat éppen e terhek ellenértékéért nyerhető előnyök vonzottak. 1746-tól egyre növekvő mértékű bevándorlás tapasztalható.

Az első három év adatai tükrözik, hogy bár elméletben a redempció esélyegyenlőséget és azonos jogokat adott a Jászkun Kerületben élők számára, a gyakorlati megvalósulásnál ez már nem mondható el.

A népmozgás és a rétegek közötti mobilizáció az 1760-as évekig a későbbiekhez viszonyítva nagyobb. Félegyháza társadalmi hierarchiája még vagyoni és közjogi szempontból is képlékeny. Azok, akik az 1745-ös redempcióból kimaradtak — és anyagi erejük ezt lehetővé tette —, 1753-ban és 1758-ban még válthattak földet. A kiváltságokat szerzett település közös érdeke, hogy a redempciót kifizessék. Ezért, bár a birtokot szerzettek hatalma a közigazgatás irányításában már jelen van, még nem születtek meg azok a statutumok, melyek a földvétel korlátok közé szorítják, és mint látni fogjuk, egyes társadalmi rétegek számára szinte lehetetlenné is teszik.

A félegyházi redempció e késői szakaszának sajátossága, hogy mivel a lakosok már erősen túlterheltek, ahhoz, hogy a két új pusztát megválthassa a helység, a marhák után is vetettek ki váltsági összeget. Marhánként 80 denárt. Sőt, kert nélkül házhelyeket is lehetett váltani 3 redempciós forintért.¹² A redempcióban ily módon résztvettek tőkefölddel nem rendelkeztek, úgynevezett redemptus lakosok lettek a földtulajdonos redemptus gazdákkal szemben.¹³

A Félegyházán „redemptus lakosoknak” nevezettek redempcióhoz való hozzájárulása összegszerűen nem érte el azt az alsó határt amely a redemptussá váláshoz szükséges volt. Természetesen ők sem önzetlenül, hanem bizonyos jogok reményében vállalták az anyagi megterhelést. Az általuk ily módon elérhető kedvezmények azonosak a korábbiakban már említett irredemptusok jogaival. A „redemptus lakosokat” az 1760-as évektől az adóösszeírásokban az irredemptusok közé sorolták.

Az 1756/57-es adóösszeírásban¹⁴ különböztetik meg először azokat a lakosokat, akiknek földbirtokuk és házuk és azokat, akiknek csak házuk van. Korábban csak birtokosokról és zsellérekéről készült összeírás. A 1757/58. évi adóösszeírásban „nomina Inqvilinorum seu domos habentium” rovat alatt írják össze a csak házzal és csekély állatállománnyal rendelkezőket, a földbirtokosok pedig „redemptusok” elnevezés alatt találhatók.¹⁵ Irredemptusok elnevezéssel 1760/61-ben készült először adóösszeírás.¹⁶ Az e rovatban feltüntetetteknél földtulajdon nem szerepel, csupán háztulajdon és az állatállomány. Az irre-

12. FEKETE: 1981. 75. p.

13. Az ebből fakadó társadalmi ellentmondásokkal FEKETE: 1981. tanulmánya foglalkozik.

14. BKML, Kf. lt. V. 101. D. N1 C1 F14 /1756-57.

15. BKML, Kf. lt. V. 101. D. N1 C1 F15 /1757-58.

16. BKML, Kf. lt. V. 101. D. N1 C1 F18 /1760-61.

demptusok kategóriája a későbbiekben állandósult, tehát az 1760-as évekre már írásban rögzítetten, tulajdonuk alapján, három társadalmi kategóriát különböztettek meg: redemptusokat, irredemptusokat és zselléreket.

Az összeírtak negyedik csoportját képezik a commoransok, akik a zsellérekhez hasonlóan csupán csekély állatállománnyal rendelkeznek, vagy teljesen nincstelenek. Az 1760-ra kialakult társadalmi kategóriákba tartozás kritériumai a későbbiekben még változtak, bonyolódottak. A rétegződés ismérvei a mai kutató számára már nem minden esetben egyértelműek.

A redempció kifizetése után, úgy tűnik minden állandósul, és az irredemptusok közé sorolják azokat, akik házzal rendelkeznek de földdel nem, vagy csak marhaszám után fizettek a redempcióba, avagy tanácsi és kerületi statutumok szerint azokat, akiknek földtulajdona 25 redempciós forint érték alatt volt.

A redempció lezárása utáni tíz évben lelassult a rétegek közötti mobilizáció. A redemptusok közössége egyre zártabbá vált. Közülük több, az első években földet váltott család kiemelkedő vagyonra tett szert. Ugyanakkor a földtulajdon aprózódik, a redemptus családok közé újak már alig kerülnek.

A redempciót követő mobilizációval már Mezősi Károly is foglalkozott.¹⁷ Ő az 1745-ös népességösszeírást az 1764-es földkönyvet és az 1746-os zsellérek összeírását használta fel,¹⁸ következtetéseit táblázatban mutatjuk be. Mivel Mezősi Károly még nem ismertette az 1744. évi első telepések összeírását — hiszen ez csak 1980-ban került elő¹⁹ — elkészítettük az 1744. évi és az 1765/66. évi conscriptiók mobilizációs szempontú összevetését is. (L. III-IV. táblázat)

III. táblázat

Mobilizáció. 1745–1764²⁰

1745-ben összeírt 218 családból	
1764-ig elment	74
1745-ben birtokos, 1764-ben zsellér	14
1746-ban zsellér, 1764-ben birtokos	22

17. MEZŐSI: 1974.

18. MEZŐSI: 1974. 354–358.

19. BÁNKINÉ: 1981.

20. MEZŐSI: 1974.

A helyi társadalom vezető rétegét képező redemptusok 41,4%-át tehát törzsökös családok alkotják, akik még az 1743. évi újratelepítés-kor érkeztek Félegyházára. A többség azonban a redempció hírére vándorolt be, mivel a szabad földek az 1760-as évekre elfogytak, egyre több irányú korlátozás akadályozza a redemptussá válást. Más társadalmi rétegekből még a korábnál is reménytelenebb a birtokosok közé jutni.

IV. táblázat.

Mobilizáció 1744–1765/66²¹

	1765–1766-ban		
	Redemptusok	Irredemptusok	Zsellérek
	314	201	154
1744-ben jött	112	15	Az 1744–1745-ben betelepültekkel azonos nevű nincs, csupán néhány nem jellegzetes vezeték-név azonos
Ebből 1744-ben zsellér	16	1	
1745-ben jött	18		
Ebből 1745-ben zsellér	1		

A vagyoni helyzet által meghatározott társadalmi rétegződés az 1770-es évekre már azt a később is jellemző tendenciát mutatja, mely az 1744-ben mezővárosi rangot kapott Félegyháza társadalmi és gazdasági életének legfőbb jellemzője, s a későbbi társadalmi és gazdasági konfliktusok eredőjének tekinthető.

21. BKML, Kf. lt. V. 101. D. N7 C1 F1 N1 /1744., N1 C1 N23. /1765-66.

V. táblázat

Félegyháza társadalmi és vagyoni rétegződése az 1770/71-es adóösszeírás alapján²²

	Tókeföld kh.							ház	Állat állomány					Foglalkozás			
	0-6	6-20	20-50	50-100	100-200	200 fölött	nincs		szarvasm.	ló	juh	sertés	semmi/fő	mes-ter-ség	pász-tor	béres	ka-pás
redemptus 313	4	59	85	71	20	3	29	313	4636	1472	7520	269					
irredemptus 276							276	276	388	276	142	4		33	24	5	
zsellér 126		5	2				119		106	70			59	3	3	16	
tartózkodó 158							158	20 (föld-ház)	26	28	25		139		33	2	2

Mint ahogy áttekintő táblázatunk adóösszeírás alapján készült, az adatok az állatállomány tekintetében bizonyára nem fedik teljesen a valóságot. A földmennyiség esetében viszont az összeírás pillanatában meglevő tényleges mennyiséget kellett feltüntetni, hiszen ekkor már létezik az ellenőrzést biztosító földkönyv. Az összeírtak közül 29 főnél nem tüntették fel a mennyiséget, ők bizonyára adómentességet élveztek, mint tisztségviselők. Kilenc személynél azt a megjegyzést írták be, hogy „zsellér redemptus”, őket a zsellérek közé soroltuk.

Megállapíthatjuk, hogy a tőkeföld aprózódása egyre erőteljesebb, az a 4 fő, akít a 0–6 kh kategóriában találunk, ténylegesen egy kh alatti földmennyiséget birtokolt. Ugyancsak tovább bontható a 20–25 holdasok kategóriája, s megjegyezendő hogy közülük 78 főnek 30–40 hold közötti földje van. Ők a negyedtelkesek. Számuk a redempcióhoz viszonyítva nem mutat túl nagy eltérést. A nagy különbség a fél és egész telkek lényeges csökkenéséből adódik. Míg 1745-ben 43 egész telek volt, 1770/71-ben már csupán 12, 11 viszont meghaladja ezt, tehát egész vagy ennél nagyobb telekkel 23 fő rendelkezik. Húsz egykori egész telkes redemptus földje már aprózódott. Csaknem kétszer annyi az egykori egész telkesek közül az olyan birtokos, akinek a földje csökkent, mint azoké, akik növelni voltak képesek tőkeföldjük mennyiségét. A föld aprózódása még fokozottabb a redempciókori 1/2 telkesek esetében. Ha az 50–100 holdasok kategóriáját tovább bontjuk, közülük 70 hold felett csupán 7 fő rendelkezik földtulajdonnal, a többi 64-nek a földje már nem éri el a fél telek mennyiségét, holott 1745-ben 62-en váltottak 1/2 telket. Számos olyan redemptus van már, aki csupán 1/8 vagy csak 1/16 földdel rendelkezik, sőt 29 személy esetében nem lehetett földtulajdont kimutatni. Ők csak házzal és állatállománnyal rendelkeztek s redemptusi jogaikat a család redemptus múltjából származtatták. Összeségében azonban a redemptusok gazdasági fölénye óriási a helység többi társadalmi rétegével szemben. Gazdasági fölényük és ehhez társuló politikai hatalmuk tette lehetővé, hogy Félégyháza életének minden irányú szabályozását saját érdekeiknek rendelhették alá, tovább erősítve ezzel meglévő előjogukat. S mivel számbeli arányuk az egész népességhez viszonyítva egyre csökkent, ez a társadalmi feszültségek erősödését vonta maga után, amelyek kordában tartását a tanács intézkedései voltak hivatottak megoldani.

Az 1828-as országos összeírás főlegyházi adatai tükrözik a tanácsi intézkedések hatására kialakult társadalmi rétegződést. (L. VI. táblázat)

VI. táblázat

*Főlegyháza társadalma az 1828-as összeírás alapján*²³

adófizető 18–60 év	4951
honorácior	9
polgár	588
házas zsellér	688
házatlan zsellér	635
testvéreik	197
fiaik	472
lányaik	46
szolgáik	176
szolgálók	18
mesterek	273
boltos kereskedők	5
házaló kereskedők	8
adózó házak	1280

Látható, hogy a birtoktalanok számbeli növekedésének üteme a 18. századhoz viszonyítva lényegesen nagyobb. A tanács fékező intézkedései amelyek a redemptusok közé kerülést voltak hivatva akadályozni, sikeresnek bizonyultak.

23. Szolnok Megyei Levéltár (SZML) Jászkun Kerület közigazgatási iratai Fasc. 4N 2184 /1832.

A TÁRSADALMI MOBILITÁST SZABÁLYOZÓ GAZDASÁGI ÉS KÖZJOGI INTÉZKEDÉSEK

A helység életének irányítását és szabályozását a tanács végezte, amelynek tagjai kizárólag redemptusokból, illetve redemptus-nemesekből álltak.²⁴ A tanács hatáskörébe tartozott a gazdasági élet teljeskörű szabályozása, így a legalapvetőbb létfeltételek, a földvétel, állattartás, házépítés, termelés és kereskedelem, valamint a munkavállalás feltételeinek meghatározása és közigazgatási úton történő irányítása. Szabályozó tevékenységével a település fejlődését és az itt élők érdekeinek összhangját volt hivatva biztosítani. Ezzel szemben — bár az előzőekre való törekvés nem tagadható — munkásságát mindvégig a redemptusi érdekek védelme határozta meg.

A redemptusi érdekvédelem legerőteljesebb érvényesítése az egyes rétegek közötti mobilizáció engedésében vagy korlátozásában nyilvánult meg. Ennek megvalósításához a közigazgatási rendszabályok, statutumok gazdag eszköztára szolgált. A tanácsok felügyeleti hatóságként működő Kiskun és Jászkun Kerület magisztrátusai összetételükből eredően támogatták a redemptus tanácsok intézkedéseit, határozataik megsemmisítésére csak kivételes esetekben került sor.²⁵

A redempciót követő első években, mint láttuk, még általános érdek a terhek megosztása, ezért a földvásárlás korlátozására nem került sor. A tanács csupán a törvényesség megtartásán őrködött, s kiskun kapitányi rendeletre minden adásvételt a tanács előtt kellett megkötni. Mielőtt az egyezséget jegyzőkönyvbe rögzítették, 5 nap várakozási időt kötöttek ki.²⁶ Amennyiben a vétel, illetve az eladás ellen 5 nap elteltéig senki nem emelt kifogást, a jegyzőkönyvi bejegyzés törvényesítette és véglegesítette az ügyletet. Az elővételi jog gyakorlati alkalmazásának sem redemptusi sem szomszédügyi alapon nincs még nyoma. Az első olyan helyi statutum, mely az egyes társadalmi rétegekre vonatkozó intézkedésekben megkülönböztetéseket alkalmaz, a tanács 1752. február 25-i ülésén keletkezett.²⁷

A tíz pontból álló szabályzat a tanács felügyeleti jogkörét, a község közjogi életének szervezésében és hatósági közegként működő tevékenységében megerősítette. A statutum kimondta, hogy: bírák hire nélkül senki házat ne építsen, aki mégis épít, vagy istállóból alakít

24. BÁNKINÉ: 1986.

25. BÁNKINÉ: 1987/a

26. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Protocollum Politikum 1. p. 32. /1750. Az 1800-as években az 5 nap várakozási időt 15 napra változtatták. Az elővételi joggal foglalkozik a József nádor által 1796-ban kiadott „Jászkun statutum” VI. pontja is.

27. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 1. p. 49.

lakóházat, annak büntetése 6 Ft, vagy az épület lerontása, ugyancsak tilos a bírák híre nélkül jövevényeket lakosoknak befogadni. A megkülönböztető intézkedések közül az első: „földetlen ember házat nem építhet”, nem tesz különbséget a között, hogy a földetlen ember zsellér, commorans vagy éppen irredemptus. Ugyanebben a statutumban négy paragrafus foglalkozik a zsellérekkel: 1. zsellérek istállót vagy tanyát nem építhetnek; 2. ha a zsellér el akar menni, avagy más gazdához szállani, gazdája hírt adjon, mert különben magának kell a zsellér porcióját megfizetni; 3. aki más ember lakosát és zsellérit bíró uram híre nélkül befogadja, 3 forint büntetést fizet; 4. ha valamely zsellér rossz életben tapasztaltatik, s gazdája ezt tudván, nem jelenti, mindketten hasonló büntetést kapnak.

A redempció után eltelt 7 év alatt jelentősen megnövekedett a zsellérek és földtelenek aránya a birtokosokhoz képest. Meg kell azonban jegyezni, hogy 1752-ben még mást értenek zselléren, mint néhány évtizeddel később. A zsellérek és irredemptusok közötti megkülönböztető ismérvek még nem tisztultak le. Az biztos, hogy a zsellérnek háztulajdona nem volt, csupán más házában lakása. A lakást adó gazdának pedig nem csupán lakója, hanem annak gazdai hatalma alatt állt, bár munkájáért bért is kapott. Ebben az időben még a zsellérek között is több földtulajdonos volt, hiszen a tanyát vagy istállót valószínű oda építették, s ez az építkezés olyan méreteket öltött, hogy statutummal kellett tiltani. A „földtulajdonos zsellérek” egy részének birtoka nem érte el a redemptusi aló határt, ezért házhelyet a belterületen nem kaphattak, míg mások használták ugyan a földet, de annak redempciós ellenértékét még nem fizették ki, ezért a tanács megtiltotta, hogy a használt földre építményt emeljenek.

Megjelenik a munkaerő redemptusi szempontú védelme is, amennyiben a mozgékony zsellérség legalább éves szintű megkötését igényekeznek elérni, és a munkaerőcsábítást, vagyis a munkabérek felvevését akadályozni.

Az adókvetésnél szintén nem csupán az összeírt vagydon szolgál alapul, hiszen ugyanazon vagyontárgy után más összegű adót kénytelen fizetni a redemptus gazda, a földtelen gazda és a zsellér. A különbségek az állatok után kivetett adónál jelentősek. Öt tételnél fizet a redemptus ugyanazon állat után kevesebbet, kettőnél egyenlő az adó s egy esetben — a meddő juhok után — a zsellérek a földetlen gazdák adója kedvezőbb.²⁸

Az 1752-ben megalkotott tanácsai szabályzatok már tükrözik a redemptusi szempontok érvényesítését. A zsellérekre megállapított

28. BKML, Kf. lt. V. 102. N7 C1 F1 N9 /1752. Beneficialis cassa számadása.

magasabb adókulcs és az istállóépítés tiltása egyaránt a jövedelemteremtő állattartást korlátozta s közvetve a zsellérek vállalt redempciójának kifizetését, illetve földvásárlását akadályozta.

Az adókiivetési táblázat szerint ekkor 244 földes gazda, 82 földnélküli és 79 zsellér fizetett adót.

Az 1752-es állapot az 1745-öshöz viszonyítva jelentős változást mutat. Míg 1745-ben az adózók 87.4%-a birtokos és csak 12.6%-a zsellér, 1752-ben a földnélküli és zsellér kategóriába soroltak már az adózók 39.7%-át képezik. A föld iránti igény — annak ellenére, hogy még a redempció terhei sem voltak kifizetve — növekedett. Ezt tükrözik az 1753-ban megváltott Csólyos pusztából és az 1758-ban megváltott Galambos pusztából földet igénylők kérvényei is.

A galambosi részből földet remélő 59 személy közül csak 18-nak a kérvénye maradt meg.²⁹ Közülük 12 kérelmező teljesen földnélküli. A földnélküliek legfőbb indoka, hogy hosszú idő óta élnek e helységben, népes a családjuk és jó adófizetők. A huzamos itt tartózkodásra és ez idő alatti rendszeres közteherviselésre hivatkoznak közül Morvai György 22 éve, Hevér Ferenc 16 éve, Thott Imre 18 éve, Dukai József 18 éve élt Félégyházán. A többi földnélküli nem írja le itt tartózkodásának pontos időtartamát. A 12 földnélküliből hárman nem kaptak, a többi 1/4 telket válthatott. Ők megindultak a gazdasági felemelkedés útján. A váltott földek nagyrészt azonban olyan birtokosok között osztották fel, akik redimált földjüket kevésnek érezték ahhoz, hogy a család gazdasági helyzete a gyerekek önállósodása után is megmaradjon a korábbi szinten.

Nemcsak a szántóföldi művelésre alkalmas tökeföldként kiosztható terület bizonyult kevésnek, hanem a legelőként hasznosítható is. Ezért a megtelepedéstől árendálták Mérges pusztát, 1755-től Kömpöcöt és különböző időszakokban bérbe vették Lacházától Mőricgát pusztát, a felső szentgyörgyiektől Szentlászló 1/6 részét, a kisériektől fél Pálost, a halasiaktól Bodoglárt és gróf Telekitől Harkát.³⁰ Az 1760-as években már kerületi határozatok is foglalkoztak földvédelmi kérdésekkel. Megszülettek azok a rendelkezések, amelyek a külső helyekről beköltözők földvásárlását, illetve árendálását tiltották.³¹

29. BKML, Kf. lt. V. 101. B. Arc. 15 C1 F1 N3

30. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 4. p. 72-73.

31. BKML, Kh. lt. V. 201. C. Protocollum Currentalium III. p. 301.

A tanács földbirtok-struktúrát befolyásoló intézkedései

A magánforgalmú földvásárlásoknál elővételi jogot biztosítottak azoknak, akik már a Jászkun Kerületben, illetve az adott helységben éltek. A redemptusok vételi előjogát József nádor 1796-ban kiadott statutuma foglalta jogi keretbe, de már az 1760-as évektől léteztek hasonló tartalmú helyi intézkedések. Zsellérek földvásárlása 1760 után alig fordult elő. Félegyházán 1772-re elfogyott az a földterület, amelyen még a tanács engedelmével esetleg redimálni lehetett.³² A földvásárlás teljes mértékig a földtulajdonos lakosok közötti tanácsli ellenőrzésű, szabadforgalmú akcióvá vált. Ez egyben nagymértékű áremelkedést is magával hozott.

S itt vissza kell térnünk az 1770/71. évi adóösszeírás adataira. A V. sz. táblázat mutatja, hogy 29 földnélküli és 4 kh alatti földterületet birtokoló van az összeírtak között, sőt 9 személynél, akiket a zsellérek közé soroltunk az összeíró megjegyezte, hogy „zsellér redemptus”. A kerületi statutumok szerint viszont 1752-ben még azt tartották redemptusnak, aki legalább 20 Ft értékű földet redimált³³, később pedig ez az összeg 25 Ft-ra emelkedett. Miért őrizték tehát a földnélküliek és a csekély földűek redemptusi mivoltukat, milyen előjogokat élveztek, hogy az összeírásokban még az ellentmondásos „zsellér-redemptus” megnevezést is használták?

Ifj. Kürtösi Pál zsellér-redemptus 1/8 azaz 17,5 kh földdel rendelkezett, apjának azonban még 47,5 kh-ja volt. Sallai János zsellér-redemptus apja még 17,5 kh földet birtokolt Galamboson, de ezt hárman örökölték. Háza sem Kürtösinek, sem Sallai Jánosnak nem volt. Kalmár János zsellér-redemptusnak 1/8, azaz 17,5 kh földje, de nincs háza. Ugyanakkor Szögi György zsellérnek 1/4 telke, azaz 35 kh hold földje, hét heverő marhája és 2 lova, Komáromi Szabó János zsellérnek 35 kh földje, 6 jármos ökre, 2 fejős tehene és 2 hámos lova, Kállai András zsellérnek 17,5 kh földje és 4 jármos ökre, egy fejős és egy heverő tehene, Szelepcsényi Ferenc zsellérnek 17,5 kh földje és 3 heverő tehene volt. Ezek a zsellérek vagyonosabbak a zsellér redemptusoknál, sőt a redemptusok között is igen sok kevesebb földűt találunk.

Nem egyebet jelent ez, mint a törzsökös redemptus családok tanácsli és kerületi határozatokkal támogatott jogvédelmét. Akiket ugyanis az adóösszeírásba redemptusként vettek fel, azok az év folyamán minden olyan előjogot élvezhettek, amely a már meg sem lévő egykori tőkeföldhöz járult. E jogok a politikai előnyök mellett jelentős gazdasá-

32. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 4. p. 27.

33. BKML, Kf. lt. V

gi vonatkozású előnyt biztosítottak. A redemptusok díjtalanul és korlátlanul használhatták a legelőket. Gyakorolhatták — évi három hónapig — a bormérés és a vadászat jogát. Vásár és piac taksát nem fizettek, mentesek voltak a rév és vámfizetésektől. S talán a legjelentősebb, hogy ingatlan vásárlás esetén elsőbbségi joguk volt a zsellérekkel és irredemptusokkal szemben.

Az 1770. évi összeírás idején többségében még élnek az első földváltók, illetve azok közvetlen utódai, és már érvényes az 1762-ben kiadott jászkun kerületi statutum. A statutum szerint — mint már említettük — akik a redempciókor földet váltottak és a katonaállítás költségeihez hozzájárultak, ha később elszegényedtek is, redemptusoknak tartattak. Kürtösi, Sallai és Kalmár azonban nem eredeti földváltók, csupán azok örökösei. Az 1762-es statutum szerint őket tehát nem teljes redemptusi jogkör illeti, csupán ősük érdemeiért a redemptusi jogok közül az elővételi jogot élvezhetik, s ez által mitegy visszatérési lehetőséget kapnak a redemptusok közé. A zsellér-redemptus fogalom tehát a tényleges vagyoni helyzet és a statutum által adott jogkör ötvözetéből alakult ki. A fogalom csak rövid ideig élt, a népesség gyarapodása és a föld szabadforgalmi adásvételének növekvő számú előfordulása, lehetetlenné tette a személyi tényező követését. Az idők során ezért a személyi tényező szerepe elhalt, s csupán a tőkeföld mennyiségét és a katonaállítási hozzájárulást tekintették mércének.

Szögi, Komáromi Szabó, Kállai és Szelepcsényi esetében bizonyára olyan zsellérekéről van szó, akik földet vásároltak redemptusoktól, s így statutum szerint a vétellel a földhöz fűződő jogokat is megvették, vagy beházasodtak, de a katonaállítási váltságot még nem fizették meg. Mivel a tanács a redemptusi érdekvédelmet szolgálta, nem tartotta szükségesnek azok számát gyarapítani, akik a redemptusi jogokban osztoznak. Az 1762-es statutum itt is jó eszköznek bizonyult, hiszen lehetőséget adott a tanács kezébe, hogy negyed és fél telkeseket is a zsellérek közé soroljon.

A földnélküli redemptusok utódai tehát könnyebben szerezhettek ismét földet, hiszen redemptusi joguk e téren folyamatos volt, az egykori zsellérek viszont hiába szereztek földet és állatvagyonot, jogilag még megakadályozható volt redemptussá válásuk.

Az elszegényedett redemptusok és a vagyonosodó, de a redempcióból kimaradt társadalmi hovatartozásnak megállapítása a redempciótól távolodva egyre nehezebbé vált és számos vita forrása lett. Mind gyakoribbak a helyi és kerületi határozatok arról, kit tartsanak redemptusnak. Az 1800-as években már a 25 Ft-os birtok megléte sem tette egyértelművé a redemptusi létet. Újabb és újabb helyi rendelkezések magyarázzák a szinte követhetetlen társadalmi besorolási feltételeket. Ezek természetesen nem a redemptussá válást akarták megkönnyíteni, hanem a politikai vezetést kézben tartó törzsökös redemp-

tusok jogait erősítették, hogy gazdasági fellendülésük könnyebbé váljon.

1823-ban a Jászkun Kerület közgyűlése elfogadta, hogy mindazok redemptusoknak tartassanak, akik földbirtokos és valóságos redemptusi jussal bíró atyától származnak — még akkor is, ha meglévő földjük már kevesebb, mint a redempciókor váltott legkisebb földmennyiség — mind addig valameddig földbirtokuk léssen.³⁴ Ugyanekkor kimondták, hogy „Redemptus lakossá léssen és minden privilegiális jussokban részesül, ki mint birtoktalan annyi örökös földeket szerez, amennyi volt azon helybe a hol lakik földváltáskor a legkisebb Clavisu föld birtok, ...Irredemptus lakosnak tartasson általában aki vagy maga vagy Attya cselekedete által az örökös földbirtokból akármiként végképpen ki vetkezett, avagy mint birtoktalan annyi örökös just nem szerzett a mennyi volt lakhelyében a legalsóbb clavisú föld váltás.”

A földmennyiség minimuma minden helységben más érték volt. Félegyházán a legkisebb váltott földbirtok értéke 8 Ft 46 3/9 krajcárt jelentett.

Ekkor már nem fordulhat elő, hogy egykori zsellért a megfelelő mennyiségű földtulajdon megszerzése után is zsellérként írjanak össze. A tanács más eszközökhöz folyamodott. Megakadályozhatta a redemptussá válást a lakosi jog vagy a házhely megtagadásával.

Mégis, annak ellenére, hogy a földszerzés egyre nehezebb, az 1770-es évek után is nő a bevándorló zsellérek száma. A legfőbb ok, hogy a szabad Jászkun Kerületben mentesültek az úrbéri kötöttségektől. Igaz a helység számára közmunka és adófizetési kötelezettségük volt, de ez gazdasági erejüket sokkal kevésbé kötötte le, mintha a földesúr feudális hatalma alatt robotkényszerben éltek volna. Gazdasági erejük növelését a szabad bér munkavállalási lehetőség elősegítette. Közülük, mint láttuk sokan szereztek földet, vagy állatállományt, — igen sokan szőlőt —s megélhetésüket részben saját önálló gazdálkodásukból fedezheték. Félegyházán az adóösszeírásban csak azokat tüntették fel zsellérként, akiknek nem volt saját tulajdonú lakóházuk, s munkaerejük egy részét a lakbér mellett, vagy annak fedezésére a lakást adó gazdának kötötték le.

A zsellérek és redemptusok mellett az egyre növekvő számban itt élő irredemptusok közül az 1770/71-es adóösszeírás már egyetlen olyan adófizetőt sem tüntet fel, aki földtulajdonnal (tőkefölddel) rendelkezik. A zsellérektől csupán háztulajdonuk különbözteti meg őket.

Az 1762-es és 1823-as statutum között eltelt időben a társadalmi szerkezet arányai megváltoztak. A birtoktalanok száma oly mértékben

34. BKML, Kh. It. V. 201. C. Protocullum Currentalium XXIV. 522-524. p.

növekedett, hogy az hamarosan társadalmi feszültségekhez vezetett. Az elszegényedett redemptusok és utódaik mindkét statutumból a számukra kedvezőbb előírásokhoz ragaszkodtak. Így az 1762-es statumból redemptusi jogaik folyamatosságát emelték ki figyelmen kívül hagyva, hogy annak előírásai szerint a tőkefölddel együtt a hozzá fűződő jogokat is eladták, ez utóbbiról ugyanis az 1823-as szabályzat nem tesz külön említést. A 19. század negyvenes éveitől kibontakozó félegyházi pusztakeresők mozgalma³⁵ a két statutum közötti különbségekre és azok téves értelmezésére épített. Ezért követelték a redempciókor megváltott, de közös használatra meghagyott puszták felosztását, s abból redemptusi jussukat. A tanács és a vele azonos érdekeket képviselő Jászkun Kerület közgyűlése azonban elutasította a követelést mondván: a jogok a földhöz kötődtek, s aki eladta tőkeföldjét, eladta hozzáfűződő redemptusi jogait is.

Az 1840-es évektől kibontakozó pusztakereső mozgalommal kapcsolatos tanácsi állásfoglalás tükrözi azt a nagyfokú változást amely az 1770-es évektől az 1840-es évekig bekövetkezett. Az 1770-es évek „zsellér-redemptus” kategóriája még azért jött létre, hogy a törzsökös redemptusok és utódaik gazdasági megerősödését segítse. Az újabb generációk azonban már nem kívántak patriarchális alapon szövetkezni, s a redemptusi jogokkal járó előnyökön olyanokkal osztozni, akikhez személyes kapcsolataik már alig fűződtek.

A tanulmány előző fejezetében már említettük, hogy a redemptus birtokosok alkották a politikai közösséget. Ugyanezen birtokosok összessége volt a redemptus közbirtokosság. A redemptus közbirtokosság 1848 előtt szervezetileg nem különült el a politikai községtől, mindkettő élén a főbíró és a tanács állt. Abból az elvből kiindulva, hogy Félegyházán minden földterület redempciós eredetű, a gazdasági életet érintő kérdéseket a tanács úgynevezett nagyobb vagy gazdasági gyűlésben tárgyalta. Gazdasági irányító tevékenysége a redemptus közbirtokosság határozatai és szempontjai szerint történt. Ez figyelhető meg az évente újraosztásos hasznosított veteményes kertek kijelölésénél és elosztásánál, valamint a legelőhasználat szabályozásánál is.

Veteményes kerteket évenként a redimált földek utáni járulékként osztottak, de a kimaradt földből kisebb mennyiséget a tanács által meghatározott díjfizetés mellett az irredemptusok is kaphattak.³⁶ A zsellérek ilyen jellegű juttatásáról nincs tudomásunk. A közföldekből évenként egy éves művelésre kiosztott földek esetében a veteményfajtat is a tanács határozta meg.³⁷

35. FEKETE: 1981.

36. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 4. p. 295., Prot. Pol. 6. p. 57.

37. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 6. p. 137.

Ugyancsak a tanács határozott a házépítéshez és fűtéshez oly fontos nád elosztásáról. A hasznosítható nád a redempciókor közös használatra hagyott ferencszállási tóban termett. Fontosságát bizonyítja, hogy a szenátorok jutalmul évenként és fejenként 100 kéve nádat kaptak, minden évben új tanácsi határozat döntött a nád elosztásáról vagy eladási áráról. 1787-ben a redemptusok 1 kévét 1 poltúrért vehettek, az irredemptusok kévenként 3 krajcárért, de nem a jó minőségű ferencszállási nádból, hanem a város belső vízállásos kertjében termettből.³⁸

A redempciókor közös használatra hagyott legelőket kezdetben a redemptusok és mások is egyaránt ingyen használhatták. Mivel azonban az irredemptusok és zsellérek állatai igen megszaporodtak, a kerületi közgyűlés 1794-ben elrendelte, hogy a földetlen vagy irredemptus lakosok terragium név alatt fűbért fizessenek.³⁹ Az egyes helységekre vonatkozóan helyi rendelkezések már korábban is bevezették ezt. Félegyházán 1769. januárjában a házas és házatlan irredemptusok 1 marhától 18 krajcár fűbért fizettek. Ház nélküli irredemptusok voltak azok a nagykorúak, akik a redemptus atyákkal még egy kenyéren éltek, tehát csak reményük volt a redemptusi jussra, ezért a statutum őket az irredemptusok közé sorolta. Közülük sokan jelentős saját állatvagyonnal rendelkeztek.⁴⁰

Az árendált puszták után mind a redemptusok, mind az irredemptusok fizettek fűbért. A kivetett taksák összege azonban nagy mértékben eltért egymástól. A bérelt Kömpöc és Mérges puszták után a redemptusok egy marháért 5 krajcárt, míg az irredemptusok 18 krajcárt fizettek.⁴¹ A megkülönböztetést nem indokolta a redempció ténye, hiszen itt nem a váltott földek tartozékáról, hanem a helység által bérelt legelőről volt szó. A redemptusokból álló tanács közigazgatási úton hozott határozata jogellenesen alkalmazza azt a gyakorlatot, amely a privilégiumból eredően a redempciós földeknél szokássá vált. Azt, hogy a jogellenes határozat gyakorlattá válhatott a tanács és a redemptus közbirtokosság összefonódása tette lehetővé. Az irredemptus, mivel a legeltetési rendet is a tanács szabta meg, kénytelen volt állatai után a magasabb fűbért is megfizetni, hiszen még ha volt is valamennyi saját földje, azon Demeterig (október 26.) csak a fejős juhokat és teheneket tarthatta. A baromnak a bérelt puszták voltak legelőül kijelölve. Tovább növelte az irredemptusok hátrányos helyzetét

38. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 6. p. 103.

39. GYÁRFÁS: 1883.

40. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 2. p. 202.

41. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 4. p. 71/1772.

az 1775. évi legeltetési rend, mely szerint „a baromra való marha tartása, kivált az irredemptusoknak tilos, sem ökör, sem tehén csordára sem tanyán tartani nem lehet. Az irredemptus fejős teheneit amíg a csorda kijár a redemptus tanyájára befogadni tilos.”⁴²

Mivel a földnélküliek vagyongyarapítási lehetősége és ezáltal esetleges földszerzése leginkább az állatállomány növelésével történhetett, a redemptusi érdekvédelem ennek korlátozását kívánta. Az 1800-as évek után egyre gyakrabban szám szerint is megszabták, hogy az egyes társadalmi réteghez tartozók milyen feltételekkel és mennyi állatot tarthatnak. Különösen a nagyon elterjedt juhtartást korlátozták. 1819. december 18-i tanácsi határozat szerint: „1. városunkban olyatén irredemptus lakosok nem találkoznak akik felesleg való barmos marhákat tarthatnának. 2. Az olytén irredemptus lakosok, kiknek 4 darab igavonó jószágai vannak, és a közönséges terheket viselik, tarthatnak 30 darab nőstény juhokat és ezeknek bárányaikat.”⁴³ Azok a földnélküli lakosok, akiknek egyéb jószágaik nem voltak — tehát igavonó állatokkal közszolgálatot nem teljesítettek — juhokat egyáltalán nem tarthattak.

A juhászok saját juhai ott lehettek az általuk őrzött nyájban, de csak korlátozott számban. A tartható juhok száma mindenkor az őrzött juhok számától függött. pl. 1500–2000 juh őrzője 60 db-ot 700–1000 juh pásztora 40 saját juhot legeltethetett.

A legeltethető állatok számának korlátozását a szarvasmarhatar-tásnál a fűbér összegének egyre magasabbra emelésével kívánták elérni.

A lakásfeltételek szabályozását célzó tanácsi intézkedések

Azoknak a földnélkülieknek, akik munkájukkal állatállományt szereztek, az állatok elhelyezéséhez saját portára volt szükségük. Megszaporodott állatállománnyal lakóul helyet találni nehéz volt. Az önállósodás és gazdasági stabilizáció alapfeltétele a saját ház megszerzése volt. Ez egyben a zsellérek számára az irredemptusok közé kerülés lehetőségét is magában rejtette.

Házhelyet kétféle módon lehetett szerezni. Szabadforgalomból vásárlás útján, vagy a közös használatra kihagyott szabad földből tanácsi osztással, meghatározott taksáért. Ez a taksa a 18. században Félegyházán 3 Ft volt, míg a vételár a 60 Ft-ot is elérte, természetesen ennél kevesebb és több is lehetett. Hozzájárult ehhez, hogy a házhelyeladást

42. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 4. p. 322/1775.

43. BKML, Kf. lt. V. 101. B. Arc. 16 C1 F5 N² 87/1821.

a tanács tiltotta, tehát szabadforgalomban ilyen csak kivételesen fordult elő, vásárolni kész házat lehetett.

A házhelykérelem, ha redemptus volt a kérelmező, többnyire teljesült, az irredemptus, zsellér és commorans esetében viszont sorozatosan elutasítják a kérelmezőt. A 18. században még előfordul, hogy nem redemptus is kap a közös földből taksás házhelyet, a 19. században ilyen esetről nem tudunk. Sőt arra is számos példa van, hogy azon redemptusok házhelykérelmét, akik családos fiaiknak kérnek, elutasítják, hogy az „idő előtti megváltakozást” akadályozzák. Ezzel, mint már említettük, redemptussá válásukat is akadályozták.

1787. május 26-i tanácsülésen⁴⁴ Kalmár András, Polyák Ferenc, Török József redemptusok és Homoki József csizmadia 3 Ft taksa ellenében kaptak házhelyet, azzal a kikötéssel, hogy a házat kőkérményre építsék, és az istálló kvártélyozásra alkalmas legyen. Dents János a malma melletti szabad területet kapta meg. Nagy Mihály nem kapott, és nem kapott a redemptus öreg Zsibrita János sem, mivel: „Instansnak magának háza lévén gyermekének még most ház hely nem adatik, minthogy instanssal 1 kenyéren lévén különös földi birtoka nintsen, különben is egy fia lévén gazdaságának folytatásában segítségül szükséges, hogy vele lakjon.” Zsibrita János három év múlva megvette a Botka árvák házát 250 forintért.⁴⁵ Számára megoldódott a kérdés, de a legtöbb ember számára a megoldás korántsem volt ilyen egyértelmű. Különösen azok felemelkedését korlátozta ily módon a tanács, akiknél ez már magasabb társadalmi kategóriába jutást eredményezett volna. Berec Albert földnélküli, kiskun kapitányhoz küldött panaszja jól szemlélteti azt a társadalmi helyzetet, melyből kitörni csak keveseknek lehetett.

Berec házhelykérelmét elutasította a tanács. Panaszában így ír: „...hogy földem nincs (arról) én nem tehetek mert édes Atyámnak Berec Istvánnak hatalmában lévén az ő tetszése szerint banhatott amint aztat Teriek János Uramnak nekünk nagy kárjainkkal el is ata: már pedig Tekintetes Kapitan Uram négy férfi mind emberi kora föl nyólt fiai lévén az Atyánnak szárnya alatt lévén egy álásban meghúzni magunkat éppen nem lehet, én kivált képen a kinek 4 jármos ökröm, két kocsis lovam és más egyéb szarvas marháim lévén sem az atyám sem pedig más házánál nem tarthatom: de ki is fogadna ily terhes sellért nem tudom: igaz ugyan Tekintetes úr, hogy ha csekély jószá-

44. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 6. p. 161-162.

45. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 9. p. 681/1800

gocskáimat el akarnám herdálni házat vehetnék, de a Ház is minék... házam lenne egyebem pedig semmi...⁴⁶

Nem teljesítette a tanács a béres Bugyi Imre kérelmét sem — aki mint írja — ötöd magával és 12 évi béresi szolgálata által megszerzett „vagyonos marhácskákkal” rendelkezik, és a közszolgálatra is „akár kocsival akár pedig vonó marhával” ajánlja magát⁴⁷, csak házhelyet kapjon.

A fenti kérelmekhez hasonlók elutasítása általánosan érvényesült, de érdekes kivételek is akadnak. 1773-ban „Papp Györgynek régi commorans jámborul töltött sorsa, és hogy járó marhája, szölleje is volna, s úgy a terhet viselhetné, tekintetbe vétetvén, egy ház hely szokott taxa lefizetése mellett” adatott.⁴⁸ Itt kétszeresen is megszegte a tanács a statutumokban rögzített szabályokat, hiszen a commoransoknak ahhoz, hogy ingatlan tulajdonuk legyen először lakosi jogot kellett szerezni, tehát mint commorans, Papp György nem kaphatott volna házhelyet, de nem kaphatott volna azért sem, mert taksás házhelyet csak redemptusok kaphattak. Miért tettek Papp Györggyel kivételt egyenlőre rejtély, csak feltételezni tudjuk, hogy az okot a személyi összefonódások körül kell keresni.

Ugyan ez lehet a magyarázata annak, hogy míg sokak számára elérhetetlen az olcsó házhely, arra is van példa, hogy a házhelyeladás tilalma ellenére a tanács jóváhagy olyan adásvételt, ahol a telek 1 hónap alatt kétszer is gazdát cserél. A 3 Ft-os taksáért 1776-ban telket kapó Mihálovits Márton comissárius — volt főbíró — még ugyanazon tanácsülésen, amelyen megkapja a telket, el is adja Nádallay Jánosnak „a tőle megvett ház toldásába tett egyezség szerint”.⁴⁹ A február 3-án megvett telket Nádallay március 23-án ugyancsak tanácsi jóváhagyással eladja 60 forintért Móczár Márton redemptusnak.⁵⁰ Megjegyezendő, hogy ugyanez a Nádallay már 1773-ban 3 Ft taksáért kapott a tanácstól házhelyet.

A 18. században, amint a földtulajdon esetében, úgy a háztulajdon megszerzése körül is számos, az általánostól eltérő kivétel fordul elő. A zsellérek és különösen a tartózkodók közül sokan földházban vagy bogárházban laktak. 1772-ben elrendeli a tanács, hogy ily módon „nékiek lakni továbbá meg nem engedtetnék, és azért kiki magának azok heliben fennálló Házat” építsen.⁵¹ A rendelkezés megvalósítása, amint példánk is tükrözik, lehetetlen volt. A más házában lakó zsellér

46. BKML, Kf. lt. V. 101. B. Arc. 20. C1. F2. N² 1.

47. BKML, Kf. lt. V. 101. B. Arc. 20. C1. F5. N² 1.

48. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 4. p. 139.

49. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 4. p. 330.

50. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 4. p. 335.

51. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 4. p. 11.

állatait is csak mérsékelten tudta szaporítani, s a jobban kiszolgált munkaesztét biztosítók tömegét gyarapította.

A 19. század elején már a túlnépesedés jelei mutatkoznak, a város belterülete szűknek bizonyul, a házi porták iránti igény lényegesen nagyobb a rendelkezésre álló területnél. Földnélkülieknek taksás portát szerezni lehetlenné vált. A földtulajdonosok közül sokan építenek tanyákat, ideiglenes szálláshelyeket a tőkeföldön, melyek később állandósulnak. A félegyházi tanyásodás kezdetei a 18. század második felére nyúlnak vissza. A földnélküliek ezekben a külső tanyákban vagy szállásokban zselléreként, tanyás béresként lakhattak. Saját földjük nem lévén tanyát sem építhettek, viszont már a 18. század utolsó harmadától feltűnnek a szőlőkbeli házak, ahol a szegényebb, zsellérségből kijútni akarók állandó lakást is kialakítottak. A tanács folyamatosan tiltotta, mind a tanyai állandó lakások, mind a szőlőkbeli lakások fennmaradását. Csakhogy míg tanyája többnyire olyan gazdának volt, aki a városon is rendelkezett házzal és a tanyába esetleg fiait vagy cselédeit telepítette, ő maga ott csak ideiglenesen vagy átmeneti szükségéből lakott, a szőlőkben lakóknak nem volt választási lehetőségük. Az 5–600 négyszögöles szőlőtelepítésre kijelölt parcellákat a földnélküliek is képesek voltak megvásárolni. Osztásból ugyanis csak redemptusok, esetleg irredemptusok kaptak. Másod és harmadkézből vásárolva azonban zsellérek is hozzájutottak. Az elhunyt redemptusok örökösei közül többnyire a lányok kapták a szőlőt, vagy az özvegy feleségre maradt, s gyakran került végül nem redemptus kézre. Ismeretes 14 a „Bika Hegyben” és 7 az „Öreg Hegyben” lakó félegyházi kérelme, akik a szőlőkben lakás megengedéseért folyamodtak a tanácshoz.⁵² Kérelmük a kiszolgáltatottság és reménytelenség példája. A 21 kétkezi munkából élő kérelmét mellékletként közöljük, itt csupán egy részletet emelünk ki: „nem hogy Házat vehetnénk magunknak, de mindennapi élelmünk sintsen, úgy hogy mikor dolgozni hívnak eszünk, ha otthon vagyunk koplalunk...” ezért kérik, hogy szölleikben meghúzódhassanak. A kérést a tanács és a kerületi közgyűlés is elutasítja, mondván: „tegyenek érdemeket, hogy házi portákat nyerhessenek.

1811-ben tízedenként egy-egy felügyelő szenátort nevezett ki a tanács azzal a feladattal, hogy az engedély nélküli építkezéseket megakadályozzák és bejelentsék. Az engedély nélkül építő gazda és a faragó büntetése egyaránt 12 Ft vagy 24 pálca volt. Ez időben kezd elterjedni, hogy egy portára két házat is építenek.⁵³ A belső telkek szűkösége nem csak Félegyházára jellemző, a kerületek más helységeiben is hasonló volt a helyzet, ezért a házhelyosztással a 19. században a

52. BKML, Kf. lt. V. 101. B. Arc. 16. C2 F2 N° 62/1804.

53. BKML, Kf. lt. V. 101. B. Arc. 18. C3 F15 N° 37/1811.

kerületi közgyűlés is gyakran foglalkozott. Gyakori és visszatérő panasz, hogy a tanácsok esetenként irredemptusoknak is adnak ház és kert fundust. Az 1827. március ötödikei kerületi közgyűlésből kelt körlevél szerint a „túlzott” házhelyosztás „alkalmatosságot nyújt a megyebéli lakosoknak korán megváltásokra, házasodásokra és gyakori osztozkodásokra, melyből ismét következik, hogy a birtokosoknak és közterheket viselőknél száma kevesedik, az irredemptusoké pedig szaporodik, mert a szolgálatban levők ház fundust könnyen szerezhetvén, a béres szolgálatba hamar belé unnak, maguk gazdáivá leszen, és heverő betyár, és többször rossz életű személyekké válnak.”⁵⁴ A figyelemzetést egy év múlva megismétlik, de most már szinte statutum jellegű határozatot hoz a Jászkun Kerület közgyűlése. Megszabja a határozat, hogy:

1. a ház a kert fundus három évenként egyszer adasson az összegyűlt igényeknek megvizsgálása után.

2. Irredemptus lakosnak, legyen az mesterember vagy akárki, ház vagy kerthely közönséges fundusból semmi szín alatt ne adasson.

3. Redemptusok is csak akkor kaphatnak taksás házhelyet, ha örökösödés útján nem várható, hogy házhelyhez jutnak, s nagyobb helységben 20 hold, kisebb 15, illetve 10 hold földdel rendelkeznek.⁵⁵

Itt tehát már nemcsak a földnélküliek, hanem az idők során elszegényedett redemptusok is hátrányos helyzetbe kerülnek. Félegyházán azok a redemptusok kaptak a rendelkezés után házhelyet, akiknek legalább 20 hold redempcionális földjük volt. Az osztott telkek mérete pedig 12 öl széles, 24 öl hosszú azaz 288 négyszögöl.⁵⁶

A lakosi jog megszerzésének lehetőségei és előnyei

Fontos korlátozó eszköz volt a tanács kezében a lakosi jog „a concivilitas” megadásának illetve megtagadásának lehetősége. A beköltöző földnélküliek ugyanis mindaddig nem szerezhettek ingatlan vagyont, amíg a lakosi jogot meg nem kapták, és a concivilitas taksát le nem fizették.

A 18. században még viszonylag kevés alkalommal tagadja meg a tanács a lakosi jog megadását. Könnyen megkapták azok a mesterséget tudók, akikre a helységben szükség volt, de kezdetben még a máshonnan ide költözött jobbágyok is.

54. BKML, Kf. lt. V. 201. C. Prot. Currentalium XXVII. p. 325/1827.

55. BKML, Kf. lt. V. 201. C. Prot. Currentalium XXVII. p. 326-327/1828.

56. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 15. p. 264-266 /1828.

Nagy József, aki Kanizsáról kívánt Félegyházára költözni, mint „liberae migrationis jobbágy” mivel igazolja, hogy Kanizsán adósságot nem hagyott, megkapja a lakosi jogot. Házhelyet azonban már nem kap, csupán engedélyt a vásárlásra. Nagy József hamarosan földet is vásárolt Ferencszálláson 70 kat. holdat 700 Rft-ért⁵⁷

Csipkó István ceglédi lakost 25 Ft convilitas taksa ellenében szintén bebocsátják, mivel Ceglédről hozott testimonialisából kiderül, hogy ott 28 évig becsülettel élt, és közteherviselésre is alkalmas. Az 1773 tavaszán Félegyházára költözött Csipkó 1779-ben próbálkozik földvásárlással. Galamboson meg is alkudott 1/4 rész földre (35 kh.) 510 Rft-ért, de Gulyás János nótárius a szomszédsági elővételi jogon ezt megakadályozta. Csipkó ezért gazdálkodását zálogban használt földön folytatta.

Legtöbben először csak commoransként jöttek Félegyházára, s 6–10–12 évi itt tartózkodás után folyamodtak lakosi jogért. Ők a vagyontalan kétkezi munkások, akik a munkájuk révén remélnék a szabad Jászkun Kerületben jobb életet. Vagyontalanságuk miatt még hátrányosabb helyzetből indulnak, mint a már némi vagyonra szert tett beköltözők. Nekik először a tartózkodáshoz kell tanácsí engedélyt szerezni, majd évek múltán folyamodhattak a lakosi jogért. Számos esetben azonban a tanács commoransoknak sem enged beköltözni idegeneket. Idegennek azokat tekintették, akik nem a Jászkun Kerületből jöttek. Azok, akik a Jászkun Kerületen belül költöztek másik helységbe könnyebben kaptak lakosi jogot, sőt a megállapított convilitas taksának is csak a felét kellett megfizetniük.

A Sopron vármegyei Sobor helységből commoransnak bekéredzkező Nagy Mihályt például nem fogadja be a tanács, mivel előző évben sehol nem adózott.⁵⁸ Commoransság megtagadása többnyire azoknál fordul elő, akik évenként vándorolnak. 1802-től azoknak, akik 10 éve a helységben éltek, meg kellett adni a lakosi jogot, de a tanács, hogy az esetleges birtokvásárlást az új lakosok részéről akadályozza, számos kibúvót keresett és talált. Kijelölt szenátorok évenként felülvizsgálták a commoransok lajstromát és aki ellen valami kifogás merült fel, azt a helységből kitiltották, vagyis a következő évben nem vállalhatott munkát. A folyamatos 10 évi helyben maradás csak nagyon kevesek számára volt elérhető. A bevándorlók ezért inkább zsellérséget igyekeztek szerezni, hogy a gazda felelőssége mellett helyben maradásuk könnyebb legyen. A zsellér a lakosi jogot is könnyebben megkaphatta. Az egyes helységek gyakorlata tükröződik az 1831. évi hármas kerületi határozatban, melyet azért fogadott el a közgyűlés, nehogy az idege-

57. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 4. p. 21.

58. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 5. p. 526.

nekből beszivárgó commoransok lakosi jogra igényt tarthassanak. Ettől kezdve „az olyan idegenek tartattnak a Kerületekben commoransoknak, kik nem alattomosan hanem a helybéli előljáróság tudtával, és megegyezésével telepednek le valamely községben, ott rendesen adóznak, közterheket viselnek és helyben egyfolytában tiz egész esztendőket eltöltvén, magokat azon üdő alatt rossz tetteikkel meg nem rovaták.”⁵⁹ A lakosi jog öröklődött, tehát akik egyszer lakosnak bevételtek, azoknak utódai is élhettek a lakosokat megillető jogokkal. Megjegyzendő, hogy azok az idegenek akik házasság vagy örökség útján a kerületekben ingatlan javakat nyertek, a honosítási taksa lefizetése után minden megkötés nélkül azonnal megkapták a lakosi jogot.

A TANÁCS FUNKCIÓJA A MUNKAÁLLALÁS ÉS A KERESKEDELEM SZABÁLYOZÁSÁBAN

Látható, hogy a tanács szinte teljhatalommal rendelkezett az egyes társadalmi rétegek közötti mobilizáció közigazgatási úton történő szabályozásában. Irányító szerepe mellett felügyeleti és szabályozó tevékenysége a legerőteljesebben a többségében munkavállalóként létező zsellérek és commoransok felett érvényesült.

Azt, hogy kit tekintettek commoransnak a fentiekben már vázoltuk. Nem határozták meg ilyen pontosan azt, ktt tartanak zsellérnek a kerületeken belül.

Az adóösszeírások elemzése segíthet a commoransok és a zsellérek kategóriájának körülhatárolásában. Az 1755/56-os évből megmaradt mindkét társadalmi réteg vagyoni összeírása. Ez évben Félégyházán összeírtak 205 commoranst, közülük teljesen nincstelen volt 74 személy, az összeírtak 36.09%-a. Ugyanez évben zsellér 90 fő, közülük teljesen nincstelen 18 személy az összeírtak 20%-a. A commoransok között található 10 mesterember, a zsellérek között 8. A vagyonszeírás alapján a legszembetűnőbb, hogy azok közül, akik rendelkeznek valamennyi állatállománnyal a zsellérek között egy-egy személynek több állata van, mint a commoransoknak.

A legvagyonosabbakat vizsgálva, hiszen ők azok a várományosok akik kitörhetnek ebből a rétegből, úgy tűnik, a zsellérek lényegesen nagyobb állatállományt gyűjthettek. Az oka valószínűen az, hogy ők huzamosabb ideig úgy laktak egy-egy gazdánál, hogy állataikat ott

59. SzML, Jászkun Kerület közigazgatási iratal Fasc. 4 N° 799/1831.

elhelyezhették, de munkaerejük egy részét szabad bérmunkavállalással értékesíthették. A zsellérek legszegényebb és legkiszolgáltatottabb része, hasonlóan a commoransok legszegényebb részéhez éves szolgálatot, béreiséget vállalt, mely gazdaságilag kevésbé jövedelmező volt, mint a szabad bérmunka. A pásztorok nagy része, eltekintve a számadóktól, a commoransok közül került ki.

A tanács gazdaságirányító tevékenysége mindkét réteggel kapcsolatban közvetlenül érvényesült a munkakényszer fenntartásában, a bérek limitálásában, a munka és életkörülmények szabályozásában. E szabályozó tevékenységben szembetűnően több tiltó, mint támogató vagy megengedő intézkedés született.

A béresek, éves szolgák és cselédek szegődtetése minden évben január elsején, vagy az azt követő, a tanács által meghatározott napon a tanács előtt történt. Az előzetesen már egyezséget kötött gazda és az általa alkalmazott zsellér vagy commorans megjelent a tanács házában, ahol az e célra külön vezetett listára beírták a megalkudott munkabért, a munkaadó és munkavállaló nevét. Így a tanács ellenőrizni tudta az általa megszabott bérlimitáció betartását, s azt is, hogy minden munkára alkalmas személy elszegődött-e. A későbbi gazdacseléd viták eldöntéséhez is a munkavállalási jegyzék szolgált alapul.

Igen szigorú tiltó határozatok védték a limitációk megtartását. Azt, hogy minden rendelkezés ellenére adott esetben a munkaerőpiac törvényei érvényesültek, s a közigazgatási úton megszabott béreket megváltoztatták, éppen a sűrűn ismétlődő rendelkezések bizonyítják. 1758-ban azt a béres szolgát, aki bérfelhajtási céllal egyik gazdától alku után a másikhoz szegődött, „50 pálcákkal” büntették, a csábító gazda pedig pénzbüntetést kapott.⁶⁰

Visszatérő probléma volt, hogy a zsellérek közül sokan igyekeztek nyáron más vidékeken munkát vállalni. A félegyháziak főleg a Bánátba jártak részesmunkára, hogy az éves kenyérgabonát megszerezzék. Az útlevelek jegyzőkönyve tanúskodik a munkavállalók kláramlásáról. Az utazás céljaként gyakran olvasható a bejegyzés „maga élleme keresésire”. Az 1750-es évektől szinte évente hirdetik a kerületi és tanácsi határozatokat, melyeknek a részben változó megfogalmazás ellenére ugyanaz a lényege ha valaki nyári munkára kimegy, többé lakosnak vissza nem jöhet, mert „aki hol nyaral, tsak ott teleljen”.⁶¹

Az 1800-as években a tilalomszegő az első két alkalommal botbüntetést kapott, harmadszorra azonban már a helységből való kicsapással büntették.

60. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 1. p. 132.

61. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 2. p. 131; Prot. Pol. 8. p. 310; Prot. Pol. 9. p. 422. BKML, Kh. lt. V. 201. C. Prot. Currentialium XXI. P. 469.

E tiltásokat nemcsak a helybeli munkavállalóknak publikálták, hanem a félegyházi tanács a szomszédos helységek tanácsait is felszólította: ne csábítsák munkára az itt élőket. Előfordult ebből torzsalkodás is. A kecskeméti tanács pl. 1800-ban a félegyháziakkal válaszként közölte, hogy többé a kecskemétiiek sem vállalhatnak Félegyházán munkát.⁶²

Gondosan ellenőrizte a tanács azt, hogy minden arra alkalmas egyén munkát vállaljon. Évenként összeírták a szolgálatra alkalmasakat és februárban ellenőrizték, kik azok, akik saját hibájukból nem szegődtek el. Az ilyen „henyelőket” 24 pálcára és változó idejű börtönbüntetésre ítélték.⁶³ A szegődtetésekre két szenátor felügyelt, s különösen ügyeltek arra, hogy már újév napján megkössék az egyezségeket, nehogy sokan később a „farsangi heverés és könnyű élet kedvéért” a szegődést elhanyagolják.⁶⁴

Voltak olyan évek, amikor a szegődtetés helyét a kocsmában vagy vendéglőben jelölték ki, de 3 szenátor jelenlétében.⁶⁵ Esetenként az elszegődni nem akaróknak kilátásba helyezik, hogy a botbüntetés mellett katonának adatnak.

Azoknak az éves béreseknek, szolgálóknak, akik a következő évben nem kívántak előző gazdájuknál megmaradni, új esztendő előtt egy hónappal közölniük kellett távozási szándékukat.⁶⁶ Ahhoz, hogy a kijelölt szenátorok ellenőrizni tudják a munkavállalással kapcsolatos határozatok megtartását, pontosan meg kellett állapítani, kit kell elszegődtetni munkára és kit nem.

1809-ben kelt regulát ismerünk, de bizonyára más években is ez tekinthető irányadónak. E szerint:

1. Az olyan redemptus ember, akinek igavonó jószága nincsen ugyan, de háza, földje, szőlleje, ha mindjárt hitvány is, szolgálatra ne kényszeríttessen.

2. Az olyan irredemptus se szegődtessen el, akinek háza, szőlleje és igavonó jószágja van, mellyel a városi és királyi szolgálatokat (értsd: közmunkák) viszi.

3. Az olyan zsellér, akinek se háza, se szőlleje hanem csak két igavonó jószágja van, szegődtessék el.

4. Az olyanok, akik maguk gazdaságában nem éppen szükségesek, és testi hibájuk a szolgálatot nem akadályozza, szegődtessenek el.⁶⁷

62. BKML, Kf. lt. V. 101. B. Arc. 23. C2 F13. N° 3.

63. BKML, Kf. lt. V. 101. A Prot. Pol. 8. p. 379/1794.

64. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 8. p. 359/1793.

65. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 5. p. 295/1781.

66. BKML, kh. lt. V. 201 C. Prot. Currentalium III. P. 100.

67. BKML, Kh. lt. V. 201. B: T 122 N° 4/1810.

A bérek megszabása évenként a kerületi közgyűlésen illetve helységenként a tanácsülésben történt. (L. VII. táblázat.)

VII. táblázat

A napszámbérek alakulása (xr = krajcár)

munka év	kaszás	gyűjtő	kapás	kötöző	Arató rész			
					őszi búza	tavaszi búza	két- szeres	rozs
1761	17 xr 1 mári- ás	9 xr 3 ga- ras	12 xr 4 ga- ras	7 xr 1 pe- ták	9-ed	7-ed		
1780	18 xr	12 xr	12 xr	7 xr	9-ed	7-ed	8-ad	8-ad
1803	30 xr	15 xr	12 xr	9 xr	16-od			
1811	1 Ft 15 xr	42 xr		36 xr	15-öd	12-ed		
1820	30 xr	18 xr		18 xr	11-ed		10-ed	9-ed

A bérek megállapításánál irányadónak tekintették a Pest megyei béreket, s annál a Kiskunságban kicsit mindig alacsonyabb bért szabtak. Amikor Pest megyében a tiszta búza arató része 8-ad, itt 9-ed rész. Az ide járó felső magyarországi, szlovák és morva napszamosok bérét szintén alacsonyabban szabták meg, mint a helybéliekét. 1761-ben a magyar kaszás bére 17 krajcár a szlovák és morva kaszása 14 krajcár⁶⁸

Időszakonként is változtak a bérek. Szent Iván napig 1–2 garassal kevesebb volt a kaszások bére, mint utána. Ugyancsak alacsonyabb volt az asszony és gyerek „gyűjtők” bére. Ha a felnőtt férfi bére pl. 12 krajcár volt, akkor az asszony és gyerek csak 7 krajcárt kapott. Szokás volt a napszamos munkásnak ételt is adni, erre általában 3–12 krajcárt vontak le. Félegyházán voltak olyanok is akik egész évre egy gazdához szegődtek el kapásnak, ezek nem napszámért, hanem a béresekhez és éves szolgálathoz hasonlóan évi bért kaptak. 1806-ban, mivel ezt a kerület nem limitálta, a helyi tanács a kapás évi bérét 20 Ft-ban szabta meg, és e mellett 1 hónapig szabadon dolgozhatott részesként, vagy 20 Ft-ot és 10 véka búzát, plusz 10 véka árpát kapott.⁶⁹ A marokverők bére megegyezett a gyűjtőkkel, a boglyázó és petrencehordóé a kaszással, a napszamos kapásoké a szőlőnyitókéval

68. BKML, Kh. lt. V. 201. C. Prot. Currentalium I. p. 299, 399, 401.

69. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 10. p. 380.

és a metszőkével. Az 1811. évi kiugróan magas bérekre csupán annyi magyarázatot találtunk, hogy azt a helyi tanács azért állapította meg annyira magasán, mert a kerületi limitáció szerint nem vállalták a napszámosok a munkát.⁷⁰ A limitációt megszegőket — ha kiderült — büntetéssel sújtották, a gazda 3–5 Ft-ot fizetett, a napszámos 15–25 pálcát kapott.⁷¹

A részes munkások részének megállapításánál a jégveréses vagy egyéb károsodott gabonák esetében a gazda a limitációtól eltérően is alkudhatott. A nyomtató rész mindig eggyel magasabb hányad volt, mint az arató, tehát a nyomtatásért kevesebb gabona járt, de általában úgy fogadták az aratókat, hogy a részes arató köteles volt el is nyomtatni. A limitációk azt is kikötötték, hogy a rész csak szemül adható ki.

A női és gyermeknapszám, mint említettük, külön volt megállapítva. Külön limitálták a gazdasszonyok, szolgálólányok, dajkák bérét is.

Az 1810-es évek limitációi alapján:

a sütő-főző gazdasszony évi bére konvenciós pénzben 30 Ft vagy 20 Ft, 2 pár fehér ruha, 1 pár csizma,

egy közönséges kék kötő és pruszlik,

1 közönséges nyakra való kendő, 1 ködmön és 2 szakács kötő (1774-ben 16Rft).

a második szolgálónak, ki sütni is tud, konvenciós pénzben 20 Ft vagy 12 Ft és ugyanaz a ruha, mint a sütő-főző szolgálónak (1774-ben 12 Rft).

a dajka pénzt nem kapott, csupán ruhát, ez 1 festett pruszlik, szoknya, kötő és kendő, 1 ködmön, 1 pár csizma, 2 pár fehér ruha és 1 szakács kötő volt⁷² (1774-ben 6 Rft).

A kerületi limitáció a nők esetében a pénzbeli összeget szabta meg, a pénz egy része helyett adható ruhanemüket már a tanács ülésén állapították meg.

A béresek között 4 kategóriát alakítottak ki, közülük az elsőt hívták öreg béresnek. Nem minden gazda fogadott több bérest, a többség kettőt alkalmazott, de olyan is volt, aki csak egyet. Nem minden béres cserélt évenként gazdát, egy-egy gazda több évig alkalmazta ugyanazt a személyt. 1762-ben 86 gazda fogadott új bérest, 86-an 121 főt, közülük is 37-en csak öreg, második vagy harmadik bérest.⁷³ A béresek évi munkabére készpénzből, állat és ruha juttatás-

70. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 11. p. 50.

71. BKML, Kh. lt. V. 201. A. Prot. Pol. XIII. p. 186/1794.

72. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 11. p. 392. BKML, Kh. lt. V. 201. C. Prot. Currentaltum XXIII. p. 348–350.

73. BKML, Kf. lt. V. 101. D. No 11. C1 F6 No 3/1762.

ből, teletetésből és vetésből tevődött össze. Az 1770-es évek után a bérből elmaradt a ruhanemű, és emelkedett a pénzbeli juttatás. A bérek összege alig változott az idők során, változás csak a marhateletetésnél volt, esetenként többet, máskor semmit nem vállalt a gazda.

*Béresek bére.*⁷⁴

Öreg béres, „ki a gazda személyét viseli” 25 Rft. 3 véka őszi,
3 véka tavaszi vetés, 4 marha teletetés.

Második béres, „aki hasonló ember”, 20 Rft, 3 véka őszi,
3 véka tavaszi vetés és 2 marha teletetés.

Harmadik béres, „aki jó kaszás”, 20 Rft, más semmi.

Negyedik béres, „ha már jó gyújtó gyerek”, 8 Rft, (15 évesnek 12 Rft)
és heti 3 kenyér, egész ruha, szűr, kankó, süveg, 2 pár fehér
ruha és bocskor

Visszatérő fenyítése a béreseknek, hogy ha megszabott bérért elszegődni nem akarnak, azonnal árestomba tételnek, „mert magokat le tenni és az szolgálatból ki állani átallyába valaki csak szolgálatra való meg nem engedtetik.”⁷⁵ Félegyházán, aknek 4 jármos ökre és 3 kocsis lova nem volt, a bérességet fel nem hagyhatta; de ha mégsem akart elszegődni, elsőként 25 pálca büntetést kapott, azután „az Helységből is ki menni kénytelenítették, lakosnak átallyában meg nem szenvedtetik, hapedig Gazda az ilyen embernek zsellérséget ad, s házához fogadgya, elmúlhatatlanul 3 Ft-ra büntettetik.”⁷⁶ Azokra is vonatkozott ez, akik az előző évben álltak ki a bérességből.

Külön munkácsoportot képeztek a faragók, házrakók és nádazók. Az ő bérük a kaszásokéhoz igazodott, de annál 1/3 résszel magasabb volt.

A birtoktalanok, különösen a commoransok közül kerültek ki az állatok őrzését és ehhez kapcsolódó teendőket ellátó pásztorok. Rangsor szerint a következők tartoztak ide: gulyások, szilaj ménes csikósa, kezes ménes csikósa, ökör csordás, tehén csordás, nyájjuhász, fejős juhász, esztendős kanász, csürhész kanász és a hozzájuk tartozó bojtárok, segítők.

Bérüket Szt. Györgytől Szt. Lőrincig kapták, Megfogadásuk a tanács előtt történt. A tanácsülésem dőlt el, melyik gazda állata melyik gulyába, ménesbe vagy nyájba tartozik, s az egy-egy állatfalkához tartozó gazdák fogadták közösen a pásztorokat. A gazdák által megfogadott számadók maguk mellé bojtárokat alkalmaztak. A pásztorok állatainak teletetését egy-egy gazda vállalta, s a teletetés pénzbeli

74. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 8. p. 28. 63. Prot. Pol. 5. p. 145, Prot. Pol. 4. p. 114.

75. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 5. p. 145/1779.

76. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 4. p. 114.

ellenértékét ő kapta meg a többi ugyanabban a falkában állatot őrzető gazdától. Bérük éves szinten többszöröse a napszámosokénak, de még a béreseknél is magasabb volt. Akkor, amikor az öreg béres évi bérét, a nem pénzbeli juttatást is pénzre számítva, átlagosan 40 Ft-nak vehetjük, a legjobban fizetett pásztor a számadó gulyás évi 150 Ft készpénzt — igaz bojtárt ebből neki kellett fogadni — 15 marha teleltetést, heti 7 kenyeret és ahhoz tartozó eleséget kapott. Még a leggyengébben fizetett kanász bére is 25 Ft, 20 véka búza, 2 pár bocskor és egy hétre 3 kenyér volt.⁷⁷

Nem kívánunk a pásztorokkal bővebben foglalkozni, hiszen a pásztoréletről Tálasi István kitűnő feldolgozásainál aligha lehet többet mondani.⁷⁸ Itt csupán a témánk szempontjából fontos félegyházi sajátosságokat emeljük ki. A bérek évenként ingadoztak, mert pontos mennyiségüket a pásztor őrzetére bízott állatok száma is befolyásolta. A tehéncsordás fizetsége úgy is volt megszabva, hogy bizonyos számú tehén után — általában — 1–4 véka búza és egy kenyér járt. A nyájjuhász minden 100 juh után kapott 1 véka búzát, de ugyanilyen változó mennyiség volt a fejős juhásznak járó vasárnapi tej mennyisége. Összeségében mégis azt mondhatjuk, hogy a pásztorok a földnélküliek közül a legkönnyebben gazdagodó csoportot alkották. A legtöbbnek háza volt a városban, és a számadók az irredemptusok közé számítottak. A commoranspásztorok kezdetben bojtárok, vagy alárendeltek, akik közül sokan bizonyára könnyebb és gyorsabb gazdagodás reményében választották ezt a foglalkozást. Természetesen az egyéb kétkezi munkából élőknel lényegesen szabadabb életkörülmények vonzása is érvényesült.

A földnélküliek közül sokan vállaltak városi szolgálatot, csószséget és egyéb szegődményes munkát. Az ő kapott bérük változó, általában éves szerződéssel nyertek alkalmazást, s a készpénz mellett, ruhanevét és esetleg kis kertföldet is kaptak olyan helyen, ahol másnak nem kellett. A csószóknak esetenként lakást is a helység adott.

A földnélküliekkel kapcsolatban a tanács irányító és felügyelő hatalma nemcsak a munkavállalás feltételeinek szabályozására terjedt ki. Számos olyan megkülönböztető intézkedést hoztak, amely az egyes társadalmi rétegek életmódját befolyásolta, és a helyi vezetés által meghatározott mederbe terelte.

Az egyes társadalmi rétegekhez tartozók megkülönböztetésére a legegyszerűbbnek a ruházatkodási viselet rétegekhez kötése bizonyult. Népviseletről olyan értelemben, mint az ország más részein, Félegyházán nem beszélhetünk. Viszont azok az utasítások, melyeket a kerületi

77. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 8. p. 27.

78. TÁLASI: 1936

és helyi előjáróságok öltözködéssel kapcsolatban hoztak, és a hagyatéki leltárakból azonosítható öltözködési kultúra azt tükrözi, hogy az egyes társadalmi rétegek életmódja és öltözködése jól körülhatárolhatóan eltért egymástól.

A kerületi rendelkezések különösen a 18. század utolsó harmadában foglalkoznak az öltözködés szabályozásával. Igen alaposan körülírták, mit viselhetnek pl. a béresek és mit nem.

Tilos volt a béreseknek rövid inget és széles hátravalót hordani. Aki mégis ilyet viselt, 24 órás árestom után 24 korbácsot kapott, a tiltott ruhadarabot pedig széthasogatták. Ha sikerült kideríteni, még a varró asszony is 20 korbácsot kapott.

Tilos volt sapkában járniuk, mert őket a régi magyar süvegek viselése illette.

Béres szolgának csak sarkantyú nélküli csizmája lehetett, de ha mégis nála „sarkantyú találtatik” 24 óra árestomot kap és „sarkantyúja leverettessen”.

Ha béres golyos inget hordott, ezért 24 órás árestomot kapott csak vizen.

Ugyanezek a tilalmak a juhászokra, gulyásokra, de főleg ezek bojtáraitra és a csikósokra is vonatkoztak.⁷⁹

A csikósok sarkantyúviselését különösen erőiesen tilalmazták.

A női szolgálókra vonatkozóan rendszeresen tiltották, hogy a bérükbe tartozó ruhajuttatásba a földbirtokos gazdák asszonyait megillető ruhadarabok kerüljenek.

Az évi bérlimitációk visszatérő tiltó záradéka, hogy a „szolgálók selyem vagy teveszőr pruszlikot, annyival inkább arany ezüst paszománttal, vagy fonásokkal ki ékesítve viselni ne bátorkodjanak”. Nem kaphattak selyem és török kendőket sem.⁸⁰

A túlköltekezést és pazarlást nemcsak a földnélküliek, hanem a lakosság minden rétegénél tiltották. Ezért tanácsi rendelkezés szabta meg azt is, hogy a kocsmákban és mészárszékekben mennyi hitel adható. A hitelbe vásárlás rendszeres volt. A mészárszékekben felvett hitelt például kimérésre átadott állatokból törlesztették.

A kocsmákban az „első gazdának” 3 Ft-ig a „másodiknak” 2 Ft-ig lehetett hitelt adni, itt ha az adós nem fizetett, a tanács segített az adósságot behajtani.

A lakosság többi rétegénél azonban a kocsmáros csak saját felelőségére hitelezhetett.⁸¹ A boltokban a tehetősebb gazdának 3 forintig, a

79. BKML, Kh. lt. V. 201. C. Prot. Currentalium V. p. 41/1773.

80. BKML, Kh. lt. V. 201. C. Prot. Currentalium XXIII. p. 348-350.

81. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 3. p. 106.

többieknek csak egy forintig lehetett hitelezni. Tiltotta a tanács, hogy boltbéli és kocsmabeli vásárlást terménycserével bonyolítsanak le a lakosok, különösen sokszor visszatérő tilalom, hogy gabonát ne cseréljenek boltbéli portékáért.⁸²

A gazdasági irányítás fontos eszköze volt a tanács hatáskörébe tartozó árlimitáció és a kereskedelem felügyelete. Az árlimitációt egy-egy mesterséghez kapcsolódva, illetve külön a húsrá és más élelmiszerekre határozták meg. Megkönnyítendő a szolgálk és egyéb meghatározott díjazásért fogadott munkások bérének elszámolását, külön limitációt adott ki a Jászkun Kerület a szegődésbe igérni szokott naturálék árából. Az 1811-ben kiadott limitációt mellékletként közöljük. A limitáció árait összehasonlítva a szabadforgalmi árakkal megállapítható, hogy a limitált ár alacsonyabb, tehát a gazdák számára kedvezőbb volt.⁸³ A közmunkák árát szintén a tanács szabta meg. 1 nap közmunkát kocsival szolgálva annyiban számítottak, amennyi 1 kaszás napi munkabére volt.⁸⁴

A kereskedelem tanácsai ellenőrzése a leghangsúlyosabb a gyapjú és a gabonakereskedelem tekintetében. A gyapjú eladása csak a tanács előtt kötött egyezséggel történhetett. A vevők és a falkagazdák megjelentek a tanácsházánál, és ott egyeztek meg az árban, s a tényleges fizetés is ott történt. Így a tanács nem csak az árakat ellenőrizte, hanem a gyapjú kifizetésekor az eladó tulajdonosok adótartozását is azonnal levonta.

Rendszeresen ellenőrizte a tanács a gabonakereskedelmet is. Nemcsak az árakat szabta meg, hanem rossz termés esetén a gabona kivitelét meg is tiltotta. A piacok és vásárok felügyeletét a szenátorok közül választott vásárbíró látta el. Feladata a helypénzszedés, illetve annak ellenőrzése és a felmerülő vitás ügyekbeni helyszíni bíraskodás volt. A belső piac élénkítése részben az ellátási gondok megoldása, részben a kétkezi munkából és az azt kiegészítő házkörűli kis volumenű termelésből élők számára rendkívül fontos volt. Kézpénzhez a munkabéren kívül csupán az apróbb piaci értékesítésekből juthattak. Külső piacok, vásárok felkeresésére időbeli lekötöttségük és árújuk csekély volta miatt a földnélkülieknek alig volt lehetőségük. Ezért 1787-től elrendelte a tanács a rendszeres „hetivásárok” tartását. Minden héten kedden és pénteken, amelyekor „kötelezettek a lakosok mindenféle apróbb baromfiakat, konyhai azalékot, úgymond lencsét,

82. BKML. Kf. V. 101. B. N° 17C 1F 8N^o 1/1797.

83. BKML. Kh. lt. V. 201. B: T 122 N° 4/1811. Egy véka őszi vetést a limitációban 8 Ft-ba számítanak, ugyennekor 1 kila búza 6 Ft. Tehát a szabadforgalmi ár körülbelül 1/3 résszel drágább a limitálnál.

84. BKML, Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 3. p. 9-10. /1770.

borsót, babot, kását, tojást, lisztet, vaját, pulykát, ludat, tyúkot stb. mennél bővebb számmal lehet árulásra a piacon kitenni.”⁸⁵ A hús- és bormérés a helység beneficiuma volt.

Megállapítható, hogy a tanács a helység gazdasági életének irányítását az egyes lakosokig lemenően végezte. Gazdaságirányító tevékenysége tehát nem korlátozódott a közigazgatástörténeti tanulmányokból már ismert beneficiumok kezelésére, igazgatási, jogalkotási és bíraskodási hatáskörét is felhasználta, hogy a gazdasági életet megalapozó legfontosabb területeket a redemptusi érdekeknek megfelelően befolyásolja. A redemptussá válás Félegyházán a birtoktalan beköltözők számára egyre elérhetlenebbé vált, mégis a település belső élete a birtoktalanok számára is vonzó maradt. A földesúri függőség hiánya s a szabad kerületekben élők szabadságának és felemelkedési lehetőségeinek sokszor csupán az illúziója elég vonzónak bizonyult ahhoz, hogy a helység dinamikus növekedését és gyarapodását szolgálja.

Végezetül a tanulmány kiegészítéseként összeállítást közlünk azokból a dokumentumokból, melyek tartalmukkal hozzájárulnak mondanivalónk több oldalú alátámasztásához, illetve kiegészítik azt. A közölt dokumentumok eredeti példányai a Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiskunfélegyházi Részlegében, Kiskunfélegyháza Tanácsának iratai között találhatók.

85. BKML. Kf. lt. V. 101. A. Prot. Pol. 6. p. 201.

BIBLIOGRÁFIA

- BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet: 1981 Kiskunfélegyháza újratelepítőinek 1744. évi lajstroma. In: A Szolnok megyei múzeumok évkönyve. 123–128. Szolnok
- BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet: 1982 Nemesek a Jászkun Kerületben. In.: Levéltári Szemle 2–3., 367–375.
- BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet: 1986 A tanács szerepe a Kiskunságban 1745–1848-ig. In.: Bács-Kiskun Megyei Honismereti Közlemények. V–VI. 45–62. Kecskemét
- BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet: 1987/a A Jászkun Kerület társadalma és igazgatása 1745–1848-ig. In.: A Jászkunság kutatása 1985. 345–401. Kecskemét–Szolnok
- BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet: 1987/b A Jászkun Kerület helységeinek közigazgatási szervezete. In.: Cumania 10. 119–153. Kecskemét
- BELLON Tibor: 1979 Nagykunság. Bp.
- FEKETE János: 1981 A kiskunfélegyházi pusztakeresők és az alföldi parasztnozgalom. In.: Bács-Kiskun Megye múltjából III. 71–155. Kecskemét
- FODOR Ferenc: 1942 A Jászkunság életrajza. Bp.
- GYÁRFÁS István: 1870–1885 A jász-kunok története 1–4. köt. Kecskemét
- GYÁRFÁS István: 1883 A jászkunok személyes és birtokviszonyainak történelmi és jogi fejtegetése. Bp.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985 Olvasókönyv Kiskunfélegyháza történetéhez. Kecskemét
- KELEMEN Kajetán: 1877 A Jász-kun redemptio története és fejlődése a jelen korig. Tekintettel a Jász-kún birtokviszonyok rendezésére. Szeged.
- KISS József: 1979 A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején (1702–1731). Bp.
- SZABÓ Lajos: 1987 Megélhetőség Kisújszálláson a XVIII. század második felében. In.: Zounok 2. 26–61. Szolnok.
- SZABÓ László: 1982 Jászság. Bp.
- TÁLASI László: 1936 A Kiskunság népi állattartása. Bp.
- TÁLASI László: 1977 Kiskunság. Bp.

MELLÉKLET

I.

ORAVECZ GYÖRGY ZSELLÉR REDEMPTUSSÁ VÁLÁSA A DOKUMENTUMOK TÜKRÉBEN.

1.

1765/66.

Oravecz György zsellér vagyona

Oravecz György zsellér molnár a maga malmában
Vagyona: 1 fejtés tehén, 2 heverő 3-ad fű marha, 2 heverő 3-ad fű ló

BKML, Kf. lt. V. 101. D. N° 1 C L N° 23 Conscriptio de anno 1765/66.

2.

1770/71.

Oravecz György irredemptus vagyona

1 száraz malom, 2 hámos ló
Lélekszám: 6

BKML, Kf. lt. V. 101. D. N° 1 C 1 F 28 Conscriptio ...anno militari 1770/71.

Oravecz György irredemptusi besorolásának oka a levéltári iratokból nem deríthető ki, csak feltételezhetjük, hogy az okot vagy az összeíró szubjektivitásában, vagy Oravecz házasságánál kell keresnünk.

3.

1772. május 25.

Oravecz György száraz malmát és tartozékait 1/2 sessió földre cseréli

Kiss Jakab, és Oravecz György személyek szerint megjelenvén, élőszavukkal vallották: Hogy Galamboson lévő Két quarta földit nevezett Kiss Jakab (:kivéven belőle az mostani vetést, s egyéb aránt mindent, amely rajta vagyon, odahagyván:) említett Oravecz Györgynek azalatt követő kaszálló réttel együtt az száraz malmáért, s ahoz járuló eszközökért, és ottan helyeztetett épületekért, mely két födeletlen istállókból és egy födeletlen fészerből, s három ólból, s megkötött istállóból, s komrából áll, in forma perenalis cambii örökössen általadta, s cserélte.

BKML. Kf. V. 101. A. Protocollum 4. pagina 79.

in forma perennalis cambii = forma szerint örökös cserével.

4.

Oravecz György házhely kérelme

Nemes Tanács érdemem fölött való jó Uraim!
Hogy mennyi, és mely terhes fogyatkozásai légyenek az szegénységben nyomorgó embernek, aki csak meddig valamely csekély földcskére is szert tenne, melynek művelésével maga és cselégye táplálását naponként keresné; iffiabb üdejében sok fáradsagival, és éjeli s nappali izzadásával nyert szerzeményit egyedül ebben elmerítvén magát mennyire epeszi, tulajdon nyomorúságaimtól meg tanítottam; mert minek utánna eddigvaló

fáradtságaimmal szerzett csekély vagyonomnak az Nemes Helységben egy fél hely földért Kiss Jakab uramnak adtam volna, annyira lettem, hogy az Helységben hazam nemlétén már egy télen cselédimmal együtt az Tanyámon nyomorogni kénytelenítettem, ahonnan is sem magam szükségeinek, sem pedig az közönséges szolgálatoknak eleget tenni éppen nem lehet.

Mellyre való nézve alázatosan folyamodván az Nemes Tanácshoz essedezem, hogy az Nemes helységben valahol, amint az több szolgálat alatt lévő Helység Tagjainak, a szerént nékem is egy ház helyecskét az szokot taxának le fizetése mellett adni méltóztasson, reménlem is hogy e részre Borik András és Genge Ferencz szomszédságaiban lévő sarkon annyi fundus ki telhetne, melly iránt is amidőn vigasztaló válaszát ohajtván várnám az Nemes Tanácsnak minden figyelemmel vagyok és lészek
Az Nemes Tanácsnak

alázatos szolgálja
Oravecz György.

BKML. Kf. lt. V. 101. B. Arc. 20 Cap. 1 Fasc. 5 N° 1 dátum nélkül.

Az kérelem teljesítésének jegyzőkönyvi nyoma nincs, de a házak összeírásában 1774/75-ben Oravecz Györgynek a III. tizedben a 346. szám alatt háza van.

5.

1775. december 15.
Oravecz György malom helyet kér

Oravecz György Malom helyet instálva resolváltatott: az kért malom hely adása ex ratione boni publicii az instansnak applacidáltatik, és annak ki mutatására Maah Mátyás, és Bánhidý Ferenczek Uralmék ki menni rendeltetik, arról relatiojokat adván.

BKML. Kf. lt. V. 101. A.-Protocollum 4. pagina 320.

instál = kérelmez
ex ratione boni publicii az instansnak applacidáltatik = ez okból a közjavakból kérelmezőre ráruháztatik
resolvál = megold, meghatároz
relatio = jelentés

6.

1777. február 22.
Oravecz György eladja városi házat, földjét és szőlőjét

Oravecz György és Dósai Máthé Személyek Szerént meg jelenvén élő szavaikkal vallották: Hogy nevezett Oravecz György az Városban lévő fenn álló házat Galamboson egy kötél híján 1/2 sessio kert földit Bense Mihály szomszédságában levött és ugyan Galamboson Hevér András és Turcsi Mátyás szomszédságában lévő szőlőjét Dósai Máthénak örökössen és meg: másolhatatlanul 910 R forintokért elladta. Főnt írt meg vevő is hogy azon Házat, földet és szőlőt amely rész summában örökössen meg: vette dutarálta: De ezen fassiojokat úgy regulázták mind az két részről, hogy ha valaha vagy maga az ell adó, vagy pedig valamelyik fia az ell: adott földök felét megvenni akarnák, akkor 300 R forintokért az földnek felét vissza ereszteti Dósai Máthé köteles legyen.

BKML. Kf. lt. V. 101. A. Protocollum 4. pagina 394.

A redemptussá vált Oravecz György halála után fia Oravecz András Dósai Mátétől visszaveszi az 1/4 sessiót, a megszabott 300 R. forintért.

A vételt Dósal beperelésével éri el, de a kerület és a tanács is javára dönt.

II.

1758.

DOBOS GYÖRGY ZSELLÉR FÖLDET KÉR

Nemes Tanács, érdemem felett jó Kegyes Uraim!
Tudva vagyon Nezmzetes Birák Uraimék előtt, hogy majd gyermekségemtől fogvást számos esztendők forgása alatt itten az Helységben érdemes Gazdákat jámborúl szolgál-
tam, annak utánna midőn már sok törekedésem után Isten és Szent Felsőge annyira
segített, hogy járó marhácskát állíthattam magam gazdácskája lettem, s annak is már
egy néhány esztendeje, voltam ugyan olly reménységgel, hogy Birák Urak Kegyes Attyás
gondoskodásokból valamely élő földecsére kaphatok, de mindeddig ahhoz szerencsém
nem volt, mindenkor drága arendás földön tengődöm kéntelenítetem, mellyből egyebet
nem tapasztalok, hanem hogy nap csekély javaimból ki kelletik fogynom, és úgy minden
köz terheknek viselésében tehetetlenné kelletik lennem. Nagy Kéntelenség alatt folyamo-
dok azért a Nemes Tanács szine eleiben, méltóztasson engem szegény leg kisebb
szolgáját valamely földecskevel vigasztalni, ha egyebet nem tehetis, leg alább galamboson
az Fekete János uram földecskeje körül, ahol már éő Kegyelme szántogatott is, ottan
legaláb tsak tavaszhatít természetek, s marhaimnak tsekély élelmeket valamennyire
meg szerezhetem, reménlem pedig, hogy ottan tsak egy hatodrészt földecske is ki telne,
mely cránt alázatos esedezésemet továbbá is nyújtván maradok
A Nemes Tanácsnak

leg kisebb szolgája
Dobos György felegyházi lakos

BKML. Kf. lt. 1 t. V. 101. B. Arc. 20 Cap. 1. Fasc. 4 N°. 1/1758.

Dobos György az 1755/56-os adóösszeírásban mint Fekete János zsellérje szerepel és
vagyonja mindössze 2 fejtő tehén.
1765/66-ban már irredemptus, háza, 4 jármos ökre, 5 fejtő tehene és 2 heverő marhája
van.

III.

1804. MÁJUS 4.

SZÜKÖLKÖDŐ LAKOSOK KÉRELME A SZŐLŐBENI LAKÁS MEGENGEDÉSÉÉRT

Nemes Tanács! Nemzetes Uraink.

Ha valaha az Nagyságos Tanács Kegyes Atyáskodását és Irgalmasságát valakhez nyúj-
tani méltóztatott, most mi valánk szegény gyámoltalanokra kegyessen tekéntení méltóz-
tasson, az kik nem hogy Házat vehetnénk magunknak, de a mindennapi élelmünk
sintsen, úgy hogy mikor dolgozni hívnak eszünk, ha otthon vagyunk koplalunk, próbál-
tuk már a zsellérségben való kérést is az Házi Gazdaktól, de jó szót sem adnak, mivel úgy
el vannak szaporodva, és sokasodva magok is, hogy alig térnek meg, ugyan mit cseleked-
gyünk tehát Nagyságos Tanács a Földben elevenen nem bújhatunk, lám az Nemes város
szolgálatyára csak úgy hajtatunk, mint az városban lakók, sőt talán még többet, ez után
is fogadgyunk, hogy valamikor akár mire parancsoltatunk szívessen cselekszünk, csak
az Nemes Tanács által abban contolaltassunk, hogy szölleinkben megmaradhassunk,
azt is jól tudgyuk, hogy ezen dolog a Fölsőség parancsolattya, de még is az Nemes Tanács
közbenvetésével rajtunk segíthet, mert másképpen Lakásunkban semmi módot nem
találunk, bizván azért további Attyáskodásokban állandó tisztelettel vagyunk
Az Nemes Tanácsnak

Félegyházán die 4a máj 1804.

alázatos szolgát
Pécsi György
Szijartó Jóseff
Josa Mihály
Balog András
Csőke Páll
Ficsór Mártony
Nagy Mátyás
Magyar Hegedűsné

Erdeli Mihály
Lengyel János
Magó Istvány
Varga Joseff
Derski Gergely
Surányi Istvány

Az Bika Hegyben.

Gulyás László
Sallai Ilona
Páll János
Kiss Boris

Punyi Tamás
Pór László
Pelcsák János

A 1804. Die 5^a Maj occasione sessiorum senatorum cumanorum oppidi Félegyháza
resolutum est

A Fölsőségnek rendelkezéssel, nints e Tanáts Székének hatalmában dispensálni, azért az
instansok, ezekutanis lakásaikat a városban a Köz Társaságban venni, szállókben lévő
Lakó helyeik pedig cassáltatni rendeltetik

extradálta per Josephum Szabó jurassor

BKML. Kf. It. V. 101. B. Arc. 16. Caps. 2. Fasc. 2 N° 62

A folyamodók az elutasítás ellen fellebbeztek a Jászkun Kerület közgyűléséhez, de
kérelmük ott is elutasítást nyert.

contolaltassunk = (consolaltassunk) = vigasztaltassunk
occasione sessiorum senatorum cumanorum oppidi Félegyháza = Félegyháza kun mező-
város szenátorainak ülése alkalmából
resolutem est = elvégzetett
dispensal = kioszt
instans = kérelmező
cassáltat = töröltet
extradátá = kiadott, kiadvány
per = által
jurassor = esküdt

IV.

1798. MÁJUS 10.

CSIPKÓ ISTVÁN ÁRVÁINAK INVENTÁRIUMA

Alulírottak ad numero Prot. 76. Alázatosan referállyák hogy néhai Csipkó István árvái-
nak javai inventariojára, mind az tanyán, mind pedig az városban lévő házoknál lévő
eszközeiknek és javaiknak, kimenvén e következőzenden ezt találtuk és pénzre némelly
számosbakat betsültek úgy mint

1. Mostanában Executio alá vett 2/4 földökért Bodor Eörzse és Anna kész pénzü által
adtak 1018 fl. 48 krajcár
2. Vagyon 4 jármos ökör betsültettek 120 fl
3. 2: 4 fű tino betsültettek 40 fl
4. 7 tehének betsültettek 100 fl
5. 2, 3d fű tinok betsültettek 25 fl
6. 1 fias tehén betsültettek 20 fl

7. 3 kocsis lovak betsültettek 70 fl
 8. 2 anya kanca, 3-ad fű csiko 85 fl
 9. vagyon 58 öreg kosok 4 koss, és 20 toklyo
 10. 2 öreg sertés és 4 sűdó
 11. 1 vasas szekér 8 ökörre való készséggel, ekével és hozzá tartozandó eszközökkel.
 11. 1 vasas kocsi 3 lóra való szerszámmal és eszközökkel
 12. 1 nyereg szerszám pokróczal és kantárral
 13. 1 vontató 2 csatlo lancesok, 2 béko, 1 bogracs
 14. 5 fűró 1 fűrés, 4 véső, 1 harapó fogó, 3 rossz hordó, 1 faragó szék, 1 vasas csobolyó, 4 vas járom szög, 4 kolomp, 1 üllő, 1 kalapács, 3 kasza, 1 ökör és tinó után való szánkó.
 15. Az városban 1 fönn álló ház, pincze, 3 kamra, istálló, a szobákban 1 asztal, 2 lócza, 1 nyoszolya, 1 pohárszék, 1 asztal, 1 vasas láda, 3 karszék, 1 réz gyertya tartó, 2 derekally, 6 vánkus, 1 dunna, 5 nagyobb képek.
 16. A konyhában 1 pálinka főző üst, 1 fazekas tele fazékkal, egy tálás tálakkal, 4 ros, vas serpenyő.
 17. A kis szobában 1 asztal, 2 rossz nyoszolya, 1 fogas, 3 rossz ládák, 1 bátok lámpás
 18. A kamrában 1 tölgyfa nagy hambár, 4 tekenyő, két ponyva, 17 zsák, 3 rosta, 3 szita, 2 rossz hordó, 1 ruha szárogató kötél, 1 kőszőrű kő, 4 dézsa, 2 kád, 1 lugzó, 2 akós hordó, 1 fűrés, 1 bognár asztal, 4 rossz fűró, 2 nagy fűrés, 4 tepsi, 1 héhely, 1 fejsze, 1 romlott bor sotú, 1 kettős sertés óll,
 Melly árváknak javai hogy általunk eképpen inventáltattak és conscribáltattak légyen tesszük alázatos relationkat Félégyháza Die 10. Maj. 1798.

Endre Mihály senator
 Szabó Mihály senator
 Rédey József notárius

BKML. Kf. lt. V. 101. B. Arc. 18. Caps. 2 Fasc. 9 N° 14/1798.

Csipkó István 1773-ban Ceglédre költözött Félégyházára és az április 17-i tanácsülésen lakosi jogot kapott, mivel a Ceglédre hozott tanusítvány szerint ott 28 évig „magát becsülettel” viselte és a közteher viselésre is alkalmas.

1779-ben Galamboson akart 1/4-d rész földet venni 510 Rft-ért, de a vételnek Gulyás János notárius szomszédsági jogon ellentmondott.

Csipkó gazdálkodását az 1773 óta a zálogban birt küsszállási 2/4-d rész földön folytatta, majd 1792-ben 1264 Rft-ért megvette a zálogos földet. A földvásárlás azonban a szomszéd és redemptus Tajti István ellentmondása miatt meghiúsult. A Bodor családtól zálogba birt föld árát Tajti bírói letétbe tette, mivel Csipkó a zálogos föld használatáról többszöri pereskedés ellenére sem mondott le. 1792-ben Bodor Mihály meghalt s így gyermekei visszakövetelték a zálogba adott földet. A pereskedés az irredemptus Csipkó István haláláig tartott. Csipkónak nem sikerült örökaron tőkeföldet vásárolni és redemptussá válni.

inventárium = hagyatéki leltár

ad numero prot. 76. = a jegyzőkönyv 76-ig számához

referál = előad

executio = végrehajtás

héhely = gereben (tájszó)

conscribál = összeír

senator = tanácsnok

relatio = beszámoló jelentés

V.

1799. JANUÁR 30.

KESERŐ FERENC REDEMPTUS HAGYATÉKI LETÁRA

Alább irattak alázatosan referállyuk, hogy néhai Keserű Ferenc Successori Javainak a Tekintettes Nemes Districtusok által parantsolt meg bétűlésére a Nemes Tanács által újra ki küldettette lévén exmissiúnkhoz képpeset először is a Nagy Tanyán mindenféle jószágot és gazdasághoz tartozó eszközöket meg vizsgáltunk, és a már előre végben vitt inventariumnak vezérlése szerint illy móddal procedáltunk:

	Ft	krajcár
A Nagy Tanyán		
1 sessio és 3 fogás földet bétűltünk	4000	
az épületeket mind őszveséggel a nagyobb tanyán	400	
15 jármos ökröt, párját az florenis 80 számítván	600	
3 vasas szekeret, 2 vasas kocsit	230	
36 ö tehenet, párját a florenis 40.	720	
10 tinót, párját per. 52 f.	260	
20 tavallit, párját per. 20. f.	200	
10 rugottat, párját per. 50 kr.	50	
4 hámos lovat, egyet per. 30 f. vévén	120	
14 öreg kanczát, egyet per 30 f. számítván	420	
6 három füre kettő csikókat 1-per 12 f.	72	
7 rügött csikót per 10 f.	70	
21 ör. sertés 1 per 8 f.	168	
8 südöt 1-per. 4 f.	32	
600 öreg juhot párját vévén az f. 5	1500	
300 bárányt 3mával vévén párját, és így csak ugyan az f. 5.	500	
Kisebb tanyán		
fél sessio, és 2. kötél föld	2000	
az épületek őszveséggel	300	
900 v. búza vekáját az krajcár 30	450	
1400 v. árpa és zab egy áron v. az krajcár 15	320	
a kis tanyán lévő mindenféle eszközök darabonként meg vizsgáltván	140	4 1
6 pászta termő és 18 lánccz pászta szőlő föld itt subjungáltatnak	1000	
Ide haza		
A ház minden hozzá tartozandó épületekkel	1000	
Minden háznál lévő eszközök darabonként meg vizsgáltván és úgy bétűlt	569	10
100 akó bor, akóját az f. 2. számlálván	200	
A lábas jószágból elmaradott 4 szamar itt praenoráltatik	21	
Summa	15342	51

Félegyháza 30-a Jan 799.

Fazekas Pall senator
Endre Mihály senator
Mihálovits András senator

Néhai Keserű Ferencnek megmaradott javairól készült [részletes]
Inventárium

1 Nagy tágas udvar, fen álló ház két szobákkal, konyhával, két kamara, pincze, pálinka gáz, nagy istálló, két fészter, ólak ésSotűs	
Az első szobában	Komrába
1 Nagy kerék asztal szőnyeggel	2 kasza
1 kisebb fiókos almariummal	2 putton
1 tokos házi álló óra	4 akó vaj

1 vasas láda
7 fa kar székek
2 nagyobb képek
2 fogas
3 czintál
12 czin tányér
1 tükör képp
1 tácza
3 réz übríg
1 holits übríg
1 nagy almárium
Másik szobába
1 asztal
1 sütő tekenyő lábastúl
1 pisztoly
1 nagy 4 kiss billegvas
1 locza
1 szalma nyoszolya
1 nagy képp
Konyhába
1 almáriumos tálás
1 nagy üst
1 réz fazék
1 réz kastrol
3 vas serpenyő
1 hosszabb tepsí
4 vas kalán
2 bográts
1 nyárs
1 vasláb
2 vas macska
2 vagdaló
5 dézsa
2 veder
1 vasas veder
1 vasas köpülő
Kamrában
2 egész setés szalonnája
1 hájj
1 nagy fűrész
1 kis fűrész
Az istállóba
1 hosszú saraglya
8 lóra kí padlózott hídlás
1 nyoszolya
1 abrakos láda
1 rostélyos lámpás
1 nyereg szerszámostul
1 nagy bor sotú a szin alatt
A Nagy tanyán
1 sessio és 3 fogás föld
1 fen álló ház, pincze külső
belső kamra
1 asztal
1 nyoszolya
1 kőszörű-kő

8 mázsa sajt
több minden féle azalekokkal
és gyümölcsökkel
1 akó
1 kapa
1 tagló
Szin alatt.
6 szüretelő kádak
14 vasas hordó
4 fa abroncsú hordó
1 bor szűrő léhó
Pálinka főző házba
2 pálinka üst
2 csöves vasas hordó
és több aprólékos edénykék

Az udvaron
1 nagy két táblájú hidas
1 kisebb
1 bor sotú
2 putton
14 hízó sertés
1 vasas kotsí
2 kortsola
1 szánkó
1 hosszú vállú
1 taliga
1 mangolló
1 nagy létra
2 öll tüzi fa
1 dagasztó láb
1 fejsze
3 vágó szék
1 hosszú asztal
2 hosszú locza
1 vallyú
1 db tölgyfa
5 öl hasitván
Vermes élett
2 sín verembe mintegy
900 véka árpa, és zabb.
másik tanyán az hambarba
cirka 900 véka búza
500 véka árpa.
Kisseb tanyán
fél sessio
és két kötélöld
1 jó készületű ház
2 hombár
1 nagy istálló, fészter,
sertés öll
9 öll szalma
1 boglya széna
170 kötél dohány
2 vallyú
1 vasas veder

1 nagy fűrész
2 kis fűrész
5 kasza
2 széna meczó ülő kalapáts 3.
véső 2 kéz vonó
2 fűrő
4 békó
2 vontató láncz
2 vontató kötél
3 vas fazék
1 serpenyő
1 üst
3 balta
2 szekercze
2 sajt szék
24 tejes tekenő
2 fejó veder
2 dézsa
1 gyúró deszka
2 csobolyó
1 szekrin
3 zsetár
1 nagy bárd
1 szita
1 ponyva kötél
1 véka kapa
1 ásó egy zabos ferslóg
10 fa villa
5 vasvilla
4 lapáth
3 mérő nyeső
4 csatló láncz
1 ponyva
40 zsák
2 nyereg minden készülestül
1 puska

A takarmányos kertbe
12 öll széna
6 öll taraló búza szalma
5 öll árpa és zab szalma
3. vasas szekér minden készülestül
2 vasas kotsi szerszámostul

Ezeken kívül Kesrű Györgyről a Successorok édess attyárúl meg maradott javak az előbbeniectül az özvegy Keserű Györgyné declaratiója szerént sequestráltatván ekképen találtattak.

1 sessio földnek 3-ad része.
1 fen álló ház
5 tehén
2 4-d fű tinók
1 3-ad fű tinók
3 tavali borjú
Kész pénz 1000 forint contractuson.
1 asztal

1 nagy lajtorja
1 vasas taliga
4 rosta
1 vasas véka
2 eke szerszámostul
Lábas jószág
15 jármos ökör 16-ra való
készüleggel
28 tehén
11 tinók
19 3-ad fű
17 tavali
3 jármos ló
1 paripa
14 öreg kancza
2 4-d fű kancza
3 3-ad fű
6 tavali
26 öreg sertés
90 südő
600 öreg juh
300 bárány

Külső Galamboson 6 pásztából
álló termő szőlő az új osztályba.
18 láncz szőlő föld.
Mintegy 100 akó bor.
Mellyeket, hogy eképpen
Conscribáltunk, adjunk bizonyág
levelünket Félegyházán

2 bőrös karszék
 6 fa karszék
 3 nyoszolya
 6 derekalj
 2 dunna
 1 paplan
 17 vánkus
 8 nagyobb képek
 24 kisebb képek
 5 czín tányér
 1 réz gyertya tartó
 1 czín gyertya tartó
 1 kávé malom
 1 fiókos pohárszék
 1 nagy almarium
 1 nyoszolya
 2 pisztoly
 1 nyújtó deszka
 2 szentelt víz tartó
 2 nagyobb 9 kisebb képp
 1 üst
 8 vas serpenyű
 1 tepsi
 4 vas kalán
 2 vas matska
 1 nyárs
 2 vas láb
 3 szedő kádak
 1 sütő teknő
 1 lugzó kád
 1 kis fűrész
 4 fa abróncsos hordó
 1 sóó daráló
 1 putton.

Mellyeket, hogy eszerént találtunk legyen praesentibus bizonyittyuk félegyházán: mint fellyebb.

Fazekas Páll senator
 Endre Mihály senator
 Mihálovits András senator
 Balajthy Imre ord. notárius

BKML, Kf. lt. V. 101. B. N° 18 Capsa 2 Fasciculo 9 N° 20

Keserű (Pitterman) Ferenc mostoha apja Mittenczvaj Fridrik az Örkényből Félegyházára települt kocsmabérlő. Mittenczvaj 1771-től felesben bérlí a félegyházi 5 kocsmát Liebenberger Andrással. Az évi bérléti díj 5.000 Ft. Mittenczvaj felesége Keserű Ferencz anyaja Dolní Zsuzsanna jelentős külön vagyonnal rendelkezett.

Keserű Ferenc első földvásárlása 1775-ben 1/2 sessió és 2 kötél tókeföld anyjával és mostoha apjával osztatlan közös tulajdon.

1776-ban, mint redemptusi taksás házhelyet kapott, s ismét 1/4 sessió földet vásárolt anyjával és mostoha apjával közösen.

1777-ben Keserű Ferenc egyedül redemptust vételi előjogával élve megvásárolja a Vidáts János irredempus által megalkudott 1/8-ad sessió földet.

1777–1782-ig módszeresen felvásárolja birtokszomszédainak a Ficsór családnak a földjét, vételi, zálog és örökségvásárlás útján.

1787-ben székbírónak választja a tanács.

1797-ben 1000 Ft kölcsönt ad kamatra.

1798-ban halt meg, felesége és gyermeke nem lévén vagyonát meghalt testvéröccse, György fiú gyermekei örökölték. Leánytestvérenek, György feleségének és leányainak készpénz örökséget hagyományozott. A vagyon töredékét a templomra és jótékony célra hagyta.

successor = örökös

Districtus = kerület (itt értsd: Jászkun Kerület)

exmissio = kiküldetés

procedál = származik

1 sessio = 140 ausztriai hold föld

1 véka = 12-25 liter

pászta = sáv (út szőlő)

1 lánc = 600 négyszögöl

praenotál = megismer, előzetesen felismer

übrig = bögre

holits übrig = holits bögre

kötél föld = itt 400 négyszögöl

ferslóg = nagy láda

declaratio = kihirdetés, kinyilatkoztatás

sequestrál = közbenjár

contractus = szerződés

praesentibus = jelenlétükben

VI.

1811. JANUÁR 3.

A SZEGŐDÉSKOR IGÉRNI SZOKOTT TERMÉNYEK, MARHÁK ÉS RUHAFÉLÉK ÁRÁNAK MEGHATÁROZÁSA

	Ft	Krajcár
Egy véka őszi vetés kész pénzben	8	
Egy véka tavaszi vetés	4	
Egy pár ujj csizma	20	
Egy pár fejellés	10	
Egy suba	30	
Egy rövid szűr, mert újjas lajblí nem béresnek való	16	
Egy hosszú szűr	40	
Egy ködmen	12	
Kalap	9	
Egy pár fehér ruha	10	
Egy marha teletetés	7	
Egy 3d fű üszó	60	
Egy tavali üszó	40	
Egy rugott borjú	30	
Egy esztandós malacz	20	
Egy nyári malacz	10	
Egy birka bőr nadrág	7	
Egy szűr nadrág	10	
1 Veres béléses kék posztó ujjas mándli	30	
1 Kanavasz béléses ujjas mándli	25	
1 Nadrág	14	
pólya szoknya vagy moldon...	26	

varrása	1
Rékli pólya vagy moldon	18
Pruszlík anginét	
vagy kartony	
Egy ing aljnak 4 róf	6
egy ingvél 2 róf, 1 pár fehér ruha	4
Kartony pamut szoknya 5 róf	27
Kartony rékli bélléssel varrással	12
Moldon, pólya 6 róf szoknya	30
Anginét pruszlík bélléssel	6
Pamut keszkenő	6
Gyolcs keszkenő ord.	3
Paputs	4
Ord. selem keszkenő	10
Konyha kötő	2
Kék gyolcs kötő	6
Egy pár ujj csizma	12
fejellés	8
1 fejr ujjas mandli	18

BKML. Kh. It. V. 201. B. Sub T Fasc. 122 N° 4

Ö. KOVÁCS JÓZSEF

A KISKUNHALASI ZSIDÓSÁG TÁRSADALOMTÖRTÉNETE A XVIII–XIX. SZÁZADBAN

Mostani feladatunknak azt tekintjük, hogy egy alap kutatás során feltárt levéltári forrásanyag alapján megválaszoljuk a halasi zsidóság történetével kapcsolatos egyszerű kérdéseket, amelyek a következők: kik, hányan, mikor és hogyan vettek részt a helyi társadalom átalakulási folyamatában? Történeti és elméleti alapon a „különös” kategóriájába is sorolható zsidóság Duna–Tisza közti állapotát vizsgálva egy korábbi tanulmányunkban így összegeztük véleményünket: e térségben a betelepülő zsidók nem ütköztek akkora ellenállásba, mint például az ország nyugati, észak–nyugati részén. Megítélésünk szerint a zsidóság külső és belső konfliktusait a következő tényezők tették sajátossá: a más kultúra és vallás, a jogegyenlőség hiánya, a perifériáról elindult népesség kényszerhelyzetek és tradíciók által meghatározott, hiányt pótló vállalkozásai, s maga az integráló közeg reagálásai, társadalomfejlődési zavarai.¹ Mindezekre tekintettel, célszerű külön választani Halas városi társadalmát (amely nyilván egy absztrakció) a tulajdonképpeni élettől, amelyet Hajnal István így értelmezett: „Az élet minden célja s küzdelme végső eredményképpen a társadalomban való elhelyezkedésnek, az emberekkel való viszonyulásnak eszköze.”² E gondolatokat azért idéztük, mert ezzel is szeretnénk kifejezni álláspontunkat, miszerint a történelmi teret és időt rendszerként — kölcsönhatásos viszonyok hálózataként — értelmezzük, és jelenlegi tudásunk hiányosságain túl rekonstrukciós vázlatunk ezért is lesz eleve csonka.

A korabeli kényszerek, lehetőségek, képességek és szükségletek figyelembevételével egyszerre kell tekintettel lenni Halas mezővárosának területi — ökonómiai — szociális jellemzőire és ebbe a rendszerbe belépő, elkülönített, kezdetben idegen, majd mindinkább a helyi társadalom befogadott tagjaivá váló zsidó családokra.

1. A tanulmány a Duna–Tisza köze városi társadalmaira kiterjedő, az MTA–Soros Alapítvány támogatásával végzett kutatás egyik részeredménye. Témánkra, a szakirodalmat általában ld.: BIBÓ István: 1986; SIMON Róbert: 1985; Ö. KOVÁCS József: 1990. Egy része megjelent: Ö. KOVÁCS József: 1987; Ö. KOVÁCS József: 1989.
2. HAJNAL István: 1939. 5. p.

A továbbiakban a téma általános társadalomtörténeti kérdéseivel nem foglalkozunk. Ismertnek tekintjük a zsidókat sújtó diszkriminációs jogi, vallási, társadalmi, gazdasági kirekesztettségi tényezőket is, valamint az ezeket rögzítő, illetve az idők során feloldó törvényeket. A lehetőleg személyre lebontott kutatás során a következő főbb városi, tehát főként hivatalos levéltári forrásokra támaszkodtunk: tanácsi jegyzőkönyvek, közigazgatási iratok, adó- és népösszeírások, hitközségi anyakönyvek, hagyatéki iratok, betáblázási- és vagyonátruházási jegyzőkönyvek.³

A TELEPÜLÉS

1876-ig a Hármas Kerületbe betagolt Halas mezővárosa helyzeti energiái és történelmi körülményei miatt nyugat-európai értelemben kevés városias jegyet őrzött.⁴ A török hódítás nyomán, a pusztásodás rohamos terjedésével, a legelőterület megnövekedésével és a nagylattartás uralkodóvá válása által, illetőleg a lakossági törekvések révén a XVIII–XIX. század fordulójára már nagyrészt kialakult a városkörnyéki tanyahálózat. A város és vidékének homokos, buckás, sok helyen szélhordta földjein a gazdálkodás csaknam kizárólagosan marhaló-, de leginkább juhtartásból állt. A helyi gazdaság nem-agrár szektorainak fejletlensége folytán a lakosság csak nagyon lazán kapcsolódott a piachoz, a termelés lényegében önellátó maradt. S ha létezett is piaci kereslete az itteni agrártermékeknek (gyapjú, bőr), az azokat értékesíteni képes lakosok már annál kevesebben voltak. S összességében hiányoztak a szervezési feltételek is. Az egyéb ismert nehézségek mellett itt elég arra hivatkozni, hogy ez a paraszti üzem vagy másképpen fogalmazva, mezővárosi érdekközösségi szabályozás alatt álló termelés jóformán csak tavasztól őszig működött. S az állattartás révén megmutatózó tőkeakkumuláció is csak nagyrészt lehetőség maradt.

3. A források legnagyobb részének lelőhelye: Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiskunhalasi Részlege (továbbiakban B-KML Kkh.)
4. Kiskunhalas történetéről ld: NAGY SZEDER István: 1926.; NAGY SZEDER I.: 1935.; A zsidóságra vonatkozó munkája: A halasi izraeliták története, 66–75. p. In: NAGY SZEDER I.: 1936.; NAGY SZEDER I.: 1923.; A redempcióra ld.: TÁLASI István: 1977. 51–55. p. A városra és szerepkörére, pontosabban, „piacalattiságára” — BÄNKINÉ MOLNÄR Erzsébet itt nem sorolt munkáin túl ld.: BÄCSKAI Vera — NAGY Lajos: 1984. 7–9., 14–15. p. BÄCSKAI Vera: 1988. 197–199. p.

Halason a török hódítás alatt s az 1745. évi redempció idejéig csaknem kizárólag református vallású lakosság élt.⁵ A katolikus betelepítés az 1766. évi helytartótanácsi döntés (a más vallásúak beköltözését tette lehetővé) következtében indult meg, amely azután — a témánk szempontjából különösen lényeges — egyéni és közösségi konfliktus forrása lett. Ez utóbbira egy példa: a katolikusok még 1803-ban is panaszkodtak, hogy az ingatlanszerzésben gátolják őket. Ez a felekezeti viaskodás, szembenállás a helyi mindennapi életben még a XX. század első felében is jól látható volt. Így például mereven tiltották a katolikusok és reformátusok közötti házasságot, de még az utcán közösen sétálókat is megszólták.

Ismereteink szerint a tanácsi vezetést a XIX. század közepéig-végéig nagyrészt a református presbitérium tagjai alkották. A lakosság vertikális tagozódását — a vagyon, a tekintély mellett — leginkább a rendi állás, pontosabban a redempcióig állandóan visszavezetett redemptus, irredemptus és egyéb köztes, réteg-státushelyzetek határozták meg. A horizontális megosztottság pedig eleve adott volt:⁶ a vallás, az életmód, a műveltség révén kialakult — még eléggé nem ismert — hálózat volt ez. (L. I. táblázat)

I. táblázat

A népesség létszáma és vallási összetétele

	1769/ 70	%	1804	%	1857	%	1900	%
Római kat.	67	2	1946	23	4241	31	9963	50
Görög kat.					9		15	
Görög keleti			40				17	
Ágost h. evang.	102	3	160		65		186	
Ev. református	3401	95	6338	74	8979	66	9054	45
Izraelita			62	0,7	332	2,4	603	3
egyéb							28	
összesen:	3570 fő		8591 fő		13626 fő		19866 fő	

Mint látható, a XIX. század végén egy száz éves átrendeződés során a római katolikusok száma meghaladta az evangélikus reformátusok

5. NAGY SZEDER István: 1936. 5-20., 32-37. p.; PAPP László: 1941. 8-14. p.; XX. századi adataink egy része szóbeli forrásból származik.
6. NAGY SZEDER István: 1935. 120. p.; BKML Kkh. V. 244. i. Népösszeír. 1857.; MStK: 192. 200-201. p.

két, bár a hatalomgyakorlás nagyrészt az utóbbiak kezében maradt. A zsidóság létszáma a századfordulóra közel tizszeresére növekedett. Ehhez tartozó és megválaszolendő kérdés az is, hogy népességükhöz képest mekkora volt a kisvárosi gazdasági-társadalmi polgárosodásban betöltött szerepük?

E funkció erejének megítéléshez foglalkoznunk kell a helyi társadalom strukturális elemeivel is. A különböző mértékben hasznosítható XIX. századi összeírások közül leginkább az átalakulás — általunk vizsgált időszakának — „befejezését” jelző 1900. évit vehetjük majd figyelembe. A már hangsúlyozott agrárszektor túlsúlyára utal például az 1828. évi adóösszeírás ipari-merkantil szférát tükröző adata: 260 kézműves, 7 kereskedő (kb. 9%).

A városiassági értéket markánsan mutató ipari-kereskedelmi szerepkör regionális súlytalanságát, pontosabban: jóformán csak a helyi szükségletek kielégítését, a korábbi helyzet több évtizedes konzerválódását tükrözi az 1857. évi népösszeírás. E szerint is az iparúzők (274 fő, 2%) és a kereskedők (61 fő, 0,4%) kicsiny számát állapíthatjuk meg.

Az 1900-ban közel 20000 fős település lakosságának 75%-a (keresők és eltartottak) az őstermelési ágazatból élt meg. Az ipari-kereskedelmi-hitel szektorban élők aránya valamivel meghaladta a 10%-ot. S mivel munkánk fő célja a halasi zsidók tevékenységének és a társadalmi munkamegosztásban betöltött szerepének kutatása, már most kiemelhetjük, hogy őket elsősorban ez utóbbi foglalkozási csoportokban találjuk meg.

A helyi társadalom nagy tömbjét a földbirtokosok alkották. A Jászkun Kerület 1876. évi megszűnése előtti (1873.) birtokmegosztási szerkezetet mutatja a következő összesítés:⁸ L. II. táblázat

A redempcióig visszavezethető birtokaprózódást a kiegyensúlyozódási tendenciával is illelhetjük. A tulajdonosok 97%-a 100 holdat, illetve annál főként kisebbet birtokolt.

7. Szolnok Megyei Levéltár (a továbbiakban SZML) IV. 3. a. Összeírások. 1832. 2184. sz.; B-KML Kkh. V. 244 i. 1857.; MSK: 1904. 398-399. p.
8. NAGY SZEDER István: 1935. 130. p.

II. táblázat

Birtokmegoszlás 1873-ban

A birtok nagysága	A birtokosok száma
10 holdon alul	1681 fő
25	321 fő
50	231 fő
100	182 fő
150	89 fő
200	59
300	41
400	34
500	12
600	8
700	8
800	4
900	3
1000	1
2000	4
3000	2
3500	1
összesen: kb. 112000 hold	2681 fő

BETELEPEDÉS

Az Alföldön általában a gyapjú, a bőr és a gabona kereskedelmi útját követte a zsidók betelepedése.⁹ A szükségszerűség és a haszonelvűség a halasi tanácsot is arra kényszerítette, hogy a sikeresebb gyapjú- és bőrértékesítés érdekében az 1740-es évektől, kezdetben ideiglenesen, majd gyakorlatilag véglegesen beengedje a városba a rendi kereteken kívüli zsidóság egyes módosabb, igazolt magaviseletű tagjait. Mindezt a folytonosan érkező Jászkun kerületi és egyéb — görög, céhes — tiltakozások ellenére tették. Természetesen az egyáltalán nem önzetlen indíttatású engedmények egészen az 1850-es évekig feltételesek voltak. A befogadás mindig csak egyes személyekre vonatkozott. A vagyontalan, s így létszámfelettiinek nyilvánított zsidó csupán titokban, meglehetősen nagy büntetés terhe mellett bújhatott meg a városban.

A zsidók betelepedése a konkurens görögöket kereskedelmileg háttérbe szorította. A város helytörténeti monográfiusa joggal írhatta, hogy a XVIII. század közepéig a Kiskunságban a halasi görögök tartották kézben a kereskedést.¹⁰ Halason is ők bérelték a boltokat, majd a zsidókkal vívott verseny következtében is, 1766-ban felmondták az üzletek bérletét, bár jelenlétük továbbra is megfigyelhető. Ettől az időszaktól kezdődő számszerű visszaesésük annak is következménye volt, hogy legkorábban a Kiskunságban — főként Halason — jutottak szerephez a zsidó kereskedők. Erre a helyzetre világít rá a halasi tanács levele is, amelyet a jászkun főkapitánynak címeztek:¹¹ a görögök kérelmére a város 1763 után kőboltokat építtetett, az új és a régi boltokat már három éve bírták, mindenfélét, vas- és faszerszámokat, „szóval valaminek csak idejét látják, mindeneket szabadosan árulnak, amellet lovakkal, marhákkal kereskednek, most ismét a bőrökkel való kereskedés kezekre szállott. Mindezekből látván, hogy mi országbeliek naponként terheltetünk, ők pedig idegenek lévén, szemlátomást prosperálnak, az országnak kárára, mert csak az a kevés árenda a mienk, a többit Görögországba feleségeiknek kiküldik, ...ők ...azt kérik, hogy a

9. SCHEIBER Sándor: 1970. 5. p.; A zsidóság városi letelepülésére, a körülményekre és feltételekre ld.: Marton Ernő: 1941.; WALTER Pietsch: 1988.; WERNER sombart: 1916. I. Bd. 321–323., 911. p.; ARTHUR Ruppín: 1934. 41. p.; IVÁNYI Béla: 1936. 42., 54–58. p.; OSZETSZKY Dénes: 1935.; RÁCZ István: 1986.; A nagyvárosi helyzetre és a kutatási feladatokra ld.: William O. MCCAGG Jr.: 1989. 241–259. p.
10. NAGY SZEDER István: 1935. 76–79. p. 1782-ben 4 görög család élt Halason. A jászkunági görögök történetére ld. PAPP Izabella munkáit a Zounuk levéltári évkönyvben, mindenekelött: PAPP I.: 1990.; KÁLMÁN Ödön: 1916. 40–68. p.
11. BKML Kkh. V. 201. b. Közíg. ir. F. 51. 1.

tótokat és zsidókat portékákkal házanként járni és árulni ne engednénk. Mivel pedig ebből mind magunk contribuens népének kára és fogyatkozása forogna, s nem is lehetne lakosainkat a szabad vásártól elfogni, s mindpedig az is felebaráti szeretet ellen lenni láttatnék, hogy messze földről, nagy testi törődelemmel elfáradozó szegény tótok maguk kevés portékájukat ne árulhatnák, mivel ők is az által keresik élelmeket, és ők is contributó alá vannak vettelve, ezen okokra nézve, mi a régi usustul recedálni nem akarván, sem a tótokat, sem a zsidókat eltiltani nem kívánjuk, mert ők is a város jussát, a rófpénzt hűségesen be szokták adni.”

Az ismert XIX. századi jázsági görög-zsidó vetélkedés háttérében jól megfigyelhető a kerületi álláspont (a zsidók betelepítését még az 1840-es évek után is élesen ellenezték, a görögöket viszont támogatták) hatása, amely a görögök asszimilációját a Jázságban és a Nagykunságban sikeressé tette.

A halasi zsidók XVIII. századi betelepítését, tevékenységét jól nyomon követhetjük Nagy Szeder István munkáiban.¹² Egy 1744. évi adatot tart a legkorábbinak, amely egy Ádám nevű gyapjúkereskedőről szól. A valóságban nyilván ezt megelőzően is megfordulhattak a vidéken, csak róluk nincs írásos dokumentumunk. 1759-ben már többen itt lakhattak, s innen jártak házalni a környező településekre. Ugyanezen évtől itt papot és imaházat tartottak. Létszámgyarapodásuk az 1780-as évektől indult meg: az óbudai, paksi, apostagi, jankováci, topolyai és vadkerti zsidókat a gyapjú vonzotta ide. 1784-ben a tanács külön megengedte, hogy a szombati vásár előtt a zsidók — vallásgyakorlásukra való tekintettel — pénteken árusíthatnak.

A lassan szerveződő hitközség belső rendjéért mint másutt, úgy itt is a zsidó bíró felelt, akinek a helyi vezetéssel is állandó hivatali kapcsolatban kellett állnia. A kiutasítások idején s egyáltalán a jogegyenlőség nélküli állapotban ez különösen nagy terhet jelenthetett számára.

Az 1795. évi zsidóösszeírás feltételezhető pontatlanságai ellenére is alkalmas arra, hogy például a származási helyeket illetően megállapíthassuk: a zsidók elsősorban a Duna-Tisza közéről (Apostag 5, Jankovác 4 családfő), illetve Budáról költöztek Halasra.¹³ (L. III. táblázat)

12. NAGY SZEDER István: 1936. 67–68. p.

13. NAGY SZEDER István: 1923. 204–205. p. alapján

A Halason tartózkodó zsidók összeírása (1795)

A családfő neve	A család létszáma	Mióta lakik itt?	Honnan jött?	A lakbér összege Ft
Veinberger Moses	3	2 év	Apostag	22
Kis Ádám	9	6 év	Jankovác	30
Stern Izsák	4	12 év	Apostag	24
Jakab Márton	4	1 év	Apostag	20
Izsák Ábrahám	3	3 hónap	Buda	11
Kerf Márk	3	4 év	Pincehely	10
Meczler Dávid	2	2 hónap	Hajós	6
Volthausner Dávid	3	1 év	Jankovác	10
Liebli Márton	2	1 év	Baja	10
Gáspár József	3	2 hónap	Jankovác	10
Luzinfeld Dávid	egyedül	8 év	Németkeresztúr	9
Stern Liebli	egyedül	10 év	Apostag	10
Salamon Dávid	egyedül	2 év	Apostag	
Jakab Ferenc	3	1 év	Buda	50
Milner Lőrinc	egyedül	2 év	Mélykút	3
Vajszkopf Lőrinc	egyedül	2 év	Jankovác	6
Fischer Dávid	3	6 hónap	Buda	30
Jakab Sámuel	egyedül			
Polyák Cainus sakter	egyedül		Vadkert	10
összesen:	19 fő	49 fő		

A zsidók befogadását illetően a halasi tanács is kettős kényszer alatt volt: egyrészt valamiképpen eleget kellett tennie a kerületi és helyi tiltó utasításoknak, másrészt saját településének létfeltételein is igyekezett javítani, ami egyúttal a létszámban és vagyonban is gyarapodó egyes zsidó kereskedők betelepülésének engedélyezését jelentette. A kondicionáló feltételek a befogadó környezetet és a letelepedni óhajtókat is a rendelkezések megkerülésére kényszerítették. A gazdasági-társadalmi-politikai és egyéni tényezők összefonódására világít rá a város monográfiája, aki egyes zsidók XVIII. század végi letelepedési engedé-

lyét és ezzel a kerületi tiltások figyelmen kívül hagyását a katolikusok jóval korábbi — helyi ellenkezést kiváltó — betelepítésére adott válaszként is értelmezi.¹⁴

A halasi tanács 1848 előtt igyekezett ellenszegülni a zsidókat kitiltó Jászkun kerületi határozatoknak, s a személy szerinti döntést vállalva, a nyilvánvaló haszonelvűséget szem előtt tartva engedte meg egyes zsidók bentlakását.¹⁵ Jellemző esetként említhető meg az, amikor 1796-ban két jankováci (jánoshalmi) zsidó kereskedő befogadásáról egyenként szavazott 15 tanácsnok és a 20 főnyi redemptus képviselő. Egyhangúan a házárendálás, a kereskedés engedélyezése mellett döntöttek, s azt is megengedték, hogy családjukkal együtt lakjanak. A nevek alaposabb vizsgálata után a helyi hatalom kiváltságos tagjainak és a mobil kereskedelmi szerepkörre vállalkozó zsidók jól ismert szövetségére ismerhetünk rá: a döntéshozók nagy részének házaiban lakott a 49 főnyi zsidó lakosság. Sőt Túróczi István a kerületi utasítás ellenére az udvarában egy zsidó számára boltot is nyitott.

Moses Veinberger és Ádám Márton zsidó betelepítők halasi befogadása nemcsak a Kiskunságban, hanem a Jászkunság területén is az első hivatalos engedélyezésnek minősült, amely azután hivatkozási alap lett a későbbi kérelmezők számára.

Betelepítésre csak a városi tanács megítélése szerint hasznos tevékenységet folytató, némi vagyont felmutatni képes zsidó családok számíthattak. A hivatalos engedély megszerzése rendkívüli súllyal bírt, mert egyébként szigorúan tiltották a titkos bentlakást. Így például egy kerületi leirat alapján 1784-ben megparancsolták a korcsmárosoknak, hogy mindegyikük tartson egy könyvecskét, amelybe kötelesek voltak beírni az utasok nevét, s ezt a dokumentumot minden reggel a városházára kellett vinnük egy arany lefizetése vagy 25 pálcabüntetés terhe alatt. Tizedenként megnevezték azokat a személyeket, akik egy órán belül kötelesek voltak jelenteni a vendégek neveit. A gyanúsnak tartott embereket a városházára kellett kísérniük.¹⁶

Jóllehet, hogy a fent említettek nem annyira a végrehajtást, az eredményt, hanem az előírásokat rögzítik, de így is érzékelhető, hogy milyen körülmények között kereskedhetett az amúgy is ellenérzessel fogadott, idegen zsidó kereskedő. A gyapjúeladások során több kisebb-nagyobb konfliktus keletkezett (pl. a foglaló miatt), amit a tanács

14. NAGY SZEDER István: 1936. 68–69. p.

15. SZML. Jászkun Kerület közig. ir. 8. fasc. 2146/1796. PAPP Izabella szíves közlése.; NAGY SZEDER István: 1923. 208–210. p.; PAPP Izabella: 1990. 32. p.

16. BKML. Kkh. V. 201. a. Közgyűl. jkv. 1780. 241. p.; 1784. 191–192. p.; 1797. 6. p.; 1813. 84. p.: a korcsmárosokra bízta az idegenek figyelését.

1797-ben a városházánál történt közös megegyezéssel kívánt lezárni, mint írták: a zsidók „csalfalkodásának” megakadályozása és a rend helyreállítása érdekében.¹⁷

A XVIII. század végétől többször is megállapították a zsidók befogadási feltételeit. 1799. május 3-án így szabályozták itt-tartózkodásukat:¹⁸

1. Akiknek nem adták meg a zsellér-státust, azok két hét alatt családjukkal együtt kötelesek voltak kiköltözni. Azonban kereskedni bejöhetnek a városba és raktárt is tarthattak, de csak úgy, ha útleveleiket bemutatják a városházán és bejelentették itt-tartózkodásuk idejét.

2. Akiknek lakhatási engedélyük volt, azok mind a városi, mind a királyi szolgálatot kötelesek voltak teljesíteni.

3. A befogadottakat kötelezték, hogy a vidéki kereskedés céljából bejáró zsidóknak kimért kóserborért árendát fizessenek. Keresztény lakosoknak nem adhattak bort, mert különben mint kurtakorcsmárosokat megbüntették. Pálinkát és sört nem árusíthattak, arra hivatkozva, hogy ezeket az italokat a keresztény korcsmákban is megihatják.

A görög és zsidó vetélkedés során a halasi görögök panaszára 1807. áprilisában született egy kerületi határozat, miszerint csak a királyi engedéllyel rendelkező zsidók házalhattak: a kocsival járók negyedévenként háromszor árusíthattak a piacon kirakodva, a gyalogjárók ugyanennyi ideig járhattak batyuikkal a házakat. Ugyanakkor a halasi — zsellérként — bevett zsidók raktárt tarthattak és a hetivásáron kereskedhettek. Az úgynevezett „külső zsidóknak” — akik általában a børszedésre hivatkozva más portékát is árusítottak — megtiltották a házarendálást, az itt-lakást, sőt a børszedés idejére számukra a vendégfogadóban kijelölték a szállást. A másutt is megfigyelhető módszert, a megosztásra való törekvést alkalmazva, az 1807. május 12-i félegyházi Jászkun kerületi kisgyűlésen a Kiskunságba engedély nélkül bejött zsidók összeírasi műveleteibe, s a tulajdonképpeni kiutasítási határozathozatalba a befogadott, tehetősebb zsidókat is bevonták. Ez az eljárás számos belső konfliktust gerjesztett.¹⁹

A hivatali álláspontot általában tükröző mentalitás vonásait akarva-akaratlanul írásban is rögzítették. A halasi előljárók Veinberger Mózes boltárendás mellett érvelve a több éves itt-lakást, a jó vagyoni állapotot, a kifogástalan viselkedést hangsúlyozták, majd rátértek a stratégiai célra: „Eddig a rácز nemzet tartván a kereskedést, úgy

17. Uo. 1798. 91., 98. p.

18. Uo. 1799. 253-254. p.

19. NAGY SZEDER István: 1936. 69. p.

látszik, hogy ha más nemzetbéli kereskedő által controlléroztatik az ő megszokott egyet értékek: úgy e nép egyiktől vagy másiktól olcsóbb áron kaphattya a portékát.²⁰

A belső közösségi rend megtartására a tanács rendszerint a zsidó-bíróval állapodott meg. A helyi vezetés 1821-ben megtiltotta, hogy a zsidók a tanyákon „kóboroljanak”. A következő évben felsőbb parancsra kiutasítottak 10, engedély nélküli családot. A kerületi rendelkezés előírta a zsidók házasságkötési szándékának tanácsai bejelentési kötelezettségét is.

1831-ben a nádor a városi protestálás ellenére is eltiltotta a zsidókat a boltbérlettől és a piaci árusítástól, s csak a házalást engedélyezte. A kiutasítások és azok nagyrészének gyakorlati végrehajtása mellett meg kell említeni a türelmi adót is, amelyet 1846. évi megszüntetése után a kiskunsági zsidók öt év alatt fizettek ki: a 2000 forintot a halasi zsidóbíró, Préger József és Reinitz Bernát szedte össze.²¹

A korábbiakban idézett kerületi és jórészt ennek nyomán kiadott városi rendelkezések a gyakorlatban nemritkán érvényüket veszítették. A helyi zsidók valóságos helyzetét érzékelteti például Löbel Sámuel 1822. évi levele, amelyben kérte, hogy továbbra is itt maradjon.²² Tizenöt éve lakott a városban, és mint írta, a zsidók kiűzésére ő alapot nem adott. Hitsorsosainak megítélését és állapotát — egyéni érdekének, feltételezhető elfogultságának figyelembevételével is — tárgyilagosan igyekezett bemutatni: „sokan a legnagyobb szegénységgel küszködven, a szükség által a helybéli lakosok huzavonására s megcsalására kényszerítetnek — de Istennek hála rám nézve ezen ok elenyészik...”. A zsidóság általában ismert pénzügyi tevékenységének talán kevésbé kiemelt tényezőjére világított rá érvelésének azon mondata, amely 2000 forintnyi vagyonáról szólt. A pénz nagy részét hitelbe adta helyi lakosoknak, s mint írta: nem várható el, hogy „azoknak legnagyobb megromlások nélkül meg nem történhetne, hogy illy szűk pénz idején, amidőn semmit haszonnal eladni nem lehet, pénzemnek visszafizetésére kényszerítetnének.” A valószínűleg hivatali elismerést kiváltó, 15 éves halasi tartózkodás, a jogi és más egyenlőtlenségek ellenére, további meghosszabbításának egyik biztosítéka volt a hitelezési művelet. Levelének zárásakor felvilágosult, polgári normákat is kifejező álláspontot képviselt, amely a mentalitásra, legalábbis annak igényére egyértelműen utalt: „e privilegizált nemes tanács oly kegyes és szánakozó, hogy engemet csupa azon okból, mivel izraelitának születtem, nem úz ki kebeléből, hiszen a jó polgárság nem a vallás egyforma-

20. BKML Kkh. V. 201. b. Közig. ir. 1809. S. 114. 85.

21. NAGY SZEDER István: 1936. 69–71. p.

22. BKML. Kkh. V. 201. b. Közig. ir. 1822. Aa. 155. 5.

ságából, hanem az egyesített jó cselekedetekből veszi eredetét. Senki annak nem oka s arról nem is tehet hogy e vagy más vallásban történt születése, miért érdemlene meg tehát azért közgyűlölséget?”

Nincs szándékunkban az, hogy idillikus képet rajzoljunk, csupán a korabeli érvelési eszköztár és gondolkodásmód néhány, forrásokban fellelhető vonását emeltük ki, amelyek egyúttal az általánosító vélemények veszélyeire is rámutathatnak. Nyilván több értelmezési lehetőséget nyújt az az 1836. évi jelentés is, amely a hivatali, pozícióörző álláspontot, az adminisztratív döntés végrehajtását, de ugyanakkor már helyenként a hivatalosságon túlra tekintő látásmódot is tükröz. A tanácsi határozatot követően Péter László és Bibó Károly megvizsgálta az „apródonként, szép számmal beszivárgott idegen zsidók” helyzetét. Feladatuk valójában az volt, hogy a város elhagyására felszólító rendelkezés végrehajtásáról tegyenek jelentést. Tapasztalatuk szerint inkább növekedett az engedély nélküli zsidók száma, mintsem hogy csökkent volna a kiutasítási parancs szerint. A beszélgetések során többen arra hivatkoztak, hogy sok kikölcsonzott pénzük van a helyi lakosoknál, „sőt, van olyan is, aki végképpen elcsüggedve azt a nyilatkozást teszi, hogy ötlet, ha agyonverik sem mehet sehová, mert ő itt születvén, ő egyéb hazát Halas városánál nem ismer, és ha a határból kikisérik, annyiszor visszajön, és ha minden visszajövetelkor ötvenet vágnak is reá, még sem gondol vele, és minden visszajövetelkor ötvenet szívesen kiáll, csak Halason maradhasson. — Mely szülőföldhöz való ragaszkodásbeli fájdalom kijelentése egy kevésbé az emberi kötelességekre megemlékeztette ugyan az alólirottakat, hanem érezvén hivatalos kötelességeket, mindazoknak meggondolása mellett is azon csekély vélemény ötlött eszükbe, hogy akármit beszélnek azok a zsidók, de az őket sújtó tanácsi határozatoknál fogva csakugyan ki kell nekük határunkból menni...”²³

A zsidóság helyzetének megkülönböztetett és bizonytalan voltát, valamint a hivatali apparátuson belüli nézetkülönbségeket, jogértelmezési ellentéteket illusztrálja egy 1852. évi, császári és királyi megyei törvényszéknek írt levél.²⁴ Fridrich Alajos halasi járásbíró a „tisztá igazság eszméjén alapuló jogegyenlőség” elvét követve, vitába szállt a halasi tanáccsal, amely testület utólag semmissé akarta tenni a zsidók halasi lakosi jogát. Ezzel szemben írta Fridrich, hogy „azon izraeliták, kiknek részökre e bíróság által fekvő vagyon örökös szerzést megengedettett, már mint harmadik nemzedék laknak Halason, közterhek viselésében, szolgálatok teljesítésében, közadó fizetésében minden töb-

23. Uo. 1836. Ee. 191. 52.

24. Uo. IV. 656. A Kiskunhalasi cs. kir. Kapitányság ir. 1854. A. VII. 854/16.

bi lakosokkal vagyonaránylag rovatnak meg. Kérdem tehát, hová való lakosok ezek, ha nem halasiak?!”

A ZSIDÓK ÁLLAPOTA AZ 1848 ELŐTTI ÖSSZEÍRÁSOK TÜKRÉBEN

A halasi commorans — idegen, ideiglenesen itt-tartózkodó — zsidók neveit a XVIII. század végétől az adóösszeírások végén rendszerint felsorolták. Az 1798–99. évi összesítésben 6 háználküli zsellérként számontartott családfő mellett 5 felnőttest, 1 testvért és 6 lányt, tehát összesen 18 főt említettek. A családfők 2. osztályú kereskedést űztek, 10–40 forint árendát fizettek, összesen 136 forintot. A közös legelőn 12 állatot (4 tehén, 8 ló) tartottak.²⁵

Az előbbinél több információt nyújt az 1817. évi összeírás.²⁶ (L. IV. táblázat)

Mint látható, a 70 főnyi halai zsidóság 10 háztartásban élt (átlag 6–7 fő). A családfők házaltak, (kis)kereskedéssel foglalkoztak, illetve valamilyen üzletet béreltek. Az összeírás azonban jóformán csak a keresőkről nyújt képet, a többi háztartásbeliről viszont alig.

Az 1820. évi összesítés a türelmi adót fizető 7 családot (39 fő) sorolta fel: a családfőket tekintve, az 1 fő kiskereskedő és 5 kalmár (1 fő nem fizetett) után összesen 1390 forintot fizettek a halasi zsidók.²⁷

Az 1818. évi zsidóösszeírást (87 fő) indokolt egyéb szempontból is elemezni. A családfők, akik általában gyapjú- és bőrkereskedést folytattak, egyharmadánál jelölték meg a magyar nyelvtudást, természetesen a német és olykor a „tót” és a „rác” mellett.

Az ezután következő fejezetek szempontjából is érdemes idézni egy-két korabeli jellemzést:²⁸

„Préger Ábel 50 éves, nős, három gyermeke, egy szolgálója van. Gyapjával és bőrrrel kereskedik és portékát is tart. 1797-ben jött Halasra, a Moson megyei Köpcsényből származott le kisgyerek korában. Alacsony termetű, barnás hajú-szemöldökű-szakállú, kék szemű, pirosas, teljes ábrázatú, potrohos hasú, magyarul, németül beszél, bevett zsellér.”

25. Uo. V. 201. f. Adóösszír. 1798–1799. 161–164. p. ő. 101.

26. Uo. V. 201. b. Közíg. ír. Y. 136. 24.

27. Uo. Z. 146. 3.

28. NAGY SZEDER István: 1923. 211–213. p.

A halasi zsidók 1817. évi összeírása

A családfők neve	A családfők száma	A családtagok száma						Lélekszám összesen	Foglalkozás
		feleség	fiú	lány	szolgáló	szolga	női testvér		
Izrael Silbener	1	1	3	3	1	1		10	3. oszt. (kis) kereskedő
Abel Preger	1	1	2	3				7	2. oszt. kalmár
Israel Stern	1	1	3	4		1		10	3. oszt. kalmár
Gregorius Stern	1	1	1	3				6	3. oszt. házaló
Samuel Preger	1	1	1	3				6	2. oszt. házaló
Samuel Schön	1	1	1					3	2. oszt. házaló
Josephus Löbel	1	1	2	2		1	1	8	3. oszt. kalmár
Israel Mark	1	1	2	1				5	3. oszt. árendás 3. oszt. kalmár
Salamon Rosenfeld	1	1	3	1	1			7	3. oszt. (kis) keres- kedő 3. oszt. árendás.
Casparias Kellner		1	3	3		1		8	sakter
Összesen:	9	10	21	23	2	4	1	70	

Mint látható, a 70 főnyi halai zsidóság 10 háztartásban élt (átlag 6-7 fő). A családfők házaltak, (kis)kereskedéssel foglalkoztak, illetve valamilyen üzletet béreltek. Az összeírás azonban jóformán csak a keresőkről nyújt képet, a többi háztartásbeliről viszont alig.

Az 1820. évi öszesítés a türelmi adót fizető 7 családot (39 fő) sorolta fel: a családfőket tekintve, az 1 fő kiskereskedő és 5 kalmár (1 fő nem fizetett) után összesen 1390 forintot fizettek a halasi zsidók.²⁷

Az 1818. évi zsidóösszeírást (87 fő) indokolt egyéb szempontból is elemezni. A családfők, akik általában gyapjú- és bőrkereskedést folytattak, egyharmadánál jelölték meg a magyar nyelvtudást, természetesen a német és olykor a „tót” és a „rác” mellett.

Az ezután következő fejezetek szempontjából is érdemes idézni egy-két korabeli jellemzést.²⁸

„Préger Ábel 50 éves, nős, három gyermeke, egy szolgálója van. Gyapjúval és bőrrrel kereskedik és portékát is tart. 1797-ben jött Halasra, a Moson megyei Köpcsényből származott le kisgyerek korában. Alacsony termetű, barnás hajú-szemöldökű-szakállú, kék szemű, pirosas, teljes ábrázatú, potrohos hasú, magyarul, németül beszél, bevett zsellér.”

„Hofmeister Juda 34 éves, nős, családtalan (1817-ben egy gyermeke volt). 1806-ban Préger Ábel gyermekeinek volt instructora. 1815-ben bőrökkel kereskedett és a többi jótéteményéből élt. Mint Stern Izsáknak a veje maradt Halason. 1806-ban még nőtlen volt, csak németül beszél és Galíciából, a tarnoviai kerületben fekvő Zolkiew városából 1806. november 1-jén jött Halasra, a Zolkiewben 1806. április 17-én négy hónapra kiállított útlevelel. Közben Vadkerten is volt. Magas termetű, barna, himlőhelyes, fekete hajú-szemöldökű, hosszú, sovány ábrázatú. Nincs bevéve.”

Az 1848. évi összeírás szerint a 37 családfő (167 fő az összlétszám) közül 15 (40%) halasi születésű volt.²⁹ Az 1. térképen látható az 1848 előtti betelepedők származási, születési helye. Főként az 50 km-re fekvő Izsák volt a fő kibocsájtóhely, illetve a 80 km-re levő Apostag és az igen közeli (20 km) Jankovác.

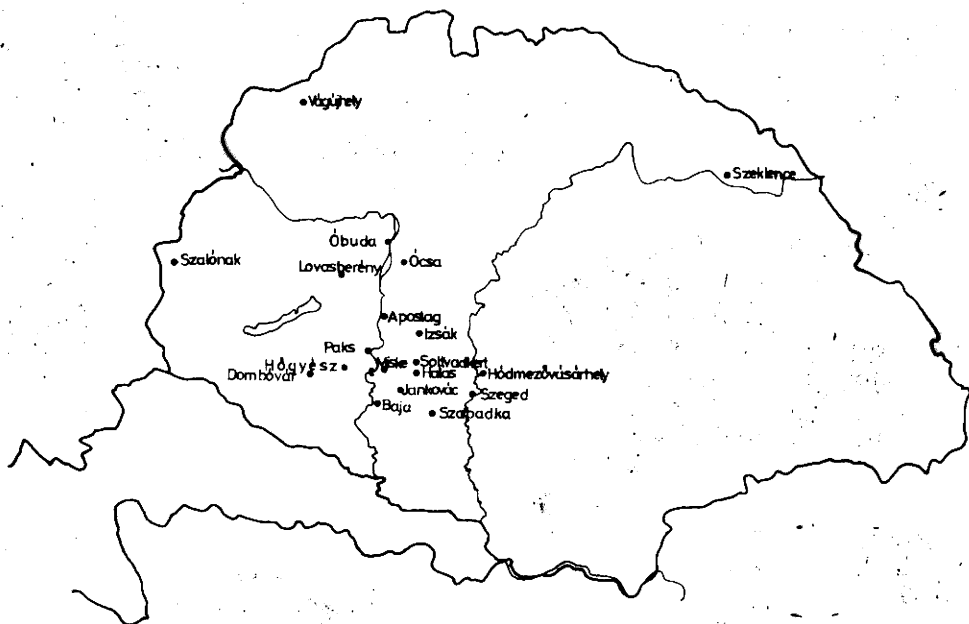
32 esetben azonosítható volt a feleségek születési helye is. 14 fő (44%) Halason született. A házassági kapcsolatok bázisát tekintve, Szegedet és Szabadkát érdemes megemlíteni. (L. V. táblázat). Az 1848. évi összeírásban 51 férfi foglalkozását jelölték meg: a 37 kereskedő-kalmár (73%) mellett 4 napszámos, 3 üveges, 1 doktor, 1 mészároslegény, 1 sakter, 1 szabólegény, 1 szappanosmester, 1 szolga és 1

27. Uo. Z. 146. 3.

28. NAGY SZEDER István: 1923. 211-213. p.

29. Uo. 244. b. Közig. ir. 1848. 40.

1. SZÁMÚ TÉRKÉP

A házastársak születési helye 1848 előtt

A házastársak születési helye 1848 előtt

A házastársak születési helye	A férjek száma	A feleségek száma	összesen
Halas	15	14	29
Izsák	5	2	7
Jankovác	2	1	3
Szabadka	1	2	3
Szeged		3	3
Apostag	2		2
Baja		1	1
Dombóvár		1	1
Hódmezővásárhely		1	1
Hógyész	1		1
Galicia	1		1
Lovasberény		1	1
Miske		1	1
Paks		1	1
Prága	1		1
Óbuda		1	1
Ócsa		1	1
Szalónak	1		1
Szeklence	1		1
Vadkert	1	1	2
Vágújhely	1		1
összesen	32	31	63

A halasi zsidók foglalkozási tevékenységéről összefoglalóan azt mondhatjuk el, hogy a XIX. század első felében versenytársak hiányában fokozatosan vették kézbe a haszonvételi bérleteket, s csaknem kizárólagosan ők bonyolították le a bőr- és gyapjúkereskedést. Így ez a munka jelentette a tőkeképződés útját is, kiegészítve a hitelügyletekkel.

VAGYON

A halasi lakosság a törökkori történelmi előzmények következtében is elsősorban az állattenyésztéssel foglalkozott. A szarvasmarha tenyésztés 1769 és 1780 között volt a legszámottevőbb, majd azt kiszorította a juhtenyésztés. Különösen a merinói juhtartás lendítette fel ezt az ágazatot, amely azután a helyi társadalom bizonyos rétege számára vagyonosodást, egyébként pedig más belső konfliktusokat eredményezett. Konkrétan ez azt jelentette, hogy a marhakereskedelem révén is a városi tanácsba bekerült — redemptus — gazdák, lekésve az állattenyésztésben bekövetkezett váltásról, szembefordultak az árendásokkal. Mindez összefonódott a katolikus lakosság kiszorítását megcélzó törekvéssel is, hiszen a bérlők és a pásztorok főként közülük kerültek ki. A tiltó rendeletek és a helyzet jellemzésére kiemelhető a mindennapi tevékenységet mikroszinten szabályozni akaró azon tanácsi határozat (1801), amely szerint a juhászok számaron ásót nem hordhattak és gyalogkutat nem áshattak. A következő évtől pedig csak 60 db birkát tarthattak, illetve saját és az irredemptus árendások állatainak bal fülét megcsonkították. Az ellenségeskedés egyik nevezetes momentuma az volt, amikor az elkeseredett juhászok és árendások 16 db „rovásforma fácskára metszett, fenyegető csúfos szavakkal” illették a városi tanácsot.³⁰

A háttérmagyarázatként szolgáló részletet azért iktattuk ide, hogy azt hangsúlyozhassuk: a helyi társadalom és vezetés korántsem tekinthető egyfajta zárt tömbnek. S igen gyakran éppen a sokféle érdek-összeütközés révén juthatott megélhetési forráshoz az egyébként szinte társadalmon kívüli helyzetben lévő zsidóság.

A foglalkozásuk, munkájuk révén szerzett vagyon mértékét, más csoportokhoz viszonyított arányát csupán szórványadatok alapján tudjuk megítélni.³¹

1797-ben a tavaszi gyapjúval kereskedő három zsidó közül Ábrahám kb. 90 személytől 600 forint értékű gyapjút vásárolt, bár csak 24 forintot fizetett ki. Ádám több mint 80 emberrel kereskedett, s 77 forintnyi összeget adott át 15 főnek.

1822-ben Löbel Sámuel főként gyapjúra adott ki pénzt 34 személynek, összesen 1822 forintot. Ebből gyapjúra 1678 forintot:

30. NAGY SZEDER István: 1935. 29-30., 35-38. p.

31. BKML. Kkh. V. 201. b. Közig. ir. 1797. I. 70. 42.; 1822. Aa. 155. 5.; 1817. V. 141. 1.

0-50 Ft	20 fő
50-100 Ft	9 fő
100-150 Ft	2 fő
150-200 Ft	3 fő

Hofmeister József egy szintén hivatalos feljegyzés szerint 6128 forintot osztott ki 76 személynek gyapjúvásárlás céljából.

Átlagosan 80 forintot kapott egy gazda.

0-50 Ft	40 fő
50-100 Ft	16 fő
100-150 Ft	13 fő
150-200 Ft	4 fő
205 Ft	1 fő
520 Ft	1 fő
762 Ft	1 fő

A pénzforgalomhoz további adalék az 1817-es összesítés, amely szerint a halasi „nem zsellér zsidók” (8 fő) passzív adóssága 1783 forint volt. Azonban azt is figyelembe kell venni, hogy ez a kimutatás a lakosok városházán történt bediktálása alapján készült. Ugyanekkor rögzítették a befogadottak és a nem befogadott, de a városban tartózkodó zsidók összevont adósságállományát is. 10 fő összesen 1151 forinttal 70 személynek, 1 fő pedig 7419 forinttal 11 főnek tartozott.

Az 1822. évi táblás kimutatás 7, zselléri státusz nélküli, de mint látható, több év, illetve évtized óta a városban lakó és 1810-től szolgálatot is teljesítő zsidó családfő állapotát mutatja. A négy, aktívummal rendelkező kereskedő átlagos — bevallot — vagyonértéke nem érte el az 1800 forintot.³² (L. VI. táblázat)

32. Tekintettel a vagyoni állapotra, Hofmeister József és Löbel Sámuel zsellérként a városban maradhatott, amíg úgymond jól viselik magukat és a lakosok javára kereskednek. A többieket kiutasították, bár engedményként, a felső parancs kézhezvételéig haladékot kaptak. Uo. 201. a. Közgyűl. jkv. 1822. 246-248. 8.

A halasi zsidó családfők állapota 1822-ben.

A családfő neve	Az ittla- kás ideje	Saját bevallása szerinti		Állapot		Királyi sóvitel	Városi szolgálatok				
		aktív	passzív	aktív	passzív		szénakötés	ölfavágás	levélvitel	nádvagás	összesen
	állapota		ft	ft	mázsa	napszám					
	ft	ft									
Klein Márton	8		33		33	12			1		1
Hofmeister József	10	6128	1900	4228				1			1
Fischer Ferenc	1,5	1425	652	773							
Pollák Lőrinc	13	191	30	161					2		2
Löbel Sámuel	15	1967		1967							
Holländer Ábrahám	7	86	313		236				5		5
Stern Gergely	17		112		112		1		4	1	6
össz.:		9797 ft	3040 ft	7129 ft	381 ft	12 q	1 nap	1 nap	12 nap	1 nap	15 nap

EGY CSALÁDI PÁLYAVÁZLAT

Prégel Ábel vadkerti zsidó 1789-ben telepedhetett meg a városban olyan engedménnyel, hogy a családjával együtt lakhat, házat bérelhet, de ugyanakkor köteles hasznos kereskedelmi tevékenységet folytatni. A korabeli forrás így határozta meg jogi helyzetét: „... lakosnak nem tartatik, hanem csak házat árendáló kereskedő zsellérnek.” A „zsellér” kifejezés alatt értették: „semmi külső gazdálkodást folytatni szabad nem léssen, úgymint juhokat, marhákat, vagy azokkal való kereskedést, mellyel a pascumot terhelné, nem tarthat és nem gyakorolhat, kivéven a ház és kereskedés mellé elmúlhatatlanul szükséges kevés számú fejősteheneket és kocsis lovakat, hanem egyedül olyan kereskedésből éljen, amelyből egy kis haszon háramolni gondoltatik, mind ezentúl, amely terhek az instansra vettetnek, azokat is fizetni és hordani köteles léssen.”³³ Családjának (Préger, Prégel, Präger) története a későbbi 100–150 év során jól nyomon követhető.

1824-től 1827-ig például a város két boltját árendálta, az egyiket évi 101, a másikat 266 váltóforintért (vft).³⁴ Főként a zárt, feudális rendszerre jellemző egyik kikötés szabályozta a pénzügyi tevékenységet is: a tehetősebb lakosoknak 3, a többieknek pedig 1 váltóforinton felül nem adhatott kölcsönt. Szigorúan tiltották azt is, hogy portékáért cserébe gabonát vegyen. A hiánygazdálkodásra visszavezethető feltételek mutatják azt az álláspontot, amely szerint a két lényeges elem, a táplálék és a pénz szabad piacositását a tanács igyekezett megakadályozni, hiszen ez a folyamat több helyen is széfeszítette a feudális kereteket.

Prégel Ábel leszármazottai, Márton és József, testvérek, hagyományosan folytatták az ősök kereskedelmi tevékenységét. Helyzetükre némi fényt vet 1835. évi csődjük. Az ekkor készített leltár szerinti állapotuk a következő volt:³⁵

33. Uo. 1798. 116–117. o.; Nem sokkal később, vótársa, Bergel Ábrahám vadkerti zsidó is betelepült. Uo. 126–127. o.

34. Uo. V. 201. b. Közig. ir. 1824. Cc. 175. 58.

35. Uo. 1835. Ee. 190. 6.

1. P. Márton házábanál talált eszközök, bútorok, állatok stb.	2495 Vft
2. P. József házábanál talált vagyon értéke	639 Vft
3. P. Márton jegyzőkönyve alapján a gyapjúra kiadott hitelek	14109 Vft
4. P. Márton egyéb hitelei	11839 Vft
5. A két testvér boltbeli portékája	7119 Vft
— Pestről jön portéka	633 Vft
— boltbeli stelázsi	250 Vft
— a bolt hitelei	3435 Vft
A két testvér aktív statusa összesen:	40522 Vft

Pénzügyi passzív állapotuk 53395 váltóforintot mutatott, ami közel 13000 vft-tal múlta felül az aktívumot, amelyről a korabeli forrás így vélekedett: „az érdekllett testvéreknek azon summával kevesebbjük van a semminél.”³⁶

Préger Mártont a teljes vagyonvesztéstől ekkor még Bergel Dávid pesti kereskedő (valószínűleg a rokona) megmentette, aki 26000 váltóforintnyi terhet magára vállalt. Ebből az összegből Préger 1841-től 1846-ig 1904 pengőforint (pft) törlesztett, azonban az első csőd után 11 évvel ismét belebukott az üzleti tevékenységbe. Vagyonleltára szinte egy parasztgazdaság képét mutatja. (L. 1. sz. melléklet) Városi zálogos házát is felbecsülték, 4573 vft-ra. Az összeírók többek között szobát, 1 konyhát, 2 kamrát, 2 éléskamrát (speiz), 1 istállót (benne ló, tehén), a szín pincéjében pl. 1 vasas parasztkocsit soroltak fel. Összesen 2798 pft volt az ingóságok megállapított értéke. Kettő bérelt tanya is a vagyonhoz tartozott: a Túróczi és a Kolozsváry féle, ahol szintén az állattartásra (466 juh, ökrök) és a paraszti gazdálkodásra utaló tárgyakat találtak. Nyilván arra kell gondolnunk, hogy ezt a gazdaságot, „üzemet” mások bérmunkája által működtette, ő maga a szervező-értékesítő munkát végezte. Közben a boltárendálást sem hagyta abba. Nagyobb túlzás nélkül sorolhatjuk őt a mezővárosi vállalkozók előfutárai közé, aki egyszerre többféle üzleti tevékenységet folytatott úgy, hogy közben jogi helyzete továbbra is bizonytalan volt.

Fia, ifj. Préger József a csőd után követelte a magáénak mondott és apja kereskedésébe került 2000 váltóforintnyi összeg kiadását. Bizonyára elfogult panaszlevele megvilágítja az ifjú kereskedő pályakezdetét: a szülők 1837-ben azzal a szándékkal adtak neki 500 váltóintot,

36. Uo. IV. 656. A kiskunhalasi cs. kir. Kapit. ir. Präger-csőd. ir. 2. cs. 341/1847. A pert 1860-ban zárták le.; A Präger családra vonatkozó források: V. 201. b. Közig. ir. 1846. Kk. 217. 25.; 1847. Ll. 219. 24–25.; IV. 656. A Kiskunhalasi cs. kir. Kapit. ir. 1853. 105.; 1854. 130.

hogy azt „forgassa” meg, lépjen be az üzleti életbe. Két évig az egyik befolyásos halasi zsidó gypjúkereskedő, Kellner József mellé szegődött, s vele bőrkereskedés révén 317 vft haszonra tett szert. 1840-től Propper Bernáttal lépett egyezsége, akivel Versecről subabőröket szálítottak. Nyeresége 325 vft volt. Ekkor, 3 év után visszatda apjának a kölcsönpénzt, s mint írja, ezután a saját szerzeményével „kínoskodék”. A következő 3 évben összesen 1375 vft volt a kereskedelmi jövedelme. Erre az időszakra így emlékezett: „egész három évekig kereskedtem Propper Fülöppel, mindenféle aprólékokkal, sőt portékával is, s hurcoltam a város szemétdombjain keresztül a dögbőröket, s ácsorogtam szinte a lakosok kapuin...”

E kiragadott vázlat jól illusztrálja egy helyi befogadott zsidó család sarjának tevékenységét, a lehetőségeket és a képességeket. Nem tudni, hogy a közölt adatok hitelessége meddig terjed. Apjával — bevallása szerint — nem volt igazán jó viszonyban. Ugyanakkor arra is gondolhatunk, hogy a csődeljárás során erre is hivatkozva igyekezett vagyonszedését megszerezni. 1845-ben ugyanis átvette apja boltbérletét és nagynénje férjének, Bergel Józsefnek, mint legényének olyan feltétellel adta át, hogy a haszon kétharmada őt (ifj. Préger J.) illeti. A később követelt 2000 vft-ot állítólag ekkor fektette az üzletbe. S ugyanó, valószínűleg biztosítékképpen is, 1846-ban sajátkező, magyar nyelvű végrendeletében 2000 vft értékű portéka, 90 db juh és 20 bárány fölött rendelkezett. Négy testvérére hagyta a vagyont, amelynek gyámjaként az izraelita egyházat jelölte meg.

1853-ban, minden bizonnyal ismételten ő, felesége házassági szerződését, hozományát, hitbérét kérte hitelesíttetni (3803 pft). A szerteágazó Préger család történetéből a számos névmagyarosító, kikeresztelkedő családtag mellett Préger Ferencet említjük meg, akinek neve és nyomdatulajdonosi tevékenysége nemcsak Halason volt közismert.

1850 UTÁN

A halasi zsidók foglalkozását és hivatalos megítélését illetően érdekes a korabeli, 1853. évi forrásszöveget idézni:³⁷ „E község kebelében levő haszonvételek, mint húsvágás, korcsmai italok mérése, a rőfös- és vegyeskereskedés jelentékenyebb boltjai, néhány évek óta már mind a zsidóság kezeiben lévén, természetes, hogy ezen pénz leginkább fog-

37. Uo. V. 244. c. Köztárgyak jegyzőkönyve. 1853–1854. XLVIII. k. 131–133. p.

ható kereseti módok, a helybeli zsidóság vagyonosodását, néhány évek óta szembetűnőleg mozdíták elő, idejárulván még azon körülmény is, hogy a helybeli gazdaság egyik fő cikkét, a gyapjút termelő gazdaság csak egy széna termékétlen nyarat követő hosszabb télen megszorulván, zsidóhoz kénytelen kölcsönpénzért fordulni, s leendő gyapjútermelésre előlegezni, mely lefoglalozás, természetes, a gyapjú árkeletét nagyon lenyomja, s nemritkán jelentékenyebb gazda, így lefoglalozott gyapjújának ára, mely már a kölcsönvett pénz kamatja fejében, nem hat, de 20 percenttel is lenyomatott, a többi még le nem foglalozott gyapjúár kelleterére is, csökkentő zsinórmértékül szolgál. E bajon egyedül csak a státusgazdaság érdekében annyira kívánatos hitelintézet felállítása segíthetne...”

Megítélésünk szerint a fenti szöveg illusztrálja azt a gazdasági-társadalmi helyzetet, amelynek egyik pontján ott állt a jogi egyenlőség nélküli zsidóság, amely főként a hiányt pótló vállalkozásai révén a negatív helyzetből képes volt pozitívumot teremteni, bár ezt környezete nagy ellenérzéssel fogadta. Egyebek mellett e többoldalú kényszerállapot is eredője a profitéhségnek, az uzsorahasználatnak, vagy éppen a korabeli, de még inkább a későbbi — a politikai szféra egy része által is gerjesztett — antiszemitizmusnak.

A halasi zsidók az 1850-es évek elején a 14 boltból tízet béreltek, a 13 városi és pusztai korcsmák közül pedig kilencet jegyeztek a nevükön, de a mézárszékbérletben is érdekeltek voltak. 1851–52-ben a 34000 váltóforintnyi városi közjövedelem egyhamadát ők adták. Halasra is jellemző volt az, hogy a zsidó árendások mellett a boltok és korcsmák bérletére alig akadt jelentkező. Így például a pusztai korcsmákat időnként be kellett zárni.³⁸

A haszonbérletekkel párhuzamos és domináns kereskedelmi tevékenység eredőit az ismert múltbeli rendi korlátozásokon túl az ezzel bizonyára azonos súlyú, történelmi — csoport sajátos — családi átörökítések és minták is meghatározták.

A halasi zsidók 1850 utáni foglalkozási megoszlását az 1868. évi városi iparos-kereskedő összeírás alapján jól tudjuk érzékeltetni: eszerint a 307 főnyi tömb 17%-át (53 fő) alkották a zsidók. A legtöbben a csizmadiák (48 fő), a szatócsok (37 fő), a takácsok (37 fő), a kovácsok (30 fő), a molnárok (27 fő) és a szabók (19 fő) voltak.³⁹ (L. VII. táblázat)

38. Uo.; Uo. V. 249. Főbírói ir. Közhaszonvételek jegyzőkönyve. 1849–1850., 1850–1851., 842.

39. Uo. V. 244. H. Iparügyi ir.; Jászkun kerületi vonatkozásait ld: SOÓS László: 1988.

Kimutatás az iparosokról és a kereskedőkről. (1868).

Foglalkozás	A városban összesen	Ebből zsidó
szatócs	37 fő	24 fő
kereskedő	20 fő	18 fő
húsvágó, metsző	2 fő	2 fő
szabó	19 fő	2 fő
bizományos	2 fő	1 fő
cipész	8 fő	1 fő
malomüzlet	1 fő	1 fő
pék	3 fő	1 fő
szappanos	1 fő	1 fő
szűcs	2 fő	1 fő
üveges	2 fő	1 fő
összesen:	97 fő	53 fő

A későbbi időszakban is elősorban az ipari-merkantil szektorban, illetve a szolgáltatások terén találhatjuk meg őket.

VAGYON

A vagyon mértékét több forrástípus, illetve szempont szerint vizsgáltuk. Természetesen ez a módszer is tartalmaz pontatlanságokat, hiányosságokat. Arról bővebben nem is szólva, hogy a vagyon nagyság a társadalmi csoportok, egyének státusának meghatározásához nem elegendő, a kapcsolatok vizsgálata is rendkívül fontos.

Az első megközelítésben azt vizsgáltuk, hogy 1850-től 1867-ig a halasi zsidók az ingatlan vagyonátruházásokban hogyan és milyen mértékben vettek részt.⁴⁰ Megközelítően 3700 esetből mintegy 100-szor fordult elő az, hogy zsidó személyek ingatlant vettek, cseréltek (85%), vagy eladtak (15%). Számításaink szerint a 17 év során közel

40. BKML. Kkh. V. 244. p.

60000 osztrák forint és 18600 ezüstforint ingatlanértéket jegyeztek több mint 40 „halasi” zsidó nevén. Eszerint a legvagyonosabb tőkebefektetőnek a Hofmeister család bizonyult. Hofmeister Illés és József nevére közel 30000 osztrák forint értékű ingatlant rögzítettek. Ellenpéldaként Beck Ábrahám szappanosmestert említjük meg, aki 1864-től 1867-ig 513 négyszögölnyi veteményes és fekete földet vett, 40 forint értékben. A család az ipari munka mellett minden bizonnal konyhakertészeti munkát is végzett.

A hivatalos tulajdonos változások 80–85%-át érhetően 1860, az ingatlanvásárlási tilalom feloldása után jegyezték be, noha a zsidók házat vagy földet már több évtizeddel korábban is szerezhettek, például zálogcímen.

A vagyonátruházásokban megfigyelhető, hogy a halasi zsidók módosabb felső rétege az ingatlanvásárlásokkal igyekezett pénzét, annak értékét biztosítani. A legvagyonosabb Hofmeister familia (közel 30 eset, 30000 osztrák forint) után Propper Bernát (16 eset, 6360 osztrák forint és 600 pengőforint) következett a sorban. Rosenfeld Ignác 1852–1860 és 1867 között 3 házat (400 vft — 380 vft — 4000 osztrák forint) és 9 hold szántó–kaszálót (400 osztrák forint) vásárolt, 1 házat pedig 1200 osztrák forint értékben eladott. Ugyanebben az időszakban Stern Ignác 6 házat vásárolt közel 4900 osztrák forintért.

A halasi vagyonátruházásokban résztvevő zsidók nevének — az említetteken kívül — legnagyobb része egy-két esetben szerepelt a jegyzőkönyvekben, különösen 1860 után. Ez azt is mutatja, hogy leginkább házaik megvásárlására törekedtek.

Ha a Hofmeister család nevén jelzett kb. 30000 osztrák forint értékű vagyont összevetjük a legmódosabb helyi polgár, Kolosvári Istvánéval (kb. 10000 osztrák forint, 30 eset, 1852–1866), vagy a szintén vagyonos földbirtokosok közé tartozó Fridrich Alajoséval (6300 osztrák forint, 9 eset, 1851–1864), akkor is az előbbi tőkebefektetés a legnagyobb. Noha mindez nem változtatott a halasi birtokosok területnagyság után megállapítható sorrendjén. Alap kutatásunk során megvizsgáltuk az 1865. évi földadó kimutatást is, s ennek alapján a legnagyobb földdel (3008 hold, 1863-as adat) rendelkező, évi 3748 osztrák forint tiszta jövedelmet felmutató Kolosvári István után a következő személyek álltak⁴¹ (L. VIII. táblázat). A jövő helyi elit kutatásának egyik feladata lehet e kérdéskör további tárgyalása, mi most csupán a voltaképpeni élmezőnybe tartozó Hofmeister család helyzetét igyekeztünk behatárolni.

41. Uo. V. 273. A Kateszteri Nyilvántartó Hivatal ir.; A IX. táblázat adataihoz tartozik még: a 2830 fő összadója 25349 osztrák ft volt.

Az 1865. évi földadó kimutatás nagyságrendi adatai (részlet)

Házaszám	Név	Tiszta jövedelem, adó pengő Ft.	Egyenes adó osztrák Ft.
836.	Kolosvári István	3748	629
1.	Halas község	2962	497
860.	Zseni István	1687	283
233.	Fridrich Alajos	1351	227
1189.	Péter Imre	1315	221
798.	Gózon Kálmán	1203	202
1194.	Péter Zsigmond örökösei	1118	187
1601.	Józsa János	1117	
	Zseni Józsefné Gózon Krisztina	979	164
1493.	id. Vajna Mihály és fia János	934	157
1188.	Zseni Sándor	910	152
1190.	Buza Imre	831	139
12.	Tari Gerzson	892	150
	Sebestyén Gáborné Szőke Judit	886	149
	Református Egyház	882	148
777.	Modok Sándor	858	144
853.	Zseni József	848	142
1190.	Buza Imre	831	139
28.	Besnyei Károly	793	133
914.	Hofmeister Józsefné és fia	761	127

Az 1865. évi földadó kimutatás alapján a tiszta jövedelmi kategóriákat a következő egységekbe soroltuk be: L. IX. táblázat.

Az 1865. évi földadó kimutatás jövedelmi kategóriái és a földbirtokosok száma

Tisztajövedelem	A földbirtokosok száma
3748 pengőforint	1
2962 pengőforint	1
1687 pengőforint	1
1315–1351 pengőforint	2
1203 pengőforint	1
1117–1118 pengőforint	2
910–979 pengőforint	3
831–892 pengőforint	6
757–793 pengőforint	3
606–672 pengőforint	7
500–583 pengőforint	14
404–491 pengőforint	24
300–395 pengőforint	37
201–294 pengőforint	60
100–196 pengőforint	197
51–99 pengőforint	315
50 pengőforint alatt	2156
összesen: 150887 pft	2830 fő

Második vagyónvizsgálati feldolgozásunkban a betáblázási jegyzőkönyvek adatait hasznosítottuk.⁴² Az eredmény érthetően az elsőhöz hasonló lett. 1858-tól 214 esetből 70-szer (33%) három halasi személy, illetve család neve szerepelt: Hofmeister Illés és József (27 eset, 34700 osztrák forint), Kellner Dávid (26 eset, 33100 osztrák ft), Propper Bernát (17 eset, 7700 osztrák forint).

A Halason bejegyzett, a kivételektől (kiskörösi, izsáki, szabadszállási, majsai, félegyházi stb.) eltekintve, a helyi zsidók javára kb. 204000 osztrák forintnyi értéket tábláztak be.

42. Uo. 244. s.

A fentiekén kívül megemlítünk még néhány — általában nem helyi — kölcsönadót: Bruck Adolf és Deutsch Löbl (19600 ft), Deutsch Mátyás izsáki (17000 ft, 8300 ft teherrel), Straszburger Mátyás és Mózes (7000 ft), Beck Fülöp, majsai (6000 ft, 2700 ft teherrel), Grünhut Emmanuel (5300 ft), ifj. Bergel József (5000 ft), Spiller Móric, félegyházi (4700 ft, 3600 ft teherrel), Bergel Dávid (4653 ft), Holländer Dávid és fia (4300 ft), id. Préger József (3300 ft, 1600 ft teherrel), Valentin Ignác (3000 ft).

A vagyon nagyságát és összetételét az egyéni halálesetfelvételi ívek, a hagyatéki leltárak, a végrendeletek és házassági szerződések alapján is igyekeztünk vizsgálni, bár ezen források száma meglehetősen kevés vagy hiányos. A Hofmeister hagyatéki iratokat például kiselejtezték. A 2–3. mellékletekben található táblázat leltáradatai megítélésünk szerint valamelyest érzékeltetik a kisvárosi vagyonmértéket.⁴³ S e reprezentatív mintavétel alapján is megkockáztatható az az állítás, miszerint ebben az időszakban a kereskedelmi tevékenység, mint a zsidóság által leginkább űzött szakma, mezővárosi körülmények között, a befektetett energiához, a kockázatvállaláshoz és főként a vagyonosztódáshoz (örökösszám) képest általában nem lehet kiugróan nagy vagyonról beszélni. A módos halasi zsidó családok (pl. Hofmeisterek) is a földbirtokosok közé tartoztak. S a Schneider család által felfejlesztett, Nyugat-Európába is szállító cég (baromfi stb.) pedig inkább a XX. században vált naggyá. A helyi hitközség vagyonos, felső rétegtől eltekintve bizonyára helytálló az 1880-as évek sajtóbeli jellemzése is, amely szerint a halasi zsidók felét igen kis keresetű „napszámosok” alkotják.⁴⁴

A fentiekkel és egyáltalán a vagyonnal kapcsolatos, mélyebbre és távolabbra nyúló, „mihez és kihez képest?” nehezen megválaszolható kérdésre jelenlegi tudásunk alapján igazából mi sem felelhetünk, inkább csak a helyi források adatait regisztrálhatjuk. S ugyanakkor a társadalomtörténet szempontjából ugyanolyan fontos a vagyon nélkül jegyzett családok, utódok helyzetének kutatása is. Így például Weinberger Amália 49 éves, szegedi születésű, gyapjúválogató zsellér 1854. évi halálakor két nagykorú (kereskedő, zsidó) és három kiskorú (szolgáló, lakatos- és kovácsinas) gyereket hagyott hátra. Rozenberg Ábrahám házaló 1855-ben 47 évesen halt meg, így hagyta egyedül feleségét és 5 kiskorú gyerekét.

Hofmeisteréket az eddig leírtak alapján a legvagyonosabb halasi zsidó családok közé soroltuk. Azt is idéztük már, hogy id. Hofmeister

43. Uo. IV. 656. A Kiskunhalasi cs. kir. Kapit. ir. alapján. Ld. a névmutatót. A táblázat összeállításakor a BENDA Gyula által használt adatlapot is figyelembe vettük.

44. Halasi Ujság, 1883. július 15.

József az 1800-as évek eleje óta lakott Halason. Korábban Kisteleken, Dorozsmán tanította a gyerekeket, majd ide kerülve feleségül vette a bevett zsellér lakosnak számító Stern Izsák lányát. A tanítás mellett bórrel is kereskedett. Feleségének végrendelete és hagyatéki leltára a családtörténet alaposabb megismerésére nyújt lehetőséget. Stern Sára, id. Hofmeister József özvegye 64 évesen, 1864. május 14-én Halason halt meg. Foglalkozását birtokosként jelölték meg. Nagykorú utódai a következő személyek voltak:⁴⁵

Johanna, Oblatt Móricné (Ómoravica)
Júlia, Veidinger Ignácné (Csávoly)
Illés (Halas)
Judit Oblatt Lázárné (Ómoravica)
Eszter, Uhlmann Simonné (Pest, Király u. 10.)
Benó (Újvidék)
József (Halas)
Fáni, Reich Ignácné (Baja)

Kiskorú örökösök:

Néhai Hofmeister Ignác lánya, Judit (az anya, Fischer Regina Zentán lakik)
Néhai Hofmeister Mária (Valentinné)
gyerekei: Ignác és Izabella (az apjukkal Baján laknak)

Stern Sára, mivel nem tudott írni, 1863. február 22-én mondta írásba végakarátát. A vagyon a következőkből állt: Spühler- és Gózon-féle házak és telkek, házi ingóságok, és a kereskedésben lévő 15000 osztrák forintnyi áru stb., sorsjegyek. Az ezüst és aranynemüket kivéve, az ingatlanokat Illés és József fiatra hagyta, akik azonban kötelesek voltak meghalt testvérük, Ignác lányáról, Juditról a következőképpen gondoskodni: férjhezmenetelkor vagy 24 éves korában az ingatlanokat terhelő 5000 forintot átadják neki.⁴⁶

45. BKML Kkh. V. 201. b. Közig. ir. 1822. Aa. 155. 5.; V. 149. 1.; V. 244. b. Közig. ir. Cp. V. 24. 1240/ 1864.

46. Hofmeister Ignác kereskedő 1859. aug. 14-én 39 évesen Pesten halt meg. Judit kiskorú lányának a vagyona 1870-ben 6830 ft volt. Hagyatéki leltára: Uo. A Kiskunhalasi cs. ktr. Kapit. ir. 1860. 701. sz. 2393 forintnyi vagyont rögzítettek.; Uo. V. 256. Tanácstörvényszéki ir. 36. cs. 384. sz.

A 15000 forintnyi összeget így osztotta fel:

Judit (unoka) 2000 ft
Benjamin (Benő) 4000 ft
Mária (1864-ben meghalt) 3000 ft
Julianna 1500 ft
Eszter 1500 ft
Johanna 1000 ft
Fáni 1000 ft
Judít 1000 ft

A fenti értéket képező kereskedésbeli tőkét Illés és József kezelték, s a végrendelező halála után 2 év múlva kötelesek voltak kifizetni. Kivételt az unoka számára hagyományozott pénz jelentett. A sorsjegyeket osztatlan állapotban hagyta, egyébként mindenkinek egyenlő arányban juttatott a nyeresémből.

A végrendelet nem ad tájékoztatást Stern Sára vagyonfelosztással kapcsolatos indítékairól, csupán feltételezhető, hogy az alapot jelentő ingatlan- és kereskedésbeli érték odaitélésekor a fiúl elsősülöttséget és az addig sikeres tevékenységét vette tekintetbe. A további differenciálások az örökösök egyéni státusára utalnak.

Özvegy Hofmeister Józsefné, Stern Sára 1864. május 14-én halt meg, a hagyatéki leltárt azonban csak augusztus 8-én készítették el, amely a következő vagyoni állapotot mutatta:

1. Szobabútor	150 ft
2. Ékszerek	600 ft
— 2 aranygyűrű kövekkel	
— 1 pár fülönfüggő	
— 4 sor igazgyöngy	
— 2 ezüst gyertyatartó	
— 30 pár kés és villa	
3. Késpénz	15000 ft
4. Sorsjegyek	699 ft
5. Ingatlan (1 ház kettő telekkel)	7000 ft
	<i>Összesen 23449 ft</i>

Teher:

• Hofmeister Judít javára betáblázva	5000 ft
Temetési költség	200 ft
	<i>Összesen 5200 ft</i>

Hofmeister József és Illés, valamint feleségeik (Deutsch Johanna és Mária) 1870-es évekbeli becsült földbirtokértéke 103330 osztrák forint volt. Erre hivatkozva vehettek fel 40000 osztrák forint kölcsönt.⁴⁷

Egyéb szórványadataink közlését a további helyi és más településeken elvégzendő kutatások eredményeivel való összehasonlítás is indokolhatja. Ide tartozik és a halasi zsidók vagyoni helyzetét másképpen világítják meg az árvaszéki pénztári kimutatások. Így például az is érzékelhető, hogy a gyerekek milyen és mekkora anyagi alapról indulhattak el. Egy 1883. évi jegyzék szerint a 221 tételből (221 személyt jelentett) álló árvapénztári vagyon 95649 ft volt. A legnagyobb alaptőkéje Zseni Józsefnek és Istvánnak volt. (4547 ft kamatozó pénz, 15000 ft értékpapír).⁴⁸

Zsidó kiskorú személyek (a nevek alapján) a következő vagyonnal rendelkeztek:

Holländer Lotti és mások (Etel, Gáspár, Adolf, Béla, Katalin)	1612 ft
Präger Berta	1331 ft
Rosenfeld Vilmos	216 ft
Schäffer Hermann	748 ft
Valentin Ignác	5000 ft
Weitzenfeld-örökösök	868 ft

Mindeddig különböző módokon, mikro- és makroszinten igyekeztünk megközelíteni a halasi zsidóság egykori vagyoni helyzetét, s még így is csak hozzávetőlegesen érzékelhetjük az arányokat. Az azonban látható, hogy a többoldalú megvilágítás alapján elkülöníthető néhány család, amelyik tevékenysége, vagyona, befolyása révén a helyi társadalom elitjéhez tartozott. Hogy kik voltak ők, azt leginkább a virilisek és a legtöbb adót fizetők jegyzékeinek vizsgálatával is igyekeztünk kideríteni. Az így felállítható névsor minden bizonnyal a helyi gazdasági, politikai, kulturális elit majdnem teljes rangsorát is megadja, bár ez a téma egy másik, önálló feldolgozást érdemel.⁴⁹ (L. X. táblázat, 4. mell.)

47. Uo. V. 275. Árvaszéki ir. 1872-1873. 11. d. 94/ 108.

48. Uo. 1884. 18. d. 288/ 84. A 95649 ft árvaszéki tőke megoszlása: 31913 ft kamatozó tőke, 43906 ft nem kamatozó tőke, 124 ft hátralék kamatban, 15000 ft értékpapír, 4704 ft a közgyámi pénztárban.

49. Uo. V. 276. Házipénztári ir. 1208. cs.; A virilisekre ld. pl.: FEKETE István: 1979.; A Halasi Takarékpénztár 27 fős vezetőségének névsora több helyen megegyezik a legtöbb adót fizetők jegyzékével. Például az 1881. évben Vári Szabó István elnökletével működő, 350271 ft-os vagyonnal rendelkező Takarékpénztár igazgatósági tagjai között ott volt: Hofmeister Illés, Hofmeister József, Kellner Dávid, Präger Lipót. Magyar Compass: 1881. 171. p.

A legtöbb egyenes adót fizetők foglalkozás szerinti megoszlása. (1881)

Foglalkozás	Létszám	%
birtokos	47	67
ügyvéd	10	14
orvos	5	7
mérnök	3	4
okleveles gazda	2	3
lelkész	2	3
gyógyszerész	1	2
összesen:	70 fő	100 %

A halasi zsidók közül a legtöbb adót fizetők névsorában 1881-ben Kellner Dávid (8.) állt az élen. Bergl József (18.), a Hofmeister-testvérek (21–22.), Propper Bernát (61.) és Rosenfeld Ignác (64.) neve szerepelt még a névsorban, akik — korábbi elemzéseinkre utalva — továbbra is sikeres üzleti tevékenységet folytattak.

Az öt évvel későbbi legtöbb adót fizetők jegyzéke az élményben nem mutatott különösebben nagy változást: a halasi takarékpénztár szerepelt az első helyen. A Hofmeister testvérek sikeresen gazdálkodhattak, hiszen a 15–16. (342–342 ft), míg Kellner Dávid a 26. (257 ft), Bergl Józsefné a 29. (249 ft), Prager Lipót és Rosenfeld Ignác kereskedőként az 52. és 65. (167, 143 ft) helyen állt.

1892-ben Hofmeisterék a 6. helyen tartózkodtak (531 ft). A névsor második részében olvashatók a Holländer, a Kellner, a Kohn, a Präger és a Schön család tagjainak nevei, akik többségében kereskedők voltak.

LAKÓHELY

Az életmód elemeihez tartozó lakóhelyi környezet és a szomszédsági kapcsolatok rekonstruálása során az eredeti kérdésfelvetésünk így hangzott: megállapítható-e a halasi zsidók bérelt, zálogolt, majd az 1850-es évektől saját néven birtokolt házainak városon belüli elhelyezkedése? Kikkel laktak együtt s vajon mennyire volt meghatározó a térbeli elhelyezkedésben a felekezeti elkülönülés? Természetesen itt is akadályokba ütköztünk: nehéz volt megállapítani a lakosság vallás szerinti területét, a házsámozás rendszerét, a tizedbeosztást, az utca-

neveket stb.⁵⁰ Mindezek eredménye az alábbiakban látható. (L. XI. táblázat)

XI. táblázat

A zsidó lakosok tízedenkénti elhelyezkedése 1857-ben és 1870-ben

Tized- szám	1857				1870	
	házsám	%	fő	%	fő	%
I.	10	16	65	20	52	13
II.	3	5	15	5	40	10
III.	29	48	141	43	184	48
IV.	12	20	70	21	77	20
V.	4	6	25	8	26	7
VI.	3	5	12	3	7	2
összesen:	61	100	328	100	386	100

1857-ben a lakosság 2,4%-át (332 fő) kitevő zsidó lakosság a város belterületén 61 házban lakott. 4 fő minden bizonnyal a puszták valamelyikén élt. Mint a többi lakos, úgy a zsidók is általában 1-2 szobás, kamrás parasztházakban laktak. A népszámlálás alapján elvégzett számítás szerint az együttlakó vallásfelekezetek aránya a következő volt a két időpontban. (L. XII. táblázat)

XII. táblázat

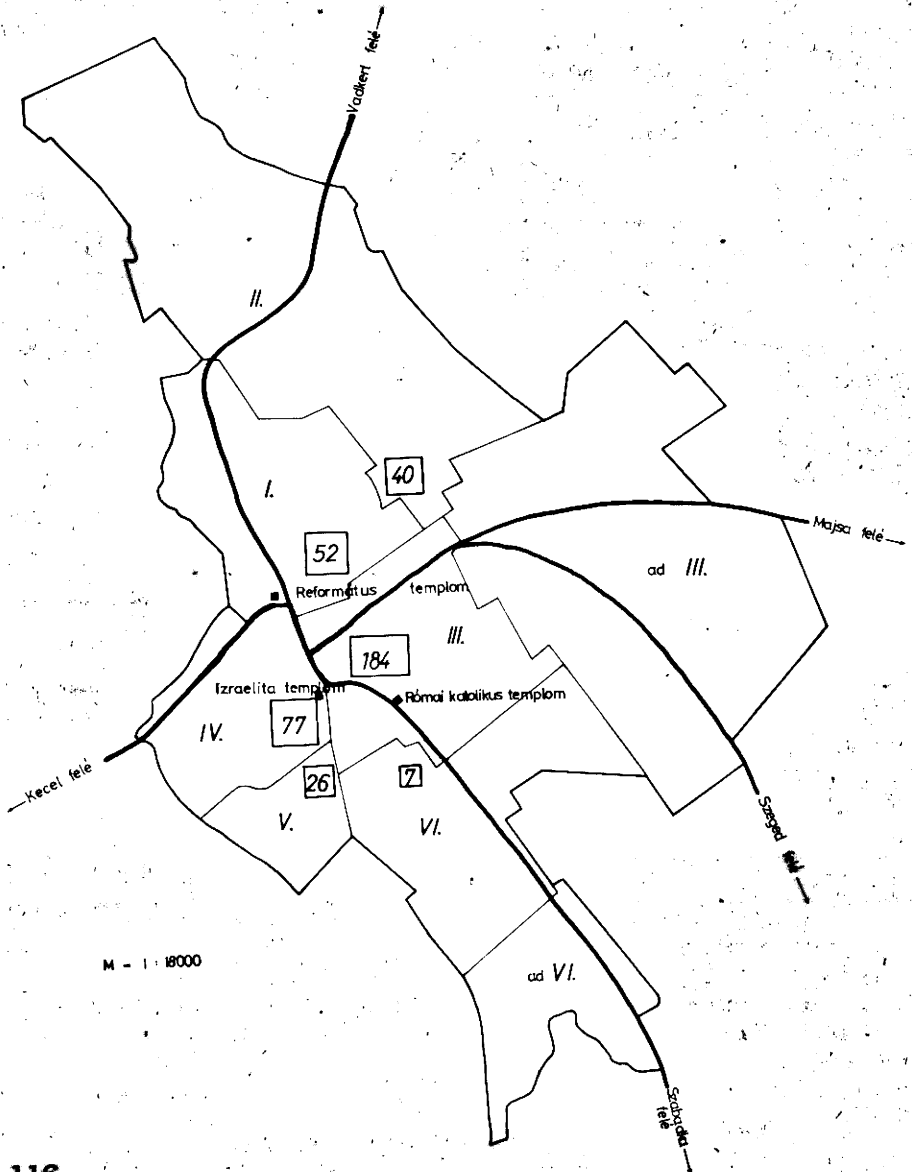
A vallásfelekezetek házankénti megoszlása

Vallásfelekezet	1857		1870	
	házsám	%	házsám	%
reform. - zsidó	25	41	24	33
r. kat. - zsidó	15	24	20	28
r. kat. - reform. - zsidó	9	15	14	19
zsidó	12	20	14	19
reform., zsidó - gör. kel.			1	1
összesen:	61	100	73	100

50. A már többször említett monográfus fia, NAGY SZEDER István, nyugdíjas mérnök a kérdések megoldásában sok segítséget nyújtott, amiért itt is köszönetet mondok.; BKML Kkh. V. 244. 1. Népszerűírások.

2. SZÁMÚ TÉRKÉP

A zsidó lakosok tizedenkénti száma 1870-ben
(Összeállította: Nagy Szeder István építészmérnök, 1990.)

A közös házban lakók, vagy csak bejelentettek társadalmi hovatartozásáról, foglalkozásáról — 12 családot kivéve, amelyekben a család-fők kereskedtek — a népösszeírás alapján a háztartások kevertsege miatt csak annyit lehet mondani, hogy általában iparúzó és kereskedők voltak. A zsidókkal egy házban levő más vallásúak valószínűleg (1857-ben) a háztulajdonosok, illetve többségében a zsidó családok szolgálói és szolgálói voltak. A 328 főnyi zsidóság átlagosan 5 fős háztartásokban, családokban élt: egy család 16 fős, egy 15 fős, kettő 11 fős, négy 9 fős, négy 8 fős (összesen 121 fő) volt. Hét házaspár volt, hárman pedig egyedül éltek. A lakás és életkörülmények a szűkösséget, a falusias jelleget mutatják. Több értelmezési lehetőséget ad a szobaszámhoz viszonyított lakószám: így például az egyik házban két lakófellet jelöltek egy szobával és 13 fővel (1 római katolikus, 6 református, 6 zsidó) vagy 1 szoba-kamrás házban 1 reformátust és 8 zsidót, vagy egy szoba mellett 9 zsidót, stb.

Az 1869/1870. évi népszámlálás szerint is a 386 főnyi belterületi zsidóság főként a központban, a főút mentén (forgalom, üzlet), illetve a zsinagóga környékén (amely a római katolikus templomtól kb. 100 méterre van) lakott. (L. 2. térkép) Az 1857. évi állapothoz képest az azonosítható házak kétharmadából már elköltöztek. Ez elsősorban a szabadabb lakóhelyválasztással és házvásárlással lehetett kapcsolatban. A városban zsidók által lakott 73 ház közel 40%-a saját nevükön volt, tehát a bérleti és egyéb minőségben, különösen az úgynevezett tabáni, szegényebb részeken lakóknak sokkal több volt a száma.

HÁZASSÁGI KAPCSOLATOK, MIGRÁCIÓ

Az 1848 előttről azonosítható 32 halasi zsidó házastárs származási helyét már bemutattuk. A férjek átlagosan 9 évvel voltak idősebbek (két esetben fiatalabb) a feleségeknél. Ez a későbbi korszakhoz képest „nagy” korkülönbség a családalapítási nehézségekre (bizonytalan jogi, gazdasági, társadalmi helyzet, a hitközség kis száma) is utal. Ezért is érthetőek a mellékelt, csonka rekonstrukciós ábrán látható galíciai származású Hofmeister József — itt nem közölt — rokoni kapcsolatai; csaknem az összes halasi zsidó családhoz kötődtek. (L. 5. melléklet)

Az 1851 és 1895 közötti anyakönyvek a következő, éves átlagos demográfiai adatokat nyújtják.⁵¹

Születés	20
Házasságkötés	4
Halálozás	10

A házassági anyakönyvek több szempontú elemzésre adnak lehetőséget, s közben tekintettel kell lenni a zsidók házasodását szabályozó, a társadalmi ellenőrzés által a konformizmust is növelő rendelkezésekre, vagy például az exogámia és az endogámia kérdéseire.⁵² A zsidókra ható külső nyomás egyik példájaként azt az 1852. évi császári pátenst említjük meg, amely alapján csak az a zsidó személy köthetett házasságot, aki a lakóhelye szerinti megyei hatóságtól erre engedélyt kapott.⁵³ A feltételek a következők voltak: a vőlegény legalább 24 éves, a menyasszony 18 éves legyen. A rabbi vagy a politikai közösség által kiállított erkölcsi bizonyítvánnyal rendelkezzen. Vagyonát, megélhetési forrását igazolni tudja, s a lakóhely hatósága se ellenezze a házasságot. Mindezek természetesen számos konfliktust eredményeztek. 1859 novemberében törölték el az előbb említett Eheconsens megszerzésének kötelezettségét, majd 1863-ban ismét szabályozták a zsidók házassági jogát.

1851 és 1895 között a halasi izraelita hitközség anyakönyveiben 159 házasságkötési esetet találtunk. 155 vőlegény (4 ismeretlen) és a 159 menyasszony születési helye a térképen látható. A férfiak 43%-a (68 fő) halasi lakos volt, s közülük 27 fő (40%) itt is született. Mivel általában a menyasszonyok lakóhelyén kötöttek házasságot, így természetesen a nők 87%-a (138 fő) halasi (74%-uk, 102 fő itt is született) volt. (L. XIII. és XIV. táblázat)

A lakóhely szerinti exogám házasságok számának több, nehezen dokumentálható oka lehetett: a hitközség kis létszáma, a házasságok tervszerűsége, a foglalkozási ágak és a vagyon figyelembevételével, s — akár rokonházasságok révén is — a már kialakult kapcsolatok további ápolása.

51. Országos Levéltár, Filmtár. A Kiskunhalasi Izraelita hitközség anyakönyvei. 1851–1895.

52. V. ö. ÖRSI Jullanna: 1983.

53. GROSZMANN Zsigmond: 1917. 12–17. p.

A házaspárok összesített lakhelyei

	Eset	%
A vőlegény és a menyasszony lakóhelye Halas	50	32
A vőlegény másutt lakik	90	56
A menyasszony másutt lakik	18	11,4
Mindkettő másutt lakik	1	0,6
összesen:	159	100

A házassági vonzásterületről elmondható, hogy néhány távoli helyet leszámítva, főként a várostól délre eső települések zsidó hitközségei adták a házaspárok többségét. (L. 3. térkép) S ha utólagosan valamilyen házassági stratégia megfogalmazására törekszünk, akkor azt lehet mondani, hogy a körülményeknél fogva a racionalitás elve érvényesült. A célirányos párválasztási gyakorlat „üzletszerűségét” (ez azonban a más vallásúakra is jellemző volt) egyrészt a diszkrimináló külső tényezők, másrészt az ezek hatására is kialakult belső kötelekek ereje, a polgári mentalitás teljesítményéthosza magyarázza.⁵⁴ Erre is példa lehet a Hofmeister család rokoni kapcsolatait mutató ábra.

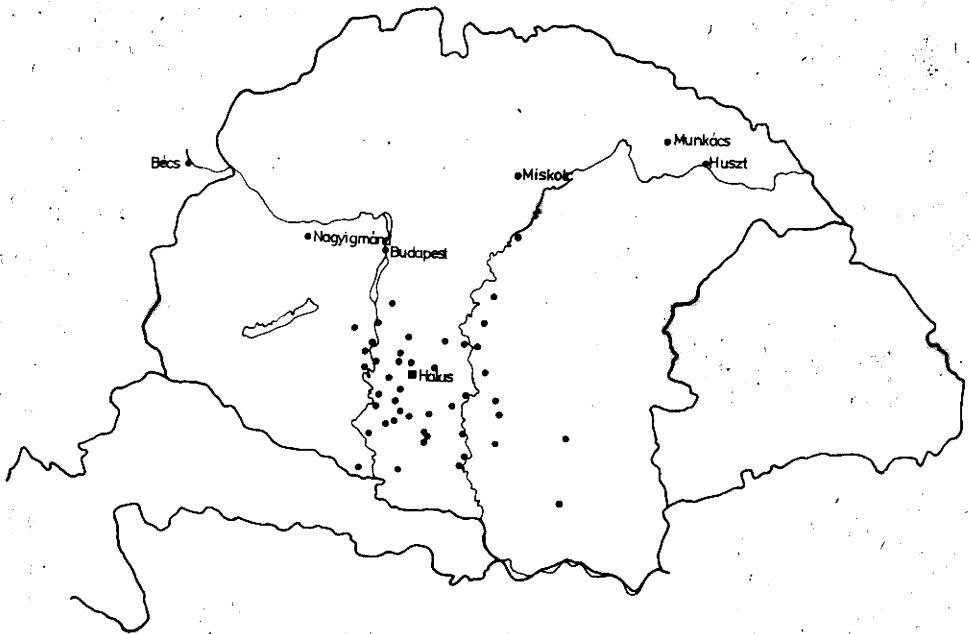
54. Zsidó lexikon: 1929. 178. p.; Johannes BARTA: 1972. 8-9.; 80-81. p.;

A vőlegények lakóhelye 1851–1895

Lakóhely	A vőlegények száma
Halas	68
Jankovác	6
Baja	5
Kecel	5
Kiskőrös	4
Budapest	3
Félegyháza	3
Szeged	3
Császártöltés	2
Izsák	2
Moravica	2
Ómoravica	2
Szabadka	2
Szantova	2
Tiszaszentmiklós	2
Vadkert	2
42 egyéb település	42
összesen:	155 fő

3. SZÁMÚ TÉRKÉP

A völegények lakóhelye 1851–1895.

Az apák és fiúk foglalkozása 1851–1895

Az apa foglalkozása	A fiú (vőlegény) foglalkozása													
	asztalos	aranyműves	bádogos	birtokos	cipész	haszonbérelő	gazdász	hivatalnok	intéző	írnok	ispán	kárpító	kereskedő	kötélgyártó
bádogos			1											
birtokos				1										
gazdálkodó													1	
hitközségi jegyző								1						
intéző									1					
kántor													1	
kereskedő	2				1	1	2						81	2
lakatos										1				
magánzó								1						
mészáros														
mezőőr													1	
rabbi														
sakter														
sütőmester													1	
szabó														
üveges												1		
üvegöntő													1	
üzletember													1	
zálogháztulajdonos												1		
városi alk.														
ismeretlen	1	1	2			1		1			1		10	
Összesen:	3	1	3	1	1	2	2	3	1	1	1	2	97	22

Az apák és fiúk foglalkozása 1851-1895

A fiú (vőlegény) foglalkozása															
mérnök	mészáros	orvos	rabbijelölt	sütőmester	szabó	szappanos	szolga	szűcs	tanító	távírdatiszt	ügynök	ügyvéd	üveges	üzletsegéd	Összesen
															1
															1
															1
															1
															1
															1
1	3	1		1	3		1	2							101
															1
															1
	1														1
															1
			1												1
															1
				1											1
															1
													1		2
															1
												1			1
			1												1
					1	1		2	2	1	1	1		1	27
1	4	1	2	2	4	1	1	4	2	1	1	2	1	1	148 fő

Az előbbieket igazolja az is — és egyáltalán nem hat az újdonság erejével —, hogy a vizsgálható apa-fiú intergenerációs mobilitásviszonyt tekintve a fiúk 148 esetből 97-szer (65%) folytatták apjuk kereskedelmi tevékenységét. 58-szor (40%) az apa, fiú és az após is kereskedő volt (L. XV. táblázat). Megítélésünk szerint általában mégsem célszerű családi vállalkozásokról beszélni. A háztartás és a vállalkozás elkülönítése ezt valószínűleg csak közvetetten tette lehetővé. Óvatosságra int az is, hogy ezek az adatok bizonyára inkább csak az elsőszülött fiúk párválasztási gyakorlatára jellemzők, s a mobilitás egyébként is egyéni út volt.

NÉVADÁS

A személynév a személyiség megjelölését és a többi társtól való megkülönböztetését illetően a társadalmi érintkezések lehetőségeit is biztosítja. Reprezentatív halasi mintavételünk a következő időszakok névadási gyakorlatára terjed ki: 1851–1854, 1877–1885. (L. 6. melléklet).

A névadásnak nyilván vannak olyan társadalomtörténeti kapcsolatai, indukáló tényezői (pl. az asszimiláció vagy az antiszemitizmus), amelyek közvetve-közvetlenül egy nagyobb vizsgálat alapján jobban kitapinthatók. A zsidó szülőket különösen befolyásolhatta a névadáskor az éppen aktuális helyzet. Ezt mutatja például az, hogy Halason 1851 és 1854 között héber eredetű illetve a zsidók által gyakran használt, tradicionális latin, német nevekkal találkozhatunk: Leopold (4), Ignác (2), Izrael (2), József (2), Móríc (2), Mózes (2), Hanni (4), Fáni (3), Resi (2). Összességében 1851 és 1885 között a lányok esetében kb. 21% volt a héber, 38% a germán-német, és 25% a latin eredetű név. Előfordult még görög, magyar és egyéb név is. A fiúk körében a következők voltak a névadási arányok: kb. 38% héber, 21–21% latin, germán-német. Találkozhatunk még görög, magyar, ószövetségi és egyéb nevekkal.

Egy kérdésre igyekeztünk még választ találni: vajon az 1880-as évek elejének antiszemita megmozdulásai éreztették-e hatásukat a névadásban? Látványos változást nem tapasztalhattunk, bár mindenképpen figyelemre méltó az, hogy a magyar eredetűnek tartott vagy általában használt Miksa, Aranka, Jolán, Margit név az 1883 és 1885

közötti időszakban jelent meg először a halasi izraelita anyakönyvekben. Mindezt elsősorban az asszimiláció folyamatába helyezve, tudatos beilleszkedési jelnek vehetjük, de ugyanakkor bizonyos esetekben a környezeti hatásokkal szembeni védekezésként is értelmezhető.⁵⁵ Ez a megállapítás azonban jobbra csak feltételezés, s nyilvánvalóan a névválasztásnak egyszerre több oka is volt.

ANTISZEMITIZMUS, ASSZIMILÁCIÓ

„Minden kultúrfejlődésnek tehát olyan az „osztálytársadalma”, amilyen volt a rendisége. Az üzem, nagy átalakulással bár, de folytatódik. Az ember feltétlen szabadnak érzi szellemét s elhatározásait, s mégis a történelmi múlt dolgozik benne”⁵⁶ — Nem a közhelyszerű lezárás kedvéért elevenítettük fel Hajnal István gondolatát, hanem azért mert a nagyfalusias kisvárosról felsorolt tényezők, a jelent is ismerve, ezt juttatták eszünkbe. Halason — és mondhatjuk, hogy több Duna-Tisza közli településen — a hiányfunkciót betöltő zsidóság az egyénileg szerzett tőkeformák, (az egyéni érdemet, a munkát, a tehetséget, a készséget, a szerencsét sorolják ide, szemben az örökölt társadalmi tőkeformákkal: vagyon, műveltség, tekintély, hatalom)⁵⁷ birtokában igen aktívan, s jóformán érdemi konkurrencia nélkül vett részt a kisvárosi átalakulásban. A más kultúra és a vallás az írott források szerint összességében a „közösségek” (zsidók és nem zsidók) között nem váltak konfliktusforrássá. 1848/49-ben Halason nem volt zsidóellenes megmozdulás, sőt a nemzetőrség szervezésekor számítottak az éppen itt-tartózkodó vagy már korábban befogadottakra.

A joggal feltételezhető, de nehezen dokumentálható ellentétek konkrét gazdasági-társadalmi helyzetből fakadóak, a funkció (pl. kereskedelem) miatt alakultak ki és individualizáltak lehettek. A kisvárosi társadalmi szegregációt még kutatni kell, de az már látható, hogy azt inkább természetesnek vehették, s abból nem alakult ki dinamizáló konfliktus.⁵⁸ A felekezetek közötti szembenállást egyébként is a hagyományos református-katolikus ellentét jellemezte. S a XX. század elejé-

55. V. ö. KARÁDY Viktor több munkája. Pl.: Budapesti Könyvszemle. 1991. tavasz. 86-94. o.

56. HAJNAL István: é. n. 165. p.

57. V. ö. KARÁDY Viktor: (1990.) 4. p.

58. E kisvárosi, békésnek is mondható egymás mellett éles szöges ellentéteként említhető meg például Sigmund MAYER által a gettóról írtak: S.M.: 1917. 132-133., 144. p.; Az antiszemitizmus folyamatára ld.: Rolf FISCHER: 1988.

nek-közepének nyílt, mindennapi antiszemitizmusára vonatkozó kérdéseinkre — a nyilván több kritikával kezelendő — helyi hiteles, szóbeli források is nemmel feleltek.

E kérdés kapcsán is érdemes megemlíteni, hogy a halasi zsidók 1795-től iskolát tartottak fent. Egy dokumentum szerint 1841-ben a magyar tannyelvűség bevezetésére törekedtek, bár alkalmas tanító és tankönyvek hiányában ez nem valósult meg. A későbbi iskoláról Nagy Szeder István a következőket írta: „A Bach-korszakban az iskolára ráparancsolt német tanítási nyelv helyébe Grósz Móric vitte be a magyar nyelvű előadást. Magyarság tekintetében jól megállta helyét ez az iskola, melybe jó hírneve miatt gyakran keresztény gyermekek is jártak.⁵⁹”

A helyi sajtó szerint az 1880-as évek antiszemita megmozdulásainak néhány idegen által provokált mozzanata nevetség tárgyává vált.⁶⁰ Ennek ellenére az újságban a szerkesztőség nyilvános bírálatot intézett a halasi zsidókhöz, amelyet érdemes idézni.⁶¹ „Tény, hogy van Halason is „zsidókérdés”, csak hogy ez sokkal régibb keletű, mint az újabb időben támadt zsidó-hajszák. Ezekkel különben is semmiféle összefüggésben nem áll, mert az az antiszemitizmus, mely leginkább Pozsonyban termette meg gyümölcseit, német találmány, s nemcsak nálunk, de egyáltalán sehol, ahol magyar nép lakik, meghonosodni nem fog. A mi zsidókérdésünk egészen más természetű, s megvolt már akkor is, mindön Németországban a zsidó és keresztény még a legjobb békességben lakott egymás mellett. Minden efféle kérdés természetesen abból áll, hogy mi kifogása van az egyik felekezetnek a másik ellen.”

Három pontba gyűjtötték: 1. Valamennyien német nevet viselnek. 2. Az istentiszteletet németül tartják. 3. Az üzleti könyveket és a levelezést németül vezetik. Így sűrűsödik egy pontba a panasz: „t. i., hogy izraelita polgártársaink sokkal inkább németek, mint magyarok, sőt azt lehet mondani, hogy ők tulajdonképpen csak magyarul tudó németek. E három gravamen régen fel van róva a halasi zsidóknak, s itt az ideje, hogy azokat végre gyökeresen orvosolják...”

59. Ö. KOVÁCS József: 1988. 30. p.; BKML Kkh. V. 242. Tan. ir. 79. sz. Schön Leopold 21 éves és Práger József 26 éves zsidók is tagjai voltak annak a 84 fős gyalogos csapatnak, amelyet sorshúzással állítottak ki. 1849. július 26.; NAGY SZEDER I.: 1936. 74-75. p.

60. A zsidóellenességre a sajtóban a következő eseteket találtuk: a nem idevalósi izgatók által is heccelt mesterlegények Istóczyt éltető hangoskodása. Kapitányi utasításra hallgattatták el őket. Állítólag ismeretlenek éjjel antiszemita falragaszokat készítettek: „Talpra magyar, üsd a zsidót!”, „Le a zsidókkal!” stb. Halasi Újság, 1882. okt. 15.; Uo. 1883. szept. 2.

61. Uo. 1882. okt. 15.

Mint látható, a szerzők és a feltételezhetően általuk kifejezett közvélemény a zsidók német vonásait, a helyitől eltérő idegen életmódját utasította el. Az asszimilációt követelő levél ilyen értelemben következménye a korszak antiszemita megmozdulásainak, és utal a zsidóság és környezetének ellentéteire.

Az értelmezésünk szerint aktív kölcsönhatásos viszonyt és nem pusztán egyoldalú beolvadást jelentő asszimiláció helyi mutatói szerint az 1851 és 1895 között születettek és közülük felnőtté válók (kb. évi 10 fő) 12%-a magyarosította a nevét, általában a nagykorúság elérésekor.⁶² Az 53 esetből 13%-nyi volt a nők aránya. A további, erősebb és látványosabb kompenzatív funkciójú magatartási formát jelentő kikeresztelkedésre 6 esetet (2 férfi, 4 nő) találtunk az anyakönyvekben. (Más, ennél több esetről is tudunk.) Hárman a református, 1 fő az evangélikus és 2 fő a római katolikus vallásra tért át, átlagosan 42 éves korban. Egy kivételével (1935) 1890 és 1914 között.

Ugyanezen társadalmi asszimilációs, viselkedési mutatókhoz tartoznak az iskolázási adatok: a helyi református (al)gimnázium tanulónévsorában 1841 és 1871 között 33 (az 547 fő 6%-a) halasi zsidó diák nevét azonosítottuk. 1848 előtt csupán néhány fő látogatott egy-egy osztályt, bár tanulmányi eredményük kitűnő volt: Hofmeister Illés negyedikes grammatista a 11 fős osztályban a 4 kitűnő közé tartozott az 1845–46. tanévben. Ugyanígy Stern Sámuel is.⁶³

A gimnáziumot leginkább a földbirtokos szülők gyerekei látogatták. Ismereteink szerint az iparos–kereskedő réteget reprezentáló ifjúság létszáma az 1860-as évektől növekedett meg látványosan. Az 1871–1872. tanévben a szülők foglalkozását tekintve a földbirtokosok álltak az élen (37%), őket követték a kereskedők (18%), majd az iparosok (11%) és az értelmiségi, illetve egyéb foglalkozásúak.⁶⁴

Származási helyük szerint a legtöbben (38%) halasiak voltak, 17–16 és 5%-uk Pest-, Bács-, Tolna megyéből és az ország egyéb részéről jött. (L. XVI. táblázat)

62. Ld. 51. sz. jegyzet.

63. A gimnáziumi tanulók XIX–XX. századi névjegyzéke megtalálható FEKETE Dezső kéziratos munkájában. Szilády Áron Gimnázium. Uo. ld. a jegyzőkönyveket és az anyakönyveket.

64. A Kis-Kunhalasi helv. hitv. lyceum értesítője az 1871/ 2-dik tanévről. Kecskemét, 1872. 9–11. o.

XVI. táblázat

A tanulók létszáma az 1871/72. tanévben osztály, vallás és nemzetiség szerint.

Osztály	vallás						nemzetiség				Tanulók		Össz.:
	helvét	ágostai	róm. kat.	görög kat.	görög kel.	mózes	magyar	német	szerb	román	nyilvános	magán	
gimnázium													
I.	9	2	3			6	19	1			19	1	20
II.	15	1	3			4	22	1			23		23
III.	8		1	1		6	14	1		1	15	1	16
IV.	11		2			2	14	1			13	2	15
V.	5	4			2	1	10			2	10	2	12
VI.	8	1	4		3	1	10		2	1	7	10	17
bölcsészeti													
I.	10		5		2	4	21				5	16	21
II.	8	2	13	1		11	33	1		1	9	26	35
Összesen:	74	10	31	2	7	35	147	5	2	5	101	58	159 fő

A 35 főnyi (22%) zsidó diákság majdnem fele (46%) halasi illetőségű volt. A többiek az ország legkülönbözőbb megyéiből jöttek: Pest, Trencsén, Tolna, Zala, Pozsony, Torontál, Bars, Túróc, Somogy. Ugyanakkor a 35 fős tanulói létszám megtévesztő lehet, ugyanis közülük 14 fő (40%) magántanuló volt. Egy kivételével mindannyian az I–II. bölcsészeti osztályba jártak.

A zsidó tanulók a gimnáziumi önképzőköri munkában igen aktívan részt vettek. Az 1866–67. évi kezdeményezés után az 1869–70. tanévben újult meg az egyesület, melynek tanári elnöke — választás útján — Jónás János lett. A 24 tagú kört háromféle tevékenységi forma jellemezte: „szépészeti és nyelvyakorlatok, szavalás és tudományos értekezés”. A gimnáziumi értesítő szerint mindezekre a Jónás János által divatba hozott ún. „kérdőszekrény” adott alkalmat. Kis könyvtárral és 200 forinttal is rendelkeztek.⁶⁵

A négy alsó gimnáziumi osztályban is megszervezték az önképzőkört. A helyi zsidógyerekek az alakulástól kezdve vezetői, rendkívül aktív tagjai voltak a későbbi pályaválasztást és munkaintenzitást is befolyásoló egyesületnek. A nevek alapján megállapítható, hogy a kör 30–40%-át ők adták.⁶⁶ Gyakran ugyanezen nevekkal találkozhatunk a régiségtár vagy a könyvtár számára kisebb-nagyobb adományt, tárgyat, könyvet felajánlók sorában.

A fenti töredékes adatok kapcsán is érdemes arra figyelni, hogy a másság számos jegyét hordozó és 1868 után ortodox programot képviselő halasi zsidók megítélését mennyire meghatározta egy-egy személy közvéleményformáló magatartása.

Halason ez konkrétan kimutatható. A jelenleg is álló gimnázium megvalósításáért (1892) talán a legtöbbet munkálkodó Szilády Áronra, református papra, neves tudósra, országgyűlési képviselőre gondolkunk, aki tudatosan pártfogolta, taníttatta a zsidó fiatalokat.⁶⁷ Erre és egyáltalán a kisvárosi alapokból is kinőtt asszimilációs magatartásra jó példa a már említett Jónás János pályája.⁶⁸ 1848-ban Halason született, apja Jónás Dávid Jankovácrról költözött ide, ahol mészáros, majd kiskereskedő volt. Anyja Präger Katalin, a már szintén megismert családból származott. A szülők gyermeküket rabbinak szánták, aki

65. Uo. 13. o.

66. BKML. Kkh. X. 70. Önképzőköri ir. 1872–1878. Mínderre bőv. ld. HATHÁZI Mónika adatgazdag munkáját. Kézirat. Levéltár

67. Ld.: BOGNÁR Zoltán: 1987.; Az áttekinthető, kisvárosi ismeretségi kapcsolatok fontosságára, s a kölcsönhatásokra igen messze nyúló, de konkrét halasi- s más Duna-Tisza közti, mezővárosi-vonatkozású példa lehet Bibó István családtörténete is. V. ö. G. VARGHA Zoltán: 1943.

68. NAGY SZEDER I.: 1936. 96. p. Szilády kapcsán ugyanígy megemlíthető Stern Ábrahám pályája. Ld. uo. 106. p.

ezredorvos nagybátyja hatására is foglalkozott a tudományokkal, majd Szilády figyelmét felkeltve, magánúton elvégezte a gimnáziumot. A pesti egyetemen orvostudományt, bölcsészetet és Vámbérynél keleti nyelveket hallgatott. Lipcsében közgazdaságtant tanult, de egyiptológiával is foglalkozott. Németországban jegyezte el Bürov Ida katolikus vallású tanárnőt, akivel Bécsben kötöttek házasságot.

Halason a gimnáziumban az 1870-es években magyart, németet és francia nyelvet tanított. Szintén Szilády ajánlatára akadémiai fordításokat készített. Ezután a zilahi gimnáziumba került, majd a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara titkára, illetve később a Kereskedelmi Akadémia tanára lett. Előtte áttért a református hitre. 1885-től a Pozsonyi Kereskedelmi Akadémia igazgatója volt, s 1911-ben az eperjesi református egyház főgondnokaként halt meg Eperjesen.

Az előbb megismert magatartási minták természetesen szinte véletlenszerűen kiválasztottak, illetve ismertek. A hangadó református viselkedési mód mellett nyilván léteztek ettől eltérőek is. A helyi társadalom társadalmi-kulturális tagoltságát ilyen értelemben is tovább kell vizsgálni.

ÖSSZEGRZÉS

A halasi zsidóság társadalomtörténetét mintegy százéves időkeretbe foglalva kutattuk, elválasztva egymástól az 1850 előtti és utáni időszakot. Úgy látjuk, hogy a bevezető sorokban megfogalmazott egyszerű kérdésekre (kik? hányan? mikor? és hogyan?) nem sikerült teljes egészében választ adnunk. A kiváltképpen hangsúlyos „hogyan” kérdésre pedig, a megfigyelhető közös vonások ellenére sem célszerű egy sommás, általánosító feleletet mondani, hiszen számos egyéni szándék, stratégia segíthette a társadalomban való elhelyezkedést. A jövő ilyen irányú kutatásaira gondolva, és saját eredményeink részletein felülemelkedve azt kell mondanunk, hogy feltett kérdéseink és az ezekre többé-kevésbé választ adó forrásaink a halasi zsidóság történetének csupán néhány horizontális és vertikális metszetére világítottak rá, azonban a megközelítési módból fakadóan, meglehetősen „kivülről” szemlélve a valóságot. Leegyszerűsített, kiinduló modellünk szerint két egymáshoz közeledő rendszer (zsidóság és környezete) kapcsolódási pontjait igyekeztünk bemutatni. Abban a tudatban, hogy mindkét állapotban láttuk a belső különbségeket. Ettől a statikus képtől elrugaszkodva többnyire nyomon követhettük a fokozatos, egymásra ható szerkezetváltozásokat. S főként azt a szerepvállalást is megfigyelhettük, amely másutt is jellemezte a zsidóság helyzetét. Ezekre a kérdé-

sekre, valamint egyéb, összehasonlító regionális kutatások fontosságára gondolva látjuk úgy, hogy további források, különösen a hitközségi iratok vizsgálatára van szükség. Azért, hogy „belülről” is jobban láthassuk a korabeli valóságot. Ennek a rendszeres munkának még csak az elején tart a magyarországi kutatás.

A fenti kérdésfelvetések miatt is célszerű röviden összefoglalni tanulmányunk eredményeit. A befogadó környezet, Halas, általános jellemzőit vizsgálva azt mondtuk, hogy a Hármaskerületbe betagozott mezőváros lakossága szinte kizárólag az őstermelésből élt. A vallási megoszlást a XIX. század második feléig, végéig a reformátusok túlsúlya jellemezte. A helyi hatalomgyakorlás pedig később is a református, redemptus eredetű elit kezében maradt. A kisvárosi társadalom tagozódását áttételeken keresztül a XX. századig nyúlóan meghatározta a redemptusság ereje.

1900-ban a népesség 3%-át kitevő helyi zsidóság a hiányfunkcióit is betöltve, a kereskedelmi-ipari-hitel szektorban helyezkedett el. Ennek előzményeit vizsgálva láttuk, hogy a halasi tanács a kezdetben szellérstátusban lévő, gypjával és bőrrel üzletelő zsidó családok előtt szükségyszerűségből, gyakran a kerületi utasítások ellenére nyitotta fel a sorompókat. A Kiskunságban a zsidó kereskedők először Halason jutottak szerephez, ahova főként a Duna-Tisza közéből telepedtek be. A XIX. század első felében versenytársak hiányában fokozatosan vették kézbe a haszonvételi bérleteket, s csaknem kizárólagosan ők bonyolították le a bőr- és gypjúkereskedést.

Egy családi pályaválasztásban, a külső kényszerekre jellemzően megfigyelhettük, hogy a szellérként letelepdő zsidó családfő kötelességét a hasznos kereskedelmi tevékenység folytatásában jelölték meg. S ebből fejlődött ki később egy sajátos üzem, amelynek tevékenységi formáihoz hozzátartozott a hagyományos kereskedelem, a bér munka és a mezőgazdasági vállalkozás.

A vagyonnagyságokat többféle módon kíséreltük meghatározni. A helyi zsidóság néhány családja elsősorban vagyona révén tartozott a kisvárosi elithez, de összességében a nagy többséget a kiskeresetű kategóriába soroltuk.

A vagyoni helyzeten túl tovább kell vizsgálni a lakóhelyi környezetet, egyáltalán az életmódot. Így több ismeretünk lehet majd az általunk inkább csak regisztrált és kevésbé értékelt adatokról. A zsidóság és környezetének együttélését az ilyen irányú háztartásvizsgálatokon keresztül is érdemes kutatni. Halason a lakóhelyet általában a szűkösség, a falusiasság jellemezte. Egy házban igen gyakran nem csupán több generáció, hanem több vallású, református, katolikus, zsidó család lakott együtt.

1851 és 1895 között 159 házasságkötési eset alapján elemeztük a társadalmi ellenőrzés erős hatására is kialakult, racionalitással jelle-

mezhető kapcsolatokat, migrációs irányokat. A foglalkozási, apa-fiú viszonylatban vizsgált mobilizációs eredményünk nyilván a hiányérzetünket is fokozhatja. Már csak azért is, mert mi érthetően csak az elsősülött fiúk pár- és foglalkozásválasztási gyakorlatával foglalkoztunk. A házasságok, családok történetének más helyen is történő, akár mintavételes kutatása egyéb szempontokat is felvethetne. Ez a kérdés is rámutat a társadalomtörténet egyik legnehezebb és fáradságosan elvégezhető feladatára: az egyes személyre lebontott történeti ábrázolásra, annak szükségességére.

Rövid névadási vizsgálatunk már az asszimiláció soktényezős kérdésének bevezetője volt. A fokozatos magyarosodással összefüggésben ezt a témakört igazán nem lehet egy általánosító mondattal lezárni.

A strukturális elemek közül számos tényezőt kellene még vizsgálni, hogy közelebbről láthassuk a helyi társadalmat, annak mindennapi életét, a zsidóság szerepvállalásának mértékét. A dokumentáltságtól függően a további feladatok közé tartozhatna például a helyi politikai pártok története, a hatalmi apparátus, a társaskörök, az egyesületek vizsgálata, vagy éppen az újságok szövegelemzése. 1886–87-ben például Hofmeister Juda szerkesztette a Kis-Kun-Halás, illetve a Halasi Híradó című újságokat. A halasi sajtó- és nyomdatörténet megírásakor majd ugyanígy foglalkozni kell a Präger család szerepével.

A kisvárosi keretek miatt „kisvárosinak” nevezhető zsidók helyzetének ismertetését lezárva, az általánosítást lehetőleg kerülve azt kell mondanunk, hogy ez a mintavétel igazán csak másokkal összevetve értékelhető. Gyakran csak a regisztrálás szintjén maradtunk, az azonban így is megfontolandó, hogy a zsidók helyzetét milyen mértékben kell vizsgálnunk az antiszemitizmus mentén, és mennyire egyéb, társadalmi, gazdasági, politikai tekintetben. Ezek nyilván nehezen választhatóak el egymástól. Éppen ezért is célszerű a személyre lebontott kutatást folytatni, igaz, azzal a tudattal, hogy a források gyakran hallgatnak a valódi személyiségről.

BIBLIOGRÁFIA

- BÁCSKAI Vera:** 1988
Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején. Bp.
- BÁCSKAI Vera — Nagy Lajos:** 1984
Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp.
- JOHANNES Barta:** 1972
Die jüdische Familienerziehung in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts in Mittel — und Ost-Europa. Stuttgart.
- BIBÓ István:** 1986
Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: Válogatott tanulmányok 2. 1945–49. Bp.
- BOGNÁR Zoltán:** 1987
Szilády Áron. Bp.
- FEKETE István:** 1979.
Nagykőrös város virilis képviselői 1878–1943.
In: Studia Comitatus 8. Fejezetek Pest megye történetéből II. 193–209. p. Szentendre.
- ROLF Fischer:** 1988
Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn 1867–1939. Die Zerstörung der magyarisch-jüdischen Symbiose. München.
- GROSZMANN Zsigmond:** 1917
A magyar zsidók a XIX. század közepén 1849–1870. Bp.
- HAJNAL István:** é. n.
Az osztálytársadalom. In: Magyar művelődéstörténet. 5. k. Bp.
- HAJNAL István:** 1939
Történelem és szociológia. Századok.
- IVÁNYI Béla:** 1936
A városi polgárjog keletkezése és fejlődése. Bp.
- KÁLMÁN Ödön:** 1916
A zsidók letelepülése a Jászságban. Bp.
- KARÁDY Viktor:** (1990)
A zsidóság polgárosodásának és asszimilációjának főbb tényezői a magyar társadalomtörténetben. Kézirat.
- KARÁDY Viktor:** 1991
Zsidóság a jelenkori Közép-Európában. Budapesti Könyvszemle. Tavasz.
- Ö. KOVÁCS JÓZSEF:** 1987
A kecskeméti zsidók polgárosodása 1790–1848. Levéltári szemle, 4. sz. 30–43. o.

- Ö. KOVÁCS József: 1988
Kiskunhalas 1848 tavaszán és nyarán. Halasi Téka, 8. sz. Kiskunhalas.
- Ö. KOVÁCS József: 1990
A zsidók szerepe Kecskemét polgárosodásában, 1746–1867. Bölcsészdoktori dissz. Bp. ELTE
- Ö. KOVÁCS József: 1989
A zsidóság és környezetének konfliktusai egy Duna–Tisza közli mintavétel tükrében, XVIII–XIX. század. In: Rendi társadalom – polgári társadalom. Társadalomtörténeti Konferencia. Salgótarján. Sajtó alatt.
- WILLIAM O. McCagg fr.: 1989
Vienna and Budapest around 1900: the Problem of Jewish Influence. In: Hungary and European Civilization. Bp. Magyar Compass: 1881
Pénzügyi évkönyv. Szerk. Mihók Sándor. Bp.
- MStK: 1902
Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 1. k. A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. Bp.
- MStK: 1904
Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor 2. k. A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. Bp.
- MARTON Ernő: 1941
A magyar zsidóság családfája. Vázlat a magyarországi zsidók településtörténetéhez. Kolozsvár.
- SIGMUND Mayer: 1917
Die Wiener Juden. Kommerz, Kultur, Politik. Wien und Berlin.
- NAGY SZEDER István: 1923
Adatok Kiskun–Halas Város történetéhez. Kiskun–Halas.
- NAGY SZEDER István: 1936
Kiskun–Halas Város egyházainak, iskoláinak és közművelődésének története, Kiskun–Halas
- NAGY SZEDER István: 1935
Kiskun–Halas Város gazdaságtörténete. Kiskun–Halas.
- NAGY SZEDER István: 1926
Kiskun–Halas Város története. Oklevéltárral. Első rész.
A redemptio előtti kor 1745-ig. Kiskun–Halas.
- OSZETZKY Dénes: 1935
A hazai polgárság társadalmi problémái a rendiség felbomlásakor. Bp.
- PAPP László: 1941
Kiskunhalas népi jogélete. Bp.

- PAPP Izabella: 1990
Görögök és zsidók gazdasági helycseréje a Jászkunságban. In: Zounuk 5. Szolnok.
- WALTER Pietsch: 1988
A zsidók bevándorlása Galiciából és a magyarországi zsidóság. Valóság, 11. sz.
- ÓRSI Julianna: 1983
Exogámia és endogámia a XVIII–XIX. században. Demographia, 4. sz.
- RÁCZ István: 1986
A civis fogalma. In: A Debreceni Déri Múzeum évkönyve. Debrecen.
- ARTHUR Ruppín: 1934
The Jews in the modern world. London.
- SCHEIBER Sándor: 1970
Előszó. In: Harsányi László: A szentesi izraelita hitközség története. Bp.
- SIMON Róbert: 1985
A zsidókérdés mint az egyenlőtlen fejlődés paradigmája. In: A zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában. Bp.
- WERNER Sombart: 1916
Der moderne Kapitalismus. 1. Bd. München und Leipzig.
- SOÓS László: 1988
A Jászkun Kerület önálló iparosainak és kereskedőinek szakmák és települések szerinti tagolódása. In: Zounuk 3. Szolnok.
- TÁLASI István: 1977
Kisunság. Bp.
- TÁRKÁNY Szücs Ernő: 1981
Magyar-jogi népszokások. Bp.
- G. VARGA Zoltán: 1943
A Bibó család története. Magyar Családtörténeti Szemle.
- Zsidó lexikon: 1929
Szerk. Ujvári Péter. Bp.

1. SZÁMÚ MELLÉKLET.

Préger Márton összeírt vagyona
1846.

A tárgy leírása

	Becsár ezüstpénzben ft	Xr
A konyha mellett jobbra eső szobában találtak:		
egy falban lévő óra	25	
3 db réz gyertyatartó	3	
8 db faszék	3	12
1 kerek, festetlen asztal	2	
1 fél, falmelletti asztal	1	
1 festett fa almáriom	1	30
3 festett nyoszolya	5	
1 kisebb karos nyoszolya	2	
3 derékalj	6	
3 dunyha	6	
9 vánkös	6	
1 kisebb párna	3	
1 dunyha	2	
2 vánkös	1	30
3 lepedő	1	
3 szalmazsák	1	12
1 festett pohárszék		24
1 füles vizesüveg		24
1 buteila		5
3 pohár		12
1 nagyobb pohár		12
1 kis tükör		10
2 savanyú vizes üveg		5
A konyhában találtak:		
28 kisebb cintál	5	
1 nagy lapos cintál		20
2 füles cintál		40
13 réztepsi	5	
1 rézhűtő	1	
4 főző rézedény	2	
1 réz ágymelegítő	2	
1 kéz tisztítására használható edény		50
2 bádög tálca		40
1 festett tálca		20
1 három ágú réz gyertyatartó	2	
4 nagyobb és két kisebb sárgaréz gyertyatartó	3	
2 rézvasaló	2	
1 rézmoszár törővel	1	30
2 réz habszedő kanál	1	
1 húsvágó bárd		15
1 rostélyos sütő		20
1 reszelő		10
1 leveses cinkanál		10
1 fánksütő		6
1 réz kávéskanna	1	

	ft	Xr
5 pakfong kanál	1	
1 kuglófsütő bádóg, nagyobb és kisebb		50
1 bádógmeszely és egy 1/4-es		20
3 bogrács és egy palacsintasütő	3	
1 viselt icce bádógból		5
1 festett konyha almáriom, pléhvel	2	
1 négy fiókkal, ajtóval, és ráccsal ellátott tányéros	1	
26 virágos porcelán, melyek közül 3 gyümölcsös,		
1 peccenyés, 1 leveses és 1 becsináltas	5	
14 fehér tányér	2	30
10 viselt fazék		20
2 cserép lábas		6
1 korsó tartó		15
1 terítő, mely a rézedényeket fedi		15

A szetiban találtattak

2 stelázi	2	
6 pár kés villa	2	

A konyhától balra eső szobában

6 bórshék	6	
1 keményfa kihúzó asztal	5	
1 kisebb keményfa asztal	2	
1 fénymázás subláda 3 fiókkal	6	
3 ág, kettő kemény, egy puha fából	8	
1 festett fehér almáriom	6	
3 párna	6	
3 dunya kanaváccal behúzva	6	
9 vánkos	9	
3 ágyterítő etc.	3	
3 lepedő	1	20
3 szalmazsák	1	10
1 falon függő tükör	1	20
6 falon függő kép rációkban és üveg alatt	6	
1 rossz porcelán leveses tál		6
2 kávés ibrik		15
2 mártásos és 1 cukros edényke		20
1 virágos porcelán pohár		10
A subláda középső fiókjában készpénz		2
3 pakfong kanál		50
Az alsó fiókban 5 róf fehér virágos perkát	2	
5 róf nyári nadrágnak való	3	
egy papirosban teveszór	3	

Ebből kinyíló szobában

6 bórshék	6	
2 faszék	1	
1 fali tükör	3	
1 keményfa politúrozott quadropp	20	
1 négy fiókos almáriom	10	
1 kisebb szerű quadropp 4 belső fiókkal	10	
1 mosdó keményfa fénymázás quadropp	4	
1 festett ruhatartó	1	
1 politúrozott keményfa asztal	3	
2 politúrozott ág	13	

	ft	Xr
1 stokk óra üveg alatt	25	
2 borító, üvegből	2	
1 nagy leveses porcelán edény	1	
1 cukor tartó		40
1 szőrből font virág	1	
2 kávé nagyob és 3 kisebb ibrik	2	
2 derékalj	4	
2 dunyha	4	
2 paplan	4	
2 lepedő	1	
2 ágyterítő	2	
2 szalmazsák	1	30
6 vánkös	6	
6 pár fíndzsa	2	
A subláda fiókjában 3 pakfong kanál	1	
a 2., 3., 4. fiók üres		

A kamrában találtattak

15 mérő rozs	60	
30 mérő árpa	60	
2 lóra való szerszám	20	
2 rókabőr	3	
2 bírkabőr	1	36
1 káposztás hordó vasabronccsal ellátva	3	
1 két akós faabroncsos hordó		48
1 egy akós		48
1 egy akós vasas	1	
1 faabroncsos dézsa		24
3 faabroncsos uborkás hordó	1	30
2 vasas véka	1	18
2 teknő	2	
6 zsák	2	
egy bádög főzőeszköz		18
néhány darab vas, egy rosta, egy szita		36

Külső speizban

1 bádög zsirtartó	1	
6 íccés buteila		16
10 pohár		16
2 nagy üveg		24
13 porcelán leveses tányér	2	26
5 lapos tál	1	10
2 leveses		18

Az istállóban

1 pej paripa ló	50	
1 tehén borjúval	30	
ismét egy fíjas tehén	25	
két lóra való szerszám	20	

A padlásön

250 véka cséves kukorica, vékája 1 f. 30 Xr	125	12
---	-----	----

A padlás alatti kamrában

	ft	Xr
2 tíz akós hordó tele borral	40	
3 hét akós hordó tele borral	42	
1 öt akós hordó tele borral	10	
3 két akós, faabroncsos, üres	5	
2 egy akós, egyik tele borral, a másik hűjja	2	30
1 polyvahordó kosár		25
egy bort gázoló kis kád vasabronccsal		50
egy bort gázoló kis kád vasabronccsal		25
egy fél akós rézüst	6	
egy vasas cseber	1	
egy mángorló	4	
egy fűzér, egy mosóteknő	1	
egy kasza, tokmánnal és nyéllel	2	
9 szál új faabroncs	1	

Az udvaron

1 öt akós faabroncsos hordó	2	
1 két akós vasas	2	
1 talicska	1	
1 lajtorja		24
2 fűrészelt lécz		24
2 szál deszka		24

A szín pincéjében

30 mérő zab	60	
2 tíz akós, üres vasas hordó, 6 vas abronccsal	8	
1 hat akós, üres vasas hordó	3	
1 utazó láda	2	
3 mérő tiszta búza	12	
1 1/2 akós vasas hordó	1	
2 fadézsza	1	
két kocsis ló	100	
egy vasas parasztkocsi	20	
egy bádogg lopótők	25	
egy kerek asztal a padlásan	1	
egy ekeszerszám	2	

A Túróczy féle tanyán

8 ökör, 4 Gózon urak billegében, 2 Veres Sándor billege		
V. S., 2 ismeretlen	300	
1 fekete bika borjú	6	
1 vasas szekér, 2 taliga és ekeszerszám, 8 ökörhöz valók	30	
2 fűrészelt vendégoldal		24
460 darab juh, ebből 111 bárány, öreg 349, az öregnek párja 5 pengőjével, a bárány hárommal esik	1057	
7 zsák tiszta búza, vetés, 6 pftal	42	30
23 mérő rozs, vetés 4 pftal	92	

A Kolosváry féle tanyán

Széna: felső baglya 11 öl kerületű, mintegy 20 vontató	40	
egy kazal zsemlyék széna 3 öl hosszú, 2 öl széles,		
20 vontató	40	
egy 11 1/2 öl kerületű gypszéna ismét mintegy húsz		
vontatható gypszéna legalul	40	

	ft	Xr
Szalma:		
10 öl hosszú és 2 öl széles tavalyi árpaszalma	20	
4 öl hosszú és 1 1/2 öl széles polyva	3	
10 öl hosszú és 2 öl széles idei búzaszalma	20	
9 öl kerületű árpaszalma	10	
mintegy 4 szekérre való az ökröknek hagyatott		

Mintthogy pedig Préger Márton által a haszonbéri szerződés értelmében által adott szé-
na nincs ki, annak hítja 5 vontatóra becsültetvén, mely a fentebb összeirt szénából
lesz annak idejében levonandó

Nád	15	
Ezekon kívül van még egy zálogos szőlője, 500 vft zálogban	2798 ft	51 Xr

Egyéb ezüsttárgyak (2 gyertyatartó, tálca)	50	
	2848 ft	51 Xr

2. SZÁMÚ MELLÉKLET FOLYTATÁSA

Vagyontárgy	1854 Weinberger Simonné gyapjúvágó, zselér, 49 év férjes, 2 nagyk. és 3 kisk. gyermek	1855 Rozenberg Ábrahám házaló, nős, 49 év 5 kiskorú gyermek	1858 Stern Gergely 83 éves özvegy, 6 nagykorú gyermek	1858 Schön Mátyás csődbe jutott kereskedő	1858 Holländer Borbála kereskedő, 32 év, férjes 4 kisk. gyermek	1859 Holländer Sámuel csődbe jutott kereskedő	1860 Stern Benjámín kereskedő 47 év, özvegy, 8 kiskorú gyermek	1864 Stern Sára (özv. Hofmeister Józsefné) birtokos, 64 év 8 kisk. gyermek
áru				171		522		
anyag élelmiszer								
6. Készpénz				4	147	7	60	15000
sorsjegy								699
7. Egyéb								
Összeírt vagyon				319	196	529	3325	23449
8. Adósság (-)						3318	3107	5200
9. Kölcsön (+)						334	780	
Vagyon, adósság marad	- Ft	- Ft	- Ft	319 Ft	196 Ft	-2455 Ft	- 998 Ft	18249

3. SZÁMÚ MELLÉKLET. *Nem-zsidó személyek vagyona a hagyatéki iratok alapján. (1854–1862)*

Vagyontárgy	1854 id. Péter István földb., 67 év reform. nős, 5 nagy korú gyermek.	1854 Kaszab János szürszabó, 48 év reform. nős, 3 kiskorú gyermek.	1855 id. Thorma Mihály földb. 81 év reform. öz. 2 nagykorú gyermek.	1855 Racsmán József juhászbojtár, 36 év rom. kat. nős, 2 kisk. gyermek.	1855 Benedek Lajosné birtoikos, 37 év rom. kat. férjes, 2 kisk. gyermek.	1855 Sipos Sándor birtoikos, 59 év rom. kat. öz. 1 kisk. gyermek.	1857 Mihó Miklósné szülészegéd, birtoikos, 29 év ref. férjes	1862 Nagy Pál István birtoikos, 38 év ref. 5 kisk. gyermekek
1. Ház	25990	152	8252		80	10540	1473	440
2. Föld				304				40
3. Állat	2332		996			1926		
4. Ingóság					14			
arany és ezüst ékszerek	107					83		
ruházat	55	18	5	35		68	2	
bútor	41		6			126	19	
ágynemű háztart. eszk. munkaeszk.	199		12					8
egyéb			48 Xr *			6 *		
5. Készlet			270					

* könyv

3. SZÁMÚ MELLÉKLET FOLYTATÁSA.

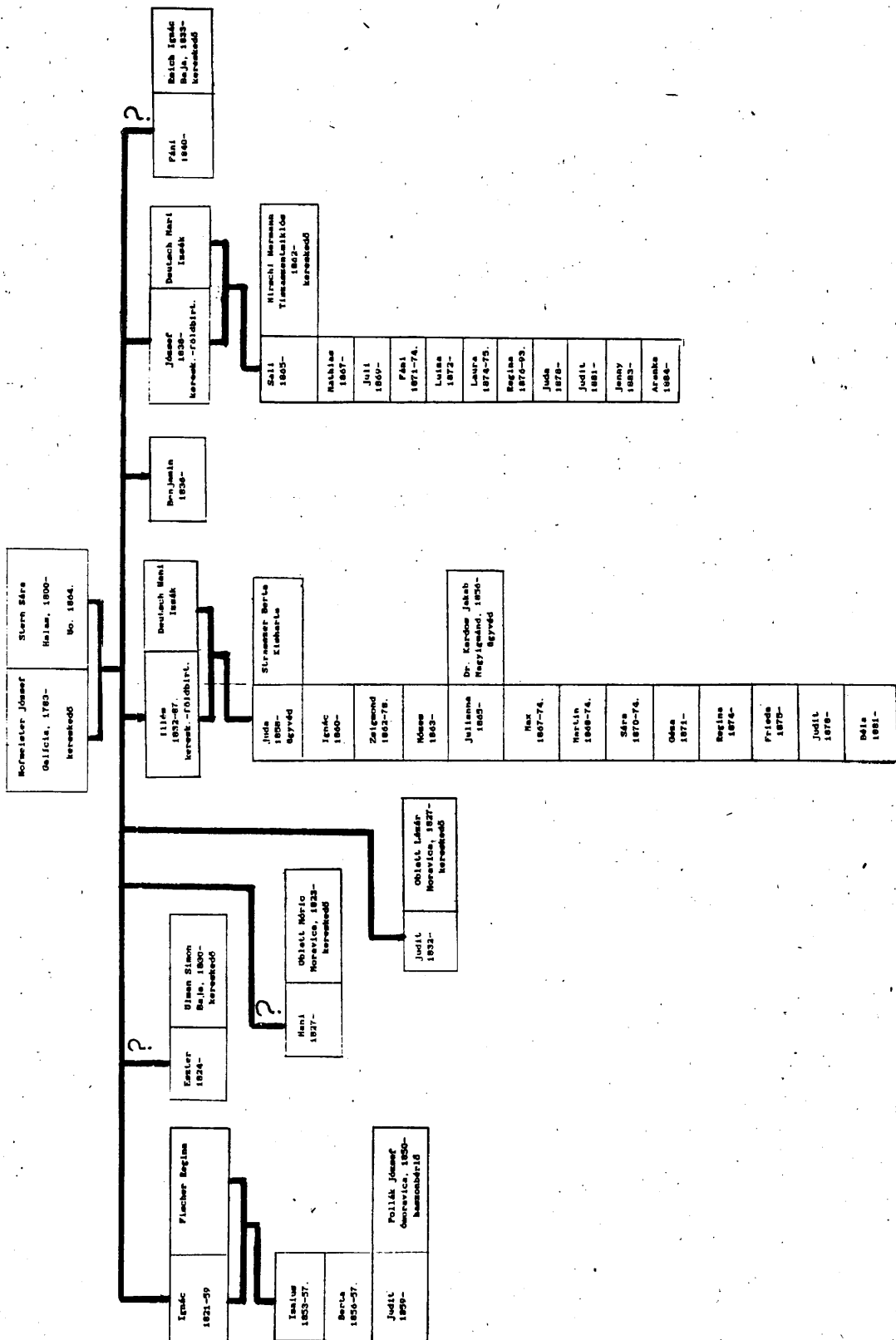
Vagyontárgy	1854 id. Péter István földb., 67 év reform. nős, 5 nagy korú gyermek.	1854 Kaszab János szürszabó, 48 év reform. nős, 3 kiskorú gyermek.	1855 id. Thorma Mihály földb. 81 év reform. özv. 2 nagykorú gyermek.	1855 Racsmán József juhászbajtár, 36 év rom. kat. nős, 2 kisk. gyermek.	1855 Benedek Lajosné birtoikos, 37 év rom. kat. férjes, 2 kisk. gyermek.	1855 Sipos Sándor birtoikos, 59 év rom. kat. özv. 1 kisk. gyermek.	1857 Mihó Miklósné szülészegéd, birtoikos, 29 év ref. feles	1862 Nagy Pál István birtoikos, 38 év ref. 5 kisk. gyermekek
árú anyag élelmiszer 6. Készpénz						276		
sorsjegy 7. Egyéb				23	152			
Összeírt vagy.	28724		9536	362	246	13025	1494	488
8. Adósság (-)	3577	33	7539	339	21	1435	92	114
9. Kölcsön (+)					170		38q	
Vagyon marad	25147 ft	137 ft	1998 ft	23 ft	395 ft	12590 ft	1782 ft	374 ft

4. SZÁMÚ MELLÉKLET.
Kiskunhalas legtöbb egyenes adót fizető polgárai. 1881.

Név	foglalkozás	lakóhely	ft	kr
1. Kolozsváry Kis István	birtokos	Halas	1280	93
2. Dr. Farkas Imre	orvos	Halas	825	79
3. Babó László	birtokos	Halas	671	63
4. Zseny Mór	birtokos	Halas	659	56
5. Szúri István	birtokos	Halas	595	97
6. Váry Szabó István	ügyvéd	Halas	588	95
7. Pázsith Antal	ügyvéd	Halas	578	38
8. Kellner Dávid	birtokos	Halas	535	74
9. Nagy K. József	birtokos	Halas	496	95
10. Tóth József	mérnök	Halas	493	53
11. Dobó Menyhért	orvos	Halas	474	66
12. Gyárfás István	ügyvéd	Budapest	452	75
13. Bibó György	ügyvéd	Halas	442	43
14. Ónodi János	birtokos	Halas	427	78
15. Török Elek	ügyvéd	Halas	418	86
16. Péter Dénes	birtokos	Halas	391	65
17. Bibó Dénes	okl. gazda	Szűnyogpuszta	388	8
18. Bergl J. M.	birtokos	Halas	384	25
19. Mészöly István	birtokos	Halas	365	36
20. Halász D. Ferenc	birtokos	Halas	346	43
21. Hofmeister Illés	birtokos	Halas	335	98
22. Hofmeister József	birtokos	Halas	335	98
23. Zseny Ferenc	állatorvos	Halas	330	56
24. Figura Imre	birtokos	Halas	307	81
25. Besnyey Károly	birtokos	Halas	291	74
26. Bikády János	ügyvéd	Halas	287	02
27. Czagány Mákos József	birtokos	Halas	279	73
28. Sass Károly	oklev. gazda	Halas	278	97
29. Végh István	mérnök	Halas	278	87
30. Nagy L. János	birtokos	Halas	277	03
31. Vajna János	birtokos	Halas	273	30
32. Szekér Sándor	mérnök	Halas	270	32
33. Bikády László	birtokos	Halas	267	20
34. Deák Péter	ügyvéd	Halas	259	45
35. Pusztai József	birtokos	Halas	258	23
36. id. Gál István	birtokos	Halas	256	37
37. Pázsith József	birtokos	Halas	256	34
38. Novák Rudolf	gyógyszerész	Halas	253	06
39. Rózsa Béla	lelkész	Halas	237	19
40 Papp Richárd	ügyvéd	Halas	235	33
41. id. Pázsith Sándor	birtokos	Halas	232	08

4. SZÁMÚ MELLÉKLET FOLYTATÁSA.

Név	foglalkozás	lakóhely	ft	kr
42. Szász Károly	lelkész	Budapest	226	76
43. Fridrich Alajos	ügyvéd	Halas	219	89
44. Id. Matkó István	birtokos	Halas	217	43
45. Molnár K. Imre	birtokos	Halas	217	22
46. Dr. Molnár István	orvos	Halas	213	60
47. Vajna Sándor	birtokos	Halas	198	66
48. Gyenizse István	birtokos	Halas	188	70
49. Darányi József	birtokos	Halas	185	39
50. Schilling Ede	ügyvéd	Halas	182	98
51. Id. Fígura István	birtokos	Halas	178	59
52. Ván János	birtokos	Halas	177	6
53. Péter Károly	birtokos	Halas	174	48
54. Modok Sándor	birtokos	Halas	169	95
55. Vida József	birtokos	Halas	169	74
56. Valtamányi Sándor	orvos	Halas	168	48
57. Gyenizse Imre	birtokos	Halas	168	9
58. Darányi Imre	birtokos	Halas	163	42
59. Darányi Mihály	birtokos	Halas	160	71
60. Bangó József	birtokos	Halas	159	30
61. Propper Bernát	birtokos	Halas	158	31
62. Nagy Tóth Márton	birtokos	Halas	155	50
63. Bauner Smoler János	birtokos	Halas	154	2
64. Rozenfeld Ignác	birtokos	Halas	152	48
65. Vanyur József	birtokos	Halas	152	8
66. Rébék Imre	birtokos	Halas	151	12
67. Gáspár Imre	birtokos	Halas	150	44
68. Turóczy István	birtokos	Halas	147	82
69. Szundi János	birtokos	Halas	144	89
70. Csonka B. Ferenc	birtokos	Halas	139	93

6. SZÁMÚ MELLÉKLET. Az utónevek gyakorisági sorrendje 1851–1895.

Fiúk				Lányok			
Név	Gyakoriság			Név	Gyakoriság		
	1851–1854	1877–1885	Összesen		1851–1854	1877–1885	Összesen
Leopold	4	6	10	Fanni	3	6	9
Ignác	2	6	8	Berta	1	6	7
Móric	2	4	6	Rozália	1	6	7
Sámuel	1	5	6	Gizella		6	6
Izidor		5	5	Mari	1	5	6
Sándor	1	4	5	Hanni	4	1	5
Adolf	1	3	4	Regina		5	5
Béla		4	4	Eszter		3	3
Gerzson		4	4	Ida		3	3
József	2	2	4	Judit		3	3
Vilmos		4	4	Julianna	1	2	3
Ábrahám	1	2	3	Paulina		3	3
Dávid		3	3	Sarolta		3	3
Ferenc	1	2	3	Cecília	1	1	2
Jenő		3	3	Erzsébet		2	2

6. SZÁMÚ MELLÉKLET FOLYATÁSA

Fiúk				Lányok			
Név	Gyakoriság			Név	Gyakoriság		
	1851-1854	1877-1885	Összesen		1851-1854	1877-1885	Összesen
Mózes	2	1	3	Izabella		2	2
Zsigmond	1	2	3	Karolina		2	2
Áron		2	2	Katalin		2	2
Béni		2	2	Resi	2		2
Fülöp		2	2	Aranka		1	1
Géza		2	2	Betti		1	1
Izrael	2		2	Hermína		1	1
Júda		2	2	Jetti	1		1
Lázár	2		2	Ilona		1	1
Mátyás		2	2	Irin		1	1
Miksa		2	2	Irma		1	1
Salamon	1	1	2	Jenny		1	1
Artúr		1	1	Jolán		1	1
Ádám	1		1	Katholína	1		1

6. SZÁMÚ MELLÉKLET FOLYATÁSA

Fiúk				Lányok			
Név	Gyakoriság			Név	Gyakoriság		
	1851-1854	1877-1885	Összesen		1851-1854	1877-1885	Összesen
Bernát		1	1	Klára		1	1
Eduárd	1		1	Leonóra		1	1
Efraim	1		1	Leontine		1	1
Gáspár		1	1	Louisi	1		1
Getzel	1		1	Malvin		1	1
Gusztáv		1	1	Margit		1	1
Hermann	1		1	Margitta		1	1
Isatus	1		1	Matild		1	1
Illés		1	1	Mini	1		1
Imre		1	1	Netti	1		1
Izsák	1		1	Ottília		1	1
Jakab	1		1	Sali	1		1
Kobi	1		1	Szeréna		1	1
Lajos	1		1	Teréz		1	1

6. SZÁMÚ MELLÉKLET FOLYATÁSA

Fiúk				Lányok			
Név	Gyakoriság			Név	Gyakoriság		
	1851-1854	1877-1885	Összesen		1851-1854	1877-1885	Összesen
Markus	1		1	Zsófi		1	1
Márton	1		1				
Mihály		1	1				
Rezsó		1	1				
Rudolf		1	1				
Összesen:	35	84	119		20	80	100

PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA

**AZ ELSŐ ORSZÁGGYŰLÉSI
KÉPVISELŐVÁLASZTÁS
KECSKEMÉTEN***

BEVEZETÉS

Az 1848-as törvények a polgári társadalom kifejlődésének lehetőségét teremtették meg Magyarországon. Az első népképviseleti törvény pedig az egyik döntő lépés volt a polgári államrend megvalósítása felé. Az 1848. V. törvénycikkkel a korábbi, főleg rendi kiváltágokon alapuló választójog helyébe egy vagyoni, jövedelmi, illetve értelmiségi cenzus által meghatározott választójog lépett. Forradalmi változást jelentett ez a népképviseleti törvény azzal a feudális rendi képviselettel szemben, amelyben a főpapok, főnemesek személy szerint, a köznemesség követek útján vehetett részt az országgyűlésben, s amelyben a városok közül csak a sz. kir. városok szavazata számított, míg a nemzet túlnyomó többségét képező jobbágyságnak nem volt egyetlen voksa sem. Ezzel a törvénnyel a reformnemzedék képviselte „jogkiterjesztés” elve jutott érvényre, s általa az alkotmány sáncaiból eddig kívül rekedt néprétegek jelentős mértékben kaptak lehetőséget arra, hogy az ország ügyeinek intézésébe beleszólhassanak.

* A feldolgozás a MTA RKK Településkutató Csoport szervezésében kiadásra kerülő Kecskemét-monográfia számára készült.

Az 1848. évi népképviselési választási rendszerrel foglalkozó szakirodalom¹ megegyezik abban, hogy az 1848: V. tc. a korábbi Európában az egyik legliberálisabb választási törvény volt, azok közé tartozott, melyek az összlakosság legnagyobb rétegei számára biztosítottak aktív választójogot. Az 1791. évi francia alkotmány szerint csak a 25. életévét betöltött férfiak választhattak, ha adót fizettek, legalább 1 év óta egyhelyben laktak és nem álltak atyai vagy gazdai hatalom alatt. Az 1793-as jakobinus alkotmány a választójogot már 21. életévét betöltött férfiaknak megadta, félévi helybenlakás mellett. Angliában az 1832. évi első választójogi reformtörvény a választójogot 21. életévhez és 10 font vagyoni cenzushoz kötötte. (A királyság 14 millió lakosából mintegy 670 ezer — 4,7% — kapott választójogot.) Az ebben az időben leghaladóbbnak mondott 1831-es belga alkotmány is csak minden 21. életévét betöltött, 20 forint adót fizető férfi részére adta meg a választójogot. Ehhez képest 1848-ban Magyarországon választójoga volt a 20. életévét betöltött, magyar honos, valamelyik bevett valláshoz tartozó férfinak, aki a vagyoni, jövedelmi cenzusnak megfelelt, vagy értelmiségi foglalkozású volt. A magyar választójogi törvény — minden cenzussal együtt

1. Több kitérő tanulmány, monográfia dolgozta már fel egy-egy megye, város 1848-as országgyűlési követválasztásának történetét. Pl. BALOGH Elemér: Az első népképviselési választások Zala megyében, BALÁZS Péter: Az 1848-as választások Győrött és Győr megyében, VÖRÖS Károly: A választójog kérdése a bányavidékeken 1848-ban, MEZŐSI Károly: A követjelölt Petőfi megbuktatása, CSERKUTI: Pécs az országgyűlésen 1848 óta, SZABÓ István: Debrecen 1848-49-ben stb. Az első népképviselési választásokra vonatkozóan országos összegzés is született: CSIZMADIA Andor: A magyar választási rendszer 1848-49-ben. Kecskemét történetében — több más fontos kérdés és terület mellett — mindmáig feltáratlan a politika-történet, ezen belül az országgyűlési követválasztások története. Az 1848-as népképviselési választási törvény adott először lehetőséget Kecskemét lakóinak, hogy közvetlenül választhatták meg jelöltjüket, egyáltalán, hogy követet küldhettek az országgyűlésbe. Ezért, mintegy kiindulópontjaként a polgári politikai küzdelmeknek, választottam dolgozatom témájául az 1848-as választás kecskeméti eseményeinek bemutatását. A dolgozat, a tanulmány célja tehát az, hogy a város gazdasági, társadalmi helyzetére, szerkezetére utalva mutassa be a lakosság politikai magatartását, a választás kapcsán jelentkező, felismerhető társadalmi érdekellentéteket, politikai irányzatokat, erőviszonyokat. Komoly nehézséget jelentett a téma feldolgozásakor az, hogy hiányzik a város egész 19. századi gazdasági, társadalmi, demográfiai, kulturális stb. történetét feldolgozó alapmű, így kénytelen voltam több esetben ilyen irányú alapkatatásokat is végezni. Ez magyarázza a dolgozat bizonyos értelemben vett belső aránytalanságát, a belső fejezetek terjedelmi diszszonanciáját. A másik indoka az aránytalanságnak az új módszer alkalmazása. Számítógép segítségével próbáltam ugyanis meghatározni — az 1848-as vagyonösszeírások alapján — a választásra jogosultak számát. Ennek kifejtése talán a szokásos elemzésnél nagyobb terjedelmet igényelt.

— a lakosság eddigi 1,6–1,7%-a helyett mintegy 7–9%-ának adott választójogot.

A népképviselési választási rendszer jelentős változást hozott Magyarországon a városok — főleg a nagyobb mezővárosok — jogi helyzetében is. A sz. kir. városok a rendi országgyűléseken követek útján képviseltethették magukat — igaz korlátozott mértékben, mivel az összes sz. kir. város szavazata egynek számított —, a mezővárosoknak azonban ilyen joguk sem volt. Mezőváros volt Kecskemét is — bár bírt némi szabadalommal —, így 1848 előtt nem vett részt közvetlenül az országgyűléseken.

A népképviselési eszméje a reformkorban a városok szavazati jogának elismertetése útján is utat tört magának a politikai életben. Deák 1836-ban még csak a sz. kir. városok vonatkozásában gondolt népképviselésre, mikor követi jelentésében így írt: „... Századunkban nem szűkebbre szorítani, hanem inkább szélesíteni kell képviselői rendszernek alapját, mert csak ott erős a polgári szabadság, hol minden polgár védi azt, mint önnön tulajdonát”.² Deák a sz. kir. városi lakosság összességében kívánta megadatni a követválasztás jogát, amit eddig a tanács tagjai és a gazdag polgárok élveztek. A reformellenzék a városi követek országgyűlési szavazatszámának emelését azonban belső reformok megvalósításától tette függővé. Kossuth is a városi önkormányzat átalakításának híve volt, s a népképviselés fokozatos bevezetését sürgette. A mezővárosok esetében 1841-ben még csak a megyegyűléseken való képviselőséget tartotta elérendőnek a haladás terén.³ 1844. augusztusában, Pest megye közgyűlésén viszont már sürgette a berekesztés előtt álló országgyűlést, tegye meg a kezdőlépést a városi reform keretében a politikai jogok kiterjesztésére, hogy e kezdeményezés nyomán kibontakozhassék az államberendezkedés átalakulásának egész folyamata.⁴ Eötvös József 1847-ben Széchenyihez írt egyik levelében a városok politikai jogainak rendezésében két fontos mozzanatot látott: a census eszméjének életbeléptetését és az országgyűlési követek közvetlen választását. A városok esetében a népképviselés felé való törekvés 1847-ben a követutasításokban addig jutott el, hogy a sz. kir. városok országgyűlési képviselősége mellett „minden más mezővárosi és

2. Deák Ferenc és Hertelendy Károly követjelentése 1836. június 20. (KÓNYI Manó: 1903. I. k. 311.)

3. Kossuth követendő példa gyanánt említette Pest megye gyakorlatát, mely közgyűlésén helyet biztosított Nagykőrös és Kecskemét „szabados” mezővárosok 2–2 követének, akik közül legalább az egyik nem nemes.

SZABAD György: (Kossuth politikai pályája (ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében) Kossuth) 1977. 75. o.

4. SZABAD 1977. 77. o.

falusi községek a megyei közgyűléseken küldöttek által gyakorlandó szavazati joggal bírnak”.⁵ Ehhez képest jelentős lépés volt, hogy 1848 nyarán a mezővárosok nagy számban kaptak képviseletet az országgyűlésen. Ez már nem egyszerűen a régi rendi képviseleti rendszer reformja volt, hanem forradalmi változásról volt szó, polgári képviselet-ről igazi burzsoá alapokon — cenzusokkal.

Kecskemét a feudalizmus korában nem jutott el az országgyűlésen való képviselet jogáig, mivel nem volt sz. kir. város, bár jelentős erőfeszítéseket tett e kiváltság megszerzéséért. Ennek legfőbb ellenzője a megye, maga a megyei nemesség, valamint a városi előjárásból kiszorult helyi birtoktalan nemesség volt. Kecskemét a 15. századtól magánföldesúri hatalom alatt állt, de földesurai között felosztva és szoros értelmű jobbágyi szolgáltatások terhe alatt soha sem volt — földesurainak évenként meghatározott cenzust fizetett —, ezáltal bizonyos kiváltságra, önkormányzati önállásra tett szert. Ezt a viszonylagos belső önkormányzati szabadságot támadta a megye s a nemesség. Kecskeméten szép számmal éltek nemesek, akiknek egy része valóságos birtokos (possessionalis) nemes, nagyobb része azonban armalista nemes volt. (A kecskeméti nemesek egy része a török uralom alatt menekült a városba, többségük azonban a 18. században költözött be.) Mivel a nemesek nagyobb hányada armalista volt, ez a réteg legalább jogi érdekeit igyekezett védeni, mindenek előtt a közterhek alóli mentességet és személyi sérthetlenségét. Őket ugyanis az átlag városi gazdától csak az armalis és a nemesi kiváltságok korlátolt élvezete különböztette meg. A városi előjáróság az egységes városi polgárjog védelmezőjeként állt szemben a nemesekkel, akik a megyében a megyei nemességben kerestek, s találtak támaszt érdekeik védelmében. Kecskemét egész 18. századi és 19. század eleji történelmén végighúzódik egyrészt a megyével — a nemesség jogainak védelmezőjével, s belső önállóságát ellenző felsőbb hatóságával —, másrészt a helyi nemességgel szemben az egységes polgárjog megtartásáért folytatott küzdelem. A város vezetése mindkét konfliktus megoldását a sz. kir. városi status elérésében látta. Ennek érdekében a legnagyobb földesúri cenzust 1834-ben, az utána következő két nagyobbbat 1835- és 1836-ban a város örökösen megváltotta, majd a különböző kormányzerveknél folyamodott a sz. kir. városi címért. 1848. februárjában az események

5. CSIZMADIA Andor (A magyar választási rendszer 1848/49-ben (Az első népképviseleti választások) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp.) 1963.

odáig jutottak, hogy Kecskemétnek kiadták a biztosító királyi rendeletet a sz. kir. városok közé emelése tárgyában és a város belügyeinek szabályozására, valamint a megyével fennálló viszonyainak rendezésére királyi biztost neveztek ki Dubraviczky Simon helytartótanácsos személyében.

A nemesség és a tanács, a tanács és a megye több mint másfél százados küzdelmében mindegyik fél részleges eredményeket könyvelhetett el magának. A nemesség polgári jogon szerzett birtokai után sem adózott, a város viszont sikerrel szállt szembe szeparációs törekvéssel, nem engedte, hogy egységes polgárjog rovására kialakuljon egy városi nemesi rend (mint ahogy kialakult Hódmezővásárhelyen, Nyíregyházán, Szentesen, ahol ún. nemesi hadnagyságok, vagy Dévaványán, ahol önálló nemesi tanács irányította a városlakó nemesek életét). A kecskeméti nemesek — főleg a 19. század 30-as éveitől — olyan korszakban álltak elő a nemesi kiváltságok tágitásának igényével, amikor — ugyan különböző okokból — az államhatalom és a liberális politika a törvény előtti egyenlőség, a közteherviselés eszméjéig jutott el. Így ez a nemesi politika eleve nem sok sikerrel kecsegtetett. Ez a városi nemesség nem volt egységes — s talán ez is volt egyik oka sikertelenségének —, ott találjuk képviselőit a városi magisztrátusban, ahova polgárjogon kerültek, s nem a nemesi rend képviselőiben, voltak köztük hívei a liberális politikának is. Ezzel magyarázható, hogy a forradalom, a liberális nemesi politika győzelmét egyértelmű lelkesedéssel fogadta a város. Igaz, hogy Kecskemét már 1848 előtt megváltotta magát földesúri terhei alól, a jobbágyfelszabadításból a lakosságnak így közvetlen haszna nem volt. Aminek azonban a város lakosságának nagy része örvendezett az a közteherviselés gondolatának és a törvény előtti egyenlőség eszméjének megvalósulása volt.

A megye és a város küzdelmében is részleges sikerek mutatkoztak meg 1848-ra. A város miután megváltotta magát a földesúri terhektől közel állt a sz. kir. városi kiváltság megszerzéséhez, de a megye ellenállása, gáncsoskodása számára mérhetetlen anyagi és erkölcsi károkat okozott, a megyei függőség is fennállt még 1848 tavaszán.⁶

Az 1848-as törvények mégis jelentős változást hoztak a város életébe közjogi téren. A város lakói népképviselői alapon választhatták meg tanácsukat és képviselőtestületüket. A választójogi törvény pedig megadta Kecskemétnek azt a jogot, hogy a város saját érdekeit, most már saját — választott — követel útján képviselhesse az országgyűlésen.

A tanulmányban ennek az első nagy társadalmi, politikai megmértetésnek, a követválasztásnak történetét kívánom bemutatni, feltárva a jelentkező és felismerhető társadalmi érdekcsoportokat, politikai irányzatokat és erőviszonyokat.

A VÁLASZTÁS ELŐKÉSZÍTÉSE

A március 15-i pesti forradalom híre már másnap érkezett Kecskemétre. Mint Pesten, itt is a tanulóifjúság lépett először: „...azt izentéte be a helybeli városi hatóságnak, hogy a pesti 12 pontokat haladék nélkül fogadja el, a nemzeti zászlót tűzze ki, a tanács termeit pedig nyissa meg... különben a zászlót majd az ifjúság maga teszi fell!”⁷

6. A nemesség és a városi előljáróság több mint másfél évszázados küzdelmét allg egy-két helytörténeti munka tárgyalja, hol egyik, hol másik oldalát világítva meg a kérdéskörnek. Egységes történeti feldolgozás azonban még nem született, amely a város és a nemesség, a város és a megye, valamint a sz. kir. városi kiváltság eléréséért folytatott küzdelmet, ezek kölcsönhatásait együtt tárta volna fel. Néhány munka a témakörrel foglalkozó szakirodalomból:

HORNYIK János: (Egy lap Kecskemét város újabbkori történetéből) Kecskeméti Lapok 1870. 6-11. sz.

RÉVÉSZ László: (Kecskemét harca a beköltözött nemesekkel a 18-19. században. Kecskemét) 1956.

H. PÁLFFY Ilona: (Kecskemét adózó lakossága az 1828. évben. = Magyar Statisztikai Szemle, 1935. 5. sz.)

BÁLINTNÉ Mikes Katalin: (Kecskemét város tanácsa a XV-XIX. században. Bács-Kiskun megye múltjából II.); 1979.

LIPÓTY Sándor: (Kecskemét th. város birtokszerzése és a szabad királyi várososság kérdése. Szeged,) 1935.

7. Márczius Tizenötödike (a márciusi fiatalok vezető lapja) Pest, 1848. márczius 20. 2. szám „Kecskemétről írják” c. cikke (7-8. oldal.)

Városszerte alkalmi szónokok ismertették a „Magyar Nemzet kívánatait”, Petőfi verseit olvasták a nép gyülekezete előtt.

A tanács március 17-én tárgyalta meg a pesti eseményeket és a városi közhangulatot. A 12 pontot a városi hatóság is magáénak mondta ki, elhatározta az ülések nyilvánossá tételét, jóváhagyta az ifjúságnak azt a hazafias lépését, hogy a református főiskola épületére a nemzeti lobogót kítűzték, s hasonló kítűzését szavazták meg a városházára is. Ugyanakkor egyetértettek abban, hogy „a fentebb érdekeltek nemzeti kívánatok csak békés úton a törvényhozás által célozhatnak eléretetni, nem pedig erőszakkal életbe lépteteni, annál fogva minden lakos a fennálló törvények eránti tiszteletre, a jó rend, a közbátorság őrzésére és mérsékletre intetik”.⁸

A magistratus nemcsak jóváhagyta a néphangulat kiváltotta reakciókat, hanem maga is szervezte azt. Kinyomatni rendelte el mind a 12 pontot, mind a tanács határozatait. Hirdetményeivel az általános közlekedésnek és a reményteljes várakozásnak is hangot adott. „A közelebbi napokban, édes Magyar hazánk körülményeire tekintve oly rendkívül időszakba léptünk be, mellyen illy rögtöni beállhatását, a legvérmesebb reményűek sem jövendölheték vala meg előre. Ugyanis több századok óta emésztődik a' magyar köznép szívében azon óhajtság, vajha ezen régi dicsőségű hazának minden egyes lakói rangkülönbség nélkül a' törvények előtt egyenlők, a' hazának minden közterheit egyenlően viselők, 's annak közszükségein egyaránt segítők lennének; — a' törvények hozásában, az adózó nép is képviseltetnék; maga pedig e' Hon idegen befolyástól ment 's önlábán álló szabad haza lenne 's több e' félék, mellyek a' városháza előtt kitétt 12 pontok alatt bővebben is kifejtve olvashatók: ime ezen régen várt időszak hirtelen belépett, mellyben teljes reménnyel várhatni, hogy a' nép ezen óhajtsái, meg is valósulhatnak...”⁹

A tanács álláspontjának a megyei közgyűlésen való képviselőre küldöttséget választottak Nagy Lajos főbíró vezetésével. (A küldöttség tagjai voltak még: Bódogh Antal tanácsnok, Kovács Gergely szószóló és Fejes János senior.) Rögtön megkezdődött a polgárórság szervezése is annak hatására, hogy Kiss Miklós szolgabíró és Fejes János választott polgár néhány lelkes ifjúval a tanácsülésen megjelentek, s magukat a „belbéke s csend fenntartására” a tanácsnak és a választott közönség-

8. Bács-Kiskun Megyei Levéltár (továbbiakban BKML) IV. 1504/a Kecskemét város Tanácsulési jegyzőkönyve 1848. március 17. I. köt. 503. p.
9. BKML IV. 1604 Kecskemét város levéltára, A szabadságharcra vonatkozó iratok és nyomtatványok gyűjteménye.

nek szolgálatára ajánlották fel.¹⁰ A polgárórségbe belépni óhajtok részére aláírási íveket bocsájtottak ki.

A lakosság nagyobb részének tizedgyűléseken ismertették és magyarázták a 12 pontot. Esténként zászlós körmeneteket tartott az ifjúság Petőfi verseit szavalva. Majd minden ház tetejére felkerült a három színű lobogó.

Az általános lelkesedést fokozta a hír, hogy a király április 11-én szentesítette az 1847/48. évi országgyűlés alkotta törvényeket. A tanács és a választott közönség április 26-án tartotta azt a közös ülést, amelyen elhatározták a törvények szövegének 400 példányban való megrendelését Landerer és Heckenast pesti nyomdájából. A város nagyközönségének május 12-én hirdették ki a törvényeket.

A törvények hatályba lépése után Kecskemét hatósága sietett önállóságát realizálni, a törvény adta lehetőség szerinti új szervezetét kialakítani, tisztviselőit megválasztani. A tisztújítás előkészítésére, annak elvi és gyakorlati módozatainak — az 1847/48. évi XXIII., XXIV. tc.-kek értelmében — kidolgozására május 12-én egy bizottságot hívtak életre. (Ennek tagjai a tanács részéről: Bódogh Antal, Csányi János, Soós János, Hajagos Illés — a város későbbi, s ilyen minőségében első polgármestere — és Kovács József főjegyző voltak, a választott közönséget pedig Decsy János, Fejes János, Nagy László és Ruza János képviselték.) Május 15-én már a tisztújítás menetét tárgyalták a közös tanácsülésen. A tisztújító szék elnökévé — a közvélemény javaslatára — Fejes János választott polgárt, ügyvédet választották meg. A tisztújításra nézve elfogadtak egy elvet, az „*alternatio*” elvét. A két legnagyobb felekezet, a rom. kat. és a ref., közötti megállapodás lényege az volt, hogy az „összes hivatalbeliek és képviselők a Rom. Cath. és reformata valláson levők közül egyenlő számmal választassanak”.¹¹ Egy központi küldöttséget választottak a városi képviselőtestület és a tisztikar választására jogosult lakosok összeírására. Még ugyanaznap elfogadták az előjáróság szervezetéről és a polgármesteri hivatal felállításáról kidolgozott eljárást. Eszerint Kecskeméten egy új előjáró, a polgármester választására is sor került. Eddig Kecskemétnek — mint általában a mezővárosoknak — nem volt polgármestere. A város első embere mind közigazgatás, mind bíraskodás tekintetében a főbíró volt. 1848-tól — a törvény rendelkezései szerint — a feladatok megoszlottak. A polgármester a közigazgatás vezetését vette át, míg a peres ügyekben a főbíró ítélkezett. Az *electa communitas*, vagy külső tanács szerepét egy sokkal szélesebb hatáskörű képviselőtestület vette át. Az önkormányzati törvény nagy városokban — 30 000-nél több lakos esetén —

10. BKML IV. 1504/a Kecskemét város Tanácsülési Jegyzőkönyve 1848. március 17.

11. BKML IV. 1504/a. 1848. május 15. 1848/II. köt. 1462. sz. 75-78. p.

157 tagú képviselőtestület választását írta elő. (Kecskeméten 1848. június végén 168 fős képviselőtestületet választottak.) A népképviselő elve szerint a város tisztikarának és képviselőtestületének tagjait a lakosság választotta meghatározott cenzus mellett.¹²

Az önkormányzati választásra jogosultak összeírásának időpontjára május 22–26 napokat tűzték ki. Május 27–29-re tervezték az összeírtak névjegyzékének közszemlére való kitételét, május 30–31 és június 1-én tehetette meg a lakosság a jegyzékkel kapcsolatos kifogását. Magát a tisztviselőválasztást és a képviselőtestület tagjainak megválasztását június elejére tervezték. Az eljárás menetét, a választójogosultság kritériumait hirdetmények útján tudatosították a lakossággal.

Még jóformán el sem kezdődtek az új önkormányzat kialakításának eseményei, az országos politika már sürgetően írta elő az országgyűlés összehívását, az országgyűlési követeknek — az új törvény szellemében történő — megválasztását. A Batthyány-kormány május 12-én még elutasította a radikálisok azon törekvéseit, melyek a népképviselői országgyűlés mielőbbi megalakítására irányultak. A szerbek május 12-i karlócai gyűlése után, a délvidékről való fenyegetettség hatására már azt mondta ki, hogy nem később, mint július elején meg kell nyitni az országgyűlést. (Május 16-án már az önkéntes nemzetőrök jelentkezését, és összeírásukat szorgalmazta egy miniszterelnöki felhívás.)¹³ Az országgyűlés egybehívásáról intézkedő nádori rendeletek május 20-án születtek meg.

12. Ez a cenzus sokkal szűkebb volt, mint az országgyűlési követek választásánál alkalmazott. A városi tisztviselők és a képviselőtestület választására nézve választók lehettek azok, akik

a) A város határához tartozó, és a telekkönyvben tulajdon, vagy egyszersmind hitveseik nevére is különleg beírt oly házat, vagy telket, egy év óta bírnak, melynek értéke *kis városban* (12.000 lakosnál kevesebb) 300, — *középvárosban* (12.000 lakosnál több) 700 — *nagy városban* 1000, különösen *Pest városában* 2000 pengő forint; vagy

b) A város határában mint kézművesek, bejegyzett kereskedők, gyárosok, egy év óta letelepedve vannak, tulajdon műhellyel vagy kereskedési teleppel, vagy gyárral bírnak, és ha kézművesek folytonosan legalább egy segéddel dolgoznak.

c) Tudorok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, akadémiai művészek, tanárok, a magyar tudós társaság tagjai, kik a városban egy év óta telepedve vannak és *kis városban* 40-, *középvárosban* 60-, *nagy városban* 80-, *Pest városban* 100 pengő forint házbért fizetnek.

d) Ezen kívül mindazok, kik a város kebelében két év óta telepedve vannak, és *kis városban* 200-, *közép városban* 400-, *nagy városban* 600-, *Pest városában* 800 pengő forint biztos jövedelmet, keresetük, vagy tőkeértékük után kimutatni képesek.

1847/1848-ik évi Országgyűlési Törvénycikk. Pesten, Landerer és Heckenastnál 1848. 89–90. o.

13. Kecskeméten május 18–20. között írták össze tízedenként a nemzetőröket.

A követválasztással kapcsolatos teendők irányítására, lebonyolítására Kecskeméten is létrehozták a „középponti választmányt”-t. A város tanácsának és a választott közönségnek együttes ülésén 1848. május 19-én ugyanazt a 25 tagból álló választmányt bízták meg a teendőkkel, amelyet május 15-én a tisztviselő választói képességgel bíró lakosok összeírására alakítottak. A választmány elnöke Csányi János lett — ekkor még tanácsnok, nem sokkal később a város főbírájává választották —, jegyzője pedig Hornyik János városi al- majd a tisztújítás után, főjegyző. A központi választmány tagjai a tanács, a választott polgárság és a „Közpolgárság” tagjai közül kerültek ki:

- a tanács részéről: Bódogh Antal
Soós János
Hajagos Illés
- a választott polgárság részéről:

Decsy János	Szabó Antal
Nagy László	Tormássy Mihály
Ruza János	Karácsony
	Zsigmond
Csorba Mihály	Vékony Károly
- A „Közpolgárság” részéről:

Széll József	Szabó György
id. Szappanos István	Kovács István
Király Károly s. m.	Ferenczy Jakab
Gyenes Mihály mérn.	Sárközi János
Héjjas Mihály	Buza Kiss József
Dömötör Sándor	Pacsu Gergely ¹⁴

Ugyanezen az ülésen osztották fel a várost két választási kerületre. Azért kettőre, mert az 1848: V. tc. 5.§-a két követ küldését írta elő a városnak, s a két követet a két kerületben kellett megválasztani. A törvényben felsorolt 48 város közül mindössze 6 küldhetett 2 követet: Buda, Pozsony, Szabadka, Szeged, Miskolc és Kecskemét. Ennél többet csak két város: Debrecem három és Pest ötöt. (Kecskemét tehát a választójogi törvény szerint — ahol természetesen a lakosság számát vették alapul — a jelentős települések sorába tartozott.)

Kecskemét közigazgatásilag 11 tizedre volt felosztva ebben az időben. A tizedeket a lakosság számarányának megfelelően alakították ki. A két választási kerület pedig a következő tizedekből állt: az első (vagy

14. BKML IV. 1504/a Kecskemét város Tanácsülési jegyzőkönyve 1848. május 19.

felső) kerületbe tartozott a 2., 3., 4., 5. és 11. tized lakossága, a *másodikba* (vagy alsóba) az 1., 6., 7., 8., 9. és 10. tizedé.

A követválasztásnál is elfogadták — Kecskeméten a közügyek intézése terén addig is alkalmazott — „alternatio” elvét, hogy ti., mivel az I. kerületben a református vallású lakosok száma nagyobb volt „ezek válasszanak ref. követet, ellenörködés tekintetében rom. catholikusból szerkezendő küldöttség vezérlete alatt, viszont a II. kerületbeliek, hol a rom. cath. vallásúak száma nagyobb, ref. vallásúakból alakítandó küldöttség befolyásával válasszanak rom. cath. követet”.¹⁵ A választással, a választás lebonyolításával kapcsolatos elvekről és teendőkről hirdetményt tett közzé a tanács a lakosság tájékoztatása céljából. A középponti választmány megalakítása után a városi tanács és az electa communitas választási ügyben nem intézkedhetett tovább.

A kiküldött központi választmány 1848. május 26-án kezdte meg működését. Azon a napon, amikor a tanács István nádor, királyi helytartó — Szemere Bertalan belügyminiszter ellenjegyzése mellett — rendeletét vette, melyben a király nevében Szt. Jakab hava (július) 2. napjára Pestre összehívott országgyűlésre követel útján Kecskemét várost is meghívta. A városi előljáróság örömmel fogadta az országgyűlési meghívót, az elsőt a város történetében. Bár az országgyűlés kezdetének időpontjáról a minisztérium felhívásából — amit a hírlapok is közzé tettek — már értesültek, s az országgyűlés ilyen korai összehívásának okát, körülményeit a május 23-i ülésen megtárgyalták, mégis különleges élményt jelentett számukra a meghívólevél, mert benne a város önállóságát látták elismerve.

A középponti választmány tagjai tiltakoztak megválasztásuk ellen, ugyanis a törvény szövegével nem tartották összeegyeztethetőnek azt a döntést, hogy a tisztújításra és a követválasztásra ugyanazt a választmányt jelölték ki. A választmány a tisztújítás körül amúgyis halmos teendői mellett nagynak ítélte meg a fizikai leterhelést, s a követválasztással kapcsolatos teendők alól felmentését kérte. Nem kapták meg a

15. Megjegyezték, hogy a rom. kat. vallásúakhoz a nem egyesült görögöket, a reformátusokhoz pedig az evangélikusokat kell még odaszámítani. 1847-ben 40.000 lakosa volt Kecskemétnek, közülök mintegy 25.000 r. kat., 14.000 helvét és ágostai vallású, a többi óhitű volt.
BKML IV. 1526 Kecskemét város jogi helyzetére vonatkozó iratok gyűjteménye 1. téka.

kívánt felmentést „az országgyűlés közelsége s a tisztújítási munka befejezésének bizonytalan volta miatt”.¹⁶ A választmány tehát megkezdte munkáját, tagjai letették a törvényben foglalt esküt. Első ülésükön kinevezték a két választói kerületbe a két összeíró bizottságot, melynek feladata volt a „választói képességet igénylők” összirása. (Tehát csak azokat írták össze, akik előttük megjelentek) A központi választmány állapította meg az összirások helyét és időpontját. A tisztújításhoz is össze kellett írni a választópolgárokat, mivel azonban az országgyűlési választójog szélesebbkörű volt, mint a tisztújításhoz szükséges választójog, újabb összirásra volt szükség. (Az I. kerületi összeíró bizottság tagjai lettek: Decsy János, Király Károly, Szappanos István, jegyző pedig Buttinger Antal, a II. kerületben a bizottság tagjai: Nagy László, Ruza János, Csorba Mihály, jegyző: Buza Kiss Mihály voltak.) Az összeírás helyei: az I. kerületben a Kaszinó épületének belső szobái, a II. kerületben Kovács László úr háza. A választás helyszínéül az I. kerületben a Kaszinó nagytermét, a II. kerületben a városházát jelölték ki.

A legnagyobb gondot az összeírás időpontjainak kijelölése okozta. A törvény a választási eljárásnak a lakossággal történő részletes ismertetésére 21–30 napot, a választók összeírására 14 napot írt elő. A központi választmány a törvényszabta határidőkkel nem látta biztosítottak az országgyűlés kitűzött idejéig a választás lebonyolíthatóságát, s ezért a lakosság tájékoztatására 3 napot (május 28–30), az összeírásra 7 napot (május 31–június 6), a választók névjegyzékének közzétételére, s az esetleg felmerülő kifogások elbírálására 2 napot (június 7–8) írt elő. Az összeírásra a város lakói a kijelölt helyeken reggeli 8 órától 12 óráig jelentkezhetnek. Nyomtakésosan felhívták a figyelmet arra, hogy aki a „kitűzött 7 nap alatt magát nem jelentendi, az többé követválasztói képességét nem követelhet”.¹⁷ Azok pedig, akiket az összeíró bizottság a követválasztói képességtől elmozdított, vagy a kifogásoltak jegyzékébe vett fel, a központi választmányhoz fordulhattak jogorvoslatért.

Kecskemétnek ebben az időben még nem volt önálló sajtója — az első helyi lap, a Kecskeméti Lapok 1868. október 3-án látott napvilágot

16. Annyi módosítást tettek, hogy a választmány elnökének a főbíró, Nagy Lajost neveztek ki, aki azonban magáról a főbírósról is lemondott, mivel a nádor kir. táblai ülnökké nevezte ki. (20 éves hivatalnokoskodás után távozott a város életéből.) A megürült főbírói hivatalra Csányi Jánost választották meg a tisztújításig, így ő maradt a központi választmány elnöke is.

BKML IV. 1504/a Tanácsülési jegyzőkönyv 1848. május 26. II. köt. 1616. sz. (164–165 p.)

17. BKML IV. 1602 Kecskemét város Központi Választmányának iratai. A választmány jegyzőkönyve 1848. május 26.

—, ennek híján nem volt kis feladat a lakosság széleskörű és részletes tájékoztatásának megszervezése. A választással kapcsolatos mindenféle hirdetmény a középületeken és más nyilvános helyeken függesztették ki. Külön-külön írásban kérték fel az egyházak vezetőit (Hoffmann János rk. prépostot, Föris Ferdinánd ferencrendi gvardiánt, Hajdzsán Péter görög n. e. plébánost, Polgár Mihály ref. lelkészt és Torkos Károly ág. ev. lelkészt) a hirdetmények szöszékekről történő felolvasására, azoknak a lakossággal való tudatosítására. Elrendelték továbbá, hogy a hirdetmények nyomtatott példányait minden családfőnek házanként osszák szét. Figyelmeztetni kívánták ezúton is a lakosságot, hogy „*e' tárgyban több meghívást ne várjon, hanem a' reájok várakozó díszes politícai jog élvezetére az országgyűlési követek választásábani részvételre siessenek*”.¹⁸

A központi választmány május 31-én tárgyalta meg Szemere Bertalan belügyminiszter levelét, mely a követválasztás végrehajtására vonatkozóan adott részletesebb utasításokat, majd Hornyik János választmányi jegyző arról számolt be, hogy a választással kapcsolatos kihirdetések május 28-án, vasárnap minden egyházban megtörténtek, és ugyanaznap délután és hétfőn reggel 3.000 példány hirdetményt osztottak ki a lakosok között a tizedesek. Az összeírások 31-én már meg is kezdődtek, tehát alig 4 nappal később, mint ahogy az önkormányzati választásra jogosultak összeírása befejeződött.

A város előjárósága június 2-án úgy vélte, hogy a követválasztás június 9–10-én megtartható lesz, a központi választmány azonban, amely szintén ezen a napon tartotta soron következő ülését, úgy döntött, hogy az összeírások idejét 2 nappal meghosszabítja, s az összeírásra ettől kezdve délután 3–6-ig is jelentkezhetnek az arra jogosultak. Az első két nap tapasztalatai ugyanis azt mutatták, hogy a lakosság nem igen tudott eligazodni a két egymást követő összeírás között, mert elég kevesen jelentkeztek: „...miből könnyen következhetnék azon nem várt eredmény — így a jegyőköny —, hogy a' legdíszesebb polgár jog a' követválasztási képesség csak egy töredék keze közt maradna.”¹⁹ Ezért, és azért is célszerűnek tartották a határidő meghosszabítását, mert az összeírás ideje éppen a pesti vásár idejével esett egybe, ahova a kecskeméti nép a terményeit, állatait vitte fel eladásra.

1848. június 10-én kezdődött és 14-éig tartott Kecskeméten a tisztviselők választása. Polgármesterré választották Hajagos Illést,

18. 1840-től működött Kecskeméten Szilády Károly nyomdája. Itt nyomtatta a város előjárósága a hivatal vezetéséhez szükséges nyomtatványokat, iratokat, naplókat, itt készültek a választási hirdetmények is. Ezeken felül azonban sok szépirodalmi és ismeretterjesztő mű, színházi plakát stb. került ki Szilády nyomdájából.

19. BKML IV. 1602 A központi választmány jegyzőkönyve 1848. jún. 2.

Csányi János pedig főbíró lett. Fejes János, a tisztújító szék elnöke, arról tájékoztatta az előljárást, hogy június 16-ára tűzte ki a képviselő testület tagjainak megválasztását, ezt azonban a követválasztás utáni időre kell halasztani, mert *„...a gazdálkodó osztály a nyári munkával foglalkozva a várostól távol van”,* s mivel előre értesítve nem volt a képviselők választásának idejéről nem valószínű, hogy hazajönnének. Ezzel egyetértettek a tanács tagjai is, ugyanakkor megállapodtak abban, hogy a követválasztás időpontja június 18-a, vasárnap legyen (reggel 6–20 óráig). Ugyancsak azzal indokolva a vasárnapi — a tervezettnél későbbi — határidőt, hogy *„...a jelen szorgos nyári munka idején a lakosság a külső munkáival foglalkozva a várostól távol van, nehogy a különben is igen kevés számmal lévő követválasztók meg sem jelenésük által méginkább megkevsbedjenek”.²⁰*

Országosan a hatóságok tekintélyes hányada mindent megtett a szavazásra jogot nyert parasztnak minél nagyobb részének a választásoktól való távoltartása érdekében. A szavazást sokfelé hétköznapra tűzték ki, hogy a megkezdődött aratás miatt minél több parasztnak essen el a választás lehetőségétől. Kecskemét hatósága, s a választást lebonyolító választmány ebben az esetben korrektül járt el, a határidők meghosszabításával, a választásnak vasárnapra történő kiírásával megadta a lehetőséget a lakosságnak, a választásra jogosultak minél szélesebb rétegének a követválasztásokon való részvételhez.

Mégis igen kevesen jelentkeztek összeírásra, ez már június 11-én kiderült. A központi választmány ugyanis június 11-én zárta le az összeírási jegyzékeket, megállapította, hogy azokkal szemben semmi nemű észrevétel, vagy kifogás nem merült fel a lakosságnak részéről. Az I. kerületben 454, a II. kerületben 480 fő jelentkezett, a követválasztók számát tehát 934 főben állapították meg összesen.²¹

A végleges névjegyzék alapján — csakúgy, mint Nagykőrösön — szavazójegyet küldtek ki a választóknak névre szólóan.

Figyelemre méltó, hogy az alig 3 héttel korábban — sokkal szigorúbb alapokon történő önkormányzati választásra összeírtak száma 1054 fő volt. Hogy a követválasztásra kevesebben jelentkeztek, mint a helyi tisztújításra nem azt jelentette, hogy Kecskemét lakóit, s főleg a

20. BKML IV. 1504/a Tanácsülési jegyzőkönyv 1848. június 15. II. köt. 1680. sz. (208–209. p.)

21. BKML IV. 1602 A központi választmány jegyzőkönyve 1848. június 11. A választmány azonban nem kellően ellenőrizte ezeket a névjegyzékeket, mert az I. kerületben az összeírók 10-zel elszámolták a választók sorszámát, a 432. sorszám után 443-at írtak. A helyes összesítés így az I. kerületben: 444 fő. A II. kerületben 480-at összesítettek, itt csak 1-gyel számolták el. A helyes összeg itt: 479. Összesen tehát 923 fő jelentkezett Kecskeméten az összeíró bizottságok előtt, hogy élni kíván a követválasztási jogával.

hangadó értelmiséget és a nagygazdákat kevésbé érdekelték az országos események, az országos politika. Inkább a kor részeseinek álláspontját fogadhatjuk el magyarázatként, akik a nyári munka beköszönését, a sok egymást követő őszeírás közötti eligazodni nem tudást, vagy egyszerűen az emberi megélhetés biztosításának előtérbe helyezését látták tükröződni a követválasztásra összeírtak alacsonyabb számában.

A 934 választásra jelentkezett Kecskemét lakosságának 2,31%-át alkotta.

Csizmadia Andor A magyar választási rendszer 1848/49-ben c. munkájában az összeírt választók számát a lakosság számához viszonyította. Feltűnő, hogy az elemzés alá vett 57 város közül a legkevesebb választót Kecskeméten írták össze. (A lakosság számához — 40.419 fő — viszonyítva 2,31%-ot tettek ki az összeírtak.) Ha a hasonló lakosságszámmal rendelkező, hasonló nagyságrendű városokat: Debrecent (55.065 fő), Szegedet (35.861 fő), Hódmezővásárhelyet (36.733 fő), Szentest (32.393 fő) stb. nézzük, megállapíthatjuk, hogy mindennél magasabb az összeírtak aránya (Debrecen: 4,74; Szeged:4,0; Hódmezővásárhely: 3,34; Szentest:4,91%). A város jellegéből sem vonható le sokkal egyértelműbb következtetés, hogy ti. abban a városban volt nagyobb az összeírtak száma, ahol fejlettebb volt a kereskedelem, vagy több iparos élt, mint ott, ahol főleg mezőgazdaságból élt a lakosság. (Nagykőrös szintén mezőgazdasági jellegű város volt, mégis az összeírtak a lakosság 11,52%-át tették ki.) A város jogállása viszont érzékelhetően befolyásoló tényező volt. A sz. kir. városokban jóval meghaladta az összeírtak száma a 10%-ot (pl.: Breznóbányán 13,11%, Esztergomban 19,24%, Modoron 14,02% stb.). A mezővárosokban a választásra összeírtak százaléka jóval 10% alatt maradt, s ezek között is a legkevesebb Kecskeméten volt.

Igaz célszerűbb lett volna az összeírtak számát a választásra jogosultak számával összevetni. s erre Csizmadia is utalt, de a választásra jogosultak nem kerültek mindenütt összeírásra, ezekről nincsenek pontos, egyértelmű adataink. Kecskemét város sem íratta össze a követválasztásra jogosultakat a választás előtt, csak azokról készült

névjegyzék, akik magukat felvetetni kívánták — a törvény adta keretek között — a választói névjegyzékbe.²²

2,31%! Vajon Kecskemét társadalmából, társadalomszerkezetéből következett-e a lakosság számához viszonyított elképesztően kis aránya az összeírtaknak? Vagy annyira apolitikusak lettek volna a kecskemétiak 1848-ban, hogy nem törődtek azzal sem hogy ki és hogyan, vagy egyáltalán képviseli-e érdekeiket az országgyűlésen? Vagy egyszerűen azokról az országosan megvolt körülményekről van szó, hogy a választás éppen a nagy dologidőre esett, s Kecskemét kizárólag mezőgazdaságból élő város lévén ekkor ez fokozottabban érvényesült? Vagy a politikai iskolázatlanság miatt nem mérhették fel a választások fontosságát?

Ezekre a kérdésekre kerestem a választ — még a választás eseményeinek bemutatása előtt —, s ehhez mindenképp előtt a választásra jogosultak számának megállapítására volt szükség.

22 Az 1848-1849-i minisztérium levéltárának Statisztikai Osztálya 1848-as iratai között (MOL.) néhány város követválasztásra jogosultjainak összesítése szerepel. Pl. Szentesen 2.315 fő, Cegléden 1.391 fő, Jászberényben 1.522 fő, Győrött több mint 1.550 fő, Nyíregyházán 1.418 fő választásra jogosult személy volt. Hogyan alakult ez a lakosság számához és az összeírtak számához viszonyítva?

A város neve	Lakosok száma	Vál.-ra jog. száma	A jogosultak aránya a lak. %-ban	Összeírtak száma	Összeírtak aránya a jogos. %-ban
Szentesen	32.393	2.315	7%	1.591	69%
Cegléd	15.136	1.391	9%	772	55%
Jászberény	18.343	1.522	8%	735	48%
Győr	17.200	1.500	8%	766	51%
Nyíregyháza	17.094	1.418	8%	628	44%

KÉPVISELŐVÁLASZTÁSRA JOGOSULTAK KECSKEMÉTEN 1848-BAN

A választójogosultság megállapításához forrásként használtam az 1847/48. évi városi vagyonösszirást. Ez szolgált az adózás alapjául is. Az összeírás tizedenként részletezi a Kecskeméten 1848-ban házzal bírtak gazdasági erejét, részben társadalmi hovatartozását.

Meg kell jegyezni, hogy az összeírás, mivel nem terjedt ki a város összes lakosára, hanem csak a háztuladonosokra, nem lehet az alapja egy Kecskemét egész gazdasági és társadalmi szerkezetét bemutató elemzésnek.

A forrás azonban ahhoz elegendőnek bizonyult, kisebb hiányosságok mellett is, hogy az 1848-ban képviselőválasztásra jogosultaknak a lakossághoz viszonyított arányára rámutassak. Az 1848: V. tc. ugyanis kizárta a politikai jog gyakorlásából a gazdai hatalom alatt állókat, így Kecskeméten a zselléreket, akiknek — városban — nem volt házuk. A 19. század közepén még alapvetően agrárjellegű kecskeméti társadalom két nagy rétegre tagolódott: gazdákra és zsellérekre. A meghatározó különbség a saját ház birtoklásának megléte, vagy hiánya volt. Az 1848-as népösszeírás szerint ekkor 40.250 fő lakosa volt Kecskemétnek.²³ Ebből mindössze 4.685 volt a „háznép”. A vagyonösszeírás azonban mindössze 3.742 háztulajdonos (3.590 nem nemes és 152 nemes) gazdát tüntet fel név szerint. A népösszeírás „háznép”-eket említ, ami nem egészen egyértelmű, nem biztos, hogy kizárólag a háztulajdonos értendő alatta. A vagyonösszeírás ilyen tekintetben precízebb volt, mert házanként és személyenként névszerint vette fel az adóköteleseket. Így tehát az egyértelműbb, sokkal konkrétabb adatokkal szolgáló vagyonösszeírás képezte a választójogosultság megállapításának alapját.²⁴

23. BKML IV. 1504/m Kecskemét város Tanácsának iratai. Összeírások. 109. téka Ö. 88/21-22.

24. Mivel ezen forrás alapján kerestem választ a választásra jogosultak számára, célszerű volt elvégezni a forráskritikát. Az összeírást tizedenként — ezen belül házanként — vezették, külön-külön füzetben. A füzetek állagai igen jók. Hogy nem egy ember munkája, azt az eltérő kézírások bizonyítják. Nem tisztázatok, mert sok bennük az áthúzás, javítás, ez azonban az olvashatóságot nem zavarja. Az összeírás időpontját egyetlen füzetben tüntették fel, a 10. tizedén. A gazdák vagyonát eszerint 1848. febr. 24-én írták össze, és a tanácsulési jegyzőkönyv tanúsága szerint 11 napot töltöttek el az összeírással. Eszmei időpont a választásra

jogosultság megállapításához, alig több mint 4 hónappal a választások és 3 hónappal a választói névjegyzék összeállítására elött. A házak számozása az 1. tizedtől a 11. tizedig folyamatos sorszámmal történt. Egy-két esetben a házak sorszáma hiányos, pl. 3. tized 712. sz. ház után 715. sorszám következik, Egyéb források bevonásával azonosítható volt, hogy a hiányzó két ház a görög egyház tulajdona volt, ugyancsak nem tartalmazta az összeírás — lényegéből következően — a többi felekezet háztulajdonát sem. Feltűntettek viszont néhány céh-házat, sajnos nem mindegyiket, mert az összeírt céh-házak száma jóval kevesebb az ebben az időben Kecskeméten működő céheknek.

Az esetek döntő többségében a vezeték és keresztnévet használták, kivétel pl. 1. tized 283. sz. ház Kecskeméti Ferencné örökösei. A nevek mellett sokszor elő- és utótagok is szerepelnek, melyek a háztulajdonosoknak egyrészt a város rendi tagozódásában, másrészt a gazdasági-, társadalmi életben betöltött szerepére utalnak. Így pl. a NS rövidítés a nemességre utal, a VP a választott polgárságra, az electa communitalisbeli tagságra. Hasonlóan a nevek előtt, vagy után szerepelnek a városi tisztviselők és egyéb értelmiségi foglalkozásúak megkülönböztetésére szolgáló rövidítések pl. 2. tized 500. sz. Sen. (senator) Csányi János úr, vagy 4. tized 1083. sz. Doktor Horváth János úr. Ezeket az előtagokat azonban nem következetesen vezették, mert összesen 17 tisztviselőt tüntettek fel az összeírásban, ugyanakkor a városi főpénztári lajstromban 1847/48. esztendőben a Salariumok címszó alatt 59 személy szerepel tisztviselőként, a szolgaszemélyzetet nem számolva. Utótagként szerepel a nevek mellett az „úr” kifejezés, amely általában a nemeseken kívül — a választott polgárokat illette meg, még akkor is, amikor a „tisztséget” már nem is viselték.

A vagyonösszeírásban, vagy adóalap összeírásban a nemesek házzszámát és nevét feltűntették, minden más, vagyonra utaló adat azonban hiányzik. Ez azt bizonyítja, hogy a kecskeméti nemesek ekkor már polgárjogon szerzett birtokaik után sem adóztak, ezeket sikerült — a küzdelmek során — nemesi birtokként elismertetni. Korábban, 1843-ban készült a nemesek vagyonáról is összeírás, ugyanazonok az alapokon, mint a háztulajdonosoké 1848-ban. Itt sem tüntették fel azonban a haszonbéres földjelket. Készült összeírás a nemesekről 1848-ban is, itt azonban csak a háztelek nagyságát, a szántóterületeket, a szőlőbirtokokat és a malmokat tüntették fel. Ebből is hiányzik az árendás szántó nagysága és a feltételezhetően nagy állatállomány. (1843-ban pl. a 183 összeírt nemes gazda 841 db marhát, 293 lovat, 5550 juhot és 115 sertést mondhat magáénak.) A nemesség földbirtok-megoszlásának vizsgálatához a lakosság adóalap összeírásával azonos időben készült egyszerűbb összeírást vettem figyelembe.

A házbirtokos gazdák nevei után az együtt lakó személyeket (ez lehetett feleség, eltartott szülő, egyéb bérlő), majd a családhoz tartozó fiúkat és testvéreket vették fel az összeírásba.

Hogy az állattartás a 19. sz. közepén is még bizonyos fokig jelentős formája volt Kecskeméten a mezőgazdasági tevékenységnek az is mutatja, hogy az adózás alapjául szolgáló összeírásba részletesen vették fel az állatvagyonot. Még ebben az időben is jelentős volt Kecskeméten a nagyállattartás: a szarvasmarha- és lótenyésztés. (Bár a korábbi századokhoz viszonyítva jelentős mértékben lecsökkent.) Az összeírásból igen pontos képet kapunk — a nem nemes gazdák esetében — az igavonó, hústermelő és növendék állatok számáról, megoszlásáról. Az összeírás rovata: jármos ökör, fejős tehén, meddő tehén, 3 esztendős, 2 esztendő, tavalyi marha, hámos ló, ménese ló, 3 esztendős, 2 esztendő, Az állattartáson, állattenyésztésen belül a 19. sz. közepén is meghatározó volt a juhászat. A juhokon kívül még a sertések számát tüntette fel az összeírás.

A vagyonösszeírás következő rovata a ház. A háznak nem az értékét, hanem a háztelek nagyságát (négyyszögölben) tüntették fel, ezek szerint a háztelek nagysága után adóztak. A házak értékének megállapításához nincs semmilyen egyértelmű korabeli forrás, csak szórványadatok vannak. Pl. Horváth Döme 278 négyyszögölön fekvő 5 szobás, kemény anyagból készült, cseréptetős házának becsára 5000 pengőforint volt 1848-ban. A háztelek értékére sincs megbízható forrásunk. Kalmár János tanácsnok pl. 1844-ben becsültette meg háztelkét. A 240 négyyszögöl háztelek négyyszögölt 2 vrt 30 xr-ra becsülték meg, holott négyyszögölt hasonló teleknek 4

vírt-ért is vették abban az időben. A házak, a háztelkek átlagértékét nem lehetett megállapítani azért sem, mert az függött egyrészt attól, hogy a város melyik részén feküdt, másrészt pedig a keresleti-kínálati viszonyoktól. A választójog birtok alapján történő megszerzésénél nem vehettem figyelembe tehát a házak értékét, mert az összeírás, de más források sem adtak erre lehetőséget. Az árendás házakat külön rovatban tüntették fel.

Az összeírás következő rovata a szántó. A szántóknak, kerteknek a területét vették fel, egységként 1 holdat számítva. Tehát a házzal bíró lakosok a föld területe után adóztak, nem vették figyelembe a föld minőségét. Pedig a város körül elterülő szántók nem voltak azonos minőségűek. (Az 1828-as összeírás kapcsán a város és lakosai vagyoni- és jövedelmi viszonyaira vonatkozó kérdésre adott „Felelet”-ben megállapították, hogy a város határában fekvő szántóföld 3 osztályba sorozható. Az egész területnek akkor csak 1/6 része volt első osztályú fekete és folyvást szántható föld, 2/6 része másodosztályú, tehát homok ugyan, de a szél erejének egészen kitéve nem volt, így hébe-hóba szántható volt. (H. Pálffy Ilona tanulmánya alapján.) Jó minőségűnek számított a városi kertföld, vagy városföldje, az úrréti terület, a többi gyöngébb. Az összeírásban azonban nincs utalás a földbirtok fekvésére, minőségére vonatkozóan, csak a területet vették figyelembe.

Az összeírásban a következő adózási alap az árendás föld. Kecskemét hatalmas kiterjedésű pusztákat bírt, vagy bérelt már a 17. sz. óta. Gazdaságpolitikájának alapja az volt, hogy a közköltésben megszerzett pusztákat kiosztotta a lakosok között örök áron, vagy haszonbérbe. Haszonbéres földet csak azok kaphattak, akik megfelelő igaerővel rendelkeztek, s azoktól, akik nem fizették rendszeresen a haszonbért, a város tanácsának jogában állt elvenni a földet és megbízhatóbbnak átadni. 1848-ban Kecskeméthez tartozott Szt. Király, Szt. Lőrinc, Monostor, Bugac, Péteri, Alpár és Borbáspuszta. A népszékszámítás szerint kint a pusztákon 2.077 fő élt, főleg zsellér- és kertészcsaládok. A városi lakosoknak a pusztákon, szőlőkben való kintlakást számos statutum tiltotta még ebben az időben. Az árendás földek minőségére vonatkozóan sincs utalás az összeírásban, mértékegység itt is az 1 hold. A lakosság a szőlők után is adózott, az összeírásban ez a következő rovat. Itt is a szőlő területe az adóalap. A szőlőterület nagyságát annak alapján rögzítették, hogy hány ember tudta egy nap alatt megkapálni. Mégis eltérnek a vélemények, milyen nagyságrend értendő egy „kapa” vagy „kapás” szőlő. (Az 1828-as összeírásban 1 kapás szőlőt 1/6 holdnak vettek, 1868-ban 200 négyszögölnök felelt meg 1 kapa szőlő. Debrecebben a 19. sz. elején 1 kapa szőlő 250 négyszögölnyi területet jelentett. — BALOG I.)

Adóalap volt a malom és a „kazán” is. A kazán kifejezés alatt a mezőgazdaságra épülő „feldolgozó iparnak” minősíthető pálinkafőző üstöket érthették. Az adó- és számadáskönyvekben 1662-től rendszeresen találhatók erre utaló adatok. Az összeírásban a kazánok számát tüntették fel, nem számoltak az abból eredő jövedelemmel. A malmoknak szintén a számuk került az összeírásba, itt sem tettek különbséget, hogy a mezőgazdasági tevékenység milyen ágához kapcsolódott a malomipar. Pedig a 19. sz. elején működtek Kecskeméten szárazmalmok, technikailag igényesebb szélmal-mok, sőt a 18. sz. egyik legfontosabb tömegfogyasztási cikkét feldolgozó köleshántoló malmok is.

Az ipari tevékenység is adóköteles volt 1848-ban, erre utalnak az összeírás utolsó rovatai. Ezek alapján ugyan nehéz lenne feltárni a város iparszekezetét, mert csak „mesterség 1., 2. és 3.” kategóriákat különböztettek meg. Nincs utalás az ipar-üzésnek sem céhes jellegére, sem a különböző szakmákra. Nem kellően bizonyított tény, de a források azt látszanak igazolni, hogy a „mesterség 1.” kategóriába azok az iparosok tartoztak, akik 2, vagy több legényt alkalmaztak, a „mesterség 2.”-be, akik legalább 1 legényt alkalmaztak, és végül a „mesterség 3.”-ba azok, akik egyedül, esetleg csak inasokkal vagy családtagokkal dolgoztak.

Az összeírás kategóriái tehát, amelyek a vagyoni- és jövedelem, valamint más cenzusok értékeit tartalmazták a házzal bíró lakosok esetében a következők voltak: házsám, név, együttlakók, szolgáló, jármos ökör, fejős tehén, meddő tehén, 3 esztendő, 2 esztendő, tavalyi marha, hámos ló, méneses ló, 3 esztendő, 2 esztendő, sertés, juh, ház, árendás ház, szántó, árendás föld, szőlő, kazán, malom, mesterség 1., 2., 3.

Az összeírásban szereplő vagyonokat (állatok, szántóföld, árendás föld, szőlőterület, malom és az ipari tevékenységre utaló mesterség 1., 2., 3. rovatok adatait) hasonlítottam össze az 1848: V. tc. cenzusértékeivel. Az egyes személyek vagyoneértékeinek kiszámításához segítségemre volt egy újabb forrás. Kecskemét város tanácsa és választott polgársága 1848. május 15-én „Tisztújításra vonatkozó rendszabályok”-at fogadott el. Ebben, hogy az összeírást végző „kerületi választmányok által, a birtokbecsülés iránt egyformaság gyakoroltassék” meghatározták a különböző minőségű szántóföldek értékét.²⁵ 250-tól 150 váltóforintig terjedt az egyes földterületek holdja. A haszonbéres föld után holdanként 1–5 váltóforint jövedelmet számítottak. A szarvasmarha és a ló értéke egyaránt 10 váltóforint, a birka ára pedig darabonként 1 váltóforint volt.

Nem volt okom kételkedni abban, hogy a követválasztásnál a választói jogosultság megállapításakor ugyanezeket az értékmutatókat használták. Mivel azonban az összeírásban a föld minőségére nem történt utalás, a birtokolt föld értékének megállapításánál középértékkel kellett számolnunk: 200 vfrt/holdat véve alapul. Ugyancsak átlagértékkel számoltunk a haszonbéres földek esetében, itt 3 vfrt-ban szabva meg 1 hold haszonbéres földből származó jövedelem értéket.

Ezeknek az adatoknak ismeretében most már a törvény cenzuskategóriái szerint kellett kiszámítani, hogy az egyenként összeírt gazdák

25. „A városföldi birtokra nézve 3 osztály állapítatik meg, — a legjobb minőségű föld holdjának ára 250 váltóforintokban, középminőségűé 200 vftokban, a gyengébbé 150 vftokban. Monostorra nézve pedig 2 osztály állapítván meg, a jobb minőségű föld holdjának ára 150 vftban, az alábbvalóé 100 vftban rendeltetik fölvetetni. Végre a szőlők értéke minden az adóketési könyvecskében feljegyzett egy kapa szőlő után 300 vftban határozatik meg.”

A tisztújításhoz készített választói névjegyzék összeállításánál a jövedelem cenzusnál vették figyelembe a haszonbéres földeket és az állatállományt: „... mivel a haszonbéres birtokok, milyenek a lakosság irányában még Borbás, Szent-Király és Alpári puszták is tekintendők, az a/ alatti képesítő rovatba (ingatlan: ház és szántó) nem számíthatók: itt vétetnek figyelembe, és pedig egyformaság tekintetéből — Borbás, Szent-Király, alpár és ágasegyházi pusztabeli részirtokok minden holdja után biztos jövedelemként 5 vfrt, a többi ideiglenes haszonbéres birtokok holdja után pedig 1 vfrt, végre minden darab ló, vagy marha után 10 vfrt, minden darab birka után 1 vfrt vétessék fel.”

BKML IV. 1601/b Tisztújítási iratok 1848. Hirdetmények.

a „birtok, kézművesség, gyár kereskedés, jövedelem, értelmiség, régi jog” valamelyike szerint bírhattak-e választójoggal és hányan.

Mivel a választójogi törvény a vagyoni és jövedelmi cenzus értékét ezüst (vagy pengő) forintban adta meg, át kellett számítani az egyes háztulajdonosok vagyoniát, jövedelmét váltóforintról pengőforintra. Az átváltási arány 1:2.5, vagy is 1 pengőforint 1848-ban 2,5 váltóforinttal volt azonos értékű.²⁶

Az egyenkénti elemzést, tehát hogy ki és milyen, illetve hány alapon részesülhetett választójogban — külön erre az adatbázisra épülő, ezeket az ismereteket felhasználó program alapján — számítógép végezte el. (Tehát az összeírásban szereplő 3.742 háztulajdonost, és a hozzátartozó mindenegyus adatot fel kellett vinni a számítógépre.)²⁷

Ezzel a számítógépes feldolgozó módszerrel egyrészt adatokat kaptam arra vonatkozóan, hogy a különböző választójogi alapokon hányan voltak jogosultak a képviselőválasztásra, másrészt összeállt a házzal bíró lakosokról egy vagyonszerkezeti adatsor, ami a kecskeméti gazdák gazdasági erejét tükrözte.

A kapott gazdasági, társadalmi szerekezetből kiindulva elemeztem a választásra jogosultakat, a gazdasági erőt, társadalmi hovatartozást hasonlítottam össze a törvény cenzusértékeivel.

Kik és hányan élhettek tehát a képviselőválasztás jogával Kecskeméten?

Az 1848: V. tc. 1§.-a szerint meghagyták ezen politikai jogok élvezetében azokat, akik „*az országgyűlési követek választásában eddig is szavazattal bírtak*”. Kecskeméten elsősorban a helybeli nemeseket számították ide, amint ez kiderült a törvény szövegének magyarázatára május 26-án közzétett hirdetményből.

Bár a választójogi törvény a nemesek egészének megadta a jogot a követválasztásban való részvételhez, érdemes megvizsgálni, hogy a nemesek bírtak-e olyan vagyoni, jövedelmi, műveltségi potenciával ami őket a címen kívül is választójoghoz juttatta volna. (Nem feladata a dolgozatnak a kecskeméti nemesek teljes gazdasági, társadalmi szer-

26. BKML IV. 1510/a Főpénztári bevételi és kiadási lajstrom 1847/48. évre
5. old. „1848. júl. 15-én főpénztárnok Bóbis Sándor urnak az adószedői cassamból által adtam száz pengő forintot, azaz váltóban 250 frt.”

309. old.: „városi orvos fizetése 300 pft, vagy váltóban 750 vfrt.” A főpénztárnoki bevételi és kiadási lajstrom 1848/49. évi kötetében a 247–254. old. „Salariumok” című alatti Hornyik János főjegyző és Kocsis József orvos fizetésénél tüntették fel az átváltási arányt. Ezek szerint is 100 pengő forint egyenlő volt 250 váltóforinttal.

27. A programot LEITEM György — a Traverz kecskeméti gyár gyártásfejlesztési osztályának vezetője — programozó szakember készítette ő vitte fel gépre az adatok nagy részét és a kész eredményeket rendelkezésemre bocsájtotta. Közreműködéséért, munkájáért ezúton is köszönetet mondok.

kezetének feltárása — ezt külön tanulmány, monográfia vállalhatná fel —, mégis nem érdektelen talán utalni vagyoni helyzetükre, társadalmi súlyukra.)

Általában a nemesek városba költözése a 17. század után indult meg jelentős mértékben Magyarországon, és valamennyi országrészre jellemző volt. Kényszerítő erőnek — a vállalási és egyéb tényezőkön kívül — alapvetően a gazdasági lesüllyedést tekinthetjük. Az Alföld földbőségével szinte hivatogatta a túlnépesedett országrészek nincstelenjeit. Rácz István utalt rá, hogy nem a kiváltságrendszer hierarchiája — sz. kir. város, vagy mezőváros — határozta meg a nemesek városba költözésének irányát, hanem a gazdasági és foglalkozási lehetőségek.²⁸ Kecskemét gazdaságpolitikája — ti., hogy a közköltésen megszerzett pusztákat örökáron, vagy haszonbérbe kiosztotta a város lakói között — jelentős befolyásolási tényezője volt a nemesek betelepülési törekvéseinek. (L. I. táblázat)

I. táblázat

A városlakó nemesek létszámának alakulása Debrecenben és Kecskeméten²⁹

Helység neve	Összeírás éve	Nemesek száma	Megjegyzés
Debrecen	1715	132	Országos összeírás
	1787	207	Országos összeírás
	1840	794	Megyei összeírás
	1845	630	Járási összeírás
Kecskemét	1730	22	Városi összeírás
	1787	192	Országos összeírás
	1809	240	Városi összeírás
	1843	183	Városi vagyonösszeírás

28. RÁCZ István: (Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848. Akadémia, Bp.) 1988. 79. o.

29. RÁCZ 1988. 84–85. o. és BKML IV. 1504/m Nemesek összeírása 1843.

1848-ban a házzal bíró kecskeméti lakosok vagyonösszeírásában 152 nemes családot tüntettek fel. (Ez a háztulajdonosok 4.1%-a.) Az összeírásban azonban nem szerepelt nevükön kívül sem ingó, sem ingatlan vagyonuk. (Minden rovatot üresen hagytak.) Készült viszont egy másik összeírás külön a nemesek vagyoni helyzetéről ugyancsak 1848-ban.³⁰ Ez az összeírás is elég hiányos, ugyanis nem tüntették fel a korábbi összeírások bizonyossága szerinti jelentős állatvagyonot és a várostól bérelt haszonbéres földjeiket sem.³¹ Ebben a vagyoni összeírásban 170 nemes háztartás szerepel. A különbség onnan adódott, hogy itt azokat a nemeseket is feltüntették, akiknek a városban nem volt házuk, kint a birtokon, vagy más településeken laktak.

A nemesek kezén 1847/48-ban 3.869 hold szántóterület volt. (A 3.590 nem nemes gazda 14.436 hold szántón osztozott. Jelentős területkülönbségek mutatkoztak azonban az egyes családokra lebontva. (L. II. táblázat)

30. A városi nemesek összeírása tizedenként, azon belül házak sorrendjében történt. Az összeírás rovatai: házsám, név, a házfundus nagysága (négyzetgömben), szántója (holdban), a szőlőterület nagysága (kapában), malom (darabszám szerint). BKML IV. 1504/m Nemesek összeírása 1847/48. 327-355. p.

31. Az 1843-as nemesi összeírás szerint a 183 nemes család tulajdonában 529 marha, 293 ló, 115 sertés és 5.500 db juh volt.

A városi földnél nagyobb jelentőségű volt a pusztabérlet, legalábbis ami a nagyságát illeti. 1807-ben Kecskeméten 101 nemes család élt, ezek közül 70-en bírtak szántóval. Városi földjük 1.388 hold volt, ugyanakkor pusztabérletük 9.416 holdat tett ki. A pusztabérlet tehát kb. hétszeresen meghaladta a városi föld nagyságát. Voltak olyanok is, akik kizárólag pusztabérletet mondhattak magukénak. Négy kecskeméti nemes összehasonlító adatai 1807-ben

A nemes neve	Városi szántó/ hold	Pusztabérlet/ h
Ladányi Gergely	20	782
Ifj. Kiss Pál		600
Szeless József	15	550
Ferenczy László		460

RÁCZ. 1988. 118. o.

A nemesek szántóterületének megoszlása (hold)

Tíz.	0	1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	91-100	101-200	200 felett	házt. sz.
1.	5	3	1	3	1	1							1	15
2.	10	6	5	4	1	1	3	1		1		1		33
3.	9	3	5	5	2				1			1		26
4.	9	3	2	3	3	1	1				1	1		24
5.	5	5	2	3		1	1		1	1				19
6.	3	5		1			1							10
7.	8	1	3	2		1						3		18
8.	3		1				1					2		7
9.	6	1												7
10.	5													5
11.	1	5												6
	64	32	19	21	7	5	7	1	2	2	1	8	1	170

A nemes családok 38%-a nem rendelkezett szántófölddel. Ha hozzávesszük az 1-10 holdig terjedő szántón gazdálkodók számát — a 32 háztartást —, látjuk, hogy a nemesek több mint a fele a nemesi lét alacsony szintjén élő armalista nemes volt. 50 holdnál nagyobb saját szántóterülettel a nemeseknek csak 12%-a bírt, s ebből összesen 9 nemes család mondhatott magáénak 100 holdnál nagyobb szántóterületet. (Antal István 250 hold, Banó Jánosné 120 hold, Nagy Sándor 125 hold, Kiss Pálné 200 hold, Kováts István 164 hold, Ferenczy Gergely 117 hold, Ladányi Gergely 160 hold, Sárközy Teréz 170 hold.)

A nemesek vagyoni viszonyainak elemzésénél azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy jelentős haszonbéres földdel is bírtak, még olyan nemes családok is, akik szántóval nem rendelkeztek. (Az árendás földek a választójogosultság szempontjából a jövedelem alapján szereshető jogi alapnál kerültek számítás alá, csakúgy, mint az állatvagyon.)

A birtokjogi alapon nyerhető választójog elbírálásánál vették figyelembe a szántón kívül a szőlőbirtokot és a háztulajdont. A vagyon alapján — a választójogi törvény szerint — akkor kaphatott valaki képviselőválasztói jogot, ha vagyona (szántója, szőlője, háza) értéke meghaladta a 300 ezüst, vagy 750 váltóforintot. (200 vrtt átlagértékkel

számolva a szántók holdját, már egy ház és alig 2-3 hold szántó mellett is fennállt a választójogosultság, eltekintve most a nemesi cím meglététől.

A 170 kecskeméti nemes család a 19. század közepén 484 kapa kiterjedésű szőlőterülettel bírt, ez mintegy tized része a parasztgazdák kezén volt szőlőbirtoknak, amely 4.999 kapányi terület volt. (L. III. táblázat)

III. táblázat

A nemesek szőlőbirtokának megoszlása (kapa=kb. 200□-öl)

Tized	0	1	2	3-5	6-10	10 felett	Háztartások száma
1.	9		1	1	3	1	15
2.	11	4	2	7	7	2	33
3.	10	2	5	6	2	1	26
4.	5	5	3	6	4	1	24
5.	3	1	2	8	5		19
6.	5	1		2	1	1	10
7.	8	1	2	1	6		18
8.	4		2			1	7
9.	5			2			7
10.	1	2	2				5
11.	5					1	6
össz.:	66	16	19	33	28	8	170

A nemeseknek több mint 1/3-a nem rendelkezett tehát szőlőbirtokkal, igen sokan csak egy-két kapányi területtel bírtak. 101 nemesi familia csak a szőlőből nem tudott volna megélni. 3 kapánál nagyobb szőlőbirtoka a nemes családok alig 38%-ának volt.

A nemesek felvázolt birtokösszetétele így elég sematikusnak tűnik. A valóságban a vagyon sokkal több elemből épült fel, összetettebb volt. Volt akinek a ház mellett szántója és szőlője is volt, de volt olyan nemes akinek a házán kívül csak szántója, vagy csak szőlője, vagy egyik sem volt.

A nemesek házon kívüli birtokösszetevői:

csak szántóval bírt:	39 család
csak szőlővel bírt:	30 család
csak malommal bírt:	—
földdel és szőlővel bírt:	54 család
földdel és malommal bírt:	—
szőlővel és malommal bírt:	3 család
föld, szőlő, malom:	15 család
házon kívül semmije nem volt:	29 család

Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a nemesek igen nagy háztelekkel bírtak. Nem volt ritka a 4–500□-öles fundus, de volt 900, sőt 1000□-ölnél nagyobb háztelekkel bíró nemes is, pl.: a 4. tized 1235. sz. Szeles Jánosné háztelke 1.138□-ölet tett ki. Az átlagos háztelek a parasztgazdák, a házzal bíró lakosok esetében 250□-öl körül mozgott Kecskeméten 1848-ban. A házak értékét források hiányában nem lehetett megállapítani, így csak feltételezhetjük, hogy a nagy háztelken viszonylag értékes házuk állt a nemeseknek.

Ha a birtokösszetevőket figyelembe vesszük, azt mondhatjuk, hogy a 170 nemes háztartásból szinte mind kaphatott a birtok (szántó, szőlő, ház) alapján választójogot, még azt a 29 családfőt is ideszámítva, akiknek csak házuk volt, mert elméletileg ezek a házak is érthettek 750 váltóforintot, ami a cenzushatár volt.³²

Hogy a jövedelem, mint választójogi képességi alap szerint hány nemes kaphatott volna választójogot nem lehetett megállapítani. A jövedelem cenzusnál vették ugyanis figyelembe az árendás földet, az ezekből származó jövedelmet és az állatvagyon. Ezekre vonatkozóan

32. A családfenntartó nemes nők, asszonyok számát, a 170 családból 35, sem mellőzhetjük, csak a számot, s nem a női mivoltot magát, mert ha voltak fiai, ők már élhettek a követválasztás jogával.

azonban az 1848-as nemesi vagyonösszírás nem szolgáltat adatokat. Feltételezhető ezen a jogalapon is szép számmal nyerhettek volna választójogot a nemesek, ha tényként fogadjuk el Rác Istvánnak azt a megállapítását, hogy az alföldi nemesek haszonbéres földjei 7–8-szorosan meghaladták a saját földtulajdont.³³ A pénztőkéből szintén származhatott jövedelmük a nemeseknek. A készpénz felhalmozása azonban nem öltött nagy méreteket a nemesek körében. A város lakó alföldi nemesek közül Debrecenben, Kecskeméten és Nagykőrösön kisebb tételekre bukkanunk, amiket helybeli polgároknak, vagy a városi tanácsnak adtak ki kamatra.

A nemesi társadalom belső rétegződését nemcsak a vagyoni viszonyok alakították, közrejátszott benne foglalkozási összetételük is. A túlnyomó többség mezőgazdasággal foglalkozott, s parasztpolgárként élt. (Kecskeméten 1809-ben 84.6%-uk, 203 fő.) A többiek iparral foglalkoztak, vagy értelmiségi pályán működtek. (1809-ben pl. 24 iparos nemest írtak össze, 1843-ban már csak kettőt.) A kereskedő foglalkozást a nemesek kevésbé keresték, egyrészt a tőkeszegénység, másrészt szemléleti tartózkodás miatt. Így választójogi alapként a nemesek esetében a kereskedés, a gyár egyáltalán nem, az ipar is csak igen elvétve jöhetett számításba.

Egyedül az értelmiségi pálya volt még az, amelyik a nemeseknél — a birtok és a jövedelem mellett — számításba jöhetett, mint képességi alap. A műveltségnek fontos szemléletformáló szerepe volt már a 19. század elején is. Társadalmi tömegigényt ekkor azonban még csak az írás-olvasás tudása volt. A magasabb képzettség, jogi műveltség, vagy nyelvismeret a közpályákon való érvényesüléshez nyithatott kaput. A város lakó nemesek az Alföldön, így Kecskeméten is, elsősorban a városi vezetésben vettek részt. A vagyonösszeírásban sajnos az értelmiségi foglalkozást sem tüntették fel következetesen, mert mindössze 4 nemes városi tisztviselőt, 1 ügyvédet és 2 mérnököt jegyeztek be. Ennél azonban jóval több volt a nemesi értelmiség aránya. (Csak 1809-ben

33. Kecskemétnek a 19. század közepén 160.000 hold határterülete volt. Az összeírások szerint a házzal bíró nemesek és nem nemesek szántóföld nagysága mintegy 18.305 hold volt összesen. A nemesek árendás földjei 105.931,5 holdat tettek ki. Ez összesen eddig 124.236,5 hold. Ide kell számítani a szőlőbirtokokat is. A két társadalmi réteg kezén 5.483 kapa szőlő összpontosult. Ha 1 kapa szőlőt 200 négyszögölben számítunk 1 holdat pedig 1.200 négyszögöllel, akkor a szőlőbirtokok nagysága kb. 913 holdat tett ki. Összegezve az eddigi területet 125.149,5 holdat kapunk. Ha igaznak vesszük azt a szakirodalmi állítást, hogy a nemesek árendás földje hétszerese v. nyolcszorosa volt a szántónak (ami 3.869 hold volt) — $3.869 \times 7 = 33.083$ hold nemesi árendás földterületet kapunk. Ezt hozzáadva a már eddig számítottakhoz 158.232,5 hold földterület áll össze. A 160.000 határterülethez hiányzó földmennyiség a város saját legelőbirtoka lehetett. Elméleti számítással tehát úgy látszik, elfogadható az a megállapítás Kecskemét esetében is, hogy a nemesek árendás földje kb. 7-szerese volt a szántóföldjük nagyságának.

11 értelmiségi pályán dolgozó nemeset irtak össze.) A városi tisztikar fizetési jegyzékéből kitűnik, hogy 1847-ben, több mint 50%-uk nemes volt. A nemes családok a 19. század elejétől egyre inkább iskoláztatták fiaikat, s nem kizárólag a tulajdonból, a birtoklásból kiszorult ifjakat küldték felsőbb iskolába, a vagyonosabbak legalább úgy igyekeztek — főleg jogi — műveltséget szerezni, mert ez lehetőséget biztosított a közpályákon való érvényesülésükhöz. Az iskolázott nemesség mégis általában az otthoni gazdaságban érezte jól magát és nem fejlődött értelmiségi réteggé. Gondolkodásuk középpontjában a gazdálkodás állt. Szemléletükben tehát hasonlóak voltak a városlakó nemesek és a parasztpolgárok. Ugyanakkor a nemesi magatartásban éltek az előjogok gyakorlásának az igényei. A birtokos nemeseknél ez abban nyilvánult meg, hogy nemesi szabadságuknak elsősorban a jövedelemnövelő funkciója érvényesült, míg a birtoktalanoknál a terhek alól való mentesség igénye fogalmazódott meg.

Egység és sokféleség jellemezte tehát Kecskeméten is a nemesi társadalmat, s az egység és sokféleség egymással párhuzamosan jelentkezett. Egységesekek voltak a nemesi kiváltságok bírhatóságában, de a birtok és a foglalkozás már rétegző szerepet töltött be a nemességen belül is. A történetírás elsősorban a rétegek jellemző vonásait keresi, s eléggé óvakodik birtokhatárait statisztikai érvényű megjelölésétől — hogy miért, erre példa lehet a nemesek összeírása Kecskeméten is —, hiszen társadalmi állásukat, súlyukat a birtoknagyság mellett komolyan meghatározta nemcsak az értékesítési lehetőség, a város szokásjoga, hanem sok egyéb mellett a politikai életben vitt szerepük is.

A nemesek — láttuk — a régi jog mellett vagyoni, de sok esetben jövedelmi, ritkábban értelmiségi képességi alap szerint is élhettek képviselőválasztási jogukkal. A választójogi törvény a nemeseknek plurális választójogot biztosított, ezzel mintegy kompenzálva a törvény előtti egyenlőség és közteherviselés törvénybe iktatását.

A nemesek közül azonban csak kevesen éltek Kecskeméten a régi — nemesi — jogon követválasztási jogukkal. A 152 nemesi háztartásból mintegy 117-ből élhettek volna ilyen alapon választójogukkal. (A többi női családfő volt, de még ezek számát sem vethetjük el egyértel-

műen, mert ha voltak fiaik, ők élhettek a joggal.) Az összeírás során azonban mindössze 17-en kívántak ilyen alapon élni a választójoggal.³⁴ A többség a birtokot, a vagyont tartotta lényegesnek, időtállóbbnak, ebben szemléletük semmit sem különbözött a parasztgazdákétól, akik között éltek. Mindkét réteg gondolkodásának középpontjában a gazdálkodás állt, s ennek alapja a vagyon volt.

A választójogi törvény 2.§-a határozta meg azokat az általános feltételeket, amelyek a választójog megszerzéséhez alapvetően szükségesek voltak, és itt rögzítették a cenzusértékeket, cenzushatárokat is. 1848-ban Magyarországon aktív választójogot kaptak azok a magyarhonos, 20. életévüket betöltött férfiak, akik sem atyai, sem gyámi, sem gazdai hatalom alatt nem álltak, hűtlenség, csempészés, rablás, gyilkolás és gyújtogatás miatt fenytették alatt nem álltak és valamelyik törvényesen bevett valláshoz tartoztak. (1848 márciusában a bevett vallások: a katolikus, a református, az evangélikus, a görögkeleti és az unitárius vallások voltak.)

Az általános kritériumok mellett vagyoni, jövedelmi és értelmiségi cenzusok konkretizálták a választásra jogosultak körét.

A vagyoni cenzus szerint választók voltak azok, kik sz. ktr. városokba, vagy redezett tanáccsal ellátott községekben 300 ezüst forint (=750 vfrt) értékű házat, vagy földet, egyéb községekben pedig a korábbi értelemben vett 1/4 telket, vagy ezzel hasonló kiterjedésű birtokot, kizáró tulajdonul, vagy hitveseikkel, illetve kiskorú gyermekeikkel közösen bírtak. (1848: V. tc. 2. §-a. bekezdés.)

34. Annak a 17 főnek a birtokviszonya, akik a régi jog alapján vétették fel magukat az összeírásba:
Vagyonos: 2 fő (pl. Ferenczy László 30 h. szántó, 8 kapa szőlő, 1 malom birtokában volt.)
Nem szerepel az összeírásban: 4 fő (valószínű nem volt saját házuk, vagy nem itt laktak)
Apja, vagy anyja van feltüntetve a nemesi összeírásban: 9 fő (Ilyenkor az apa a birtok, a fiú a régi jog lapján íratta be magát.)
Vagyontalan: 2 fő.

Kecskeméten a már említett „Tisztújításra vonatkozó Rendszabályok”-ban határozták meg a földterület értékét, valamint a szőlőbirtokokét is, amelyeket szintén a vagyoni censuznál vettek figyelembe.³⁵

A hatalmas kiterjedésű — mintegy 160.000 hold nagyságú Kecskemét területéből 1848-ban a házzal bíró parasz gazdák tulajdonában összesen 14.436 hold szántó és 4.998 kapa szőlőterület volt. (A többi a nemeseknek, ill. magának a városnak a birtoka volt. A város úgy hasznosította a saját földterületét, hogy a város polgárainak hasznárába adta. Az összeírt 3.590 nem nemes gazda közül — elvben tehát — mindaz megkaphatta a választó jogot, aki a ház mellett mintegy 3 hold szántóval, vagy 2 kapa szőlővel rendelkezett. (Ha eltekintünk a föld minőségétől — ami az összeírásból nem derülhetett ki —, és egy 200 vfrt /hold szántó-, ill. 300 vfrt/ kapa szőlőértékkel számolunk.) A városban általában kisebb föld mellett nagyobb értékű ház is elég volt a választóképes séghez, míg úrbéres helysége kben nagyobb föld birtokot követeltek. Hogyan oszlott meg ez a birtok terület a gazdák tulajdonában: L. IV. táblázat.

35. A házak értékéről a „Rendszabályok”-ban nincs szó, erre vonatkozóan valószínűleg nem tudtak megközelítő kategóriákat kialakítani. Az összeírásokban is csak a házfundusok szerepelnek, amelyek eléggé eltérő nagyságúak. Az eltérő nagyságú házhelyeken különböző értékű házak lehettek. Csak egyetlen adat a teleknagyságot befolyásoló tényezők közül pl. a bent telelő marhák száma. A város település szerkezetét ugyanis nagyrészt a mezőgazdaság és az állattartás igénye alakította. A követválasztásra jogosultak számának megállapításánál így a házak értékét nem tudtuk figyelembe venni, s csak a vagyonnak a többi összetevőivel — a földdel és a szőlővel — számoltunk. Csak háza 596 gazdának volt.

Szántóval bíró lakosok birtokmegoszlása (hold)

•	1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	91-100	101-200	200 felett	**
1.	51	22	12	9		1	2	1		1		1	100
2.	67	18	11	5	1	2					1		105
3.	73	26	15	8	1	1	5		3	1	1		134
4.	69	28	9	4	3			1	2		1		117
5.	55	27	12	6	1	2	2	1					106
6.	64	25	8	5	2					1			105
7.	42	20	14	6	2	4	3			1	1		93
8.	31	21	5	5	1		1						64
9.	38	6	1	1									46
10.	41	18	6	1							1		67
11.	53	9	5	1									68
Össz.:	584	220	98	51	12	10	13	3	5	4	5	1	1006

Az összeírt háztulajdonos gazdáknak alig 1/3-a (1.006 fő) rendelkezett saját szántóterülettel. A saját földdel bírónak is több mint a fele (58%) 1–10 holdon gazdálkodott. Ez a megélhetéshez valószínűleg nem volt elegendő, 2 hold felett azonban választójoghoz juttathatta tulajdonosát. Nem sokkal kevesebb a 11–50 holdas gazdák száma: 383 fő, a saját földdel bírók 38%-a. Csak 41 háztartásban adhatott megfelelő keretet a megélhetéshez a saját szántóterület, az 50 holdnál nagyobb területtel rendelkezők esetében. A gazdálkodás szintje azonban a nagyobb birtokterületeken is alacsonyabb volt a feudális viszonyok közepette, több tényező gátolta az árutermelés kifejlődését (pl. szűkös piaci lehetőségek, tőkeszegénység, utak hiánya stb.).

Egy részletes gazdasági és társadalomszerkezeti vizsgálatnál azt azért nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a mezőgazdaságból élők körét igen megnövelte azok száma, akik a várostól haszonbérben birt

* Tized

** Háztartások száma

földön gazdálkodtak. Nem egy városi polgár volt, aki a házán kívül csak árendás földet tudhatott magának ebben az időben.³⁶

A nagyszámú lakosság a kis kiterjedésű szántóföld művelése mellett intenzívebb szőlő- és gyümölcsstermelést űzött. Kecskeméten a városi polgárjog része volt a szabad bormérés. Bizonyos pénzüsszeg lefizetése mellett saját termésű borát egész éven át mérhette a városi polgár akár volt háza, akár nem. Ezért érthető, hogy a város lakói igyekeztek minél nagyobb szőlőbirtokra is szert tenni.³⁷ A nem nemes háztulajdonosok szőlőbirtok-megoszlását az V. táblázat érzékelteti.

V. táblázat

Szőlőbirtok megoszlása (kapában)

Tíz.	0-1	1	2	3-5	6-10	10 kapa fölött	Háztartások száma
1.	130	46	53	54	26	1	310
2.	100	51	34	59	17	3	264
3.	110	63	54	56	20		303
4.	105	63	58	65	16	5	312
5.	115	39	44	61	14	3	276
6.	128	61	48	66	10	4	317
7.	141	40	52	54	27	1	315
8.	143	41	55	50	12	1	302
9.	189	72	44	25	6		336
10.	267	53	63	59	4		446
11.	180	78	90	52	9		409
össz.:	1608	607	595	601	161	18	3590

36. Pl. 5. tized 1592 hsz. Csabanyi Sándornak a ház mellett „csak” 384 hold árendás földje volt.

6. tized 1943 hsz. P. Kiss Mihály 488 holdat árendált a várostól szántó és egyéb ingatlan nélkül.

7. tized 2128 hsz. S. Kovács László szántó nélkül bírt 500 hold árendás földet.

37. Kecskeméten még a zselléreknek is volt szőlőjük. Két tizedből: 3. és 10. tizedből maradt fenn összeírás a zsellérekre vonatkozóan 1848-ból. Az összeírásban feltűntették a zsellér és a gazda nevét, a zsellér családtagjait, a zsellérek szántó és szőlőtulajdonát, és ha volt iparukat is. A 3. tizedben 83 zsellér élt, ezek birtokában volt 2 hold szántó és 23 kapa szőlő. A 10. tizedben összeírt 132 zsellér 11 hold szántó mellett 30 hold árendás földet és 13,5 kapa szőlőt mondhatott magáénak. BKML IV. 1504/m Zsellérek összeírása 1848.

A vagyonösszeírásban szereplő háztulajdonosok több mint 1/3-a (1.608 fő) nem rendelkezett szőlőterülettel, vagy igen csekélyke, töredék — 1/4, 1/2, 3/4 kapányi — területtel bírt. 1.202 háztartásban még mindig elég kicsi 1–2 kapa szőlőbirtok volt, ami 200–400 □-ölnek felelt meg ebben az időben. Ez a területmennyiség, csupán ez a „vagyon” önmagában még nem volt elegendő a választójog megszerzéséhez. Ritka volt azonban az a háztartás, ahol csak szőlő képezte a megélhetés alapját.³⁸ Általában a szántóföldi gazdálkodás, az állattartás mellett jelentkezett a viszonylag kis területen való szőlőtermelés is.

A 170 nemes családból 106 rendelkezett szőlőterülettel, de az értelmiségi foglalkozást űzők és az iparosok között is élt az igény a szőlőterület birtoklására. Kecskeméten a 19. sz. közepén még a zsellérek is bírhattak, bírtak szőlőt.

A választójogosultság szempontjából az összeírt személyek vagyonát egyenként elemezve — a föld, a szőlő értékét kiszámítva — kellett meghatározni azt, hogy vagyoni alapon kik, hányan élhettek 1848-ban követvlasztói joggal. A számítógép adatai szerint — levonva a szántó- és szőlőtulajdonos nőket —, ideértve azonban a nemeseket is 708 fő rendelkezett vagyona alapján választójoggal.³⁹

Ehhez képest a két választókerületben a választói névjegyzékben 649 főt írtak össze a birtok, mint képességi alap szerint. A birtok tehát nem csupán a megélhetés alapja volt a mezővárosi lakosság esetében is, hanem annak élvezőinek tudatát, szemléletét befolyásoló tényező is. A birtokos lakoságnak, akik tehát a birtok alapján kaphattak választójogot, 92%-a élni kívánt a népképviselet elve biztosította politikai jogával, érdekeinek mindenképpen érvényt kívánt szerezni a választásokon.

Az 1848-as forradalom előtti évtizedekben a nemesi vármegyéek egységesen és kivétel nélkül eljutottak az „iparszabadság” liberális követeléséig. Sőt a liberális ideológia és az azzal összefonódó nemesi jogszemlélet, valamint a nacionalista eszmék hatására a hazai ipar fejlődését gátló céhrendszer megreformálását, illetőleg eltörlését kívánták. Ez a liberális szemlélet tükröződött a választójogi törvényben is. Első alkalommal kaptak lehetőséget Magyarországon a mesterembe-

38. Az összeírás tanúsága szerint csak háza és kevéske szölleje az időseknek, özvegyeknek, vagy az egyedül dolgozó iparosoknak volt, akiknél a szőlő a szerény megélhetés alapját képezte.

39. Valamivel azonban a valóságban még több is lehetett, ha a csak házzal, de a 300 ezüst forint értéket meghaladó házzal, rendelkezőket is ideszámítanánk. Ezekről azonban forrás hiányában nem lehet számot adni.

rek, kereskedők, gyárosok az országgyűlési képviselők megválasztásában való részvételre. A törvény választójogot biztosított — természetesen az alapkritériumokon kívül — a letelepedett kézműveseknek, kereskedőknek, gyárosoknak, ha tulajdon műhellyel, vagy kereskedési teleppel, vagy gyárral bírtak, s ha kézművesként folytonosan legalább egy segéddel dolgoztak (1848: V. tc. 2.§ b. bekezdés). Semmi cenzust nem kötöttek ki tehát a kereskedők és a gyárosok esetében. A kézművesekkel szemben is csak azt, hogy legalább egy segédjük legyen, igaz ez sz. kir. városokban és céhhez rendelkező mezővárosokban azt jelentette, hogy csak céhbeli kézművesek kapták meg a választójogot, mert az 1805. és 1813. évi céhügyi szabályzat szerint céhes helyeken nem működhettek céhen kívüli iparosok.⁴⁰

Kecskeméten már a 16. századtól beszélhetünk céhes iparról. A lakosság számához viszonyítva azonban Kecskeméten igen kicsi volt a kézművesek aránya. (L. VI. táblázat.)

40. Bár a megyék a kormányzervekkel és az udvarral szemben küzdöttek a céh-monopoliumok ellen, a céhek megszüntetésére 1848 előtt nem került sor. A céhekkel szemben a legtöbb esetben a megyék a kontárokat támogatták a forradalom előtti időkben, mivel a csekély számú céhes iparos nem tudta már kielégíteni a szükségleteket, és — a verseny hiánya miatt — igen drágán termelt. Magyarországon még 1846-ban is csupán minden 51 lakosra jutott egy kézműves. A kontárkérdésben az 1843-44. évi országgyűlés odáig jutott el, hogy kontároknak segédek alkalmazását megengedték ott, ahol céhek nem alakultak, céhes helyeken viszont csak feleségük és gyerekeik segédletét vehették igénybe. Összegezve tehát a választójogi törvény céhhez rendelkező településeken olyan mestereknek adott választójogot, akik legalább egy legénnyel dolgoztak, céhhez nem bíró helyeken viszont a kontároknak is, akik szintén legalább egy legénnyel dolgoztak. EPERJESSY Géza: (Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon 1686-1848. Akadémia.) 1967.31., 173. és 182. o.

Iparosok összeírása 1847-ből⁴¹

Külön céhbeli privilégiummal bíró mesterek		Helyben céhbeli privilégiummal nem bíró, más városbeli céhekkel egyesített	
szakmák	mesterek száma	szakmák	mesterek száma
asztalos	32	bádogos	1
ács és kőműves	84	cukrász	1
bognár	32	esztergályos	1
csizmadia	327	ezüstműves	2
kovács	48	fazekas	2
lakatos	40	kalapos	7
molnár	78	keményítő készítő	1
szabó	105	kesztyűs	1
szíjjártó	24	könyvkötő	4
szűcs	86	könyvnyomtató	1
szűrszabó	35	mézeskalácsos	4

41. BKML IV. 1526. 1. Egy összesítő megjegyzés szerint azonban mintegy 2000 mesterebert számoltak össze az 1840-es évek második felében. A fel nem sorolt iparosok közé tartozhattak az izraeliták, mivel ők az akkor már életben lévő céh-rendelkezések szerint a keresztény céhekbe nem léphettek be. A céhek harcot folytathattak a zsidó kézművesek ellen, mert ezek ipari tevékenységük mellett kereskedelemmel is foglalkoztak, s olyan iparcikket is forgalomba hoztak, melyeket nem maguk állítottak elő, ezért a céhes mestereknél sokkal nagyobb haszonra tudtak szert tenni. A kecskeméti zsidó iparosok 1847-ben 19 pontos szabályzatot küldtek be a város tanácsának privilégium elnyerése céljából. 14 fő írta alá, mint mester: 2 szobafestő, 2 tímár, 2 pipavezető, 2 szabó, 1 bádogos, 1 szűcs, 1 cipész, 2 sápkás, 1 üveges. (Legényeik is lehettek, mert a 19. pontban a legényekről is rendelkeztek.) A tanács elfogadta a szabályzatot és jóváhagyás végett felterjesztette a megyének. BKML IV. 1504/c Közigazgatási iratok III. fasc. 1847/13.

Külön céhbeli privilégiummal bíró mesterek		Helyben céhbeli privilégiummal nem bíró, más városbeli céhekkel egyesített	
szakmák	mesterek száma	szakmák	mesterek száma
takács	140	nyerges	1
		órás	2
		pék	4
		posztónyíró	1
		puskacsináló	3
		rézműves	3
		suszter	9
össz.: 13	1061	18	48

Mintegy 1110 mester dolgozott tehát Kecskeméten a 19. sz. közepén, mely a lakosság 3%-át tette ki. A kézműves mesterek száma azonban nem megbízható mutatója a kézműipar fejlettségének.⁴²

Az iparosodottabb mezővárosokban 30–40 mesterségre bomlott a kézműipar. Kecskeméten 31 féle iparágban dolgoztak a mesterek. Összehasonlításként a sz. kir. városokban kb. 60 kézműves szakmát jegyeztek fel ugyanebben az időben.

42. EPERJESSY Géza id. munkájában ugyanebből az arányból von le következtetést, s hűz határvonalat kevésbé fejlett mezővárosok — ahol a kézművesek lakossághoz viszonyított aránya 10% körül mozgott —, iparosodottabb mezővárosok — itt az arány 20%-ot is elérte, sőt meghaladta pl. Pápa, Gyöngyös, Miskolc esetében — és a sz. kir. városok között — ahol a kézművesek aránya 25–26%.

A kézművesipar történetének fő forrásai, a különböző összeírások, azonban csak a mestereket tartották nyilván, a legényeknek csupán kis töredékére vonatkozóan tartalmaznak adatokat. Ismeretlen a kontárok és az inasok száma. A szakirodalom szerint alig találunk olyan céhes helyeket az 1830–40-es években, ahol ne működtek volna kontárok. Számuk a század folyamán egyre emelkedett, egyrészt olyan legényekkel, akik a költséges mestermunkát, a magas felvételi taksát nem tudták megfizetni, másrészt az olyan zsellérekkel, akik a mezőgazdaságból már nem tudtak megélni s időszakosan iparüzéssel foglalkoztak. 1828-ban az iparosoknak a lakossághoz viszonyított arányszáma megegyezik a városok történetét funkcionális szempontból megközelítő történészek eredményeivel. Szerintük ugyanis Magyarországon 1828-ban az ezer lakosra jutó kézművesek száma 12 (piacközpontokban 54, alközpontokban 23, falvakban 5.) Az ő megállapításaik szerint alacsony volt az egy mestere jutó legények száma, országosan 0,33, azaz minden harmadik mesterre jutott 1 legény. 1828-ban 2-nél több legényt foglalkoztató mester nem volt Kecskeméten. Két-két legényt foglalkoztató mester összesen 4 volt.

BÁCSKAI Vera — NAGY Lajos: (Piacközetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Akadémia) 1984. 165. o.

A választásra jogosult iparosok számának megállapításához forrásként használt vagyonösszeírás három kategóriát tüntet fel az ipar vonatkozásában: „Mesterség 1, 2, 3”. Egyéb források azt látszanak igazolni, hogy az első csoportba a több legénnyel dolgozó mestereket, a másodikba a legalább egy legénnyel dolgozókat, a harmadikba pedig az egyedül, legény nélkül, vagy csak inasokkal dolgozó mestereket sorolták. Ezt támasztja alá Pest megye 1830. március 16-i közgyűlésnek határozata, mely a kiküldött deputáció javaslatára csak azokat a kézműveseket sorolta az „első classisba”, akik öt-hat, vagy több legénnyel dolgoztattak állandóan és áruikat országos vásárra hozták.⁴³

Az adóalapösszeírásban összesen 456 kézművesmestert tüntettek fel 1848-ban. (Az 1828-as összeírás 404 iparossal számolt, akik a 35.089 fős lakosság 1.15%-át alkották, a családfőknek azonban 9.2%-át.) A mesterek lakossághoz viszonyított aránya 1848-ban sem változott, eltérés mutatkozik viszont az 1847. évi összeíráshoz viszonyítva. Nagy valószínűséggel azt mondhatjuk, hogy míg a mesterek összeírásában minden mestert számbavettek, addig az adóalapösszeírásban csak azokat a mestereket tüntették fel, akik folyamatosan mesterségükből éltek. Az összeírt mestereknek jelentéktelen jövedelme származhatott az iparból, ezért az év nagy részében mezőgazdasággal foglalkoztak. Országos jelenség volt ebben az időben, hogy a mezővárosi iparosok jelentős része csak időszakosan, kiegészítő foglalkozásként üzte az ipart, tavasszal és nyáron szőlő- és földműveléssel foglalkoztak, s általában csak télen folytatták mesterségüket.

Ebből a megfontolásból is világosan kitűnik, hogy Kecskemét, de más település iparszerkezetét, az ipar fejlettségét, de még a lakosság iparos rétegét sem lehet csak az összeírásból, mint forrásból elemezni. Továbbmenve, az egész város társadalmára, ennek szerkezetére vonatkozóan is téves következtetésre jutnánk, ha csak a vagyon-, vagy adóösszeírásokat vennénk alapul.

A választójog megillette iparosok számának megállapításához azonban ez az összeírás elegendő alapul szolgálhatott, mivel a törvény kimondta, hogy a „folytonosan legalább egy segéddel dolgozó” kézművesek bírhattak választójoggal. Kecskeméten az összeírt 456 kézműves közül 2 tartozott az 1. kategóriába, tehát az egynél több legényt foglalkoztató, 15 fő a legalább egy legénnyel dolgozó 2. kategóriájába. Ez összesen 17 fő. Az összes többi, mintegy 439 fő az egyedül, legény nélkül dolgozó mesterek csoportját alkotta. (Úgy tűnik Kecskemét vonatkozásában a legalább egy legény alkalmazása jelentős cenzushatárnak bizonyult.)

43. Eperjessy 1967. 92. o.

A választói névjegyzékben kézművesség, mint választói alap, megjelölése alatt mégis 146 kézműves szerepel. A helyi összeírók valószínűleg szabadabban értelmezték a törvény szövegét, s ha az illető a céhmestertől hozott igazolást, hogy a céhbe tartozik, már felvették a névjegyzékbe. Kecskeméten tehát, ha csekély számban is, de az iparos réteg is élhetett választójogával. Hogy élni is kívántak vele, azt a névjegyzékben feltüntetett számuk bizonyítja.

A funkcionális várostörténet képviselői a magyarországi városok fejlődésében meghatározóbb szerepet tulajdonítottak a kereskedelemnek, mint az iparnak, a kézművességnek. Csakhogy éppen ehhez a kereskedelemhez, ennek bemutatásához nem rendelkezünk kellő forrással. A vásárlási jogból, a vásárlási forgalomra vonatkozó adatokból, vagy a kereskedők számából nem lehet megalapozott ítéletet mondani a település kereskedelmére vonatkozóan.⁴⁴ A kereskedés alapon szereshető választójoghoz azonban a kereskedők száma már elegendő kiinduló adatként szolgálhat. A már idézett 1847-es feljegyzés szerint — amely az iparosokat szakmánként tüntette fel — 50 kereskedő élt abban az időben Kecskeméten.

A választójogosultság megállapításához használt vagyonösszeírás azonban nem ad semmiféle támpontot a kereskedőkre vonatkozóan. Ilyen kategória ugyanis nem szerepel az adóalapösszeírás rovatai között. Valószínű, hogy nem kereskedelmi tevékenységük, hanem ingó és ingatlan birtokaik alapján adóztak. A városi kereskedők a kereskedelemből származó jövedelmüket ingatlanok vásárlására fordították inkább, minthogy nagyobb árualapba, magába a kereskedelembe investálták volna.

A választói névjegyzékben mindössze 6 fő szerepel, akinél választási alapul a kereskedés szolgál. A vagyon alapján nyert választójogot értékesebbnek tarthatták tehát, mint a kereskedés által nyertet.

44. Az 1828. évi összeírás adataiból az derül ki, hogy Kecskemét fontos gabona eladó-ill. vásárlóhely volt, de ennél még mindig jelentősebbek voltak az állatvásárai. A Kunság települései itt adták el állataikat, s itt adtak el, vagy vásároltak gabonát. Az összeírást elemzők megállapításai szerint ekkor 21 kereskedő volt Kecskeméten. Ismerve a zsidó népesség kiemelkedő szerepét a nem hivatalos kereskedők között, közvetett mutatóként az ő számukat is megadták. Kecskeméten 1828-ban 316 zsidó élt. Nagy valószínűséggel tehát kereskedelemmel 1828-ban a lakosság 1%-a foglalkozott. A legforgalmasabb vásáros helyeknek Magyarországon azok a települések számítottak, ahol a kereskedők átlagos száma 69, a zsidóké pedig 418 volt. (Összehasonlítva a kereskedők száma Szegeden 309, a zsidóké 754, Baján ez az arány 113, 593.) A piacközpontok közül a kereskedők és a zsidó lakosság aránya a népességhez viszonyítva általában a nagyforgalmú, ill. gabonavásáraikról híres településeken volt a legmagasabb, és az állatvásáraikról nevezetesebben a legalacsonyabb. (Az 1847/48. évi népszámlálás Kecskeméten 389 zsidó férfilakossággal számol.) A feltehetően kereskedelemmel foglalkozók aránya Kecskeméten tehát nem változott 1828-hoz viszonyítva, 1848-ban is 1%-a a lakosságnak.

Gyár és gyártelep alig volt Kecskeméten ebben az időben. Egyetlen egy szesz- és ecetgyár működött csak a 19. század közepén. Nem számítottak annak az ekkor szép számmal működő nagykerékű szárazmalmok — a város belterületén az 1820-as években 60 ilyen volt Kecskeméten —, és a városszéli szélmalomok sem. Nem minősültek gyárnak az olajsajtoló kazánok sem, pedig ilyenek is szép számmal voltak Kecskeméten. Az 1848-as vagyonösszírás szerint 79 kazántulajdonossal és 71 malomtulajdonossal lehetett számolni. A választói névjegyzékbe — tehát azok közé, akik politikai jogukkal élni is kívántak — gyártulajdonosi alapon senkit nem írtak össze. A tulajdonosok itt is inkább a földterületüket, mint vagyont, tartották értékesebbnek, ami gazdavoltukat igazolta. Jellemző volt ugyanis az, hogy a nagyobb földterülettel rendelkezők bírtak földjük mellett még malommal és kazánnal.

Lehetőséget adott a választójogi törvény a jövedelmükből élőknek is a követválasztásbani részvételhez, ezzel újabb réteget kapcsolva be a politikai küzdelmekbe. A jövedelem cenzusát a törvény így szabta meg: *„Kik, habár a fentebbi osztályokba nem esnek is, saját földbirtokból, vagy tőkájükből eredő 100 ezüst (250 váltó)forint évenkénti állandó, s biztos jövedelmet kimutatni képesek.”* (1848: V. tc. 2. § c. bekezdés)

Nem tartották szükségesnek a város előljárói egy újabb követválasztásra vonatkozó *„Rendszabály”* kiadását, hogy hogyan értelmezzék a város lakói a törvényt pontokat, hanem szószertint kinyomtatták a törvény szövegét. Csak feltételezhetjük, hogy a jövedelem alapján választásra jogosultak esetében is azokat a kritériumokat alkalmazták, amelyek a *„Kecskemét város Tisztújítására vonatkozó Rendszabály”*-ban fogalmazták meg. Eszerint: *„Ezen pontra nézve megjegyeztetik, hogy mivel a haszonbéres birtokok, milyenek a lakosok irányában még Borbás, Szent-király és Alpári puszták is tekintendők, az a) alatti képesítő rovatba (birtok) nem számíthatók: itt vétetnek figyelembe, és pedig egyformaság tekintetéből,- Borbás-, Szent-Király-, alpár és ága-*

*segyházi pusztabeli részbirtokok... minden holdja után biztos jövedelemként 5 vfrt, a többi ideiglenes haszonbéres birtokok holdja után pedig 1 vfrt, végre minden darab ló, vagy marha után 10 vfrt, minden darab birka után 1 vfrt vétessék fel.*⁴⁵

A jövedelmi választási alaponál vették tehát számításba a haszonbéres földeket és az állatvagyonot. A tizedenként és házanként felvett vagyonösszeírásban feltüntették a haszonbéres föld nagyságát, a szarvasmarha-, ló- és juhállományt is. (A sertések számát, ami szintén szerepel az összeírásban a választási jövedelmi alaponál nem vették figyelembe.)⁴⁶

A vizsgált adóalapösszeírás szerint a nem nemes gazdák (3.590 háztartás) kezén mintegy 105.9315 hold haszonbéres földterület halmozódott fel 1848-ra. (Ennek háztartásokra lebontott megoszlását L. a VII. táblázatban.)

45. BKML IV. 1601/b Kecskemét város Tanácsának iratai Tisztújítási iratok 1848.

46. A „község nevében” a tanács szerezte meg a pusztákat örök áron, vagy haszonbérbe a „helybeli lakosok felsegítésére”, s azokat jórészt azok között osztotta ki, akik a legtöbbet ígérték érte, vagy alkalmasnak találtattak rá. A haszonbéres földeket a lakosok nem használhatták fel nyereszkesedésre, egymás között nem adhatták-vehették a tanács jóváhagyása nélkül és pénzzel se terhelhették meg, egy 1836. évi rendelkezés szerint. (Kecskemét szabályrendeletai 2. köt. 469. o.) Tiltották haszonbéres földek idegeneknek való átadását is, a tiltó rendelkezés megszegőit szigorúan büntették. (1840-es szabályrendelet.)

A tilalmak megszegőitől elvett földet más „földnélküli szűkös itt-lakosnak” adták át. A tanács tudta és beleegyezése nélkül semmiféle szerződést nem köthettek a város lakói haszonbéres földjükre vonatkozóan. (1845-ös szabályrendelet.) A haszonbéres földek örökölhetőek voltak, elsősorban férfi ágon „mindaddig, még valamely család férfi örökösöket számlálhat”, ezen túl lányágon is.

Haszonbéres földterületek megoszlása (hold)

Tized	0	1-50	51-100	101-200	201-300	301-400	401-500	500 felett	Házt. száma
1.	235	11	25	24	3	7	2	3	310
2.	208	7	23	18	4	3		1	264
3.	232	12	23	25	7	1	2	1	303
4.	234	15	33	25	3		2		312
5.	194	11	33	27	6	4	1		276
6.	216	20	40	32	4	4	1		317
7.	216	14	33	35	12	3	2		315
8.	239	12	24	14	8	2	2	1	302
9.	225	24	53	23	8	1	2		336
10.	350	23	44	23	2	2	2		446
11.	346	14	38	8		1	1	1	409
össz.:	2695	163	369	254	57	28	17	7	3590

A háztulajdonos parasztpolgárok jó része, mintegy 75%-a egyáltalán nem rendelkezett árendás földdel. Ha hozzászámítjuk azt a 163 háztartást, amely 1–50 holdig terjedő haszonbéres földdel bírt, azt látjuk, hogy a háztartások 80%-a csak jövedelme alapján nem kaphatta volna meg a választójogot, mivel ehhez minimum 50 holddal kellett volna rendelkezniük. Figyelembe véve, hogy az évi jövedelemnek 100 ezüst — 250 váltóforintot el kellett érnie. Ezt viszont — 5 vfrt jövedelemmel számolva holdanként — csak 50 hold haszonbéres földnagyság biztosíthatta. (Az állatok után számított jövedelmet itt most figyelmen kívül hagyva.) Csak ebből az 50 holdnyi, vagy annál kisebb haszonbéres földből megélni azonban teljességgel lehetetlen volt.

Viszonylag szép számmal bírtak 51–100 hold határu árendás földet (369 háztartás, az összeirtak 10%-a) és 101–200 holdnyit (245 család, 7%). A családoknak tehát 17%-a igen szerény megélhetést biztosíthatott magának csak az árendás földjéből is. Mindössze 109 parasztagazda, 200 hold feletti birtokkal, az összeirtak 3%-a tudott volna kizárólagosan a haszonbéres földjének jövedelméből megélni. Csupán haszonbéres föld alapján tehát — az 50 hold birtoknagyság felettiek — 732 családfő kaphatott volna választójogot. Ebből azonban le kell számítanunk a nő családfőket.

A jövedelmi alaphoz számították be még az állatállományt. A lovak és a marhák után darabonként 10–10 vfrt jövedelemmel számolhattak

az összeírók, míg a juhok után egyenként 1 vfrt-ot. 1.990 db marha, 2.625 db ló és 16.531 juh volt a házzal bíró nem nemes háztartások tulajdonában Kecskeméten 1848-ban.⁴⁷ Hogyan oszlott ez meg háztartásonként? (L. VIII. táblázat)

47. Ez a mennyiség a korábbi századokhoz viszonyítva az állatállomány jelentős csökkenését mutatja. A 19. század közepére tehát a földművelés nagyarányú előretörését figyelhetjük meg az állattenyésztés rovására. A fenti számok azonban nem tükrözik a városban akkor jelenvolt állatok összes számát. Gondoljunk csak a nemesek nem lebecsülendő állatvagyonára és magának a városnak az állatvagyonára.

Már a 18. század végén meghatározta a város előljárósága, hogy bizonyos nagyságú földterület mellett mennyi állatot tarthatott valaki. Egy 1798-as rendelkezés szerint 20 hold föld mellett 60 juhot tarthatott az illető birtokos, emellett a „közterhek viselésére” 3 lovat. „100 zsák avagy hold föld vagyon birtokában 300 juhot, 4 ökröt és 3 lovat” engedélyeztek.

200 zsák föld mellett 550 juhot, 6 ökröt, 3 lovat

300 „   750 juhot, 8 ökröt, 3 lovat

425 „   1000 juhot, 12 ökröt, 4 lovat

bírhattak a kecskemétiak. (Kecskemét szabályrendeletei 2. köt. 71-73. o.) Akiknek a városban nem volt házuk, sem földet, sem juhot nem bírhattak. Ezt a rendelkezést még a 18. sz. végén hozták, de megújították 1810-ben és 1819-ben is. A marhák számára akarták ekkor megkímélni a legelőket, ezért szabtak határt a juhtenyésztésnek.

A nem nemes lakosok állatállományának megoszlása az adóalapösszeírás alapján

Tíz.	Marha				Ló				Juh							
	0	1-10	11-20	20 felett	0	1-10	11-20	20 felett	0	1-50	51-100	101-150	151-200	201-300	301-400	400 felett
1.	253	52	3	2	199	109	2		286	10	6	4	1	2		1
2.	214	47	2	1	192	72			253	5	4	2				
3.	233	66		4	207	93	2	1	280	12	6	3	2			
4.	261	49	1	1	225	85	1	1	293	11	5	1	2			
5.	214	61		1	179	96	1		249	12	9	5	1			
6.	254	62	1		208	109			306	5	6					
7.	249	58	6	2	191	122	2		279	9	15	10		2		
8.	269	32	1		214	87	1		283	8	6	2	3			
9.	285	51			249	87			325	8	3					
10.	406	39		1	329	117			409	28	5	3	1			
11.	375	34			331	78			397	11	1					
ö.:	3013	551	14	12	2524	1055	9	2	3360	119	66	30	10	4		1

Kecskeméten az összeírt 3.590 háztartásból mindössze 577-ben (16%) tartottak szarvasmarhát. Kisebb fajta csordával — 20-nál nagyobb számú marha esetén — mintegy 12 gazdaság rendelkezett. Az összeírtak döntő többsége, 84%-a azonban nem birt jármos ökörrrel, ill. fejőstehénnel. A szarvasmarhák összeírt kis mennyisége azt mutatja, hogy a 19. század közepére a nagyállattenyésztés visszaszorult, s a szarvasmarhákat egyre inkább az igavonás és a tejszükséglet fedezése céljából tartották. A lovakat sem kizárólag tenyésztés céljából tartották már a 19. század közepén, inkább az előfogat teljesítésénél, a közlekedésnél, a szállításnál voltak nélkülözhetetlenek. Az összeírt családfők 70%-a (2.524 fő) azonban a feltétlen szükséges loállománnyal sem rendelkezett. A parasztpolgár családoknak mindössze 30%-a tartott lovat. 1-10 db közötti loállományt 1055 családfő mondhatott magáénak. Csak kilencnek volt 11-20 db szám közötti lova, 20-nál több ló összesen két családnál volt kimutatható. A számok együttesen tehát azt igazolják, hogy a nagyállattenyésztés a 19. század közepére jórészt

visszaszorult Kecskeméten, s a földművelés, adózás (előfogat) és a közlekedés igényeinek kielégítésére korlátozódott.

A korlátozó rendelkezéseknek volt köszönhető, hogy kevesen tartottak juhot is. A családok 94%-a nem foglalkozott juhtenyésztéssel. 119 családnál (3%) volt kisebb juhállomány: 1–50 db juhszám. 50-nél nagyobb számú juhállománnyal 111 család bírt. (150–200 db-os állománya 10 családnak, 200–300 db-os állománya 4 családnak volt és mindössze 1 családban volt 400 db feletti juhszám.)⁴⁸

Igen sokszínű a kép tehát — az összeírt háztartásokat illetően — a jövedelem szempontjából is. Annak megállapítására, hogy pusztán jövedelmükből hányan és milyen szinten tudtak megélni a 19. század közepén Kecskeméten, a dolgozat nem vállalkozhatott. Arra viszont igen — a számítógép segítségével —, hogy jövedelmük alapján hányan tarthattak számot választójogra. A számítások szerint mintegy 1.887 családfő léphetett volna fel választójogi igénnyel jövedelmét figyelembe véve. (Természetesen a nőket kivéve. Ez a szám azonban még bővül azoknak a nemeseknek a számával, akik jövedelem alapján is nyerhetek választójogot.)

Ez elég jelentős szám még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy közöttük olyanok is vannak, akik a birtok alapján is számíthattak választójogra. Kizárólag jövedelem alapján azonban összesen 1.225 gazda kaphatott választójogot. Megdöbbentő, hogy ezen az alapon ugyanakkor mindössze 9-en vétették fel magukat a választói névjegyzékbe. Legnagyobb arányban ezen a rétegen belül mutatható ki a felkészületlenség, a törvények megértésének hiánya, vagy egyszerűen a bizalmatlanság, bizonytalanság. Nem hittek abban, hogy a jövedelmük — a nem tulajdonosi létük — jogot adhat nekik a politikai életben való részvételhez, hogy érdekeiket ők is kifejezésre juttathatják a választásokon. A kor szemléletében gyökerezett, hogy csak a saját föld megléte tett valakit kizárólagos birtokossá. A gyakorlatban ugyanis még mindig élt az a szokás, hogy a tanács elvehette a haszonbéres földet attól, aki nem fizette rendesen a bérleti díjat, és más, megbízhatóbb egyénnek adhatta belátása szerint. Ennek a rétegnek is biztosítva volt tehát a

48. Csernus Mihály 650 db juhot tartott, mellette azonban volt 222 hold szántója, 600 hold árendás földje, 8 kapa szőlője, és 2 malma is. A gazdálkodásban 2 szolga segített, a ház körül 2 szolágló dolgozott. A juhok mellett jelentős volt a nagyállatállománya is.: 10 db jármos ökör, 2 fejős tehén, 4 hámos ló, 6 méneses ló. Mindehhez a városban 650 négyszögöl fundusos ház társult.

A tiltó rendelkezések ellenére olyan is volt már ebben az időben, aki föld nélkül tartott állatot. Pl. az 1. tized 41. hsz. alatt Balla Jánosnak házán kívül csak 1 1/2 kapa szőlője volt, voltak viszont állatai: 2 db jármos ökör, 2 db ló és 110 db juh. Döntő többségében azonban azoknak volt nagyobb juh- és nagyállat-állománya, akik jelentős földterülettel is rendelkeztek.

lehetőség a választáson való részvételre, rajta is múlt, hogy nem tudott, vagy nem mert élni vele.

A nemesek személyre szóló választójoga mellett, a vagyoni szempontokon túl, 1848-ban először biztosítottak törvényesen jogot Magyarországon a közélet alakításában való részvételhez az értelmiségnek. Hogy a kor kiket tartott értelmiségnek az a választójogi törvény szövegében egyértelműen megfogalmazódott: „*a tudorok [orvosdoktorok], sebészek, ügyvédek, mérnökök, académiái művészek, tanárok, a magyar tudós társaság tagjai, gyógyszerészek, lelkészek, segédlelkészek, községi jegyzők és iskolatanítók*” tartoztak ehhez a réteghez. (1848: V. tc. 2. §. (bekezdés) Az értelmiség fogalma tehát erre az időre pontosan meghatározható, objektív képesítéshez kötött fogalkozásokhoz kapcsolódott.

Sajnos, hogy erre a rétegre vonatkozóan sem maradtak fenn egyértelmű adatok, statisztikai jellegű források.

A leghagyományosabb értelmiségi pálya a korszakban még a lelkészi pálya volt, a tömegek vallásos világképe miatt. De már velük szemben is — a hagyományos funkciókon túl — új igények fogalmazódtak meg. Mint magas fokon képzett értelmiség — főleg a falusi közösségekben — bizonyos népművelési feladatokat is elláttak. A lelkészek mellett a magyar értelmiség leghagyományosabb és legszélesebb rétegét az ügyvédek alkották, ideértve a jogvégzetek népes csoportját is, akik az ügyvédi oklevelet nem szerezték meg. De idetartoztak a hivatásos bírák, ügyészek, a központi hatóságok és a törvényhatóságok hivatalnokai is. „*Ilyen kiterjedt voltánál fogva, szinte át-, meg átszöve a magyar társadalom leghagyományosabb, legjellegzetesebb és legfontosabb intézményeit és ezáltal döntően befolyásolva e társadalom egész értékrendszerének kialakulását, e jogászai képzettségű és műveltségű réteget joggal tekinthetjük a kor magyar értelmisége gerincének.*”⁴⁹ A megyei és városi igazgatás jogi képzettségű egyéneket igényelt legalábbis felsőbb szinten. Az igazgatás diferenciáltságától függött a hivatalnoki réteg létszáma. A legnagyobb számú munkahelyeket kínáló pályákon (jegyző, írnok, hivatali kezelő személyzet) azonban az 1830-as évekig nem követelték meg a főiskolai, s a középiskolai képzettség oklevéllel történő igazolását. Kecskemét város tanácsának minden tagja törvénytudó volt ebben az időszakban és 3 kivételével

49. VÖRÖS Károly: (A modern értelmiség kezdetei Magyarországon = Valóság) 1975.10. sz. 1-20. o.

ügyvéd.⁵⁰ A város bővelkedett jogvégzett ifjakkal. A református kollégium főiskolává fejlesztése az 1830-as években kezdődött meg, s már „1836-ban a középtanodai osztályok tanulói kívül 105 hallgatója volt a philosophiai, juridicai és theológiai tudományoknak. 1840-ben a filozófusok száma 148, a joghallgatóké 33, a teológusoké pedig 18 volt.”⁵¹ Az ügyvédek száma annak ellenére nőtt, hogy országszerte szigorították a magasabb egyetemi, vagy főiskolás évfolyamba lépés feltételeit. Tiszteletbeli — fizetés nélküli, vagy minimális tiszteletdíj mellett — sokan vállaltak állást Kecskemét tisztikarában is, évekig várakozva, míg egy-egy állás megürült. Üresedés esetén nem volt ritka az öt-hat pályázó egy állásra. Irnoki állásokon ekkor — de később is — sokszor hites ügyvédek fogaltak helyet.

A mezőgazdasággal, a mezőgazdasági árutermeléssel függött össze a műszaki értelmiség kialakulása. A földesúri táblák, célszerűen művelhető birtoktestek kialakítása, vagy a földterületek megfelelő beosztása, a földméréssel, a város- és vízszabályozással kapcsolatos teendők egyre erőteljesebben igényelték kulturmérnökök alkalmazását. Jellemző, hogy Kecskeméten pl. 1848 előtt földmérőt alkalmaztak e teendők ellátására, 1848-ban a tisztújításkor azonban okleveles mérnököt választottak Horváth György személyében.

A természettudományos ismereteket igénylő másik nagy foglalkozási csoport az orvosi. A gazdasági és társadalmi fejlődéssel megnövekedtek országszerte a közegészségügyi igények. Az igények rétegződését tükrözi az egészségügyi személyzet differenciálódása. A korszakban már korlátozták a magas szintű képzést nélkülöző borbélyok, felcserek tevékenységi körét, társadalmi rangjuk leértékelődött. Az egészségvédelem azonban jórészt népvédelmi (adózó fél), munkaerővédelmi színezetet tükrözött, nem belső igényként lépett fel. Az orvosok szerepének jelentősége mutatkozott meg abban, hogy pl. Kecskeméten 1848-ban a városi orvos fizetése azonos nagyságú volt, mint a városi főügyészé, egyaránt 750 váltóforint. Volt már állatorvos is a városban (Posta Pál), községi szinten azonban még nem foglalkoztatta a város vezetőit az állategészségügy. (Csak 1861-ben rendszeresítették városi állatorvosi állást.) Az orvosok, gyógyszerészek, mivel a lakossággal sokoldalú kapcsolatba kerültek, sokszor a helyi polgári politikai s kulturális érdekek szócsöveivé váltak.

A 19. század első felében a szakképzettséget igénylő foglalkozások bővülésével kitágultak az oktatásügy hatósugarai, több iskolára, több tanárra lett szükség. Az oktatási pályán belül az értelmiség létszámát

50. LIPÓTY Sándor: (Kecskemét th. város birtokszerzése és a sz. kir. városság kérdése. Szeged) 1935. 34. o.

51. ANTALFFY 278. o.

mégis a népiskolai tanítók számának növekedése emelte meg. 1840-ben Kecskeméten mintegy 2.576 tanulót tartottak nyilván. A városban a két nagy egyház — a r. katolikus és a református — iskoláiban folyó oktatómunka az egész lakosság művelődési szintjének emelésére is kihatott. „A parasztgazdák írni, olvasni általában tudnak — inkább csak a tanyasiak az analfabéták —, fiaikat sokan iskoláztatták, papi, tanári, ügyvédi pályára nevelik, s ezzel a honoráciorok osztályába való felemelkedésüket elősegítik” — írta egykorabeli utazó.⁵²

Források hiányában nehéz megállapítani, hogy az értelmiségen belül milyen volt a nemesek aránya. Rácz István megállapítása szerint azonban a kor értelmisége többségében még a nemesi társadalomból származott. A feudalizmus utolsó társadalomszervező tevékenységé-ként — mint a nemes és jobbágy közötti közbenső kategória — egyre növekvő számban jelent meg értelmiségi, szellemi pályákon a nem nemesi világi értelmiség. Számuk növekedéséhez lendületet adott az 1844: V. tc., mely kimondta, hogy a közhivatalok betöltésénél a nemes-ség hiánya akadályul nem szolgálhat. (Szép példa erre a kecskeméti Simonyi János karrierje, aki szűcs mester fiaként lett először ügyvéd, majd városi tanácsnok, s végül országgyűlési képviselő.) A honoráció-rok politikai helyzetének, jogainak intézményes szabályozása a polgári forradalom győzelmével konkretizálódott.

A választójogosultság megállapításához alapul szolgáló vagyónösszeírás sajnos nem tüntette fel következetesen az értelmiségi foglal-kozást űzőket. A megjegyzés rovatban összesen 30 esetben szerepelt a „honoratior”, vagy „hon.” bejegyzés. A név mellett sem tüntették fel minden esetben az értelmiségi mivoltukat, inkább csak a városi előljá-rósági tagságra utaltak.

Pontos adataink a 19. század eleji kecskeméti értelmiségről nin-csenek. Egy 1847-es jelentés szerint⁵³ a diplomások megoszlása a városban ebben az időben a következő volt:

„ügyvéd	40
— a tisztviselőkön kívül —	
orvosok és seborvosok:	6
gyógyszerész:	2
tanító:	30

Ez összesen 78 fő. Sajnos ezt sem tekinthetjük megbízható forrás-nak, mert nem tünteti fel pl. a mérnököket, holott ekkor már voltak oklevés mérnökök Kecskeméten. A tanácsülésen hirdették ki abban az

52. ANTALFFY 280. o.

53. BKML IV. 1526 l. téka

időben a diplomákat. Ezekből tudjuk, hogy Kun Kálmán nérnöki diplomáját 1845. április 14-én jelentették be, mérnök volt Horváth György is, akit 1848. júniusában városi mérnöknek választottak meg. Nem megbízható a jelentés az orvosok számát illetően sem, mert az 1837-1844 közötti tanácsuléseken több mint 10 orvosi diplomát hirdettek ki, míg a jelentésben csak 6 orvos szerepelt.

A vizsgált vagyonszeírás még kevesebb lehetőséget adott a korabeli értelmiségi réteg számának megállapításához. (Igaz nem is ebből a célból készült.) Összesen 17 tisztviselőt, 12 ügyvédet, 1 mérnököt, 4 orvost és 4 tanítót jelöltek be. Az 1847-es jelentés ennél jóval többre utal, holott — láttuk — ez sem vett fel mindenkit.

Az értelmiség számának és rétegződésének vizsgálatához sem megfelelő forrás tehát a vagyonszeírás. Több más forrás bevonásával lehetne csak képet kapni a városi társadalom kultúrahordozó, kultúrateremtő elemeiről.

Az összeírás szerint mindenestre 38 fő értelmiségi cenzus alapján is nyerhetett választójogot, kizárólag e cenzus alapján azonban összesen 11 fő. A joggal élni kívánók száma ennél érthetően jóval több volt. Az összeíró bizottságok előtt ugyanis 91 fő jelentette magát, hogy értelmiségi alapon jelentkezik a választók sorába. Ez a számbeli eltérés egyrészt a pontatlan összeírásból ered, másrészt abból, hogy az összeírás a háztulajdonosokat tüntette fel névszerint, nem fordított figyelmet a hozzátartozó családtagra, annak foglalkozására. Így a háztulajdonos apával, vagy anyával egy háztartásban élt értelmiségi fiú már kaphatott választójogot. (Így pl. a 336. házsám alatt Vékony Péterné asszonyt és fiát írták össze csak a vagyont tüntetve fel, a választói névjegyzékben ugyanilyen házsám alatt Vékony Károly van felvéve értelmiségi jogalpnál.) Előfordult, hogy a felsőbb iskolát végzett személy nem saját házában lakott, így összeírásban nem szerepelt. A lelkészeket sem tüntette fel a vagyonszeírás, a választói névjegyzékben ugyanakkor pl. a 2. tizedben 3 lelkészt, a 4. tizedben 4 lelkészt találunk.

A választói névjegyzékben feltüntetett értelmiségiek viszonylag nagy száma azt mutatja, hogy ez a réteg felismerte és igényelte politikai jogait.

Áttekintve az egyes cenzuskritériumokat és az azok alapján választójogot nyertek számát, összegzésként megállapíthatjuk, hogy — az összeírás alapján — választásra jogosult volt 1848-ban Kecskeméten:

régi jogon:	117 fő
birtok alapján:	708 fő
jövedelem alapján:	1887 fő
ipar:	139 fő
értelmiségi alapon:	38 fő
Összesen:	2889 fő.

Ez azonban nem valós szám, a *plurális választójogot* tükrözi, mert minden alapnál számbavettük azokat, akik az adott cenzushatárt meghaladták, vagy a kritériumoknak megfeleltek. Így pl. a birtok alapján nyerhető választásra jogosultak között nemcsak a birtokos gazdák, hanem a birtokos nemesek is számításba jöttek. Ugyancsak szerepeltek az iparnál és az értelmiségi alapnál, ha vagyonuk, birtokuk mellett még ipart űztek, vagy értelmiségi pályán tevékenykedtek. Ugyanakkor viszont a jövedelem alapján választásra jogosultak között nem szerepelnek, de szerepelhettek volna, a nemesek, mert a vagyonösszeírás nem tüntette fel haszonbéres földjeiket és állataikat.

A jövedelem alapján választásra jogosultak között szerepelnek viszont azok a parasztgazdák, akiknek saját földjük mellett árendás földjük és meghatározott negységű állatállományuk volt. Ugyanígy az iparosok között is fel vannak véve, ha iparral is foglalkoztak, vagy ha a birtokuk mellett értelmiségi tevékenységet folytattak.

A nemeseknek, a vagyonos nagygazdáknak, gazdag iparosoknak és a tehetős értelmiségnek tehát a törvény többszörös választójogot biztosított.

Nézzük meg, hogy a jogosultak és a joggal élni kívánók aránya hogyan alakult: (L. IX. táblázat)

Választásra jogosultak és a névjegyzékbe felvettek száma tizedenként

Tíz.	Régi jog		Tulajdon		Jövedelem		Ipar, keresk		Értelmiségi		Össz. jog.
	*	**	jog.	névj.	jog.	névj.	jog.	névj.	jog.	névj.	
1.	13	1	79	78	167	1	15	22	3	15	277
2.	21	3	87	79	150	3	16	17	8	16	282
3.	16	2	92	76	188	1	21	8	8	6	325
4.	19	5	84	74	191		20	5	2	13	316
5.	18	3	73	71	161	1	12	11	1	13	265
6.	6		67	47	178	1	12	15	5	12	268
7.	16	3	68	86	163	1	17	38	5	9	269
8.			49	47	142	1	7	10	3	7	201
9.	4		19	37	148		1	7	1		173
10.	2		49	30	194		10	10			255
11.	2		41	24	205		8	9	2		258
össz:	117	17	708	649	1887	9	139	152	38	91	2889

Ha a jogosultak száma nem is teljesen fedi a valóságot — éppen a plurális jog miatt és az összeírás hiányosságai miatt — megállapítható, hogy régi jogon, tehát a nemesség ezen az alapon alig élt politikai jogával. Legtöbben a birtokot, a tulajdont választották jogalapnak. A birtok alapján jogosultak — tehát a birtokos gazdák és a nemesek — 91%-a gyakorolni is kívánta képviselő-választási jogát. A legnagyobb réteg, a jövedelmükből élők szinte egyáltalán nem ismerték fel a lehetőségeiket, nem éltek újonnan nyert politikai jogukkal. (Még akkor is igaz ez, ha figyelembe vesszük, hogy az 1.887 jogosult között voltak birtokosok is.)

Az iparosok, kereskedők, valamint az értelmiség választójogosultságának számszerű adatai a forrás eltérő jellege miatt nem kellően megalapozottak.

- * jogosult
- ** névjegyzékbe felvett

Érdeemes megnézni a választói névjegyzékbe felvettek megoszlását képezítési alap és választási kerületek szerint. (L. X. táblázat)⁵⁴

X. táblázat

A névjegyzékbe felvettek képezítési alap szerinti megoszlása

Képezítési alap	I. kerület	II. kerület	Összesen
birtok	324	325	649
ipar, kézmű	45	101	146
gyár			
kereskedelem	5	1	6
jövedelem	5	4	9
értelmiség	48	43	91
régi jog	13	4	17
összesen:	440	478	918

Azt látjuk, hogy nagyjából azonos arányban írták össze a választókat az első és a második kerületben. Megegyezik a birtokkritérium szerint választásra jelentkezők száma. Az egyedüli lényeges eltérés a két kerület között az iparos, kézműves rétegnél van. A második kerületben több mint kétszer annyi iparos ismerte fel a törvényadta lehetőséget és kívánt élni választójogával.

Mivel a választásra jogosultak — elemzett módszer szerint megállapított — száma, 2.889 fő, bizonyos szempontból nem fedi a valóságot, nem érdektelen megnézni, hogy kizárólag egy képezítési alapon (tehát csak régi joggal, vagy csak birtok alapján stb.) hányan voltak jogosultak a választásra. Az összeírás alapján a csak egyféle joggal képezíthetők száma a következőképpen alakul:

Csak régi joggal volt jogosult:	23 fő
Csak birtok alapján:	126 fő
Csak jövedelem alapján:	1225 fő
Csak ipar alapján:	18 fő
Csak értelmiségi alapján:	11 fő
Összesen:	<hr/> 1403 fő

54. Az I. kerületben felvett választói névjegyzékben 4 személynél nincs jelölve a képezítési alap, a II. kerületben 1 főnél. $915 + 5 = 923$ fő tehát a névjegyzékben szereplő egyének száma.

A jogosultak több mint felének tehát többszörös jogon biztosított lehetőséget a törvény a politikai jogok gyakorlásához.⁵⁵

A számítások szerint:

1 szeres választójoga volt	1.403 főnek	(1.403)
2 szeres választójoga volt	570 főnek	(1.140)
3 szoros választójoga volt	96 főnek	(298)
4 szeres választójoga volt	12 főnek	(48)
		<hr/>
		(2.889)

Valószínű, hogy a kettő között volt az igazság, tehát az összes jogon szerzett és a csak egyszeri jogon összesített választásra jogosultak száma között van a tényleges választásra jogosultak száma. A plurális jogon és a csak egyszeri alapon választásra jogosultak közép-aránya ($2.889 + 1.403 = 4.292$, ez osztva 2-vel) 2.146 fő már egy elfogadható létszámot mutat.

Ezt a valószínűbb számot - a 2.146 választásra jogosult személyt - látszott igazolni egy másik forrás, ami azonban már a választások lezajlása után keletkezett.

1848. június 30-án, tehát már a követválasztások befejezése (június 18., június 25.) után vette a tanács Fényes Elek levelét, melyben az Országos Statisztikai Hivatal igazgatója azt kérte a város előljáróságától, terjesszék fel hozzá az országgyűlési követválasztási képességgel bírók számát. A tanács a tizedbeli tanácsnokoknak tette kötelességévé, hogy tizedjeikben „a követválasztói, úgy szinte a tisztviselők választói képességével bíró egyéneket az adó alá összeírási jegyzőkönyv használata mellett” írják össze és felterjesztésre mutassák be.⁵⁶

55. 4 alapon volt választójoga pl.: az 1. tizedben 27. hsz. Ns. Ferenczi Lászlónak, — régi jogon, birtok, jövedelem, ipar alapján —, ugyancsak Ns. Örhalmi Antalnak — 3. tized 850. hsz. —, Ns. Deák Mihálynak — 4. tized, 1111 hsz. —, Ns. Szeless Zsigmondnak — 5. tized 1470. hsz. —, stb.

56. BKML IV. 1504/a Tanácsülési jegyzőkönyv 1848. június 30. 1782. sz. Csak lassan készültek el a névjegyzékek. Általában július végén adták be a tanácsnokok a listákat. Decsy János tanácsnok pl. a 3. tizedben összeírtakat tartalmazó jegyzéket július 15-én készítette el ("összeírta Kecskemét július 15-én Decsy János tanácsnok"). A 4. tizedét július 13-án készítette el Keresztes János tanácsnok, de volt, aki augusztus 3-án, sőt olyan is, aki augusztus 18-án készült el a munkával. BKML IV. 1604. II. téka 3., 5., 7., 11., 13., 15., 17., 19. számú iratok.

A névjegyzékek két tized kivételével megmaradtak , az 1. és 7. tizedé hiányzik. (A 9 meglévő névjegyzék közül ötön tüntették fel az összeírás időpontját.) A jogosultak utólagos névjegyzékében a házszám, a választásra jogosult nevén kívül a törvényességi alap szerepel, tehát, hogy milyen joggal nyert az illető választójogot. Összehasonlítva a számítógép adta adatokat a korabeli, utólagos összeírásokkal, a következő képet kapjuk: (L. XI. táblázat)

XI. táblázat

Választásra jogosultak az összeírás és a névjegyzék szerint

Tized	Választásra jogosultak a számítógép adatai szerint	Választásra jogosultak az utólag készült névjegyzék szerint
1.	277	?
2.	282	233
3.	325	267
4.	316	253
5.	265	187
6.	268	240
7.	269	?
8.	201	159
9.	173	143
10.	255	134
11.	258	207
össz.:	2889	1823

Több mint ezer fővel meghaladja az általunk számolt jogosultak száma a választások után összeírt jogosultak számát. (Itt azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a 2.889 fő között a többszörös jogot nyertek is benne foglaltatnak.) A csupán egyszeres joggal választójogosultak (1.403 fő) számánál viszont több az idő utáni jegyzékben

szereplők száma. Ha az egy tizedre jutó átlagszámot (1823 : 9) 202-t duplán hozzáadjuk az utólag készült jegyzékben összeírt jogosultak számához — azért duplán, mert az 1. és a 7. tized jegyzéke hiányzik -, talán a *legvalószínűbb számát kapjuk meg a követválasztásra jogosultaknak, s ez 2.227 fő.*

Ez a lakosság 5,5%-a. A választásra jogosultak lakossághoz viszonyított aránya a szakirodalom szerint országosan 7–9% körül mozgott.⁵⁷ (A választási előkészület fejezetben említett néhány helység példája is ezt tükrözi, ugyanis Szentesen 7%, Cegléden 9%, Jászberényben 8% Győrött 8%, Nyíregyházán 8% volt.) Ennek az arálynak Kecskemét alatta maradt. Ez azt jelenti tehát, hogy a város társadalm szerkezete erősen paraszti színezetet mutatott a 19. század közepén. A polgárosodás kezdeti szakaszáig sem jutott el ekkorra Kecskemét. A város társadalm szerkezetéből következett tehát, hogy alacsony volt a választásra jogosultak száma.

A város lakosságának nagy része nem szólhatott bele a közélet alakításába, a politikai jogokon kívül rekedt. S még ennek a kis rétegnek is, aki rendelkezett politikai jogokkal, jelentős hányada nem ismerte fel érdekeinek a választás általi kifejezhetőségét. A jogosultaknak — 2.227 fő — csak 41%-a (923 fő) élt jogával, jelent meg az összeíró bizottságok előtt, s vétette fel magát a választói névjegyzékbe. Több mint a fele azonban távol maradt a választásoktól. A fennmaradó kis réteg már könnyen befolyásolhatta, mint ahogy befolyásolta is a választás kimenetelét.

A bevezetőben feltett kérdésre — tehát, hogy a város társadalm szerkezetéből következett-e az összeírtak igen kis száma, vagy az érdektelenségnek, a tájékoztatásban elkövetett mulasztásoknak, vagy egyszerűen az országosan tapasztalt körülményeknek volt betudható — a következő választ adhatjuk. Az okok között két csoportot különböztethetünk meg. Az első csoportba az *országosan is jellemző indokok* tartoznak. Eszerint a választásoktól való nagyarányú távolmaradás Kecskeméten indokolható azzal, hogy az összeírások és a választások a legnagyobb dologidőre estek, a lakosság félt az összeírásoktól, tartva egy új adókvetéstől. Nem értették a különbséget a tisztújításhoz való összeírás és a követválasztáshoz való összeírás között (ne feledjük, a nemzeti őrseregbe való összeírás is ekkor folyt), nem értették a választás fontosságát (politikai iskolázatlanság), az országos események

57. HORVÁTH Róbert: A magyar választások a statisztika tükrében, ill. RUSZKAI Miklós: Az 1945. előtti magyar választások statisztikája c. cikkekben 7,1%-ra teszik a választójogosultak országos átlagát. Csizmadia Andor: A magyar választási rendszer 1848/49-ben c. munkájában — a fellelt források alapján arra a következtetésre jutott, hogy „a jogosultak száma a 7%-ot jelentősen meghaladta, s valószínűleg a 10%-ot is megközelítette.” (Csizmadia 1963. 105. o.)

gyors változása megkövetelte az országgyűlési választások minél gyorsabb lebonyolítását (a lakosság tájékoztatására kevés idő maradt).

A másik csoportba a helyi sajátosságok tartoznak, amelyek szintén közrejátszottak a kis számú részvételhez. Mindenek előtt a város helyzete és társadalomszerkezete játszott itt döntő szerepet, valamint az, hogy az összeírások idején volt a pesti vásár is. Kecskemét lakói elsősorban mezőgazdasággal: földműveléssel, szőlőtermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkoztak, ebből éltek. A munkák nagy része a város nagy kiterjedésű pusztáin folyt. Nyár elején sok teendő volt a földeken, ezért a gazdák kint lakva tanyáikon, nem értesülhettek kellően mindenről. Másrészt a város társadalomszerkezete, a lakosság összetétele indokolta az alacsony számot. A lakosság nagy létszámához képest kevés volt a birtokos gazda, a birtokos nemes, aki saját földtulajdont mondhatott magáénak, viszonylag kevés volt az iparos mester és az értelmiségi foglalkozású is. A döntő súlyt a haszonbéres földdel rendelkezők alkották, és alkothatták volna a választásokon is, akik azonban nem tudták felmérni a törvény adta lehetőség jelentőségét.

Így tehát egy igen kis réteg kezében összpontosult a — széles alapokon megadott — politikai jog, a közélet irányításába, befolyásolásába való beleszólás lehetősége.

VÁLASZTÁSI KÜZDELMEK

A város tanácsa és az electa communitas tagjai 1848. június 15-1 közös ülésükön döntöttek a követválasztás napjáról. A választást június 18-ára, vasárnapra tűzték ki, reggeli 6 órai kezdettel. (A június 16-ra kiírt városi képviselőtestület tagjainak választását a követválasztás utánra, 19-re halasztották.)

A június 16-án összeült központi választmány elfogadta a kitűzött időpontot és kijelölte a választási bizottságok tagjait a két választókerületbe. (Az I. kerületben a választási bizottság elnöke Kovács István lett, tagok: Bódogh Antal, Decsy János, a jegyző pedig Sárközy Lajos. A II. kerületi elnök Gyenes Mihály, tagok: Széll József, Nagy László és a jegyző: Gyenes Ferenc.)

Mielőtt a követválasztás napja ismertté vált volna, már megindult a küzdelem a mandátumokért. Az I. kerületben két érdekcsoport szembenállása mutatkozott meg igen élesen. Az egyik csoport Fejes János ügyvédet, a tisztújító szék elnökét kívánta követté választani. Ellenzői június 2-án a „Márczius Tizenötödike” lap hasábjain támadták a jelöltet: „Az országgyűlés hatánapja s a követválasztások küszöbön áll-

nak. Jó lesz megismertetni a képviselői aspiránsokat. — Egypárt nekünk is szerencsénk van bemutatni: Fejes János és Hajagos Illés ő kigyelmőkben. — Az első életének korábbi részét homály fedi, hű rajzát csak a pesti kártyások adhatnák. Mióta itthon lakik, választott polgári buzgalmát a Sas-vendéglő-féle Geschaeftben mutatta meg, melyben a házi pénztárnak 9–10 ezer frt. tiszta hasznót eszközölt; no úgy csálé-
ra.⁵⁸

A gunyoros hangnemben írt cikk nélkülöz minden konkrétumot, tényt Fejes addigi életével kapcsolatban. Holott Fejes az 1840-es évektől, mint a választott közönség tagja jelentős szerepet vállalt Kecskemétnek a sz. kir.-i városi címért folytatott küzdelmében. Tevélegesen vett részt a város birtokszerző politikájában, nevéhez is fűződött a 2.200 holdas gyalui birtok megszerzése. A gazdasági haladás híveként nemcsak a Magyar Gazda rendszeres olvasója volt, hanem aktívan közreműködött egy városi mintagazdaság megszervezésében. Személyes példaadással, őszinte megnyilvánulásaival a haladás mellett tett hitet. A vidéki értelmiség azon csoportjához tartozott, akik a polgári haladás híveként nemcsak a polgári értelmiség, de a szélesebb néprétegek érdekeiért is szót emelt. (Ő volt az, aki az electa communitas ülésén rávette a választott közönség és a városi előljáróság tagjait, hogy a megyei szegénység sorsának javításáért anyagi áldozatot is hozzon a város.) Nyíltságával, őszinteségével, a haladás melletti kiállásával sok baráttra tett szert, de legalább annyi ellenségre is. Sokszor kényszerült védekezésre, önmaga igazolására a személyét ért támadások miatt. Mindamellettt ahogy sűrűsödtek az események a forradalom kitörésével, úgy nőtt Fejes ázsiója. Ő volt az, aki elsőként sürgette a polgár-ország felállítását, a város küldöttjeként résztvett a pesti megyegyűlésen, tagja lett a közcsendi választmánynak. (Ennek egyik ülésén — április 11-én — javasolta, hogy Táncsics Mihály „Munkások Újságja” c. lapját közköltésen rendeljék meg a céhek számára.) Fejest beválasztották annak a bizottságnak a tagjai közé is, amelynek feladata volt az új városi önkormányzat létrehozásának elvi és gyakorlati módozatait kialakítani. 1848. május 15-én pedig a tisztújító szék elnökévé választották.

A tényeket a Ligeti álnév alá bújt cikkíró nem tagadhatta, ezért Fejesnek egy pénzügyi akciójába kötött bele. Ezt nehezebb, nehézke-
sebb volt cáfolni. (A bizonyításra, a rágalmak cáfolására Fejes csak július közepén gondolhatott — amikor is a tanácstól kért írásos bizonyítványt —, addig a tisztújítás szervezésével kapcsolatos teendők foglalkoztatták.)

58. Márczius Tizenötödike Pest, 1848. június 2. 68. szám 273. old. „Kecskemétről” cím alatt.

A Fejes megbuktatásán fáradozó ellenpárt a rágalalmazáson kívül egy országosan alkalmazott taktikához folyamodott, Kossuth Lajost akarta megnyerni a város első kerületi követének. A Pesti Hírlap június 6-i számában a következő volt olvasható: „Kecskemét, június 4-én, Örömmel tudatjuk, miszerint Kecskemétnek jutott a szerencse Kossuth szavát bírni, egyik kerülete követsége elvállalására. H. J.”⁵⁹

Számos kerület versengett 1848-ban országoszerzte, hogy Kossuthot választhassa képviselőjévé. Kecskeméten az elsők között gondoltak arra, hogy a város egyik mandátumát neki ajánlják fel. A felajánlás azonban nem volt tiszta. Kossuth jó politikai érzékkel, tartott tőle, hogy a konzervatív erők itt is a megszokott módszerrel igyekeznek zavart támasztani, ezért a Pesti Hírlapban nyilatkozatot tett közzé az ügyvel kapcsolatban:

„Valamelyik lap közelebbi számában az vala olvasható, hogy én az egyik Kecskeméti választó kerület követségét elvállalni igyekeztem.

Nem lévén kedvem nevemet választási cselszövényekben eszközül felhasználtatni, a dolog tránt nyilatkoznom kell.

Néhány nap előtt három kecskeméti polgár jött hozzám — magokat választótársaik küldötteinek mondva — azon megkereséssel, hogy a kecskeméti egyik követséget vállalnám el. Szavamat még senki másnak nem adván szívesen megígértem.

Pár nap múlva Király Károly és Bene Sándor urak Kecskemétről látogattak meg, azt nyilatkoztatták, hogy említett felszólíttatásom nem egyéb cselszövénynél, melyet egy párt, mely Kecskeméten múlt országgyűlési követségemnek is ellene volt, bizonyos népszerű követjelöltek megbuktatására gondolt ki, a nélkül, hogy trántam vala bizalommal viseltetett volna, vélvén, hogy nevem felléptetésével a nép jelöltjett leléptetheti.

Mi s mennyi igaz van a dologban? nem tudom, mert Kecskeméttel soha legkisebb érintkezésben sem voltam, ha egyenesen s váratlanul fel nem szállítottam, érintkezésbe jöni eszembe sem jut. De annyit gondolok észrevenni vagy egyik vagy másik oldalról a dologban cselszövény van, melybe magamat eszközül bele vonatni nem engedem. — Csinálják el a jó urak aprócska bajaikat magok között, de annyi tekintet gondolom megérdemlettem volna, hogy országos dolgoktól igénybe vett személyemet ismeretlen játékkukba ne vonogassák.

Ily körülmények közt, jogom van kijelenteni, hogy valamint a kecskeméti követséget ambícionálni soha eszembe nem jutott, úgy magamat kimesterkélt szavammal kötelezettnek nem érezhetem, s ha épen akad-

59. Pesti Hírlap 1848. június 6. 75. szám

*na választó kerület az országban — mely engem követévé választani jónak látna — a mibe én ugyan a legtávolabbról sem avatkozom — a választás el vagy nem vállalására szabadságomat csorbítatlanul fenntartom.*⁶⁰

Ebből a nyilatkozatból a kecskemétieknek — és főleg Fejes ellenzőinek — látniok kellett, hogy Kossuth ezek után nem fogadná el a kecskeméti mandátumot, taktikájukon mégsem változtattak.

Június 18-án, a választás napján, a kaszinóban — az I. kerület választási helyszínén — az összegyűlt választók közül többen elsőként Kossuth nevét hozták szóba, mint követjelöltét. (A képviselőjelölés módját a választási törvény nem szabályozta, népgyűlésen „a választók gyülekezetében — így a törvény szövege — történik a jelölés a választási bizottság képviselőjének jelenlétében.” Ezért nehéz megállapítani, hogy kik, mikor, hogyan döntöttek ez ügyben.) Kovács István elnök buzdító beszéde után — melyben az újonnan nyert jog gyakorlására szólította fel a jelenlevőket — Karika János tisztelendő, a református főiskola tanára, Kossuth Lajos pénzügyminiszter megválasztását ajánlotta a választóknak. A szünni nem akaró éljenzés után Fejes János kért szót, s bejelentette visszalépését. Kifejtette, hogy korábban, amíg Kossuth neve fel sem merült, a lakosok egy részének bizalmából ő elfogadta az esetleges jelölést, mikor öt tagból álló küldöttség e célból felkereste. Kossuth Lajossal szemben azonban polgári bűnnek tartotta a jelöltségét fenntartani, ezért lemondott, s kijelentette, szavazatát ő is Kossuth Lajosnak adja. Ezután Király Károly (pékmester, a „Fejespárt” vezére) kért szót. Elmondta, hogy kezdetben neki és több „*rokort-ézelműeknek*” az volt az elképzelésük, hogy helybeli követet választanak, de ettől most — a körülmények hatására — elállnak és ők is a pénzügyminiszter Kossuthra szavaznak. Az egyhangú jelölés után senki nem kívánt szavazást, így az I. kerületben *közfelkiáltással Kossuthot választották meg Kecskemét országgyűlési követévé*. Sikertől tehát a konzervatívok — vagy egyszerűen a Fejest ellenzők — taktikája, Fejest elütötték a követségtől.

Még ott helyben 11 főből álló küldöttséget alakítottak, amelynek feladatául tűzték ki a mandátum átadását Kossuthnak (A küldöttség tagjai lettek: Hoffmann János rk. plébános, Polgár Mihály ref. lelkész, Karika János, Szappanos István, ifj. Muraközy József, Kovácsai István, Sz. Tóth István, Daróczi Ferenc, Ruza János, Ring Imre, Szabó József.)⁶¹

60. Pesti Hirlap 1848. június 10. 79. szám (maga a cikk június 8-ával datálódott) A szöveget a Radical lap is közölte 1848. június 11-i számában.

61. BKML IV. 1602 Az I. kerületi választási bizottság jegyzőkönyve 5/1848. sz. irat

Ugyanaznap reggel a városházán — a II. kerület választási székelyén — a kitűzött időben, 6 óraker még nem tudták megkezdeni a választást. Olyan igény merült fel ugyanis, hogy a rk. istentisztelet miatt kicsit várjanak a kezdéssel, mivel sokan a templomban tartózkodtak. (Ismeretes, hogy a II. kerületben túlsúlyban római katolikusok laktak, s itt r. kat. követ választását írták elő.) A később szép számmal összegyűlt választók előtt Gyenes Mihály elnök hazafias tartalmú beszédet mondott, nyomatékosan utalva arra, hogy Kecskemét végre valahára megérte, hogy az országgyűlésben képviseltesse magát, ezzel jelentékenyebb helyet vívott ki magának a városok sorában. Ezt követően minden oldalról Simonyi János, volt tanácsnok nevét kiáltották, s mivel senki más nem lépett fel jelöltként, s mást nem kívántak jelöltnek, az elnök *Simonyi Jánost Kecskemét II. kerületének követévé jelentette ki*. Simonyi nem volt jelen a választáson, küldöttséget mentesztettek érte, majd megjelenését zajos éljenzéssel fogadták. Simonyi megköszönte a közbizalmat, elfogadta a követtséget, s „szokott szabatos *modorával*” kifejtette politikai hitvallását, melynek sarkalatos pontja a város önállásának biztosítása volt. Az önállás a megyétől való függetlenséget, a sz. kir. városi cím elérését jelentette, melyért hosszú idő óta küzdelmet folytatott a város előljárósága. Simonyi kérte a választókat, hogy minden előforduló fontos tárgyaknál — „miután kötetlenül, önbeállítására hagyatva ülendi meg követi székét” — tanácsaikkal segítsék. (Követutasítás ugyanis a népképviselési választáson nem volt.)⁶²

A második kerület választói tehát egy helyi, nem nemes származású, városi polgárt választottak követükül, aki saját erejéből küzdötte fel magát a tanácsnoki tisztre.

Simonyi János (1784–1853) apja szűcs mester volt, aki fiából is iparos embert akart nevelni. Az ifjúnak azonban nem volt kedve hozzá, jobban szeretett olvasni, tanulni. Szülői beleegyezés nélkül saját emberségéből, s jóakarók támogatásával sikerrel tette le a bölcsészdoktori vizsgát, s alig 23 évesen ünnepélyesen tudorrá (doktorrá) avatták. Tanulmányait a jogtudományok terén folytatta, s ügyvédi diplomát szerzett. A városi hivatalnokoskodást — jó képességei ellenére — elég lent kezdte. Szorgalma, alapos tudása és jó modora emelte egyre feljebb, jegyző, majd 33 évesen a város szenátora lett. Ezt a hivatalt egészen 1848-ig töltötte be.⁶³

Június 18-án — a választás napján — délelőtt 11 óraker indult útnak az I. kerület választóinak küldöttsége Pestre, hogy átadják Kosuthnak a megbízólevelet. Útközben vették csak észre, hogy otthon

62. BKML IV. 1602. A II. kerületi választási bizottság jegyzőkönyve 9/1848. sz. irat

63. BKML IV. 1604 I./148. számú irat

maradt a credentionalis (megbízó) levél. A küldöttség Ceglédre írt Csányi János főbírónak, hogy futár útján azonnal küldjék utánuk Pestre, másnap — június 19. — reggel 6 órára. A kért időpontra azonban nem ért fel a megbízólevél, mert Szappanos István június 19-én keltezett levelében kénytelen volt ismét megsürgetni az ügyet a főbírónál. Ha azt nem is nézik — írta —, hogy ők Pesten aggódva töltik napjaikat, nézzék „városunknak ingerültségig felcsigázott becsületbeli azon országos állását, miszerint most a haza általános figyelmét elválasztott követünk végett magára vonta, — tekintsek lakostársainknak azon jövőjét, hogy ha e tárgyban — talán hibás sejtelmemhez képest — valami nem várt eset jött közbe, városunk lakosai között mi ütheti ki magát.” Abban, hogy Kossuth elfogadja majd a mandátumot — nem tudni mi okból, az előzmények ellenére — bíztak, mert Szappanos így fejezte be levelét: „A követre nézve Kossuth-hoz teljes reményünk van.” A megbízólevelet másnap 9 órára kérte most már biztosan felküldetni.⁶⁴ Csak június 20-án juthattak tehát a küldöttek Kossuth elé. Kossuth szívélyesen fogadta őket, de sajnálattal utasította vissza a kecskeméti követséget, ekkorra ugyanis már Pest egyik kerületének adta szavát. Látva a „követek” elkeseredését indítványozta, keressék fel a pesti kerületet, igényt tartanak-e Kossuth szavára, vagy felmentik őt alóla. A kecskemétiak felkeresték a pesti polgártársakat, akik azonban ragaszkodtak Kossuth-hoz, annak a követjelöltség elvállalására adott szavához. (Az országgyűlési követválasztás Pesten július 2-án zajlott le, ahol Kossuthot az öt pesti követ egyikévé választották.)

A kecskeméti 11 fős küldöttség tehát reményeiben csalatkozva tért haza. Másnap, június 22-én az I. kerület alválasztmánya több választó jelenlétében ülést tartott. Karika János, mint a küldöttség tagja beszámolt a történekről. Elhatározták, hogy még aznap levelet küldenek Kossuthnak, melyben tudomásul veszik pesti jelöltségét, de továbbra is biztosítják tiszteletükről, bizalmukról. (A levelet még aznap el is küldték.) A központi választmány megkérdézőse mellett az új pót-választást június 25-én reggel 6 órára tűzték ki.

A központi választmány június 23-án tárgyalta az I. kerület ügyét, és megerősítette a pót-választás határnapját. Határoztak arról is, hogy a lakosságot a választás napjáról dobszó útján fogják értesíteni.

Június 23-án kelt Kossuth válaszelevele is, melyet az I. kerület választóinak címzett. Ismételten köszönetét fejezte ki a bizalomért, de miként Szeged, Jászberény, Zenta, Almás és a szentendrei kerület képviselőit, úgy Kecskemétét sem fogadhatta el a pesti jelöltség miatt.⁶⁵

64. BKML IV. 1604 I./149. számú irat

65. BKML. IV. 1602 Kecskemét város központi választmányának iratai 1848.

Az I. kerületben többen — miután Kossuth nem fogadta el a követséget — ismét Fejes Jánost kívánták követnek. Az ellenpárt a Kossuth nevére szerzett többséget fenn akarta tartani Fejessel szemben „*legyen bárki követ csak Fejes ne!*” jelszóval. Ismét korteshadjárat indult Fejes ellen. Fejes János június 22-én kelt, nyomtatásban is terjesztett „*Szeretett Polgártársak!*” c. nyilatkozatában politikai nézeteiről adott számot, egyben az ellene kifejtett nyomás hatására végképp elállt követjelöltségétől.

„... *Nekem legbensőbb, legélénkebb óhajtásom ez: vajha lakostársaimnak, vajha hazámnak a jólét, polgárosodás, szabadság felé törekvésben hasznos szolgálatot tehetnék, mert embernek, ki nem csupán állati módra teng, hanem szellemi élvezetre képes, legnagyobb öröme és boldogsága az, ha honának javára, díszére cselekvőleg hathat; de ha már a sors úgy akarta, hogy néhány trigeimnek cselszövénye a munkálati tért előttem elzárja, — adott Isten erőt ezt bosszúvágy nélkül békésen tűrni, adott ösztönt arra igyekezni, hogy miattam e városban legalább semmi baj ne legyen. E kívánat elérése tekintetéből hívom fel jóakaróimat, kik engem a néhány nap múlva beállandó hongyülésre követül jelöltek, hogy a jelen vészterhes időt, melyben a magunk közötti béke s egyetértés annyira szükséges, figyelembe véve, engedjék által a győzelmi tért méltatlanul rágalmazó és üldöző ellenettnék, s rólam többé szót se tegyenek; mert én, ha többséget nyernék is, — mivel azonban a rágalmazás s ijesztetés, más részről pedig a reá beszélés ezer nemeivel előállított jelen körülmények közt magamnak nem húzok — a követséget semmi esetre el nem vállalnám. Jóakaróimért, mellyel olly sok rágalom ellenére is trántam viseltetnek, fogadják szíves köszönetemet.”* Fejes nyilatkozatában azt állította, hogy Kossuth követté való felléptetése egyenesen az ő megbuktatását célozta, éppen olyanok által, kik Kossuthot soha nem tisztelték, bár elismerte, hogy lehetnek a pártban olyanok is, kik meggyőződésből szavaztak Kossuthra ellenében. Szóvá tette, hogy a korteskedés ellene rágalmakkal, erkölcsi erőszakkal, ilyesztgetéssel folyt. Politikai elveit végül így összegezte: „... *mondjuk ki tehát, polgártársak, elvként, hogy nekünk megyei rendszer semmi áron sem kell; mondjuk ki, mi köztünk és a kormány közt közvetítőnek a megyét egyáltalán nem kívánjuk; hanem mi a községi rendszer kifejtését óhajtjuk, felelős központi kormányval.*” Emlékeztetett rá, hogy ezt az elvet követte a város mióta megkezdte küzdelmét a sz. kir. városi cím elnyeréséért. A kiváltságos nemességnek érdeke a megyerendszer hangsúlyozta Fejes. A parasztság, a nép és Kecskemét érdeke a szabadabb politikai légkört kívánja. Fejes fel-

szólította ellenfeleit, hogy valódi népgyűlésen álljanak ki elveikkel: „....A vitatkozás által a közönség csak nyerni fog, tehát ki a síkral!”⁶⁶

Fejes kihívására június 24-én „többek nevében” Szappanos István válaszolt. Az „Őszintén szeretett Polgártársak!” c. röpirat gúnyos megjegyzésekkel illette Fejest, több volt benne a személye elleni kirohanás, mint a konkrét vélemény, vagy politikai program. Szappanos cáfolta Fejes kijelentését, miszerint ők a megyerendszert óhajtánák, azt azonban hangsúlyozta, hogy az „általános centralisationak” nem hívei, mivel ez egyrészt a minisztériumra nézve lenne terhes, másrészt pedig önkényuralomhoz vezethet. Elképzeléseik szerint az apróbb községekre nézve továbbra is szükség van „concentráló külön kerületek”-re, hívják ezeket akár kerületeknek, akár megyéknek, melyek a körükbe eső községek belviszonyait intézik és a minisztérium esetleges önkényes rendeletei ellen felléphetnek, de ezek csak „municipiális jogokkal bírjanak”, s a „legtágabb népképviselőlet alapjára legyenek fektetve”. A röpirat szól a Fejes ellenében állított — most már kecskeméti — követjelöltjükről is, Karika Jánosról, akit „szilárd becsületessége és soha nem hánytorgatott alapos és bő ismeretei” tesznek alkalmassá a jelöltségre „Fejes Jánosnak hozzá nem hasonlítható személyisége” ellenében.⁶⁷

Karika János (1808–1855) a gyermelyi ref. lelkész fia Debrecenben, a nagyhirú ref. Kollégiumban tanult, majd külföldi tanulmányúton gyarapította ismereteit. 1836-ban Kecskeméten megüresedett a teológiai tanári állás a ref. főiskolán, ide hívták meg Karikát a hittudományok és a világtörténelem tanárának. Mint tanár valódi példakép volt az iskolában. Tanítványa Filó Lajos jegyezte fel róla, hogy „nálánál hivatottabb, tudósabb, s kötelességét hívebben teljesítő tanárt nem látott, s nem ismert az életben.” Több nyelven beszélt, írt. Tanítványai számára írt világ- és egyháztörténelem tankönyvet, Magyarország történetét és protestáns egyháztörténetet. A kortársak szerint a kecskeméti ref. főiskola, különösen az 1848-as forradalom előtt, neki és barátjának Tatai Andrásnak köszönhette felvirágzását. Haladó, liberális nézetei közismertek voltak nemcsak az ifjúság, de a város lakói körében is.

Szappanoséknak sikerült a korteskedéssel végképp elhallgattatniok Fejes híveit. A június 25-én tartott pót-választáson — az I. kerületben — csak az ő jelöltjük neve került szóba. Torkos Károly lelkész a nagyszámban megjelent választóknak — figyelmeztetve őket, miként olyan követet igyekezzenek választani, kihez „bizodalommal, s remény-

66. BKML IV. 1602 „Szeretett Polgártársak!” c. röplap. Kelt 1848. június 22-én.

67. BKML IV. 1602. „Őszintén szeretett Polgártársak!” c. röplap. Kelt 1848. június 24-én.

nyel csatlakoznak” — Karika János tanárt ajánlotta követnek. A választók — más jelölt nem lévén — egyhangúlag Karika Jánost választották meg Kecskemét második követévé az első népképviselői országgyűlésbe.⁶⁸

Fejes tehát megbukott mint követjelölt. Nem annyira a politikai nézetkülönbség volt azonban bukásának oka. Nem nézetei ellen tiltakozva utasították el ellenfelei, hiszen lényegében ők sem akartak mást, ők sem akarták pl. a megye főhatóságát Kecskemét felett. Személye ellen küzdöttek csupán.

1848-ban még nem beszélhetünk polgári értelemben vett pártokról. Önálló programok híján nem lehetett éles határvonalat húzni az egyes érdekcsoportok között. Az általánosabb városi és nemzeti érdekek megfogalmazói körüli csoportosulásokról van ekkor még szó. Az egyes követjelölt esetében pedig a személyi kvalitások nagyobb súllyal estek latba, mint maga a program.

Kecskeméten az I. kerületi két követjelölt mögött felsorakozók társadalmi helyzete sem mutat jelenős különbségeket. Csak igen kevesen exponáltak magukat a választáskor Fejes mellett. Király Károly pékmester és Bene János neve ismeretes. (Király 4 kapa szőleje mellett 325 hold földet árendált a várostól és műhelyében segéddel dolgozott. Később, a szabadságharc alatt jelentős szerepet játszott a katonaság élelmezése terén. Bene Sándort városi számvevőnek választották a júniusi tisztújításon.) Karika János mögött már népesebb tábor állt, akik között egyházi vezetőket, birtokos gazdákat, nemeseket éppen úgy találunk, mint honoratiorokat. Fejes is nemesi származású volt, csakúgy mint Karika, de Karika mögött több és befolyásosabb városi polgár sorakozott fel, s népszerűbb volt mind a főiskolai ifjúság, mind a város lakói között. (Fejes egyéni érdemei akkor nyertek elismerést, mikor Kossuth 1848. szeptember 25-én toborzó körútján Kecskeméten járva Fejest népfelkelési kormánybiztossá nevezte ki Kecskemét és környéke tekintetében.)

Az első országgyűlési választásokon Kecskeméten pártok, pártérdekek még nem osztották meg a város lakóit, mint később a polgári pártok kialakulásával. (Fejes csakúgy liberálisnak számított, mint Karika.) Ekkor még inkább a helyi hatalmi csoportosuláshoz való tartozás látszott döntő tényezőnek. A választáson az győzött, akinek befolyásosabb támogatói voltak.

Kecskemétet tehát egy tanár és egy volt városi tisztviselő képviselte először az országgyűlésben. Liberális programmal egy nemesi és egy

68. BKML IV. 1602 Az I. kerületi választási bizottmány jegyzőkönyve

nem nemesi származású városi polgárt választottak követüknek a választópolgárok.

Országos viszonylatban a választások a kormány mögött álló reformpárti tábor megerősödését, a liberális program győzelmét hozták. A konzervatívok lemorzsolódtak. Igen kis mértékben viszont radikálisok is bekerültek a parlamentbe. A 414 megválasztott képviselő túlnyomó többsége a megyei birtokos nemesség közül került ki. (Az összes képviselő 74%-a.) Az összes képviselő 30%-a egyben megyei tisztviselő is volt, ami azt jelentette, hogy a magyar államiság védelmezőjeként fellépő vármegye továbbra is jelentős mértékben részt kért a hatalomból. A megyei birtokos nemességen kívül a kormány mögött álltak a városi követek és a nemzetiségi képviselők.

A városi képviselők az országgyűlés 24%-át tették ki. (Ennek majdnem fele városi tisztviselő volt, az összes helyek 8%-a.) A városokban választott követek között kevés volt a nem nemesi származású. Kecskemét követei tehát az országos átlagot tükrözték, mivel egy volt városi tisztviselő (Nem nemesi származású — Simonyi János) és egy tanár (nemesi származású — Karika János) került be az országgyűlésbe.

A város két követe közül Simonyi János játszott jelentősebb szerepet az országgyűlésben. Nemcsak azért, mert aktívan képviselte a város érdekeit, hogy pl.: az úrbéri örökváltság fejében a földesuraknak kifizetett váltságösszeget államadósságként ismerjék el, ismerjék el a város megyétől független önállását (a minisztérium közvetlenül a várossal levelezzen), de ő volt az, aki rendszeresen levélben számolt be az országgyűlés eseményeiről. Simonyit beválasztották a kormány számadásait megvizsgáló küldöttség tagjai közé is.⁶⁹ 1849. június 15-én pedig Kossuth a hétszemélyes táblához bírónak nevezte ki. (A szűcsmeszternek szánt ifjúból szeptemvir lett.)

Simonyi és Karika mindvégig részt vett az országgyűlés munkájában, végig kitartottak a haza önvédelmi harcának folytatása mellett.

A szabadságharc leverése után Simonyit halálra ítélték, Karika Jánost pedig 4 évi fogságra. Karika sokáig bújdosott, majd barátjának Szőnyi Pálnak közbenjárására megengedték, hogy fogságát felügyelet alatt barátja házában tölthesse el. 1850. július 20-án nyert kegyelmet,

69. BEÉR-CSIZMADIA: (Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés, Akadémia) 1954.

s hazaköltözött Kecskemétre. 1852-ben engedélyt kapott, hogy tanári állását elfoglalhassa azzal a feltétellel, hogy Kecskemét területét nem hegyhatta el. 1855-ben a kolerajárvány áldozataként halt meg családjával együtt.

A véletlenül múlt, hogy Simonyit nem végezték ki. Haynau kegyvesztettségéről tudomást szerezve több társával együtt neki is megkegyelmezett. Érdekes, hogy Simonyi írásban is megfogalmazott programja ebből az időből maradt ránk. A haditörvényszék, mint volt követet nyilatkozattételre hívta fel. A nyilatkozatban fejtette ki bővebben hitvallását.⁷⁰

Miután szerencsével szabadult a haláltól, egy ideig Kecskeméten élt, majd Cibakházára ment, annak közelében volt gyalui birtoka. Ott halt meg 1853-ban.

70. BKML IV. 1602 „...Mivel nemtelen szülőktől lett származásomnál fogva az adót fizetők sorába tartoztam, nemcsak a magyar törvények mostohaságából, hanem saját eléggé sajnos tapasztalásomból megvalék rólla győződve, hogy a magyar törvényezikkeknek a nemtelenek irányában gyakran előforduló kifejezése *misera plebs contribuens* — nyomorult adófizetők — valóság, szüntelen oda valának irányozva óhajításaim, vajha megérhetném, hogy Magyarország rendei az Európai műveltség útján haladva, édes magyar hazánkban is nemtelen származású s eddigelé egyedül adófizető lakosokat emberi méltóságukba helyezték, jelesen: hogy a nemtelen származásúnak is ha abban módja van, szabadjon nemesi birtokot szerezni, hogy az örök igazság alapján ne csak a nemtelen származásúak fizessék az adót, viseljék a közterheket, hanem a nemesek is, s így mindenki birtok és jövedelem aránylag fizesse az adót, viselje a közterheket, hogy kimondathatván valahára a törvény által a nemtelenekre nézve is a hivatali viselhetés, vagyis képesség, eként a művelt tudományos nemtelen férfiak is alkalmaztassanak hivatalokra, hogy a törvényhozásba a nemtelen községnek is engedődjön befolyás, hogy mert minden sorsú legjobban esmérven szükségait a törvényhozó hatalom magas hivatásának annyival inkább megfelelhessen. — Végezetre forró óhajításom közé tartozott az is, vajha Kecskemét városa, mely egyéb nemtelen községekkel együtt a megye kényuralmát s úgynevezett mindenhatóságát sajnos érezni kénytelen volt, az alól felszabadulva önállásra juthana...”

BIBLIOGRÁFIA

- ANTALFFY Gyula: Reformkori magyar városrajzok. Bp. Panoráma, 1982.
- BALÁZS Péter: Az 1848-as választások Győrött és Győr megyében. = Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából
- BÁLINTNÉ MIKES Katalin: Kecskemét város tanácsa a XV–XIX. században. Bács-Kiskun megye múltjából II. 1979.
- BÁCSKAI Vera – Nagy Lajos: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Akadémia, Bp. 1984.
- BEÉR János – Csizmadia Andor: Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Akadémia Bp. 1954.
- CSEKUTI István: Pécs az országgyűléseken 1848 óta. Pécs 1925.
- CSIZMADIA Andor: A magyar választási rendszer 1848–49-ben (Az első népképviselői választások.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1963.
- EPERJESSY Géza: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon 1686–1848. Akadémia, Bp. 1967.
- HORNÍK János: Egy lap Kecskemét város újabbkori történetéből. Emlékkönyv Hornyik János félszázados évfordulója alkalmából. Kiadta a Katona József Társaság Kecskemét, 1935. 18–47.
- HORVÁTH Róbert: A magyar választások a statisztika tükrében. = Állam és Igazgatás 1953. 379.
- KÓNYI Manó: Deák Ferenc beszédei Bp. 1903. I. köt.
- LIPÓTY Sándor: Kecskemét th. város birtokszerzése és a szabad királyi városság kérdése. Szeged, 1935.
- MEZŐSI Károly: A követjelölt Petőfi megbuktatása. = Jászkunság 1936. 9. évf. 3. sz. 104–109. o.
- H. PÁLFFY Ilona: Kecskemét adózó lakossága az 1828. évben. = Magyar Statisztikai Szemle 1935. 5. sz.
- RÁCZ István: Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848. Akadémia Bp. 1988.
- RÉVÉSZ László: Kecskemét harca a beköltözött nemesekkel a 18–19. században. Kecskemét, 1956.
- RUSZKAI Miklós: Az 1945 előtti magyar választások statisztikája. = Történelmi Statisztikai Közlemények 1959. 3. évf. 1–2. sz.
- SZABAD György: Kossuth politikai pályája (ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében) Kossuth, 1977.
- SZABÓ István: Debrecen 1848–49-ben. Debrecen 1928.
- VÖRÖS Károly: A választójog kérdése a bányavidékeken 1848-ban. = Századok. 1948. 82. évf. 1–4. sz.

KÖHEGYI MIHÁLY — MERK ZSUZSA

**BAJAI SZÜLETÉSŰEK
NÉVVÁLTOZÁSAI
(1895–1945)**

BEVEZETÉS

A név, s itt elsősorban a családnévre gondolunk, mivel a személyiség igen fontos jegye, nemcsak a nyelvtörténeti, illetve a nyelvészeti szempontú elemzésre ad lehetőséget, hanem fontos történelmi folyamatoknak az egyes emberre, emberi közösségekre gyakorolt közvetlen hatásának értelmezését is lehetővé teszi.

A név jellemző jegyeket árul el viselőjéről, jelentésgazdagságának következményeként egyszerre lát el megkülönböztető és azonosító feladatot. A név alakjával (hangzásával, írásmódjával) jelzi egy szűkebb vagy tágasabb közösséghez tartozást, legyen az társadalmi vagy vérségi alapú. Szűkebb értelemben az egyes ember történelmének, családtörténetének, származástudatának kifejezője, ugyanakkor a társadalomban elfoglalt helyének is — gondoljunk a nemesség előneveire — fontos külső jele.¹

Mindebből következik, hogy a név megváltoztatása nagy figyelmet érdemel, hiszen ez a név és viselőjének kapcsolatában bekövetkezett változásra utal, amennyiben az új név felvétele személyes döntés eredménye, de akkor is, ha kényszerből történt.

A nyelv eszközkészletére jellemző nagyfokú állandóság szempontjából nézve a kérdést, azt tapasztaljuk, hogy bizonyos időszakokban nyelvünk leggyorsabban változó része éppen a tulajdonnevek csoportja, ezen belül a családneveké.

A névváltoztatásnak számtalan egyedi oka lehet, ha azonban tömegessé válik, mögötte — a személyes indítékon túl — másféle

1. J. SOLTÉSZ Katalin 1979. 53–54.

magyarázatokat is keresnünk kell.² E jelenségeket nyomon követni, történetiségében vizsgálni igazán jól a névváltoztatás szabályozásának idejétől lehet, a feudális abszolutizmustól, mely közigazgatási, adózási, közbiztonsági szempontokból — az állam hatalmának biztosítása érdekében — állampolgárai minél pontosabb nyilvántartását követeli meg, s ebben az önkényes névváltoztatás csak zavart okozhat. Ezt igyekezük megakadályozni I. Ferenc 1814-es rendelete, mely helyhatósági engedélyhez köti, és csak különleges indokkal hagyja jóvá az új nevet.³

Az állami bürokrácia működésének minél hatékonyabb biztosításán túl a névváltoztatás szorgalmazása vagy tiltása a mindenkori hatalom érdekeinek megfelelő. A régi név önkéntes, egyéni elhatározáson alapuló elhagyása mellett ismerünk kényszer hatására születetteket. II. József híres rendelete, mely a zsidóknak kötelezően német név viselését írja elő, az uralkodó eszmerendszerében az egységes birodalom kialakításának részeként jött létre.⁴

Válságos történelmi helyzetekben megnő a névváltoztatások száma, példázva, hogy ez a jelenség az egyén válasza, állásfoglalása is lehet, s mint láttuk, az államhatalom tiltja, szorgalmazza, nehezíti vagy megkönnyíti, de mindenképpen megpróbálta befolyásolni, rendeletekkel is szabályozni, s ez különösen igaz a sok nemzetiségű birodalomban a nemzeti ébredés és a nemzetté válás idején.

A Habsburg államhatalom igyekezett akadályokat gördíteni a névmagyarosítás elé a XIX. század első felében, a nemzeti érzés egyre erősebben megnyilvánuló jelenségeként értelmezve azt. Jól mutatja ezt az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején induló, a korábbi elszórt esetekhez képest tömegesnek mondható névmagyarosítás, mely belügyminiszteri engedéllyel történt. A szabadságharc leverése után az állam nem feledkezett el már 1849-ben érvényteleníteni ezeket az eseteket, s intézkedésének gyorsaságából látszik, hogy komolyan vette, nagy jelentőséget tulajdonított állampolgárai ilyen cselekedetének.⁵

2. Anyagunkban 43 olyan névmagyarosítást találtunk, melyeknél — az akkori szóhasználatnál elve — törvénytelen gyermek változtatta meg anyja után kapott családnévét, s az idegen hangzás mellett ez a körülmény is szerepet játszhatott a név elhagyásában.
3. TELKES Simon 1906. 54.
4. II. József 1787. július 23-án kelt 10426/aul. számú „Zur Vermeidung aller Unordnungen. . .” kezdetű rendelete. Közli: LENGYEL Zoltán 1917. 26–28.
5. TELKES Simon 1906. 56–59. — Az 1905-ig terjedő időszakra vonatkozóan TELKES Simon kutatásainak eredményeit használtuk fel, más összesítést nem találtunk. Az ő adataira támaszkodik az a kis számú tanulmány is, mely a névmagyarosítás kérdésével foglalkozik.

A névváltoztatások száma igen érzékenyen követi a történelmi eseményeket. 1861-től, a Habsburg-birodalom nagyhatalmi pozícióját ért csapások következtében ugrásszerűen nőtt a változtatások száma, míg az 1853-tól 1860-ig terjedő időben, hét év alatt összesen 15, az 1861-es évben már 213, 1862-ben 332 helyhatósági engedélyt adtak ki. Az 1866-ig terjedő hat évben 918 volt a nevüket megváltoztatók száma.⁶ Ez a folyamat erősödött a kiegyezéstől kezdve, s 1867-től 1880-ig 2677-en kérték nevük megváltoztatását.⁷

Az 1881-es év korszakhatárnak tekinthető, hiszen ekkor alakult meg Kolozsvárott a megszorított esetek miatt és a névmagyarosítás propagálására a Központi Névmagyarosító Társaság, melynek sikerült elérnie, hogy az országgyűlés 5 forintról 50 krajcárra szorítsa le a hivatalos eljárás illetékét. A módosított illetékrendelet kedvezett a névmagyarosításnak, mert különösebb anyagi megterhelést már nem jelentett. A politikai életben és az egyes ember pénztárcáját is érintő kérdésben beállt változás, a Társaságnak a sajtót is igénybe vevő, tájékoztató és irányító munkájának hatására rohamosan nőtt az idegen hangzású nevüket elhagyók száma. A millennium évében, 1896-ban közel 1600-an, ezt követően 1898-ban majd 7000-en folyamodtak engedélyért.⁸

A névmagyarosításnak azonban ellenzői is akadtak. A megkésett és ellentmondásos polgári fejlődés következtében rengeteg feudális vonást és értékszémleletet hordozó Magyarországon éppen a nemesség az, aki féltékenyen őrizte nevét, és nevében származását. De még a trianont követő években — a 30-as évek elejéig — az újságokban megjelenő cikkek, tanulmányok a névmagyarosítás nehézségeiről panaszkodnak.⁹

Válságos időben, 1917-ben látott napvilágot Lengyel Zoltán *Magyar névkönyve*, mely régtől tartó kutató- és gyűjtőmunka eredményeit összegzi, de nem véletlen, hogy éppen ez évben jelent meg. Szinte a trianoni tragédia előérzete hallik ki a könyv utószavából, melyben a névváltoztatás rendkívüli fontosságára hívja fel a figyelmet: „A világháború megmutatta, hogy csak önmagunkban, magyarságunkban bízhatunk. Körös-körül prédára leső ellenségek állnak határainkon. Szent István koronájának egy-egy darabját letörni és elrabolni akarják, ha azt hiszik, hogy gyengék vagyunk, és a nemzet belső összetartása

6. TELKES Simon 1906. 63.

7. TELKES Simon 1906. 65. — KOVÁCS Alajos 1930. 236.

8. TELKES Simon 1906. 78-81. — KOVÁCS Alajos 1930. 236.

9. FMS 1931. augusztus 20., szeptember 2., október 12. — TRÓCSÁNYI György 1933. 17.

meglazult. . . Magyarrá kell lennünk mindnyájunknak és mindenben!
A név nagy tényező!

Egy névben is egészen magyar Magyarország megszünteti az ellenségek rabló etvágyát. A magyar név magyarságukban összekapcsolja a nemzet összes fiait. Ragyogó bizonyosságot tesz a külföld előtt, hogy ez az ország nem osztozkodási alap."¹⁰

Szavai a védekezés hangján szólnak, s a névmagyarosítás egy akkor sejtett és hajdan be is következő tragédia megelőzése lehetett volna a szerző szerint. Ebben az esetben is a névmagyarosítás az adott történelmi helyzetre történő lehetséges, bár jelentőségében naivan el túlzott válasz.

Az első világháborút követően új határokkal szabdaltnak közép-európai birodalom helyén kialakult utódállamok mindegyikében magasra csapott a nacionalizmus, mely különlegesen jó talaja a névváltoztatásoknak, az önkénteseknek vagy a kényszer, nyomás alatt születetteknek egyaránt. Magyarországon az első névváltoztatásról szóló rendeletet 1933-ban alkották meg, melynek célja a mozgalommá terebélyesedő jelenség mederbe terelése, a változtatás hivatali útjának megkönnyítése, de különös figyelmet fordítanak arra is, hogy a választott új név megfeleljen a magyar névadás szabályainak.¹¹

Rendkívüli történelmi körülmények születték az 1945. február 23-án kiadott rendeletet is, mely az 1933-as módosítása.¹² Magyarország területén még be sem fejeződött a háború, a megalakult Ideiglenes Kormány Debrecenben már kénytelen foglalkozni a tömegesen beérkezett kérvények miatt a névváltoztatás újbóli szabályozásával, s ez is példázza, hogy milyen gyorsan követi az egyes ember nevének megváltoztatásával a történelmi eseményeket, s politikai állásfoglalását is tükrözheti személyes érzelmei vagy érdekei mellett. Így vélekedtek a magyarországi német kisebbség kitelepítésének módozatait, az érintettek körét meghatározó rendelet kidolgozói is, amikor a magyarosított nevüket visszaváltoztatókat súlyosan, a kitelepítéssel büntették.¹³

A névváltoztatásokat terhelő bizonyítékként használták fel a Rákosi-rendszer koncepciók pereiben. A Rajk-per fő vádlottjaitól a népügyész — a forgatókönyvnek megfelelően — újból és újból megkérdezte: „Önt mindig így hívták?”

A személyi kultusz furcsa-felemás antiszemitizmusa mondatta az ügyésszel — a sztálini mintát követve — ezt a kérdést, Rajk (Reich)

10. LENGYEL Zoltán 1917. 212-213.

11. A m. kir. belügyminiszter 1933. évi 40.200. számú rendelete. MRT 1933.

12. A belügyminiszter 1945. évi 5151. BM. sz. rendelete. MRT 1946.

13. A 12.330/1945. ME. számú rendelet a magyarországi német lakosság Németországba való áttelepítéséről. Magyar Közlöny 1945. december 29.

esetében a német származásra és a német név megváltoztatására kívánta ezzel felhívni a figyelmet. Mindez pedig az idegen származást, hamis néven a magyarságba való álnok beforakodást, egy áruló magatartást volt hivatva aláhúzni és erősíteni.¹⁴

E rövid és vázlatos bevezetéssel igyekeztünk rávilágítani a névváltoztatások vizsgálatának fontosságára. Egy vidéki kisváros, a Duna menti Baja anyagát gyűjtöttük ki az anyakönyvekből, és ennek birtokában kíséreltük meg az 1895 és 1945 között itt születettek névváltoztatásait rendszerezni és elemezni.

A város történelme során különböző népek fiainak adott otthont. A török hódoltság után szórványos bevándorlással vagy állami, illetve földesúri szervezet telepítéssel szlávok (szerbek, bunyevácok, sokacok, szlovákok) és németek kerültek az elpusztult, elnéptelenedett területre, és ez kedvező körülményeket teremtett a történelmi, politikai események következtében létrejövő önkéntes, vagy szorgalmazott és irányított névmagyarosításra.¹⁵

AZ ANYAKÖNYVI BEJEGYZÉSEK FELDOLGOZÁSÁNAK MÓDSZERE

Mindenekelőtt szólnunk kell arról a forrásanyagról, melyből adatainkat gyűjtöttük. Az állami anyakönyvezés 1895 októberében indul, s ettől kezdve néztük át a bajai születési anyakönyveket a számunkra engedélyezett 1945-ös évig, melyek „megjegyzés” rovatában található a névváltoztatásra vonatkozó bejegyzések. Ez a komoly forrásértéket hordozó anyag a helytörténeti kutatások elérhető, hozzáférhető, megbízható, pontos adattára, különösen témánkban, hiszen a névváltoztatás belügyminisztériumi engedélyhez kötött a vizsgált korszakban, így hivatalos iratai nem találhatóak meg helyben, és nehezen hozzáférhetőek, ráadásul egy részük meg is semmisült.¹⁶

A születési anyakönyvek rögzítik a gyermekre vonatkozó legfontosabb adatokat: az apa és az anya nevét, a szülők foglalkozását, vallását, valamint az új, választott nevet, a belügyminisztériumi engedély számát és évét.

Anyagunk több személyt tartalmaz, mint a bejegyzettek száma, hiszen rögzítették a „gyermek neve az atyáéval együtt” formával azokat

14. KENDE Péter 1989. 119-122.

15. KISS Z. Géza 1989. 223-227.

16. FORGÁCS Krisztina 1987. 155.

a családfőket is, akik nem szerepelnek a vizsgált anyakönyvekben, mert vagy nem Baján, vagy az állami anyakönyvezés kezdete előtt születtek. De tartalmazza azokat is, akik már elköltöztek születési helyükről, és egy más közegben váltak meg nevüktől. Hiányoznak viszont azok a nem bajai születésűek, akik már a város polgáraként folyamodtak az engedélyért, de mert itt a névváltoztatást megelőzően gyermekük nem született, nem is szerepelhetnek a bajai anyakönyvekben. (Kivételt jelentenek az újbóli anyakönyvezések azok esetében, akik a trianoni határmódosulás következtében menekültek, vagy kényszerültek elhagyni szülőhelyüket.)

Megkíséreltünk adatokat keresni, mekkora is lehet a különbség a lakóhely és a születési hely szerinti névváltoztatások között. Erre — a vizsgált időhatárok között — a korai évekből, 1898-ból, illetve 1903–1913-ig nyílt lehetőség. A „Kimutatás az 1898, 1903–1913 évben engedélyezett névváltoztatásokról” című összefoglalás adatsorai hiányosak, s így nem volt alkalmas az anyagunkkal való összevetésre, az arányok megállapítására nem lehet mérvadó a változtatások ekkor még kis száma miatt.

A Központi Statisztikai Hivatalban 1927-től 1932-ig feldolgozták a névváltoztatásokat. Az 1930-as évet kivéve Baja esetében ismerjük is az adatokat, melyek a névváltoztatást kérő összes személyre vonatkoznak. E két szempont összevetése alapján megközelítőleg az esetek 80%-át jelentik a születési hely szerinti változtatások. (L. I. táblázat.)

Mindezeket figyelembe véve szűkítettük le dolgozatunk címét a bajai születésűek névváltoztatására.¹⁷

I. táblázat

Névváltozások a lakóhely és születési hely szerint

	Lakóhely (Baja)	Születési hely (Baja)
1927	32	26
1928	15	11
1929	30	29
1931	204	164
1932	92	57

17. KOVÁCS Alajos 1930. 237. — K. [ovács] A. [ajos] 1933. 103–105. — FMS 1934. február 4.

Igaz ugyan, hogy a születési anyakönyveket 1945-ig néztük át, ám az utolsó bejegyzés 1984-ből való, gyakorlatilag tehát a névváltoztatásokat egészen napjainkig tudtuk követni.

Bajaszentistván községet 1930. október 30-án csatolták Bajához. Lakóinak névváltoztatásait az egyesítésig természetesen külön anyakönyvezték. Ezeket az adatokat hozzáadtuk a bajaiakhoz, mert a későbbiekben azokkal együtt szerepelnek.

Az anyakönyvek tartalmazzák azokat a legfontosabb adatokat, melyek a névváltoztatások árnyalt értelmezéséhez szükségesek, és alkalmasak arra, hogy a fő tendenciákat egy város esetében megvizsgálhassuk. Nem állnak rendelkezésünkre azonban más helységekből származó statisztikák, melyekkel a bajai anyagot összevetve hasonló vagy lényegesen eltérő, éppen ezért kifejezetten helyi jellegű jelenségekre rámutathattunk volna. Néhány évben a Központi Statisztikai Hivatal elvégezte az országos összesítéseket. 1927-től (az 1930-as év kivételével) 1932-ig találtunk olyan adatokat, melyek városonként közlik a Budapesti Hírlapban közzétett névváltoztatások alapján az érintettek számát. A törvényhatósági joggal felruházott városok adataival összehasonlítva feltűnő, hogy Baja előkelő helyet foglal el a névváltoztatások számát tekintve, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az ország legkisebb törvényhatósága.

A számok azonban csalókák, hiszen Kecskemét, Hódmezővásárhely esetében kevés a névváltoztatás, aminek az az oka, hogy e városok polgárainak nagyobbik hányada magyar, pontosabban — hiszen témánk szempontjából ezt kell vizsgálnunk — magyar nevű.

Itt kell felhívni a figyelmet egy fontos terminológiai kérdésre. Névváltoztatásokról beszélünk és nem névmagyarosításról, holott ezek adják vizsgált anyagunk túlnyomó többségét. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk a főként esztétikai szempontú, magyar név újabb magyarra cserélésének eseteit sem, bár ezek névtani magyarázatot igényelnek, ezért a korszakonkénti elemzésnél nem vettük figyelembe.

A bajai születésűek névváltoztatásainak rendszerezését nem az összes érintettre vonatkozóan végeztük el, hanem a kiadott belügyminisztériumi engedélyek alapján, így a különböző szempontú elemzéseknél (névtípus, foglalkozás, vallás stb.) elkerülhettük, hogy a családnagyság módosító tényező lehessen. Tettük ezt azért, mert egy engedélyszámon több, akár 6–7 személy is szerepelhetett, holott ez egyetlen ember, a családfő egyszeri elhatározása volt. A névváltoztatásban érintett személy lényegesen több (2381 fő), mint a kiadott engedélyek (1257 db) száma. A feleségek neve is megváltozott férjükkel együtt, tovább növelve a megváltozott nevek körét.

A megváltoztatott idegen hangzású neveket három nagy típusba soroltuk: szláv, német, egyéb. A negyedik csoportot a magyar nevek

adják, melyeket hangzás és jelentés miatt változtattak meg. A déli (szerb, horváth) és nyugati (lengyel, szlovák) szláv neveket egységesen szláv típusba osztottuk. A német névtípusba nem kerültek bele a zsidók — bár öt kivételtől eltekintve német nevűek —, hiszen az ő névváltoztatásaiknál nem ugyanazokat a történelmi hatásokat kell keresnünk, mint a keresztény német nevűeknél, külön egységet is alkotnak, más okokra vezethető vissza nevük elhagyása.¹⁸

Az egyéb névtípusba kerültek a kis számban előforduló (latin, olasz, örmény) nevek, valamint azok, amelyeknél nem tudtuk egyértelműen eldönteni jellegüket.

A névmagyarosítások elemzésénél elengedhetetlen a névváltoztató foglalkozásának ismerete. Ezt azonban nem minden esetben tudjuk, hiszen az anyakönyvbe csak az apa foglalkozása kerül. Ez nem okoz gondot akkor, ha a névváltoztatás évében a gyermek még csak pár éves, mert ekkor az apa akarata érvényesül, ő az, aki magának és gyermekeinek új nevet választ. Ha azonban az anyakönyvbe bejegyzett gyermek már felnőtt, úgy saját maga dönthetett, nem ismerjük foglalkozását, csak apját. Ebben az esetben az „atyjával együtt” bejegyzés nem szerepel. Ezért pontos foglalkozási megoszlásokat ugyan nem tudunk, de maga a család, melyből a nevet megváltoztató származik, mégis eligazító, beszédes ismereteket nyújt. Ezért mindig kétféle összesítést készítettünk: az egyikben azok szerepelnek, akiknek tényleges foglalkozását ismerjük, s egy olyat, ahol csak az apáét. Szerencsére mindezek együtt a legfontosabb jellemzőket képesek megmutatni.

A városra vonatkozó foglalkozási statisztikákkal, melyeket a népszámlálási eredmények összesítésével nyertek — mivel ezeknek kategóriái változók, s nem ismerjük a szempontokat sem, amelyekkel ezeket kialakították —, nehéz a mi számsorainkat összevetni. Ezért kénytelenek voltunk nagyobb foglalkozáscsoportokat¹⁹ kialakítani, melyek a következők:

18. A szláv nevek típusba sorolását MANDIČ Živko 1987; a német neveket HENGL, Ferdinand 1983. munkája segítségével végeztük el. — Ezúton is megköszönjük dr. MÁNDICS Mihálynak a szláv nevek besorolásához nyújtott segítségét.
19. A városi, megyei köztisztviselőket és egyéb alkalmazottakat; az állam kezében lévő MÁV, Posta stb. és a fegyveres testületek (csendőr, rendőr, katona) alkalmazottait összesítve adjuk meg, de a különböző elemzéseknél — ha az szükséges — ezt a közalkalmazotti réteget finomabb bontásban is közöljük.

Közalkalmazottak

Városi, megyei tisztviselő, alkalmazott
MÁV, Posta, stb. alkalmazott
Fegyveres testületek
(csendőr, rendőr, katona)

Iparosok

Értelmiség (orvos, ügyvéd, tanár stb.)

Kereskedők, vállalkozók

Földművesek, munkások

Egyéb²⁰

A népszámlálási eredményekkel tehát csak hozzávetőlegesen lehet adatainkat összevetni, ám arra jók, hogy az arányokat érzékeltessük.

A névváltoztatások meglepően gyorsan követik a történelmi változásokat, ezért három nagyobb korszakot különítettünk el, melyek azonban nem önkényesek, Magyarország XX. századi történelmének sorsfordulói és maga az anyag egyszerre és természetesen kínálta. A névváltoztatások lényegében ezeket a sorsfordulókat követik. A feldolgozást korszakonként külön-külön végeztük el, bár sohasem egymástól függetlenül.

A VÁROS NEMZETISÉGI ÖSSZETÉTELE ÉS A NÉVTÍPUSOK

A város nemzetiségi összetételét öt népszámlálás (1900, 1910, 1920, 1930, 1941) eredményei alapján vizsgáltuk meg az átnézett anyakönyvek időhatárait (1895–1945) figyelembe véve, melyekbe — a lakosság bevallása alapján — az anyanyelvet jegyezték be, ami a nemzetiségi hovatartozás legjellemzőbb jegye. (Az 1941-es népszámlálásnál is ezt a szempontot, nem a külön kérdésként szereplő nemzeti-ségi bevallást vettük figyelembe.) Ezeknél az adatoknál a különböző szláv nyelveket — az eddigiekhez hasonlóan — egységesen vettük számításba.

A népszámlálási eredményekből kitűnik, hogy a szláv népesség Baján 1920-ig mindössze egy-egy százalékkal csökkent, ettől kezdve

20. Az egyéb csoportba soroltuk a ritkán előforduló foglalkozásokat (pl. zenész, pincér stb.), valamint azokat az eseteket is, amikor az anyakönyvek ezt nem jelölték. Így a „törvénytelen” gyerekeknél csak az anya neve szerepel, foglalkozását — mivel többségük háztartásbeli — csak ritkán tüntetik fel.

azonban rohamosan (1920-ban 10,8%; 1930-ban 5,9%; 1941-ben 3,6%). Ez a város trianon utáni helyzetével s az itt élőkre gyakorolt hatásával magyarázható. A szláv lakosság fogyásában nagy szerepet kap a hároméves szerb megszállás, melynek következtében egy részük elhagyta a várost, másrészt az ittmaradottak sem vallották be mind valódi nemzetségüket. A németeknél már nem ilyen egyértelmű a csökkenés, de 1920 és 1930 között náluk is megfigyelhető. Az 1941-ig tartó növekedés elsősorban a német befolyás erősödésének következménye, bár a német anyanyelvűek városbéli aránya növekvő népesség mellett sem éri el az 1910-es 8,2%-ot.

A magyarok száma folyamatosan nő, s ezt táplálta a leszakadt országrészekből jövő beáramlás és a másik két etnikum — bevallások alapján kimutatott — csökkenése.

Feldolgozásunk szempontjából a népszámlálások eredményei csak korlátozott mértékben használhatók, bár jellemző és fontos adatokat közölnek, mert a névtípusok előfordulása és gyakorisága egészen más arányokat tükröz. Ezért meg kellett néznünk a névtípusok megoszlását. Mivel címtárat nem találtunk, telefonkönyv pedig — igen kis névanyaggal — csak a két világháború közti időszakból állt rendelkezésünkre, újra a születési anyakönyveket kellett kézbe vennünk, s ezekből vizsgáltuk meg a város névanyagát. Tízévenként, 1900-tól 1940-ig az ezekben szereplő összes nevet típusba soroltuk.²¹

A 3133 nevet tartalmazó minta alapján (ami az 1900-ban, 1910-ben, 1920-ban, 1930-ban, 1940-ben születettek száma) a névtípusok megoszlása a következő: (L. II. táblázat)

II. táblázat

A névtípusok gyakorisága a születési anyakönyvek alapján (1900–1940)

Magyar	1210	39%
Német	781	25%
Szláv	1005	32%
Zsidó	102	3%
Egyéb	35	1%

21. A zsidókat vallásuk alapján soroltuk külön névtípusba. Igaz, hogy zsidó névtípus nincsen, s öt kivétellel német nevet viseltek, de a táblázatokban az egyszerűsítés kedvéért így szerepeltetjük. Csak azokat soroltuk ide, akiknél az anyakönyvekben az izraelita bejegyzés áll. Egy érdekes és ritka anyakönyvi bejegyzést kiemelünk: református szülők és gyermekük 1925-ben az izraelita vallásra tértek át, majd 1934-ben „visszakeresztelkedtek”. Őket azonban a zsidó vallásúak közé soroltuk.

A névtípusvizsgálat meglepő nagyságrendi különbségeket mutat a népszámlálási eredményekhez képest. Lényegében azonban ugyanazok a folyamatok mutathatók ki, ha a tízévenkénti százalékos megoszlást vizsgáljuk. (L. III. táblázat)

III. táblázat

A névtípusok gyakorisága a születési anyakönyvek alapján
(1900–1940)

Születési év	N é v t í p u s				
	Magyar	Szláv	Német	Zsidó	Egyéb
1900	31%	34%	28%	6%	1%
1910	36%	34%	25%	4%	1%
1920	37%	34%	24%	5%	1%
1930	40%	30%	28%	1%	1%
1940	53%	26%	19%	0,5%	1%

Az eltérés magyarázata a történelmi események mellett maga a város, ahol a természetes asszimiláció jóval nagyobb, mint a falvakban.²² Sokan vannak olyanok, akiknél már csak nevük utal valamikori származásukra. Az összes névmagyarosítási eset felénél az anya más névtípusba tartozik, mint az apa, ami jelzi, hogy az etnikai elkülönülés, mely a házasságoknál különösen falun erősen meghatározó, a városban kevésbé van jelen, ami elősegíti az asszimilációt, s kedves a névváltoztatásoknak.

A névtípusok megoszlása a századfordulón közel azonos a magyart, a szlávot és a németet tekintve, lényeges változás 1930 és 1940 között ment végbe. Ez az az idő, amikor a névmagyarosítást egyre erőteljesebben szorgalmazzák, és rendelettel is szabályozzák. Ennek hatására a névtípusokon belül a magyar már több mint 50%-ot képvisel a bajai névanyagban. Mind a szláv, mind a német névtípus ugyanezen időhatárok között fogy a legerőteljesebben. Feltűnő a német nevek rohamos csökkenése akkor, amikor a népszámlálások növekvő német anyanyel-

22. KÓHEGYI Mihály 1986. 160–163. — Csávoly község levéltári anyagában megmaradtak az 1939-es népösszeírás adatlapjai, és az ebben található névanyag és az anyanyelvi bevallás összehasonlításakor a névtípus és a nemzetiség jóval nagyobb mértékű megfelelését tapasztaltuk, mint Bajánál az anyakönyvek és a népszámlálások adatainak összehasonlításakor. — KÓHEGYI Mihály–MÉRK Zsuzsa 1990. — A falvakban nehezebben haladt a névmagyarosítás, és erről a sajtóban is jelentek meg tudósítások. FMS 1931. augusztus 2.; FMS 1934. május 12.

vú népességet mutatnak. Mindezt több tényező együttesen eredményezi. Egyfelől Németország külpolitikai sikerei, a német befolyás növekedése elősegítik, hogy a magyarországi német kisebbség egy része be is vallja nemzeti hovatartozását, másfelől azonban az egyén foglalkozásán keresztül ható elvárás — különösen a közalkalmazottak, városi és megyei tisztviselők és az értelmiség esetében, ahol nagy számban vannak jelen német nevűek — a német nevek csökkenéséhez vezet. Emellett azonban — éppen az erőteljes német propagandával szemben — egyesek nevük elhagyásával kívánják kifejezni a magyarsággal való teljes azonosságukat. Ez egyúttal az asszimiláció végső mozzanata.

NÉVMAGYAROSÍTÁSOK 1895 ÉS 1919 KÖZÖTT

Meglepő, de a millennium évében Baján senki sem változtatta meg nevét, pedig az egész országra kiterjedő ünnepségek, lelkes hazafiság minden alapot megadtak arra, hogy a város idegen nevű polgárai így is kifejezzék a nemzettel való azonosulásukat, az ezeréves honfoglalás, a magyar történelmi múlt vállalását. A névmagyarosítás érdekében a különböző minisztériumok vezetői 1896 végén — a Központi Névmagyarosító Társaság felkérésére, de természetesen a kormányzat jóváhagyásával — körrendeleteket küldtek az irányításuk alatt álló intézmé-

nyekhez. Ezekben a rendeletekben a névmagyarosítás szorgalmazása mellett fontos kitétel volt, hogy kényszerítés semmilyen formában sem történjen.²³

A miniszterelnök 1897 végén a megyék főispánjaihoz írott levelében a következőket mondja: „... igen kívánatosnak tartom, hogy minél több magyarnak legyen a neve is magyar, s ez irányban különösen azok hívatvák a példaadásra, kik mint hatóságok, közintézetek fejei és elöljárói, közszerepet viselnek.”²⁴

A levél a továbbiakban megadja a névmagyarosítás elősegítésének módszereit is: „Meglévén győződve, hogy Méltóságod is át van hatva ezen ügy fontosságától és nemzeti szempontból nagy horderejéről, felkérem, hogy a névmagyarosítást a kormányzata alatt álló törvényhatóságban bizalmasan és nem hivatalos úton a rendelkezésre álló eszközökkel támogatni és tapintatosan elősegíteni szíveskedjék.”²⁵

A rendeletek és a miniszterelnöki levél hatása 1898-ban jelentkezik, s Baján az állami anyakönyvezés bevezetése után az első névváltoztatásról szóló bejegyzés ebből az évből való. Hárman váltak meg korábbi nevüktől — mindhárom név német —, közülük egy zsidó vallású. Ezt követően a névmagyarosítás állandó jelenséggé válik — bár továbbra is igen kis számú —, ami a megerősödő, a század végétől meghatározóvá váló magyar nagyhatalmi nacionalizmus jeleként értékelendő. A Bánffy-kormány nemzetiségi politikájában az elmagyarosítás külső megnyilvánulásai is jelentős szerepet kaptak, a helységneveket központilag megváltoztatták, és mint láthattuk, szorgalmazták a

23. A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi miniszter rendelete a tanfelügyelőségeknek: „A központi névmagyarosító társaság elnöksége azon kérelemmel fordult hozzám, hogy nevezett társaság által egyengetett úton lendületet vett névmagyarosítás ügyét támogassam. Minthogy ezen kérelem megérdemli a méltatást és pártolást: fölhívom a tanfelügyelőséget, hogy tankerülete részéről a jelzett társaságnak a fent említett óhajításban nyilvánuló törekvését, kerülve természetesen minden pressziót, hatályosan támogatni szíveskedjék. Wlassics s. k. Pf 1896. szeptember 11. — A pénzügyminiszter rendelete Pf 1896. szeptember 12. — A Magyar Királyi Államvasutak Igazgatóságának felhívása Pf 1896. szeptember 13. — Erdemes hosszabban idézni DARÁNYI Ignác földművelésügyi miniszter körrendeletét is: „A központi névmagyarosító társaság nevében annak elnöke, TELKES Simon [...] azon kérelemmel fordult hozzám, hogy a törvényhozás által egyengetett úton lendületet vett névmagyarosítás ügyét részemről is támogassam. Minthogy a nevezett társaság zajtalan, hazafias működése teljes méltánylásra tarthat számot, részemről szívesen hozzájárulok ahhoz, hogy a névmagyarosítás ügyére a vezetésem alatt álló tárca köréhez tartozó tisztviselők és alkalmazottak figyelmét fölhívjam. Hozzá kell tennem, hogy az illetőkre erkölcsi kényszert gyakorolni, magamat följogosítottnak nem érzem.” Pf 1896. november 8.

24. BmL, Baranya vármegye főisp. ir. 928/1897.

25. Uo. — Megköszönjük Nagy Imre Gábor levéltárosnak, hogy a Pécsi Figyelőben megjelent újságcikkekre és Bánffy miniszterelnök levelére felhívta figyelmüket.

családnevek magyarosítását. A politikai élet rezdüléseire érzékenyen reagáló névmagyarosítás éppen a mélyülő kormányválság éveiben, 1903-ban és 1904-ben kiugróan magas, és 1904-ben a korábbi esetekhez viszonyítva közel hétszeresére nő, s az első világháború évei alatt sem áll meg.

Az elhagyott idegen hangzású nevek között feltűnően sok a német (60), ezen belül a zsidók hordozta német (35). A szlávok névváltoztatása számszerűen meghaladja (36) a keresztény német nevű magyarosítókét (25), ha azonban a névtípusvizsgálat eredményeihez viszonyítjuk (szláv 38%, német 26%), akkor az arányoknak megfelelő. Rendkívül magas azonban a zsidó vallásúak névmagyarosítása (35%), hiszen a népszámlálási eredmények szerint a lakosság 10%-át adják.

Bár a korban az antiszemizmus meglévő jelenség, névmagyarosításukban a magyarsággal való azonosulás megnyilvánulását kell keresnünk, nem pedig védekezést. A zsidók névváltoztatása országos méretekben is nagyon magas, 60–70% körül mozog. (A nagyvárosok, de különösen Budapest jóval nagyobb számú zsidó polgársága növeli meg a bajaihoz képest az arányokat.)²⁶

A korszak névmagyarosításai a város lakosságának igen kis részét érintették csak, a kiadott 100 engedély következtében 174 embernek változott meg a neve.

A névváltoztatók foglalkozásának vizsgálata szerint számszerűen az iparosok vannak a legtöbben (44), őket követik a közalkalmazottak és az értelmiség (25), majd a vállalkozó-kereskedőréteg (17) és végül a földművesek és munkások összesen 4 engedélyezett névváltoztatással. A keresők foglalkozás szerinti népszámlálási adataihoz viszonyítva ezeket a számokat, az arányok megváltoznak, és a közalkalmazottak, az értelmiség 4%-át, a vállalkozók, kereskedők 2%-át, az iparosok 1%-át, a földművesek és munkások 0,3%-át érintette.²⁷ A közalkalmazottak és az értelmiség magas arányát az erre a rétegre jellemző nagyobb fokú asszimilációval magyarázhatjuk, s a névváltoztatásra szólító propaganda is őket érintette meg elsősorban.

A foglalkozásokon belüli névtípusok eloszlása tovább árnyalja az eddigi képet. (L. IV. táblázat)

26. KOVÁCS András 1984. 9. — PALATINUS József 1939. 225.

27. Az 1900. évi népszámlálás. Általános népleírás községenként. — Az 1910. évi népszámlálás. Általános népleírás községenként. 1917. — Az 1920. évi népszámlálás. Általános népleírás községenként. 1923. — Az 1930. évi népszámlálás. Általános népleírás községenként. 1932. — Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községenként. 1976.

A névtípusok megoszlása foglalkozások szerint

	Közalkal. Értelmiség	Iparos	Kereskedő Vállalkozó	Földmű- ves	Egyéb
Német	7	16	1	1	1
Szláv	3	24	1	3	2
Zsidó	14	4	15		2
Egyéb	1			1	

Az értelmiségi, közalkalmazotti rétegen belül, valamint a kereskedők, vállalkozók között igen nagy számú a zsidó (60%, illetve 80%); az iparosok esetében a német és szláv nevének városi arányának közel megfelelő számot kapunk. A három földművesből 2 szláv, 1 német, zsidó azonban nincs. Három esetben csak az apa foglalkozását ismerjük, 1 iparos, 2 pedig a közalkalmazott-értelmiségi rétegbe tartozik.

Az 1919-cel záródó időszak összegzéseként elmondható, hogy a századfordulótól kezdve folyamatos a névváltoztatás, de csak nagyon kevesen jutnak erre az elhatározásra. Ebben a politikai élet eseményei szerepet kapnak ugyan, de valójában nem hatnak kényszerítő erőként.

NÉVMAGYAROSÍTÁSOK 1920 ÉS 1944 KÖZÖTT

Baja esetében az újabb korszakhatárt 1921-gyel is meghúzzhatnánk, hiszen ebben a városban ekkor indul egy új életszakasz. Az 1918. november 13-án aláírt fegyverszüneti egyezmény értelmében a demarkációs vonal a Maros mentén Szegedig, majd Szabadka — Baja — Pécs vonalától északra a Dráváig húzódott. A bácskai területeket, így Baját is már november legelején megszállták a szerb csapatok. A város csak 1921. augusztus 20-án került vissza Magyarországhoz. Bács-Bodrog vármegye jelentős részének, s a megyeszékhelynek, Zombornak az elcsatolásával megyeszékhellyé vált az ország peremén. Nem véletlen, hogy a közel hároméves megszállás alatt a bajai születési anyakönyvbe egy német és egy német nevű zsidó vallású polgár névváltoztatása került. Feltételezhető, hogy olyanokról van szó, akik már nem ebből a városból kérvényezték névváltoztatásukat, de a bajai születési anyakönyvbe jegyezték be őket.

1920 és 1944 között összesen 912 névváltoztatási engedély jegyezték be az anyakönyvekbe. A megelőző 25 évhez képest (1895–1919)

több mint kilencszeres a növekedés. Az érintettek száma 1894, s ez átlagosan évi 36 engedélyt és 76 főt jelent. A névváltoztatások azonban nem egyenletesen oszlanak el, sőt igen nagy ingadozást mutatnak. 1920 és 1930 között mindössze 64-en fordultak kérelemmel a belügyminisztériumhoz. 1931-től kezdve azonban ugrásszerűen nőtt meg a névváltoztatások száma, s ez jól jelzi az országos tendenciát, de kifejezetten helyi eseményhez is köthető.

A névmagyarosítás megkönnyítésére 1930-ban országos mozgalom indult. Meskó Zoltán képviselő többször is felszólalt az ügy érdekében a parlamentben, és ő az, aki országos névmagyarosító egyesület létrehozását is szorgalmazta. A parlamenti vitában a következő érveket hozza fel: „A belügyi kormányzat szigorúan elzárkózik a névmagyarosítás elől, az utódállamok azonban, elszlávosítanak [. . .] Ebben az országban egyesek zsidókérdést akarnak csinálni a névmagyarosítás ügyéből. Ez ellen azonban éppen mint jó keresztény tiltakozom, annál is inkább, mert a hárommillió idegen nevű magyarból mindössze 250 000 a zsidó [. . .] Nem osztom a belügyminiszter rideg álláspontját. Nem osztom azt a véleményt, hogy érdemeket kell szerezni, hogy valaki magyarosíthassa a nevét. A magyar név kitüntetés, de erre joga van minden magyar embernek, aki nem szennyezte be nevét.”²⁸

Dr. Scitovszky Béla belügyminiszter válaszában a névmagyarosítást feddhetetlen előélethez és jó magyar érzéshez köti, s a legmelegebben karolja fel. Nem helyesli azonban a kettős nevek felvételét, s nem híve az olyan névadományozásnak sem, amely a nemesség látszatát kelti, mert „a nemesi és történelmi neveket meg kell becsülni.”²⁹

Mind a parlamenti vita kezdeményezője, mind pedig a belügyminiszter a névváltoztatás néhány fontos mozzanatára hívja fel a figyelmet. A zsidó vallásúak túlnyomó részt idegen nevet viselnek, s a Tanácsköztársaság bukása után fellángoló antiszemizmus miatt egyre többen kívánnak megválni vallásukra oly jellemző nevüktől. Hogy zsidó kérdést lehetett csinálni a névváltoztatásokból, bizonyítják a megelőző korszak igen magas országos, de bajai számadatai és arányai is. A másik jellemző mozzanata a parlamenti vitának — s ezt a múlt század utolsó harmadában is megfigyelhetjük — a nemesi nevek védelme, mely egy megcsontosodott, a feudális értékszemléletet továbbhurcoló értékrend megnyilvánulása. (Magának Scitovszky belügyminiszternek is volt nemesi előneve.) Egy 1933-as, a névváltoztatással foglalkozó tanulmány szerzője mindezt így fogalmazza meg: „A történelmi osztály, amelynek névvarázsa alatt ennek a mozgalomnak spontán

28. FMS 1930. május 29.

29. Uo.

kellett volna végbemennie, annyiban mutat legfeljebb érdeklődést, hogy védi saját nevét.³⁰

Mindkét érv, mely a névváltoztatások ellen szól, furcsa módon találja magát szemben a kor nacionalizmusával, mely megkívánná a magyar érzelmű, de idegen nevű polgártól új név felvételét. Az érvek és ellenérvek összecsapásából a névváltoztatást szorgalmazók kerülnek ki győztesen. Megalakul az Országos Névmagyarosító Társaság, melynek felhívásában a mozgalom céljai eképpen fogalmazódnak meg: "... a társaság feladata lesz az egész országra szóló és a névügy minden ágazatára kiterjedő mozgalom irányítása és megszervezése, a magyar névanyagnak népszerű alakban való kiadása, nyilvántartása és terjesztése, a névmagyarosítás hibáinak kiküszöbölése. A felhívás szól minden magyar emberhez, de különösen az egyház, a tanügy és a közigazgatás vezetőihez, a hivatalok főnökeihez, a társadalmi egyesületekhez, a magyar gazdaközösség és munkásság szervezeteihez."³¹

A húszas évek közepétől a bajai iskolai értesítőekben a hazafias nevelésről szóló jelentésekben meg is jelenik a névmagyarosításra szóló felhívás. „Aki nyílt szemmel figyeli ellenségeinknél a nemzetiségi és iskolai viszonyokat, igazat fog adni törekvéseinknek [. . .] Aki vallja azt, hogy kis áldozat odaadni az idegen nevet, amikor százezrek életüket és vérüket adták a magyar gondolatért: az mellénk áll [. . .] Nagy kár, hogy a belügyminisztérium ezt a nemzeti ügyet nem kezeli eléggé megértő módon, s nem megkönnyíteni, hanem mindenáron megnehezíteni igyekszik.”³² A magyar nevű tanulókat a gimnázium kedvezményben is részesítette (tandijkedvezmény, jutalmazás), s a maga eszközeivel így készítette a szülőket a névváltoztatásra.

Az egyre erősödő propaganda mögött nem nehéz észrevennünk a nagy nemzeti egységet hirdető politikát, mely elsősorban az utódállamok megkülönböztető nemzetiségi politikáját hozza fel indoklásul, és azt sem, hogy ez a szélsőjobboldal támadása a Bethlen-kormány ellen ebben a látszólag nem nagy horderejű kérdésben. Az újságokban a névmagyarosításról szóló, egyre szaporodó híradások többsége is hivatkozik az elszlávosításra, arra, hogy nem magyar nevű, de magyar nemzetiségű embereket éppen nevük alapján kényszerítenek például más nyelvű iskolába a környező országokban.³³

A harmincas évektől egyre több a nevét megváltoztató, s Baja esetében ehhez az országos folyamathoz még sajátos, egyedi jelleg is

30. TRÓCSÁNYI György 1933. 17.

31. FMS 1930. április 17.

32. A ciszterci rend bajai III. Béla reálgimnáziumának Értesítője 1925-1926; 1928-29; 1929-30; 1931-32; 1933-34. — BALINT László 1989. 92-93.

33. FMS 1931. július 24.; augusztus 8.; augusztus 20.

adódik. Már anyagunk rendszerezésekor feltűnt, hogy a névváltoztatók száma 1931-ben ugrásszerűen megnőtt (1930-ban 3, 1931-ben 76). A magyarázatot a város életének egy örömteli eseményére való emlékezés adja. 1921. augusztus 20-án Baját, háromévi megszállás után, elhagyták a szerb csapatok, és a tizedik évforduló méltó megünneplését — a nehéz gazdasági viszonyokra hivatkozva — a névmagyarosításban látták. Érdemes idézni Vojnits Ferenc polgármesternek a törvényhatósági közgyűlésen 1931 elején elhangzott szavait: „... bizalommal, örömmel teljes hangulatban készülünk a szerb megszállás alól történt felszabadulásunk 10-ik évfordulójának megünneplésére.

Ezt az ünnepséget azért üljük meg, hogy élesztgessük a magyar lelkiség szent tüzét, hogy tápláljuk a nemzeti szellem és testvériség erejét, hogy keressük a nemzeti egységhez vezető utakat. Nemzeti egységünket azonban jobban igazolni, láthatóvá, hallhatóvá tenni csak úgy tudjuk, ha elsősorban magyar nevet viselünk.

Erre azért van szükség, mert a magyar név viselése a melegebb, bensőségebb nemzeti érzést hirdeti, és mert ellenségeinkkel szemben a nemzeti összetartozandóság szent akarásának hatalmas erejével léphetünk fel.

Helyes tehát a nemzeti egységet az újjáépítő munka sikerének biztosítása végett nemcsak lélekben, de külső megnyilvánulásban is kifejezésre juttatni.

E helyről is kérem ezért Baja város idegen hangzású nevet viselő polgárait, akiknek lelkében a nemzeti érzés izzó tüze ég, hogy öntudatos és mélységes magyar lelkiségünk igazolásaként vegyenek fel magyar nevet.

Ha Baja város hazafias közönsége társadalmi állásra való tekintet nélkül kifejezésre juttatja öntudatos nemzeti érzését, úgy a magyar nemzet a legnagyobb elismerés s a legmélyebb hála őszinte érzésével fogja elismerni, hogy példaadólag mutatta meg Baja város lelkes magyar közönsége az utat, amelyen a nemzeti érzés az egységes és diadalmas magyar élet kialakulásához vezethet.

Ennél öntudatosabban, bensőségebben és eredményesebben a felszabadulás évfordulóját megünnepelni nem tudjuk [. . .]

Ha indítványom megértő, lelkes visszhangra talál, úgy én leszek az első, aki öntudatos és mélységes nemzeti érzésem külső megnyilatkozása-ként gyermekeimmel együtt magyar nevet kérek.³⁴

34. BKmL, Baja thj. város közgyűlési jegyzőkönyve 21/1931. — FMS 1931. július 24.

Az indítványt a közgyűlés egyhangúlag elfogadta, s ennek hatása nem is maradt el. Néhány törvényhatósági jogú városéhoz hasonlítva kimagaslóan sok a bajai névváltoztató 1931-ben.³⁵

Baja	204
Békéscsaba	5
Budapest	648
Esztergom	62
Hódmezővásárhely	1
Kaposvár	93
Kecskemét	3
Nyíregyháza	13
Szombathely	38

A helyi kezdeményezés tehát döntően befolyásolhat egy országosan ható mozgalmat, ha ennek élére a város egy jeles személyisége, maga a polgármester áll. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a névmagyarosításnak a parlamentben olyan szószólója akadt, mint Meskó Zoltán, aki bajai származású, és egyúttal Baja város törvényhatóságának örökös tagja. A városban jól ismert politikus személye ösztönzően hathatott, ha nem éppen ő volt az, aki az ötletet adta.

Szenzációt is keltett az 1931-es bajai névváltoztatások ügye itthon és a határokon túl is. Amíg a magyar lapok elismerően szólnak a polgármester kezdeményezéséről,³⁶ addig a Jugoszlovenszki Dnevnik 1931. augusztus 28-i száma támadja a kormány erőszakos magyarosító politikáját, de különösen a „renegát Vojnits”-ot. „Hogy ennek az akciónak az élén egy Vojnits áll, nincsen semmi csodálnivaló, mert ő már régen megszakitott minden összeköttetést nemzetségével és népével, és mint kifajzott a magyarok szolgálatába állott [. . .] aki — hogy a Pesti hatalmasoknak hízelegjen — reakényszeríti a bajai tisztviselőket, hogy nevüket megváltoztassák.”

A terjedelmes vezércikk igen nagy jelentőséget tulajdonít a névváltoztatásnak elsősorban azért, mert a szerb megszállás megszűntének évfordulójára időzítették, de azért is, mert ezt éppen a szláv nevű polgármester irányította, aki ellen éles kirohanásokat intéz, felidézve korábbi vélt szlávellenességét.

35. K.[ovács] A.[lajos] 1933. 104–105. — Az adatok az összes érintett személyre, nem pedig a kiadott engedélyekre vonatkoznak.

36. Pesti Napló 1931. augusztus 23.

A Független Magyarország című bajai napilap gyorsan válaszolt a támadásra, és rosszakaratú ferdítésnek, tévedésnek minősíti a leírta-
kat, sőt vissza is dobja a labdát: „A Dnevník cikke [. . .] egy tanulsággal
azonban szolgálhat számunkra: a jugoszlávok még mindig számon
tartják az idegen hangzású neveket, azzal operálnak ellenünk külföl-
dön.”³⁷

A két cikk mindennél jobban szemlélteti Magyarország és az utód-
államok viszonyát a két világháború között, mely ideges érzékenységgel
válaszol minden kisebbséget érintő eseményre. Kölcsönös vádaskodá-
sokban, színpadias szócsatákban jelennek meg a mélyben húzódó
valóságos problémák.

Az igazán nagy növekedést a névmagyarosítások terén az 1933-as, de
különösen az 1934-es év hoz 104, illetve 245, az anyakönyvekbe bejegyzett
engedéllyel. Ha ezt a számot az 1920 és 1944 között kiadott összes engedély-
hez viszonyítjuk (912), úgy az említett két év önmagában a névmagyarosítás-
nak közel 40%-át jelenti.

Az ugrásszerű növekedés mögött ismét történelmi, politikai okokat
kell keresnünk. A mélyülő gazdasági válság következtében megbukott
a Bethlen-kormány, és belső feszültségekkel terhelt ország talpra állí-
tása — Károlyi Gyula sikertelen kísérlete után — a Gömbös vezette új
kormányra várt, mely — bár az erőviszonyok nem engedték meg a
korábbi politikai vezetés teljes kizárását — új módszerekkel kísérlete-
zett. Az irredenta, sovíniszta és demagóg jelszavak felerősödtek, s ez
széles tömegeket állított — ha átmenetileg is — az „öncélú” magyar
nemzetállamért vívott küzdelem szolgálatába. Nem véletlen, hogy a
kormányváltással a névmagyarosításokat szabályozó rendelet is meg-
születik 1933. július 22-én, ami lényegesen megkönnyítette a hivatalos
eljárást. A kétpengős illeték nem jelentett különösebb megterhelést,
szegénységi bizonyítvány felmutatásával pedig ingyenes volt. A közal-
kalmazottak esetében mindössze egy pengő a díj, amiből kiderül, hogy
ezt a réteget célozták meg elsősorban, az ingyenesség pedig a legszegé-
nyebbeket is megnyerhette. Az idegen hangzású nemesi nevek megvál-
toztatását azonban csak a „Kormányzó Úr Ó Főméltósága” engedélyez-
hette.³⁸ A különbségtétel és kedvezmények a Gömbös-kormány jellem-
rajzát adják ebben a rendeletben, és a propaganda hatására a
névmagyarosítás országosan is tömegmértűvé szélesedett.

Az engedélyek száma 1920 és 1932 között — 12 év alatt — össze-
sen 164, az ezt követő két évben 349, s egyúttal ez jelenti a tetőpontot.

37. FMS 1931. szeptember 2. — A szerb megszállás alatt a bajai gimnázium működé-
sének megakadályozására névelemzést végeztek, hogy a szláv nevű diákokat vidéki
szerb gimnáziumba kényszerítsék. — KNÉZY Lehel 1940. 194.

38. A m. kir. belügyminiszter 1933. évi 40.200. számú rendelete. MRT 1933.

Ezután csökkenést figyelhetünk meg, de 1940-ig évente még mindig átlagosan 40 engedélyt bírál el kedvezően a belügyminisztérium, melyeket bajai születésűek nyújtottak be. Az 1895–1919 közötti időszakhoz hasonlítva ez a szám még mindig magasnak mondható. Ebben Magyarország külpolitikai sikerei (az első és a második bécsi döntés, Kárpátalja visszaszerzése) is szerepet játszottak. A háborúba való belépést követő három évben átlagosan 17, a harcok utolsó évében mindössze 3 engedélyt jegyeztek be a bajai születési anyakönyvekbe.

A megváltoztatott nevek típusuk szerint a következő megoszlást mutatják: (L. V. táblázat)

V. táblázat

A megváltoztatott nevek típus szerinti megoszlása (1920–1944)

Német	409	45%
Szláv	435	48%
Zsidó	25	3%
Magyar	13	1%
Egyéb	30	3%

A névtípusok megoszlásához, valamint az 1895 és 1919-es adatokhoz képest növekedett a német nevek változtatásának aránya Baján, bár számszerűen továbbra is több a szláv. Tetemes azonban a zsidó vallásúak számának csökkenése. Míg az előző korszakban az összes engedély 35%-át ők kapták, ez most 3%-ra esett vissza. Az ő esetükben is megfigyelhető a harmincas évek első felében a növekedés, hiszen 1930-ig mindössze három névváltoztatásról tudunk, ez a szám 1936-ig már 20-ra növekszik, ezzel szemben a III. zsidótörvény után a háború végéig senki sem változtatta meg a nevét. Nem tudjuk persze, hogy hány kérvényt nyújtottak be, csak azt, hogy mennyit fogadtak el. Feltételezhető, hogy többekét elutasították, s lehet, hogy látva a kedvezőtlen elbírálást, mások már nem is kísérelték meg, az elzárkózást választva válaszul a megkülönböztetésre, szemben a megelőző korszakkal, amikor az asszimiláció jeleként kérnek — nagy számmal — magyar nevet. Ez olvasható ki Meskó Zoltán szavaiból is: „Ha idegen beteszi a lábát Budapestre, a cégtáblákból ítélve igazán nem tudja, hogy Magyarországon jár. A kereskedőkben tudomásom szerint meg-

van a hajlandóság idegen hangzású nevük megmagyarosítására, de természetes, hogy nem akarják magukat visszautasításnak kitenni.³⁹

Az országos statisztikai eredmények ugyancsak a zsidó lakosság névváltoztatásának rendkívüli visszaeséséről tanúskodnak. Míg 1919-ben a névváltoztatók 71%-a volt zsidó, addig ez 1920-ra 38%-ra, 1929-re 3%-ra zuhant.⁴⁰ Ebben egy adminisztratív korlátozás is szerepet kapott, amely csak az I. világháború alatt az ellenséggel szemben tanúsított magatartás elismeréséül kitüntetésben részesülteknek tette lehetővé az engedély megszerzését. Nem tudjuk, hány bajai születésű zsidó esetében játszott ez szerepet. Az anyakönyvekben az első világháborús érdemek elismerése közül a „Tűzharcos” minősítést találtuk meg, s ezt is mindössze 4 esetben. Az adományozást azonban — egy kivétellel — a névváltoztatás utáni években jegyezték be, szerepet tehát nem játszott. A zsidók névmagyarosításának tilalmáról vagy korlátozásáról maga az 1933-as rendelet nem szólt. Nyíltan tehát a kormány — a gazdasági válság mélypontján — a nagytőkével szemben nem vállalhata az antiszemizmust, de a kérvények elbírálásánál bizonyosan szerepet kapott.

A névváltoztatók foglalkozás szerinti megoszlása jelentősen megváltozik a megelőző időszakhoz képest. (L. VI. táblázat)

VI. táblázat

A névváltoztatók foglalkozás szerinti megoszlása

	A névváltoztató foglalkozása		Csak a névváltoztató apjának foglalkozása ismert	
Közalkalm.	176	33%	63	17%
Értelmiség	52	10%	23	6%
Iparos	74	33%	138	37%
Vállalkozó Kereskedő	35	7%	24	7%
Földműves Munkás	61	11%	82	22%
Egyéb	34	6%	39	11%

A népszámlálások foglalkozási statisztikái nehezen vethetők össze anyagunkkal. Az összehasonlítást hozzávetőlegesen tudjuk csak elvé-

39. FMS 1930. február 20.; 1934. május 12. — Hasonlóan vélekedik KOVÁCS Alajos 1930. 239.

40. PALATINUS József 1939. 225. — Az erősen antiszemita szerző adatait nehéz lenne ellenőrizni, semmilyen más, összehasonlításra alkalmas összesítés nem lévén. Ha kritikával is kezelendő, a tendenciák bemutatására alkalmas.

gezni, jól látható azonban — ha csak azokat számítjuk, ahol a névváltoztatók foglalkozása ismert —, hogy számszerűen is többen vannak a közalkalmazottak, az értelmiség, mint az iparosok, holott a népszámlálásokról kimutatott adatok szerint ez utóbbiak háromszoros, négyszeres túlsúlyban vannak. A nevüket változtatók elsősorban a közalkalmazottak (a vármegyén, városházán dolgozó köztisztviselők, egyéb alkalmazottak, pl. altisztek), a fegyveres testületek, a MÁV, Posta alkalmazottjai, valamint az értelmiség (tanárok, orvosok, ügyvédek s más magánhivatalnokok) soraiból kerülnek ki. Míg 1919-ig a közalkalmazottak csak 10%-át adták a névváltoztatóknak, 1920-tól 1944-ig már 33%-át. Nagy az eltérés a vállalkozó, kereskedő réteg esetében is, 18%-ról 7%-ra esett vissza, s e mögött a zsidók névmagyarosításának korlátozását kell keresnünk. Csökkent az iparosok aránya is, bár lényegesen kevésbé, 46%-ról 33%-ra.

Elég magas azoknak a száma, kiknél csak az apa foglalkozását ismerjük, de ezek az adatok is beszédesek. Ugyanannak a két foglalkozáscsoportnak az arányai a legmagasabbak, ami azt mutatja, hogy az iparos, a közalkalmazott, valamint az értelmiségi családokból került ki a az új nevet választók zöme.⁴¹ Feltűnő azonban a kétféle összegzés összehasonlításánál a földműves és munkás kategória esetében a különbség. (11% ahol a névváltoztató foglalkozását ismerjük, s ennek kétszerese, 22% ahol csak az apáét.) Feltételezhetjük, hogy a földműves-, munkáscsaládok felnőtt gyermekeinek egy részénél a névmagyarosítást éppen egy másik foglalkozásba, foglalkozási viszonyba való átlépés okozta. Közülük kerülhettek ki azok, akik a gazdasági válság által legjobban sújtott mezőgazdaságból menekülve, biztos megélhetést, „nyugdíjas állást” keresve mentek például a vasúthoz, vagy altisztként, vármegyei, városi alkalmazottként igyekeztek maguk és családjuk jövőjét megalapozni. A kiutkeresés József Attila megfogalmazta módja, a „Hol lehet altiszt, azt kutatja” rejlik ezek mögött az adatok mögött.

A foglalkozás szerinti megoszlás vizsgálatát 1931-ben, 1933-ban és 1934-ben részletesebb bontásban is elvégeztük. Azért választottuk e három évet, mert az 1931-es évben születik meg egy helyi kezdeményezésű mozgalom, míg a másik kettő az országos fellendülés csúcspontja. (L. VII. táblázat)

41. Az egész vizsgált korszakra vonatkozó országos statisztika nincs, mely a névváltoztatások foglalkozás szerinti kimutatását adná, mindössze három évre vonatkozóan ismerjük ezeket (1927-1929). E szerint a közzolgálat és a szabadfoglalkozások, valamint a „védő” a névváltoztatások 35%-át adják, míg a népességhez viszonyított arányuk mindössze 6%. — KOVÁCS Alajos 1930. 239.

A névváltoztatások foglalkozás szerinti részletesebb bontása (1931, 1933–1934)

Foglalkozás	Névváltoztató foglalkozása	Apa foglalkozása	Névváltoztató foglalkozása	Apa foglalkozása	Névváltoztató foglalkozása	Apa foglalkozása
	1931		1933		1934	
Vármegyei, városi alkalmazott	23	1	11	1	10	9
Értelmiség	5	2	9	3	10	7
MÁV, Posta stb.	3	1	18	2	24	3
Csendőr, rendőr katoná	4	1	11	2	13	2
Iparos	10	11	9	19	58	27
Kereskedő, vállalk.	2		3	2	11	9
Földműves, munkás	6	5	3	3	20	14
Egyéb	1		2	5	15	10

A három év adatait összevetve két foglalkozáscsoport esetében találunk jelentős eltérést. Az egyik a vármegyei tisztviselői és alkalmazotti réteg, ahol 1931-ben a legnagyobb, arányaiban pedig rendkívül magas a változtatók száma, s ez egyértelműen a polgármester kezdeményezte „évfordulós” névváltoztatások hatása. Ezután, éppen az országos fellendülés éveiben (1933–34), jelentős a csökkenés. Mivel négy év alatt nem cserélődhetett ki alapvetően az alkalmazotti réteg, már csak egyre kevesebben változtatták nevüket, ugyanis 1931-ben itt már végbement a névmagyarosítás, ami ugyan erőteljes propaganda hatására még tovább folytatódott, de már nem haladja, nem is haladhatja meg azt.

A többtől eltér még a földműves-, munkásréteg, ahol az átmeneti 1933-as csökkenés után nagyarányú növekedésnek vagyunk tanúi.

Az összesített eredményekből kiderül, hogy a város polgárai közül azok alkotják a névmagyarosítók döntő többségét, akiknél valamilyen „testületileg gyakorolt ráhatással” számolhatunk. Így a közigazgatás, a MÁV, a Posta, a fegyveres testületek esetében az állam, az igen nagy számú iparosnál pedig az ipartestület közvetlen hatását kell keresnünk. A névváltoztatás elvileg önkéntes döntés eredménye, de éppen az említettek esetében érheti őket erőteljesebb külső késztetés. Kényszerítésről nem beszélhetünk, de elvárásokról igen, s az alkalmazottak

egzisztenciájuk védelmében, állásuk elvesztésétől való félelmükben, az előléptetés reményében igyekeznek megfelelni azoknak. A Független Magyarország című bajai újság mindezt finoman így fogalmazza meg: „... az illetékesek felkarolták a névmagyarosító mozgalmat, és bár senkit sem kényszerítenek, mégis szívesen veszik, ha közhivatalnokok nevükben is megmutatják, hogy magyarok.”⁴² Az eredményről ugyanez a lap — ha túloz is — a következőképpen számol be: „Baján a városházán, a megyeházán, az állami rendőrkapitányságnál, a pénzügyigazgatóságnál, az államvasútnál, a postánál, a tanári és tanítói karban alig lehet idegen nevű tisztviselővel találkozni.”⁴³

Az ipartestület esetében hasonló jelenségnek lehetünk tanúi. Kényszeríteni ugyan senkit sem lehetett, de esetükben az iparendedély megadását akár a névmagyarosításhoz is köthették.

Az újságokban, különösen 1934-ben az ipartestület szorgalmazta névmagyarosításokról és kezdeményezésekről szóló tudósítások megszorodtak. A „Névmagyarosítási mozgalmat indít az ipartestület a bajai iparosság körében” című cikk idézi Auth Frigyes ipartestületi elnök szavait: „Fontos az, hogy valaki nemcsak szívében és érzésében legyen magyar, hanem nevével is hasonuljon át a magyarsághoz.”⁴⁴ Azzal érvelt, hogy az egy testülethez tartozók az egész országban iparkodnak magyar neveket felvenni, s „ebből a mozgalomból a bajai iparosok sem maradhatnak ki, főleg azért, mert itt sok az idegen hangzású nevű iparos.”⁴⁵ Az ipartestületi közgyűlésen elhangzottakat a hallgatóság lelkesen fogadta, és elfogadta az elnök által tett indítványt. A testület igyekezett segíteni is a névmagyarosítóknak avval, hogy irodája felvilágosítást adott a hét egy meghatározott napján, és ezt maga az elnök, Dunai (Auth) Frigyes vállalta magára. A kérvényeket is ők továbbították.⁴⁶ Beszámol az újság a bajai Kereskedő Ifjak és Magántisztviselők Egylet névmagyarosítási törekvéseiről. Schwarcz Dezső alelnök indítványában értékeli a mozgalmat, támogatja azt, mégpedig nemzeti érdekekre hivatkozva: „... az átutazó külföldiek előtt [kell bizonyítani], akik megcsonkításunkat nagyon szívesen szokták betudni az idegen hangzású neveknek.”⁴⁷

Az erőszakos névmagyarosítást — s éppen az utódállamok várható lépései miatt, a magyar kisebbség védelmében — elutasítják, igyekeznek az önkéntességet hangsúlyozni. Jellemző példa erre egy visszahonosítási kérelem kapcsán a községi illetőség megadásáról — egy köz-

42. FMS 1934. augusztus 1.

43. FMS 1934. május 12.

44. FMS 1934. március 3. — Tudósítás az ipartestület 1934. február 25-ei közgyűléséről.

45. Uo.

46. FMS 1934. szeptember 27.

47. FMS 1934. október 5.

művessegéd esetében — a városi kisgyűlés vitája. Itt hangzott el, hogy „csak avval a feltétellel adjuk meg a községi illetőséget, ha megmagyarosítja a nevét.” A polgármester-helyettes válasza az volt, hogy ezt nem szabhatják feltételként, mert „vagy szívből, hazafias érzésből, megértésből s a magyarsághoz való alkalmazkodásból és simulásból csinálja valaki, vagy nem csinálja. De kényszeríteni senkit sem lehet.”

Az érzelmi érvek mellett azonban ott az utódállamokkal való kapcsolat, a nemzetközi megítélés is: „. . . a kisebbségi magyarságot ért sérelmek orvoslása végett hiába szaladgálunk Genfbe a Népszövetséghez. Nincs szükség semmi olyan előírásra, ami erőszakra mutat [. . .] Az utódállamok erőszakoskodásaikat avval mentetgetik, hogy ugyanazt csinálják, amit a magyarok.”⁴⁸

A névmagyarosításokkal foglalkozó kis számú korabeli tanulmány között akad olyan is, amely nem pusztán érzelmekre hivatkozva utasítja el az erőszakot: „A névmagyarosítás kérdésében tehát a már teljes mértékben végbe ment asszimiláció legvégső konzekvenciájának levonásáról van szó. Nem szabad kívánni attól, aki teljesen nem magyar, hogy nevét megváltoztassa. [. . .]

Nem névkozmetikát akarunk, nem akarjuk azt, hogy a névmagyarosítás hasonlatos legyen egy olyan eljáráshoz, mintha valaki egy vérbajos kiütéseit angol tapasszal akarná gyógyítani. [. . .]

Azok a magyar állampolgárok, akiket kisebbségi érzületük egy más kultúra iránt érzett loyális irányába hajt, semmi körülmények között ne magyarosítsák nevüket.”⁴⁹

Természetesen többen lehettek olyanok, akiknél nem a teljes asszimiláció „legvégső konzekvenciájának levonásáról” volt szó, s akik az elvárásnak, bizonyos fokig egy nyomásnak engedve magyarosították meg nevüket, elsősorban személyes érdekek miatt. De ezt nem szabad eltúloznunk, hiszen már az első világháború előtti népszámlálások jóval több magát magyarnak valló személyt rögzítettek, mint amennyi a magyar nevet viselők száma. A nemzet érdekeire hivatkozó propaganda, a kor közhangulatát meghatározó nacionalizmus, a trianoni tragédia hatása, mely átjárta a társadalom egészét, különösebb nyomás vagy erőszak nélkül is kitermelte a névváltoztatókat, ha egy erőteljes propaganda sulykolta azt.

Figyelemre méltó adatokkal szolgál a foglalkozáscsoportokon belüli névtípusvizsgálat. (L. VIII. táblázat)

48. FMS 1934. augusztus 11.

49. TRÓCSÁNYI György 1933. 14–15.

Foglalkozáson belüli névtípusok

Foglalkozás	Német		Szláv		Zsidó		Egyéb	
	Névváltoztató foglal.	Apa foglalkozása	Névváltoztató foglal.	Apa foglalkozása	Névváltoztató foglal.	Apa foglalkozása	Névváltoztató foglal.	Apa foglalkozása
Városi, megyei tisztvis.	15	3	7	6			1	
Városi, megyei egyéb alkalmazott	16	6	18	1			2	1
MÁV, Posta	29	17	33	16	1		2	1
Fegyveres testületek	24	8	24	3			4	1
Értelmiség	35	11	12	6	6	4	1	2
Iparos	76	76	91	59	1	1	4	4
Keresk., vállalk.	17	9	13	7	5	7	1	1
Földműv., munkás	19	20	41	57				2
Egyéb	16	13	16	23	1	1	1	2
Összesen	247	162	255	178	14	13	16	14

A táblázat alapján feltűnő az értelmiségi foglalkozásokban a németek magas száma, illetve a földművesek és munkások esetében a kiugró szláv névgyakoriság. Nagyobb a német nevéek száma és aránya — a szlávokhoz viszonyítva — a vármegyei, városi alkalmazotti és tisztviselőrétegben is. A többi foglalkozás-csoportban a névtípusok előfordulásával közel azonos eredményeket kapunk. Bár a vizsgált időszakban a névváltoztatók 48%-a az eredetileg szláv nevékből került ki, de a névgyakoriság adataihoz hasonlítva, arányaiban mégis a német nevéket változtatók vannak többen, akik egyfelől a természetes asszimilációs folyamatban élen járó értelmiségi, illetve a hatalom elvárása következtében leginkább érintett közalkalmazottak között szerepelnek nagy számmal. Ezt igazolja, hogy az 1930–1940 között lezajló nagy névmagyarosítási mozgalom eredményeként a német nevet viselők aránya 28%-ról 19%-ra csökkent, s ennél mérsékeltőbb a változás a szláv nevéek esetében (30%-ról 26%-ra).

A szláv nevek megváltoztatása 1920–1938 között szinte minden évben meghaladja a németekét. Ezután, éppen a német katonai sikerek idején lesz több a német nevéől megváltó.

A háború évei alatt 80 német és 65 szláv nevet magyarosítottak, ami részben politikai állásfoglalásként is értékelhető. (Igaz, a névváltoztatások száma a viharos esztendőkből érhetően kicsi.) Különösen akkor szembevetendő ez, ha összehasonlítjuk a csak ezekben az években előforduló jelenséggel: a magyarosított név visszaváltoztatásával, mely csak német neveknél történt meg. A második bécsi döntést követő, de még aznap, 1940. augusztus 30-án aláírt magyar–német kisebbségi megállapodás külön pontban foglalkozik a névváltoztatással: „Magyar részről kerülni fognak minden olyan rendszabályt, amely a kényszerű asszimiláció célját szolgálhatná, különösen a népi német családnevek magyarosítása útján. A népcsoporthoz tartozó személyeknek joguk van arra, hogy a családjuk által előbb viselt nevet újra felvegyék.”⁵⁰ Mindössze két ilyen esetet találtunk, 1943-ban és 1944-ben. Korábbi német nevének felvételére kért engedélyt egy kőművessegéd, illetve egy földműves. Az iparos apa nem bajai születésű, gyermekeit magyar nevének anyakönyvezték, az eredeti név megváltoztatásának időpontját nem ismerjük. A két „visszanémetesítés” igen kis szám. Csávoly község anyakönyveinek adatait ismerve különösen az, mert a háromezres lélekszámú faluban ugyanennyi fordult elő. Maga a város erőteljesebben állt ellen a német hatásnak, mely a Volksbundon keresztül falun érvényesült jobban.⁵¹

A német birodalom „hatalmi expanziójára” a kor jelentős politikusai és gondolkodói már a harmincas évek elején felhívták a figyelmet. A névváltoztatásokra vonatkoztatva is találunk erre példát. Trócsányi György 1933-as tanulmányában — igen árnyaltan — a következőképp érvel: „Mindenki előtt ismeretes egy-két olyan példa, amelyik azt mutatja, hogy milyen mértékben alkalmas az idegen nevek nagy száma a magyarság nemzeti jellegének, kulturális önállóságának félreismerésére. [. . .] A kis számú magyarság a nyolcvan milliós német tömb és a legalább másfélszáz milliós, szláv henger között, amikor népiségeiben úgy német, mint szláv eredetű elemek teljesen asszimilálva ugyan, de nagy számban élnek, csak úgy lesz képes betölteni hivatását, ha földolgoz magában minden olyan elemet, ami különben arra kötelezné, hogy politikailag egyik vagy másik irányban haladjon.”⁵²

A német befolyás, a pángermanizmus veszélyére hívja fel a figyelmet, s mindenelekőtt a németek névváltoztatását tartja fontosnak, hiszen a pánszlávizmustól „ez idő szerint nincs mit tartanunk.” Majd

50. HALMOSY Dénes 1966. 484.

51. KÓHEGYI Mihály 1986. 160–163. — Csávolyon több a szláv nevet megváltoztató, mint Baján.

52. TRÓCSÁNYI György 1933. 13.

így folytatja: „Ha a német birodalom a maga missziós törekvéseivel más földrészen volna, föl sem merülne ez a probléma azzal a nyomatékkel, mint ma a névmagyarosításra való törekvés.”⁵³

Bizonyos, hogy nem minden névváltoztatásnál a német befolyás elleni tiltakozás, vagy az arra adott válasz játszik szerepet. De az tény, hogy éppen a német birodalommal egyre szorosabban összefonódó politika idején, a világháború alatt több a német névváltoztatás, mindenképpen az egyre erőszakosabb német behatolással szembeni magatartás is szerepet kaphat.⁵⁴

A névmagyarosítás ellen Németország tiltakozik is — „ötödik hadoszlopát” érintő kérdésről lévén szó —, s ezzel magyarázható, hogy az újságokban 1934-től kezdve nem közlik a megváltoztatott neveket.⁵⁵

Az 1931 és 1941 közé eső időszakban olyanokat is találunk anyagunkban, akik a trianoni országhatárokon kívül születettek, de ekkor újra anyakönyvezték őket. Nem minden névváltoztató került azonban közülük a bajai anyakönyvekbe. Így az a Vojnits Ferenc sem, aki szorgalmazója volt a szerb megszállás alóli felszabadulás évfordulója-kor az ünnepi névmagyarosításnak, s maga a Borbíró nevet választotta. Róla tudjuk, hogy Szabadkán született, s ezért nem szerepel adataink között.

Születési helyként 70 különböző város vagy község szerepel, s ezekből ma 51 Jugoszláviában van, 9 Romániában, 5 Csehszlovákiában, 2–2 Ausztriában, illetve a Szovjetunióban, 1 pedig Németországban. Az újból anyakönyvezetteknek 96 névváltoztatási engedélyt adtak ki.

Legnagyobb számban tehát a Jugoszláviához csatolt Dél-Bácskából, a hajdani Bács—Bodrog vármegye leszakított részeiről származnak, ami teljesen érthető és nyilvánvaló. Zombori születésű 15, szabadkai pedig 8. A többi helységben egy, legfeljebb három kérvényező született. A foglalkozás, illetve az eredeti név típusa szerinti megoszlás egyenletes, de feltűnő az eddig tapasztaltakkal szemben az iparosok

53. TRÓCSÁNYI György 1933. 14.

54. A tulajdonnevek, ezen belül a helynevek elnémetesítésére erőszakosan és erőszakoltan kiterjedt a Volksbund vezetésének figyelme. — TILKOVSKY Loránt 1986. 141. — A német befolyás növekedéséről, a német nemzetiség kulturális helyzetéről és szervezeteiről TILKOVSKY Loránt 1990. 288–294.

55. Az újságokban közölt névváltoztatásokat 1923 és 1933 között gyűjtötték, és három csoportba (német, egyéb, zsidó) sorolták. — TILKOVSKY Loránt 1989. 91–92.; 288–294. — A sajtóban történt közlések leállítására különböző magyarázatokat kerestek. A Független Magyarország újságírója úgy vélekedett, hogy a pénzügyi okok mellett — egyre több nevet kellett közölni — az is szerepet kapott, hogy elsősorban közalkalmazottak változtatták meg nevüket, és a kormányzat ezt igyekezett eltitkolni. — FMS 1934. február 4.

alacsony, a MÁV, a posta, valamint a fegyveres testületek alkalmazottainak magas száma, s ugyanez mondható el az értelmiségi és közalkalmazotti rétegről. Ez utóbbiak közül többen Zomborban, a volt megyeszékhelyen születtek, maguk vagy szüleik a köztisztviselők közül kerültek ki, s foglalkozásuk vetette őket a Trianon utáni új megyeszékhelyre, Bajára.

A névváltoztatásokat szorgalmazták a magyar hatóságok revíziós igényeik jogosságának biztosítására is. Ez történt az 1941-ben a Délvidékre telepített bukovinai székelyek esetében. A túlnyomó többségben magyar nevű székelyek között volt néhány német, illetve román hangzású név — bukovina igen tarka etnikumú terület —, s ezek megváltoztatását fontosnak tartották, mintegy a háború utáni esetleges újabb határmódosításokra felkészülve, hogy semmi kétség ne férjen ahhoz, hogy a terület Magyarországhoz tartozik.⁵⁶ Ez az eset ugyan nem városunkat érintette, de példa arra, milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak a nevek hangzásának.

Az 1920-tól 1944-ig történt névmagyarosítások adják az összes változtatás legnagyobb részét, s ebben az időszak történelmi-politikai eseményei játszzák a vezető szerepet.

NÉVMAGYAROSÍTÁSOK 1945 UTÁN

A második világháború befejezése után új korszak indul Magyarországon életében, és a névváltoztatások is egy sajátos, eddig nem tapasztalt jelenséggel gazdagodnak.

A születési év nem feltétlenül, sőt igen ritka esetben egyezik meg az új név választásának évével, ezért anyagunkban a legutolsó bejegyzés 1984-ből való. Ebben az utolsóként vizsgált időszakban — mely negyven évet ölel fel, míg a megelőző kettő 25–25 évet — azonban 1970-től rendkívül szórványos jelenséggé válik, mindössze 9 engedélyt adtak ki bajai születéseknek.

A névváltoztatások többsége 1945 és 1956 közé esik, a 245 engedélyből 195 (80%). Ezt követően 1969-ig folyamatos, bár igen kis számú, és nagy részük esztétikai szempontú, magyar név újabb magyarra cserélése.

56. ELEKES Dénes volt istensegítsi, majd kalaznói (Tolna megye) plébános visszaemlékezése. TIM Adattár, 1140. 89. — A névmagyarosításról mint védekezésről TRÓCSÁNYI György 1933. 20.

Igen magas a változtatások száma 1945-ben, s ez nemcsak Baja esetében igaz, amit bizonyít, hogy 1945. február 23-ai keltezéssel az Ideiglenes Kormány rendeletet ad ki (5.151/1945) a névváltoztatás szabályozásáról. Ennek bevezetőjében ez olvasható: „... az újabban tömegesen beérkező kérelmek nem engedélyezhető neveket tartalmaznak.”⁵⁷ Magyarországon még folytak a harcok, mikor megjelenik a kormányrendelet, mely az 1933. évi kiegészítése. Lényegesen nem módosítja azt, csupán a névváltoztatás céljára kért erkölcsi bizonyítványok kiállítását szabályozza, s ezen van a hangsúly, nem pedig azon, hogy sok a nem engedélyezhető név a kérvényeken. „Az erkölcsi bizonyítványok kiállításához az előéletet 1939. január 1-jétől vizsgálják büntetőjogi és politikai szempontból.”⁵⁸

Az előélet igazolásának határidejéből kitűnik, hogy valójában a háború alatti magatartást kéri számon a névváltoztatóktól. Az új hatalom így igyekezett kivédeni, hogy új név mögé bújva elrejtőzhessenek azok, akik politikai szempontból megbízhatatlanok, vagy egyéb bűncselekmény elkövetésével vádolhatók. A tömegesen beérkező kérelmek azonban azt mutatják, hogy nemcsak a főbenjáró vétket elkövetők igyekeznek megszabadulni nevüktől, hanem olyanok is, akiknek lelkiismeretét semmilyen bűn nem terheli. Magatartásukat a félelem határozza meg. A név alkalmas arra, hogy az ember származására utaljon, és pusztán ez alapján is büntethető lehessen valaki, amint erre már 1944 végén volt is példa. Bajáról és a környékbeli falvakból — az ország keleti területéről —, ahol úgy tűnt már befejeződött a háború, emberek százait, köztük fiatal fiúkat, kisgyermekes anyákat hurcoltak el az ukrajnai szénbányákba, s ez a német nevűeket érintette elsősorban.⁵⁹

A régi név típusát vizsgálva 1945 és 1949 között, a következő eredményt kaptuk. (L. IX. táblázat)

57. A belügyminiszter 1945. évi 5.151. BM sz. rendelete. MRT 1946.

58. Uo.

59. A Baja környéki falvakban a németek deportálásáról szóló visszaemlékezések TIM Adattár, 1133.89. –Területünkre vonatkozó feldolgozás TÓTH Ágnes 1989. 16–18. — MERK Zsuzsa 1989.

A névtípusok megoszlása (1945–1949)

	Német	Szláv	Zsidó	Egyéb	Összesen
1945	35	1	15		51
1946	15	1	11	2	29
1947	15	6	8		29
1948	5	2	4	1	12
1949	9	2	6	1	18

A táblázatból kitűnik, hogy eddig nem tapasztalt nagyságrendi eltérés van a szláv, német és zsidó nevéek között, lényegében ez utóbbi két névtípusba tartozók magyarosítanak. Mindegyik mögött — igaz különböző okokból — a félelem és a rejtőzködés vágya munkál. A háborúért és szörnyűségeiért kollektívan felelőssé tett németek az új név felvételével próbálják megvédeni magukat, remélvén, hogy a megtorlás elől így megmenekülhetnek. A kitelepítések lezárultával (1947) csökken a német nevéket változtatók száma, de nem fejeződik be 1950-nel, az állampolgári jogok visszaadásával.

A zsidó vallásúak névváltoztatása arányaiban lényegesen magasabb a németekénél. Már a népszámlálások is azt mutatják, hogy számuk egyre fogy Baján (1920-ban még 9%, 1930-ban 6% és 1941-ben mindössze 4%-át alkották a lakosságnak). A Holocaust után kevesen tértek vissza, s ez az anyakönyvi bejegyzésekből is kitűnik, melyekben igen ritka „az apáéval együtt” forma, tehát 1945 után nem családok, hanem egy-egy ember folyamodik névváltoztatásért. Megdöbbentő a száraz adatok mögött meghúzódó tragédia, a túlélők védekezése, jövőtől való félelme. Ez az alapja a név megváltoztatásának, mert az vallásukra utal és árulójuk lehet. Az eddig vizsgált időszakban sohasem volt ilyen sok a zsidó vallású névváltoztató, pedig sohasem voltak ennyire kevesen, mint éppen ekkor.⁶⁰ Bár az 1895–1919 közötti időszak magas, 35%-os arányát nem érik el, 1945-től az összes változtatás 25%-át adják, s ez a félelem szülte magas arány, nem a természetes asszimilációé. A zsidóknak a háború utáni időben egyik lehetséges magatartása — a kiválással szemben — az asszimilációnak egy önmaguk választotta, az átélt szenvedések miatt azonban mégsem természetes formája, és ennek egyik jele a névváltoztatás. Magyarországon 1948 után erősödött az antiszemitizmus, mely az

60. KENDE Péter 1989. 17–34.

oroszmintát követve a kelet-európai, kommunista úton haladó országokban mindenütt jelen volt, s ha nem is mint zsidókat, de mint osztályidegeneket, polgári elemeket sújtotta. De tovább élt a Rákosi-rendszer bukását követően is, amint a zsidók politikai uralmaként értékelték, s ez is szerepet kapott abban, hogy a névmagyarosításuk még 1964-ben is jelentkezik a bajai névanyagban.⁶¹

A háborút követő két évben alig akad egy-egy szláv nevetől megváltó, de 1947-ben látványosan megnő — igaz összességében így is kevés —, jelezve, hogy a védettség és biztonság, mely a harcok befejezése után számukra adatott, szertefoszlott, a „láncos kutya” időszaka őket is védekezésre kényszerítette. A korábbi időszakokra jellemző nagy számot sohasem érik el, a hatvanas évek közepéig azonban folyamatosan egy-három szláv nevet változtatnak meg.

A foglalkozás szerinti megoszlás is lényegesen módosul, s messze magasabb lesz azok száma, akiknél csak az apa foglalkozása ismert. Az 1945-ös rendelet nem engedélyezte az 50 éven felüliek névváltoztatását, s ehhez járult a zsidók esetében az is, hogy családtagokat érintő eset alig van e korban. Csupán az apa foglalkozását ismerjük 164 kérvény alapján, s csak 71 esetben tudjuk magáét a névváltoztatót. Az adott történelmi helyzetben nem a foglalkozás — mint a két világháború között —, hanem a nemzetiségre, vallásra utaló név a meghatározó, gondoljunk a két leginkább veszélyeztetett, illetve tragédiát átélt csoportra, a németre és zsidóra. (L. X. táblázat)

X. táblázat

A névváltoztatók foglalkozás szerinti megoszlása (1945–1984)

Foglalkozás	Névváltoztató foglalkozása		Apa foglalkozása	
Közalkalmazott	13	18%	8	5%
Értelmiség	16	23%	14	9%
Iparos	16	23%	65	40%
Vállalkozó, kereskedő	8	11%	36	22%
Földműves, munkás	15	21%	18	11%
Egyéb	3	4%	20	12%

61. KARÁDY Viktor 1984. 85–86. — KOVÁCS András 1984. 13–15. — BIBÓ István 1986. 756–762. — KENDE Péter 1989. 53–160.

Meglepően kiegyensúlyozott a különböző foglalkozásúak megoszlása ott, ahol magáét a névváltoztatóét ismerjük. Nagy ingadozást mutat viszont a táblázatnak az a része, ahol csak az apáét. A vállalkozó-, kereskedőréteg aránya igencsak magas, s ez a zsidók névmagyarosításának következménye. Az egyéb csoportba soroltak nagy száma is azt erősíti, hogy maga a név jellege játszik döntő szerepet, a foglalkozás kevésbé.

A hatvanas évek közepétől alig-alig találkozunk névváltoztatással, 1965-től 7 német, 7 szláv és 3 magyar név helyébe választanak újat, s ez már nem egy adott történelmi helyzetre való válasz, sokkal inkább esztétikai szempontú.

AZ 1895–1984 KÖZÖTTI NÉVVÁLTOZTATÁSOK ÖSSZESÍTETT EREDMÉNYEI

A névváltoztatások névtípus és foglalkozás szerinti számszerű megoszlása korszakonként változó, s mint láttuk a mindenkori történelmi-politikai helyzetre adott egyéni, bár kétségtelenül komoly válasz. Az eredményeket összegezve az 1257 belügyminisztériumi engedély alapján a névtípusok megoszlása a következő: (L. XI. táblázat)

XI. táblázat

A névváltoztatások összesített eredménye

	A névváltoztatás	
	száma	%-os aránya
Német	556	44
Szláv	511	41
Zsidó	123	10
Magyar	29	2
Egyéb	38	3

A két leggyakoribb idegen hangzású névcsoport közül a németet változtatták meg legtöbben, s összehasonlítva a város névtípus-gyakoriságával, az arány még magasabb, mert kevesebb a német, mint a szláv. Számszerűen 1944-ig több szláv nevet változtattak meg, mint németet, s ez csak a második világháborút követően módosul úgy, hogy a németek kerülnek az első helyre. 1944-ig 436 német (40%) és 474 szláv (43%) nevet magyarosítottak meg.

A zsidó vallásúak az összes névváltoztatás 10%-át jelentik, ami városbéli számukhoz képest magas. 1919-ig 35%-át, 1945 után 24%-át adják a változtatásoknak, s csak a két világháború között — éppen a legnagyobb fellendülés idején — az antiszemitizmus akadályozta meg őket abban, hogy nevükben is magyarrá válhassanak.

A névtípusok foglalkozáson belüli megoszlása — különösen 1944-ig, ahol a foglalkozás döntő szerepet játszott — jellemző eltéréseket mutat. A legnagyobb különbséget a földműves-munkás, valamint az értelmiségi és kereskedő-, vállalkozóréteg névtípusbeli megoszlása mutatja. Míg e két utolsó foglalkozáscsoportban eredetileg német, illetve zsidók hordozta német nevűeket találunk, a földművesek között többségben szlávokat.

A vallás szerinti megoszlás — a zsidókat kivéve — nem játszik szerepet a névváltoztatásoknál, mert a németek és szlávok (többségük bunyevác) katolikusok. A görögkeleti szerbek száma a városban fokozatosan csökkent. Míg az 1900-as népszámláláskor még 197-en voltak, 1941-ben már csak 14-en. Mindössze 5 görögkeleti vallású változtatta meg nevét. Mellettük még négy keresztény egyház tagjait találjuk (evangélikus, református, unitárius, görög katolikus), s összesen csak 10%-ot tesznek ki. Közülük az evangélikusok vannak a legnagyobb számban (32 engedély, 3%), szlovák hangzású, illetve német nevet viseltek. A város református vallású polgárai zömmel magyarok, ezért névváltoztatási arányuk az 1%-ot sem haladja meg. A 15 református közül 4 eredetileg is magyar nevét változtatta meg.

A zsidókat éppen vallásuk alapján tudtuk megkülönböztetni a többi német nevűtől. (Szláv neve csak 5 zsidónak volt, 118-é, II. József rendelete következtében német.) Egy részüknél a névváltoztatás vallásváltással is járt. A kereszténység felvétele a korai változtatásoknál mindig jóval később, a 30-as, valamint a negyvenes években történik, tehát az első világháborúval záródó korszakban nem fordul elő, hogy más vallásra tértek volna át. Az ezt követő időben azonban elsősorban a védekezés, a veszélyeztetettség vagy a félelem indokolta a névváltoztatást, s ezzel párhuzamosan, közel egyidőben — ezt erősítve — a keresztelkedést. A zsidók névmagyarosítása az ötvenes évek elején is folytatódott, az utolsó vallásváltás azonban 1948-ban történt, a Rákosi-rendszerben, erőszakos ateizmusa következtében, védelmet már nem jelentett.

A 123 zsidó névváltoztató közül 25 keresztelkedett, 18-an a katolikus, négyen a református, hárman az evangélikus vallásra tértek át. Többségük (16) nem Baján, hanem főként Budapesten, s nem tudjuk azért-e, mert egyházközösségük előtt titkolni akarták, vagy azért, mert már nem éltek itt. Valószínűleg mindkét ok szerepet játszhatott, s az utóbbi a meghatározó. A túlélő zsidó vallásúak nagy része Budapesten,

a nagyvárosban próbálta meg — múltjával birkózva — újrakezdeni életét.⁶²

AZ ÚJ NÉV VÁLASZTÁSÁNAK JELLEMZŐI A BAJAI NÉVANYAGBAN

Az új név kiválasztásában, a névdivat és névesztétikai szempontok mellett a történelmi körülmények is szerepet kaptak. A magyar névrendszerbe illő, vagy általuk ilyennek tartott neveket igyekeztek keresni, ami azonban magyaros vagy éppen magyarkodó, mesterkéltséggel és csinátszerűséggel is eredményezett. A vadhajtások ellenére, melyeket nyelvi szempontból kifogásolhatunk ugyan, de gyakorlatilag családnévanyagunk részévé váltak, ma már csak az odafigyelő érzékeli magyarosított voltukat. Ezért elsősorban nem abból a szempontból vizsgáltuk az új neveket, hogy mennyire felelnek meg a magyar névadás történelmileg kialakult rendszerének, hanem a jellemző jegyeket próbáltuk megkeresni.

A XIX. század utolsó harmadától szorgalmazott névmagyarosítások már ebben az időben felvetették a névválasztás elvi kérdéseit, s már ekkor központilag javasoltak neveket. A Központi Névmagyarosító Társaság kis kiadványa, a „Hogyan magyarosítsuk vezetékneveinket?” amellet, hogy ábécés sorrendben közel kétezer nevet ajánl, szempontokat is ad. Ezek pedig a „nyelvízlés”, „kifogástalan magyar név”, valamint az, hogy legyen rövid és könnyen ejthető, még idegen számára is. Nem tartják helyesnek a történelmi és a túl gyakran előforduló nevek felvételét.⁶³

Lényegesen nagyobb névanyagot, körülbelül 16 000-et tartalmaz az 1917-ben megjelent Magyar Névkönyv. A már említett kiadványhoz képest újszerű ebben a névgyűjteményben, hogy felsorolja a sokszor fölvetett, a történelmi és irodalmi neveket, melyeket új névként nem ajánl. Védi azokat a neveket is, melyekhez nagy történelmi tettek, vagy művészi értékek tapadnak mintegy nemzeti többletjelentésként.⁶⁴ Hasonló elvek fogalmazódnak meg az 1933-as belügyminisztériumi rendeletben, de már nem csupán az ajánlás, hanem a szabályozás, a törvény eszközeivel.

62. KARÁDY Viktor 1984. 61–62. — KENDE Péter 1989. 37–38.

63. TELKES Simon 1906. 8–15.

64. LENGYEL Zoltán 1917. 17–20.

„Elvi okokból nem engedélyeztetnek:

- a/ idegen hangzású nevek,
- b/ magyartalanul képzett nevek,
- c/ kettős családi nevek,
- d/ történelmi (irodalom, művészettörténeti) nevek, továbbá ismertebb nemesi (főnemesi) családok nevei,
- e/ régies írásmóddal (pl: th, gh, eö, ss-l,) írott vagy „y”-nal végződő nevek,
- f/ olyan családi nevek, melyeket máris nagyon sok család visel (pl: Nagy, Kovács, Tóth).⁶⁵

A szabályozás egyik célja, hogy a magyar névadási szokásnak megfelelő, a névanyagba és nyelvünk rendszerébe illő legyen a választott új név, a másik pedig, hogy bizonyos nevek felvételét megakadályozza. Gátat kíván vetni a túl gyakoriak továbbszaporodásának, melyek az állampolgárok nyilvántartásában nehézséget okozhatnak.

A nem engedélyezhető nevek között kiemelt hangsúlyt kapnak azok, melyek a köztudatban a nemesség jellemzői (kettős családi nevek, a régies írásmód, az y-nal végződés), s külön védelmet élveznek. Az -y végződést bizonyos feltételekkel kivételesen engedélyezik: közalkalmazottaknak tizenöt év közszolgálat és középiskolai végzettség esetében, valamint első világháborús, meghatározott kitüntetés birtokában. Kifejezetten érdemek elismeréseként, jutalomból nyerhetnek jogot ilyen név felvételére. A tilalom egyfelől a névváltoztatók körében gyakori parvenü magatartást jelzi, mellyel előkelő, nemesi származást próbálnak sejtetni; másfelől a kormányzat igyekszik megakadályozni ezt a szándékot a két világháború közötti értékszemléletnek megfelelően.

Anyagunkban a közel nyolcszáz újonnan választott névből 28 az y-ra végződő, az 1933-as rendeletnek megfelelően közülük négy tisztviselő, tizennégy értelmiségi, nyolc katona.⁶⁶ (Rajtuk kívül egy MÁV-alkalmazott, illetve egy földműves apa már felnőtt gyermeke, foglalkozásukat nem ismerjük.) A foglalkozás szerinti megoszlásból következik, hogy közülük 19 eredetileg német, 9 pedig szláv nevet viselt, egyet az egyéb kategóriába soroltunk.

Az archaikus írásmódot (th, gh, tz, cz) tiltja a rendelet, nem javasolják a névmagyarosítással foglalkozó kiadványok sem, ennek ellenére mégis előfordul. Minden bizonnyal azért kéri, hogy nevük újonnan felvett voltát eltüntessék a régies írásmóddal. Előfordultak

65. A m. kir. belügyminiszter 1933. évi 40.200. számú rendelete. MRT 1933.

66. Az 1919-cel záródó korszakban kevés az -y végződés, pedig a törvény nem tiltotta. E kis számnak egyik oka lehet, hogy a névmagyarosítók egyharmada zsidó vallású, és kerültek a hivalkodó névválasztást.

olyan nevek is, amelyeket kétszeresen archaikus írásmódjuk ellenére is engedélyeztek (Hódsághy, Benczedy, Ratkóczy, Ruszthy).

Ugyanezeket az írásmódbeli korlátozásokat ismétli meg az 1945-ös és a máig érvényes 1955-ös rendelet is, már nem ugyanilyen szándékkal — a nemességre utaló név előnyt már nemigen jelenthet —, hanem a magyar hangjelölés szabályait figyelembe véve.

Nem tudjuk mennyien fogadták el és vették figyelembe a már említett névmagyarosítással foglalkozó két könyv ajánlásait, s azt sem, hogy gyakorlatilag milyen hatással voltak a névválasztásra, de feltűnő, hogy az anyagunkban szereplő 764 féle újonnan felvett névből mindössze 58 olyan akad, mely egyikben sem szerepel. (Ezek közül három tükörfordítás.)

A kérvényeken 1933-tól 1955-ig a rendeleteknek megfelelően három nevet kellett feltüntetni. Közülük a belügyminisztérium illetékes előadója választott ki egyet, tehát a névváltoztató szándéka mellett a minisztérium alkalmazottainak izlése is szerepet kapott, akik bizonyos esetekben szakértőt is igénybe vettek.⁶⁷ Ennek ellenére jónéhány romantikus hazafiságot tükröző, a múlt század művészneveit idéző is akad az új nevek között (Hazafi, Honfi, Szittyá), melyek azonnal árulkodnak eredetükről. Hasonló művi nevek a Jéghegyi, Jóházi, Ósvári, Szentszikrai is.

A bajai anyakönyvekben 824 különböző, idegen hangzású névből a változtatások után 764 féle új magyar név lett, a névanyag nem lett változatosabb, sőt néhány közkedvelt és divatos miatt — egyhangúbb. Az új név választásakor a leggyakoribb jelenség (76%), hogy a régi kezdőbetűjét megtartják. Emellett a név második, harmadik hangját, sőt az első szótagot is igyekeznek átmenteni új nevükbe, s ez közel 20%-ukra jellemző. A hangzás hasonlóságára is többen ügyeltek (pl. Agnelli → Alszegi, Dalmann → Dalnoki, Dobler → Dobokai, Galyán → Galyári, Haasz → Halász, Holczer → Harczos, Lehner → Lehel, Lóvi → Lévai, Nágl → Nádas, Orlovác → Óvári, Polich → Pálos, Petrovác → Peterdi, Reich → Rajk, Recsák → Récsei, Raile → Rajnai, Scharpf → Sárffy, Teibl → Tábori, Durante → Turáni, Ulakity → Urlaki).

A részleges névátmentés másik sajátossága, hogy nevük végződését egyszerűen elhagyják — összetett név esetén annak második tagját —, vagy megtoldják magyar képzővel. E megoldás eredményezi: a Jaszlics, Jaszzenovics → Jász; Rusztek → Ruszthy; Illenberger → Illei; Kovacser, Kovacsev → Kovács; Keszeltcs → Keszeli; Laczkoczky, Lászlóp → László; Mándics, Mándity → Mándi; Szepcsik → Szepsi; Toman → Tó; Halm → Halmy; Piller → Pilléri; Szigli → Szigligeti; Vukov → Vu-

67. A belügyminisztérium felkérésére 1933-tól 1949-ig MELICH János, a kiváló nyelvész volt a szakértő.

kovári neveket. Az idegen hangzású nevek csak egy része alkalmas erre a megoldásra, így kevesen is élhettek ezzel a lehetőséggel.

Az új családnevek legnagyobb számban (60%) földrajzi neveket hordoznak, -i képzővel vagy pusztán alapalakban. Ezek közé pedig nem is soroltuk azokat, melyek keresztnévek és helységnevek egyaránt lehetnek, hiszen földrajzi neveink közül számos erre vezethető vissza (Csaba, Szepes, stb.). A két vizsgált névkönyvben 70, illetve 80 százalékot tesznek ki a földrajzi helyre utaló nevek, ezeken belül is az -i képzősök.

A nevek e csoportjában néhány igen kedvelt akad: a Bajai 11-szer, a Bácskai 9-szer, a Bodrogi 7-szer, a Dunai (Dunavölgyi) 7-szer fordul elő. Ez nem véletlen, mert bajai születésűeket tartalmaz névanyagunk. A város egy nagyobb földrajzi egység, a Bácska, valamint a hajdani Bács-Bodrog vármegye része, és a Duna mellett fekszik. E nevek gyakorisága minden bizonnyal ezzel magyarázható. A Bácskai mellett még a Bács, Bácsfalvi (3) és a Bácsstelki alak szerepel. Felbukkannak — bár nem ily gyakorisággal — olyan nevek is, melyek az itt élők számára bírnak jelentéssel, mert a városhoz vagy annak környékéhez kapcsolódnak. Ilyenek a Kákony (a Duna egy szigete), a Cserta (a Duna mellékága), a Szlatinai (egy dűlő neve), a Szentistványi (Baja egy városrésze). Ötször fordul elő a Kamarás név, melyet méltóságnévként közszói eredetűnek is tarthatnánk, de gyakoriságát inkább a város alá hajló Dunaág hivatalos neve (Kamarás-Duna) magyarázza. (Közkeletű neve, a Sugovica idegen hangzása miatt nem volt alkalmas a névváltoztatásra.)

Feltűnik néhány Baja környéki helység neve is: Almási (Bácsalmás), Bokodi (Bácsbokod), Csávolyi, Garai, Jánoshalmi, Kalocsai (5-ször fordul elő), Madaras, Monostori (Bátmonostor). Ide sorolhatók a nagyobb tájegységet jelölő Kunsági, valamint a Kun előtagú összetett nevek is (Kunhalmi, Kunvárad). Feltételezhető, hogy a származási hely határozta meg ezeknek a neveknek a felvételét, de csak a Csávolyi esetében tudjuk biztosan.

A Dér (2), Déri (3) többszöri előfordulását magyarázhatja a város életében, kultúrájában jelentős szerepet játszott Déri Frigyes, kinek adományából Baja legnagyobb parkját, a róla elnevezett Déri-kertet hozták létre.

Nagy a valószínűsége, hogy más városok polgárainak névváltoztatását vizsgálva, hasonló jelenség figyelhető majd meg, az ember szűkebb-tágabb környezete az új név felvételét is befolyásolja. A nevek e

csoportjánál jelentést hordozó a tulajdonnév, szoros kapcsolatban van viselőjével.⁶⁸

A földrajzi nevek túlnyomó többsége -i képzős, de emellett — igaz nem nagy számban — akadnak pusztán a földrajzi helyet megjelölők, előfordul, hogy ugyanaz az alak szerepel -i képzővel vagy anélkül (Balaton-Balatoní, Bükk-Bükki, Cserta-Csertai, Gyimes-Gyimesi, Harta-Hartai, Hidas-Hidasi, Komlós-Komlósi, Maros-Marosi, Mátra-Mátrai, Szamos-Szamosi, Vág-Vági).

A település (város, falu) vagy folyó, tó hegy nevét hordozó családnevek mellett szép számmal előfordulnak köznévi eredetű földrajzi nevek is: Cserjési, Csermelyi, Erdei, Erdősi, Fenyvesi, Halmy, Halmi, Havasi, Mocsári, Nádasí, Szigeti, Pusztai, Réti, Rónai, Sziklai, Tölgyesi, Városi, Völgyi, Vízi. Vannak azonban nem létezők is: Jóvári, Jéghegyi, Kunhalmi, Kunváradí, Novai Romvári, hogy csak néhányat említsünk.

Nagyobb földrajzi egységről választják új nevüket a már említett Bácskai mellett: Bánáti, Csallóközi, Erdélyi, Felvidéki, Gyimesi, Hortobágyi, Kárpáti, Kunsági, Mecseki, Szőrényi, Moldvai.

A névanyagból már eddig kiemelt földrajzi névből származó családnevek között számos olyan akad, mely a trianoni országhatáron túli területre, ott lévő helységekre utal, s ezeknél a politikai-történelmi okokat kell keresnünk. Nem minden esetben tudatos ez, de zömmel bizonyosan ezért választották, s itt a kort átható közhangulat játszott döntő szerepet. Legtöbbjét a két világháború között vették fel. Ilyenek a Bánáti (3), Gyimes, Gyimesi (5), Hargitai (3), Kassai (6), Kárpáti (6), Kolozsvári (2), Koltai (5), Szalontai (5), Tátrai (5), Zentai (4). Ezekon kívül egyszer-egyszer fordulnak elő, de tudatosan választottak lehetnek a Fogarasi, Erdélyi, Marosvásárhelyi, Hunyadi, Temesvári is.

Az utólagos anyakönyvezések feltüntetik azt, hogy a közben felnőtté vált gyermek hol született, s közöttük vannak olyanok, akik születésük helyét választják családnévül: Verbászi, Ókéri, Erdővégi, Hód-sághy, Csantavéri. (Mindegyik helység a hajdani Bács-Bodrog vármegye ma Jugoszláviához tartozó területén fekszik.) Kicsit áttételesebben ugyan, de származási helyét jelöli az a személy, aki a Nemesalmi nevet vette fel. Nemesmiliticsi születésű, de e település utótagja szlávosan hangzik, így ezt már elhagyta. Egy kolozsvári születésű pedig Csikire magyarosít, tágabban Erdélyre utalva, ahonnan eljött, vagy eljönni kényszerült.

Kedveltek azok a földrajzi helyre, helységekre utaló nevek, melyeknek utótagja -falvi, -falusi, (18), -halmi (10), -völgyi (10), -vári (43), -helyi (6), -hegyi (5), -laki (4), -háti (3), s elég sok ezek között a

68. J. SOLTÉSZ Katalin 1979. 53.

kifogásolható, egyéni összetételű, művi név. Összetett földrajzi neveink között ezek az utótagok sokszor szerepelnek, s talán ez magyarázza a felvett családnevek esetében is gyakoriságukat.

Összetett vezetéknevek előtagjaként -i képzős alakban többször fordul elő a vár (22) és a falu (8) névszó.

A fent említettek mellett — szintén összetett családnevek előtagjaként — szívesen választották a Bán- (Bánfalvi, Bánfi, Bánhidi, Bánkúti, Bánrévi); a Kis- (Kisfalusi, Kishalmi, Kishonti, Kislaki); a Kő- (Kővári (4), Kőhalmi, Kőhidi, Kőszeg, Kővágó); a Sár- (Sármezei, Sárffy, Sárvári (3)); és az Új- (Újvárad, Újházi, Újhelyi) szavakat. Az ilyen típusúak a gyakori utótagokkal együtt a névanyag egyhangúságát növelik, és magyaros hangzásuk ellenére sem a legszerencsésebbek.

A földrajzi nevekből és helynevekből alkotott családnevek után a közszói eredetűek szerepelnek nagyobb számmal (175), közel 25%-át adva az új neveknek. Az e csoportba tartozók lényegesen változatosabbak, gyakran csak egy-egy család vagy személy választja. Természetesen ezek között is vannak többször szereplő alakok. Az -s képzős formát kedvelték a legtöbben. (Pl. Bérces, Füzes, Gondos stb. A Lantos 3-szor, a Köves négyszer fordul elő.) A foglalkozásnevek sem egyhangúak, kétszer vagy ennél többször nem választják ugyanazt.

Az -s képzős alakok és a foglalkozásnevek együtt a köznévi eredetűek kétharmadát adják, a maradék arányosan oszlik meg a testi-lelki tulajdonságot, cselekvést jelentő, valamint az etnikumra, élettelen természetre, állatra-növényre, társadalmi állásra utaló nevek között. A névnevek közül a Magyar és a Horvát fordul elő gyakrabban, mindkettő háromszor. Az utóbbiból kettőt szláv, egyet pedig cigány (Kolompár) név helyett választották.

A bajai névanyagban legkisebb számmal az utónévből alakult családnevek vannak jelen. Mindössze 64 keresztnévet találunk, és 92-en kértek ezekre engedélyt (az összes engedély 5%-a). Közülük tizen a -fi apanévképzős alakot, a többiek zömmel keresztény (52), kisebb részben régi magyar férfi utónévet (20), illetve becézett formát (10) választottak. (Szerepel ebben a csoportban egy női név is, a Dalma, mely Vörösmarty által alkotott férfi névből vált nőivé.)⁶⁹

Az ilyen utónévből alakult vezetéknevek esetében — az előzőekhez hasonlóan — nem biztos, hogy aki választotta, minden esetben tudta is eredetüket, hiszen ezek gyakoriak a magyar családnévanyagban. A tükörfordítások közül számos tartozik ebbe a csoportba, mert hangzásban is, jelentésben is viszonylag egyszerűen lehetett így megőrizni

69. LADÓ János 1971. 37.

az eredeti nevet, csak kis módosításokra volt szükség (Gasparik → Gáspár, Gerhardt → Gellért, Gregorich → Gergely).

A régi magyar utónevek között is vannak olyanok, melyeket többen felvettek. Ilyen a Tarján (5) és a Lehel (4) a honfoglalás korához kapcsolódó két közismert történelmi, törzs illetve személynév, melyek jelképes értékűek, zömmel a harmincas években választották, s szintén a korszak légkörére jellemzők.

A Koppány, Baján nevek felvételét — ahogy a helyre, földrajzi környezetre utaló nevek esetében is láthattuk — maga a város magyarázza. Az előbbi a Duna egyik közeli szigete, Baján avar kagánt pedig Baja egyik lehetséges névadójaként tartják számon.⁷⁰

Kevesen éltek csak avval a lehetőséggel, hogy idegen hangzású nevüket lefordítsák, vagy valamilyen jelentéshasonlóság alapján választanak újat. Az elhagyott név tükörfordításba gondot okozhat, ha az túl hosszú, összetett, illetve magyarul rendkívül szokatlanul, furcsán hangzik. (Pl. Totterveich = tojásfehérje; Hasztenteufel = ördögingerlő; Grünhut = zöldkalap; Wurmfeld = kukacmező.) A foglalkozásnevek lennének a legalkalmasabbak a fordításra, bele is illenek a magyar névrendszerbe, de ezeket éppen gyakoriságuk miatt mellőzték (Koch = szakács, Schneider = szabó, Schmidt = kovács, Wagner = bognár).

A német összetett családnevek között gyakori -hegyi (berger), -völgyi (thal), -falu (dorf) utótagot egy kivétellel nem tartották meg, pedig, mint láttuk, a magyarosított nevek közt nagy számban fordulnak elő.

A német nevek közül tükörfordítás vagy jelentéshasonlóság eredményeként a következők találhatók meg anyagunkban:

Ackermann → Arató
Andresz → Andrási
Berger → Bérci
Braunberger → Barna
Ditrich → Detre
Frey → Szabados
Gerhardt → Gellért
Goldring → Aranyosi
Heckenshoffer → Udvardi
Karl → Károly
Keszler → Kazános

Klein → Kislaki
Kling → Csengő
Laufer → Futó
Mayer → Major
Nussdorfer → Diófalvi
Nuszpl → Diósi
Nöbl → Nemes
Pfeil → Nyilasi
Spitznagel → Szöges
Weinberger → Boros
Zimmermann → Ács

70. RAPCSÁNYI Jakab 1934. 13. — KISS Zoltánné-SZEGFÜ László 1989. 71.

Kevesebb a tükörfordítás (jelentéshasonlóság) a szláv nevek esetében. Nagy részük alapnévképzős forma, s a kevés fordítás többsége ezekből kerül ki.

Balazsev → Balázs
Gregorich → Gergely
Gyurákovics → Györgyfalvi
Gyurinovics → György

Gyurkity → György
Kmetovics → Kapitány
Svraka → Szarka
Szlivác → Szilvás

Legetőség kínálkozott volna arra, hogy az anya nevét vegyék fel, hiszen több mint egynegyedük magyar volt, mégis ezt a megoldást mindössze nyolcan választották.

Külön kell szólnunk azokról az esetekről, amikor eredetileg is magyar nevet változtattak meg hangzás, jelentés, tehát névesztétikai szempontból, vagy éppen gyakoriságuk miatt.

Bagó → Bihari
Bagó → Bánkúti
Bún → Bánhidi
Csicsó → Rétfalvi
Fütyü → Fűzes
Gibic → Garami

Görcs → Gálos
Kakány → Kassel
Paprika → Pápai
Retek → Rózsahegy
Róka → Ölyves
Veréb → Korányi

Zömmel növény- és állatneveket változtattak meg hangzás vagy jelentés, esetleg mindkét szempont miatt. A veréb a hétköznapi, szürke, jelentéktelen; a róka a ravasz, sunyi jelentést hordozza, s talán emiatt váltak meg ezektől. (A Retek helyett újra növénynevet választott viselője, valamint a Róka helyett képzős állatnevet vettek fel.)

Jelentés és hangzás egyszerre kapott szerepet a Fütyü, Görcs, Kakány nevek esetében. Érdekes, a Sárközben, református magyarok közt gyakori Paprika családnév megváltoztatása. Csávoly község névanyagában is találoztunk evvel, s talán a piperkőc, bohóc jelentéskörű Paprikajancsi kifejezésünk miatt hagyták el.⁷¹

Néhány esetben nem találtuk vagy nem értettük meg az új név felvételének magyarázatát. Ilyenek: Solyom → Budai, Körtés → Harmati, Kattarinka → Korányi, Sétáló → Kovács, Szóke → Mészáros, Balogh

71. KÓHEGYI Mihály 1986. 161-162.

→ Robicsek, Józsvai-Hénok → Sir (ez utóbbit azonban vissza is változtatták).⁷²

Egy nevet, illetve névváltoztatást emelünk ki ezek közül. A városban a mai napig jól ismert Kattarinka cipész-cipőkereskedő család egyik tagja korán, 1911-ben Korányira magyarosított. A bajai múzeumban őrzött mesterlevelén (1861) még Kattaringer az eredeti alak, ez módosult, alakult, idomult az idők folyamán magyar hangzásúvá.⁷³ A cégtáblán az államosításig a Kattarinka nevet használták.⁷⁴ Nehéz lenne erre az esetre magyarázatot találni, hiszen az üzleti életben garanciát jelentő név feladása, mely ráadásul nem is idegen hangzású, semmiképpen sem előnyös, hacsak az nem indította erre a családfőt, hogy a Kattarinka női név, mégpedig becézett forma, és a család férfi tagjainak esetében humoros lehetett.

A magyar nevek között kettő pusztán névigazításnak tekinthető, ilyen a Péterfia → Péterfi, Varnyú → Varjú. Gyakori előfordulása miatt a Kovács, a Nagy és két esetben a Tóth nevek helyett választottak újat.

Az újonnan felvett nevek vizsgálatánál a zsidók névváltoztatásait is beszámítottuk, de érdemes külön is megnéznünk őket, mert más jellemzőket mutatnak.

A 123 Zsidó vallású által benyújtott kérvényen 106 különböző név szerepel, s megoszlásuk a következő:

földrajzi név	48	39%
közszoói eredetű	47	38%
utónévből alakult	18	15%
egyéb	10	8%

A földrajzi névből alakult családnevek nem képviselnek olyan túlnyomó többséget, mint az az egész névanyagban eddig tapasztalható volt, alig haladja meg a közszoói eredetűeket. Lényegesen magasabb azonban az utónevek száma.⁷⁵ Az összes olyan esetnek, amelynél családnévül utónevet választottak (94), húsz százalékát zsidók vették fel, s a névválasztás ezen módja rájuk mondható jellemzőnek.

Érdekesen alakul a zsidók esetében az új név típusa szerint a korszakonkénti megoszlás. (L. XII. táblázat)

72. A Balogh-Robicsek névváltoztatás annyira furcsa volt, hogy újra ellenőriztük az anyakönyvben, hátha cédulázás közben hibáztunk, irtunk ki téves adatot. Bármennyire meglepő, de ez a névváltoztatás történt, nyilván egyedi, családi, számunkra ismeretlen okok miatt.

73. TIM Történeti Dokumentáció, 89. 8. 10. ltsz..

74. TIM Adattár, 1028.88. KORÁNYI Lajos visszaemlékezése.

75. FORGÁCS Krisztina 1987. 149-161.

A zsidók által választott nevek korszakok szerinti megoszlása.

	1895–1918		1919–1944		1945–1984	
Földrajzi név	7	20%	7	27%	34	54%
Utónév	5	15%	4	15%	9	14%
Közszó	19	56%	14	54%	14	22%
Egyéb	3	9%	1	3%	6	10%

A százalékos megoszlás igencsak megváltozik 1945 után, hiszen addig a közszói eredetűek adták az új nevek több mint felét, ezt követően azonban a földrajzi nevek haladják meg az 50%-ot. Az utónév családnévül választása mindhárom korszakban azonos súllyal szerepel.

Az arányok ilyen mértékű eltolódása mindenképpen figyelmet érdemel. Az 1944-ig terjedő időszakban a közszóból alakult vezetékneveken van a hangsúly, és a névváltoztatásoknak egy jellemző formája alakult ki, mely kitermel egy olyan névanyagot — ugyanúgy, mint II. József rendeletét követően —, ami származásukra utal.⁷⁶ Az 1917-ben megjelent Magyar Névkönyv bevezetője is ezt támasztja alá: „A negyvenes években (1840) eleinte mondvacsinált nevek uralkodtak. Új módi, nyakatekert, keletkezésük bélyegét magukon hordó. Aztán jött a bizonytalan tapogatózás. . . Ekkor keletkezett az első visszahatás, a történelmi nevek miatt az -y kérdés. A csúfolódás az ötven krajcáros új magyarokkal. És így telt meg a Radó, Sugár, Róna, Rónai stb. nevek ezreivel a telefonkönyv.”⁷⁷

Megvizsgáltuk a bajai zsidók névválasztását az 1917-ig terjedő időben, és az említett nevek ebben is előfordulnak. A 34 zsidó kérvényező közül 17, éppen a fele, olyan új nevet választott magának, mely a Névkönyv írója és összeállítója szerint túl sokszor fordul elő, ezért felvételét hangsúlyozottan nem javasolja. Mivel az első világháborúval záródó időszakban a névmagyarosítások legnagyobb részét (Baján 35%, országosan közel 70%) a zsidók jelentik, ebből következik, hogy e neveket ők választották elsősorban.

Az 1933-ban megjelent, már említett tanulmány szerzője is egy kialakult, jellemző zsidó névkörre utal: „Gátolja a mozgalomnak inten-

76. A Magyar Zsidó Lexikont lapozva feltűnt, hogy egyes nevek, melyek a bajai névanyagban is szerepelnek, nagyon gyakoriak, több neves zsidó vallású művész, tudós viselte.

77. LENGYEL Zoltán 1917. 8.

zivebbé válását az a tény, hogy [. . .] a zsidóknak már előbb bekövetkezett tömeges névmagyarosítása a magyarosított nevek bizonyos csoportjának olyan jelleget adott, amit szeretnének a lehetőségekhez képest elkerülni.⁷⁸

A Magyar Zsidó Lexikon is szól a gúnyolódásról: „A magyar társadalom hosszú ideig jó szívvel fogadta a névmagyarosító áramlatot, már azért is, mert igazolta a magyar kulturbefolyás felsőbbtségét és elősegítette az asszimilációt. Később féltékenységet támasztott a magyar névvarázsába vetett bizalom, lassan-lassan elhomályosult, és a zsidók inkább gúnyt, mint elismerést arattak a névmagyarosítással. . . A névmagyarosító mozgalom szembeszállt a gúnnyal, és a forradalomig állandó növekedést mutat.”⁷⁹

A földrajzi névből alakult családnevek kerülése talán éppen azzal magyarázható. Igyekeztek elkerülni a hangzatos -i képzős neveket, mely a gúny céltáblájává tehetette, s tette is őket.⁸⁰

Az 1944 utáni korszakban talán azért szaporodott meg a földrajzi nevek felvétele, mert kialakult a zsidó névválasztásnak egy jellemző formája, mely főként közszóvi eredetű, s az -i képzős forma a hasonulást, a leginkább magyarnak tekinthető név mögé rejtőzést szolgálta.

A zsidók esetében is megfigyelhető, hogy nevük kezdőbetűjét zömmel (79%) megtartják, de a hangzásbeli hasonlóságra már kevésbé figyelnek oda. Igaz van olyan név is, mely fonetikus átírásban már magyarnak hat (Reich → Rajk, Reis → Rajz).

A tükörfordítás is ritka, mert a XVIII. századi kényszerű névválasztás miatt sok a fordításra alkalmatlan. Négyen éltek mindössze e lehetőséggel.

A származás névbeli megmentésére is akad példa. Ilyen a Kohn → Pap névváltoztatás. II. József névrendelete következtében gyakori volt a zsidók között, hogy rövidítésneveket (abbreviaturás) választottak, ezek között szerepel a Kohn, mely a kohaniták, a papok leszármazottait őrizte meg a névben.⁸¹ Ezt a jelentést vitte tovább a Pap családnév egy korai (1903) névmagyarosításban.

Két esetben választották apjuk, illetve maguk utónevét családnévként, egyszer pedig az apa foglalkozását (Lakatos).

A bajai névanyag egészét vizsgálva, a zsidó névváltoztatások a változatosabbak, kevesebb a mesterkéltség, magyarkodó és hivalkodó közöttük, mely a természetes asszimiláció (1895–1919), vagy a háború

78. TRÓCSÁNYI György 1933. 17.

79. MZsL, 1929. 550. A magyar családnevek címszó alatt.

80. A zsidó nemesség soraiból — kik eredeti nevüktől megváltak a korai időkben — a múlt század végétől az -i képzős alakot választják birtokaik után, a nemesség családnévanyagának jellemzőihez hasonlóan. MZsL, 1929. 642–647.

81. SCHEIBERNÉ BERNATH Livia 1981. 31.

alatti szörnyűségek következtében, az azonosulás vágya vagy éppen félelem és rejtőzködés miatt érthető is.

* * *

A család- vagy a keresztnév (olykor mindkettő) megváltoztatása a művészek, neves személyiségek körében napjainkig gyakori jelenség. A jól csengő, felhívó, egyedi név felvétele a sikeres pályafutás szempontjából fontos lehet. Tanulmányunkban nem ilyen esetekkel foglalkoztunk, hanem olyanokkal, ahol a névváltoztatás az egyszerű, hétköznapi ember elhatározása, bár a mozgatórugók hasonlóak lehetnek, nevezetesen: hozzájárulhatnak az érvényesüléshez. Igaz azonban, hogy nem ez a mozzanat a meghatározó. Sokkal inkább nemzeti érzelmeik, politikai állásfoglalásuk, bizonyos időszakban pedig a védekezés adja az indítóokot, s ezek mellett még számtalan egyéni, egyedi, ma már megmagyarázhatatlan körülmény is.

Dolgozatunk egy emberi közösség, egy kisváros lakóinak a huszadik század első felének viharos történelmére adott legszemélyesebb válaszait igyekezett megvizsgálni. Módszertanilag kísérlet, mégpedig az anyakönyveknek olyan felhasználására, amelyet — tudtunkkal — még nem végeztek eddig. Ebből következtek azok a zsákutcák is, melyekkel az anyaggyűjtés és feldolgozás folyamatában találkozhatunk, s a legnagyobb feladatot éppen ezek elkerülése, felismerése és kizárása jelentette. Egyben az ismeretlen út minden köve, kátyúja megannyi gondot, a kijavítás pedig sokszorozott örömet jelentett. A nevek lassan előlényekké, emberekké változtak, arcot öltöttek, egy-egy bonyolultnak bizonyuló esetben valóban élő ismerőssé váltak. Minden egyes emberré vált név hordozta a kor levegőjét, megéreztetta a város egyszerű polgárának válaszait, választásait, melyeket meg kellett adnia, hiszen mára történelemmé vált jelene erre kényszerítette. Magyarország, de bátran állíthatjuk, hogy egész Kelet-Európa történelmének lenyomatai a névváltoztatások, hiszen e területen a legutolsó időkig az oly nagy etnikai keveredés miatt élő gyakorlat volt, hogy csak a legismertebbeket, a romániai magyarok vagy a bulgáriai törökök példáját említsük, ahol a kommunista rendszerek erőszakosan kényszerítették állampolgáraikat nemzeti hovatartozásukra utaló nevük elhagyására, vagy igyekeztek kellő nyomást gyakorolni rájuk. Ezért tartjuk fontosnak ezek vizsgálatát, kísérletünk pedig reméljük hozzájárulhat ahhoz, hogy más városok esetében is feldolgozások szülessenek, s hibáink, téves következtetéseink, vagy azok a lehetőségek, amelyeket az anyag hordoz, mi azonban nem vettünk észre, hozzásegítenek más kutatókat árnyaltabb és pontosabb elemzésekhez. Talán az általunk megjárt út egynehány

buktatójának elkerülését munkánk megkönnyítheti, s akkor már nem volt hiábavaló.

Ezúton is megköszönjük Karády Viktornak és Sziebert Jánosnak a számítógépes feldolgozásban nyújtott segítségét, valamint Karlovitz Margitnak, Kovács Erikának és Sipos Katalinnak az anyag rendszerezésében végzett segítő munkáját.

AZ ELEMZÉS SORÁN FELHASZNÁLT TOVÁBBI TÁBLÁZATOK

XIII. táblázat

Törvényhatósági jogú városokból kért névváltoztatások

Lakóhely	A névváltoztatók száma				
	1927	1928	1929	1931	1932
Baja	32	15	30	204	92
Budapest	238	231	497	648	861
Debrecen	13	14	34		
Győr	20	18	24		
Hódmezővásárhely	13	4	5	1	18
Kecskemét	12	6	6	3	19
Miskolc	13	11	11		
Pécs	38	32	57		134
Sopron	9	14	30		
Szeged	20	20	36		136
Székesfehérvár	21	15	11		

(Az 1931–32. évi adatok hiányosak, csak néhány város esetében vannak meg. Kovács Alajos 1933-ban megjelent tanulmányában található.)

A névváltoztatással érintettek száma (az engedély éve szerint)

Az engedély éve	Az érintettek száma	Az engedély éve	Az érintettek száma	Az engedély éve	Az érintettek száma
1895		1923	2	1951	16
1896		1924	8	1952	12
1897		1925	14	1953	9
1898	4	1926	22	1954	4
1899	3	1927	26	1955	11
1900	5	1928	11	1956	10
1901	2	1929	29	1957	2
1902		1930	4	1958	4
1903	12	1931	164	1959	4
1904	41	1932	57	1960	6
1905	12	1933	235	1961	2
1906	3	1934	549	1962	2
1907	17	1935	164	1963	5
1908	5	1936	173	1964	10
1909	5	1937	73	1965	3
1910	13	1938	49	1966	
1911	4	1939	90	1967	
1912	4	1940	62	1968	2
1913	4	1941	25	1969	4
1914	11	1942	38	1970	2
1915	14	1943	56	1971	
1916	8	1944	5	1972	2
1917		1945	87	1973	1
1918	5	1946	45	1974	2
1919	2	1947	45	1975	
1920	3	1948	13	1976	
1921		1949	30	1977	
1922	4	1950	8	1978	

XIV. táblázat folytatása

A névváltoztatással érintettek száma (az engedély éve szerint)

Az engedély éve	Az érintettek száma	Az engedély éve	Az érintettek száma	Az engedély éve	Az érintettek száma
1978		1981		1984	2
1979	1	1982			
1980		1983			

Népszámlálási eredmények

Év	Összes lakos	Magyar		Német		Szláv		A lakosságból zsidó vallású	
	száma	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%
1900	20361	16308	80	1571	7,7	2423	11,9	2212	10,8
1910	21032	16796	79,8	1735	8,2	2469	11,7	2091	9,6
1920	19371	15680	80,9	1590	8,2	2093	10,8	1790	9,2
1930	27935	24469	87,5	1766	6,3	1664	5,9	1648	5,9
1941	32309	28626	88,6	2304	7,1	1151	3,6	1378	4,8

Névtípusok gyakorisága a születési anyakönyv alapján

Névtípus	1900		1910		1920		1930		1940		Össz. db
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	
Magyar	205	31	252	36	231	37	233	40	289	53	1210
Német	191	28	173	25	149	24	162	28	106	19	781
Szláv	231	34	238	34	215	34	176	30	145	26	1005
Zsidó	37	6	27	4	29	4	6	1	3	0,5	102
Egyéb	7	1	8	1	7	1	7	1	6	1	35
Össz.	671	100	698	100	631	100	584	100	549	100	3133

A névtípusok megoszlása a névváltoztatás éve szerint, a kiadott engedélyek alapján

Év	Névtípusok					Össz.
	Német	Szláv	Zsidó	Magyar	Egyéb	
1895						
1896						
1897						
1898	2		1			3
1899	2		1			3
1900	1	3				4
1901					1	1
1902						
1903	1	3	4			8
1904	6	8	7			21
1905	2	4	1			7
1906	1	2				3
1907	2	1	3			6
1908		1	3			4
1909	1	1				2
1910	2	1	1			4
1911	2	1		1		4
1912	1	1				2
1913	1	2	1			4
1914	1		5			6
1915		5	3			8
1916	1	1	3			5
1917						
1918		2	2			4
1919	1					1
1920			1			1
1921						

Év	Névtípusok					Össz.
	Német	Szláv	Zsidó	Magyar	Egyéb	
1922		1	1			2
1923	1				1	2
1924	2	2				4
1925	4	3			1	8
1926	3	7	2			12
1927	5	7			1	13
1928	4	1				5
1929	7	7				14
1930	1	2				3
1931	31	39	4	1	1	76
1932	7	13	1		3	24
1933	53	42	5	1	3	104
1934	110	123	3	3	6	245
1935	29	32	5	2	4	72
1936	34	45	3		4	86
1937	25	24				49
1938	13	20	1	1	1	36
1939	24	23	1		2	50
1940	19	14		2	1	36
1941	10	6			1	17
1942	15	8			2	25
1943	10	14		1		25
1944	2				1	3
1945	35	1	15			51
1946	15	1	11	1	1	29
1947	15	6	8			29
1948	5	2	4		1	12

XVII. táblázat folytatása

Év	Névtípusok					Össz.
	Német	Szláv	Zsidó	Magyar	Egyéb	
1949	9		8	1		18
1950	2	2	2			6
1951	4	3	5	2		14
1952	6	2	1		1	10
1953	3	1	1			5
1954		3				3
1955	3	2	1	3		9
1956	5	3			1	9
1957			1		1	2
1958	2	1				3
1959	1	1			1	3
1960	2	1	3	1		7
1961	1				1	2
1962	2					2
1963	1	3				4
1964	2	3	1	2		8
1965	1	2				3
1966	1	1				2
1967						
1968		1				1
1969	1	1			2	4
1970	1					1
1971						
1972	1	1				2
1973	1					1
1974	1			1		2
1975						

XVII. táblázat folytatása

Év	Névtípusok					Össz.
	Német	Szláv	Zsidó	Magyar	Egyéb	
1976						
1977						
1978						
1979				1		1
1980						
1981						
1982						
1983						
1984		1		1		2
Össz.	556	516	118	25	42	1257

Névtípusok megoszlása korszakok szerint

Kor- sza- kok	Német		Szláv		Zsidó		Magyar		Egyéb		Össz.	
	en- ged.	%	en- ged.	%	en- ged.	%	en- ged.	%	en- ged.	%	en- ged.	%
1895 - 1919	26	26	36	36	35	35	2	2	1	1	100	100
1920 - 1944	409	45	433	48	27	3	13	1	30	3	912	100
1945 - 1984	120	49	42	17	61	25	15	6	7	3	245	100
1895 - 1984	555		511		123		30		38		1257	

Foglalkozás szerinti megoszlás korszakonként (magyar nevüket változtatók nélkül)

Foglalkozás	1895–1919		1920–1944		1945–1984	
	enge- dély	%	enge- dély	%	enge- dély	%
Köztisztviselő, közalkalm.	9	10	176	33	13	18
Értelmiség	15	16	52	10	16	23
Iparos	44	46	174	33	16	23
Kereskedő, vállalkozó	17	18	35	7	8	11
Földműves, munkás	4	4	61	11	15	21
Egyéb	6	6	34	6	3	4
Össz.	95	100	532	100	71	100

Csak az apák foglalkozása ismert (korszakonként)

Foglalkozás	1895–1919		1920–1944		1945–1984	
	en- ge- dély	%	en- ge- dély	%	en- ge- dély	%
Köztisztvise- lő, közalkalm.	1		63	17	8	5
Értelmiség	1		23	6	14	9
Iparos			138	37	65	40
Kereskedő, vállalkozó	1		24	7	36	23
Földműves, munkás			82	22	18	11
Egyéb			39	11	20	12
Össz.	3		369	100	161	100

XX/A. táblázat

A névtípusok megoszlása foglalkozásonként (a magyar nevüket változtatók nélkül)

Foglalkozás	Névtípus				Össz.
	Német	Szláv	Zsidó	Egyéb	
Köztisztviselő	15	10		1	26
Városi, vármegyei alkalmazott	18	20		2	40
MÁV, posta stb.	37	33	3	5	78
Fegyveres testületek	26	23		5	54
Értelmiség	51	14	17	1	83
Iparos	104	117	8	5	234
Kereskedő, vállalkozó	25	12	22	1	60
Földműves, munkás	31	45		4	80
Egyéb	18	21	2	2	43
Össz.	325	295	52	61	698

A névtípusok megoszlása foglalkozásonként (csak az apa foglalkozása ismert)

Foglalkozás	Névtípus				Össz.
	Német	Szláv	Zsidó	Egyéb	
Köztisztviselő	3	7	1		11
Városi, vármegyei alkalmazott	9	1		1	11
MÁV, posta stb.	21	16		1	38
Fegyveres testületek	8	2		2	12
Értelmiség	14	8	14	2	38
Iparos	110	74	10	9	203
Kereskedő, vállalkozó	13	8	39	1	61
Földműves, munkás	32	63		5	100
Egyéb	22	26	5	6	59
Össz.	232	205	69	26	533

Névtípusok foglalkozás szerinti megoszlása

Foglalkozás	Német		Szláv		Zsidó		Egyéb		Össz.
	engedély	%	engedély	%	engedély	%	engedély	%	
Köztisztviselő, közalkalm.	96	48	86	43	3	2	13	7	198
Értelmiség	51	61	14	17	17	21	1	1	83
Iparos	104	45	117	50	8	3	5	2	234
Kereskedő, vállalkozó	25	42	12	20	22	37	1	1	60
Földműves munkás	31	39	45	56			4	5	80
Egyéb	18	42	21	49	2	5	2	4	43
Össz.	325		295		52		26		698

Csak az apa foglalkozása ismert

Foglalkozás	Német		Szláv		Zsidó		Egyéb		Össz.
	en-ge-dély	%	en-ge-dély	%	en-ge-dély	%	en-ge-dély	%	
Köztisztviselő, közalkalm.	41	57	26	36	1	1	4	6	72
Értelmiség	14	37	8	21	14	37	2	5	38
Iparos	110	54	74	37	10	5	9	4	203
Kereskedő, vállalkozó	13	21	8	13	39	64	1	2	61
Földműves, munkás	32	32	63	63			5	5	100
Egyéb	22	37	26	44	5	8	6	10	59
Össz.	232		205		69		27		533

Vallás szerinti megoszlás foglalkozásonként (magyar nevüket változtatók nélkül)

Foglalkozás	kato-likus	evan-geli-kus	uni-tárius	refor-má-tus	görög-keleti	görög kato-likus	zsidó	Össz.
Köztisztviselő, közalkalm.	57	6		2		1		66
MÁV, posta	69	3	2			1	3	78
Fegyveres testületek	47	2		4	1			54
Értelmiség	61	3	1	1			17	83
Iparos	221	3		1	1		8	234
Kereskedő, vállalkozó	36	2					22	60
Földműves, munkás	79	1						80
Egyéb	40					1	2	43
Össz.	611	20	3	8	2	3	52	698

Vallás szerinti megoszlás foglalkozásonként (csak az apa foglalkozása ismert)

Foglalkozás	kato- likus	evan- geli- kus	uni- tárius	refor- má- tus	görög- keleti	görög kato- likus	zsidó	Össz.
Köztisztviselő, közalkalm.	21						1	22
MÁV, posta	38							38
Fegyveres testületek	12							12
Értelmiség	20	4					14	38
Iparos	188	3		2			10	203
Kereskedő, vállalkozó	20	1		1			39	61
Földműves, munkás	99	1						100
Egyéb	50	2			2		5	59
Össz.	448	11		3	2		69	533

A születések és a névváltoztatások évenként (Baja, 1895-1945)

Év	Születések száma	Változtatások száma
1895	172	10
1896	770	42
1897	757	31
1898	703	35
1899	719	38
1900	671	38
1901	707	39
1902	702	38
1903	727	40
1904	733	33
1905	711	55
1906	778	42
1907	754	29
1908	769	25
1909	722	43
1910	698	29
1911	678	35
1912	701	32
1913	633	51
1914	649	50
1915	449	31
1916	287	24
1917	304	23
1918	288	20
1919	514	58
1920	631	56
1921	551	47
1922	577	41
1923	583	61

XXIII. táblázat folytatása

Év	Születések száma	Változtatások száma
1924	552	59
1925	650	78
1926	593	54
1927	595	56
1928	638	62
1929	609	58
1930	584	53
1931	550	61
1932	530	42
1933	495	39
1934	456	38
1935	475	52
1936	581	88
1937	514	30
1938	479	19
1939	338	17
1940	549	20
1941	513	10
1942	607	15
1943	634	12
1944	609	10
1945	473	10
1895-1945	29962	1979

UTÓLAGOS ANYAKÖNYVEZÉSEK

(a születési helyek szerint ábécés sorrendben)

Almád (Jablanka) Jugoszlávia
Bajmok (Bajmak) Jugoszlávia (2)
Bánffyhunyard (Huedin) Románia
Bártfa (Bardejov) Csehszlovákia
Bázias (Bazias) Románia
Bécs Ausztria
Béreg (Bački Breg) Jugoszlávia
Bóka (Boka) Jugoszlávia
Borháza (Boreca) Jugoszlávia
Borova Kosa Jugoszlávia
Csantavér (Čantavir) Jugoszlávia
Cservenka (Crvenka) Jugoszlávia
Dalja (Dalj) Jugoszlávia
Erdóvég (Erdevik) Jugoszlávia
Eszék (Osijek) Jugoszlávia
Fiume (Rijeka) Jugoszlávia
Fogaras (Făgăraș) Románia
Gombos (Bogovejo) Jugoszlávia (2)
Hódság (Odžaci) Jugoszlávia
Ilonc (Ilándža) Jugoszlávia
Jakobsdorf (Jakabfalu; Jakubovany) Csehszlovákia
Kevevára (Kovin) Jugoszlávia
Kolozsvár (Cluj-Napoca) Románia (2)
Kucora (Kucura) Jugoszlávia
Kula (Kula) Jugoszlávia
Marburg Németország
Máriatólgyes (Dubnica nad Váhom) Csehszlovákia
Marosvásárhely (Tîrgu Mureș) Románia
Monostorszeg (Bački Monoštor) Jugoszlávia (2)
Munkács (Mukacsevo) Szovjetunió
Muraszombat (Murska Sobota) Jugoszlávia
Nagybecskerek (Zrenjanin) Jugoszlávia (2)
Nagykikinda (Kikinda) Jugoszlávia (2)
Nemesmilitics (Svetozar Miletić) Jugoszlávia
Óbecse (Becej) Jugoszlávia
Ókér (Zmajevo) Jugoszlávia
Ópalánka (stara Palanka) Jugoszlávia
Óverbász (stari Vrbas) Jugoszlávia
Palánka (Bačka Palanka) Jugoszlávia

Pancsova (Pančevo) Jugoszlávia
 Pélmonostor (Beli Manastir) Jugoszlávia (3)
 Pincéd (Pivnice) Jugoszlávia
 Piros (Rumenka) Jugoszlávia
 Pola (Pula) Jugoszlávia
 Porány (Podporanj) Jugoszlávia
 Pozsony (Bratislava) Csehszlovákia
 Rózsahegy (Ružomberok) Csehszlovákia
 Semendria (Smederevo) Jugoszlávia
 Sepsiszentgyörgy (Sfíntu Gheorghe) Románia
 Szabadka (Subotica) Jugoszlávia (8)
 Szapáryfalva (Tipari) Románia
 Szatmárnémeti (Satu Mare) Románia
 Szentborbála (Soltur) Jugoszlávia
 Szerednye (Szrednyeje) Szovjetunió
 Szigetfalu (Sculia) Románia
 Szilbács (Silbaš) Jugoszlávia
 Szilberek (Bački Brestovac) Jugoszlávia
 Szond (Sonta) Jugoszlávia
 Temesvár (Timișoara) Románia (2)
 Topolya (Bačka Topola) Jugoszlávia (2)
 Torontálalmás (Jabuka) Jugoszlávia
 Unterriesingen Ausztria
 Valpó (Valpovo) Jugoszlávia [?]
 Velika-Kopanica Jugoszlávia
 Versec (Vršac) Jugoszlávia
 Vinkovci Jugoszlávia
 Zágráb (Zagreb) Jugoszlávia
 Zavidovič Jugoszlávia
 Zombor (Sombor) Jugoszlávia (15)
 Zsabylya (Žabalj) Jugoszlávia

A zárójelben szereplő számok az ott születetteknek engedélyezett névváltoztatások számát jelentik.

NÉVANYAG

(A nevek után szereplő számok az ugyanazon névre kiadott engedélyek számát jelentik.)

Abaházi
Abonyi (3)
Aczél
Ács
Adonyi
Ágai
Ágfalvi
Ági
Alagi
Almás
Almási
Alpár
Alpári
Alszezi (2)
Andrási
Antalfi (2)
Aradi (3)
Aranyosi
Arató (6)
Árpádi

Babocsai
Baczó (2)
Bács
Bácsfalvi (4)
Bacsfay
Bácskai (9)
Bácstelki
Badacsonyi (2)
Bajai (11)
Baján
Bajor
Bajtay
Bakonyi (4)
Bakos
Balaton (3)
Balatoni (3)

Balázs
Báldy (5)
Bálint
Bán
Bánáti (3)
Bandi
Bándi
Bánfalvi
Bánfi
Bánhalmi
Bánhidi (2)
Bánhidy
Bánkúti (3)
Bánrévi
Bánsági (2)
Bányai
Bányász (2)
Bárdos (2)
Bárdosi
Barna
Baróti
Barta
Bártfai (2)
Bartos
Bátor
Battonyi
Becsei
Békei
Békesi
Bélafi
Beliznai
Bencze
Benczédy
Bérces (3)
Bércesi
Bérc/z/i (3)
Berecki
Berente

Berényi
Berki
Bezerédi
Bihari
Bíró (2)
Bisztrai
Bodai
Bodoglári
Bodrogyi
Bodrogi (6)
Bogár
Bognárfi
Bokodi
Bonta
Borbíró
Bornemissza
Boros
Borsányi
Brádi (2)
Budai
Budavári
Bujdosó
Buzás (2)
Bútor
Bükk
Bükki

Czegléd
Czinkei
Czukur

Csaba (2)
Csabai (2)
Csákvári
Csala
Csallóközi
Csalogány
Csantavéri
Csapláros
Csáth
Csató
Csávolyi

Csejtei
Cselényi
Csendes (2)
Csengő (2)
Csépan
Cserjés
Cserjési
Cserhádi (2)
Csermelyi
Cserta
Csertai
Csiki
Csobok
Csongor
Csongrádi

Dalma
Dalnoki
Dán
Dáni
Darvas
Deák (2)
Deáki
Debreceni
Dékán
Dékány
Deli (2)
Demjén
Dénes
Dénesfalvi
Dér (3)
Déri (3)
Derkényi
Dési
Detre (2)
Dévényi (2)
Diófalvi
Diós
Diósi
Dióslaki (3)
Dobokai
Dobos
Dobosi

Dombóvári (2)
Dorogi (2)
Dózsa (2)
Dömötör
Dörnyei (2)
Drávai
Dunai (6)
Dunavölgyi

Egedi
Egri
Egerszegi
Egervári
Ékes
Elek
Elekes
Endrey
Enyedi (2)
Ercsényi
Erdei (3)
Erdélyi
Erdész (2)
Erdős
Erdósi (2)
Erdővégi
Eródi
Erős (2)
Faddi (2)
Falkai
Falubiró
Faludi (4)
Faluhelyi
Falus (2)
Faragó
Farkas (2)
Fazekas
Feles
Felföldi
Felvidéki
Fenyves (2)
Fenyvesi (3)
Fogarasi
Forgács

Fóti
Földes
Frigyesi
Futó
Fülöp
Füredi
Fürtös
Füzes (3)
Füzesi (2)

Gábor (3)
Gábori
Gács
Gádor
Gadányi
Gajári
Gál (3)
Gálai
Galamb
Galambos (2)
Gálos (2)
Galántai (3)
Garai
Garami
Garamszegi (2)
Gárdai
Gárdi
Gárdonyi (2)
Gáspár
Gáti
Gellért (5)
Gémes
Gémesi (2)
Gerendás
Gergely (3)
Gesztos
Gondos (3)
Göndör

Gyarmati (4)
Gyenei
Gyenes

Gyimes (2)
Gyimesi (4)
Gyomlai
Gyöngy
Gyöngyösi (2)
Gyórbíró
Gyórfi
György
Györgyfalvi
Györkös
Gyulavári (3)

Hajdu
Hajnal (3)
Hajnóczi
Halas
Halász (4)
Halmi (3)
Halmos
Halmy
Hámori (4)
Hamvas (2)
Hantos (6)
Harangos
Haraszti
Harczos (2)
Hargítai (2)
Hargitay
Harmat (4)
Harmati (3)
Harsányi (3)
Hárs (2)
Harta
Hartai
Havasi (7)
Havasréti
Hazafi
Hegyháti
Helényi
Heltai (3)
Helvei
Hernádi (2)

Heves
Hidas (3)
Hidasi (2)
Hidjapusztay
Hidvégi (2)
Hódsághy
Hollós
Honfi
Honosi
Hont (2)
Hontvári
Horényi
Horgosi
Hortobágyi (3)
Horvát (3)
Hovai
Hunyadi

Idalaki
Igaz
Iglói
Ignác
Ijjas (2)
Illei
Ilonkai
Ilonkay
Inkei
Isaszegi
Iványi

Jákói
Jámbor
Jánoshalmi
Jánosi
Járai
Járosi
Jász (3)
Jászberényi (2)
Jávor (2)
Jávorka
Jázmin
Jeges

Jéghegyi
Jenei
Jenővári
Jób
Jobbágy (2)
Jóházi
Jós
Jóvári (2)
Juhari (2)

Kabányi
Kákonyi
Kalácsai
Kálmán (2)
Kalocsai (4)
Kalotai
Kamarás (5)
Kántor
Kapitány
Kaposi
Kara (2)
Karácsonyi
Karádi
Kardos (2)
Károly
Kárpáti (7)
Kassai (6)
Kaszai
Kazánosi
Kecskeméti
Kedves
Kehidai
Kékesi
Kelecsényi
Kemény (2)
Kerekes
Kerepesi
Kerényi (3)
Kérész
Keresztes
Kertes
Kertész
Keszei (2)

Keszthelyi (3)
Kesztölczi
Kevy
Kincses
Király (2)
Kis
Kisfalusi
Kishalmi (2)
Kishonti
Kislaki (3)
Kolozsvári (2)
Koltai (5)
Komári
Komlós
Kolmósi (2)
Komor
Koppány
Karányi (2)
Korondi
Kosár
Kovács
Kovácsi (2)
Kozári (2)
Kóhalmi
Kóhegyi
Kóhidi
Kömives
Körmendi
Kőszeg
Kóvágó
Kóvári (4)
Kővecs
Köves (5)
Kövesdi (2)
Kövesi (2)
Kunhalmi (2)
Kunsági (2)
Kunvárad
Kurd
Kutas
Kuti (2)
Kürtös (2)

Lábady
Lackó
Lajtai
Lakatos (2)
Láng
Lantos (3)
László (3)
Lehel (4)
Lehelvári
Lelkes
Lévai
Ligeti (4)
Ligetfalvi
Lontai
Losonczi
Lóránt
Lovas
Lovasi (2)
Lugosi

Madaras
Madarász (2)
Magyar (3)
Magyari
Magyaródi
Major (2)
Majoros
Majtényi
Makai
Makrai (2)
Mándi
Mándy
Márai
Márfai
Máriali
Markos (2)
Maros (2)
Marosfalvi
Marosfi (2)
Marosi (2)
Marosvári
Marosvásárhelyi
Maróti

Máté
Mátra
Mátrai (2)
Mátravölgyi
Matus
Mátyai
Mátyás
Mécés (2)
Mecseki (2)
Megyei
Méhes
Melegdi
Melkovi
Mentés (2)
Mérei
Merő
Mészáros
Meződy
Mihályfi (2)
Mihályi
Miklós (2)
Miklósi
Miskolc/z/i (2)
Mocsári
Mohácsi
Mohai (5)
Mokány
Moldvay
Molnár (2)
Molnárffy
Monori
Monostori
Moór
Mosonyi
Murányi

Nádas
Nádasi (2)
Nagyfalusi
Nagymányai
Nemere
Nemes (2)
Nemeshalmi

Neszlényi
Nótás
Novay
Nyilasi (3)
Nyirati
Nyíregyházi

Óbányai
Ócsai
Ókéri (2)
Olasz
Ordas
Ormódi
Orosfai
Orosházi
Oroszfai
Osvát
Óvári (3)
Ozorai

Ölyves
Órfi
Örkényi
Ösvári

Pádi
Pados
Pál
Palánkai (2)
Palásti
Pálfalvi
Pálfí (2)
Pálházi
Pálinkás
Pálkerti
Palló
Pallós (3)
Pallósi
Pálma
Pálmai

Pálos (4)
Pálosi
Palotai (4)
Palotás (2)
Pálvölgyi
Pap (3)
Pápai
Parádi
Parányi
Patakfalvi (2)
Pataki (2)
Patakvölgyi
Pátkai
Pató
Patóházi
Paulai
Pécsi
Pécskai
Pelényi
Peredi
Perenyei
Perényi (3)
Perjés (3)
Perki
Perványi
Peterd
Peterdi
Péterfi (2)
Péteri
Pétervári
Peti
Petrányi
Petri (2)
Petróci
Petó
Pilis
Pilléri
Pintér
Pogány
Polgár (2)
Polonyi
Pongrácz
Porvay
Posvai

Pozsonyi
Puskás
Pusztai

Ráci
Rádi (2)
Radnai (3)
Radnóti (3)
Radó
Rajk (2)
Rajnai (4)
Rajz
Rákos (3)
Ranódi
Ratkóczy
Récsey
Regényi
Regős (4)
Rejtő (2)
Reményi (3)
Remetei (3)
Rengei
Rétfalvy
Réti (2)
Révész (4)
Révi
Robicsek
Rom
Romvári (3)
Róna (3)
Rónai (3)
Rónaszegi
Rostás
Rozs
Rózsa (2)
Rózsahegyi
Rózsavölgyi
Rudas (3)
Rudnai
Ruszthy

Ságodi (2)

Sándorfi
Sárdi (3)
Sárdy
Sárfy
Sári
Sármezei
Sárosi (3)
Sárszegi
Sárvári
Sas (3)
Sásdi
Sasfalvi
Sasvári (2)
Sasvölgyi
Say
Sebő
Siklósi (3)
Simonyi
Simor (3)
Sir
Sófalvi
Solymár
Solymos
Sólyom
Solymosi (3)
Sólyomvári
Somfay
Somhegyi
Somogyvári
Somos
Sósmezei
Sugár (2)
Sumári
Surányi (3)
Sümegei

Szabados (2)
Szabolcs (3)
Szalontai (5)
Szamos
Szamosi
Szamosfalvi
Szántó (3)

Szapár
Szarka (2)
Szász (3)
Szatmári
Szebehelyi
Szebeni
Szebényi (2)
Szécsi
Szedő
Szegedi (2)
Szeges
Szeghalmi
Szegő (2)
Székely (3)
Székelyi (2)
Szekeres (2)
Szegefű (2)
Szekszárdi
Szemere
Szemes
Szemző (5)
Szendí
Szendrődi (2)
Szentesi
Szentirmai
Szentistványi (2)
Szentszikrai
Szepes (2)
Szepeshelyi
Széphegyi
Szepsi
Szépvölgyi
Szerdahelyi
Szereny
Szerényi (2)
Szigeti (4)
Szigetvári
Szigligeti (2)
Sziklai
Szilágyi
Szilárd (3)
Szilas
Szilvás
Szilveszter

Szintai
Szirmai
Szittyá
Szívós
Szlattinai
Szomolányi
Szöges (3)
Szöllősi (2)
Szőnyi (3)
Szörényi (2)

Tábor
Tábori (3)
Tallósi
Tamás
Tamási (2)
Tar
Tarján (5)
Tarnai
Tasnádi (2)
Tátrai (5)
Tavaszi
Telekes
Temesi
Temesy
Temesvári
Tenjay
Tihanyi (3)
Tímár
Tó
Tolnai (2)
Torda
Tordai (2)
Toronyi
Tölgyes
Tölgyesi (2)
Tömöri
Török
Tószegi
Turáni (3)
Turányi
Udvardi
Udvarhelyi (2)

Újházi
Újhelyi
Újváradí
Újvári (3)
Úrlaki
Uzsoki

Vadányi
Vadász (3)
Vág (2)
Vági
Vágó (4)
Vágvölgyi (3)
Vajda
Vajta
Vajtó
Vámos
Vámosi
Vándor (4)
Váradí (6)
Várbió
Várfi (2)
Várhalmi
Várhegyi
Várhelyi (4)
Vári (3)
Varjú
Várkonyi
Vármegyeri
Várnagy (2)
Várnai (3)

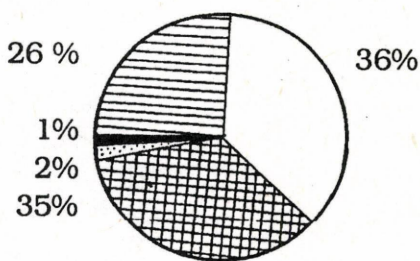
Városi (2)
Varsányi
Várszegi
Vas (2)
Véghelyi
Végyvári (4)
Verbászi
Vereckei (2)
Verpeléti
Vértés (3)
Villányi (5)
Vincze
Virág
Vizi
Völgyi
Vukovány

Zádor (2)
Zágon (2)
Zákonyi
Zala
Zalavári
Zalásdy
Zavaros
Zengő
Zengődi (2)
Zentai (3)
Zentay
Zoltai
Zsolnai

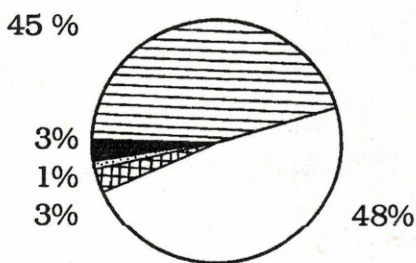

A MEGVÁLTOZTATOTT NEVEK TÍPUS SZERINTI MEGOSZLÁSA

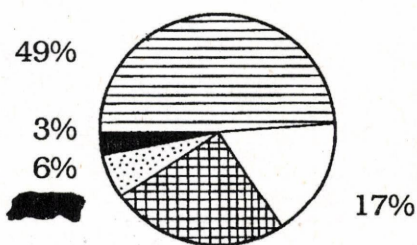
1895-1919

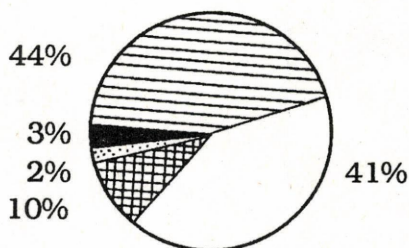
1920-1944

1945-1984

1895-1984

25%

német

szláv

magyar

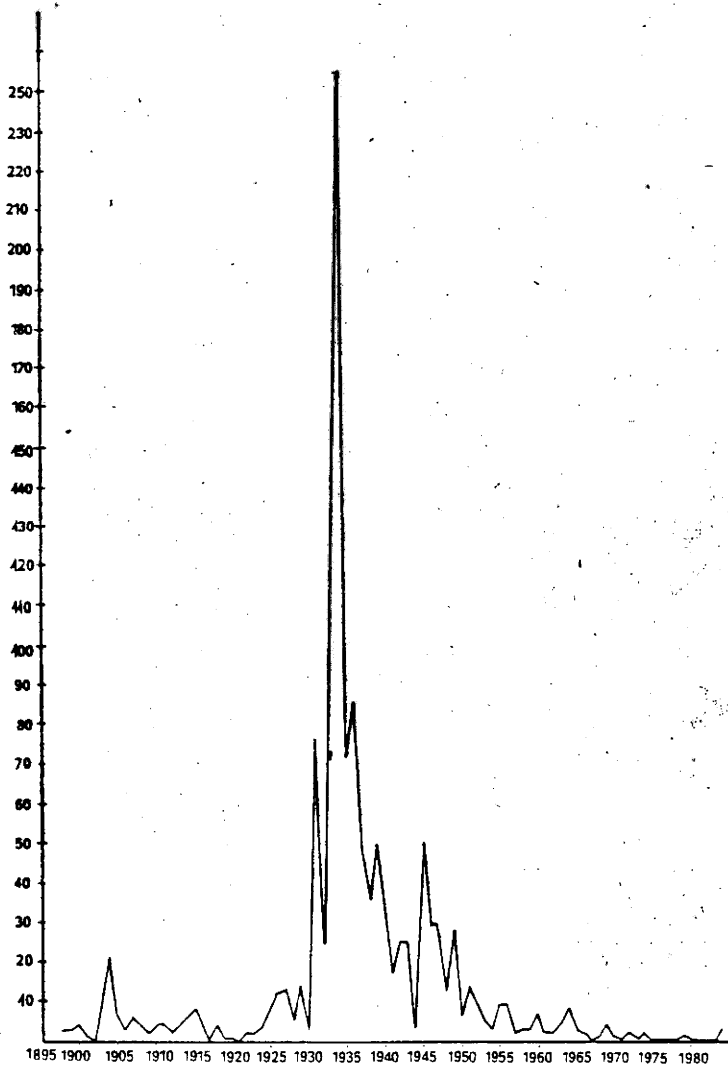

zsidó

egyéb

A NÉVVÁLTOZTATÁSOK ÉVEK SZERINTI MEGOSZLÁSA

IRODALOM

- BÁLINT László 1989 A bajai III. Béla Gimnázium. Budapest.
- BIBÓ István 1986 A zsidókérdés Magyarországon 1944 után. Válogatott tanulmányok. II. 1945–1949. 621–754. Budapest
- BKML Bács-Kiskun megyei Levéltár. Baja város levéltára.
- BmL Baranya megyei Levéltár
- FMS Független Magyarság
- FORGÁCS Krisztina 1987 Zsidó névmagyarosítások a XX. század 30-as éveiben. Névtani Értesítő 12. 149–161.
- HALMOSY Dénes 1966 Nemzetközi szerződések 1918–1945. Budapest.
- HENGL, Ferdinand 1983–1985 Deutsche Kolonisten im Komitat Baranya/Ungarn. 1688–1752. I–III. Darmstadt.
- KARÁDY Viktor 1984 Szociológiai kísérlet a magyar zsidóság 1945 és 1956 közötti helyzetének elemzésére. In Zsidóság az 1945 utáni Magyarországon. 37–180. Párizs.
- KENDE Péter 1989 Röpirat a zsidókérdésről. Budapest.
- [Kimutatás] Kimutatás az 1898; 1903–1913 évben engedélyezett névváltoztatásokról. Budapest.
- KISS Z. Géza 1989 A török alóli felszabadulástól az első világháború végéig. In Kóhegyi Mihály szerk.: Baja története a kezdetektől 1944-ig. 200–286. Budapest.
- KISS Zoltánné — SZEGFŰ László 1989 Honfoglalás, megtelepedés. A táj az Árpádok korában. In Kóhegyi Mihály szerk.: Baja története a kezdetektől 1944-ig. 48–76. Budapest.
- KNÉZY Lehel 1940 Baja a forradalom és a szerb megszállás alatt (1918–1921). Baja.
- KOVÁCS Alajos 1930 A nevek és névváltoztatások statisztikája. Magyar Statisztikai Szemle, 228–239.
- K.(ovács) A.(lajos) 1933 Névmagyarosítások 1932-ben. Magyar Statisztikai Szemle, 103–105.
- KOVÁCS András 1984 A zsidókérdés a mai magyar társadalomban. In Zsidóság az 1945 utáni Magyarországon. 1–33. Párizs.
- KÓHEGYI Mihály 1987 Csávolyi névváltoztatások (1895–1944). In Sztrinkó István szerk.: Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében. 1986. 160–167. Kecskemét.
- KÓHEGYI Mihály — MERK Zsuzsa 1990 Az 1939. évi népösszeírás Csávolyon. In Sztrinkó István szerk.: Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1988. 92–120.
- LADÓ János 1971 Magyar utónévkönyv. Budapest.
- LENGYEL Zoltán 1917 Magyar névkönyv. Budapest.

- MANDIĆ, Živko 1987 Povijesna antroponimija bunjevačkih hrvata u Madarskoj. Budapest.
- MERK Zsuzsa 1989 A szovjetunióba deportált katymári és vaskúti németek. Cumania 12. 347–373.
- MRT Magyarország Rendeletek Tára.
- MZSL 1929 Magyar Zsidó Lexikon. Budapest.
- PALATINUS József 1939 Szabadkóművesek Magyarországon. Budapest.
- PF Pécsi Figyelő
- RAPCSÁNYI Jakab 1934 Baja és Bács–Bodrog vármegye községei. Budapest.
- SCHEIBERNÉ BERNÁTH Livia 1981 A magyarországi zsidóság személy- és családnevei II. József névadó rendeletéig. Budapest.
- J. SOLTÉSZ Katalin 1979 A tulajdonnév funkciója és jelentése. Budapest.
- TELKES Simon 1906 Hogyan magyarosítsuk a vezetékneveket? Budapest.
- TILKOVSKY Loránt 1986 A szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés. Budapest.
- 1989 Die Minderheitenfrage in den deutsch–ungarischen Beziehungen 1933–1938. Budapest.
- 1990 Botránykó vagy hídpillér. Világosság 4. szám 288–294.
- TIM Türr István Múzeum
- TÓTH Ágnes 1989 Telepítések Csonka Bács–Bodrog vármegyében 1945–1948. Levéltári Füzetek (Bács–Kiskun megye) Kecskemét.
- TRÓCSÁNYI György 1933 Névmagyarosítás. Társadalomtudomány 3–4. szám 1–20.

ADATOK A REFORMKORI KECSKEMÉT TÁRSADALMI ELLENTÉTEIHEZ

A reformkor régtől fogva megkülönböztetett figyelmet kap a magyar történelmi feldolgozásokban. Ez a fokozott érdeklődés teljesen érthető, ha meggondoljuk, hogy a modern, a polgári Magyarország keretei ezen évtizedekben kezdtek körvonalazódni. Az anyaggyűjtés és a feldolgozás a témákat tekintve csaknem minden lényeges területre kiterjedt. Nem mondhatjuk ezt el az ország területi megoszlásáról, amelyen belül igen jelentős eltérések jelentkeznek. Mezővárosaink számottevő hányadának e téren is bőségesen van mit pótolnia a gazdaságilag fejlettebb vidékekkel szemben.

Ezeknek a településeknek a múltjában sem tátong fehér foltként a reformkor, hisz a jogi és gazdasági változások legalább vázlatosan ismertek már. Annál nagyobb a homály a társadalom életének, egyes csoportok közötti kapcsolatoknak, feszültségeknek területén.

Különösen fontos lenne ismerni azoknak a mezővárosi sorban élő településeknek társadalmi hétköznapjait, amelyek részben a forradalom és szabadságharc éveiben, részben pedig az azt követő évtizedekben gazdasági vagy politikai szempontból korábbi szerepükhöz képest jelentősen előbbre léptek. Túlzás nélkül állítható, hogy Kecskemét ezek közé tartozott.

A város polgári viszonyok között kibontakozódó fejlődését csak akkor tudjuk igazán megérteni, ha látjuk, milyen feszültségek, milyen lehetőségek húzódtak meg társadalmán belül már a reformkor évtizedeiben is. A városban több évszázados fejlődésre vissztekintő áruteremelés és pénzgazdálkodás a napóleoni háborúk lezárása után újabb szakaszba lépett. A gazdaság országszerte jelentkező válságát itt mélyítette, nehezítette a nagyállattartáson belüli létbizonytalanság. A növénytermesztés fokozatos térhódítása miatt a legelők egyre inkább összeszűkültek. Az összeszűsürodott legelőkön a juhtenyésztés prosperálása miatt a túllegeltetés és ennek nyomán a futóhomok elszabadulása fenyegetett újabb területeken is. Emiatt nemcsak a növénytermesztőkkel, hanem a nagyállattartókkal is súlyos összetűzéseik voltak. A vészes tőkehiányból eredő igénytelenség és a „pallérozottabb” gazdálkodás követelményei között mind szélesebb lett a szakadék. Még

mindig csaknem napi gondként, feszültségként jelentkezett a „közös” és a magángazdálkodás egyértelmű elkülönülése.¹

Nem csekélyek a társadalmi eredetű konfliktusok sem. A legélesebben kétségtelenül a beköltözött nemesek és a város jogilag jobbágy lakossága közötti feszültség rajzolódott ki. Az évtizedekre visszanyúló ellentéteket fokozta az is, hogy 1835-ben ismételten védelmébe vette őket a nemesi közgyűlés: „... a helybeli nemeseknek minden némű javaikat — azon tekintetből, mivel az ország törvényei a magyar nemeset adózásra nem kötelezik — a további adózás alól felmentették”. „Mely végzés annyival fájdalmasabban esik ... mivel a helybeli nemesek nem tekintődhetnek úgy, mint az ország más helyein lakó nemesek, kik eddig sem az ország törvényeinél, mint azon kétoldalú külön kötelezésnél fogva adóztak, amely szerint a közönség őket minden beneficiumaiban² s hivatalviselésben részelteti, ellenben ezekért a nemesek adózás terheit a nemtelen lakos társaikkal megosztani kötelesek...”³

Ugyancsak súlyos ellentétek forrása volt az, hogy a várostól termőföldet csak azok kérhettek bérletbe, akiknek a városban önálló háztelkük volt, illetve rendelkeztek olyan igavonókkal, amelyek biztosították, hogy eleget fognak tenni különböző szolgáltatásoknak.⁴ Ezek hiányában csak zsellérként vagy kertészként települhettek le, és önálló gazdaság megteremtésére nem számíthattak. Bár az állattartás zsugorodásával párhuzamosan csökkent a cselédek és a pásztorok száma, aránya a város lakóin belül, de jelentőségük még mindig nem kérdőjelezhető meg. A velük szemben hozott városi statutumok száma is érzékelteti, mennyire foglalkoztatta mind a gazdákat, mind a magistrátust a köztük jelentkező bármely rendellenesség.⁵ A mezővárosi társadalmon belül meglévő szövevényes érdekazonosságot és ellentéteket nem lehet célunk itt ismertetni. Csupán utalunk arra, hogy a felsoroltakon túl a szegények és a gazdagok közötti örök feszültség is ott húzódik. Bár a városon belül az önálló gazdasággal rendelkezők száma folyamatosan nőtt, a viszonylag liberális mezővárosban időről időre igen sok földönfutó talált menedékre, növelve a nyomor szintjén élők mindig is nagy számát.

1. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: Kecskemét gazdasága és társadalma a polgári forradalom előtt. Kecskemét, 1991. 7–19.
2. Jelentősebb beneficiumok: kocsmatartás, mészárszéktartás, malomtartás, földbérlet, áruk helyben történő eladása stb.
3. Bács-Kiskun Megyei Levéltárban található minden idézett irat. IV. 1503. Kecskemét város Választott Közönségének iratai, a) közgyűlési jegyzőkönyvek 1835. III. 27. (Később csak a fondok és az állagok jelzéseit valamint az irat évszámát, dátumát rögzítjük.)
4. Kecskeméti szabályrendeletek I. (1659–1849) IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: Kecskemét, 1991. 155. és a 378. statutum.
5. Uo. 350. és 356. old.

A reformkorból fennmaradt írott emlékeink aránytalanul nagy része a megyei és a városi közigazgatás működése során jött létre. Ebből adódik, hogy ha társadalmi ütközéseket valamilyen formában rögzítettek, azok csaknem mindig a lakosságnak vagy az államhatalom valamely szervezetével vagy a helyi önkormányzattal szembeni megmozdulását tárják fel. A civilek egymásközi surlódásáról, érdekközösségéről vagy éppen ütközéséről alig, vagy csak közvetve szólnak e feljegyzések. Pedig a jelentősebb mezővárosokban a különféle érdekelteknek számos csomósodási pontja volt. Ezek közül csak a jelentősebbeket, pontosabban a leggyakrabban rögzítetteket említjük.

Az egyes mezővárosokra kivetett adó szétosztása mindig újabb sérelmek és panaszok forrása volt. A nemesség jogilag nem védhető érdekérvényesítéséről már szoltunk. E téren a sérelmek újabb hulláma készítette a választott közönséget az alábbi döntésre: „Minekutána a lakosságnál több panaszokra az szolgálatnak alkalmatosságot, hogy az adó kivetése nem egyenlő arányban történik meg a tehetős és tsekélyebb tehetségű között, annál fogva, hogy valahára ezen panasznak eleje vétessen, a lakosok közt az adó kivetése lehetőségig arányba tétessen, szükségesnek látja a választott közönség, hogy egy deputatio neveztesse ki a lakosok javait individualiter öszve írván ...”⁶

A megalapozott sérelmek újabb forrását jelentette a különféle szolgáltatások sora. A forsponttól, a katonák beszállásolásától a nemesek mentesültek, illetve csaknem címleges összeggel váltották meg kötelezettségüket, amit azután többségükben sohasem fizettek be. A különféle szolgáltatásokra való kirendelés és annak nyilvántartása további érdekütközésekre adtak alkalmat.

Talán még látványosabb, a felszínen is jobban megjelenő ütközéseket eredményeztek a különféle beneficiumok közvetlen vagy közvetett igénybevétele. Kétségtelen, hogy a gazdagabb, a vagyonosabb eleve nagyobb lehetőséggel rendelkezett a város jogkörébe tartozó haszonélvezetek egyéni célú felhasználásában. Az egyik leginkább neuralgikus pont a borméréshez, a bor értékesítéséhez kapcsolódott.

A kocsmatartás minden mezőváros egyik fontos jövedelmi forrása volt. A sokszor indokolatlanul magasán megszabott árak miatt viszont állandósult a kísértés a kurtakocsmák tartására.⁷ Ezek felszámolása évtizedes harcok során sem sikerült, többek között azért sem, mert

6. IV, 1503. a) 1835. III. 6.

7. Kecskeméti szabályrendeletek, 355. old.

„Némely tanácsbeli házában éppúgy tart kurtakorcsmát, mint más szegény ember, de ezeket nem büntetik meg ...”⁸

Újabb panasz évtizedeken át, hogy a város kora télen méri kocsmáiban azokat a borokat, amelyeket a gazdák többségétől vásárol meg. Nyáron viszont, amikor a bor drágább, a tanácsnokok borát árulják ott, akik közül nem egy akár 100 akót is elad.⁹

A különféle engedélyek kiadása vagy megtagadása, kisebb szabálytalanságokkal szembeni elnézés vagy rigorózus fellépés megannyi életre szóló sérelem forrása lehetett.

Még a nyomorúság, az elemi katasztrófák sora is újabb sebek kiváltója lett. A visszatérő tűzkárok alkalmával kisebb-nagyobb kedvezményeket kívánt biztosítani a város a rászorultak számára: téglá és cserépegetés, nádavágás, fenyőáru biztosítása stb. A kedvezmény nagysága, ideje, helye mind megannyi előnynek és vélt vagy valódi sérelemnek lehetett egyszerre forrása. És még nem is szoltunk a különféle vagyon- és tűzvédelemmel, a vásár- és ünnepnapok megtartásával, a piacokon, vásárokon szükséges rend megtartásával stb. kapcsolatos egyéni sérelmek tömegéről.

Kecskeméten a magisztrátussal szembeni ellenérzésnek sok évtizedes története van. Már a XVIII. század elején Koháry látta szükségét annak, hogy megvédje azt az engedetlenkedőkkel szemben.¹⁰ A már említett okok miatti panaszok 1786-ban magához az uralkodóhoz vitték a gazdák egy csoportját.¹¹ 1822-ben újabb vádakat fogalmaztak meg velül szemben.¹² Ezek a vádaskodások még a következő évtized derekát is beárnyékolják.

A feszültségnek — ha nem is egyetlen vagy meghatározó — oka lehetett az is, hogy a magisztratus és főként a főbíró az esetek többségében a nemesek közül került ki.¹³ Csak olaj volt a tűzre a földesúri terhek megváltása, és a szabad királyi városi cím megpályázása.¹⁴ Ezzel az volt a város célja, hogy megszabaduljon a nemesi megye gyámkodásától és az ezzel járó hátrányoktól. Így viszont még szorosab-

8. XV, 22. Szilády Károly könyvtáros kecskeméti vonatkozású feljegyzései. I. XV. 1786.
9. A felhozott vád nem alaptalan. A ránk maradt borbírói számadások a bizonyítékok tömegét őrizték meg ezzel kapcsolatosan. Pl. Nemes Kiss Jánostól csak egyetlen alkalommal vett a város 112 akó bort magas áron. IV. 1510. f/ 1. 1737.
10. Kecskeméti szabályrendeletek 50. sz. dok.
11. XV. 22. I. XV.
12. IV. 1504. c) 212. 1844. 270.
L. még: Bálintné Mikés Katalin: Kecskemét város Tanácsa a XV–XIX. században (In: Bács-Kiskun megye múltjából II. 51–52., ill. Kisfaludy Katalin: Kecskemét önkormányzata: közigazgatás és bíraskodás 1686–1790. I. (kézirat) 22–30.
13. KISFALUDY Katalin: Kecskemét mezővárosi főbírái és tanácsa a 18. században. In: Honismereti Közlemények. Különszám. Kecskemét, 1991. 26–37.
14. LIPÓTYZ Sándor: Kecskemét th. város birtokszerezése és a szabad királyi városság kérdése. Szeged, 1935.

bá vált a helyi nemesek egy részének és a megyei közigazgatásnak korábban is jelentős összefogása.

Ezekről a valóban bonyolult ellentétekről csak egy-egy nagyobb terjedelmű forrásanyag tanulmányozása során tudunk elfogadhatóan pontos képet alkotni. A tanúvallomásokról készített két jegyzőkönyvnek és Simonyi János tanácsnok tanulmánnyal felérő beszámolójának közzétételét alapvetően ez indokolja. Ezek külön-külön is, de főként együtt érzékeltetik igazán, hogy a jelzett alapvető ellentéteken túlmenően sok olyan társadalmi és gazdasági jelenség, megnyilatkozás és folyamat volt ebben a mezővárosban, amelyeket elemzések, leírások érinthetnek ugyan, de súlyukat, hangulati-érzelmi hatásukat nem vagy csak alig tudják érzékeltetni.

Jellegét, keletkezési körülményeit tekintve a Simonyi beszámoló eltér ugyan az előző kettőtől, de több szál hozzá is kapcsolja azokhoz. Azt elmondhatjuk, hogy a maguk módján két pólust képeznek egy jelenségen belül. Időben is feltétlenül közel állanak egymáshoz. Közös kapcsolódási pont mindkettőben a nemességhez való viszony. A tanúvallomásokban a demagógiát is segítségül hívó nemesek, illetve ezek hatására nekik átmenetileg bizalmat szavazó iparosok vagy parasztok az igazán meghatározó személyek, míg Simonyi elemzéséből egyértelműen kiténik, hogy a lakosság többségének érdekében emel következetesen szót. Sőt, olykor élesen támadja a kiváltságosok szűk csoportjait. Másik közös pont a nemesi megyéhez való viszony megfogalmazása nyíltan vagy közvetett módon. A magisztrátussal szemben lázadók nem rejtették véka alá, hogy a nemesi megyétől várják kudarcuk esetén feletteseik megregulázását, az újabb adósságok magukra vállalásának megakadályozását. Simonyi ezzel szemben két olyan állítást fogalmaz meg, amelyeket a későbbi évtizedek fejlődési folyamatai egyértelműen igazolnak. Az egyik: nem a puszták megvásárlása okozza elsődlegesen a városban lakók nagyobb terheit, ezért azt elmarasztalni nem is lehet. A terhek abból erednek, hogy a nemesség önzése megfelelő támogatást kapott. A másik: a puszták megvásárlása nem a város eladósodásához, hanem egyenesen felvirágzásához vezethet, ha azokat felparcellázzák, és így a földnélküliek számára kiosztják, ha a mértéktelen juhtenyésztés és a mind gazdaságtalanabbá váló rideg marhatar-tás helyett a növénytermesztés és az ezzel összekapcsolt állattartás válik általánossá.

Végezetül talán nem felesleges utalni arra, hogy a tanúvallomásokkal és Simonyi tanácsnok beszámolójával szemben merőben más forráskritikát kell alkalmazni. A tanúvallomások során megnyilatkozóknak az esetek többségében elég egyértelmű kényszerhelyzetben voltak, így vallomásaik tényanyagát és indíttatását erős kritikával kell fogadnunk. Feltétlenül szembesíteni kell minden egyes állítást — miként ezt

a bíróság is teszi — a többi tanú vallomásaival és a minden kritikán felül álló tényekkel, folyamatokkal.

Simonyi János, mint tanácsnok hozzáfért minden fontosabb adathoz, amely szükséges volt számára ahhoz, hogy a nemesek és a gazdag civisek szűk érdekeivel szemben eredményesen tudja védeni a város egészének hasznát. Arra számíttania is kellett, hogy a vita során komoly ellenérvekkel találja magát szemben. Bár elkötelezettsége egyrételmű, adatait, érveit nagyobb részt ma is elfogadhatjuk.

Bízunk abban, hogy a közzétett szemelvények közelebb hozzák a reformkori Kecskeméti gondjait és célkitűzéseit. Felvillantják: mily módon kereste a számában egyre jelentősebb iparos és kereskedő réteg a maga helyét a város gazdaságában és annak irányításában.

1835. október 2–8.
A KECSKEMÉTI TANÁCS ÁLTAL KINEVEZETT
BIZOTTSÁG
KIHALLGATÁSI JEGYZŐKÖNYVE

1835. október 2.

Kocsiszovszky György helybell lakos szűcs mester elől hívattatván, s az erént hogy minémű híreket hallott valamely nyughatatlankodók eránt újabban is a városban, kikérdeztetvén, azt adta elől, hogy tegnapi napon (1-a Oktobris) délelőtt mintegy 10 óra tájban, helybeli lakos magyartímár¹⁵ Máté István hozzája menvén azt beszélte nekie, hogy a nyughatatlankodók e mai napon bé fognak jönni a város házához (amint azt Máté István Böddi szabótul hallotta), s a tanácsbeli tagokat mind kihányják. Előadja továbbá Kocsiszovszky György, hogy ugyan tegnap 4 óra tájban délután Sánta Sándor szűcs mester színte hozzája ment, s azt beszélte, hogy ma reggel 8 órakor, amint ezt nekie (értvén Sánta Sándort) Szokolay Hártó János¹⁶ mondotta, a nyughatatlankodók a város házához bé jönnek, s amint oda érkeznek, azt kérdezik legelőször is: „Kié a szék? Kié a Ház?” Megmondják továbbá a tanácsbelieknek, hogy minekutána a resoluciot¹⁷ megkerülték, minekutánna továbbá a nép szabadságát elnyomják, mennyenek el a város házáatul. Aki pedig magátul el nem megyen, gallérjánál fogva kihányják, és ha ezen dolog ma (2-a Octobris) meg nem történik, bizonyosan hétfőn (5-a Octobris) meg fog történni. Továbbá beszélte azt is Sánta Sándor, hogy a nyughatatlankodóknak valamely levelük vagyon megírva, ha hogy azt nem teszik, (értvén: ha hogy a tanácsbelieket ki nem hányják) sohasem érik el a nép boldogságát. Beszélte továbbá Sánta Sándor nekie, (értvén Kocsiszovszky Györgyöt) azt is, hogy Sánta Sándor Szokolaynak azt mondotta, nem jó lesz a dolgot halasztani, mert majd katonaságot hoz a város, erre Szokolay azt felelte, hogy a katonaság nem ezen városba való, hanem királyt városba. Mindezekeken felül Sánta még azt is beszélte, hogy Szokolay János nekie azt mondotta, Selley Sámuel¹⁸ már tegnap reggel (1-a Octobris) kiadta a

15. A magyartímár ökör-, bivaly-, tehén, és lóboróket dolgozott fel nyereg és szijmunkának. Ezt a bőrfajt Franciaországban is készítették, és ott magyar bőrnek nevezték.
16. Szokolay ellentmondásos személyiség, aki figyelemre méltó művészi képességéről is tanúbizonyságot tett. L. Orosz László: Szokolay Hártó János várostörténete. In: Levéltári Füzetek (Bács-Kiskun megye) IV. Kecskemét, 1989. 83–96.
17. A város túlzott eladósodása miatt arra kényszerült, hogy a korábbinál visszafofottabb gazdasági tervet készítsen. Ezt a megyei gyűlés nem fogadta el, és újabb készítésére kötelezte.
18. Selley Sámuel már 1825-ben is összekülönbözött a város magisztrátusával és a választott közönséggel. „Sellyey dolgában ismét sok nyughatatlan folyamodó lakosok találtatván, magokat a közügyekbe is belé keverni kívánták. Kik... többnyire házatlan, vagyontalan és a nép sepreje lévén... vélek az Electa Communitas nemcsak nem érkezett, de a közügybe sem nekiek, sem Sellyey Sámuel biztosnak beleszólást teljességgel nem engedhet...” IV. 1503. 1825. márc. 2. 164.

parancsolatot, hogy e végről mentől több nemes embereket járjon össze, hogy mára megjelenjenek, ő pedig eljárt mintegy 200 házat. Utoljára azt is beszélte Sánta Sándor, hogy szinte hallotta, hogy Csikesz Nagy Sámuelnek a tanács 1000 pengő forintokat ígért, s ezáltal akarta ötet megvesztegetni.

Ennek következtetésében

1-ször Máté István tímár mester előhívattatván kihallgattatott, azt vallotta, hogy tegnap reggel (1-a Octobris) Böddi Mihály szabó mesterrel összejövén, ez azt kérdezte tőle, hogy mi újság? Máté azt felelte, „semmi”. Böddi pedig azt válaszolta: „de van, mert azt hallom, hogy holnap (2-a Oktobris) kiteszik a bíró székét, és majd azt kérdezik, kié a szék? kié a ház?” Ő ezen megindult, Böddivel többet nem beszélt.

2-or. Kihallgattatott Böddi Mihály is. Azt vallotta, hogy tegnap (1-a Octobris) a piacon keresztül menvén, ott hallotta beszélni, hogy ma (2-a Octobris) a város házához némely nyughatatlankodók bejönnek, s azt kérdik: „kié a szék? kié a ház?” — „A szék mienk, a ház mienk.” Egyebet semmit sem hallott, sem nem tud. Sőt azt sem tudja megmondani, hogy kik beszéltek, mivel többen voltak ott, ő pedig csak ment, meg sem állt, és jóformán nem is figyelmeztet.

3-or. Idősb Sánta Sándor is előhívattatott, s felolvasatott előtte Kocsi-szovszky György előadása, melyre azt felelte, hogy csakugyan úgy beszélt Kocsisovszky Györgynek. Egyéb eránt előttünk szóval is így adta elől a dolgot: Tegnap (1-a Octobris) a piacon Nagy János szücs mesterrel összejött. Ettől hallotta, hogy ma (2-a Octobris) a tanácsra ütnék, és azokat kihánnják. Azután ugyan a piacon hallotta többektől, hogy a tanácsot kihánnják, de tegnap délután (1-a Octobris) Szokolay Jánoshoz elment, annak édesanyja nekie azt beszélte, hogy a tanácsot csakugyan kihánnják, melyre Szokolay azt felelte: „kihánnják biz azokat, csak én magam bejártam mintegy 200 házat, és hívtam mindent, hogy hánnjuk ki, most is a Gálnál gyűlés van, ha hívnak elmegyek, ha hem hívnak nem megyek.” Szokolay még azt is mondotta, hogyha Selley nem mén elől, úgy magát a nép előtt megrovattya, mert azt fogja hínni, hogy a tanács pénzelt őt megvesztegette, amint hogy Nagy Sámuelnek ígért 1000 pengő forintokat, csakhogy álljon el, de az azt el nem fogadta.¹⁹

4-er. Nagy János szücs mester szintén elől hívatattatván, azt vallotta, hogy ő a piacon tegnap (1-a Octobris) azt hallotta, hogy némely nyughatatlankodók a város házához bejönnek, s a tanácsbelieket kihánnják, de hogy kitől hallotta, azt megmondani nem tudja. Arra azonban emlékszik, hogy ezeket elmondotta id. Sánta Sándor szücs mesternek.

5-ör. Szóba jövén, hogy választott polgár²⁰ Füredi Péter is valamit tudna e tárgyban. Annál fogva elől hívatott, s annyit mondott elől, hogy ma (2-a Octobris) egy becsületes embert késérvén ki a házból, az utza ajtóban megállott. Akkoron arra ment Csikesz Nagy Sámuel, s nekie azt mondotta. „No majd megköveznek

19. Pengő-forint: vert ezüst pénz, a váltóforint: papír pénz volt. Mindkettő általánosan használt fizetési eszköz. Egy pengőforint 2,5 váltóforinttal volt egyenértékű.

20. A magisztrátus munkájának ellenőrzésére 1822-től működött a városban a Választott Közönség néven ismert testület. Ennek soraiba tízedenként időnként változó számú polgárt választottak.

engem, azért mivel azt akarták némelyek, hogy én őket vezessem be a város házához, én pedig azt mondtam, hogy mivel a dolog nem törvényes, én elől nem megyek, hanem ha valamely írásuk lesz, akkor majd meglátom." Fűredi Péter kérdezőn továbbá, hogy kik voltak, akik erre ingerelték, a többek közt megnevezte nemes Bodacz Istvánt, és a Pápai asztalost.

6-or. Ketskeméti István 50 esztendő, R. cath. feleséges udvari gazda, ma, hogy a piatzon meszet vásárlott, Szeder Farkas József Bodacz Istvánnal odament, és neki Szeder Farkas azt mondta, hogy „ha ma nem, holnap kihánnnyuk az egész tanácsot.” Ketskeméti akkor azt mondta, hogy „ha már őket kihánnnyák, legalább ötet hagyják meg, mert szegény ember.” Akkor Farkas József Ketskemétiinek vállát megveregette, s azzal biztatta: „ne féljen, csak magát jól viselje, ötet meghagyják.”

Szinte a kiküldöttségnek értésére esvén az, hogy Hártó Szokolay János sok házakat avégett bejárt, hogy lakosokat felláztassa arra, hogy a tanácsot Gál István és több nyughataatlan társaik kívánságára kihányhassák. Ennek következtében:

Hemző Lídia hajadon, Hemző Ambrus helybelli csizmadia czéh mester leánya behívattatván, azt adja elő, hogy 1-a Octobris Hártó Szokolay János a házukhoz ment. A háznál egyedül lévén, neki Hártó Szokolay János ezt mondta: „No leányom, megmond atyádnak, hogy holnap reggel ahány fia van, annyival jöjjön bé a város házához reggel 8 órakor, mert ott szép dolgot fog látni. Majd a jövőndő successoroknak fogunk jót tenni, mert én azok boldogságokért munkálodom.” Azután Szokolay János, hogy kiment, újra az ablakra visszajött, s akkor a hajadon édesanyja is a szobában lévén, fentebbi szavait annak is ismételte.

Nemes Gombos János és nemes Suhari Nagy Imre egyenlően azt vallják, hogy Hártó Szokolay János e f. hónap 1-ső napján házuknál megjelenvén, nekik ezt mondta: „No most álljunk csülökre, gyerünk el a Gál Istvánhoz, azután pedig holnap (2-a Octobris) a városházához, csapjunk ottan egy Mindenszentek napját, hánnnyuk ki a tanácsot.” Ők Hártó Szokolay János kérésére Gálhoz nem mentek el, de ugyan annál soha nem is voltak.

Nemes Barmos Károly azt adja elő, hogy Hártó Szokolay János, ki már azok előtt is nála gyakran megfordult, most 1-a Octobris házához ment, és neki azt beszélte, hogy „holnap (2-a Octobris) a tanácsra reá fognak ütni, és kihánnnyák a tanácsbelieket.” Azután ládájára lefeküdt, magát úgy tetette, mint ha álmos volna, ő a házból kifordult, s azon idő alatt ládájából 71 ezüst pénzt ellopott.

Szinte ez alkalmatossággal értésre esvén a kiküldöttségnek, hogy Keresztes Sándor is lázasztotta volna a csendes lakosokat arra, hogy a tanácsra törjenek reá, ennek következtében:

Keresztes Sándor bé hívattatván, és arról, hogy a csendes lakosokat zendülésre, lázadásra kinek nógatásából szólította fel, azt vallja, hogy ő senki által arra nem kéretett, sem pedig a városi lakosok házaiknál avégett, hogy azokat zendülésre felszólítsa, nem járt. Mert ő a tanács iránt mindenkor tisztelettel viseltetett.

5-ae Octobris

Sallai György mint aki felől az adatott fel, hogy nálla csakugyan Kerekes Sándor avégett, hogy a tanácsra üssenek, járt. Béhívattatván azt adja elő, hogy 5-a Octobris jókor reggel amidőn még ő az ágyban volt, Keresztes Sándor házához ment, és neki ezt beszélvén, őtet eképen hívta: „Jöjjön ma a piatzra, majd ott lesz az egész gzülekezet, és majd bandástul bémegyünk a város házához, s a senatorokat kihánnnyuk.” Ő annak azt felelte: „majd elmegyek”. Azonban felöltözvén elment több senator urakhoz, s amint Keresztes Sándortól hallotta, azt azoknak elbeszélte. Később elment Gál Istvánhoz, hol is sokan voltak, s többnyire az alsóvárosiak, s akkor azt hallotta, hogy azt végezték, hogy „ha most czélt nem értünk, majd vasárnap mikor a két templomból kijönnék, legjobb lesz a város házához be menni, mert akkor lesz a legtöbb nép.” Ekkor mindnyájan eljöttek, ő is el jövé, a mézárszék mellett Szeder Farkas Józseffel öszvejött, s neki ezt beszélte, hogy „őtet a tanács be hívatta, és ő a tanácsnak mindent a szemére hányt, ő neki nem kell sem bíró, sem tanács.” Azután együtt elmentek Gál Istvánhoz, és ott újra Szeder Farkas elbeszélte Gálnak, amit ő a tanácsnak szemére hányt. Azután Csikesz Nagy Sámuel is odaérkezett, és azt mondotta Gálnak: „Add ide barátom az írást, hogy parióltatom le.”²¹ (Megkérdezvén a kiküldöttség Sallai Györgyöt, hogy micsoda írás lehet az, melyet Csikesz Nagy Sámuel Gál Istvántól a leparióltatás végett kért, azt felelte, hogy tartalmát nem tudja, hanem azt hordozni akarják a városban, hogy a lakosok neveiket írják az alá.) Azután őtet Szeder Farkas József elhívta, hogy mennének együtt Keresztes Sándorhoz, s tudnák meg tőle, mit beszélt neki a tanács. Azt ijedten találták, és azt mondotta, hogy mindent tagadott. Ma azonban, hogy behívódott, az utcán Gál István megszólította, hogy hová mén? Midőn ő azt felelte, hogy a város házához hívódnék, Gál István azt mondotta. „no csak oda beszéljen nekik, engem is hogy behívattak, én is odabeszéltem, és csak azt mondja, hogy a nép azt akarja, egy szívevel, egy lélekkel azon van, hogy a tanáccsal nincsenek megelégedve.”

6-ae Octobris

Ketskeméti István udvari gazda azt jelenti, hogy 5-a Octobris Szeder Farkas József, minekutánna a tanácstól kiment, véle a piatzon hogy öszvejött, őtet Szeder Farkas József megtámadta, és rúttul mocskolta, mért árulta el őtet a tanács előtt. Ő annak azt felelte, hogy az hites kötelességében állt. Szeder Farkas gúnyolódva azt mondta: „semmi, majd megmutatjuk.”

Szeder Farkas József behívattatván, és arról megkérdezett, hogy micsoda szó az, midőn Ketskeméti Istványnak azért, hogy őtet a tanács előtt felfedezte, az mondotta: semmi, majd megmutatjuk? Kiket érdekelnek azon fenyegető szavai? Azt adta elő: Neki Ketskeméti István jó barátja volt, nem várta tőle, hogy őtet elárulja, azon szót, hogy „majd megmutatjuk” nem mondotta, mert ő senkit nem fenyegetett. Előhívattatván Ketskeméti István, és Szeder Farkas József előtt megkérdezett, hogy mondaná el a mellette álló Szeder Farkas Józsefről

mit hallott. Amidőn Ketskeméti István azt mondá: „Barátom a múlt October 5-én, tudod, amidőn megpirongattál, mért adtalak fel a tanácsnak, nekem azt mondottad: „semmi, majd megmutatjuk”. Melyre Szeder Farkas József azt felelé: „Lehet, hogy a száján kiereszté, mert zúg a nép.” Felszöllítatván Szeder Farkas József, ki az a zúgó nép, s hol tartja az a nép a gyűléseit? Melyre Szeder Farkas József egész megvetőleg azt mondá: „Ő senkit meg nem nevez, maga magát feladja, ő többekkel Gál Istvánhoz szokott a gyűlésbe jární, úton útfélen egymást a gyűlésre hívják, ő megáért most megfelelt, feleljen meg ki magáért.” Továbbá megkérdeztetett Szeder Farkas József arról, hogy midőn 5-a Octobris a tanácstól hazament, kivel jött öszve, hová ment, s mit beszélt? Melyre Szeder Farkas József azt mondotta, hogy a piczon Sallai Györggyel öszve jövén, azzal egy compactorhoz²² könyvvásárlás végett elment, onnét Sallaival Gál Istvánhoz, utbóbb pedig Keresztes Sándorhoz ment, de sem egyiknél, sem másíknál semmi tilalmas dolgot nem beszélt.

Ekkor Sallai György előhívattatván, és Szeder Farkas József előtt felszöllítatott, hogy mondaná el, 5-a Octobris mint beszélt nekíe a mellette álló Szeder Farkas József. Sallai György ezt mondá Szeder Józsefnek: „Sógor uram nekem és Gál Istvánnak, úgy szintén Keresztes Sándornak ezt mondotta: Ugyan kitűztem a tanáccsal, megmondottam nekik, nem kell nekünk sem bíró, sem tanács. Jobb volna, ha maguktól szépszerivel elmennének, mert különben is rossz vége lesz.”

Szeder Farkas József egészen elpirulva azt mondotta: ő nem emlékszik, későbben azt mondá, de hiszen azt mások is mondják, törülgetvén képét az izzadságtól, azt felelé: Most az embernek még a vére is meg van zavarodva. Sallai György azt mondá: „Ne tagadja sógor uram, tudja még akkor is mondoták, hogy legjobb lesz jövő vasárnap a tanácsra reá törni, amidőn a két temp-lomból kijönnek, mert akkor lesz majd a legtöbb nép. Szeder Farkas József azt mondá, azt mások is beszélík.

Gál István behívattatván, és arról megkérdeztetett, hogy most legközelebb az utcán Sallai Györgynek mit beszélt? Azt mondja, hogy ő semmit sem. Előhívattatván Sallai Györgyöt és felszöllítódott, hogy a mellette álló Gál István, amidőn bejött, neki az utcán mit beszélt, mondaná meg. Melyre Sallai György azt felelte: „Bátyám uram, tudja, amínt ma a kis ajtója előtt eljöttem, azt kérdezte, hová megyek. Én akkor azt feleltem, hogy a városházához hívnak. Akkor nekem bátyám uram ezt a tanácsot adta: „no csak keményen tartsa magát, és oda beszéljen nekik, és azt mondja, hogy a nép azt akarja, egy szívvél lélekkel, s a mellett vannak, hogy nekik sem bíró, sem tanács nem kell. Én is azt mondtam, amidőn engemet a tanács bé hívott.” Melyre Gál István azt mondá: biz ő nem mondotta. Későbben a kiküldöttségnek ezt mondá: „Kár ezt feszegetni, egészen feltűzelik az embert, majd elmaradt volna már ez, most pedig már sűrnek, fornak az emberek, kérdík egymástól, mért hívogatják.” Melyre a kiküldöttség felszöllítá Gál Istványt, hogy nevezé meg, kik azok, kik

22. Könyvkötő mester, de esetenként könyvkereskedelemmel is foglalkozík.

sürnek formak, hol vannak? S erre Gál István azt felelé, hogy nevérol egyiket sem isméri.

Keresztes Sándor, minekutánna Sallai György távollétében tagadta azt, hogy 5-a Octobris a tanács elosztatására Sallai Györgyöt hívta volna, behívott, és Sallai György jelenlétében újra kikérdeztetett. Akkoron ezt mondotta, hogy igaz az, hogy 4-a Octobris vasárnap reggel a piacon több recurrensokkal öszvejött,²³ Szeder Farkas József azt kérdezte: kit híjunk még? Arra valaki azt mondotta: Sallai Györgyöt. Akkor neki Szeder Farkas József azt mondá, hogy menne el a Sallai Györgyhöz, és mondaná meg, hogy minekutánna mi recurrensok már nem túrhetjük, holnap a tanácsot kihánnnyuk, jöjjön el segíteni. Ó hát 5-a Octobris másnap jókor reggel elment Sallai Györgyhöz, és azt azon szavakkal meghívta. Ki is magát ajánlotta, de ezen túl nem hív. Felfedezi továbbá, hogy a gyűlést Gál Istvánnál tartják, s most vasárnap 4-a Octobris a tanácsra való bé rohanás így volt kitsínálva, hogy hétfőn 5-a Octobris Csikesz Nagy Sámuel a platzon megfogják, s azt a tanács elé vívén, azzal vádolják, hogy a tanácsal egyetértett. Majd midőn a tanács azt mondja, hogy Csikesz Nagy Sámuel ő vélek egyet nem értett, akkor kihánnnyák az egész tanácsot.

Továbbá felfedezte azt is, hogy a múlt vasárnap Pápai Mihály és Molnár Péter asztalos mesterembereket elküldötték Balásfalvi Kiss Mihály úrhoz oly utasítással, hogy a bíróságot vállalná fel. A két követek hogy visszajöttek, azt mondották: „Balásfalvi Kiss Mihály úr azt mondotta, hogy ha a nép csendességben volna, és őtet a nép szeretné, akkor elvállalná a bíróságot. De most még választ nem adhat, majd gondolkodik.”

Másnap 5-a Octobris elment újra azon két követ B. Kiss Mihály úrhoz, de hogy már akkor azoknak mit felelt, mivel ő a gyűlésben nem lévén, nem tudja izenetét.

Egyéb aránt felfedezi azt is, hogy Gál Istvánhoz többnyire Csikesz Nagy Sámuel, Szomor, Muraközy János, Muraközy József, Imrek István, Csókás, idősb Mosojgó Mihály, idősb Dokomándi, Pápai Mihály, Molnár Péter és Imrek professzor, kit előre notariusnak candidáltak, szoktak járni. Szeder Farkas Józseftől azt is hallotta, amidőn azt mondotta nekie: „hogy már hités polgár Muzsalay László is közöttük van.”

7-ae Octobris.

Csikesz Nagy Sámuel előhívattatván, s e tárgyban kikérdeztetvén, elöadta, hogy az igaz, hogy tsakugyan pénteken (2-a Octobris) bé akartak jönni a város házához, őtet meg is kérték, hogy jöjjön elől, de ő azt felelte: a dolog nem törvényes, nem jön elől. Hanem azt mondotta, akarmely felelőség elibe küldik, oda elmegyen. Folytatván továbbá elől adását, azt is kinyilatkoztatta, hogy a télen nemes Ferenczy György úrnál is volt. Az is azt mondotta, hogy ne hagyják a dolgot. Elöl adta továbbá, hogy egy itt helyben lakó fő vármegye tisztje azt is

23. Folyamodó.

mondotta nekie, hogy a tanács most is alattomban azon dolgozik, hogy Pusztaszert²⁴ a lakosoktól elidegenítse. Most kedden (6-a Octobris) újra azon vármegye tisztjénél volt, s az azt mondván azon vármegye tisztjének, hogy azt halljuk, hogy a tanács nem akarja Pusztaszert elidegeníteni, melyre a tisztviselő úr azt válaszolta: „Ne higyük kendtek, mert Isten teremtsugyse eladja, és a lakosokat a nélkül hagyja.”

Ez tehát a lakosoknak fáj, azért nagyon balvélekedésben. Ki legyen azonban azon vármegye tisztje, meg nem mondotta. Azt felelvén, hogy majd annak idejében fogja megmondani. Előladta továbbá, hogy némely vatsi birtokosok ő hozzája mentek, azt kérdezőn, hogy mi lesz már ő belőlük, mivel földjüket elvesztik. Beszéd közben az érdekllett vacsiak azt is mondták, hogy nektek egy tanácsbéli mondotta, hogy addig nem is lesz földjük, miglen a tanátsház ajtaja be nem török.

Pápai Mihály asztalos mester szinte behívattatván, kikérdeztetett. Annyit elismert, hogy csakugyan pénteken (2-a Octobris) a piatzon lévén, hallotta, hogy igen nagy számmal összegyűlt emberektől, hogy a tanács házra reá akarnak ütni. De hogy Csikesz Nagy Sámuel vezesse őket, azzal nem elégszenek, hanem mást keresnek, de senki sem vállalkozott. Azt kiáltván sokan, de a nevüket nem tudja, hogy majd parancsol az Isten vezért, csak gyerünk. De mivel senki sem találkozott, aki elől jött volna, a bejövétel elműt.²⁵ Megnevezni pedig azért nem akarja ezeket, nehogy nekie és gyermekeinek kárt okozzanak.

8-ae Octobris

Molnár Péter asztalos mesterember behívattatván az eránt, hogy mi végre volt vasárnap (4-a Octobris) Gálnál, onnan hová ment, és mi dologban járt? Azt adta elő, hogy a consiliumtól valamely írás volna, amelyben a bormérés meg volna engedve.²⁶ Ezt kívánták tehát valósággal a Gálnál megtudni. Oda bé ment, de mivel semmi bizonyost itt sem tapasztalt, elment Pápai Mihály asztalossal Balászfalvi Kiss Mihály úrhoz. Előbb ugyan elmentek Paréj Sándor vacsi gazdához más dologban. Amidőn tehát Paréjtól eljöttek, Kiss Mihály úr felé indulván, Kiss Mihály úr az utca ajtóban állott, ott véle beszédbe ereszkedtek. Azután bementek hozzája, ott tőle azt kérdezték, hogy lesz-e bormérés? Továb-

24. Pusztaszert a város egyik legjelentősebb pusztája volt, amit a város előbb bérelt, majd a XIX. század elején megvásárolt. HORNYIK János: Pusztaszert. Kecskemét, 1865. 81-86.
25. Volt azonban ennél mozgalmasabb megnyilatkozás is: „...midőn a lázítók az olyas nép közül több százakat összeszedvén a városházára rohantak, és rendetlen láрма és az előljároság ellen tett motkskolódások és káromkodások között hamis feladásaitkat a tekintetes küldöttségnek benyújtották...” IV. 1504. c) 122. 270. sz.
26. A bormérés az egyik legjelentősebb földesúri jog. Kecskeméten már a hódoltság korában megszerezte magának ezt a jogot a város. A termelők koronként eltérő lehetőségekhez jutottak termésük értékesítéséhez. Kecskeméti szabályrendeletek I. 350. o.

bá azt is mondták, a nép zúgolódik. Adjon tanácsot, hogy ne zúgolódjon. Ezekre azt felelte Kiss Mihály úr: a tekintetes alispán úr le fog jönni, mentül előbb elvégzi a bormérés állapotját. Azután majd a csendesség helyrehozásában tsinál valamit. Legyenek békességben addig ők. Tehát nekie ezen jószívűségét megköszönték, tőle eltávoztak. Arra azonban, hogy bírónak, amint Keresztes és Sallai állítja, akkoron Kiss Mihály urat meghívták volna, nem emlékezik. Annjít azonban mondhat, hogy némely nemesek, nevezetesen pedig a Ferenczyeket hallotta, a recurrensokkal öszvefogtak. Azonban, hogy kitől hallotta, nem tudja. Azzal zárván bé elől adását, hogy ő Gálnál ezen kívül sem azelőtt, sem az olta nem volt.

Salamon Mihály város darabantja²⁷ kiküldetvén Pápai Mihály asztaloshoz, hogy e tárgyban hívja be. Azzal az izenettel jött vissza, hogy sok dolga van, nem jöhet. Ismét kiküldetett, hogy e tárgyban szükség van reá, csak jöjjön bé. Ekkor azon válasszal jött vissza Salamon Mihály, hogy Pápapi Mihály azt izente: „ha százszor jön kend, sem megyek be egyszer, mert én nem vagyok sem betyár, sem kanász. Ha inquirálni akar, ide jöjjön a házamhoz, itt inquiráljon.”²⁸

Kecskemét, 1835. október 8.

Gassich István
kiküldetett tanácsbeli

Veress István
V.(ice) fiscalis

BKML IV. 1504. c/201. sz. Eredeti másolat.

27. Fegyveres szolga, akinek kötelessége: „A hadnagyok és polgárok kötelességein kívül az is, hogy az adószedés idején a népet hajcsák az adó behozására.. Kecskeméti szabályrendeletek I. 120.
28. Nyomoz, kikérdez.

1835. október 20–24.
A KECSKEMÉTI TANÁCS ÁLTAL KINEVEZETT
BIZOTTSÁG
KIHALLGATÁSI JEGYZŐKÖNYVE

1835. október 20.

Az alólrótt kiküldöttségnek újra kötelességül tétetvén a további nyomozó-dás, melynek következtében e bekövetkezendő tanúk kihallgattak:

1-ső tanú: Szentmiklósi István, 61 esztendő, református, feleséges helybeli születés, 4-ik tizedbeli lakos vallja, hogy a múlt hét kedden nemes Kiss Imre úr Talfái földjén, ahol ő annak földjét kukoritzának feliből szántotta, amiddőn a kukoritzát tördelték, azon este Csendes Mihály és volt református kántor Kiss Imre úrhoz mentek, és azzal a tűznél mulattak. Ő távolról több ízben hallotta Kiss Imre úrtól Ferenczy György urat emlegetni, de a beszédet egészen nem értette. Másnap azonban ő Kiss Imre urat megszólította, hogy Ferenczy György úr nevét mért emlegette annyiszor, melyre Kiss Imre úr azt feleltet: „Csak gondolja, a múlt napokban Ferenczy György maga házánál engem arra kért, hogy mennék én be elő a város házához a recurrenssekkel, s nyitnám én ki elő az ajtót, majd ő engem a többiekkel követne, a s hányránk ki a tanácsbelieket. Én azt feleltem, biz én nem mék, ha tetszik menj te, úgy is szeretnél bíró lenni.” Mikor ezen beszédjét Kiss Imre úr elvégezte, a béresek odajöttek, s tovább azt nem folytatta. Továbbá ezen tanú azt mondotta, hogy ő mindezeket hit letétele után is kész Kiss Imre úrnak szemébe mondani. Végre azt vallja, hogy Hegedűs István asztalos mestertől is hallotta azt, hogy a senatorokat csakugyan ki akarták hányni.

Nemes Kiss Imre behívattatván, és előtte Szentmiklósi István vallástétele felolvastatván, azt nyilatkoztatta ki, hogy ő azt nem beszélte.

2-ik tanú: Hegedűs István, 32 esztendő, református, feleséges asztalos mester, 4-ik tizedbeli Sipos Pálné lakója vallja, hogy 1-a Octobris délután Szokolay János házához menvén, neki ezt mondotta: „Most jövök Kiss uraktól. Hozzad is azért jöttem, hogy holnap reggel, mikor a calvinisták a templomba már beharangoztak, jőjj be a város házához, majd látsz ott valamit. A senatorokat kihánnjuk, s restauratio lesz,²⁹ azután pedig szabad lesz a hús és bormérés.” Ezen szavait hogy elvégezte, bement Sipos Pálnéhoz, és mikor attól kijött, újra az ablakjára ment, és fentebbi hívó szavait ismételte. Akkor ő kérdezte Szokolay Jánostól, hogy hová mén. Melyre Szokolay János azt felelte, hogy „elmék Parrag Istvánhoz, kit nemrég kurtakorcsmáért a tanács megbüntetett.”³⁰ Azt is hívom, de az utczából mindent hívok, hogy a város házához jőjjenek be,

29. Itt: tisztújítás.

30. Nem folyamatosan, ill. nem engedélyezett formában történő bormérés. Kecskemét is évszázadokon át folytatta ellene harcát, csekély eredménnyel. 1818-ban 6 forintot és 12 pálcaütést helyeztek kilátásba kurtakorcsa tartásáért. Kecskeméti szabályrendeletek I. 195. o. ill. 355. o.

mert ott sok látványosság lesz. Szokolay János hogy tőle elment, csakhamar Sándor János hozzá ment, és neki álmélkodva azt beszélte: „csak gondold, az a hóbortos Szokolay nálam volt, és azt mondta, hogy menjek holnap a város házához, kihánnnyák a senatorokat.”

3-ik tanú: Sándor János 40 esztendő, református, feleséges, bodnár mester, 4-ik tizedbeli lakos vallja: hogy 1-a Oktobris Szokolay János házához menvén, neki ezt mondotta: „holnap reggel jőjj be a város házához, kihánnnyuk a senatorokat, holnap lesz az actiojuk.” Ezután Szokolay tőle elment. Végre azt adja elő, hogy a múlt tavasszal Gál István ötet az utcán megszólította, és hívta, hogy legyen ő is társuk, de ő Gál István szavára semmit nem hajtván, kérését nem teljesítette. Annyit tud, hogy Érsek József is Gál Istvánhoz jár.

4-ik tanú: Érsek József 55 esztendő, református, feleséges, 5-ik tizedbeli lakos vallja: hogy ő Gál Istvánnál két ízben volt gyűlésen a múlt napokban, amidőn a tanáts Gál Istvánt behívatta. Ötet az nap Bodatz István megszólította, hogy menne el véle Gál Istvánhoz, és tudnák meg mit beszélt neki a tanáts. Ő hát Bodatz Istvánnal elment, és Gál Istvánt megkérdezték, mért hívatott be. Ki is ezt mondotta: „A tanáts azt kérdezte, mit akarnak, hogy merik azt a hírt terjeszteni, hogy egy rendes tanátsot kihánnnyak. Talán jászapátiak akarnak lenni? Én arra azt feleltem: ha én akartam volna, régen kimentek volna már az urak, de én nem akarom. Egyedül a nép kívánja. Jászapátiak pedig nem akarunk lenni, mi ide sem botokkal, sem vasvillákkal nem jövünk.”

5-ik tanú: Kocsisovszky György 45 esztendő, evangélikus szűcs mester, 4-ik tizedbeli Kozma testvérek lakója vallja: hogy húsvét másnapján Gál István házához többedmagával hívódott, ahol is Selley Sámuel, mint a nyughataatlan-kodóknak fejük, a tekintetes nemes vármegye és a nagyméltóságú Helytartótanács végzéseit előttünk olvasta fel, és őket a bormérés színe alatt mindennel kecsgettette. S a többek közt azt is mondotta, hogy a tanácsot ki fogják hánnny. Végre azt adja elő, hogy Selley Sámuel volt minden zűrzavarnak a feje. A népet az csábította. Sőt az már annak előtte is beszéltette, hogy a tanácsot kihánnnyják. Utoljára vallja, hogy azon gyűlésben Wrasda Ignác és Farkas Imre is jelen lett volna.

6-ik tanú: Wrasda Ignác 56 esztendő, r. catholikus, feleséges, fűsűs mester, 7-ik tizedbeli lakos vallja: hogy húsvét másnapján délután, Szomor Mihály ötet az utcán megszólította, hogy menne Gál István házához gyűlésbe. Ő egyedül kíváncsiságból oda ment, s ott közel 30-an lehettek. Selley Sámuel az asztalnál felül ült, Gál István mellette. Ők pedig a házban körülülvén.

Selley Sámuel a nemes vármegyének és a nagyméltóságú Helytartótanácsnak végzéseit felolvasta, s őket mindennel kecsgettette. Azt is mondotta, hogy már el van határozva, hogy a senatorok megváltoztatnak. Ő Selleynek ezen beszédére elmosolyodván, Selley magát átkozta, azt mondván: „hogy ötet a hóhér akassza fel, ha ki nem viszi az egész dolgot.” Többen azt kívánták, hogy szeretnék megtudni, miben van már a bormérés. De amidőn Selley azt nyilatkozott ki, hogy ő már a bormérés ellensége, ő és többen által látván Selley ravaszságát, Gál István házától eljöttek.

7-ik tanu: Farkas Imre 32 esztendő, r. catholikus, feleséges magyartímár, 6-ik tizedbeli lakos vallja: hogy Sabián takács húsvét másnapján az utcán megszólítja, hogyha velük van jőjjön el Gálhoz. Ő azt felelte, hogy nints. Melyre Sabián takács azt mondotta, hogy elmaradhat, de ő mégis kíváncsiságból

element Gál Istvánhoz, s ott majd 30 számmal voltak. Akkor ott Selley elbeszélte, hogy majd az urak lejönnek, és a senatorokat kihánnnyák. Magáról pedig Selley azt mondotta: „fene egy meg az én testemet, ha én kívánok a senatorok közé menni.” Ő akkor Selleyt felszólította, hogy olvassná fel már, mit tett a bormérés eszközzésében, mert tőle Szeder Farkas József és Devosa András azon cél elérésére 5 forintokat kicsalt. Ekkor Selley ötlet megtámadta, és neki ezt mondta: „hogy kívánja azt, hogy minden ember bort mérjen, tán azt akarja, hogy a felesége kurva legyen? Az nem ilyen szemetes városba való”. Ő ekkor felkelt, és többed magával Gál István házatól eljött. Továbbá azt adja elő, hogy a nyáron, amidőn a tekintetes főszolgabíró úr tizedenként a lakosokat arra, hogy melyik juris dictiot kívánják, felszólította,³¹ neki az nap Csókás József egy írást adott kezébe, és neki ezt mondta: „Selley Sámuel az úrhoz azért küldötte ezt, hogy a czéhben többekkel frassá alá.” Ő az írást által vette, de ahelyett, hogy a czéhbe vitte volna, a ládájába elzárta. Hanem későbben Pap Apostol fiával annak boltjában felolvastatta. Annak foglalátja igen rút kifejezésekkel tellyes volt. Később Selley az utczán megszólította, hogy vannak-e már elég subscribtusok?³² Ő arra azt felelte, hogz arra az ő czéhbeli társai semmit sem adnak. Melyre Selley azt válszolta: „Nem is macher vargának való.”³³ Azután csakhamar Csókást azon írásért elküldötte, kinek is ő azt által adta. Végre azt adja elő, hogy ő 7. tizedben jelen volt éppen azon háznál, hol a tekintetes főszolgabíró úr a juris dictio felől azon tizedbeli lakosokat kihallgatta. Akkor Csókás József 11-ik tizedbeli és Szomor Mihály 2-ik tizedbeli emberek is ott voltak, és a lakosokat erőltették, hogy a tekintetes nemes vármegyje juris dictiojára kérfék. Sőt Csókás Józsefet azon tizedbeli senator, Dugár Péter úr meg is szólította, hogy hagyná a népet a maga szabadságában, de Csókás József azon senator urat illetlenül megtámadta, azt mondván a többek között: „én recurrans vagyok, az úr pedig csak senator.”

Ezen tanúvallomások következtében behívatattán előbb Sabián László 10-ik tizedbeli takáts mester, és minekutána Farkas Imre vallása előtte felolvastott, azt adta elő, hogy igaz az, hogy ő Gál Istvánhoz gyűlésekre szokott jární, egymást a gyűlésre az utczán hívják. Sokszor 12-en is megjelennek, s a leveleket maga Gál István olvassa fel. Nemrég azt is elhatározták, hogy mint recurransok ők is a népnek valami juszt szereznének. Ő egyedül azért van a recurransok közt, hogy a nagy égés után a tekintetes deputatio neki mint megégett embernek azt mondta, hogy mind nádat, mind fenýjt ingyen kap.³⁴ S

31. Jurisdiction: bíraskodás. A nemesi vármegyje ragaszkodott a városban működő úrszék további fenntartásához, ezáltal a város önállóságának korlátozásához.

32. Aláírók.

33. A cipész magiszterrel, mesterrel szemben csak primitívebb, durvább munkára képes, a félíg-meddig kontárt akarta önértetében megsérteni.

34. A századfordulón a rendezetlen, tűzsúfolt és nagyobbrészt nád vagy zsuptetős házakból álló városban több nagy tűzvész is pusztított. A leginkább katasztrófális az 1819. április 2-án este kitért tűz volt. Utána külön bizottság foglalkozott a kárral és a károsultakkal. Javaslataik alapján egy sor kedvezményt biztosított a város a rászorultaknak házaik felépítéséhez, illetve rendeleteket hozott a további tüzesetek megelőzésére.

azonban azon ajánlás nem teljesített. Felszólított továbbá ezen Sabián László a kiküldöttség által, hogy húsvét másnapján kinek a rendeléséből hívta Farkas Imre magyartímárt Gál István házához a gyűlésben? Azt felelte, lehet, hogy hívta, mert oda egymást úgy szokták hívni. Szembe állítván ekkor Farkas Imrével, ki is ezen Sabián Lászlónak szemébe mondta: „hogyan jól tudja, húsvét másnapján délután a templomból amint jöttem az utcán, megszólított, hogy mennék el Gál Istvánhoz. Ott majd írást olvasnak fel, mit soha nem hallottam.” Mely szemébe lett mondás után Sabián László azt nyilatkoztatta ki, hogy „igaz az, hogy ő Farkas Imrét hívta, de őtet is más, kit megnevezni nem tud, hívta oda.”

Utóbb Csókás József szinte előhívattatván és előtte Farkas Imre vallása felolvastatván, azt adta elő, hogy neki még a nyári vásár előtt Selley Sámuel a maga házában csakugyan adott egy írást avégett, hogy ő azt a városban hordozza, és az alá több lakosokat íratasson. Ugyanazon írást szinte Selley Sámuel rendeléséből Farkas Imre magyartímárhoz is elvitte a végre, hogy az alá a magyartímárokat íratassa. Azon írásba hogy mi volt foglalva, ő nem tudja, mert az írást nem esmérí. Hanem azt tudja, hogy később azon írás a tekintetes nemes vármegyére felküldetett. A 7-ik tizedben már véle mi történt, nem tudja, mert az régen esett.”

8-ik tanú: Pap Apostol óhítú,³⁵ 57 esztendő, 5-ik tizedbeli vallja: hogy e folyó október hónap 9-én az utcán Szokolay János hogy véle öszvejött, tőle azt kérdezte: „Hány lélek van az urak ecclesiájuknál, szeretném tudni, mert már a zsidóságot is conscribálom, mert más dolgot akarok kivinni.” Ekkor Szokolay János a tanúnak elbeszélte, hogy őtet a napokban megkérték, hogy a városban járja el a házakat avégre, hogy a lakosok jöjjenek be a város házához a senatorok kihányására. A többek közt Banó János úrhoz is bement, és hívta volna, hogy ő is jelenjen meg, és foglalna senatori helyet, de azt otthon nem kapta, csak feleségét. Attól úgy ment Barmos Károlyhoz. Ekkor a tanú Szokolay Jánosnak ezt mondá, hogy nem jó lesz ám abból, ha ily zavart csinál a városon. Szokolay arra azt felelte: „Mit egy paraszt tanács? Azt akármikor kilökjük. Nem tudja az úr, hátha felülről vagyunk surrogálva azon dolog kivitelére.” Ekkor a tanú azt kérdé Szokolay Jánostól, hogy kik kérték őt arra, hogy a lakosokat lázítsa a senatorok kihányására. Azt felelte Szokolay: „az erőt nem gyengítem, majd azt annak idejében megmondom.” Továbbá ezen tanú azt is felfedezte, hogy a napokban Szomor Mihály boltjába ment, és neki azt mondotta: „jó volna, ha most minden lakos 10–10 forintokkal megsegítene bennünket. Majd Csikesz Nagy Sámuel felmenne a bormérés dolgában.” Ő arra azt felelte, hogy majd a pénzt másra fordítanak, és éppen más dologért mennének fel. Melyre Szomor azt válaszolta, hogy azt, mibe mennének fel, nem mondja meg. Végre azt adja elő, hogy a nyáron Farkas Imre magyartímár egy instantiát³⁶ vitt a boltjába, amely Selley Sámuel munkája volt, s azt ott felolvasták. És azon instantiában, amint emlékezik, a tanács helytelen, de rút vádakkal le volt festve, és benne az

35. Görögeleti, praroszláv.

36. Folyamodvány.

is kérődött, hogy Vacs a lakosok kezén továbbra is maradjon meg. Hírhager Mátyás tanúnak nevezi.

9-ik tanú: Hírhager Mátyás 40 esztendő, r. catholikus, feleséges, 3-ik tizedbéli pék mester vallja, hogy e folyó hónap 12-én Hajnal Józsefné asszonnyal Selley Sámuel is házához vetődött, s ott minden felszólítás nélkül előhozta, hogy neki a bormérés dolgában Bécsbe kellene menni, de az a nagy baja, hogy a recurrenszek szegények, mert csak 122 forintokat szedtek össze. Ő ekkor Selley Sámuelnek ezt mondá, miért menne Bécsbe, hiszen a tanács a napokban közhírré tette, hogy mindnyájan legyünk csendességben, majd a tekintetes deputatio a bormérés állapotját felsőbbi helyen elvégzi. Arra Selley azt felelte, az már nem ér semmit, nekik kell azt kivinni. Továbbá felszólította Selleyt, hogy miért teszik azt, s miért terjesztik azt a rút hírt, hogy a senatorokat kihánnnyák. Azt felelte Selley: [néhány olvashatatlan szó] Azután pedig azt mondá: „ de még itthon lések az meg fog történni, mert az én szavamra hallgatnak. Hanem ha csakugyan kihánnnyák, a második bírónak adnék egy lökést.” Továbbá ezen tanú azt adja elő, hogy nem csak azon alkalmatossággal, hanem máskor is több ízben hallotta Selleytől magától, hogyha előtte akár melyik hivatalbelit említették, az azt azonnal gazemberelte és huntzfutolta, az egész tanácsot pedig rút kifejezésekkel káromolta. Ha pedig valaki nem az ő nyé szerint beszélt, akkor azt szinte megszidta, és letorkolta. Nemrégiben a tanú Pap Apostol boltjában lévén, Szomor odament, s ott ezt beszélte: „No csak igaz jó hazafi ez a Selley Sámuel. De még van egy másik jó hazafi is, Fischer Ágoston. Éppen most voltam feleségénél, és azt mondotta, hogy éppen várja férjét Selleyvel Pestről. De majd nem tud nekik mit enni adni, mivel szegény. Jó volna már ennek számára kéregetnénk. Fischer Ágostonnal is a tanú hogy összejött, annak azt mondotta, jó volna ha már a királyi városi just megnyernék. Fischer Ágoston egészen tűzbe lobbanva, ötét szárnak nevezé, s azt mondá: „Mit? te ahhoz nem éretesz.” Mellyre, amidőn a tanú viszonzta, s kérdezte, mi volna hát jó? Fischer Ágoston azt felelte: „a maradhat, önéki hivatal bélinek kell lenni, mert csekély mesterségéből nem élhet.” „Végre azt adja elő, hogy ötét a nyáron Csikesz Nagy Sámuel igen rútul megtámadta azért, hogy azt találta mondani, hogy ő a fenséges Coburg herceg juris dictioját kívánta meghagyatni. Utoljára felfedezi, hogy Szomor a múlt őszen tőle azon szín alatt, hogy a bormérést eszközlik, 5 forintokat kitsalt. Mostanában pedig azt hallotta, hogy a recurrenszeknek a pesti út már összevesen 1300 forintjukban volna, s azon summát a lakosoktól úgy kéregették össze. Tanúnak Tóth Istvánt nevezi.

10-ik tanú: Tóth István, 65 esztendő, református. Feleséges, 7-ik tized, vallja, hogy Gere Sándor kovács a maga házánál Csikesz Nagy Sámuellel és Balla Lászlóval sűrűn gyűléseket tartott, s azok mindenkor ott bészárgózva voltak. Jól tudja azt is, hogy Balla László tulajdon kotsiján Csikesz Nagy Sámuellel Pestre felvitte, annak utiköltségül 15 forintokat is adott. A háza népének pedig idehaza egy zsák búzát ajándékozott, nehogy addig szükségét lásson. Egyszer többek közt Gere Sándor ezt beszélte: „No csak b. a természeteket azon senatoroknak, csak egy találkozna, aki a hátukra ütne, én lennék a második.” Megkérdezte ezen tanú, kik lehettek még akkoron Gere kovács műhelyében, mindőn ama fenyegető szavait mondotta. Azt felelte, hogy akkor

ott ugyan többen is voltak, de eszébe mégsem jut. Hanem kész hit letétele alatt mindezt Gerének szemébe mondani.

Ezen tanúk vallása következtében Gere Sándor kovács mester behívattatván és előtte Tóth István vallása felolvastatván, azt adta elő, hogy nekie Tóth István ellensége. Ő azon illetlen szavakat sohasem mondotta. Azt ugyan megvallja, hogy Csikesz Nagy Sámuel azon nagy instantiát, melyet őfelségéhez beadtak, azt Csikesz Nagy Sámuel a czéhükbe vitte. Ők ott heten voltak, s néki azon hét mesteremberek mint czéh-notáriusnak azt parantsolták, hogy az egész czéh nevében subscribálja. Ő hát azt aláírta a czéh nevében, és meg is pecsételte. A télen Sándor Ferencnek hogy kocsit csinált, azzal Pestre vasért felment, s idehaza Csikesz Nagy Sámuel Sándor Ferencet szinte megkérte, hogy vinné fel. Ők hárman hogy Pestre felmentek, Csikesz Nagy Sámuel azt mondta, hogy átalmegy Budára a consiliumhoz megtudni, miben van már a recurrensok dolguk. Ő hát Csikesz Nagy Sámuellel elment Budára, hogy megtudja mit tesz a nép dolgában. Mikor általmentek, Csikesz Nagy Sámuel sehová be nem mert menni, hanem csak a gangon leselkedett. Egyszer Fischer Ágoston testvérét, ki a consiliumnál van, kihívatta, és attól kérdezte, mit hallott, miben van már az ő dolguk. Azon úr azt felelte, hogy reggel jöjjön, majd addig valamt tudakoz. Reggel azonban által nem mentek, hanem hazajöttek. Itthon ő mindenneknek elbeszélte, mely csalárd ember Csikesz Nagy Sámuel. Az hát annál fogva órá haragszik. Az, hogy hozzá gyűlésbe járna, nem igaz. Szembe állítatván Tóth Istvánnal, ki is Gere Sándornak szemébe mondotta, fel tartván három ujját, s azt mondta, kész vagyok fejedre is esküdni, sógor, hogy te azelőtt, amidőn még haragban nem voltunk, tulajdon kovács műhelyedben ezt mondtad: „B. a teremtések azon senatoroknak, csak egy lenne, aki hátukra odabent egyet ütne, én lennék a második.” Mely szemébe lett mondás után Gere Sándor fentebbi tagadásában megmaradt.

Október 21.

Értésére esvén a kiküldöttségnek, hogy e mai napon (21-a Octobris) Nemes Kiss Imre, Balázs borbély műhelyébe borotválkozni bé menvén, a magistratus ellen igen rút káromlásokat és motskolódásokat vitt legyen véghez. Melynek következtében előlhívatott Balázs borbély. Ez azonban azt adta elől, hogy ő ma reggel a műhelyben nem lévén, a tárgyrul semmit sem tud. Hanem legénye Kovatsits Balázs volt a műhelyben. Ki is előlhívattatván, vallja, hogy csakugyan ma reggel jókor nemes Kiss Imre a műhelybe betért borotválkozni. Amidőn szappanozta, ilyen szókra fakadott: „B. az Istenét, b. a Krisztusát a huntzfut bírónak. Majd megmutaton én néki.” Aztán személyes sértegetésekre térvén, mindegyiket a legrútabbul motskolta. Utoljára öszvefoglalta mind őket, és rút káromló szavakkal azt mondotta: „Majd megmutatom nektek csak hagyj jöjjön el a viceispány. Úgyis azzal valami atyafiságban vagyok. Tegnap is behívtak. Ha tudtam volna, hogy a tárgyban hívatnak, meg sem jelentem volna.” Előadja utoljára, hogy Ketskeméti István is ugyanakkor jelen volt, és mindezeket hallotta.

Előhívattatván szinte Ketskeméti István, vallja, hogy ma reggel Balázs borbély műhelyében lévén, szinte borotválkozni, ahova nemes Kiss Imre is betért, s amidőn őtet a borbély legény, Kovatsits Balázs szappanozta volna, ilyen szókra fakadott Kiss Imre: „B. az Istenét, b. a Krisztusát a huntzfut

bírónak." Azután szinte személyes sértegetésekre menvén által, közönségesen a tanácsbelieket rútol szidalmazta. Azt mondván, hogy „majd megmutatom nekik, csak jöjjön el a viceispány, úgyis valami atyafiságban vagyok vele. Tegnap is hívattak, de ha tudtam volna, hogy azon dologban hívnak, meg sem jelentem volna.” S mind ezeket hittél is kész erősíteni. Hozzáadván azt is, hogy említett Kiss Imre azt is mondotta: „hogyha a komámmal Ferenczy Györggyel öszvefogok, majd megmutatom, mi kell nekik.”

Kováts István wachter ma (21-a Octobris) volt Balázs borbélynál borotválkozni. Akkoron hallotta, hogy nemes Kiss Imre azt mondotta, hogy nem kár volna valamennyi tanácsbeli van, mind kihányni, és ilyen szóval káromkodott: „B. a Krisztusát, b. a Jézusát valamennyi senator van, nem kár volna kihányni. Egyebet nem hallott, mivel csak a dolognak utoljára ment. Már akkor Kiss Imre indulófélben volt, a köpönyegét rá is vette. Sietett, mert éppen akkor húzták meghalt édesannyának a hírharangot. Végre azt adja elő, hogy volt ott még egy nyomorult ember is, ki régen toronystrázsa volt. Megkérdezővén a kiküldöttség, hogy azon nyomorult ember ki legyen, ki is azt Turányi Istvánnak mondotta. De minekutána Turányi István a város házához nyavajája végett bé nem jöhetett, ahhoz a kiküldöttség hites polgár Muslai Lászlót azon utasítással küldötte ki, hogy tudná meg tőle, hogy Kiss Imre a borbély műhelyben mit beszélt? Hites polgár Muslai László referálja, ő Turányi Istvánt kihallgatván, neki azt mondotta: „Ma reggel nemes Kiss Imre a borbély műhelyben hogy borotválkozni volt, amint neki beteges állapotja megengedte, tőle ezen szavakat hallotta: „B. a huntzfut akasztófára való bíró teremtését, hunzfut volt aki bírónak tette. Mihelyt eljön a viceispány, azonnal levetjük.”

Október 22.

Dávid Gábor 60 esztendő, református, feleséges, 4-ik tized. Sárközi Ferenc lakója, vallja, hogy 2-a Octobris ő is a többek között a piatczon volt, jól látta, hogy Csikesz Nagy Sámuel, Csókás József, Szeder Farkas, Gere Sándor, Sahin Kovács, Nagy Imre, Kanász Szabó János, Bodatz István, Hajós Sámuel, Pápai Mihály, Szabó József, Sábíán László, Devosa András, Szokolay János, Borsos nevű molnár a piatczon egy csomóba öszveálltak, s ott elhatározták, hogy a tanácsra reá ütnek, s azt kihányják. Elsőbb ugyan minden ottlévő lakosokat felszóltottak, s ötlet is hívták, hogy adná magát hozzájuk, s a tanácsra jönnének. De sem ő, sem a lakosok közül egy is magát hozzájuk nem csatolta. Akkoron Bodatz, ki egészen fel volt öltözve uniformisban, azt mondotta: „Jertek, megyek én elől.” De Főrián György úr, ki is a Viszt János vásáros boltja előtt állt, azt mondotta, hagynának fel és semmit ne tegyenek, mert annak rossz következése lesz. Vasban viszik el kendteket mindnyájatokat. Csakugyan akkor dühösségükkel fel is hagytak. Továbbá azt adja elő, hogy 1-a Octobris Szokolay János a városon járt a házakat, és a lakosokat ingerelte, hogy 2-a Octobris reggel törjenek a város házára, a senatorok kihányására. Most nemrég, Szokolay János néki azt beszélt: „Már látom a vármegye ezt a paraszttanácsot ki nem hányja. Most azt teszem, hogy egy más instantliat hordok a lakosok közt, hogy azok trják alá magukat, s azt a consiliumhoz adom, s majd a consilium kihányatja a paraszt-tanácsot.” Végre azt adja elő Csókás József csaknem minden vacsi gazdákat öszvejárt azon kecsgetető szin alatt, hogy neki adjanak pénzt, majd ő kiviszi azt, hogy a vacsi pusztá kezükön

megmarad. A többek közt Nagy István szomszédjához is elment mint vacsi gazdához és azt erőltette, hogy adna neki pénzt, de az, mint a tanácsnak beszélte, Csókást házától elpirongatta. Hanem Nagy Istvántól csakugyan hallotta, hogy több vacsi gazdák adtak pénzt Csókásnak. Utoljára azt adja elő, hogy Szomor Mihály mint fő recurrens a városban az kéregetett mind most, mind máskor pénzt. Sőt ötöle is kért, de ő egy fillért sem adott. Megkérdeztetvén továbbá ezen tanút arról, hogy mindön az általa megnevezett lázítók a lakosokat a tanács kihányására felszólították, kiket tudna még magán kívül tanúnak megnevezni, azt adja elő, hogy ámbár akkor a piactzon sokan voltak, de mégis azok közül, mivel reá gondja nem volt, nem nevezhet, hanem azt a fent megnevezett recurrensnek, hogy kiket kívnák, jobban tudják.

Nagy István, kire a fentebbi tanú provocált, a városon nem lévén, holléte pedig ki nem tudhatott, ugyanezért most ezúttal ki nem hallgattatott.

Szabó János 60 esztendő, r. catholicus, felséges, 7-ik tized, vallja: hogy több ízben látta azt, hogy Csikesz Nagy Sámuel Gere Sándorhoz többed magával gyűlésbe járt, egyszer a többek közt a tavaszon elment Gere Sándor kovácsműhelyébe, hol Csikesz Nagy Sámuel is jelen volt. Ott Gere Csikessel azt beszéltek: „Nem kellene egyéb mint az, hogy a senatorokat ki kellene hányni, mert azok semmire sem méltók.” Éppen akkor Gyenes Mihály is odajött, és azoknak mondotta, hogy ne tegyék azt, de azok Gyenes Mihály felszólítása után is csak azt mondták: „Nem, ki kell őket hányni.”

Pap Apostol bejövén jelenti, hogy éppen ma Szokolay Jánossal öszvetalozván, néki azt beszélte, hogy 2-a Octobris felment a toronyba, és nézte az egész városon, jönnek-e már azok az emberek, kiket ő a tanács kihányására felszólított. Mert csak nemes emberek 28-an ígérkeztek. De hogy senki nem jött, a toronyból lejövén a Zöld kútnál³⁷ összecsoportozott recurrenseknek azt mondta, hogy: „már ma czélt nem érünk, mert az embereim nem jönnek.” Végre azt is elbádjá, hogy ez alkalommal Szokolay füle hallatára a tanácsot hunztfutolta, és azt mondta, mindaddig nem szűnik, míg a tanácsot ki nem hányják.

Minekutána Gere Sándor kovács azt felfedezte, hogy ő volt a kovács-czéh notáriusa akkor, amikor Csikesz Nagy Sámuel czéhünkbe ment, és azon nagy instantiát, melyet őfelségéhez benyújtott, hét kovácsmester akaratiábul az egész kovács-czéh nevében véle aláíratta és megpecsételtette. Ugyanazért szükségesnek látta a kiküldöttség a többi aláírt czéhek czéhmasterét is kihallgatni, arról, vajon az aláírás az egész czéh tudtával és megegyezésével történt-e? Melynek következtében:

Hemző Ambrus 5. tizedbeli lakos csizmadia mester előhívattatván, azt mondta elő, hogy azon időben Szeder Farkas József volt a czéhmaster, Devosa András pedig a kis-czéhmaster. Jól tudja mindazáltal, hogy éppen akkor, amidőn Csikesz Nagy Sámuel Szokolay Jánossal azon nagy instantiát a czéhünkbe vitték, akkor ők 12-en mint deputátusok a jövő czéhmasterek választásán munkálódtak, és akkoron Csikesz Nagy Sámuel Szokolay Jánossal kérte őket, hogy instantiájukat az egész czéh nevében írják alá, és pecsételnék meg.

37. A Nagytemplom előtt, a mai Szabadság tér közepe táján lévő ásott kútról történik említés, amely még évtizedekkel később is használatban volt.

De ő abban meg nem egyezett, hanem kiment. A dolog kimeneteléről Szalai János akkori volt jegyzőjük adhatna bővebb felvilágosítást.

Szalai János 8. tizedbeli lakos szinte behívattatván, azt adja elő, hogy ő volt a múlt esztendőben a csizmadia-czéh jegyzője. Jól tudja, hogy amidőn 12-en mint deputátusok együtt dolgoztak, Csikesz Nagy Sámuel Szokolay Jánossal egy nagy instantiát vitt hozzájuk, és őket arra kérte, hogy azt az egész czéh nevében írják alá és pecsételjék meg. Akkoron ő Kováts Sándor, Kolost Sándor és Hemző Ambrus kérésüket megtagadták. De Szeder Farkas József és Devosa András mint czéh-mesterek azt nemcsak elfogadták, hanem ötletteltek arra, hogy mint czéh-jegyzője azt az egész képében subscribálja. Ő hát azt azok kérésére megtette. Hanem a pecsétet maga Szeder József nyomta alá.

Kováts István ács és köműves mester azt adja elő, hogy ő azon időben vidékhelyen dolgozott, s addig míg távol volt, helyébe Fischer Ágostont surrogálta. Mikor hazajött, hallotta, hogy csakugyan egy nagy instantiát Fischer Ágoston házánál megpecsételtek, és amint hallotta, a pecsételésen hét mester emberek is jelen voltak. Azt is hallotta, hogy tán akkoron Horváth István is jelen lett volna.

Horváth István 2-ik tizedbeli szinte behívattatván, azt adja elő, hogy emlékezik, amidőn a czéh-gyűlésükben volt. Akkoron Fischer Ágoston azt referálta, hogy az instantiában az van, hogy a vacsiak továbbra is maradjanak meg, és a nép magát a tekintetes nemes vármegye juris dictioja alá adja. Akkor ők azon instantiát mégis megpecsételtek, de mindnyájan, ámbár az az egész czéh nevében esett, jelen nem voltak.

Kováts János 6-ik tized. Takáts czéh-mester, vallja: hogy azon időben Szabó József volt a czéh-mester. Ő akkor abban, hogy azon nagy instantia alá az egész czéh nevében aláírjanak, meg nem egyezett. Hanem hallotta, hogy csakugyan notáriusok Czirkos Kováts István aláírta.

Czirkos Kováts István szinte előhívattatván, azt adja elő, hogy amidőn azon nagy instantiát a maguk felei a czéhükbe vitték, akkor czéhüknek fele jelen volt. S azok közül csak Katona József³⁸ és Sütő Antal nem egyeztek meg abban, hogy aláírják. A többség azonban, ahogy kívánta, azt aláírta, és meg is pecsételte.

Kalmár János 2-ik tized. Molnár czéh-mester, azt adja elő, hogy amint emlékezik, a múlt pünkösd tájban vitt czéhükbe Szokolay János egy nagy írást. Azt ott felolvasta, és kérte őket, hogy pecsételjék meg. De ő Szokolay János kérésére nem hajolt, sőt többed magával czéhükből kiutasította. De volt czéh-mesterük, ifj. Szabó József ötlettel arra eröltette, hogy a pecsétet adja ki. Sőt többekkel azt mondotta, ha a pecsétet ki nem adja, a czéh-ládát is elviszik tőle. Ő hát akkor, mivel ifj. Szabó József eröltetését többen is secundálták, a pecsétet kiadta, s azok azt azon instantiára reá ütötték, sőt az egész nevében subscribálták. Végre azt adja elő, hogy felinél több kívánta a pecsét kiadatását, de az egész czéh mind jelen nem volt.

38. A kiváló drámaíró atyja.

Tóth János 7. tizedbeli lakos, czéhmaster vallja: a múlt télen Csikesz Nagy Sámuel és Garzó István, Horváth András lakatosok későn estve házához mentek, és tőle azt kérték, hogy adná ki a czéh pecsétét, hogy pecsételnék meg vele instantiájukat. Ő akkoron azoknak azt felelte, hogy a czéh ládának kulcsai másoknál is vannak, most ezúttal kérésüket nem tellyesítheti. Másnap azonban hajnalban felkelt, lámpást gyújtván, elment Kutzka János notáriushoz, és attól kérdezte, mivel ő a múlt esztendőben czéhmaster nem volt, gyűlésekbe is sok foglalatlanságai végett nem járhatott bé, hogy végezték-e azt, hogy a czéh pecsétjét kiadhatja? Mikor Kutzka Jánoshoz ért, azonnal Horváth András is ott termett, és azok mondták neki, hogy az már a czéhben el van végezve. Ő hát azonnal Kutzka Jánossal és Horváth Andrással a czéh pecsétjét Gál István házához elvitték, s annál azon nagy instantiát az egész czéh nevében aláírták és megpecsételték. Viaszt azonban ők oda nem vivén, Gál István adott egy ezüst tizest, és azon Horváth András hozott spanyol viaszot Gál István házához.

Németh Pál bodnár czéhmaster betegsége végett be nem jöhethén, hitese polgár Muslai László avégett küldetett ki, hogy tőle mint czéhmastertól tudná meg azt, vallyon azon nagy instantiát, melyet czéhükbe Csikesz Nagy Sámuel az aláírás és megpecsételés végett elvitt, annak aláírása és megpecsételése az egész czéh megegyezésével történt-e? Hitese polgár Muslai László visszajöven jelentí, hogy Németh Pál bodnár czéhmaster neki azt mondotta, hogy őtet az egész czéh hatalmazta meg arra, hogy azon nagy instantiát az egész nevében írja alá, és pecsételje meg. Ő hát az egész nevében Csókás János kis-czéhmasterrel aláírta és megpecsételte.

Németh Pál bodnár czéhmasternek fentebbi izenete valósulására, vallyon azt az egész czéh bizta-e rá személyesen, Szabó István 2-ik tizedbeli bodnármaster behívatván és arról megkérdeztetvén, hogy ő jelen volt-e a czéhben akkoron, amidőn Csikesz Nagy Sámuel azon nagy instantiát czéhükbe avégre vitte, hogy azt az egész czéh nevében írják alá és pecsételjék meg, annak aláírását és megpecsételését elhatározták-e? Azt adja elő, hogy jól tudja azt, hogy Csikesz Nagy Sámuel czéhükben egy írást az aláírás végett hordozott, de azt sokan nem fogadták el. S azt, hogy czéhmasterjük Németh Pál aláírja, nem határozták el. Sőt az ellen is több ízben többedmagával kikelt, hogy Csikesz Nagy Sámuelnek és Csókás Józsefnek, kik czéhüktől több ízben pénzt csalogattak ki, többé pénzt a közönség ládájából ne adjanak. Az aláírást és megpecsételést Németh Pál maga tette. Sőt az Csikesz Nagy Sámuelnek nagy barátja lévén, többnyire mindent azzal tett.

Paré János 5-ik tized. Bodnár mester, szinte ezen tárgyban behívatatván, azt adja elő, hogy ők azt a czéhükben nem végezték, hogy czéhmasterük Németh Pál Csikesz Nagy Sámuel által hozzá vitt instantiát megpecsételje és aláírja az egész nevében. Hanem azt, amint hallotta, Németh Pál őt vagy hat mester embernek megegyezésével tette. Szinte Csikesz Nagy Sámuelnek és Csókás Jánosnak a czéh pénzből amit adott, Németh Pál azt is magátul tette, mert abban sem egyeztek meg.

Sárközi János és Szinyai János 3-ik tizedbeli bodnár mesterek egyenlőben azt adják elő, hogy ő nekik sem hírükkel sem tudtukkal nem volt az, hogy Csikesz Nagy Sámuel által czéhükbe vitt nagy instantia az egész nevében

aláírasson és megpecsételtessen. Sőt azt most hallják először, de csakugyan semmi úton abban nem is egyeztek volna meg.

Szomor Mihály 2-ik tizedbeli lakos béhfvattatván és arról, hogy a lakosoktól pénzt mi czélra kéreget, megkérdezett. Ki is azt nyilatkoztatta ki, hogy ő mint recurrens, mikor ráért, azon lakosoktól, kik a recurrensia felségelésére pénzt ígértek, több ízben kért pénzt. A beszédett summát mindenkor Gál Istvánhoz mint fejükhöz vitte. Az pedig a pesti utakra fordította. Ő hogy recurrens lett, annak az az oka, hogy egyedül a bormérést szeretné szabaddá tenni, mert minden vagyonát a szöllejébe ölte, borát pedig senki meg nem vette, s amiatt nagy ínséget lát. Szeretné hát magát boldogabb sorsba helyeztetni.

Költ Kecskeméten October 23-kán 1835.

Gassich János
tanácsbeli

Veress István
vice fiscalis

October 24.

A kiküldöttség által látván azt, hogy a lázítók egy két nyughataltan czéhbeli mester emberek által a felség eleibe bényújtott instantiát az egész czéh nevében subscribáltatták és megpecsételtették. Ugyanazért szükségesnek látta, ha vallyon azon nagy instantia alá az aláírt lakosok valósággal nevüket aláírták-e? S ennek kinyomozása végett béhívatták Szalai Pált, Dékány Józsefet, Bende Lászlót, Firtling Antalt, Inoka Tamást, Zsigmond Jánost, Hirhäger Mátyást, Zsíros Gábort, Marina Józsefet, Vári N. Istvánt, Vincze Istvánt, Dékány Györgyöt, Soós Istvánt, Ns. Kovács Józsefet, Vendritzki Antalt, Dékány Lászlót, Sallai Györgyöt, Ns. Barmos Károlyt, Szinyai Józsefet, Fűr Ferenczet, Fodor Gergelyt, Csósz Istvánt, Nehéz Jánost, Pálinskás Jánost, Hajdú Andrást és Fülöp Pált és őket arról, hogy azon nagy instantia alá, mellyet a recurrensok a múlt esztendőben ő felsége elébe adtak, aláírták-e magukat, egyenként felszólítottak, kik is fejenként azt nyilatkoztatták ki, hogy ők abban sem meg nem egyeztek, sem nevüket alá nem írták.

Kelt mint fellyebb.

Gassich János senator
Veres István vice fiscalis

1837. február 1.
SIMONYI JÁNOS TANÁCSNOK JAVASLATA A
PUSZTASZERREL KAPCSOLATOS FESZÜLTSEGEK
FELOLDÁSÁRA

Nemes Tanáts!

Megkülönböztetett Tiszteletre Méltó Uraim!

Minekutána mind tisztli kötelességem, mind pedig egykori úgynevezett népgyűlésben tett azon ígéretem, hogy a szájpénz³⁹ fizetésül magokat vonogató néhány nemes urakat a szájpénz fizetésének helyes voltául felvilágosítandom, műlhatatlan megkívánniák, hogy akkor a midőn a város köz jól létének sarkalatos tárgyai vétetnek tanácskozás alá, hogy akkor amidőn tsaknem minden nemes urak mint helybéli lakosok, kik heverő lovat⁴⁰ és marhát tartani és tenyésztetni szoktak, míg néhány nem nemesi sorsú érdemes lakostársammal a nemes tanácshoz a végett folyamodnak, hogy a pusztaszeri baromjársok továbbra is addigi állapotjokban hagyattassanak, s azok eránt semmi új intézések ne tétessenek: meggyőződésemm szerénti értelmemet és vélekedésemet a nemes tanácsnak, úgy a mostani tanácskozásra meghívott érdemes választott közönségnek előterjesszem, hogy a folyamodásban elöladottakat felelet nélkül ne hagyjam.

Mielőtt azonban ezeket tenném, szabad légyen nekem a helybeli juh, marha és lótenyésztésre figyelmet fordítani, s ha bár igen summásan is, mindazokat, melyek ezzel kapcsolatban állanak, érinteni.

Jelenleg, mint közönségesen tudva van, a jószágtenyésztés gyakoroltatik a város határában lévő szabad földön, a bugatzi és monsotori, úgy ágasegyházi járásokban, Páhi collinium⁴¹ Szikrában és Pusztaszeren. Ha kérdem és megtekintem, hogy mily sikerrel, azt kell felelnem:

1-ször. Mily sikerrel tenyésztetik a jószágtartók magokra nézve jószágokat? E részben egyenesen és elhatározólag nem felelhetek, mert azt, hogy kinek mily nyeresége és haszna van, jószágtartásban, tsak kiki maga tudhatja. Én tapasztalásbul tsak annyit állíthatok, hogyha a jószágtenyésztők nemesebb vérű és jobb fajú lovakat, marhákat és juhokat tenyészténének, de kevesebb számmal mint most, nyereségek mégis nagyobb lehetne, mert nem volnának kénytelenek tsak középszerű tél beálltával is idegen helyekre sok ezer forintokat kiadni. Nem kénteleníttetnének gyapjakra előre pénzt felszedni, s takarmány után lótni, futni, fáradni. De ez reám kevésbé tartozván, azt állítom:

2-szor. hogy a helybeli jószágtenyésztők azon lakos társaiknak, kik szinte földdel bírnak, de kik heverő jószágot nem tartanak, nagy terhére vagynak. Mert juhaikkal magányos földjeik mezejét lerágatják, vetéseiket összetöretik.

39. Legeltetési díj, amit a város szedett be.

40. Nem igavonó vagy hátszló, hanem a ménesben a tenyésztést szolgálta.

41. Közhatár, közlegelő.

Azokat pedig, kik a város határán lévő tehéncsorda járásokba fejőstehénet tartani óhajtanának, a tehén tartásáru és annak hasznátul elidegenítik, mert nints oly térség, melyet a mértéken felül megszorított juhnyájak le ne legelnének. Pedig mindenki átlátja, hogy egy jó fejőstehén gyakran a szegénység közt egész háznépeket táplál.

3-szor. Azt erősítem, hogy a folyamodók által úgy neveztetni kívánt gazdasági státus jelenleg a városi köz cassának rendkívüli károsítását okozza, mert több száz emberekre menő inventioi vagynak a városi köz cassának azon nagy kiterjedésű legelőiben, melyeket a jószágtenyésztők nem annyira használnak, mint bitangolnak.

Hogy ezen állításom érhető legyen, s annak igazsága napfényre jöjjön, végire jártam a szájpénz fizetése tekintetében a lakosok által feladott juhok számának. Megtekintettem a barmokra és ménesekre kivert marháknak és lovaknak a felszámításra kiküldetett deputációnak öszveírását. Megnéztem az eddig incassált szájpénznek mennyiségét, s ezek jöttek világosságra:

A juhoknak számok, melyek szájpénzre (tudjuk miként) feladva vagynak, megy öszveesen 44598-ra. Ennyi juhtól az 1835-36. esztendőre bé kellett volna jönni 2827 váltófortnoknak. Azonban nem fizetett eddli bé több 300 váltófortnoknakál.

Továbbá: Pusztaszeren Szili gulyás pásztorsága alatt volt 551 db. marha, 66 a pásztoroké. Mezei Péter pásztorsága alatt volt 578 db marha, 35 a pásztoroké. Kelemen József pásztorsága alatt volt 446 db marha, 48 db a pásztoroké.

Ezen baromban magának id. Csernus Mihály úrnak volt 218 darab marhája.

A Páhi baromban⁴² találtatott 399 db. marha, 34 a pásztoroké. Összesen volt 1836-ban 1974 darab marha, 183 a pásztoroké.

Ami a ménes lovakat illeti, volt

Tekintetes Sárközy Pál úr ménesén	238 darab ló
Balásfalvi Kiss István úr ménesén	309 darab ló
Id. Csernus Mihály úr ménesén	234 darab ló
Ferenczy György úr ménesén	300 darab ló

összesen: 1081 darab ló

Hogy annyiszor érdeklétt folyamodásra adatokbul felelhessek, felszámítottam, hogy a helyben lakó tsak néhány nemes urak, mert számok az ilyeneknek, t. i. marha és lótaratóknak nem igen megy többre 16-nál, mily számú heverő marhákkal és lovakkal használják a közösség legelőjét, s úgy találtam, hogy a nemes uraknak és tselédjeiknek marhájok

42. Gulya.

Szili gulyás előtt volt	274 db
Mezei Péter előtt	501 db
Kelemen József előtt	60 db
A Páhi baromban volt	100 db

Összesen: 935 db.

Ebből látni való, hogy ha id. Csernus Mihály úr nagyszámú s annál fogva a városi legelőre nézve felesleges marháját az az összesen 1974 darab marhák számából kivesszem, a néhány nemes urak több marhát legeltetnek a városi legelőkön, mitn más minden és több ezer nemtelen és teherviselő lakosok.

Lovok volt a nemes uraknak az

1-ső ménesen	50 db
a 2-dikon	97 db
a 3-dikon	86 db
a 4-diken	203 db

---

436 db

és így tsaknem annyi mint valamennyi nemtelen lakosoknak.

Ha végre, ami pedig a lelke a dolognak, azt tekintem, hogy mi jött be nagyszámú marháktól és lovaktól, azt vagyok kéntelen felfedezni, hogy tsak 289 váltóforint és 45 krajcár. Már az ily bánásmódja a gazdasági státusnak nem károsítja é világosan a városi köz cassát, s ha ily használása a több száz ezer forintokon megszerzett legelőknék nem vétkes bitangolás é? Azt tartom, ezt mint világos okoskodással támogatni, helytelenség volna. Nékem pedig azt javallani, hogy e szenvedhetetlen sérelem orvoslása kellő intézetekkel eszközöltessen, felesleges és tulság lenne.

4-szer. Állítom, hogy a gazdasági státus nemcsak élő lakos társainak, nemcsak a városi köz cassának, de még a jövőndő maradéknak is megfizethetetlen károkat okoz.

Ezen állításom, meglehet, nagyítottnak látszik, de hogy nem az, mindekire, ki a város közlegelőinek mostani állapotját esméri, bátran hivatkozom, s nem szenved kérdést, hogy közlegelőink napról napra fogynak. Esztendőnként futóhomokká válnak, s rajtuk több homoktorlásokat, hogy sem valóságos legelő mezőt szemlélnék. Mi ennek az oka? bizonyára nem egyéb

A) mint a közösség. Mindenki tsak használni szereti, javítani pedig senki.

B) Mert különben is homokos természetű legelőinket temérdek jószággal terheljük, proportiorul hallani senki sem akar, mert

C) Nints arra figyelem, hogy ez vagy amaz legelőt mily jószág járja, hanem ellenben a leghomokosabb vidéket is egyik sertéseivel túratja fel, a másik juhaival szaggattatja ki a gyenge gyökereket, s végre mert az úgy nevezettnl kívánt gazdasági státus abból, hogy mit fog a maradék az általa sovánnnyá változtatot legelővel később tenni, lelkesméretet éppen tsinál.

Hogy ezen nagy rosszak orvoslása a jószág számainak mérséklésében, s annak is megválasztásában, hogy mely legelőt minémű jószág és mikor hasz-

nálja, ha a legújabb bölcs törvényekre nem hivatkozom is, mindenki előtt tudva van.⁴³

Ezeknek előlegesen tett elől terjesztések után nem kívánván a folyamodóknak kitételeiket ütetlenül hagyni, ezeket adom elől:

I–ször. Nem akarom vitatni, ha vajon az úgy nevezettni kívánt gazdasági státus, különösen pedig folyamodó nemes urak a városi békétlenségek ideje alatt úgy állottak, (mint ez folyamodásokban olvasható) a nemes tanács tekintete fenntartásáért s a város tsendességéért, mint egy mozdulatlan erős kőszál? Elég azt tudnom, hogy azon nemes urak, kik mint fentebb elül adva van, a város pénzén szerzett közlegelőknak szinte fele részét használják nagyszámú jószágaikkal, s mégis eléggé vigyázatlanul azt is kérdésbe hozzák, ha vajon szájpénzzel tartoznak é? Sőt némelyek tagadólag válaszolni sem átnak. Elég, de sajnos tudom, hogy a folyamodó urak, kik puszták legeltetése esetében örömost colonusok⁴⁴, már a sok esztendőök olta colonialis birtokaiktul⁴⁵ nemcsak az adót a várossal kötött szerződés ellenére tagadják meg, hanem még a census dominalis⁴⁶ és városi adó fejében sem fizettek egy fillért is. Elég tudnom, hogy ámbátor 935 darab marháik, s 436 darab lovaik legelték múlt esztendőben a város közlegelőjét, mégis a legújabb törvény 11. cikkelyének III. szakasza ellenére is a conscriptio⁴⁷ alkalmával marha és fejőstehén rubrikája alatt csak 24 darabot adtak fel, juhot, lovat, sertést pedig csak egyetlen egyet sem. Holott a mondott törvények ezen szaván: „A nemesek az úrbéli legelő használata után járó adót fizetni fogják.”. Elég tudnom, hogy a hetellő⁴⁸ szolgálatot megtagadják, hogy a károsan terjedő hornokok eladásátul a városi közönséget mint tulajdonost eltiltották s a többi.

Tisztelem én a nemesi kiváltságokat, s amennyire rajtam áll, azokat lelki-esméreatesen meg is kívánom tartani, de szintén oly bánásmód, melyet fentebb előladtam, s amihez még igen sokat számlálhatnék, ezen városi közönségnek, mely minden közterheket hűségesen visel, romlását vonhatja maga után, s következesei messze vágók, úgy vagyok éránta meggyőződve, hogy a városi

43. Az 1832–36-os országgyűlés később pontosan is idézett törvényeire utal.

44. (Telkes) jobbágy.

45. Lényegében jobbágyi köttőségek alatt lévő birtok.

46. Házadó.

47. Összeírás.

48. Az elég sokféle szolgáltatások egytke. „Közös határozással megállapítva és publicalva lévén az, hogy a lakosok a városnak egy heti szolgálattal tartoznak, melyből mind a hetellő mind a kaszás kiteljenek. Közpanasz légyen azonban az, hogy a lakosok a hetellőre in natura, a kaszásokra nézve pedig megváltsággal és így két titulus alatt terhelhetnek...” IV. 1503. a) 1826. június 12. 166.

Az előfogatolás biztosítása érdekében a nagy mezőgazdasági munkák ideje alatt is előkészületben tartottak megfelelő számú szekeret. A kijelölt személyek egy-egy hétig amolyan biztonsági tartalék szerepét töltötték be. Jószágaik legeltetésére „előfogati kertel” is tartottak fenn a város közvetlen közelében. IV. 1504. b) 63. 1844. június 21.

L. még e kötetben: Szabó Attila: Kecskemét közmunkaterhei a hódoltság végétől 1848-ig.

előjárásának szent kötelessége ily bánásmódbul eredő rosszaknak elejét venni, s az illető felsőség pártfogása mellett mielőbb orvoslást szerezni.

II-szor. A folyamodók mind amellet, hogy jól tudják, hogy a közös lónak etc., barátjai a közlegelőnek, pedig ennek káros voltát több tudósok okoskodási, több kül pallérozott nemzetek sikeres példája bém bizonyították. De hogy messze ne menjek, a legutóbbi országgyűlésnek bölcs intézésre s jelesen a 4. törvénycikkely 3-dik §-ának ezen szava: „Hogy pedig a kizárólag nyert legelő hasznával minden egyes jobbágy is elkülönözve élhessen, és szorgalma nevelésére földét különválva és szabadon használhassa, a rendbeszedés alkalmával amennyire eszközölhető, és a gazdálkodás módja javasolja, ha a jobbágyság nagyobb része kívánandja, minden egyes jobbágyinak egész tartománya az illető legelővel együtt, egy tagban, vagy ha a helybeli körülmények nem engednék, legalább a dűlő szerint hasították ki.” Utalok. Továbbá, ha hogy némelyek ezen jobbágyokrul szóló törvényt a kecskeméti lakosokra nem vélhetik alkalmazhatónak, ezeket ugyanazon országgyűlési 12. törvénycikkely, mely már a birtokosok között béhozandó közös haszonvételekre nézve, s ennek arányosságáru (proportio) szól, 13. és 18. §-ának nagyon világos rendelkezéseire utasítom.

III-szor. A folyamodók kérésének mintegy talpkövet hozzák fel, a legutóbbi 6-dik törvénycikkelynek 3-dik §-át, s annak ezen szavaibul: „Mínthogy a jobbágyoknak, mennyire a helybeli környülállások engedik, elegendő legelőt kell adni.”, azt akarják kivonni, hogy Pusztaszernek s minden más pusztabeli legelőnek előbbi állapotjokban kell maradni. De állításokban felettébb csalatkoznak, mert az osztó igazság (iustitia distributiva) szoroson megkívánja, hogy ami édes mindnyájunké, azt ne ötven, hatvan vagy száz ember, s még ezek is igen aránytalanul, hanem mindnyájan használjuk. Megkívánja az osztó igazság, hogy ki mily mértékben viseli valamely közönség terheit, oly mértékbe vegye annak hasznát is. Márpedig, hogy a kecskeméti lakosok közül tsak azok tartanának katonát,⁴⁹ tsak azok hordának az aerarialis és egyéb forspontokat,⁵⁰ hogy tsak azok hetelnének és adódnának, kik heverő jószágot tartanak, reménylem azt a folyamodók sem hiszik, sőt ha igazat kell mondani, ami pedig kötelesség, s amit bém bizonyítani nagyon is könnyű, az sül ki, hogy a város közterheit a heverő lovakat és marhát Pusztaszeren nem tartó s közép tehetségű s leginkább földműveléssel foglalatoskodó lakosok viszik s viselik legnagyobb mértékben.

De hogy gondolkodásomat tisztába hozzam, s a fennforgó s eldöntendő tárgyru érdekesebben szólhassak, nem okoskodásokra, hanem a legutóbbi törvény 9-dik cikkelyének 2-dik §-ára hivatkozom. Ennek ezek szava: „Nehogy a jobbágyközösségek közhaszonvételei és jövedelmei egyedül a tehetősebb lakosok javára szoljanak, azoknak rendes igazgatására, és hacsak be nem bizonyíttatnék, hogy a házi gazdálkodás nagyobb hasznot hajt a községnek, nyilvános árverés útján haszonbérbe adására a községnek, az uraság által szoríttathatnak.

49. Katonataratás. Az egyik legsúlyosabb közteher volt.

50. Kincstári, katonai, állami tulajdonban lévő anyagszállítás.

Már szintén igaz az, hogy Pusztaszer nem a heverő marhát, tartó kevés számú lakosoké, hanem az egész városi közösségé, s miután igaz az, hogy Pusztaszer az egész közösség haszonvételeire és jövedelmeire, nem pedig néhány magokat szeretők hasznára tartozik, s miután az is igaz, hogy Pusztaszert a várostul való távolléte miatt minden lakosok között felosztani nem lehet, igaz az is, hogy Pusztaszert úgy kell használni, amint az ezen város fennforgó környüállásaihoz szabva legcélszerűbb és legjövödelmesebb.

Nehogy a folyamodásba foglalt egyéb okoknak megtzáfolásával hosszas legyen s unalmat szerezzek, azokat elmellözöm, s oda nyilatkozom, hogy Pusztaszertből egy részt a lakosok között tanyaföldeknek volna szükség kiosztani, a még megmaradó részt pedig továbbra is legelőnek, de illő igazságos bér megkivánása mellett volna tanácsos meghagyni.

Okaim ezek:

A) Pusztaszer, melyet a városi közösség bír, térszen, holdját 1600 négyszögölekkel számítva, 7500 holdakat. Ebbül az árverés mellett kiosztott 1500 hold földtül bévesz a város cassa esztendőnként 8700 váltóforintokat. A legelőnek meghagyott nagyobb résztül pedig, vagyis 6000 holdaktul, ha szinte minden darab jószágtul a szájbér 1 forintjával legpontosabban béfizettetne is, tsak 2800 váltóforintok vétetődhetnének be. Már vajon helyes használása é ez a pusztának, vagy pedig tsak bitangoltatása, azt úgy hiszem eldönteni igen könnyü.

B) Mindazért, hogy a pusztá a szomszédok betsapásaiktul megoltalmaztasson, mind pedig azért is, hogy a városul elmaradt a jó erejü gazdák, kiknek a nemes közösség e részben ígéretet is tett, megvilágasztaltassanak, s a teher viselésére tehetősékké tétessenek. közöttük 2000 holdat kiosztani lehetne. Egynek-egynek adatván 40 hold, felsegltene azonnal 50 jó lakost. Márpedig, midőn egy városi közösség ereje 50 oly gazdával szaporodik, kik közül mind-egyik 40 hold földet művel, nem lehet tagadni, hogy ez a város jóllétét s a teherviselők erejét szembetünőleg gyarapítja. Továbbá, közösségesen elfogadott és helyesnek ítélv elv az, hogy a nemzet boldogsága a lehető legnagyobb népesedéssel, nem pedig a lehető legnagyobb marhák számával fejlik ki, és gyarapodik. Azonban azt sem lehet kétségbe hozni, hogy két ezer hold művelt föld sokkal nagyobb számú marhát tart el, hogy sem a bitangolt kétezer hold közlegelő. Midőn tehát Pusztaszernek 2000 holdja ismét művelés alá vétetik, valósággal a marhaszám fogyni nem fog.

Némelyek azon akadnak fel, hogy Pusztaszeren a föld művelésre s szántásra homokossága miatt nem alkalmas. De én errül ellenkezőleg vagyok meggyözödve. Mert hiszen sokkal homokosabb volt Pusztaszernél Vats, s mégis hány nemzetség élt belöle, hány sóhajt máig is elvesztésén. Sokkal homokosabb ennél Ágasegyháza, a város határában az úgynevezett Csödör, és mégis ki nem látja, hogy mindezen homokos földek haszonnal műveltetnek, s mennyire kapósak. Nem rontja, hanem javítja Pusztaszert a földművelés, tsak tehetősek-

nek adódjon és ne kisebb tagban mint 40 holdakban, s a haszonbérlo földje huzamosabb ideig való megtartásáról legyen biztosítva.

Hogy pusztaszerbül kiosztandó 2 ezer holdatul örömetst fizetendének a lakosok 2000 pengő forintot, ha pedig a földek classificalva⁵¹ is lesznek, még többet is, azt talán kétségbehozni senki sem fogja. Már pedig mily szép dolog ezúton 10 esztendő elforgása alatt 20 ezer pengő forintot bévenni, s mily kellemes ezen summát a még hátralévő földesúri jussok megszerzésére fordítani, s a lakost e szín alatti újabb fizetéstül felmenteni, Pusztaszernek hasznát a szegénnyel szinte mint a gazdaggal éreztetni, ezt úgy hiszem bővebben fejtegetni nem szükség.

C) Minthogy Pusztaszer állapotját is a körülményekhez kell alkalmaztatni arra, hogy a közlegelő helyett azonnal istállózási marhatenyésztés jöjjön divatba, a lakosságnak meg kell érni. Örömetst térek azon értelemre, hogy még 4 ezer holdak maradjanak meg a marha és a ló számára. Ezen térség, ha a Páhi járást is hozzá veszem, elegendő lesz a városi lakosság kielégítésére, s nem kell egyéb, hanem, hogy a 200 s 150 marhát tartók érvék be kevesebbel, s ne ásitozzanak oly haszon után, melyet eddig is a szegényebb sorsúak rövidségével eléggé igazságtalanul eltulajdonítottak. Most is, amidőn a múlt esztendő szűk termés, a marhadög, a heverő marhák számát szembetűndőleg megfogyasztotta, tsak senki felesleg számú marhát a közönség ne tartson, hanem, ha vágyódása van, béreljen idegen pusztákon járást. Nem lehet tőle tartani, hogy a lakosok marhái Pusztaszeren két járásban és Páhin meg ne férjenek. Ily móddal alkalmazódván a pusztá, s minden holdtul tsak 1 váltóforint 30 krajcár,⁵² amit pedig drágának senki nem mondhat, vétődvén, mégis bejön esztendőnként 4 ezer hold legelőtül 6 ezer váltóforint. Ez pedig a kiosztandó földek 5 ezer váltóforint árendéjával 11 ezer váltóforintot tesz. Ennyivel gyarapítani a város cassáját esztendőnként, s ennyinek fizetésétül felmenteni a Pusztaszert éppen nem vagy pedig tsak nagyon aránytalanul használó lakosságot, vajmi szép dolog, s az előjáróságtól igazán atyáskodás.

Tsak az lehetne még kérdés, ha vajon az elöadott intézkedést vagy a nemes tanács, és érdemes választott polgárság böltsessége által módosítandó rendelést most tavasz nyitásával és mindjárt, vagy később kellessen fogamatba venni. S végre, ha e tárgy iránt a lakosokat kihallgatni szükséges-é? Én úgy vélekedek, hogy a megállapítandó intézeteket azonnal lehetne fogamatba venni. Mert mennél igazságtalanabbul használta valaki ezideig felesleges marhájával a közlegelőt, s mennél hosszabb ideig károsította a közönséget, annál nagyobb ok van a visszaélés és a kár elhárítására, minél előbbi megszüntetésére. Azonban a felesleget tartó lakosok nem most értik először, hogy a marha s jószág tartásban proportiót kell tartani, a felesleget eladni, hanem már több esztendővel előbb hallották ezt meg, sőt a proportióra nézve tett intézetek foganosítása is tsak az ő közbejött kérésekre, a reményt nyújtó ígéretekre halasztatott el. Végre, ha a közgazság e részbeni kiszolgáltatása elhalasztatik, ki nyer véle, s ki vesz miatta? Nyer az engedetlen, e pedig jutalmat vagy

51. Minőségüknek megfelelően osztályozva.

52. Egy forint 60 krajcárnak felelt meg.

nyereséget tsakugyan nem érdemel, veszt a városi közcassa, és ezáltal a városi nagyközönség.

Utoljára tsekély vélekedésem szerént a nem folyamodott lakosoknak kihallgatások tizedenként azért hiszem szükségesnek, hogy tudják mi történik, őket az ön hasznokat vadászók félre ne vezessék. Továbbá azért, mert Puszta-szer az övék is. Jónak vélem továbbá magoknak a folyamodóknak is meghívásokat, mert értelmes férjfiakrul fel akarom tenni, hogy az igazságnak engednek. Mert ekkor azok is, kik a folyamodást ugyan aláírták, de semmi heverő jószágot nem tartván jó részint azt sem tudják, minek és mi okbul írták vagy írtatták neveiket a folyamodás alá, gondolkodásokat meg fogják változtatni.

Ezek azok, nemes tanáts, amelyeket felhozni jónak véltem. Ezek, melyek engem kijelentett vélekedésemre bírtak, ki midőn a nemes tanáts vizsgálása alá terjeszteném, szokott tisztelettel vagyok a nemes tanátsnak alázatos szolgálója:

Simonyi János tanácsnok

BKML IV. 1504. c/ 202. 1838.

TÓTH ÁGNES

BIBÓ ISTVÁN MEMORANDUMAI A MAGYARORSZÁGI NÉMET LAKOSSÁG KITELEPÍTÉSÉVEL KAPCSOLATBAN

Bibó Istvánnak a hazai német kisebbség háború utáni helyzetével foglalkozó memorandumai szervesen illeszkednek azoknak az 1945-ben keletkezett írásainak sorába, amelyekben a születő magyar demokrácia felemásságára, korai válságjelenségeire hívta föl a figyelmet.

A dokumentumokban megfogalmazottak jól tükrözik egy autonóm, higgadt gondolkodó törekvését az adott probléma okainak tisztességes föltárására, s politikai hisztériától mentes megoldására. Bibó ezeket az írásait, amelyeket minisztériumi tisztségviselőként, a döntéshozók elvi megalapozottságú tájékoztatására vetett papírra, nem publikálta. Jóllehet, mind erkölcsi alapállásuk, mind a történeti tapasztalatokból levont következtetések tekintetében kiállták az idő próbáját, s nem szorulnak a kései közlő méltatására, vagy magyarázatára.

Ily módon e bevezető sorokban csupán a dokumentumok keletkezésének néhány fontosabb mozzanatára hívnám föl a figyelmet, amit a szövegeknek az olvasó által való jobb megértése és a bibói életműben való elhelyezhetősége egyaránt megkíván. A döntési folyamat teljesebb bemutatása érdekében pedig, a Bibó memorandumok mellett — az időrendiséget megtartva — közlöm az 1945. május 14-i pártközi értekezlet jegyzőkönyvét, s Erdei Ferenc belügyminiszternek a minisztertanács 1945. augusztus 13-i ülésén a magyarországi németek kitelepítésének előkészítéséről elhangzott előterjesztését.

Bibó István — saját későbbi visszaemlékezése szerint — a sváb kérdéssel 1945. tavaszán kezdett el foglalkozni, amikor is tudomására jutott, hogy Tolna megye falvaiban önkényes telepítési akciók folynak a Bácskából újbóli menekülésre kényszerült bukovinai székelyek elhelyezése miatt.

A Bodor György vezetésével végrehajtott telepítési akció minden törvényességet nélkülözött. Bodor jó egy hónapig tartó tevékenysége —

1945. április 25. — során a völgyeségi járás sváb lakta falvaiba telepítette le a bukovinai székelyeket. Eljárásakor 4300 esetben önkényes vagyonelkobzási határozatot hoztak, s 11 község svábságát — mintegy 20.000 személyt — internálótáborba zártak.¹

Amikor Bibónak tudomására jutott, hogy egész sváb lakta falvak lakosságát telepítik ki a mezőkre, ahol „éhség, betegség, gyermekhalál kezdődik”, Keszthelyi Nándorral — aki akkor a belügyminisztérium nemzetközi osztályának volt a vezetője — Erdei Ferenc belügyminiszter elé vitték az ügyet.

Erdei — ugyancsak Bibó emlékezése szerint — „meghökkenve fogadta ezt, majdnem hogy meggyanúsított, hogy sváb szépanyám és szépapám motoszkál bennem, s talán úgy érezte, hogy ez csak egyike a sok kilengésnek, amivel a rendőrségi tárgykörben őt naponta ostromolták.”²

Erdeit azért is érzékenyen érintette az ügy, mert néhány héttel azelőtt — Kerék Mihálynak, az Országos Földhivatal vezetőjének és Kovács Imrénének a javaslatára — ő maga is fogadta és támogatásáról biztosította az önjelölt kormánybiztost. S Bodor visszaemlékezései szerint, Erdei támogató értelmű, levélbeni utasítást küldött Cser Sándornak, Tolna vármegye főispánjának is. Igaz, azt még Bodor is megjegyzi, hogy Erdei Ferenc a levél átadásakor rákérdezett: tulajdonképpen kinek a megbízásából jár el Bodor. „Látszott, ő sincs tisztában azzal, hogy ennek a kérdésnek súlyos belügyi vonatkozásai vannak.”³

Bibó István 1945. május 14-én fogalmazott memorandumában részletesen elemzi a sváb kérdés adatait, s telepítéssel történő megoldásának következményeit is. Józan okossággal tárja föl a szemléleti összefüggéseket, azt, hogy a felszínen megjelenő problémákat súlyuknak megfelelően — a gyökerekig lemenően — kell orvosolni, mert még nagyobb bajok hordozóivá válhatnak. A memorandumban a kérdés komplexitásának megfelelően több oldalról — erkölcsi, politikai és gyakorlati szempontok figyelembevételével — vizsgálta az ezzel kapcsolatos megnyilatkozásokat, eljárásmodokat. Határozottan rámutatott azoknak a zsákutcás megoldási módoknak a veszélyeire, amelyek által pillanatnyi előnyökhöz juthat ugyan mind a kormány, mind pedig a társadalom, de ezzel egyáltalán nem járul hozzá a probléma megoldásához.

1. Bodor György telepítési tevékenységével részletesen foglalkozik Kóhegyi Mihály — Tóth Ágnes: Bodor György összefoglaló jelentése a Bonyhád környéki telepítésekről (1945.) In.: A völgyesség két évszázada. Bonyhád, 1991. 129–140.
2. Huszár Tibor: Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok. Debrecen, 1989. 91.
3. Bodor György: Székely honfoglalás 1945-ben. In.: Forrás, 1975. 3. szám. 76.

Bibó memorandumát olvasva az a meggyőződés erősödik bennünk, hogy megfelelő éleslátással és elemzéssel mindazokat a folyamatokat, eseményeket — melyek néhány hónap múlva szinte kísértetiesen úgy jelentkeztek, ahogyan arra fölhevítva a figyelmet —, előre lehetett látni.

A Bibó által fölvetett kérdésekkel kapcsolatban 1945. május 14-én este 7 órakor értekezletet tartottak a miniszterelnökségen.⁴ Az értekezleten — a jegyzőkönyv tanúsága szerint — Erdei Ferenc, Gyöngyösi János, Veres Péter, Szakasits Árpád, Rákosi Mátyás, Kovács Imre, Zentai (?), gr. Teleki Géza és Tildy Zoltán vettek részt. A megjelentek névsorából is látszik, de összefoglalójában Erdei is hangsúlyozta, hogy a megbeszélésen létrejött konszenzus nem tekinthető a kormány hivatalos álláspontjának, csupán a pártok közös véleményének. Ugyanakkor kérte az értekezlet felhatalmazását, hogy Gyöngyösivel közösen a minisztertanács előtt ismertethesse a tárgyalás eredményét.

A pártok között létrejött konszenzus után Bibó, mint a belügyminisztérium törvényelőkészítő osztályának vezetője, a svábok igazolásáról hozandó törvény megszerkesztését kapta feladatul. A 3820/1945. M. E. számú rendelet megalkotásáról a következőképpen emlékszik: „a

4. Bibó visszaemlékezései szerint Erdei Ferenc az általa fogalmazott memorandumot még ugyanazonnap - 1945. május 14-én - minisztertanács elé vitte. Valószínűleg erre a mozzanatra rosszul emlékezett, hisz az értekezleten résztvevők, de Erdei összefoglalójából is az derül ki, hogy pártközi megbeszélésről volt szó. Bibó egyébként - Huszár Tibornak adott interjújában - az értekezleten született konszenzust a következőképpen értékelte: „... leszögezték, hogy az esetleges sváb kitelepítések és a csehszlovákiai magyarok kitelepítése között semmiféle organikus összefüggés nincs. Ez elég számár megállapítás volt, hiszen ez ténykérdés volt, s már jelek voltak arra, hogy a csehszlovákok erre hivatkoznak. De egyben úgy is határoztak, hogy a kérdést a legegyszerűbb a potsdami értekezlet elé terjeszteni, s megkérdézni, van-e szándékuk német kitelepítést elrendelni Magyarországon is. A potsdami értekezletnek, gondolom minden eszébe jutott, csak az nem, hogy Magyarországon ilyet elrendeljen, hiszen nem rendelt el Romániában, Jugoszláviában sem. Ezzel azonban a magyarországi svábok ügyéből akta lett, s ha már felelni kellett a magyarok kérdésére, a legegyszerűbb az volt, hogy a lengyel és a cseh kitelepítésre vonatkozó határozatok mellé hozzácsapják a magyarországi németek kitelepítését is.” Huszár Tibor: Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok. Debrecen, 1989. 91. Bibó Ezen megítélésével vitakoznunk kell. Véleményünk szerint ugyanis a magyar kormány kérdésfeltevésénél jóval nagyobb súllyal eshetett latba a csehszlovák követelés, amely a nemzetközi diplomáciai tárgyalásokon nem hagyott kétséget afelől, hogy nagyszámú magyar nemzetiségű személyt kívánnak Magyarországra áttelepíteni. Így a csehszlovák kormánynak is érdekében állt, hogy a szövetséges nagyhatalmak a magyarországi németek kitelepítéséről is határozzanak. Éppen ezekben a napokban - 1945. július 3-án - a csehszlovák kormány ismételtlen jegyzékben követelte a szövetséges nagyhatalmaktól 2-2,5 millió német és 40.000 magyar áttelepítésének lehetőségét. Fülöp Mihály: Bibó István a magyarországi németek kitelepítéséről. In.: Magyar Nemzet, 1989. március 4-i szám. 9.

volksbundisták számonkérését” igyekeztem minél inkább bíróságszerű eljárás keretébe terelni. Bár az egész szervezet és eljárás nagymértékben hevenyészett volt, statisztikai végeredményei reálisak voltak, amennyiben a németek 10%-a kapott első, második vagy harmadik fokozatú volksbundista minősítést.”⁵

A potsdami határozatot követően, újabb emlékiratban foglalkozik a magyarországi német lakosság kitelepítésének ügyével. Ebben — a határozat ismeretében — már kifejezetten a kollektív büntetés alkalmazására, következményeire, végrehajtásának módjára koncentrált, s természetesen mélyen elítéli azt. Ismét felhívja a figyelmet az előző évben végrehajtott zsidó deportálások és a németiség leendő kitelepítése közötti hasonló momentumokra. Keserűen jegyzi meg, hogy ami „különbőség van, az nem a magyar részről folyó eljárás és annak erkölcsi kihatása tekintetében áll fenn, hanem a kitelepítendőket átvevő hatalom részéről, mely nem fogja a kitelepítendőket halálvagonokban megsemmisítő táborok felé indítani. Ez azonban az akciónak a magyarság számára kialakuló erkölcsi mérlegén nem fog sokat változtatni.”⁶

1945. decemberében dolgozták ki azt a rendelet-tervezetet, mely a kitelepítést az 1941-es népszámláláskor magukat német anyanyelvű és magyar nemzetiségű személyekre is kiterjesztette. Bibó ekkor már a közigazgatási főosztály vezetője volt, így közvetlen módon sem joga, sem lehetősége nem volt a törvényelőkészítés befolyásolására. Miután azonban elfogadhatatlannak tartotta a rendelet-tervezetnek a kollektív bűnösség elvén nyugvó álláspontját, valamint azt is, hogy a népszámlálás adatait ilyen célokra vegyék igénybe — újabb memorandumot juttatott el a minisztertanács tagjaihoz. Mint ahogyan ő maga is megjegyzi: teljesen illetéktelenül.

Bibó visszaemlékezései szerint: „Nagy Imrét is zavarba hozta, mikor a Minisztertanácson azt kérdezték tőle, hogy most már melyik a belügyi álláspont. Végül is azonban a hivatalos belügyi rendelet-tervezet vált rendeletté. Eljárásom minden mérték szerint súlyos fegyelmi vétség volt, amit tetézett az, hogy akkortájt jelent meg „A magyar demokrácia válsága” c. cikkem, melyben a rendőrség eljárásairól és az internálásokról is szó esett.”⁷

Megítélésünk szerint, a közreadott dokumentumok nemcsak a XX. század egyik legnagyobb magyar politikai gondolkodójának tevékenységéhez szolgálhatnak kiegészítésül, de segítik a tisztánlátást a máso-

5. MTAK Kézirattár, Ms 5110/37.

6. MTAK Kézirattár, Ms 5110/37.

7. MTAK Kézirattár, Ms 5110/37.

dik világháború utáni történelmünk egyik — eleddig megfelelő módon föl nem tárt — lényeges kérdésével kapcsolatban is.

Bibó István a 70-es évek elején rövid visszaemlékezésekben értékelte a német nemzetiségű lakosság kitelepítésével kapcsolatos tevékenységét. Szigorú bírása volt önmagának, amikor a következőket írta: „Memorandumaimban sok helyen engedményt tettem az akkor uralkodó közhangulatnak, vagyis nem fordultam frontálisan szembe erkölcsi alapon az egész kitelepítendő mániának, hanem igyekeztem „reálpolitikai”, „nemzeti célszerűségi” érveket használni. Alapjában az egészet kollektív őrültségnek tartottam, s fellépésemnek elsősorban erkölcsi indítékai voltak.”⁸

Bibó István a hazai németség megítélésében alkotott állásfoglalásaival is azon kevesek közé tartozott, akik fölismerve a folyamat igazi lényegét, szilárd erkölcsiséggel igyekeztek arra mind a közvélemény, mind pedig a kormány figyelmét felhívni. Az már nem az ő hibája, hogy erőfeszítései hiábavalónak bizonyultak...

8. MTAK Kézirattár, Ms 5110/37.

1.

BIBÓ ISTVÁN MEMORANDUMA A MAGYARORSZÁGI NÉMET KISEBBSÉG HELYZETÉRŐL, A LEHETSÉGES MEGOLDÁSI ALTERNATÍVÁKRÓL

1945. május 14.

I.

Erkölcsei szempontok⁹

A hivatalos megfogalmazás szerint a volksbundista és egyáltalán fasiszta svábok kitelepítése a program. Mielőtt rátérnénk arra, hogy már pusztán ez a program is milyen erkölcsi, politikai és gyakorlati nehézségeket vet fel, még előbb végig kell gondolnunk egy nagyon súlyos és egy nagyon veszedelmes tényt. Azt tudniillik, hogy a sváb kérdéssel kapcsolatos sajtóagitáció és magánakciók mögött igen sok ponton olyan erők vannak, melyeket nem a fasiszta svábság kitelepítése érdekel, hanem egészében a német kisebbség kitelepítése, és ha lehet, egyáltalán mindenfajta kisebbség kitelepítése. Még ez is hagyján volna, ha csak arról volna szó, hogy az egész kelet-közép-európai németiség egy szervezett akció keretében Németországba visszatelepíttessék. Itt azonban kezdik sokan hamisítatlan fasiszta stílusban az egész kérdést úgy beállítani, hogy nincs szükség másra, mint gyors elhatározásra, gyors cselekvésre, mindenféle felesleges jogászkodás félretételére, jól tágítható keretfogalmakra, a tárgyilagos fórumok kikapcsolására, és lehetőleg minden fölösleges szentimentalizmus és álhumanizmus mellőzésével egyedül a nemzet érdekének hatékony figyelembevételére. Közelebről: lehetőleg minél több svábot utasítsunk ki, szedjük össze, indítsunk útnak és tegyünk át a határon, vagy legalábbis mozdítsunk ki jelenlegi helyéről tekintet nélkül arra, hogy van-e hová kitelepíteni őket. Az egész elgondolás mögött, ha más személyeken keresztül is, ugyanaz a szellem mozog, amely Bakyék szörnyeteg akcióit mozgatta: azok a faji gyűlöltre és kegyetlenségre kész magyarok, akiket az erőszak és a faj mítosza visszavonhatatlanul megfertőzött, akik egy organikusán beteg szellemű és beteg társadalmú ország minden baját az idegenekben, a kisebbségben látják, és abban az örült illúzióban ringatják magukat, hogyha ezeket bármiféle brutális

9. A dokumentumok szövegét teljes terjedelmében, a nyilvánvaló gépelési hibáktól eltekintve, az eredeti helyesírással közöljük.

Ceruzával, kézírással, a gépelt szöveg fölött a következő olvasható: „1945. május 14-én általam fogalmazott, s Erdei Ferenc által ugyanaznap a Minisztertanácsba került és ott tárgyalt memorandum.”

Bibó ezzel kapcsolatos, valószínűsíthető tévedésére már bevezetőnkben föl hívtuk a figyelmet.

akcióval eltávolították az országból, akkor ezzel betríják nevüket a magyar történelem lapjaira.

Mindez azonban közelről azt jelenti, hogy az elsőfokú közigazgatás, vagy pláne ad hoc felállított kitelepítési szervek, amelyekről ne képzeljük, hogy egy varázsütésre leszoktak mindarról az önkényről és brutalitásról, amit Magyarországon a főszołgabíró és a csendőrszurony jelképezett, egy-egy községben élet-halál urává válnak, saját nemzetmentő elképzeléseik alapján állapítják meg, hogy ki volksbundista, ezeket családjukkal együtt kivetik házaikból, és/vagy nekiúndítják az országútnak a határ felé, vagy összetömörítik őket internáló táborokba, ahol ezek kikapcsolódnak a gazdasági életből, nem képesek többé arra, hogy munkájukkal életfenntartásukat megkeressék, ellátásuk hamarosan akadozni kezd ("míg az egész ország éhezik, akkor nem lehet az országvesztő svábságot etetni"), néhány hét, és jönnek a járványok, csecsemők, szülő nők és aggok tömeges pusztulása, mint ahogyan azt már a gettónak szolgáló téglagyárakból és a sárvári dobrovoljác-táborból jól ismerjük.

Mindezt megtetézik azok a tervek, melyek a kitelepítendő svábság helyébe tiszántúli és menekült magyarokat akarnak telepíteni, úgy, hogy a telepesek üljének be az elmenekült vagy kitelepítendő sváboknak nemcsak a birtokaiba, hanem a házába, sőt lehetőleg a bútorai közé is.¹⁰ Hogy ez mennyire demoralizáló az új telepesre, azt könnyű átlátni: az egész nem különbözik semmit sem attól a kiüldözési és kirablási művelettől, amit egy évvel ezelőtt a magyar középosztálynak, kispolgárságnak és proletárságnak egy kis, de hangadó hányada a zsidókkal szemben végrehajtott. Máris olvastunk olyan sajtó tudósításokat, melyek leírják, hogy a csángók letelepítése ott, ahol rajtaütésszerűen történt, kiváló sikerrel ment, ott azonban, ahol némi előkészítéssel „felesleges jogászkodással” történt, ott a betelepülő csángókat felháborító módon üres falak és üres éléskamrák várták.¹¹ Ugyanaz a műfelháborodás egészen emberi és egészen természetes dolgok fölött, mint amikor a nyilas sajtó felvette a legteltesebb erkölcsi elítélés hangját azért, mert a gonosz zsidók, ahelyett, hogy örömmel a gettóba vonultak volna és vagyonukat átadták volna, horribile dictu, nem átallottak okmányt hamisítani és ékszereiket eldugni. Ha a hazugságnak, embertelenségnek és álerkölcznek ilyen megnyilvánulásai nem szűnnek meg, akkor a világ hamar rá fog arra jönni, hogy Magyarországon lényegileg semmi sem változott.

Minderre persze azt lehet felelni, hogy gondoskodás történik majd arról, hogy mindez ne így történjék. Erről azonban felülről gondoskodni egyszerűen lehetetlen. Még ha fel is tételezzük, mint ahogy fel kell tételeznünk, hogy ma az ilyen kérdésekben a döntésre hivatott hatóságoknak nagyobb a jószándéka,

10. A földreformról szóló 600/1945. M. E. sz. rendelet többek között azt is kimondta, hogy azok a jogos igénylők, akik a lakóhelyükön földhiány miatt földjuttatásban nem részesülhettek, az ország más vidékére telepíthetők — ha vállalják —, s igényük ott elégíthető ki. Miután ez a rendelet a volksbund-tagok teljeskörű földelkobzásáról is intézkedett, így a belső telepítések megoldhatósága és a német nemzetiségű lakosság „megbüntetése” már ekkor bizonyos mértékig összekapcsolódott, amit Bibó joggal kifogásolt.

11. Utalás Bodor telepítési akciójára.

mint Szálasiék, Sztójayék, sőt Keresztes-Fischerék alatt, viszont a közigazgatási, közlekedési és ellátási nehézségek bizonyossá teszik, hogy a központi hatóságok jószándéka meg fog töretni a végrehajtó szervezetek vagy a rosszakaratán, vagy a korlátoltságán, vagy a gyávaóságán, vagy egészen egyszerűen a megfelelő megszervezés pusztán fizikai lehetetlenségén.

Mindezek a perspektívák a lehető legszörnyűbbnek tetszenek meg azok számára, akik tisztában vannak azzal, hogy Magyarország regenerálódása nem kisebbségeken, svábságon, és általában nem bűnbakok keresésén és kivégzésén múlik, s hogy Magyarország vereségének legsúlyosabb tétele nem a katonai és nem a gazdasági vereség, hanem az erkölcsi vereség, és akik elszörnyednek attól, hogy a magyarság kezéhez még több vér tapadjon, mint amennyi már eddig is tapadt.

II.

Politikai szempontok

Azok számára, akik a „nemzeti érdek” jegyében az ilyen „szentimentális” és „álhumánus” szempontokra nem adnak, van néhány komoly politikai argumentum is. Magyarország tőszomszédságában megalakult és valószínűleg hamarosan meg is fog szilárdulni a demokratikus Ausztria, amelyik erkölcsi töke szempontjából valószínűleg jobban fog állni Magyarországnál, viszont annyira lesz és marad német, hogy magáévá fogja tenni a kiutasított németek ügyét, pláne ha azokat kifosztottan és kiéhezetten pont az osztrák határon kergetjük át. Minden egyes átlépő sváb, mikor átlépi a határt, megszűnik majd volksbundista lenni, s odaát úgy jelenik meg, mint egy demokratikus német, akit a továbbra is fasisztának maradt magyarok pusztán azért üldöztek ki, mert nemzetiségét, anyanyelvét nem akarta feladni. Ismerve a sváb kérdést forszírozó bizonyos elemeknek a mentalitását és ismerve a közvetlen végrehajtó szervezetek részéről várható túlkapásokat, minden valószínűség megvan arra, hogy a kitelepítésbe bevont svábok között valóban is bőséggel lesznek olyanok, akik nem voltak volksbundisták, sőt kifejezetten hitler-ellenesek voltak. A demokratikus osztrák kormány bizonyosan talál módot, hogy mindezekre a szövetségesek figyelmét felhívja.

Ezen a ponton kapcsolódik be egy másik még sokkal katasztrófálisabb következmény. Ez pedig az, hogy a Magyarországot környező három utóállamban, ahol összesen kb. három millió magyar él, különösen pedig Csehszlovákiában és Jugoszláviában, ahol összesen másfél millió magyar él, különféle túlzó sovinizta körök és túlkapásokra hajlamos alsó hatóságok pontosan ugyanolyan szándékokat táplálnak az ott élő magyarsággal szemben. Ahogy nekünk minden sváb volksbundista, úgy nekik minden magyar horthysta, s ahogy mi jogos ellenérzéssel emlegetjük a sváboknak az elmúlt évek alatt tanúsított pökhendiségét, és a magyarság fölötti faji szupremációra irányuló igényeiket, ugyanúgy emlegetik az utóállamok a visszacsatolás alatti magyar közigazgatásnak az újvidéki vérengzésbe kulmináló szörnyűségeit és a magyarság faji szupremációját és közép-európai vezetési igényeit hangoztató esztelen ábrándokat. Azzal, hogy mi nekikezdünk svábjaink tömeges kitelepítésének, nem-

csak jogcímet adunk mindenekelőtt a cseheknek arra, hogy ugyanezt tegyék az alájuk került magyarokkal, hanem még azonfelül azt az ürügyet is nyújtjuk számukra, hogy a magyarországi svábság kitelepítésével Magyarországon óriási üres helyek szabadulnak fel, amelyek nagyszerűen képesek befogadni az utódállamok magyarságát. Így a félmillió sváb által üresen hagyott területre majd egyszerre fognak akarni legalább két oldalról egy-másfél millió magyart beszortítani. S minden panaszunkra az lesz a válasz, hogy a magyarok maguk adtak bizonyosságot rá, hogy velük született faji gögjüket és kegyetlenségüket ma sem vetkőzték le, hanem csak éppen a változó konjunktúra szerint hol a zsidókon, hol a szerbeken, hol a románokon, hol a svábokon gyakorolják.

Híába hivatkozunk arra, hogy csehek, lengyelek, jugoszlávok, dánok ugyanilyen akciókat akarnak végrehajtani, saját németjeikkel szemben.¹² Egyrészt valószínű, hogy ők sem fogják ezt csak úgy saját üzemben végrehajtani tudni, másrészt amit megtehetnek azok a nemzetek, akik megszakítás nélkül szembenállottak a németekkel, azt nem teheti meg az a Magyarország, amely éveken keresztül éppen a környező népekkel szemben Németország csatlósaként és a német világnézet hű tanítványaként lépett fel.

Minderre természetesen sovínisztáink részéről az a felelet, hogyha ezek a veszélyek fennállanak, ez csak azt jelenti, hogy az egész akciót „ügyesen” palástolva kell megszervezni, megfelelő fedőneveket és formulákat kell kitalálni, amelyeket a csehek analóg módon nem alkalmazhatnak. Fasciszta magyarjaink még ma sem tanulták meg, hogy mi sem átlátszóbb az ilyen ügyeskedéseknél, és ha lehet ezek még rosszabbak a nyílt kiállásnál, mert a nagy nehezen kiagyalt fedőnevek és formulák arra nem jók, hogy a külföldet kicsit is tartósan tévedésben tartsák, arra ellenben nagyon jók, hogy a kritikátlan és öncsalásra mindig kész hazai közvéleményt újabb önáltató hazugságokba bonyolítsák. Itt más út nincs, mint elhatározottan letenni arról, hogy svábjainkat gyors és egyéni akcióval kitelepíthessük, és a svábokkal kapcsolatos akciót nemcsak szólamokban, de végrehajtásban is szigorúan a bizonyítható fascizták elleni büntető akció keretében tartani.

III.

Gyakorlati javaslatok

A sváb kérdést azonban ebben a pillanatban nemcsak felelőtlen sajtóhangozások és felelőtlen egyéni akciók tartják napirenden, hanem napirenden tartja egy konkrét gyakorlati szükséglet is, a földreform során a Tiszántúlon adódó igény-

12. A csehek és lengyelek már 1944. végén, 1945. elején sem hagytak kétséget afelől, hogy német kisebbségeiktől szabadulni kívánnak. Még az egyértelmű nagyhatalmi állásfoglalás előtt milliókat „készítették” szülőföldjük elhagyására. Ezzel párhuzamosan a nemzetközi diplomáciai tárgyalásokon is állandóan szorgalmazták ezt. Éppen ezekben a napokban — 1945. július 3-án — a csehszlovák kormány ismételten jegyzékben követelte a szövetséges nagyhatalmaktól 2-2,5 millió német és 400.000 magyar áttelepítésének lehetőségét.

lői többletnek a Dunántúlon való elhelyezése, s esetleg nagyobb tömegű magyar menekült az utódállamoktól. Ezeket máris mindenekelett a svábok birtokotval kecsegtetik és azok, akik ezt az áttelepülést lehetőleg gyorsan és egyszerűen akarják megoldani, úgy képzelik, hogy az áttelepülők mindenestől üljenek be a svábok földjére, házába és bútorai közé. Hogy ez mennyire demoralizáló, azt már érintettem. Az egészen azonban a legszégységteljesebb az, hogy Magyarországon ezáltal éppen a csángókkal másodsor történik meg az, hogy Magyarország komoly telepítési akciót nem tud és nem akar másképpen lebonyolítani, mint úgy, hogy már megalakult és másnak a munkájából fölvirágozott telepeknél a lakosait földönfutókká teszi, és a maga telepeseit ülteti a helyükbe.¹³ Ha Bonczosék Magyarországa, mely nem akart és nem tudott a nagybirtokhoz nyúlni, nem talált más megoldást, akkor a szabad és demokratikus Magyarország, amely fel tudta osztani a nagybirtokot, nem léphet ugyanerre az útra. Ha van ennek a kérdésnek gyakorlati vonatkozása, akkor ez nem svábkérdés, hanem egészen egyszerűen telepítési kérdés: a tiszántúli igénylő többletet le kell telepíteni a dunántúli üresen maradt földeken, akár nagybirtokosok földjét azok, akár volksbundisták elkobzott földjét.

Ez azonban nem belügyi és nem közigazgatási kérdés, és nem rendőri kérdés, amit rendőri eszközökkel, emberek kilakoltatásával, internálásával és mások behelyezésével lehet megoldani, ez egy telepítési kérdés, amit a földművelésügyi tárca keretén belül nem politikai és rendészeti, hanem gazdasági és kulturális szempontoknak szem előtt tartásával összefüggő rendben egy megfelelő apparátus gyors kiépítésével (telepítési kormánybiztos, stb.) kell megoldani. És ennek az akciónak a során valóban a telepítésen és új telepek létesítésén kell a hangsúlynak lennie, nem pedig azon, hogy a volksbundisták apját, anyját, vejét, sógorát és mindenféle egyéb távoli kapcsolatok alapján embereket házukból és életük munkájából kitegyenek és ezt nevezzék telepítésnek.

Ezután az elvi deklaráció után gyakorlati propozícióm a következő: Állítsa fel a kormány egy telepítési hivatalt a földreform végrehajtásának keretén belül a tiszántúli földigénylő többletnek a dunántúli és egyáltalán ott, ahol a földfelesleg adódik, vagyis a dunántúli nagybirtokon és a volksbundisták elkobzott birtokain való letelepítésére. Ez a telepítési kormánybiztos ne a rendészet és internálás keretein belül, hanem a céltudatos telepítés módszerével végezze a maga feladatát, nemcsak elnevezésekben, de a valóságban is, avégből, hogy Csehszlovákiában és Jugoszláviában, ahol a közelmúltban földreform nem volt, és annak végrehajtása nem vetődhetik fel, semmiféle analógiát ebből ne lehessen levonni. Javasolom továbbá azt, hogy a fölmerült panaszokra való tekintettel ott, ahol a községi földigénylő bizottságok túlnyomó sváb többségük folytán nem alkalmasak a Volksbund-mivolt eldöntésére, ott a Megyei Földbir-

13. Utalás a bukovinai székelyek 1941-i telepítésére, amikor is a Bonczos Miklós által vezetett kormánybiztosság a Bácskából elűzött dobrovoljácok helyére telepítette őket. Visszaemlékezők elbeszélései szerint, a számukra kiutalt házakban meleg tűzhelyre, fővő ebédre stb. akadtak. Nem csoda, hogy már ekkor meggyökerező balsejtelmük valóra vált, s 1944. őszén újabb honfoglalásra, azaz menekülésre kényszerültek.

tokrendező Tanács határozzon ebben a kérdésben és ilyenkor egészítessék ki a helybeli magyar lakosság nemzethű német lakosság (Magyarországi Német Népművelődési Egyesület, stb.) egy-egy képviselőjével. Ugyanígy az Országos Földbirtokrendező Tanács is.

Javaslom végül, hogy tekintettel arra a panaszra, hogy a volksbundisták listáit országszerte eltüntették, és a Volksbund-mivolt nehezen bizonyítható, az Országos Földbirtokrendező Tanácsnak legyen joga annak kimondására, hogy ha valakivel szemben nem bizonyosodott be, de nyomatékos gyanú merült fel arra nézve, hogy Volksbund-tag volt, akkor az ilyenekkel szemben az Országos Földbirtokrendező Tanács kimondhatja, hogy a birtokával a földreform szükségletei számára rendelkezésre kell állnia, ami azt jelenti, hogy amennyiben birtokát tényleg már igénybe vették, úgy nem követelheti annak visszaadását, hanem helyette az ország más részében köteles megfelelő birtokot elfogadni, sőt esetleg abban az esetben is, ha birtokát még tényleg nem vették el, a tanács ily értelmű birtokcserére kötelezheti. Ezt az eljárást a magam részéről igen súlyosnak tartom, de ezt a javaslatot mégis megteszem avégből, hogy ily módon az országban a zárt Volksbund-gyanús településeket bizonyos mértékig szét lehessen telepíteni. Ezekkel a javaslatokkal minden megoldható, amely ebben a pillanatban komoly gyakorlati kérdésként jelentkezik. Ami túlmenően azt a szót is illeti, hogy a „sváb kérdést valahogyan meg kell oldani”, ezen szótalm mögött ugyanannyi a valóságos tartalom, mint a zsidó kérdésre vonatkozó hasonló nyilas szótalm mögött. Ez a fajta fogalmazás éppoly undorító, mint amilyen undorító a haditudósítások nyelvezete, amely vonalak kiegyenesítéséről emberanyagban elszüvedett veszteségről és teruzszerű műveletekről szótalmnak kizárólag, de elfelejtetik a kritikátlan olvasóval, hogy kiontott belekről, hörgő sebesültekről és véres hullákról van szó a valóságban. Ugyanígy beszéltek annak idején a zsidókérdés és most a svábkérdés megoldásáról, mintha itt rendeleték, célszerű és igazságos intézkedések forognának egyedül szónyegen és a kritikátlan távoli szemlélővel lehetőleg elfelejtetik, hogy földült otthonokról, földönfutó családokról, tömegjárványról, ok nélkül elpusztult gyermekekről és terhes anyákról lehet szó. Ha mindezekkel szembeszegezik azt, hogy nem érünk rá mindezeket a dolgokat a svábok esetében sajnálni, ha annak idején a nyilas svábok mindezzel nem törtődtek, erre csak azt felelhetjük, hogy semmiféle szenvedés nem jogcím arra, hogy magunkat az erkölcsi törvény alól fölmentsük és többet használ a magyarságnak az, aki a magyarság erkölcsi számláját igyekezik tehermentesíteni, mint az, akinek az a legfőbb gondja, hogy Magyarországon ne négyszázötvenhatezer, hanem csak kétszáznyolvankilencezer sváb legyen. Az a másik argumentum pedig, hogy a svábok az elmúlt években milyen kibírhatatlanok és pökhendiek voltak, épp annyit ér, mint a zsidók kibírhatatlanságáról és pökhendiségéről szóló történetek. A svábok pökhendiségét a sorok írója saját bőrén tapasztalta, ez azonban nem változtatott azon, hogy a pökhendiség nem jogcím semmiféle üldözésre és jogfosztásra, és aki a pökhendiségre igazságtalansággal válaszol, az elveszti a jogát ahhoz, hogy a pökhendiséget bárkinek felróhassa. Különben is az a tendencia, amely mások irritáló modorára gyilkos indulatokkal válaszol, jellemző vonása a régi Magyarországnak és egyáltalán minden veszét érző feudális rétegnek, amely mindig kapható arra, hogy az általa megkívánt tisztelet megtagadásáért kötéllal, börtönnel és internálóbáttorral fizessen.

Mindenképpen a legélesebben követendőnek tartom a következőket:

1. Elejteni azt a gondolatot, hogy azért mert valaki a népszámlálásnál magát német nemzetiségűnek vallotta, egymagában ok lehessen a telepítésre, vagy egyáltalán bármiféle jogkövetkezménnyel sújtassék. Tisztában kell azzal lennünk, hogy az egész akkori magyar rezsim nemcsak hogy bátorította a svábságot arra, hogy szabadon vallja magát olyan nemzetiségűnek, amilyennek akarja, hanem éppen a nemzethű svábság vezetőit egyenesen föl is szólította, hogy vallják magukat német nemzetiségűnek, mert hiszen csak ezáltal tarthatták meg jogcímüket ahhoz, hogy a német kisebbség vezetésével foglalkozzanak. De ezen felül az akkori magyar kormányok a Volksbund részére teljesen szabad kezet engedtek mindenféle terrorizálásnak és ráhatásnak abban az irányban, hogy minél többen vallják magukat német nemzetiségűnek. Ugyanez áll a megmagyarosított nevek visszanevetésével is. A deportálás nem lehet olyan egyszerű közigazgatási nyilatkozatoknak a következménye, amelyeknek szabadon való megtétele a demokrácia alapvető útmutatói közé tartozik. A népszámlálásra vonatkozóan még külön utalnom kell arra, hogy a demokratikus szellemű népszámlálás az utolsó 100 esztendőnek az egyik legkomolyabb kultúrútmutatója és ha Magyarországon egyszer lehetséges az, hogy népszámlálási vallomásra kényszerű deportálás legyen a jogkövetkezmény, akkor itt 100 esztendőig senki nem fogja bevallani merni nemcsak a nemzetiségét, de az adójától kezdve a pártállásáig semmit.

A második feltétlen követelmény, hogy semmiféle telepítési akció ne terjedjen ki az ingóságokra és a háznál is legfőjebb kényszerűen házcseréről lehet szó. Az ingóságok elvételét másnak, mint egész egyszerűen rablásnak, nem lehet minősíteni, akár zsidóval, akár svábbal szemben történik is. Azt, hogy a svábok az ő vagyontárgyaikat a magyarság zsírjából élőködve szerezték, éppen annyit ér, mint a zsidó parazita voltáról való szólam. És ha a svábokra nem vagyunk tekintettel, akkor legyünk tekintettel magunkra, és ne felejtjük el azt, hogy a rablott holmival való élés olyan demoralizálódást jelent, ami súlyosabb veszteség, mint a rablott holmi gazdasági értéke.

A harmadik feltétlen követelmény az, hogy a Volksbundon, mint elválasztó kritériumon nem lehet és nem szabad túlmenni. A Volksbund-tagság már maga is elég súlyos következményekkel jár, s nagyon jól tudhatjuk, hogy éppúgy, ahogy számos magyar anélkül, hogy fasiszta vagy reakciós lett volna, mégis jobboldalivá vált rosszul értelmezett hazafiságból, ugyanúgy számos német egyszerűen azért lett volksbundista, mert öntudatos német volt, és nem akart beolvadni. Ha javaslatunkban koncedáltuk azt, hogy a Volksbund-gyanú alapján kényszerű földbirtokcserét lehet előírni, akkor már ezzel is egy oly meglehetősen ingoványos talajra léptünk, ahol az igazságtalanság lehetősége nagyon megnövekszik. Ezen túlmenni semmiképpen sem szabad.

A negyedik feltétlen követelmény az, hogy az összes politikai pártok has-sanak oda, hogy a sváb kérdésben mindenféle olyan jelenség, hajsza, felelőtlen izgatás és felelőtlen reménykeltés a kérdés radikális megoldása tekintetében maradjanak abba, mert akit nem nyugtalanítanak az egész komplexum erkölcsi vonatkozásai, azt nyugtalanítsák az utódállambeli magyarság fenyegető katasztrófájának szempontjai.

Ötödik feltétlen követelmény, hogy nemcsak a svábok, de még a fasiszta svábok ellen sem legyen semmiféle különleges akció, hanem mint gyakorlati

szükséglet a telepítési akción keresztül bonyolítsák le. Minden akció, amely a svábságot veszi alapul, és azt próbálja definiálni és körülhatárolni, múlhatatlanul valamiféle fajelméletbe fog torkolni, amit el kell kerülni.

Tizenkét oldalas gépirat, Bibó István autográf aláírásával. A szövegben aláhúzással történt kiemelések tőle származnak. Bibó kézírással írta rá a dátumot is. MTAK. Kézirattár, MS. 5110/39.

2.

A MINISZTERELNÖKSÉGEN TARTOTT PÁRTKÖZI ÉRTEKEZLET JEGYZŐKÖNYVE

1945. május 14.

Erdei Ferenc belügyminiszter¹⁴

En nem azt fogom tenni, hogy egy konkrét tervezetet adok elő, amelynek a megvitatását, illetőleg elfogadását kérem, hanem előadom a tényeket és a megoldásnak jelenlegi helyzetét, világosan kimutatván azokat a pontokat, amelyekben komoly és felelős és a pártok között is egyetértő határozatra van szükség, hogy ebben a kérdésben el tudjunk indulni és valami megoldást megvalósítani. Bevezetésül magukra a tényekre leszek bátor rámutatni, amelyek ezt a kérdést most már nagyon súlyos és félig-meddig akuttá tették, annál fogva, hogy a határokon magyar népesség került át, akiket el kell helyezni és az ország túlnépesült agrár vidékeiről a földhöz juttatandó agrár szegény népet földhöz kell juttatni és letelepíteni. Fennáll itt még kb. 15.000 székelynek a megoldandó kérdése, akikre névze a minisztertanács és azt megelőzőleg a pártok központi értekezlete is úgy határozott, hogy ezekkel kapcsolatban elsősorban a hazajutást kell elősegíteni, azonban a székelyek közül is marad fenn egy rész, amely szintén a letelepítendőkhöz tartozik.¹⁵

A tényeknek egy másik része az, hogy a fasiszta németek kitelepítése mint politikai követelmény általánossá és sürgetővé lett a magyar közvéleményben.¹⁶ Újságok, gyűlések egyformán ezt a követelményt fogalmazták meg és ennek a megindokolásában egyformán szerepet játszanak általában a fasiszta németység magyarellenes magatartása, valamint a jelenlegi történelmi alkalomnak a kihasználása arra, hogy a magyar nép közül a sváb tömböket emeljük ki és tegyük lehetővé azt, hogy a magyar nép megszabaduljon ettől a mindig nemzetellenes résztől és az újjáépítésben könnyebben és jobban tudjon elindulni. Mérgești ezt a helyzetet és sürgetővé teszi az, hogy a német községekben már most, a felszabadulás után, egyre-másra történnek olyan jelenetek, melyek feltétlenül kihívónak tekintendők. A földreform során gyakran előfordul, hogy a sváb földosztó bizottságok maguk között osztják el a földet és kijátszák

14. Erdei Ferenc erre a pártközi értekezletre vitte magával Bibó memorandumát. Az értekezletet 1945. május 14-én este 7 órakor a miniszterelnökségen tartották. Erdei megnyilatkozásai jól tükrözik, hogy véleménye lényegesen, számos ponton eltér Bibóétól.
15. Megdöbbenő, hogy a bukovinai székelyek sorsát — mely az értekezleten később is fölvetődött — hazatelepítésük szorgalmazásával kívánták részben megoldani. Az 1941. május 11-én aláírt román-magyar megegyezés természetesen ezt nem tette lehetővé. Bár itt az utalás a háború alatt Erdélyből átszökött tízezrekre is vonatkozik.
16. Figyelemre méltó a megfogalmazás általánosító jellege, valamint büntetésként egyértelműen a kitelepítés kilátásba helyezése.

a magyarokat, azonkívül a hadsereggel kapcsolatban is a magyarság kijátszását kísérlik meg és olykor sikerrel végig is csinálják. Mindez együttvéve, tökéletesen indokolja azt, hogy igen határozott és erélyes politikai követelményként lépett fel a magyar közvéleményben a fasiszta németység kitelepítése. Ebben az irányban kezdeményezések is történtek már, miután a helyzet éppen a határon áttett magyar népesség elhelyezése folytán sürgetővé vált, ezért több úton kezdeményezni kellett addig is, illetve megelőzve azt, amíg általános elhatározásra és általános elvekben megegyezésre jutunk.

Az egyik kezdeményezés, hogy az egyik gyökeres megoldás, tehát a teljes kitelepítés érdekében igen határozott és konkrét javaslatokban megfogalmazott hangok támadtak a sajtóban, gyűléseken is, melyek igen sürgetővé és igen komollyá tették már ezt a kérdést, úgyhogy halogatni nem lehet. Tényleges kezdeményezés pedig, hogy bizonyos szükségtömörítéseket elvégeztünk a sváb községekben, hogy elhelyezhessük az elhelyezésre szoruló magyarokat. Ez a szükségtömörítés és költöztetés kétféleképpen történt. Világosan elbádom, hogy mi módon. Először, hogy tudomással bírjanak róla, másrészt, hogy ezeket kellően megítélhessük és a szükséghez képest meg is ítéljük ezeket.

Először: az érdekelt megyék főispánjainak adtam olyan felhatalmazást, hogy az elhelyezendő népesség érdekében kiüríthetnek részben vagy egészben volksbundista sváb községeket úgy, hogy azokat egy más községbe, vagy a község magyar részébe tömörítsék össze és az így megürült községrészekbe telepítsék be az áttett magyarokat. Ezt a főispánok a belügyminisztertől kapott felhatalmazás alapján a körülményekhez képest igen szolidan és mindenütt csak a legsürgősebb szükségnek engedve hajtották végre.

Másik mód a telepítéssel illetve a földreform végrehajtással kapcsolatos, azonban nem egészen legitimált tervek által történt, nevezetesen Tolna megyének egészen pontosan 22 községében a földművelésügyi minisztérium, illetve a földhivatal bizonyos mértékű megbízása alapján és részben az én tudomásommal is néhányan, különösen Bodor György nevezetű megbízott, a 22 sváb községnek a lakosságát mozgósította, hogy helyet csináljon a magyaroknak és a svábokat gyűjtőtáborban tartják együtt és megoldásra vár a sorsuk. Ez, különösen ennek a 22 Tolna-megyei községnek a mozgósítása már a környéken és Pécsen is, ahonnan ma felszólamlást kaptam, meglehetősen konsternációt keltett és kifogásokat emeltek. A pécsi Szociáldemokratapárt felszólamlást intézett, amelyben ezt a módszert megbélyegzi, és felhívja a figyelmemet, hogy meghatalmazás nélkül járnak el és óvatosságra kér és észrevételezi azt, hogy

ily módon pontosan úgy történik a németek mobilizálása, mint ahogy a fasiszták a zsidókkal csinálták és ezt a demokratikus elvek alapján ellenzi és orvoslást kér.

Harmadik része az eddig történt kezdeményezésnek az, hogy a Népgondozó Hivatalt felállítottuk, ennek a szervezése elég jól halad előre és tulajdonképpen készen áll arra, hogy ha elhatározzuk a kitelepítésüket, akkor már képes is lesz megkezdeni a végrehajtást és folyamatosan ki tudja magát úgy egészíteni, hogy képes is lesz lebonyolítani. Jelen pillanatban azonban ehhez a kérdéshez nem tud hozzányúlni, miután az eljárás alapelvei még nem tisztáztak.¹⁷

Ezek után a megoldásra és a megoldás lehető módjaira bátorkodok rámutatni, előterjesztvén az értekezletnek, hogy tárgyaljuk meg ezeket a megoldási lehetőségeket és lehetőleg még ma jussunk végleges döntésre, hogy azután cselekedeteinket ehhez képest eszközölhessük.

A sikeres és gyors megoldás nem lehetne más, mint a svábság kitelepítése, amely azonban nézetem szerint az adott körülmények szerint lehetetlen.

Egyrészt nem lehet kollektív népi felelősségrevonást alkalmazni akkor, mikor mi a magunk részéről más országnál ez ellen tiltakozunk. Másodsorban egy ilyen megoldás végrehajtásának rendkívüli technikai nehézségei vannak, (hová és hogyan bonyolíthatnánk ezt le), harmadszor pedig és ez a legdöntőbb, olyan politikai nehézségei és akadályai vannak egy ilyen megoldásnak, mely nem leküzdhetetlen, de mindenesetre a legkomolyabban számolnunk kell velük. Egyrészt a SZEB, magatartása és álláspontja igen fontos ebben a kérdésben, számolnunk kell Ausztria állásfoglalásával, amennyiben oda irányítanánk a kitelepítést, végül pedig ilyen lépésnek a következményei a szomszéd államok magyarságára hozhatnak igen komoly következményeket és általában nemzetközi reputációnk ezt a kérdést feltétlenül nagyon meggondolandóvá és komollyá teszi.

Másik útja a megoldásnak bizonyos mértékben lepezett és részleges megoldás. Ebben az irányban mozognak a sajtóban felvetett tervek és azok, amelyeket a közvéleményből hallunk. Ennél pedig a fasiszta németek kitelepítésének a nyílt kimondása lehetne a kiindulás, melyik mellett elég komolyan lehet érvelni és amelyik egyúttal alkalmas arra is, hogy védeni lehessen olyan támadásokkal szemben, amelyek a kérdés gyökeresebb és kollektív felelősséggel járó esetében már nehezebben háríthatók el. Ebben az esetben a feltételeket pontosan körül kellene írni, hogy a fasiszta németek közé kik számíthatók. Itt

17. A Népgondozó Hivatalt 1945. május 10-én hozták létre, amelynek hatáskörébe elsősorban az országban tartózkodó menekültek elhelyezése tartozott. Hatáskörének és tevékenységének kiterjesztése csak 1945. július 1-jétől történt meg. A 3820/1945. M. E. sz. rendelet értelmében a magyarországi német nemzetiségű lakosság nemzethűségét igazoló járási bizottságok létrehozása, irányítása és ellenőrzése, valamint az igazolások eredményének figyelembevételével a német nemzetiségű lakosság internálása és összeköltöztetése is jogában állott. Jogkörének kiszélesítése a Népgondozó Hivatalt megoldhatatlan feladatok elé állította, amit a néhány hónappal később bekövetkezett események jól bizonyítottak. Erdei optimizmusa tehát nemcsak akkor, de a későbbiekben sem lett volna indokolt.

kézenfekvő: a volksbundisták, az SS kötelékébe belépettek, akik németre változtatták a nevüket, akiket nemzetellenes cselekmények miatt elítéltek.¹⁸ Ezt meg lehet oldani, de emellett hajlik erre jelen pillanatban a közvélemény is. A végrehajtást ebben a jogászilag megfogalmazott mérvben, túl ki kellene szélesíteni, hogy gyakorlatilag a németiség legnagyobb része mégis kiteleptíthető legyen. Ez a megoldás technikailag épp olyan nehéz, mint az 1.) pontban említett, miután a *hová és hogyan* kérdés változatlanul fennáll, politikailag pedig, ha nem is annyira támadható, mint a másik, mindenesetre nagyon megfontolandó és bizonyos mértékben aggályos.

Felmerül és épp az utóbbi napokban néhány cikk is kész arra, hogy ezt az eszmét is felvesse az újságokban, hogy nemzetközileg megalapozott módon az érdekelt többi államokkal közösen történhetne a németiség egységes hazateleptése. Ez nyilván helyes és tisztességes eljárás, amelyen nyilván, ha lehetséges kapva kell kapnunk, azonban ennek a feltételeit én nem tudom megítélni és ehhez a hozzászólást mindenesetre szükségesnek tartom.

Marad utolsóként gyakorlatilag lehetséges megoldás, melyet a magunk körében és magunk eszközeivel különösebben exponált (?) feltételek nélkül végrehajthatunk, amelyet lehet nevezni minimális megoldásnak. Nevezetesen olyként megoldható, hogy a telepítés keretében a telepítési szervek által általában a földreform végrehajtással kapcsolatban hajtánánk végre a fasiszta németek kiteleptetését és mobilizálását olyként, hogy komolyan és szorosan értelmezve a Volksbund-tagok és egyéb kétségtelenül fasisztának minősíthető svábok birtokai felosztását, ez telepítési lehetőség a magyarság számára, ugyanakkor pedig nyilvánvalóan volksbundista esetekben kényszerű birtokcserét alkalmazhatnánk, miáltal elérhető, hogy egyrészt a sváb vidékekre magyar rátelepítés történne, másrészt pedig a sváb tömbök széttelepülnének és bizonyos büntető esetekben, amely azonban nagytömegű nem lehetne, internálás, illetve gyűjtőtáborba való elhelyezés lehető volna és akkor a büntető esetként kezelendő fasiszta németeket elsősorban telepítenénk, vagy juttatnánk ki, addig pedig idebent munkával foglalkoztatnánk az újjáépítésben. Ezekben látom a lehetőségét a megoldásnak és azért terjesztetem elő a gyakorlatilag elképzelhető, vagy felmerülő több megoldási lehetőséget is, hogy világossá tegyem, hogy a megoldás és a kérdésnek az elintézése távolról sem olyan egyszerű, amint a bedobott jelszavakban mutatkozik, viszont kétségtelenül nyugvópontra kell jutni, tehát kérem a hozzászólást és lehetőleg ennek az ülésnek az alkalmával megállapodjunk és a Népgondozó Hivatal, esetleg más szerv ebben a kérdésben dolgozni tudjon, miután az ügy állása sürgető és egyrészt az eddigi kezdeményezések esetleg kifelé idézhetnek elő nem kívánatos következményeket, másrészt pedig benn az országban a magyar nép körében feltétlenül nyugtalan a hangulat azért, hogy volksbundista német községekben igen sok kihívó magatartás észlelhető, ami mindenképpen valamilyen intézkedést és megoldást kíván.

18. Ugyancsak meglehetősen summás megítélés. Nem tesz különbséget a volksbund vezetők és tagok között, de az SS-be kényszerrel, vagy önként belépettek között sem.

Ezeket voltam bátor előadni és kérem a hozzászólásokat, hogy letárgyaljuk a megoldási lehetőségeket és el tudjunk indulni.

Gyöngyösi János külügyminiszter:

Én azért kérek elsőnek szót a belügyminiszter úr előterjesztése után, mert ahogy már a belügyminiszter úr a felszólalásában utalt, a kérdésnek kétségtelven nemzetközi vonatkozásai vannak. A sváb kérdésben általában megállapítható, hogy a pártok között a sváb kérdés fontosságát illetően sincsen nézeteltérés. Nincs atekintetben sem, hogy a hazai németiség mint népi közösség szembehelyezkedett a magyar állam és a magyar nemzet gondolatával és egy bizonyos kollektív felelősség ezen a téren megállapítható. Kétségtelen az is, hogy történelmi alkalom van a kérdés megoldására, talán nemcsak alkalom, de szükségyszerűség is. Úgyhogy tulajdonképpen a sváb kérdésnek a felvetődése és megoldása tekintetében is a pártok hamar egyetértő álláspontra tudnának jutni és tudtak volna jutni a felelős tényezők is, ha közben nem merülnek fel olyan dolgok, amelyek igen komoly figyelmeztetések arra, hogy a kérdést igen nagy óvatossággal kell elintéznünk. Ez az esemény, amely ezt a megoldást elsősorban szükségessé teszi, a cseh és szlovák nemzeti frontban egyesült pártoknak, tehát a csehszlovák kormányt alakító pártoknak a programja, amelynek a lényege az, hogy egy kalap alá vonja a német és a magyar kisebbséget Csehszlovákiában a kollektív felelősség szempontjából és ebből kifolyólag azt mondja ki, hogy az ott lévő német és magyar kisebbségeket, mint amelyek a csehszlovák állammal szembefordultak és a fasizmus kiszolgálóivá váltak, felelősségre kell vonni egyetemlegesen és ez abból áll, hogy ezeket az állampolgárságuktól megfosztja és csak egyenként optálhatnak az állampolgárság visszanyerése érdekében, egyenként lesznek elbírálva, hogy mennyiben léphetnek újból a cseh állampolgárság kötelékébe. Ez a kérdés egyik része, amely komoly megfontolást tesz szükségessé, viszont nemzetközileg megállapítható az is, hogy nemcsak szovjet részről, de ha nem is hivatalos, hanem komoly angol tényezők részéről olyan megnyilatkozás történt, hogy a német népet kollektív kell felelősségre vonni különösen azoknak a borzalmas embertelen cselekményeknek a következtében, amelyeket ők a zsidók és a politikailag nekik nem megfelelő elemek internálása, embertelen bánásmódja, elbánása és éheztetése, kivégzése és elégetése körül kifejtettek. Igen tisztelt Értekezlet! Természetesen mikor ilyen nagyhorderejű és nagy felelősséggel járó kérdéstről van szó, én mint külügyminiszter kötelességemnek tartottam a SZEB-ben helyet foglaló nagyhatalmak képviselőinél tájékozódni az irányban, hogy vajon mint egy nemzetközi kérdést tekintik-e a németek felelősségét, vagy pedig rábízák a kérdést az egyes államok belügyi intézkedéseire és belügyi állásfoglalására, mert természetesen ebben az esetben a felelősség súlyosabb és természetesen ebben az esetben attól kell tartanunk, hogy azok az érvelések, amelyeket mi a magyarság jogai érdekében a nemzetközi jog szempontjából felhasználhatunk és fel kell használnunk a csehszlovák pártoknak a magyarsággal szembeni törekvéseivel szemben, ezek az érvelések meggyengülnek, vagy hatástalanokká válnak, mert azt mondhatják, hogy mi is egy kisebbséggel szemben így jártunk el. Tehát a kérdést úgy lehet felvetni, hogy vajon a német kérdést a szövetséges nagyhatalmak nemzetközi vagy kisebbségi kérdésnek tekintik-e. A Szovjetunió itteni politikai szerve a leghatározottabban kijelentette, hogy a

németek kérdését ők mint egyetemleges érvényű nemzetközi kérdést kezelik. Az angoloknál tett lépéseim eddig eredményre nem vezettek. Az angol követ e tekintetben nyilatkozni nem tudott még, csupán azt mondotta, hogy a kérdést, mint a magyar sajtóban felmerült kérdést, figyelemmel kísérik, erről jelentést küldtek a kormányuknak, annak álláspontját azonban még nem ismerik, 8–10 nap múlva lesz módjuk azt közölni. Az amerikai követ látogatását ma vártam, azonban azt lemondotta azért, mert kötelességének tartja előbb, ami természetes is, a SZEB elnökénél Vorosilov marsallnál látogatást tenni, aki nincs itthon most, tehát azután fog a külügyminisztériumba jönni, miután Vorosilov marsallal beszélt. Tehát a követnél fel akartam a kérdést vetni, hogy tisztázza, hogy mi az USA véleménye az ügyben, hogy nemzetközi, vagy kisebbségi kérdés-e. Tehát ez a dolognak az általános nemzetközi vonatkozása, de nincs még tisztázva a kérdés csehszlovák viszonylatban sem. A csehszlovák követnél illetve a misszió vezetőjénél, aki követi rangban van, eljártam és a magyar kisebbségre a pártprogramban hozott nemcsak sérelmes, hanem nemzetközi jogilag sérelmes határozat tekintetében felvilágosítást kértem. Azt mondotta, hogy ő ismert, hogy ez a pártok álláspontja, azonban nem tudja ma még, hogy mennyiben fedi ez a kormány álláspontját és mi a kormány hivatalos felfogása e tekintetben. Tájékozódás végett Kassára utazik, onnan nem tudni, mikor tér vissza, ha visszatér részletes felvilágosítással fog szolgálni. Tehát ott is várom az információt, mindenekelőtt Benes kormányának mi a hivatalos álláspontja. Ennyit mindenesetre tudunk, hogy nemcsak az 1938. utániakat tették át tömegesen, sőt csaknem teljes létszámban, különösen az északkeleti szlovák határon, de Pozsony környékén is van ilyen gyűjtőtábor és az általunk annaktől meg sem szállt vidékről a magyarságot ebbe a gyűjtőtáborba gyűjtik elszállításra készen, ahogyan az információk szólnak. Annyi kétségtelen, hogy egyelőre a gyűjtőtáborba hurcolt magyarok száma még viszonylagosan a magyarság létszámához nem nagy egyelőre és valószínűleg a kiválogatás eddig inkább társadalmi, vagyoni helyzet szerint, egyszerűen szociális rétegződésnek megfelelően és a magyarság politikai életében elfoglalt vezető szerep, vagy esetleg fasiszta tevékenység, szóval politikai mérlegelés szerint történt, így paraszti, vagy munkástömegek csoportosításáról nincs tudomásunk, ellentétben Kelet-Szlovákiával, ahol az 1938. után letelepített munkásságot és paraszti telepéseket kiutasították és áttették a határon. Nem érdektelen az a bánásmód és módszer, ahogyan ez folyik. A kiutasításoknál általában az a helyzet, hogy 24 órai időt kapnak arra, hogy legszükségesebb ingóságait összezsugorolják és 20–50 kg kézipoggyással indítják neki, semmiféle szállítási eszközt nem kapnak, ha tudnak fuvart szerezni, avval, ha nem, gyalog eljuthatnak a határig; a határon a vámközegek legtöbbször kifosztják őket, úgyhogy lényegében a kiutasított kifosztva kerül ide. A legtöbb helyen a lakást eltávozás előtt lepecsételték. Hogy azután ez a lakás érintetlen maradt volna, azt már az információk nem erősítik meg, mert tudunk arról, hogy a lepecsételt lakásokat Kassán is kifosztották és ma már az ingóságok hollétét sem tudják az illetők felfedni. Tehát ez röviden a tényállás a kérdésnek nemzetközi és csehszlovák viszonylataiban, ezek után ha következtetésre, konklúzióra akarunk jutni, azt kell mondanom, hogy a kérdés igen felelősségteljes és igen nehéz.

Nekünk a szövetséges hatalmak álláspontja nem közömbös azért, mert lehetőleg igyekszünk abba a politikai gondolkörbe beleilleszkedni, amelyet ők

képviselnek, de nem közömbös azért sem, a felelősség szempontjából, mert az természetes, hogy ha egyezik a szövetséges nagyhatalmakkal a mi intézkedésünk, az bennünket a felelősség alól nagy mértékben mentesít. Ezeket az intenciókat ma csak a Szovjetunió kormánya részéről sikerült lerögzíteni. Kétségkívül ez az álláspont ránk nézve politikailag a legfontosabb is és kb. fedi a magyarságnak a sváb kérdésben mutatott törekvéseit is. Azonban én mégis talán azt szeretném, ha nem elodázva ezt a kérdést, hanem bizonyos mértékig folyamatba helyezve az elintézését, mindenestre komoly végrehajtással és oly végrehajtási intézkedésekkel, amelyek többé már vissza nem csinálhatók, várjunk addig míg valamennyi szövetséges nagyhatalomnak, tehát a három mindegyikének álláspontja ebben a kérdésben tisztázódik. Nem tartom kizártnak azt, különösen a buchenwaldi, belseni és egyéb táborokban tapasztalt tények után az angol sajtóban a németek iránt egyetemlegesen felmerült nagy felháborodás alapján, hogy az angolszász álláspont is egyezni fog a Szovjetunió álláspontjával, amelyet különösen az tesz indokolttá, hogy kétségtelenül a németek részéről a Szovjetunió népének kellett elviselni a legborzalmasabb rémtetteket és ennek a visszahatásaként a német kérdést nemzetközi problémának tekintik és nem kisebbséginek, amelynek az elintézését a maguk részéről szívesen látják mindenütt. Tehát amíg ebben a tekintetben nem tisztázódik a helyzet, addig talán elhatározott lépésektől tartózkodnánk, csak az előkészítést végezzük el. Mindenesetre már most szeretném felhívni a figyelmet, ami azt hiszem, valamennyi résztvevő egyetértésével fog találkozni, mégpedig, hogy legyen bármennyire is elhatározott és kemény az álláspontunk ebben a kérdésben, magában a végrehajtásban a magyarság tartozik azzal a magá, nem mondom hírnevének, mert az megromlott, de tartozik annak a magá által alakított szellemnek és a magára nézve kötelezőnek elismert európai színvonalnak az új demokratikus Magyarország, hogy legyen az álláspont bármennyire kemény és elhatározott, a végrehajtásban európai és humánus módszereket igyekezzünk alkalmazni, amennyire lehet. Természetesen ezt a kérdést igen súlyosan befolyásolná az, ha a csehszlovákokkal nem tudnánk az ottani magyar kisebbség további sorsa tekintetében egy békés megértésre és megegyezésre találni, mert akkor már sok tekintetben felvetődik a represszáliák¹⁹ kérdése, amely a helyzetet elmérgesítené jobban, azonban azt hiszem, hogy különösen a Szovjetunió kormányának támogatásával, amely ezekben a kérdésekben nem lehet közömbös, meg fogják találni a megfelelő utat arra, hogy ez a rákfenéje a közép-európai helyzetnek, a nemzetiségi kérdés és ennek nemzetközi vonatkozása a német kérdés és Magyarországon a sváb kérdés, európai módon, az új demokratikus államok szellemének megfelelően elintézését nyerjen.

Veres Péter nemzetgyűlési képviselő:

Szót kérek azért, hogy az országos földbirtokrendező hivatal eddigi működéséről valamit szólhassak.

19. Represszáliák: Olyan nemzetközi megtorló és jogsértő eszközök, amelyeket idegen állam jogsértő cselekményei miatt viszonzásképpen alkalmaznak.

Az elmúlt hetekben konkrét értesüléseim voltak, hogy valóban több községben megalakult földmérő bizottság egymás között osztotta a földet, sőt egyenesen voltak olyan községek, ahol egymásután maradt a föld műveletlenül, mert az összes lakók svábok voltak és csak saját földjüket voltak hajlandók megmunkálni. Egész csomó ilyen értesülésem volt a földmérő hivatal embereitől, akik a sváb földeket járják.

Folyamatban van most egyes községekben a földmérő bizottságok újraalakítása.

A másik, amihez a külügyminiszter úr előterjesztésével kapcsolatban szólnom kell, hogy itt junktim nincs.²⁰

Kérdés az, hogy Volksbund-tagot magyar állampolgárnak lehet-e tekinteni, de az nem vitás, hogy a német SS kötelékben szolgáló volksbundista katona nem lehet magyar állampolgár, ezeknek és családjuknak tulajdona automatikusan elkobzás alá esik.

És ha megtörténhetik, hogy 7 gyermekes családtól elveszik a földet azért, mert édesapjuk nyilas volt, akkor nem lehet, hogy a volksbundistától ne vegyék el. Tehát függetlenül attól, hogy a kitelepítés hogyan megy végbe, a földreform rendelet értelmében a Volksbund-tagoktól általában el kell venni a földet.

Szakasits Árpád:

Nagy meglepéssel hallgattam Erdei belügyminiszter úr előterjesztését, mert jól exponálta a kérdést és mértéktartó álláspontot juttatott kifejezésre és ennél a kényes kérdésnél nem is szabad nekünk sem a hevedesség hibájába esni, mert ennek kiszámíthatatlan katasztrófális következményei lesznek. Viszont megszabott határokon belül aztán könyörtelennek kell lennünk, mert valóban nem lehet megbocsátani azokat a súlyos bűnöket, amelyeket ezek a volksbundista, hitlerista és nyilas svábok a nemzet érdekei és a magyar nemzet ellen követtek. De csakis ezeket kell büntetnünk és nem téveszthetjük szem elől, hogy a svábok között igen nagy számban voltak még a legnehezebb időben is szociáldemokrata szervezett munkások, vagy kisgazdapárti svábok, akik nagy számban Tolnában, Baranyában egyaránt találhatóak, német szigetek, amelyek önkéntesen tiszták maradtak a hitlerista vagy volksbundista szennyes hullámtól.

A kollektív felelősségrevonás kérdését fel lehet vetni, de ezzel igen óvatosan kell bánnunk, mert a kollektív felelősség kérdését a magyarsággal szemben is fel lehetne vetni és talán fel is vetik. Azonkívül figyelemmel kell lennünk arra a nem lebecsülhető szempontra, hogy rengeteg magyar él a szomszéd államokban és ha mi itt — Erdei belügyminiszter úr helyesen utalt erre — megkezdünk egy ilyen népiértást faji alapon, akkor a szomszéd államokban és különösen Csehszlovákiában amúgy is nagyon izzón jelentkező magyar kitelepítés tempóját gyorsíthatjuk meg. Ami nemcsak azért veszedelemes, mert olyan tömegeket kapunk orrán, — kb. 1/2 millióra lehet számítanunk — amelyek elhelyezését megoldani nem tudjuk, még kevésbé élelmezését, de olyan 1/2 milliót, amely

20. Junktim: Olyan megállapodás, amely két kérdés teljesítését egymástól teszi függővé, összekapcsolja.

nek fele legalább fertőzött lelkileg és nekünk itt elég sok fertőzött emberrel van amúgy is dolgunk, úgyhogy én nagyon vigyáznék arra, hogy azokat a határokat szigorúan tartsuk meg, amelyeket elénk egyrészt a nemzet érdeke, másrészt a velünk szemben valóban elkövetett bűnök húztak, de ne menjünk ezen túl. Egyébként is ügyelnünk kell, hogy a sajtóban ne nagyon verjék a dobot, mert tudjuk, hogy milyen akusztikája van az ilyesminek, mire elér a vidékre, ott emberirtás lesz már, vagy lehet belőle és válogatás nélkül trtják ki majd talán a legderekbakat is a svábok közül, akik az életük kockáztatásával tartottak ki gondolataik, eszméik, pártállásuk mellett és tartottak ki a nemzethűségük mellett is. Az ilyen válogatás nélküli emberirtást nem tartom helyesnek, ellenben akik Volksbund-tagok voltak, akik a német hadseregben szolgáltak, nyilas mozgalmakban résztvettek, a nyilasok tagjai voltak, azokkal szemben minden könyörület nélkül el kell járni.

A külügyminiszter úr is helyes szempontokat említett fel és ezek a szempontok megint csak arra utalnak bennünket, hogy a kérdéssel óvatosan és legvigyázatosabban bánjunk. A kormánynak kell megtalálni a szükséges mértéket, melyet követnünk kell és a sajtót is méltóztassék úgy instruálni, amennyiben ebben a szabad demokráciában lehet erről beszélni, de talán lehet barátságos megegyezést létesíteni, hogy ez ne menjen olyan mértékig, melyet aztán már a szemünkkel sem tudunk követni és amelynek következményei beláthatatlanok lesznek.

Végül szükséges a pontos meghatározás. Ezt nagyon helyesen említette a belügyminiszter úr és ezt kell alaposan megfogalmazni, hogy ez egy kellő és szabatos irányt szabjon a vidéken is a földbirtokrendező bizottságok számára, a közigazgatás részére is és ezt a meghatározást aztán tartsák be minden vonalon. Nagyon kívánatos volna, hogy ha lehetséges lehetne, ha nemzetközileg megalapozott módon történhetné a sváb mozgósítás, kitelepítés, áttelepítés. Ennek ideje azonban azt hiszem még a távol jövő kódében van, mert valószínűleg nem ez lesz az első rendezésre váró kérdés, hiszen minden állam el van foglalva a saját maga belső problémáival és nyilván csak majd akkor fog erre sor kerülni, ha a békekötés problémáira is sor kerül. Különben is azt hiszem a San Francisco-i értekezlet bizonyos irányelveket, útmutatást fog mutatni ebben a kérdésben is, ami nem jelenti azt, hogy várjunk ölbe tett kezekkel, hiszen Veres Péter is utalt arra, hogy egész sereg dolgot meg lehet oldani földbirtokrendezés során is, a magyarok betelepítése során, elő lehet készíteni minden vonalon. Csak egytől óvunk, hogy általánosítsunk, hogy a kollektív felelősség gondolatát vessük fel. Intézményekkel szemben lehet, mintahogy a csendőrséggel szemben a pártok és a kormány a kollektív felelősség álláspontjára helyezkedtek. Népekkal és fajjal szemben felvetni ezt veszedelmes precedens volna. És a pécsi szociáldemokraták beadványából is ez tűnik ki. Ők Baranyában és Tolnában tudnak arról, hogy mennyi rendes sváb község volt, milyen sok tiszta sziget maradt a hitleri hullámmásban is. Én is tudnék Tolnában építőmunkásokat, akik bizony soha a hitlerista járomba nem enged-

ték magukat befogni. Volksbundisták nem voltak, megmaradtak a MÉMOSZ²¹ derék, hű tagjai, az egész Dunántúl tele van sváb kőművesekkel, akik Svájcban, Hollandiában, Franciaországban jártak, ott dolgoztak és onnan hozták haza a nyugati szellemet és ez igen hasznosan tapasztalható a magyar munkásmozgalomban is. Inkább értéket hoztak, mint fertőzőanyagot. Ezekre a szempontokra mindenestre vigyáznunk kell és ügyelnünk. Én ismétlem nagyon örülök, hogy a belügyminiszter úr ilyen mértéktartó módon és helyesen exponálta ezt a kérdést és azt hiszem, azok a határvonalak, amelyeket ő megszabni vélt a kérdés elintézésénél, ezek lehetnek azok, amelyeket mi pártok és a kormány is elfogadhatunk. Ennyit akartam a kérdéshez szólni.

Rákosi Mátyás:

Az én véleményem szerint a szlovákiai magyarok kérdése és a magyarországi volksbundista németység között nem kell junktímot csinálni. Ez két egymástól teljesen független kérdés, mint hogy azok a demokrata pártok, melyek ilyen programot elfogadtak, teljesen függetlenül attól, hogy mi mit csinálunk a hazai volksbundista németséggel, fogadták el ezt a programot. Ennél fogva a két kérdést én külön tartanám. Amennyire én ismerem, Romániában és Jugoszláviában lényegében végrehajtották a németek eltávolítását, ugyanakkor nem távolították el a magyarokat. Legalábbis azokat, akik a visszacsatolás előtt ott éltek és amennyiben az én információim helyesek, ott a magyarság, ha csak súlyos bajokat nem okoznak az ottani reakciós magyarok, meglehetősen demokratikus viszonyok között fog élni úgy Jugoszláviában, mint Romániában. Ez a körülmény bizonyos fokig valószínűsíti, hogy sikerülni fog Szlovákiában is hasonló helyzetet teremteni. Amennyiben a Kommunista Párt szerény erői elérnek ebben az irányban. És feltételezhető, hogy ez a vonal nagyban és egészben keresztül is megy, mert nehéz Csehszlovákiának azzal érvelni, hogy ők többet szenvedtek a magyar lakosságtól, mint mondjuk Bácskában. Tehát ezt a kérdést külön tartanám, nem csinálnék junktímot. Annál is inkább, mert én a kérdést nem mint a magyarországi sváb kérdést vetném fel, hanem a magyarországi fasiszta, vagy hitlerista németek kérdését és egyenesen különbséget tennék a német fasiszták és nem fasiszták között és hangsúlyoznám, hogy nem mint németeket üldözzük őket, mert erről szó sem lehet, ehhez a magyar demokrácia nem adná oda magát, nem a németeket üldözzük, hanem a fasisztákat, ha magyarok mint fasisztákat és ha németek, akkor is mint fasisztákat. Ha ezt kihangsúlyozzuk, akkor már eleve minden precedens Szlovákiai számára ki van zárva, annál is inkább, mert ezen az alapon kétségkívül itt fog maradni a magyarországi németiség előttem ismeretlen része, de kétségkívül világos lesz, hogy nem fajt üldözzük, hanem a fasisztákat. Ha ezt világosan és félreérthetetlenül leszögezzük, akkor nem kell tartanunk attól, hogy ez precedensül szolgál egyébűtt, ellenkezőleg hivatkozhatunk rá másutt is. Tehát ez volna az egyik.

21. MÉMOSZ: Magyar Építőmunkások Országos Szövetsége.

A másik: A kérdést feltétlenül a SZEB orosz tagjaival kell elsősorban nyélbeütni, mert az a terület, ahová a kivándorolni szándékozó magyarországi nácibarát volksbundisták elmehetnek, vagy Ausztria, vagy Németország azon része, melyet a Szovjetunió hadserege tart megszállva és ez rendkívül sürgősen volna elintézendő, mert a kérdés kezd körmünkre égni. Ha nem is félek attól, hogy véres összeütközésekre kerül sor, mert a magyar nép nagy józanságot tanúsít ezen a téren még ott is, ahol elég komoly a provokáció, annak dacára, hogy a dolgot sürgősen el kell intézni, mert ez igen komoly túske lesz a földreform terén, de általában kérdés, ami izgatja a magyar népet annál is inkább, mert — ezt magunk között megállapíthatjuk, — egyben-másban voltak bizonyos túlzások a sajtóban ezen a téren. Ezt a megkülönböztetést nem hajtották mindig végre és lehetséges, hogy emiatt talán a kedélyeket jobban felkorbácsolták, mint kellett volna. Ennélfogva sürgős a dolog. Addig is egyes volksbundista falvakban való koncentrációval kell a kérdést megoldani, a munkaképes volksbundista lakosság munkárafogásával és így tovább, és természetesen mindent azzal a humánussal, ami adott viszonyok között lehetséges. Ezek a dolgok számunkra mind világosak.

Ezzel kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy kit hozunk a helyükre és itten szeretném két körülményre felhívni az urak figyelmét. Az egyik a csángó kérdés. Nekünk vannak összeköttetéseink a csángókkal és azokkal a falvakkal, ahol most a csángók tartózkodnak és igen nyugtalanító jelenségeket jelentenek. A csángók nagyon rosszul érzik magukat ottan és egyáltalán nem akarnak ott letelepedni és megmondják őszintén, nem is értik az ottani földművelési módokat, elsősorban a kifejlett gyümölcsstermelést, fejlett állattenyésztést és megmondják őszintén, addig akarnak ott maradni, míg megeszik az ottmaradt élelmiszert, aztán lehetőleg tovább mennek. Nem is dolgoznak, nagyon nagy az elégedetlenség az ottani egyéb lakosság körében. A csángók pipáznak és politizálnak és legszívesebben visszamennének oda, ahonnan elhozták őket. Nem ismerik az itteni állattenyésztési viszonyokat, ők meglehetősen extenzív állattenyésztéssel foglalkoztak és meg is mondják (elvtársam írta) már egyszer megpróbáltak lenyúzni egy bőrt egy rókáról, amelyről kiderült, hogy nem döglött, hanem él és ebből a levesből nekik elég egy adag és nem kísérleteznek második adaggal ebből a levesből és kérték, hogy Romániával próbáljuk meg, hogy engedje vissza őket.

Más vonatkozásban pedig hasonló a helyzet a székelyekkel is. Szintén nem érzik ott jól magukat, ahová tették őket, mert mások a viszonyok, mint ahol éltek. A nemzetközi vonatkozás Románia felé a következő. Ott amennyire én tudom, szívesen visszafogadják a magyarokat. Elvtársaim arról értesítettek, hogy hívják vissza nagyszámban hivatalos állami behívóval a magyar tanítókat, államvasúti tisztviselőket, vagy munkásokat és ezt tovább biztosítani tudják, ha nem lesznek zavaró momentumok. Ha most itt nem vagyunk tapintatosak és székely egyesületet és csángó egyesületeket alapítunk, amelyekben nem lehet befogni a szájukat, amelyekben talán irredenta hangok szólalnak meg, ezek a szervezetek alkalmasak, hogy megrontsák az egyébként jónak ígérkező román-magyar viszonyt. Úgyhogy ebbe a kérdésbe ez is belejátszik és jól meg kell gondolnunk, hogy ne vegyük-e tekintetbe ezeket a dolgokat. Tény, hogy a csángók úgy érzik magukat, (angol közmondás), mint négyszögletes lyukban a kerek cövek. Azt mondják, nem ismerik ezeket a szép szólós-gyümölcsös-ker-

tes vidékeket, nem tudnak velük bánni és a vége az lesz, hogy az ottani magyar lakossággal is konfliktusok lesznek, mert egyébként a magyarok, akik odajöttek, részben rendes mezőgazdasághoz értő szorgalmas magyarok.

Összefoglalva tehát, ne csináljunk junktumot a magyarországi németek kérdése és a csehszlovákiai magyarok kiutasítása között,

másodsor ne engedjük meg, hogy itt általános németüldözés jelleget kapjon a dolog,

ezenfelül sürgősen a SzEB, orosz tagozatához kell fordulnunk, mert az ő beleegyezésük nélkül nem tudjuk megoldani a kérdést.

A kérdés nincs megoldva azzal, ha ezektől a fasisztáktól elveszjük a földet és egyébként itthon hagyjuk őket, mert ez minden magyarelles törekvésnek és minden reakciós törekvésnek is a magva lehet. Hitler azzal fogta meg őket, hogy fejenként 50 holdat ígért a bevonulóknak, most minden reakció azzal fogja meg, hogy visszakapják a földet. Örökös tüske lesz a magyarságban. Nemzetközi részt tisztázni kell, tehát azt, hogy hova lehet őket vinni. Amikor ez megvan, a maximális humánummal és a magyar nemzet érdekeinek teljes szem előtt tartásával a kérdést el kell intézni.

Kovács Imre

Nagyon helyes az a felfogás, hogy a sváb kérdésből ne faji kérdést csináljunk, hanem politikai kérdést. A magyarság nem engedheti meg magának azt, hogy az elmúlt év szörnyű zsidó deportációja után, amikor tisztára faji alapon ítelték meg, egy újabb faji kérdéssel haragítsa magára a nemzetközi közvéleményt. Nagyon helyes tehát, hogy elválasszuk a faji kérdéstől a sváb kérdést és politikai kérdéssé tegyük. Talán ezt közép-európai viszonylatban kellene megcsinálni, hogy kedvezően ítéljék meg rólunk a kitelepítést. Mi már a Szabad Szóban el is határoztuk, hogy egyik külpolitikai cikkírónktől jön írás, amely rámutat, hogy nemcsak Magyarországon van ez a kérdés, hanem a szomszéd államokban is és olyan formában tárgyalja, hogy ez elsősorban politikai fasiszta kérdés, amelyet nem kell oldanunk. Tehát most itt marad a probléma, hogy a svábok közül kiket telepítsünk ki és az kialakult a beszélgetés folyamán ma, hogy a volksbundistákat. A Volksbund-tagokat annak idején Keresztes-Fischer belügyminiszter megfosztotta az állampolgárságtól, illetve akik beléptek a Volksbund-tagok közül az SS-alakulatokba. Sztójay az állampolgárság megvonását hatálytalanította és ezek megint teljesjogú magyar állampolgárok lettek. A magyar demokrácia, illetve az Ideiglenes Nemzeti Kormány ott hibázott szerintem nagyot, amikor a Németországnak szóló hadüzenet proklamálása után azonnal nem intézkedett, hogy ismét megvonja az állampolgárságot ezektől az SS-be besorozott német, illetve sváb magyar állampolgároktól és rögtön nem állított fel számukra internáló táborokat, ahova be lehetett volna terelni akár a hozzátartozókkal együtt őket, vagy ha ezeket nem lehetett itthon fogni, mert nem voltak itthon, akkor csak a hozzátartozókat. Kellett volna internálni őket, mert ma mi a helyzet. Budaörsön voltam ma délelőtt és a földgénylő bizottságok elnökével beszéltem, hogy hogyan történik a birtokok kisajátítása volksbundista sváboktól. Elmagyarázta a technikai részét és bejön a beszélgetés során egy sváb és valaki nevét említi és azt mondja az elnök, igen ez is SS-ben volt, de kényszerítették erre. Tehát ma már nem ítélhetjük meg úgy a szerepét, mint aki tényleg SS volt, és így a földjét meg kell hagyni, mert nem önként ment, hanem

besorozták. Ha hagyjuk a sváb községeket, hogy maguk csinálják, hogy ki tekinthető fasiszta svábnak és ki nem, akkor nagyon könnyen előfordulhat, hogy a községek egymást igazolják és nem lesz egyetlen volksbundista sem. Én azt hiszem, hogy itt a pártoknak nagyon kellene vigyázni arra, hogy meg ne tévesszék őket azok a jelenségek, hogy a legtöbb sváb községben van kommuniszapárt, szociáldemokrata és kiscgazdapárt (parasztpárt nincs, erre büszke vagyok, azt átkozzák, mert mi ütöttük meg legradikálisabb hangon a sváb kérdést). Ne tévessze meg őket, mert a svábok egész egyszerűen megcsinálták a pártokat, hamar tájékoztak, mondván, hogy így ki lehet bújni a megtorlás alól és a Nemzeti Bizottság, majd a földigénylő bizottság megalakításával saját kezükbe vették sorsukat és olyan ügyesen, hogy nagyon sok helyen hallottam, hogy a sváb községek határához tartozó kisajáttításra kerülő nagybirtokokból az igényjogosult cselédeknek nem adnak, hanem maguk között osztják ki, a sváb nincsteléneknek juttatják, akik amellet még volksbundista tagok is. Tehát nagyon szigorúan kellene elbírálni, hogy ki tekinthető volksbundistának a leghelyesebb volna a vármegyei Nemzeti Bizottságokra bízni a sváb faluk leigazolását, vagy erre a célra egy külön szervezet felállítani. Úgy látom, hogy a megoldás tekintetében kialakult az, hogy a volksbundistákat kiteleptjük és a külpolitikai lehetőségeken belül radikálisan megoldjuk a kérdést. Az egész Volksbundot ki kell telepíteni. Hogyan lehet megfogni, ki volt volksbundista. Gyakorlati példa: Bodor György, aki a csángókat próbálja Tolna megyében elhelyezni, nagyon eredeti és eredményes módszert dolgozott ki ennek a feladatnak a megoldására. Megkapja a Volksbund-tagok névsorát 1-1 faluból. Rögtön körülveszi a községet, összetereli a piactérre az egész lakosságot és a névsor alapján kiemeli a Volksbund-tagokat. A többit pedig négyes sorba állítva elvonultatja a volksbundisták előtt és megkérdezi a volksbundistákat, nincs-e még ezek között volksbundista és ha valaki nem volt a lajstromban, akkor a volksbundisták, akik nagyon jól ismerik, kik voltak közülük hozzájuk hasonló érzelműek, rámutatnak, hogy ez vagy az volksbundista volt. Ez sikerül azért, mert aki már bent van a körben és tudja, hogy neki mennie kell, ismerjük az emberi természetet, nem hajlandó elnézni, hogy másik ugyanolyan elbírálás alá tartozható ember kimaradjon a csoportból. Tehát rá fog mutatni. Én ezt megfelelőnek tartom, természetesen leellenőrizni a központi bizottsággal, amelyik hivatva lesz talán ezt az igazoltatást a falvakban elvégezni. Az a kérdés, hogy ezek a volksbundisták, mikor kimennek az országból, mit vihetnek magukkal. Azt hiszem, hogy itt nagyon szigorúnak kell lenni és merjünk egyszer szigorúnak lenni. Most már nem látni kint a képet, mert sötét van, de ne feledjük, hogy Budapestet is a Dunántúl sváb falvaiból sorozott SS-legények védték illetve rombolták le. Leghelyesebb volna egy batyuval elindítani őket nyugat felé.

Mi legyen azokkal, akik itthon maradnak, akik nem tekinthetők fasiszta sváboknak. Felvetem a kérdést, nem lehetne ezeknél önkéntes jellegű eltávozást eszközölni. A svábság át volt itatva mégiscsak a nagy német birodalom gondolatával és vannak nagyon sokan olyanok, akik nem léptek be a Volksbundba, annak erőszakos módszereit nem helyeselték, de mégis együttéreztek a hitleri Németországgal és számtalan esetben úgy nyilatkoztak, hogy abból nyilvánvaló, hogy inkább oda, mint ide húztak. Tehát a határterületen állók számára önkéntes jellegű eltávozást, hazatelepítést lehetne szorgalmazni és hogy mégis valamilyen megkülönböztetést tegyünk az elbánást illetően,

ezeknek meg kellene engedni, hogy vigyék haza magukkal, amit tudnak, rakják rá a kocsijukra és menjenek haza Németországba. Vigyék magukkal minden holmijukat.

Akik véglegesen itt maradnak, ezeknek talán helyes volna zárt telepeket létesíteni, hogy a svábság ne elfolyóan, szétszórta települjön a Dunántúlon, hanem lehetőleg — nem gettóban — hanem olyan helyre telepítsük őket, ahol teljes jogú gazdák lehetnek, akik olyan kárpótlásban részesülnek, amelyik teljesen kielégíti őket. Mert én azért őszintén megmondom, félek a svábságtól, azoktól, akik itt maradnak. Talán rosszul ítélt meg a helyzetet, de félok azért, hogy Hitler körül valami legenda keletkezik a németységben és megint felütheti a fejét olyan törekvés, amelyik nem merném azt mondani, hogy számolna az itteni politikai helyzettel és nem nyilvánítaná ki politikai szándékait is olyan formában, amelyik zavarná a magyar kibontakozást, vagy később a demokráciát. Tehát feltétlenül szükségesnek tartanám, ha a svábság itthon maradó részét összeletelepítenénk. Kérdés valóban, hogy kik kerüljenek a svábság helyére.

A csángókról én is olyan híreket hallottam, hogy félelmetes módon a cigányság felé tolódik el ennek a népnek a karaktere. Fél év óta országúton van, demoralizálódott, nem tud egy helyen maradni, megszokta a kóbor életet, a munkátlanlanságot, nehéz letelepíteni őket, ha nem olyan gazdaság jut egyiknek, mint a másiknak, rögtön elégedetlen, tovább akar menni, még Bodor György, aki nagy szeretettel foglalkozik velük, is sokat panaszkodik magatartásuk miatt. A múltat nem lehet visszacsinálni, szerencsétlen dolog volt akkor, hogy elhoztuk őket és ilyen körülmények közé juttattuk. Lehetne értekezni Romániával, mert ha el akarnak menni, legjobb volna, ha hazamehetnének. Akik itt maradnak, azoknak olyan hely kellene, ahol jobban éreznék magukat, amelyik jobban hasonlít hazájukhoz. Primitívebb nép, primitívebb gazdasági szinten élt, nem lehet várni tőlük azt, hogy a svábok által teremtett komoly agrárkultúrát továbbfolytassák ott, ahol a svábok abbahagyták. A székelyekről is az a véleményem, aki tud menjen haza. A székelyek ideérkezett részét a Pesten rekedtek, vagy az oroszok elől menekültek képezik, akik bizonyos mértékig reakciósok. A székelység nehezen tud beleilleszkedni demokratikus közösségbe, habár saját demokráciáját tartja legjobbnak. Akik otthon maradtak, elismerem róluk és különösen a székelység alsóbb rétegei, hogy demokratikus magatartásúak. Erdélyben a jelen világháború alatt is voltak komoly mozgalmak, amelyek egy része erdélyi székely famunkásokra támaszkodott. De akik idejöttek, bizonyos mértékig ellenforradalmi részük van, nem akarok utalni azokra, akik megcsinálták a székely hadosztályt 1919-ben, de rossz csengésű neve van a székelységnek a politikát illetően. Én nem mondom, hogy valamennyiük ilyen, de azért aki azt a szándékát hangoztatja, hogy haza akar menni, azt engedjük

haza és ne kényszerítsük ittmaradásra olyan romantikus célzatokkal, hogy Budapestet körülvegyük ízes magyar néppel a svábság helyett.²²

Valószínűleg az országos földbirtokrendező tanács már látja, hogy milyen tömeggel kell számolni a Tiszántúlon áttelepítésre váró, ott földhöz nem jutott proletárokkal. Ne feledkezzünk meg Mezőkövesd, Zala munkásnépéről, talán itt is maradnak olyan elemek, akik számítanak arra, hogy itt, a kiürített sváb falvakban kapnak földet és birtokot. Valószínűleg lesz majd jelentkező a svábok gazdaságaira. Azonban gondoljuk azt, amikor ennek a kérdésnek a megoldását mérlegetjük, hogy ez nemcsak külpolitikai kérdés annyiban, hogy mit szólnak ehhez a szövetséges hatalmak (mert én is állítom, hogy a szlovákok, ha eltökélt szándékuk a magyarság áttétele a határon, akkor megcsinálják anélkül, hogy mi a svábsághoz hozzányúlnánk), de úgy érve, hogy mik a lehetőségek a szövetségesek elgondolásaiban, hogy mit tudunk a svábokkal csinálni, hanem szállítási kérdés is. És mikor az várható, hogy gördül vissza a Vörös Hadsereg egy része (nem tudom meddig tart Németország megszállása és milyen erővel, de bizonyára számolnunk kell azzal, hogy a Vörös Hadsereg egy része Magyarországon keresztül távozik haza és akkor úgymint igénybe veszi megmaradott vagon és mozdony parkunkat,) milyen lehetőség kínálkozik arra, hogy az áttelepítésre szánt és az ország különböző részein ma élő földigénylőket átvihessük a Dunántúlra. Mert azt úgy megoldani, hogy először kitelepítjük a svábokat és helyükbe nem telepítünk rászoruló igényjogosultakat, azért sem lehet, mert mikor kiürítenek egy ilyen községet, akkor a szomszéd község egyszerűen rámegy a falura és nagy zabrálás kezdődik és elhordanak mindent, bútort, eszközöket, stb. Tehát üresen nem maradhatnak, ezt gazdasági okokból sem lehet. Mert nem lehet, hogy ezek a községek üresen, vagy a határ gazdátlanul maradjon. A kettőt össze kell kapcsolnunk, a volksbundista svábok amikor elhagyják a falvakat, azonnal a helyükre kell telepíteni azokat az elemeket, akik erre a célra az Országos Földbirtokrendező Tanács által kiválasztatnak. Ez a kérdés valóban olyan, amely olyan kihatásokkal lehet, ha nem csinálják meg okosan, amelyeket sokáig nyöghetünk. De ha elnézőek leszünk a svábsággal szemben és megbocsátóak, ha nem úgy intézzük el ezt a kérdést, hogy egyszer s mindenkorra oldódjék meg a magyarság és a svábság rendezetlen viszonya, akkor félek, hogy azok, akikkel elnézőek voltunk, de megérdemelték volna a kemény ítéletet, büntetést, megint megzavarhatják azt a viszonyt, amelyet nekünk itt minden körülmények között rendeznünk kell, hogy végre egyszer saját országunkban békésen élhessünk.

gróf Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszter:

Nagyon röviden szeretnék csak a kérdéshez hozzászólni. Teljesen egyetértetek a két előttem felszólalónak azzal az álláspontjával, hogy ez nem egy sváb

22. Megdöbbenő a résztvevőknek a bukovinai székelyekről és az Erdélyből menekült székelységről a sommás, ellentmondásos, elítélő véleménye. Kollektív módon ítélik meg a népcsoportot, sokszor a magyar állam részéről felmerült hibákért — ezeknek az embereknek mást ígértek, mint amit valójában biztosítottak -, is őket téve felelőssé.

kérdés, hanem volksbundista vagy fasiszta kérdés. Én egy alkalommal éppen Kerék Mihálynak említettem, hogy a sajtóban nem sváb néven kell kezdeményezni és nem jó ezt kihangsúlyozni, mert megint kisebbségi problémákra, amit rosszul használtak fel, ad alkalmat. Annak a körvonalazását, hogy ki a volksbundista, inkább a gyakorlat fogja megmutatni, ezt mi itt eldönteni nem tudjuk, azt hiszem bízzuk a belügyminiszter úrra, hogy ebben a tárgyban dolgozzon ki tervezetet, hogy kik tartoznak alá, kik nem. Éppen a lengyeli uradalomnak (Nemzeti Múzeum) felosztásakor olyan cédulát kaptam, hogy csak exponált volksbundista nem juthat földhöz. De ez van éppen a hivatalos írásban, hogy csak exponált volksbundista. Így tehát körvonalazásról kellene gondoskodni és azt hiszem, hogy az előttem felszólalónak igen helyes az az álláspontja, hogy rendeleti úton is szabályozni kellene, hogy Volksbundba belépett tagok magyar állampolgárok, vagy sem. Ez nemzetközi jogi kérdésekbe is belevág, az úgynevezett „Auslandsdeutsche” fogalmába, s talán nemzetközi jogászok illetékesek javasolni a belügyminiszter úrnak, hogy ezeket hogyan lehet körvonalazni és hogyan lehet a kérdést megtárgyalni, de azt hiszem, hogy ezeknek a megoldása nem belügyi, ezen a ponton nálunk lezárul, hogy megadjuk, hogy melyik a volksbundista, a többi külügyi kérdés, mégpedig lehet nemzetközi egyezmény alapján, vagy valamilyen általános elvek alapján fogják meghatározni, hogy mi lesz ezekkel. A másik elem, amely nem volksbundista. Ehhez szabadjon hozzáfűznöm csupán azt, hogy én a belügyminiszter úrnak rövidesen át fogok adni olyan feldolgozást, amelyet gróf Teleki Pál 1938–1940-ben dolgozott ki a Volksbundba belépettekről kapott adatok alapján. A 3 személy, aki ehhez a jelentést csinálta, egymásról nem tudott, de jelentést tett arról, hogy melyek az elsősorban veszélyes községek volksbundista szempontból, melyek veszélyesek kevésbé és melyek a nem veszélyesek. Itt bizonyos jellegek merülnek fel tehát egész községekre. Ezeket az adatokat összevonatta és ebből középarányost vont le. Ezt rövid időn belül átadom a belügyminiszter úrnak, talán azért, mert támpont. Talán éppen a községek kitelepítése szempontjából lehet támpont. A jobb elem tehát az, melyik részben magyarságát vallotta, sváb eredetű, sőt még németül beszél, aztán olyan, aki nem vett részt. Célszerűnek tartanám a széttelepítést, mert elég egészségesnek tartom a magyar fajt ahhoz, hogy ezt a már nem nagyszámú németiséget felszívja magába. Ami a volksbundistákat illeti, addig, amíg nemzetközi állásfoglalás történik, valahol munkatáborokba kell helyezni és felhasználni. Azokat azonban, akik jobb elemek, olyan területre vinném, ahol nehezebben megművelhető földből ki lehet hozni valamit, szikekre és futóhomok területére. Itt lehetne a munkájukat és gazdasági kultúrájukat bizonyos fokig kihasználni magyar szempontból, tehát agrárfejlesztés szempontjából.

Ami a csángó és székely kérdést illeti, talán túl sok propaganda volt benne. A csángó természetes, hogy mediterrán klímában nem találja meg soha a helyét, még akkor is, ha a talajviszonyok ugyanolyanok. Ő a kontinentális déli klímához szokott és ha már telepíteni kívánjuk, kétségtelenül az ország északi-keleti vidékei legalkalmasabbak erre. Nem tudom ma megítélni, de célszerűnek tartanám, ha Romániával olyan megegyezés történhetne, hogy ők visszameheszenek, de ezt én magam nem tudom lemérni. A székely kérdésnél pedig rámutatok arra, hogy Csík megyéből nagy számmal hajtottak ki éppen harisnyásokat, tehát a 2–3 holdasokat. A szovjet hadsereg népszámlálása Csík megyében

első alkalommal 82.000-t adott 137.000 helyett. A többi valahol eltűnt. Részben természetesen Erdélyben maradt, részben átjött Magyarországra. Ezeknek egy-részét célszerű volna visszaküldeni, de az eddig befutott jelentések azt mutatják, hogy a románok nem utasítják ki, de székelyeket földhöz nem juttatják a szétosztásnál, sőt megkezdték Délerdélyben azzal, hogy aki augusztus 23-án ellenséges államban tartózkodott, annak a vagyonát elveszik.²³ Az észak-erdélyi helyzet az, hogy mire visszamegy, már a földje fel van osztva. Nagyon kevesen jutnak hozzá, de nem akarom azt mondani, hogy nem fog hozzájutni, ha fellép és valószínűleg a tömegek eztán elhelyezkednek. A székely soha nem fog itt megélni, mindig furcsa elem lesz, reakciónak lehet minősíteni, de talán csak azért, mert az észjárása más és különncnek tartja magát. Erdővidék mellett még inkább megfér, ahol fához jut. Olyan székelyt nem láttam még, aki a saját közbirtokossági erdőből nem viszi el a fát, éjjel lehetőleg. Neki a fa mestersége és őket itt megtelepíteni nem lehet. Olyan helyen, ahol gyümölcskertészettel van dolgunk, ott egyes székely vidék, mint pld. Háromszék, vagy Maros-Torda délnyugati része, elhelyezkedhetne, de semmi esetre sem telepíteném csoportosan egybe. Esetleg szétszórva peremvidéken, mint Bükk, vagy Mátra alján, akik nem kívánnak visszamenni, de igyekezzünk őket áttolni.

Végeredményben ebből a külpolitikai vonatkozásra rátérve, igenis szükség-es a németységnek egy széttelepítése és felhasználása, azt hiszem, fel is tudjuk őket szívni egészséges úton és az volna a javaslatom, hogy itt egy bizonyos tudományos alapot is adjunk, tehát mérjük le azt, hogy hol lehet velük hasznosabb munkát végeztetni. Nem hiszem, hogy káros, de mindenesetre úgy kell, hogy százalékos arányban ez a németség egy abszolút és relatív értelemben is községenként nagy kisebbségben maradjon, hogy a felszívódás évtizedek alatt megtörténhessék. Az ugyan helyes, hogy kimenjenek, vagy önként hagyják el az országot, de meg vagyok győződve, hogy nem fogják megtenni. Nem fognak önként jelentkezni. Mert kétségtelenül jobb viszonyok lesznek itt még mindig, mint Németországban.

Tildy Zoltán:

Ennek az egész kérdésnek a feltételei elég világosak előttünk és körülbelül a lehetőség is, amit tenni lehet. Én nagyon szeretném azért a végén is felhívni a figyelmet arra, hogy számolni kell azzal a nagyon komoly országos közhangulattal, amelyik sajnos ezt a kérdést, mint sváb kérdést ismeri és tartja számon. Nem akarom azt mondani, hogy mi is így kezeljük, de így tartja számon komoly országos közhangulat és közvélemény. És ez a közhangulat nem most keletkezett, ez már egy folyamatnak a vége és csak ebben a szörnyű katasztrófában fakadt ki. Mert a magyar társadalomnak ellenérzése nőtt az utóbbi évtizedben és mindig erősebbé vált. Még azt is hangsúlyozom, hogy nemcsak a földművelő németsegről van szó Magyarországon, hanem egy disszimiláns rétegről, ame-

23. 1944. augusztus 23-án a Vörös Hadsereg áttörte a német-román állásokat Jasinál. Románia fegyverszünetet kért. Az 1944. szeptember 12-én aláírt szovjet-román fegyverszüneti egyezmény kimondta, hogy a bécsi döntés érvénytelen, Románia megkapja Erdélyt, vagy annak nagyobb részét.

lyik elhelyezkedett a középosztályban, amelyik éppen úgy tagja volt a Volksbundnak, mint a Dunántúlon. Jórészüik megfogható, mert a Volksbund-listák megkerülnek városokban is. Debrecenben megvan és tudok budai listáról is. A közhangulatot elmérgesítette különösen Budapesten az elmúlt év. A Sztójay és Szálasi kormány alatt látnunk kellett, hogy a terrort legfőképpen ezek a sváb legények csinálták Budapesten. Ezek gyötörték legtöbbit. Magam tudom, hogy a feleségemet, aki fiamnak a börtönbe vitte az élelmet, sváb gyerekek rugdosták ki a börtön kapuján és tartották ott reggel 9-től estig és kiderült, amikor beszélni próbált velük, hogy mindegyik tudott magyarul, úgyhogy jól tudom, hogy ha most elcsendesedésben van is, roppant éles és kemény hangulat volt Budapesten a Sztójay és Szálasi kormány alatt, de az ostrom alatt különösen. Természetesen azt mondom, nem szabad mint sváb kérdést tárgyalnunk, nemcsak azért, mert célszerűtlen, de nem is igazságos és semmiképp sem helyezkedhetünk a fasiszmus világnézeti alapjaira, nem csinálhatunk faji kérdést, amit mindig mélyen elítéltünk.

Azt is hangsúlyozom, hogy ezért ebben az egész problémában nekünk gyorsan is kell cselekednünk. Van egy része, amit bizonyos idő eltelte után nem fogunk tudni megoldani, ha most nem sikerül, fél évtized után már megoldhatatlan. Nagy egyetértéssel hallgattam a belügyminiszter úr elsorolását, aki egész világosan elhatárolta a probléma hármasszétosztását és meg is mondta, melyek a lehetőségeink. Az amit ő harmadik pontként sorolt fel és Veres Péter alátámasztott, hogy a földreform útján a probléma tekintélyes részét, a vagyonekat megfogjuk. De Rákosit is figyelembe ajánlom, az Ellenőrző Bizottság orosz vezetőségével meg kell tárgyalnunk, hogy melyek azok a lehetőségek, melyeket kimeríthetünk a jelen helyzetben. Nehéz a helyzet azért, mert lényegében nincs mellettünk szomszéd ország, ahová áttehetnénk ezeket a volksbundistákat és fasisztákat, mint ahogy átrakják nekünk a magyarokat, akik ellen sokszor semmi kifogás nincs. Mert egyrészt Ausztria is megszállott ország volt és ott most egy demokratikus Ausztria készül és a jövő szempontjából sem célszerű, ha ezek a Magyarországról kitelepítendő volksbundisták Ausztria területére kerülnek és ott alakítanak a magyarsággal élesen szembenálló magot és szertehintenek gyűlöletüket a jövőbeli Ausztriában. Úgyhogy annak a gondolatnak vagyok a híve, amit Rákosi mondott, hogy az Ellenőrző Bizottság orosz vezetőségével meg kell beszélnünk ezt a kérdést. Azt gondolom, hogy Ausztrián túl lévő területet kell választanunk, ha ez lehetséges, mert ezek a magyarországi német telepések Ausztrián túlról eredtek ide.

A belügyminiszter úrnak figyelmébe ajánlom, hogy mikor a volksbundistákat elbírálja, hallgassa meg a két Perczel testvért (Perczel Bernát és Dezső), akik a legnehezebb esztendő során élén állottak egy mozgalomnak Tolnában, Baranyában, általában a Dunántúlon és ott sok derék, becsületes sváb ember a legnagyobb üldöztetések között helytállott.²⁴ (Svábok egymás házaít gyűjtötték fel, mert az illető több mint kétszer hordta a magyar jelvényt.) Nem szeretném, ha a magyarság bárkivel szemben igazságtalan lenne, aki vállalta a

24. A „Hűséggel a hazához” elnevezésű, hűségmozgalom néven ismertté vált mozgalom vezetői.

magyar sorsot sváb létére és az üldöztetést, a fasiszmus őrvongása között kiállt érte.

Első szavammal a forró közhangulatra utaltam, amely a magyarságban él és csak a kihangsúlyozandó kivételeket említettem.

Nem szabad elfeledkezni arról a megítélésben, hogy tudomásunk szerint nagyon sok majdnem teljességében volksbundista család hagyott egy fedő embert, aki mindenestre őrizi a vagyont, tudok arról, hogy egy családban az 5 fiú közül 4 bevonult az SS-hez, az ötödik fiút távoltartották, hogy ez legyen majd az, aki meg fogja őrizni a vagyont, kedvezőtlen fordulat esetén. Én ilyen esetben magát a családot volksbundistának minősíteném. A helyzet az, hogy számos helyen még most is folyik a sváb prepotencia²⁵ és mindenféle mesterkedéssel meg akarják őrizni birtokuk érintettségét, ki akarják zárni a lehetőségét, hogy oda magyar ember betegye a lábát. Budapest körül is így van (Soroksár, Budaörs). Sőt ha van egy sváb család, amelyik magát menthetőnek tartja, beköltözik a volksbundista szép házába, magáénak jelenti ki és a maga kisebb házát hajlandó átadni. Annak, hogy a megmaradó svábokat egy helyre telepítsük települési gettóba, nem volnék barátja. Ez nem lenne jó, sokkal jobb lenne, ha szétszóródnának az országban. Megismétlem, hogy a kérdésben nem hagyható figyelmen kívül a közhangulat, meg kell nézni minden lehetőséget, ami előttünk van, igyekezni mindenestre a probléma egyrészének már most a megoldására. A külügyminiszter úr feladata, hogy a legrövidebb időn belül lenyomozza, melyek a lehetőségek. Nem szabad figyelmen kívül hagyni a nem földművelő volksbundista rétegeket és ezekre is intézkednünk kell, és nagyon szervezeten és komolyan kell az akciót végrehajtani, mert a végrehajtás komolyságától sok minden függ.

Zentai:

Kovács Imre gyakorlati javaslataival szemben vannak észrevételeim. Először és elsősorban megnyugtatót a belügyminiszter úr előterjesztése és részletezett előadása azért, mert úgy látszik, hogy a belügyminiszter úr egész komoly munkája nyomán az a sajtóhangulat, amely ebben a kérdésben már túlnőtt a célon, mert túlzásba vitte a kérdést a hangulat terén, enyhülni fog. Viszont a gyakorlati megoldást illetően azt, amit a belügyminiszter úr javasol, azzal a kiegészítéssel, ahogyan Kovács Imre gondolja, nem tartom gyakorlatilag keresztülvihetőnek, illetve hibás volna és nekem aggályaim vannak ezzel a kérdéssel kapcsolatban. Ugyanis azok a volksbundisták és azok a német fasiszták, akikről megállapítjuk, illetve meg kell állapítani, hogy kik azok. Ennek gyakorlati megvalósítására a legjobb és legmegnyugtatóbb forma az volna, ha tényleg valamilyen központi szerv révén történne, egészen sürgősen egy igazoltatási eljárás. Megnyugtató formában állapítanánk meg, hogy kik a volksbundisták, kik a német és sváb fasiszták ebben az országban. Ennek gyakorlati keresztülvitelét egészen sürgősen kellene elkezdeni. Ha abban a pártok képviselői a miniszter urakkal megegyeznek, hogy kollektív felelősség

25. Prepotencia: szemtelenség, bántó magabiztosság.

nincs, csak egyéni felelősség, ez viszont igen megnyugtató, de ennek igen gyorsan kellene történni, mert itt Tildynek igaza van, hogy bizonyos mértékig a közhangulat is sürgeti a kérdés gyors keresztülvitelét.

Az önkéntes eltávozásnál osztom Teleki véleményét, hogy arra senki nem fog jelentkezni. Azonban volt Kovács Imrének egy javaslata az itthon maradtaknak egy helyre való telepítésének kérdésében. Ezzel szemben vannak nekem aggályaim, mert emlékszem 1937 vagy 1938-ban, amikor a kultusz-kormány a német anyanyelvnek mint tanítási nyelvnek az alkalmazására nézve kért az iskoláktól illetve a német lakosságtól választ, ennél a kérdésnél az eredmény igen érdekes volt. Az eredmény az volt, hogy a magyarországi svábság két részre bomlott. Egyik a földművelő, a Jalu népe, amely kérem olyan választ adott, hogy a német anyanyelvet mint tanítási nyelvet választja az iskolában, — tudni kell azt, hogy ez nemcsak Budapest környékére vonatkozik. Viszont az ipari munkásságnak mondhatnám 95%-a kivétel nélkül magyar tanítási nyelvnek a bevezetését kívánta az iskolákban, ami érthető is, mert a maga jövőjének biztosítása szempontjából, aki iparban dolgozik, ipari elfoglaltság révén az érvényesülési lehetőség céljából gyermekei részére ezt kívánta. Az ipari munkások tömegében egész nagy számban nem hódoltak be a Volksbundnak és nem hódoltak be a hitleri eszméknek (a kérdést elég közelről ismerem). Kovács Imréék is rájöttek a kérdés tarthatatlanságára, látván most az utóbbi időkben, hogy különböztetni kell, mert rámutattak arra, hogy 3/4 millió német van az országban kollektív felelősség szempontjából és mikor az első hang jelentkezett, hogy disztingválni kell, mert becsületes sváb is volt, akkor jöttek a helyesbítések. És azt mondták, hogy kb. 1/2 millió, akitől meg kell szabadulni, 1/4 millió, akik itt maradnak. Úgy értik, akik mentesek a Volksbund eszméktől, SS katonák nem voltak, stb. Ezeket nem kell egy helyre telepíteni, s éppen azért, mert ezeknek az embereknek legnagyobb része kívánta a magyar nyelvnek mint tanítási nyelvnek bevezetését. Abban igaza van a kultuszminiszter úrnak, sőt én nem is mondok annyit, hogy 10–20 év, hanem sokkal hamarabb idő alatt fel fognak szívódni ezek. Tekintélyes részük ezeknek azért minősül németnek, mert német községben lakott. Nekem ez volna a sváb kérdéssel kapcsolatban az észrevételem.

Másik kérdés a magyarság ügye. Nem tudom, hogy a magyar kormánynek ezidő szerint milyen lehetősége és módja van arra, hogy rövid úton jusson érintkezésbe hivatalosan azokkal az államokkal, amelyekkel kapcsolatban a magyarság kérdését napirendre kellene venni, de ha ez hosszabb időt venne igénybe, — tudom, hogy itt most a pártok vezető képviselői előtt nem is volna szükséges felvetnem — a pártoknak kellene a maguk összeköttetései révén a legsürgősebben megteremtteni a kapcsolatot a szomszéd államok pártaival és ott tárgyalások révén a magyar kérdésben enyhítéseket elérni.

Kovács Imre:

Az előttem szólóhoz: Valóban mi ütöttünk meg cikkeinkben nagyon keményen sváb kérdésben alaphangot. Magyar problémák alján mindig fűlt a sváb kérdés. Ehhez hozzá kellett nyúlni, úgy, hogy az hangulatilag is kielégítse a magyar társadalmat. Tudjuk, hogy erre szüksége van a politikának is. A legszigorúbb igazoltatások folynak minden területen. Kollektív felelősség alá vonják a csendőrséget. MOVE, MŰNE tagságoknál²⁶ nagyon szigorú az igazoló bizottság eljárása. Miért akarunk elnézőek lenni a svábokkal szemben és csak két kategóriát, volksbundista tehát fasiszta és nem volksbundista, tehát nem fasiszta svábokat megállapítani. Aki nem volt volksbundista, az nem biztos, hogy antifasiszta. Tehát azt hiszem, hogy a svábságnál nagyon szigorú igazoltatást kellene véghezvinni. Ez ne csak arra terjedjen ki, hogy az illető SS-ista, volksbundista volt-e, hanem próbáljuk úgy kezelni a kérdést, hogy ugyanolyan szigorúan igazoltassuk, mint a magyarokat (?), és akkor talán több kategória állapítható meg és amikor önkéntes jellegű kitelepítést ajánlottam a volksbundista és az itthon maradottak között álló svábság részére, azért tettem, hogy végül olyan megoldást találjunk, amely nem húja ki a nemzetközi közvéleményt a magyarság ellen. Tehát ez némi „biztatásra” is történhetik, talán a belügyminiszter úr meg fogja találni a módját. A svábság összetelepítésével kapcsolatban a megjegyzésem, hogy voltak olyan sváb községek, amelyek kérték a magyar nyelvet, — ez asszimiláció kérdése. Ha törekszünk, hogy a svábok be legyenek olvasztva, ilyen törekvésekkel számolhatunk a határon túllévő magyarokkal szemben is, azért szeretném, ha lenne olyan összetelepített sváb község, ahol német iskola van és mi büszkén hivatkozhatnánk, hogy saját nyelvükön tanulhatnak és erre felhívhatnánk a határon túl is magyarokkal foglalkozó államok figyelmét.

Gyöngyösi János külügyminiszter:

Rákosi Mátyás képviselő úr fejtegetéseivel teljes mértékben egyetértek. Én sem akartam összekapcsolni ezt a kérdést a csehszlovákiai magyar kérdéssel, hanem éppen, mert a sajtóban, mint sváb kérdést vetették fel, természetesen figyelemmel kell lenni a kérdés illetően való exponálásának következményeire csehszlovák viszonylatban. Igen veszedelmes volna az a meghatározás, tehát a passzív értelmezése valakinek a németiséghez való hűségének, hogy ennél fogva nem volt antifasiszta. Tudniillik a csehszlovák pártoknak meghatározásában azt is sérelmezzük, hogy kiutasítandók azok a magyarok, akik nem voltak az irredentizmus ellen. Rendkívül nehéz kérdés a tömegekre nézve, hogy fegyvert fogjon az ellen, hogy ide ne jöjjenek be a magyarok! Nagyon kényes kérdés, mert ha az az álláspont, hogy azok a passzív tömegek, akik annak idején elfogadták és beilleszkedtek a cseh impériumba, most amikor elfogadták az átmeneti magyar impériumot, miért legyenek büntethetők kollektívan.

26. MOVE: Magyar Országos Véderő Egyesület.

Másodszer! Kovács Imre a német állampolgárokkal kapcsolatban a debreceni kormánynak szemére hányta, hogy ezt a kérdést nem rendezte. Ez szándékos volt, mert már a moszkvai fegyverszüneti szerződés 6. pontja szerint a német állampolgárok vagyonát mi kötelesek vagyunk megőrizni, a szövetséges hatalmak javára. Ennek fontos kihatása van, Balogh államtitkár úr²⁷ igazolhatja, hogy a kérdést felvettem a tárgyalásoknál, hogy ne minősíttessenek német állampolgároknak ilyen vagyoni jogi szempontból azokat, akik itt szereztek a vagyonukat, itt éltek és azután a hitlerizmus alatt felvették a német állampolgárságot. Ez nemzetközileg furcsa helyzet volt, mert a Volksbund kötelékébe beléptek kettős állampolgárságot élveztek Sztójay intézkedése után.

Harmadszor! Van egy akut rész, amelyet nyilvánvalóan el kell intézni és ez a volksbundista fasiszta németeknek az elintézése, amelyre van nemzetközi egyezményünk és kötelezettségünk, mert ez a fegyverszüneti egyezmény, tehát szemrehányás nem érhet, mert a három szövetséges hatalom szignálta és ezt a kérdést az oroszokkal sürgősen letárgyaljuk, hogy hova volnának telepíthetők, lehetőleg az osztrák határtól messze, hogy a szomszédság megszűnjék. És végül adódhatik későbbi rész, — úgy gondolom, hogy a béke előkészítés, vagy tárgyalások során felvetődhetik a német probléma egyetemes rendezése és azt időnk lesz akkor elintézni. Az akut részt most munkába vesszük, erre nemzetközi szempontok is utalnak, a Szovjetunióval való jó barátságunk iránti igyekezet, hogy ezt a kérdést végre sürgősen elintézzük.

Ha itt kialakul megegyezés ezen az értekezleten, akkor legalkalmasabb volna, ha akár a belügyminiszter úr, akár én, vagy mindketten a sajtóban, vagy sajtónyilatkozat formájában megfelelően leszögeznénk azt, hogy kifelé is meg tudják ítélni a szövetséges hatalmak, akik figyelemmel kísérik a kérdést, hogy mi a kormány hivatalos álláspontja, ne pedig a sajtócikkek alapján ítéljék meg a kérdést.

Erdei Ferenc belügyminiszter:

A hozzászólások után itt van az ideje, hogy foglaljuk össze azokat, amelyekben egyetértünk és próbáljuk röviden eldönteni azokat a pontokat, amelyekben a nézetek eltérnek.

A kiindulásban, úgy ítélem mindnyájan egyetértünk, hogy itt nem a magyarországi svábság elintézéséről van szó, hanem a magyarországi hitleristáknak a felelősségre vonásáról, tehát minden esetben ebben a fogalmazásban beszélünk a kérdéstről és a megoldás módjaihoz is ez úton kezdhetünk és ezáltal mentesül a kérdés azoktól a konzekvenciáktól, amelyeket különben maga után vonna. De belső megítélésünk szerint is ez a helyes eljárás.

Ebből folyólag a teendőkre nézve a következőkben vagyok bátor összefoglalni és így vetni fel a kérdést.

Elsősorban az SS-tagoknak és ezen a réven a német állampolgárságot szerzett hazai sváboknak az ügye látszik egyértelműen eldönthetőnek olyként, hogy ezeknek a magyar állampolgárságát joggal kétségbe vonhatjuk és ennek

27. Balogh István, a Független Kisgazdapárt főtíkára.

1947. július 20-án megalakította a Független Magyar Demokratikus Pártot.

az alapján büntető módon bánhatunk velük, tehát állampolgárságukat elvesztvén internáljuk addig, amíg sorsuk kitelepítés révén később megoldható. Kérem a véleményt, hogy ebben egyetértünk-e és az állampolgárság tekintetében a külügyminiszter úr hozzászólása után mi a végleges álláspont most szükséges-e a megvonása az állampolgárságnak, vagy nem.

(Közbeszólás: úgy tekintjük, mint aki önként lemondott.)

A Volksbund-tagokkal már nehezebb a kérdés. Megegyezünk általában, hogy a Volksbund-tagok azok, akik másodsorban hitlerista fasiszta németeknek számítanak és ennek pontos megállapítására nézve többféle megjegyzés merült fel, amely elengedő, hogy ennek alapján konkludálhassuk a kérdést. Elvi az, hogy a Volksbund-tagságot az állampolgársággal kapcsolatba hozzuk-e, vagy nem, vagy pedig függetlenül az állampolgárságtól, mint a magyar nemzet, magyar állam ellen vétők esetét tekintjük és a felelősségrevonást erre alapítjuk. Tehát az állampolgárságtól függetlenül kezelendő.

Ezzel kapcsolatban számításba véve a gyakorlati megjegyzéseket — kivéve, hogy oly módon állapítsuk meg, hogy elvonultassuk őket (Kovács Imre megjegyzése) — egyetértünk erre vonatkozóan. Tehát a Volksbund-tagok megállapítandók. Velük kapcsolatban a földreform összes konzekvenciái sürgősen és határozottan végrehajthatók. További sorsukra vonatkozóan azonban még nem alakult ki egyértelműen az álláspont. Elhangzott, hogy ezek gyűjtőtáborba sorozandók, ahol valamilyen munkával foglalkoztassanak addig, amíg a kitelepítésük az Ellenőrző Bizottsággal való megállapodás alapján lebonyolítható lesz, — vagy pedig míg erre nincs lehetőségünk és módunk, ezekhez ne nyúljunk, hanem hagyjuk úgy ahogyan vannak. Kérem eldönteni. — A felszólalások többsége gyűjtőtábor és kitelepítésre előkészítésüket szükségesnek tartja.

(Gyöngyösi: Felhatalmazást a belügyminiszter úrnak, hogy az én tájékoztatóm után döntsön a kérdésben.)

A külügyminisztérium a kitelepítésük érdekében az Ellenőrző Bizottsággal sürgősen tárgyaljon.

Az önkéntes kitelepítés kérdését mindnyájan helyeseljük, azaz lehetővé tételét, csak abban térünk el, hogy ettől várunk-e gyakorlati eredményt. Mindenesetre aki el akarja hagyni Magyarországot, menjen el.

(Gyöngyösi: Úgy értem, akik a mostani kitelepítés során, dacára, hogy nem bizonyul rájuk, hogy volksbundisták, önként vállalják, hogy a kitelepítendő volksbundista tagokkal elmennek.)

Politikailag így felelősségre nem vonandó németekkel kapcsolatban két álláspont merült fel. Egyik, hogy minél inkább zárt telepbe, másik pedig, hogy minél inkább szét telepítsük őket.

Általános vélemény: széttelepítés és semmiképp sem gettószerű elzárás.

A sajtóval kapcsolatban: a sajtó kapjon a mostani konszenzus anyagából és elejét kell venni annak, hogy olyan hangok kapjanak lábra, amelyek súlyos konzekvenciákkal járhatnak. Erre nézve a külügyminiszter úr javaslata megvan.

A következő a svábság helyére telepítendő székely és csángó ügy. Ezekben nyilvánvaló a megegyezés, mintahogy ez előtt is megtörtént, ha lehet haza kell juttatni őket. A székelyek külön szervezetét, amelyet erősen kifejlesztettek, magam részéről nem hagytam jóvá, használható részét a Népgondozó Hivatalhoz teszem át, egyébként is önálló működésüket eltanácsoltam és készek is

felszámolni és a Népgondozó Hivatal keretébe adni azokat a részeit, amelyek hasznos munkát végeztek.

(Gyöngyösi: Tisztázandó a gyakorlati keresztülvitelnél, hogy a megállapított Volksbund-tagság, felelős fasiszta németiség milyen mértékben vonatkozik a le- és felmenő családtagjaikra.)

Leszögezem megállapodásunk jellegét, amelyik a pártok konsenzusa és nem a kormány hivatalos véleménye, tehát ebben a vonatkozásban egy lépést kell még tennünk, tehát kérem az értekezlet felhatalmazását, hogy a külügyminiszter úrral együtt minisztertanácson ismertessük a tárgyalás eredményét és ott úgy hivatkozzunk az itt elhangzottakra, mint mindnyájunk közös megegyezésére, melyet a kormány magáévá tesz.²⁸

Harmincöt oldalas géppel írt jegyzőkönyv. MTAk. Kézirattár. Ms. 5110/40.

28. Miután az értekezlet pártközi jellegű volt, fontos a résztvevők pártállása is. Erdei Ferenc, Kovács Ime, Veres Péter a Nemzeti Parasztpárt; Rákosi Mátyás a Magyar Kommunista Párt; Szakasits Árpád a Szociáldemokrata Párt; Tildy Zoltán és Gyöngyösi János a Független Kisgazdapárt tagjai voltak. Gr. Teleki Géza pártönkívüli volt. Zentai személyéről közelebbit nem tudtunk megállapítani.

3.

BIBÓ ISTVÁN JAVASLATAI A 3820/1945. M. E. sz. RENDELETNÉL FIGYELEMBE VEENDŐ IRÁNYELVEKRŐL

1945. május

Olyan községekben, ahol /:irandó jelből:/ a község lakosságának politikai minősítésére nemzethűségi bizottságokat kell felállítani. Ilyen bizottságokat járásenként vagy egy járás területére kiterjedő hatállyal kell felállítani, úgy azonban, hogy szükség esetén egy járásra vonatkozóan több bizottság is tudjon működni. A bizottság 3 tagból áll, egy elnök vezetése alatt két tagból áll.

A bizottság elnökét a belügyminiszter jelöli ki, a helyi viszonyokkal ismerős, lehetőleg bírói vagy legalábbis jogi képezettségű politikailag megbízható egyének közül. A bizottság egyik tagját a főispán jelöli ki, a helybéli lakosság magyar és demokratikus érzelmű lakosságának köréből, a másik tagot pedig a helyi németbarát vagy németellenes szervezkedés ellensúlyozására alakult valamilyen helyi vagy országos szervezet küldi ki. Az erre hivatott szervezetet járásenként a belügyminiszter jelöli ki. A bizottságok megalakítása a főispán feladata. Az ilyen módon megalakult járási bizottság vagy járási bizottságok a Népgondozó Hivatal telepítési osztálya kívánságainak megfelelően járják sorra az egyes községeket s azoknak lakosságát nemzethűségi szempontból és demokratikus szempontból megvizsgálják. Nem tartozik e bizottságok hatáskörébe az olyan személy, aki foglalkozásánál fogva az igazolási eljárás alá esik.

E községek lakosságára vonatkozóan a bizottság a következő megállapításokat teheti:

1.) Megállapítja valakiről, hogy a volksbundban vagy más fasiszta jellegű szervezetben vezetőszeretpet vitt, vagy hogy a fegyveres SS-ben önként vagy különösebb kényszerítés nélkül szolgálatot teljesített. Ezeknek ügyét átteszi a rendőrséghez internálási javaslatra. Házastársait és kiskorú gyermekeit is internálni kell, a bizottság kivételes esetben kimondhatja, hogy az internálás a családtagokra nem terjed ki. A bizottság ugyanakkor e személyekre vonatkozóan felterjesztést intéz a belügyminiszterhez e személyeknek a magyar állampolgárságuktól való megfosztása tekintetében. Ez az egész eljárás a szóbanlevő személyek ellen folyamatba tett vagy folyamatba tehető népbírói eljárást nem érinti.

2.) A bizottság a rendelkezésére álló adatokból kétséget kizáróan megállapítja, hogy az illető volksbundnak, vagy más fasiszta és nemzetellenes szervezetnek volt a tagja. Ezeket azon felül, hogy beállanak rájuk nézve a földreform rendeletben megszabott elkobzási következmények, munkaszolgálati kötelezettség terheli. A munkaszolgálati kötelezettséget ezek lakóhelyükön, vagy a környékén teljesítik, hatóságilag megállapítandó helybéli munkabérek ellenében, a helybéli mezőgazdasági és egyéb munkásszükséglet kielégítésére, vagy egyenként munkaadóknál vagy csoportosan munkaadóknál, vagy csoportosan

hatósági munkáltatás keretében. Minthogy ezek a földreform végrehajtásáról szóló x rendelet /: vagy a földbirtok reform rendelet :/ szerint belsősegeiket is elvesztik, melyet csak méltányos esetekben tarthatnak meg, tehát ezeket a személyeket a Népgondozó Hivatal összeköltözteti akár azokba a házakba, amelyeket hasonló személyek részére méltányosságból meghagytak, akár velük rokon vagy egyéb kapcsolatban álló személyek házába. Ezek a személyek az előírt normális fejadagon felül /: x havi :/ élelmiszerkészletüket kötelesek megállapítandó megváltási áron telepések részére rendelkezésre bocsátani.

Az első csoportbeliekre még ki kell mondani azt, hogy ezek gondozásáról és ellátásáról a belügyminiszter által kijelölendő valamely olyan helyi szervezet tartozik gondoskodni, amely a helyi németbarát és fasiszta propaganda ellen-súlyozására alakult.

A második csoporttal egy tekintet alá esnek azok is, akik magyar hangzá-sú nevüket németre változtatták, vagy magyarosított nevüket ismét németre változtatták.

3.) A bizottság megállapíthatja, hogy bizonyos személyek, akik kétséget kizáróan volksbundista vagy egyéb nemzet és demokratikus ellenes szervezet-nek tagjai nem voltak, családi körülményeik és közéleti viselkedésük alapján joggal következtethető, hogy ilyen szervezetekkel közeli kapcsolatban állottak és azok céljaival azonosították magukat, tehát nemzeti szempontból nem tekint-hetők megbízhatóknak. Az ily személyek kötelesek ingatlan vagyonukkal az országos telepítési akció rendelkezésére állni, ami annyit jelent, hogy a telepíté-si szervek jogosultak őket az országnak más, erősebb mezőgazdasági megmű-velést kívánó részeire áttelepíteni abban a formában, hogy az ilyen személyek kötelesek földbirtokaik, velük együtt egyéb ingatlanaik kényszerű elcserélését tűrni.

4.) Itt következik tulajdonképpen az ötödik kategória. A bizottság megállá-píthatja egyes német nemzetiségű személyekről, hogy azok nemzetiségüknek és demokratikus szellemüknek bizonyosságát nyújtották a fasiszta /: volks-bundista, nyílás, stb. :/ terror idején.

5.) Itt jön tulajdonképpen a negyedik, vagyis a szűkebb átlagot magába foglaló kategória. Mindazok, akikre nézve a bizottság sem megbízhatatlanságot nem állapított meg, amennyiben ilyenek önkéntesen jelentkeznek áttelepítésre, úgy ezeknek régi birtokukkal egyenlő értékű birtokra van igényük.

Megfelelő helyen kimondandó, hogy az 1. csoportbeliek ingatlanai bizonyos közvetlen szükséglet erejéig az internáló táborba elvihetők, a fennmaradó rész pedig zár alá kerül. A második és harmadik csoportbeliek ingatlanai, amennyi-ben nem tartoznak a gazdasági felszereléshez és nem esnek az élelmiszer-be-szolgáltatási kötelezettség alá, szabadon magukkal vihetik.

Megfelelő helyen ki kell mondani azt is, hogy a második csoportot munka-szolgálati kötelezettségének teljesítése érdekében szintén át lehet telepíteni az ország más részébe, ahol megfelelő feltételek mellett, nem tulajdonul, földet is kaphatnak művelésre. A harmadik csoportbeliek a kényszerű ingatlan cserével kapcsolatban a nekik esetleg járó különbözet egy bizonyos részét, ha a külön-bözet bizonyos értéket meghalad, kötelesek valamely központi alapba befizetni. A negyedik csoportbeliek önkéntes áttelepülés esetén régi ingatlanaik teljes ellenértékére tarthatnak igényt.

Bele kellene hozni még valamilyen olyan rendelkezést is, hogy amennyiben a bizottság bizonyos községekben még nem kezdte meg működését, joguk van az ottlakóknak még mielőtt a bizottság rájuk nézve határozott volna, önkéntes kitelepülésre jelentkezni. A telepítési hatóságok által meghatározott /: hátrányosabb :/ feltételek mellett. Ebben az esetben ő rájuk nézve a bizottsági eljárást új lakóhelyükön kell lefolytatni, ott azonban a harmadik kategória esik, tehát a bizottság csakis azokkal foglalkozik, akik kétségen kívül volksbundista tagok vagy volksbundista vezetők voltak. Ennek a rendelkezésnek az a célja, hogy azokat, akik joggal félnek attól, hogy a harmadik kategóriába fognak esni, arra indítsa, hogy az áttelepülők hátrányainak vállalásával a volksbund gyanúság ítéleti kimondását elkerülni igyekezzenek. Ez egyúttal a bizottságok munkáját is megkönnyítené, mert éppen azokat kapcsolná ki, akikkel kapcsolatban a legnehezebb bizonyítást kell lefolytatni. Célszerű volna tehát gyakorlatilag minél több községben olyan propagandát folytatni, amely a bizottság működésének megkezdése előtt az önkéntes kitelepülést elősegíti.

Lehetőleg egységes nomenklatura²⁹ volna kívánatos a hitlerista fogalmához, ahol alapszavul vagy a hitleristát vagy a fasisztát vagy valami mást kellene használni és példákat felsorolni (volksbundista, nyilas, stb.).

Valamilyen módon kifejezésre kellene juttatni, de nem feltétlenül a rendelet címében és nem is feltétlenül az elején, hogy itt lényegileg a német nemzetiségű egyénekről van szó, úgy azonban, hogy ennek a fogalomnak a definíciójába ne menjünk bele. A rendelet maga címében azokról a községekről szóljon, ahol a bizonyos fajta, szavatosabban megnevezhető ember nagyobb mennyiségben található.

Háromoldalas, géppel írt feljegyzés. Bibó 1945. májusában, mint a belügyminisztérium törvényelőkészítő osztályának vezetője kapta feladatul a 3820/1945. M. E. sz. rendeletnek, a német nemzetiségű lakosság nemzethűségi felülvizsgálatáról intézkedő törvénynek a kidolgozását. Ehhez készítette ezt a feljegyzést, melynek címe: „Különleges rendelkezések olyan községekre vonatkozóan, ahol a lakosságnak számottevő része fasiszta /:hitlerista, németbarát, volksbundista, nyilas, stb.:/ szervezettségére adat van.” A szöveg fölé Bibó kézírással, ceruzával a következőt írta: „3820/1945. sz. rendelet első irányelvet.” Aláírva nincs. MTAK. Kézirattár, Ms. 5110/42.

29. Nomenklatura: előírás

**ERDEI FERENC BELÜGYMINISZTER ELŐTERJESZTÉSE
A MINISZTERTANÁCS 1945. AUGUSZTUS 13-I
ÜLÉSÉRE A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK
KITELEPÍTÉSÉNEK ELŐKÉSZÍTÉSÉRŐL**

1945. augusztus

Magyarország felszabadulása után súlyos és égető kérdésként jelentkezett a hazai németek kitelepítésének a szüksége. Ez a kérdés már év elején felmerült a sajtóban és kezdeményezések is történnek ebben az irányban. A kormány magáévá tette ezt a törekvést és a kérdés megoldása irányában határozott lépéseket tett. Többszöri pártközi megtárgyalás után a minisztérium rendeletet (1710/1945. M. E.) adott ki egyfelől egy olyan Hivatal (Népgondozó Hivatal) felállítására, amely ezt a feladatot ellássa, másfelől pedig meghatározta azokat az eljárásokat, amelyeket a hazai németiség tekintetében követni kíván. (3820/1945. M. E. sz. rendelet.)³⁰

A Népgondozó Hivatal az idézett rendeletek alapján meg is kezdte működését. Ez az eljárás elvileg nem azon alapult, hogy a német nemzetiségű magyar állampolgárokat különleges elbánás alá vonja, hanem az volt az alapja, hogy a fasiszta németeket politikailag felelősségre vonja és ennek következményeképpen kövessen velük szemben különleges eljárást. Ennek az elvnek megfelelően a rendelet 5 csoportját különböztette meg a hazai német nemzetiségű személyeknek.

Első csoportban, akik vezető szerepet töltöttek be a Volksbundban, illetve Hitlerjugendben, valamint azok, akik önként beléptek az SS kötelékbe.

Második csoportba sorozza a rendelet azokat, akik egyszerű Volksbund tagok voltak,

harmadik csoportba, akikről nem bizonyult be, hogy volksbundista tagok voltak, ellenben igazolást nyert az, hogy támogatták a német törekvéseket.

Negyedik csoportot képeznek az olyanok, akik sem hitlerista tevékenységet nem fejtettek ki, sem pedig a magyar néphez való hűségüket nem dokumentálták.

Végül az ötödik csoportot azok alkotják, akik tevőlegesen kimutatták a magyar nemzethez való hűségüket.

A rendelet az egyes csoportokhoz a következő jogkövetkezményeket írja elő:

Az egy csoportba sorolandók internáló táborba kerülnek,
a második csoportbeliek munkatáborokba,

30. Magyar Közlöny, 1945. 26. szám és a 65. szám.

a harmadik és negyedik csoportba tartozók széttelepítésre kerülnek az ország mostohább vidékeire,

még az ötödik csoportbeliek, mint kivételt képezők, érintetlenül maradnak.

Távolabbi szándéka ennek a rendeletnek az, hogy az első és második csoportba tartozók azok, akik a jellemzett eljárás során kitelepítésre készíttetnek elő.

Ebben a vonalban eddig a következők történtek.

1.) Még a Népgondozó Hivatal felállítása és az idézett rendelet kibocsátása előtt a földművelésügyi minisztérium és azzal kapcsolatos telepítés során nem egészen tisztázott megbízás alapján, egyes vidékeken megtörtént, hogy a német nemzetiségű lakosságot egyes falurészekből kitelepítették és oda magyar telepeseket helyeztek el. Ilyen módon létesült Lengyel községben egy hevenyészett internáló tábor kb. 15.000 német nemzetiségű lakos összegyűjtésével. Ezt a mobilizációt nyomban a Népgondozó Hivatal felállítása után megszüntettem és azokat, akik ezen eljárás során kifogásolható tevékenységet fejtettek ki, felelősségre vontam. Így többen letartóztatásba is kerültek. Ez a megfontolatlan kezdeményezés többé-kevésbé likvidálódott.

2.) Szintén a Népgondozó Hivatal felállítása előtt történt még, hogy az érdekelt főispánoknak adott felhatalmazás alapján részben külön megbízottak kiküldése révén, egyes német nemzetiségű falvak lakossága áttelepítettett más falvakba, vagy a község más részébe. Kapcsolatos volt ez az eljárás a földművelésügyi minisztérium végrehajtásával is azon a réven, hogy a Volksbundista tagok elkobzott birtokát kapják juttatásként az új telepések.

3.) A Népgondozó Hivatal felállítása óta ebben az irányban csak a Népgondozó Hivatal fejtett ki tevékenységet és minden más kezdeményezést megszüntettem. Részben a Népgondozó Hivatal munkájaként részben ennek biztosítása-ként eddig a következők történtek.

a.) A Népgondozó Hivatal szervezete kiépült, az összes német nemzetiségűek által lakott területekre mindenütt körzeti és kerületi kirendeltség létesült, amely megteremtette a szükséges eljárás feltételeit és számbavette a szóbakerülhető lakosságot, valamint annak javait.

b.) Megkezdték munkájukat azok az igazoló bizottságok, amelyek a 3820/1945. M. E. számú rendelet alapján hivatottak arra, hogy a német nemzetiségű lakosságot politikai magatartásuk szerint minősítsék. Az elfogadott terv szerint 65 ilyen igazoló bizottság működésére van szükség és ebből eddig 40 folytatja munkáját.

c.) Miután a kérdés illetén való feltevése mozgásba hozta az érdekelt lakosságot és mind a pártok, mind a közigazgatási tisztviselők, mind ügyvédek közbenjárásának óriási rohama indult meg, szükségessé vált, hogy a közigazgatási szerveket elszakítsuk minden helyi érdekeltségtől, illetve befolyástól. Ennek érdekében a minisztérium felhatalmazást adott a belügyminiszternek, hogy az érdekelt helyekre kormánybiztosokat állítson, akiknek az a feladata, hogy az érdekelt és befolyás alatt álló tisztviselőket felváltsák.

d.) Múlhatatlan rendészeti feltétele az eljárás biztosításának az, hogy a rendőrség keretében is megtörténjék ugyanolyan szelektálás, mint a közigazgatásban, éppen ezért ennek előkészítését is elvégezte a belügyminisztérium.

Sarkalatos feladata a rendőrségnek ezenkívül az is, hogy megszervezze azokat az internáló- és munkatáborokat, amelyekbe az igazoló eljárás során

minősített német nemzetiségű személyek kerülnek. Ez a munka folyamatban van.

e.) Miután az érintett vidékeken a német nemzetiségű lakosság több alkalommal agresszív fellépést tanúsított, szükségessé vált mozgó karhatalmi alakulatok szervezése a rend és nyugalom biztosítása érdekében.

f.) Szükséges előmunkákat folyik abban az irányban, hogy kijelöltessenek azok a települési vidékek, ahová a széttelepítésre ítélt német nemzetiségűek telelíthetők legyenek.

Az a tevékenység, amely a felsorolt vonalakon folyamatban van, ez előre láthatóan azzal az eredménnyel fog járni, hogy kb. 2 hónap után, tehát október hó 1-jére lehetővé teszi a rendeletben foglalt célok megvalósítását, másszóval a hazai német nemzetiségű népcsoportok felszámolását. Számszerint kb. a következő eredmény várható ettől az eljárástól. Mintegy 100.000 személy kerülne így internálásra, ugyanannyi munkaszolgálatra és kb. 50.000 főre becsülhető az áttelepítésre kerülők csoportja. Mindezek szerint ennek az eljárásnak a során kb. 200.000 politikailag megbélyegzett német nemzetiségű személy áll készen a kitelepítés lehetőségét várva.

Az az út, amelyet a magyar kormány a hazai német nemzetiségűekkel szemben így követni kívánt, igen hosszadalmas, politikailag méltányos és korrekt. Éppen ezért alkalmas arra, hogy visszaélésre nyújtson alkalmat. Némi szempontból tűrhető eredményt ígér azzal, hogy a hazai németiség nagyrészt kikapcsolja az ország vérkeringéséből és ezzel lehetővé teszi a bennmaradt másik rész asszimilálódását. E megoldás gazdaságilag mind a termelés folyamatossága szempontjából, mind pedig a hátramaradt javak ellenőrzése szempontjából szintén megfelelőnek ígérkezett, miután a lebonyolítás kimért folyamata lehetővé teszi a körültekintő gondoskodást. Mindamellet ez az eljárás egészében véve hosszás és kínos folyamat, amely megteremti a lehetőségét annak, hogy hosszás zavar, nyugtalanság és összeütközés kísérje végigvitelét.

A potsdami értekezlet határozatainak megfelelően, közelebbről pedig Vorosilov marsall üzenete alapján gyorsabb és radikálisabb eljárásnak a lehetősége merül fel.³¹ Megnyílt a lehetősége annak, hogy Magyarország teljesebben és gyorsabban megszabaduljon attól a nemzetiségtől, amelynek nagyrésze van abban, hogy az ország mai állapotába jutott.

Vorosilov marsall üzenete 400–450.000 német nemzetiségű magyar állampolgár kitelepítésének lehetőségéről szól és azt a kívánságot fejezi ki, hogy e kitelepítés lebonyolítására a magyar kormány sürgősen készítsen munkatervet.

Ez a lehetőség szükségessé teszi, hogy gyorsabb és radikálisabb eljárás-hoz folyamodjunk és ennek a tervét állapítsuk meg.

31. Utalás a SZEB 1945. augusztus 9-1 értesítésére. A potsdami értekezlet után egy héttel Vorosilov marsall arról értesítette Dálnoki Miklós Bélát, az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnökét, hogy a legrövidebb időn belül készítsék elő 450.000 németnek Magyarországról történő kitelepítését. A koalíciós pártok a SZEB átiratáról 1945. augusztus 10-én kaptak értesítést, majd a pártok vezetői és a minisztertanács tagjai 1945. augusztus 13-án kibővített minisztertanács ülésen vitatták meg a felvetést. In.: Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája 1945–1950. Budapest, 1988. 88.

1.) 400-450.000 német nemzetiségű magyar honos kitelepítése került szóba. Ez azt jelenti, hogy a magyarországi németiség zöme bele kell, hogy kerüljön ebbe a keretbe. Az 1941-es népszámlálás során az 1937. év előtti országhatárok között 477.966 személy vallotta magát német anyanyelvűnek és 303.527 német nemzetiségűnek.

Miután a német nemzetiségűek kitelepítéséről és 400.000 körüli számról van szó, lehetetlen másból kiindulni, mint a német anyanyelvűek számbavételéből. Ezt pontosan és megbízhatóan meg lehet állapítani a Központi Statisztikai Hivatal irattárában fekvő számlálólapokról, amelyek egyéenként és név szerint mutatják ki a német anyanyelvűeket.

Miután nem minden német anyanyelvű vallotta magát német nemzetiségűnek és ezenkívül is köztudomású, hogy a német anyanyelvűek közül számosan nem tekinthetők németeknek, hanem a magyar nép tagjának, szükséges és elkerülhetetlen, hogy kivételeknek adjunk helyet. A kivételek egyik csoportjának kell tekintenünk azokat az eseteket, amikor az illető német anyanyelvű egyén magyar nemzetiségű és anyanyelvű személynek a házastársa, vagy pedig a magyar vegyesházasságból származott az a gyermek, akit német anyanyelvűnek írtak be.

A kivételek második csoportját kell, hogy alkossák azok, akik politikai okból részesítendőek külön elbírálásban.

Ilyen kivételekként veendőek számításba:

azok, akik németellenes magyar nemzeti mozgalomban vettek tevékenyen részt,

akik baloldali politikai mozgalmakban tevékenykedtek,

akik kimagasló teljesítményt folytattak a magyar szellemi vagy gazdasági életben,

akik köztudomásúan és igazolhatóan szembenálltak hitlerista, vagy német népi törekvésekkel, anélkül, hogy ilyen mozgalmakban vettek volna részt.

Ilyen elvek alapján szükséges megejteni a kivételezésre irányuló kérelmek elbírálását és erre a feladatra alkalmasak azok az igazoló bizottságok, amelyeket a Népgondozó Hivatal szervezett meg, azzal a korrigálással, hogy a német nemzetiségű tag helyett magyar bizottságot kell állítani.

A lebonyolítás végrehajtására a belügyminisztérium szervei illetékesek, annál is inkább, mert az eddigi ilyenirányú előkészületeket is azok végezték. A kivételezésre irányuló kérelmek elbírálását és a kitelepítendő személyek vagyónának számbavételét, valamint a helyükre való telepítést a Népgondozó Hivatalnak kell végezni, amely egyenesen erre a célra alakult. A végrehajtáshoz szükséges rendészeti, illetve karhatalmi segítséget pedig a rendőrségnek kell nyújtani, szükség szerint egészítve ki a honvédség egyes alakulatainak támogatásával. Ennek megfelelően nélkülözhetetlen, hogy a belügyminisztérium kebelében egy 4 tagú bizottság vegye a kezébe az ily módon történő lebonyolítást. A bizottság elnöke, illetve vezetője nem lehet más, mint a belügyminiszter helyettese, vagy kiküldöttjei és tagjai a rendőrség, a honvédség, valamint a Népgondozó Hivatal egy-egy képviselője.

Ilyen módon a kitelepítés előkészületei befejezést nyerhetnek szeptember hó 1-re, amikor felállíthatók, illetve átszervezhetők az igazoló bizottságok, megszervezhetők a szükséges karhatalmi alakulatok és előkészíthetők a gyűjtőtáborok.

Nem érinti Vorosilov marsall üzenete azt a kérdést, hogy a kiteleptítésre kerülő személyek vagonukból mit vihetnek magukkal.

Miután gyorsan lefolyó kiteleptítési akcióról van szó, helyesnek látszik, hogy csak néhány hónapra szóló legszükségesebb élelmiszert és a szükséges ruha- és ágyneműt vihessék magukkal a kitelepitendők, kb. fejenként 50–60 kg súlyban.

A kifejtett szempontok szerint az alábbi munkaterv keresztülvitele szükséges:

1.) A német anyanyelvűek alapulvételével és a kivételek leszámításával, valamint a nem magyar állampolgárságú német nemzetiségűek hozzáadásával kb. 400.000 német nemzetiségű személy kerülhet kiteleptítésre.

2.) A kitelepitendők lakóhelyükhöz megközelítően közeli gyűjtőtáborba gyűjtendők, ahonnan elszállításuk megtörténhet, tekintetbevéve a közlekedési lehetőséget, valamint a német nemzetiségűek elhelyezkedését. 22 ilyen gyűjtőtábor felállítása szükséges a következő helyeken: Budaörs, Zsámbék, Csolnok, Mosonszolnok–Mosonszentjános–Mosonszentpéter, Fertőrákos, Sopronbánfalva, Herend–Városlőd, Lókút, Pusztavám, Etyek, Mágócs–Egyházaskozár, Németboly–Babarc, Hidas–Püspökcsanád, Kökény–Hárságy, Kunbaja, Vaskút, Hajós, Mucsi–Tevel, Dunakömlőd, Alsónána–Mórág, Szulok, Almáskamarás.

3.) A gyűjtőtáborok felállítása mindenütt a vasútvonal mellett történik, ahonnan a szállítás vasúti vagonokban történhet.

4.) A gyűjtőtáborokba kitelepitendő személyek csak a megengedett súlyú ingóságot vihetik magukkal, személyenként 60 kg-ot.

5.) A lebonyolítás irányító szervezetéből egy bizottság létesítendő a belügyminisztériumban a belügyminiszter helyettesének vagy kiküldöttjének elnöklétével, a rendőrség, a honvédség és a Népgondozó Hivatal egy-egy képviselőjével.

6.) Az előkészületek szeptember 1-re befejezhetők és ettől az időponttól kezdve a végrehajtás bármikor megkezdhető.³²

Kilencoldalas gépirat. Aláírva nincs. A gépelt szöveg fölött kézírással a következő olvasható: „1945. augusztus a Vorosilov féle jegyzékbe!” MTAK Kézirattár, MS. 5110/43.

32. Megdöbbenő, ahogyan az előterjesztés Vorosilov utasítását kezeli. Az utasításban olyan lehtőséget lát, amelyen kapva-kapnunk kell. Egyáltalán fel sem merült a SZEB kérésének — a hazai viszonyokra történő hivatkozással — elutasítása, illetve a számadat megváltoztatásának kérése. Csupán a technikai megvalósíthatóság körülményeit taglalja. Az előterjesztés teljes egészében a kollektív bűnösség elfogadásán alapszik. Minden határon túlmegy az a felvetés, amely miután egy „gyorsan lefolyó kiteleptítési akcióról van szó”, helyesnek és indokoltnak látja, hogy a kitelepitendők csupán 50–60 kg ruhaneműt és élelmiszert vihessenek magukkal. Mindazonáltal az ülésen nem ezt az előterjesztést fogadták el. A SZEB-nek adott válaszban megismételték a kormány május 26-i jegyzékében foglaltakat, azaz Magyarországról 200–250.000 fasiszta német kiteleptítését tartják lehetségesnek. In.: Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája 1945–1950. Budapest, 1988. 89.

5.

BIBÓ ISTVÁN EMLÉKIRATA A MAGYARORSZÁGI NÉMET LAKOSSÁG KITELEPÍTÉSÉRŐL

1945. augusztus 18.

A kérdés úgy van feladva, hogy kb. 400.000–450.000 magyarországi németet kell kitelepíteni és pedig igen gyors tempóban.³³ Adottság az is, hogy a kitelepítendők sorsa nagymértékben bizonytalan: Lehet, hogy Szovjetország valamelyik részére kerülnek, lehet, hogy Németországba.

Ugyanakkor nemcsak a potsdami értekezlet által, hanem irányadó magyar tényezők által is állandóan hangoztatott álláspont az, hogy ennek a kitelepítésnek semmiben sem szabad a tavalyi zsidódeportálásokéhoz hasonlítani. Az alábbiakban azt szeretném kimutatni, hogy a fentiekben említett három adottság (az áttelepítendők számának magas és fix mennyiségben való megadása, a kitelepítés gyors tempója és a kitelepítendők sorsának bizonytalansága), szükségképpen azt fogja eredményezni, hogy magyar részről a tavalyi zsidó deportálásokkal egyjellegű akció fog lebonyolódni és magyar részről a tavalyi akció összes jelenségei meg fognak ismétlődni.

A különbség csupán annyi lesz, hogy a magyar hatóságok minden egyes részletakciónál és minden egyes részlet megnyilvánulásnál újból meg újból le fogják szögezni a tavalyi eljárással szembeni különbséget, ami az eljárással és a folyamat azonossága mellett csupán egy külön kis visszataszító képmutatási többletet fog csak jelenteni.

Az akció azonos jellegét mondhatjuk szükségképpen emberi és technikai momentumok fogják okozni, melyek a fenti három adottságból következnek.

Az a tény, hogy az áttelepítendők száma 400–450.000-ben van megszabva, azt hozza magával, hogy nem lehet azokra szorítkozni, akik a népszámláláskor magukat német nemzetiségűnek vallották, mert ezeknek száma csupán 303.000. Szükségképpen be kell tehát venni azokat is, akik magukat német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallották. Ezek közül valamiféle kivételezési eljárással kell majd azokat kiemelni, akik a kitelepítés elől kivételt érdemelnek. A lebonyolítás mikéntjére vonatkozóan ez a lehető legrosszabb perspektívákat nyitja meg. Az 1941. évi népszámlálás részleteiben nem 100%-ig megbízható, végösszegében azonban meglehetősen pontosan mutatja a hitlerizmusra reagáló és német nemzetiségében öntudatos svábok és a magyarsággal szemben lojális, vagy esetleg a magyarosodás útján elindult svábok közötti választóvonalat. Voltak olyan helyek, ahol a svábok valamilyen ügyes propa-

33. Utalás a SZEB 1945. augusztus 9-i értesítésére. Bibó István valószínűleg az 1945. augusztus 13-i kibővített minisztertanácsi ülésen elhangzottak, a kibontakozott vita ismeretében tartotta szükségesnek, hogy a kérdéssel kapcsolatos állásfoglalását újra kifejtse.

ganda hatása alatt, (Kongóba való áttelepítés stb.) nem mertek színt vallani, ilyenkor azonban nemcsak magyar nemzetiségűnek, hanem magyar anyanyelvűnek is vallották magukat. Azok, akik magukat német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallották, túlnyomó többségükben a való tények és a valóságos érzelmeiknek megfelelő tisztességes állásfoglalást tettek, mert kétségtelenül egyszerűbb volt magukat magyar anyanyelvűnek is vallani, s ezáltal minden vita alól kivonni, mint bevallani a német anyanyelvet, de ugyanakkor vállalni a magyar nemzetiséget, s ezáltal a Volksbund és a hitlerizmus teljes akkor terrorjával szembenézni. Az a tény, hogy a kitelepítendőket valamiféle kivételező eljárás kapcsán ebből a tömegből ki kell válogatni, az önkénynek, a visszaéléseknek, a kétségbeejtő egyéni helyzetnek, a nyilvánvaló igazságtalanságnak, öngyilkosságoknak és hasonló jelenségeknek olyan lavináját fogja megindítani, melyet csakis a múlt esztendei zsidó deportálások méreteivel lehet mérni.

A második tényező: a kitelepítés gyors tempója mindezeket a jelenségeket a lehető legnagyobb mértékben fokozni fogja annál is inkább, mert közellátási, közigazgatási és karhatalmi szervezettségük egy év alatt lényegesen romlott. Mindez a hebehurgyaságoknak, az igazságtalanságoknak a lehetőségét a legnagyobb mértékben gyarapítanak, ilyen módon az előbb leírt jelenségeket a legnagyobb mértékben fokozni fogja.

Betetőzi mindezt a harmadik tényező, az, hogy a kitelepítendők akárhová mennek, teljesen bizonytalan egzisztencia felé mennek. A Szovjetországra való kitelepülés tekintetében a Szovjetországgal kapcsolatos és a német lakosság körében ma is hitelre találó náci propaganda folytán a legvadabb híresztelések fognak lábrakapni. De a Németországba való telepítés esetében is a németországi anyagi és egzisztenciális viszonyok rossz kilátásai fogják előre vetni árnyékukat, különösen azok körében, akik mint magukat magyarnak vallók úgy érzik, hogy a kitelepítésre nem szolgáltak rá.

Mindhárom tényező együttesen azt fogja eredményezni, hogy a kitelepítendők részéről, mindenek előtt pedig azoknak a részéről, akik úgy érzik, hogy a németiséggel nem voltak szolidárisak — mégha ennek valami kiemelkedő tevékenységgel bizonyították nem is adták, — s így a kitelepítésre nem szolgáltak rá, nagyfokú ellenállás fog mutatkozni. Ez gyakorlatilag azt fogja jelenteni, hogy ismét egy bujkálási és okirathamisítási apparátus fog létrejönni, amelyet ismét csak a múltévi méretekkel lehet mérni. Ezzel kapcsolatban pontosan ugyanazt az undorító, s embertelen sajtóatmoszférát kell teremteni, amelyet a múlt esztendőt jellemezte, mely igen egyszerű érthető emberi reakciókat, sőtét közösség ellenes bűnöként állít be, s a közvetlen emberi reagálást mesterséges és terrorisztikus eszközökkel fogja majd elnémítani akarni. Ezzel párhuzamosan ugyanaz az embervadászat, ugyanaz a vagyonszéthordás és a közéleti erkölcsnek ugyanaz az eldurvulása fog bekövetkezni, mint tavaly ilyenkor. Az áttelepítendők számának megadott volta ezt az embervadászatot különösen szörnyűvé fogja tenni, mert arra fogja kényszeríteni a hatóságokat, hogy a nagy városokban, erdőkben és hamis iratokkal bujkálók helyett erőszakkal újabb meg újabb magukat még ártatlanabbaknak érző csoportokat vonjon bele a kitelepítésbe, amivel még nagyobb ellenállást és egyéni helyzeteket fog előidézni. Ha mindehhez számbavesszük azt, hogy közigazgatási, közellátási és karhatalmi apparátusunk a tavalyihoz képest lényegesen rosszabb és szervezettelebb állapotban

van, gyakorlatilag alig látom a lehetőségét annak, hogy az egész akciónak magyar részről való lebonyolítása komolyan számbavehető mértékben különbözni tudjon a tavalyitól. Mindezek a momentumok, melyek a tavalyi akciót magyar részről szörnyűvé tették túlnyomó részben fennállana, amelyek pedig enyhítenék azok még rosszabb állapotban vannak, mint tavaly. Ami különbség van, az nem a magyar részről folyó eljárás és annak erkölcsi kihatása tekintetében áll fenn, hanem a kitelepítendőket átvevő hatalom részéről, mely nem fogja a kitelepítendőket halálvagonokban megsemmisítő táborok felé indítani. Ez azonban az akciónak a magyarság számára kialakuló erkölcsi mérlegén nem fog sokat változtatni.

Ha a magyar kormány nem akarja azt, hogy az önkény és embertelenség jelenségeire Tasnády Nagy András³⁴ cinikus mondását ("ezek egyéni tragédiák!") felelje, akkor szembe kell néznie azzal, hogy a fentiekben vázolt három adottság (túl magasan és előre meghatározott szám, túl gyors lebonyolítás, bizonytalan rendeltetési hely) mellett nem kerülhető el, hogy ez az áttelepítés a magyarságnak a múlt esztendei zsidó deportálásokhoz hasonló erkölcsi csődjét eredményezze, tekintet nélkül arra, hogy a kitelepítetteknek mi lesz a sorsuk. Semmiféle kormányzati intézkedés, vagy az emberséges szóbeli hangoztatása nem változtat a feltételek lehetetlen voltán és az egészet lebonyolító igazgatási társadalmi és emberi környezet azonosságán.

Ilyen körülmények között a magyar kormánynak az a kötelessége, hogy mindenképpen eszközölje ki, hogy:

1.) a Szövetséges Ellenőrző Bizottság ne adja meg előre a kitelepítendőek számát, vagy ha mindenképpen megadja, akkor a német nemzetiségűek számához igazodva adja meg. Rá kell mutatni arra, hogy akik nem vallották magukat német nemzetiségűnek, azok ezáltal is egy bizonyos hitelertista terrornak állottak ellen, továbbá arra, hogy itt az elmagyarosodás útján lévő tömegről van szó.

2.) Feltétlenül valamiféle haladékot kell kapni a lebonyolításra,

3.) feltétlenül meg kell tudni azt, hogy a kitelepítés hová irányul és az ottani letelepedés feltételeiről a lehető legtöbb konkrét adatot megtudni és közhírré tenni.

Ötoldalas gépirat. Bibó az aláírást is géppel írta: „Bibó István min. tanácsos, a belügyi törvényelőkészítő osztály főnöke.” A szövegben aláhúzással történt kiemelések tőle származnak. A gépelt szöveg fölött ceruzával, kézírással a következő szöveg olvasható: „A potsdami konferencia után”. MTAK Kézirattár, MS. 5110/44.

34. Tasnády Nagy András (1882–1956). Szélsőjobboldali politikus. A Nemzeti Egység Pártja Országos elnöke, Imrédy kormányának igazságügyminisztere. A Népbíróóság háborús bűnösként elítélte.

BIBÓ ISTVÁN EMLÉKIRATA A MAGYARORSZÁGI NÉMETSÉG KITELEPÍTÉSÉVEL KAPCSOLATOS HELYZETRŐL³⁵

1945. december 15.

A magyarországi némettség kitelepítésével kapcsolatos tervek jelenlegi (1945. december 15.) állása a lehető legnagyobb mértékben aggodalomra ad okot a tekintetben, hogy az egész akció részleteiben minden ellenkező szándék ellenére a tavalyi zsidó deportálásokra emlékeztető akcióvá fog fajulni. Azok a momentumok, melyek ezt valószínűvé teszik, a következők:

1. Végtelenül súlyos és következményében katasztrófális a minisztertanács elé szánt rendelettervezetnek az a rendelkezése, mely szerint kitelepítésre kerülnek azok is, akik az 1941. évi népszámlálásnál magukat magyar nemzetiségűnek, de német anyanyelvűnek vallották. Köztudomású, hogy 1941-ben a magyarországi német külpolitikai és Volksbund-terror ideje alatt német anyanyelvű embernek magát magyar nemzetiségűnek vallani komoly és bátor cselekedet és a magyarság melletti határozott színvallás volt. Azok ugyanis, akik a magyar ellenpropaganda hatása alatt számításból nem vallották magukat német nemzetiségűeknek, a biztonság kedvéért rendszerint magyar anyanyelvűeknek is vallották magukat, míg azok, akik magukat német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallották, túlnyomó többségükben a való tényeknek és valóságos érzelmeiknek megfelelő tisztességes állásfoglalást tettek és ezzel sokkal nagyobb mértékben kitették magukat a Volksbund terrorjának, mint azok, akik német anyanyelvüket letagadták. Ebből indult ki a magyar belügyi kormányzat már ez év szeptemberében is, mikor a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak adott válaszában a kitelepítendőket keretét a német nemzetiségűekben

35. A dokumentum már megjelent Fülöp Mihály közlésében is. In.: Magyar Nemzet, 1989. március 4-i szám, 9. A memorandum első oldalának margójára Bibó István ceruzával a következőket írta: „A belügyminiszter által előterjesztett rendelettel szemben készült, s elküldtem a minisztertanács általam ismert tagjainak (Gyöngyösi, Kovács B., Rics I., Keresztury és ?). A minisztertanácsra egyenesen zavar támadt, hogy ezek szerint melyik a belügyminisztérium hiteles álláspontja, de végül a hivatalos javaslatot fogadták el. A belügyminiszter feyelmit akart ellenem indítani (néhai Szitás Jenő szóbeli közlése), de aztán eltekintettek ettől, sőt még szemrehányást se kaptam, (koalíció!) és szívélyes formában együtt dolgoztam a két kommunista belügyminiszterrel egészen 1946. nyaráig. B. I.” Bibó István, amikor 1945. decemberében a kollektív bűnösség elvén alapuló rendelet-tervezetet kidolgozták, már nem a törvényelőkészítő osztályon dolgozott. A belügyminisztérium közigazgatási főosztályának vezetőjeként nem volt sem módja, sem joga a törvényelőkészítés befolyásolására. Ezért választotta — teljesen illetéktelenül — ezt a módot, álláspontja újbóli kifejtésére.

jelölte meg és a kiteleptíthetők számát ezek számánál (303.000) valamivel kisebb számban jelölte meg.

A német anyanyelvűek bevonása azzal a következménnyel fog járni, hogy

a.) ezeknek a részéről, akik joggal úgy érzik, hogy a németiséggel nem voltak szolidárisak — még ha ennek valami kiemelkedő tevékenységgel bizonyítékát nem is adták — a kiteleptítéssel szemben sokkal nagyobb ellenállás fog mutatkozni. Ez gyakorlatilag arra fog vezetni, hogy olyan bujkálási és okirathatósítási apparátus alakul majd ki, amelyeket csak a tavalyi méretekkel lehet mérni és amelyekben nem csak aljas és megvesztegetett svábbujtogatók, hanem teljesen önzellen emberi vagy magyar érzéstől vezetett emberek is részt fognak venni. Nem cél, hogy Magyarország másodszor is arról tegye magát nevezetessé, hogy karácsony előestéjén hoz ki egy öngyilkossági hullámot kiváltó jogszabályt! Ezzel kapcsolatban a kormányzat kénytelen lesz pontosan ugyanazt az undorító és embertelen sajtóatmoszférát teremteni, amely a múlt esztendő jellemezte, s ennek során igen egyszerűen érthető emberi reakciókat kénytelen lesz sötét gázsággként beállítani. A bujkálásokkal kapcsolatban az embervadászatnak, a zsarolásnak és az erkölcsi eldurvulásnak ugyanazok a jelenségei fognak megjelenni, mint most másfél esztendeje a zsidókkal kapcsolatban.

b.) a második következmény az, hogy a későbbiek során a kiteleptítési akció bármilyen okból megakad, akkor az lesz a helyzet, hogy az első transzportokkal kiszállítottunk egy csomó magát magyar nemzetiségűnek vallott embert, ugyanakkor mikor a megakadás folytán, esetleg volksbundisták tömegei fognak itt maradni.

c.) végül a harmadik, nemzeti szempontból legsúlyosabb következmény az lesz, hogy mindaz, ami Magyarországon a németekkel szemben történik, precedensül és mintául fog szolgálni a csehszlovákiai magyarság sorsára nézve. A legnagyobb mértékben súlyosnak és lelkiismeretlennek találom azt az idő előtti beállítást, hogy a prágai tárgyalások megakadása folytán³⁶ úgy is esedékes a csehszlovákiai magyarok kiteleptítése, tehát mi sem tehetünk okosabbat, mint-hogy igyekszünk nekik minél nagyobb mértékben helyet csinálni. A potsdami határozatok bizonyosan nem ok nélkül szorították a kiteleptítést a németekre, s amíg ugyanolyan rendelkezés a magyarokra nézve nem történik, addig teljes-séggel felesleges és meg nem bocsátható ilyen mértékben elébe menni és könnyebbséget szerezni azoknak, akik a csehszlovákiai magyarsággal kapcsolatban katasztrófális terveket készítenek elő. Bármennyire is vallanak bizonyos jelek arra, hogy a csehszlovákoknak azt az akcióját a Szövetséges Ellenőrző Bizottság részéről ha nem is támogatják, de legalább bizonyos fokig szabadjára engedik, mi a magunk részéről nem mondhatunk le arról, hogy igyekezzünk megakadályozni olyan fajt accompli-t, mely már a békeszerződések megkötése előtt kárunkra teremt végleges helyzetet.

36. 1945. december 3-6 között Gyöngyösi János külügyminiszter vezetésével kormányküldöttség tárgyalt Prágában a szlovákiai magyar lakosságcsere ügyében. A tárgyalások nem vezettek eredményhez.

Mindezeknek a megfontolásoknak az alapján a legkevesebb az, ha a kitelepítési rendelethez a kiteleptendők körét e pillanatban a német nemzetiségűekre, vagy ami még jobb lenne, a volksbundistákra korlátoznák, mert ha ezekből kifogyunk, akkor később még mindig mérlegelni lehet szélesebb kategóriák bevonását. A kitelepítés során el ne felejtjük belevonni, azokat a jugoszláviai németeket, akikkel hónapok óta labdázunk határtól határig a legkülönbözőbb hatóságok.

2.) Másodsorban fel kell hívnom a figyelmet a rendelet nyilvánvalóan szándékos túlzott egyszerűségének a veszélyére. Aki ismeri a zsidó törvényekkel és rendeletekkel kapcsolatban kialakult konkrét helyzeteket, az tudja, hogy e téren merev jogszabályok emberek és családok kettőfűrészelésére a legszörnyűbb egyéni helyzetekre vezethetnek. Ezen csak egy, a jelenleginél részletesebben kidolgozott rendelet segíthet, melyet olyanok, akik az egykori zsidó rendelkezések következményeit ismerik, igen hamar el tudnak készíteni. A jelen emlékirat végén csatolok egy ilyen tervezetet, mely — a nemzetiségi alap elfogadása mellett — számot vet azzal, hogy:

a) rendelkezni kell a gyermekek, nevelt és örökbefogadott gyermekekre vonatkozóan is,

b) az egyetlen gyermekénél lakó felmenőt akkor sem szabad attól elszakítani, ha netalán 65 évesnél fiatalabb,

c) az özvegy, elvált vagy különélő szülőt nem szabad kitelepíteni, ha vegyes házasságból származó gyermekével él együtt; képzeljünk egy német nemzetiségű özvegyasszonyt, aki magyar nevű és nemzetiségű gyermekeivel él együtt!

d) valamiféle szervezet meg kell bízni a kitelepítési kötelezettség elbírálásával és itt feltétlenül kell egyfokú jogorvoslatot engedni.

3.) A harmadik súlyos és a legnagyobb mértékben nyugtalanító momentum a közlekedési eszközök elégtelenségének, karhatalmunk hiányosságainak és a súlyos téli időnek az együttthatása. A legnagyobb mértékben tévedés azt hinni, hogy a zsidó deportáltakat szállító vagonok pusztán azért váltak halálvagonokká, mert azt néhány szadista így határozta. Ezek szadisták nélkül is halálvagonokká váltak egyszerűen azért, mert néhány hiányos ítélőképességű és hiányos szervezőképességű ember fejébe vette, hogy rövid úton megszabadítja Magyarországot a zsidóktól és ezt az elhatározását a nyilvánvaló ténybeli akadályok ellenére is forszirozottan keresztül vitte. Ma még súlyosabbak a ténybeli akadályok. Ebben a percben, amikor a kiteleptendő svábok összeterelése megkezdődik, ezek önmagukat ellátó és a maguk kenyerét megkeresni tudó emberekből a közre szoruló emberekké válnak és minden egyes ől fa vagy liter tej, ami részükre juttatódik, azonnal beállítható az éhezõ és fázó magyar milliókkal való összehasonlításba, minek a következménye az lesz, hogy hiába teszünk oda orvosokat és ápolónőket, mert a kitelepülők részére csak szűkös ellátási és valószínűleg teljességgel elégtelen fűtési viszonyokat tudunk majd biztosítani. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy szerelvény csak a berlini szövetségközi tanács engedélyével indulhat majd el, de ettől függetlenül is közlekedési viszonyainknak a tavalyihoz képest többszörös leromlása folytán ezer és egy lehetősége van a fennakadásra, akkor minden tudatos szadizmus nélkül is a legkönnyebben elénk rajzolódik az újabb halálvagonoknak a képe, amelyekből majd megfagyott embereket és a hiányos táplálkozás folytán elpusztult gyermekeket jognak az osztrákok vagy az amerikaiak kiszedni, amit azután senki sem

fog elmulasztani annak illusztrálására, hogy a magyarok csupán áldozataikat változtatják, de lényegileg ugyanazt csinálják. Ezekben a veszélyeken semmiféle jóakarát önmagában nem segíthet, mert közlekedési, közigazgatási és rendészeti szerveztlenségünk ma sokkalta nagyobb, mint másfél évvel ezelőtt volt.

Ennek az óriási veszélynek az elkerülésére csak egyet lehet tenni: tartózkodni mindenféle túlbuzgóságtól, nem vállalni a Szövetséges Ellenőrző Bizottsággal szemben semmiféle olyant, aminek legalább is a kétszeresére nem vagyunk a legteljesebb mértékben felkészülve és minden intézkedésnél újból meg újból kihangsúlyozni azt, hogy a kiteleptést ők rendelték el, ennél fogva gondoskodjanak a megfelelő eszközökről és az emberséges lebonyolítás biztosításáról. Nem kell attól félnünk, hogy ezzel kapcsolatban németpártolással fognak megvádolni, mert erre joggal felelhetjük, hogy semmi körülmények között nem tehetjük ki magunk becsületét még egyszer egy olyan lemoshatatlan mocsoknak, mint ami tavaly érte. A tavalyi gyalázat legfőbb tényezői nem a tudatos gazemberek és örültek voltak, hanem azok a lagymatag emberek, akik gyávaságból nem mertek népszerűtlen álláspontot elfoglalni. Ha ezt ma nem merjük, akkor szóban hiába hangoztatjuk az emberséges lebonyolítást!

Mindezeket a szempontokat vagyok bátor a legnagyobb aggodalommal a belügyi kormányzat figyelmébe ajánlani, azzal a hozzáállással, hogy a belügyi kormányzat a maga hatáskörén belül még külön is vigyázzon arra, hogy ha nem akar az egész akció Fekete Péterre lenni, erején felül való dolgot ne vállaljon és amit vállal, az az egész kormányzat akciója legyen, nem pedig egyedül a belügyi kormányzaté.³⁷

Ötoldalas gépirat, Bibó autográf aláírásával. A szövegben aláhúzással történt kiemelések tőle származnak.

MTAK Kézirattár. MS. 5110/46.

37. Ezekben a napokban több neves szakember is tiltakozott a kormánynál a rendelet-tervezet ellen.

Keszthelyi Nándor — aki a belügyminisztérium nemzetközi osztályának a vezetője volt — a következőket írta 1945. december 20-án kelt feljegyzésében: „Lehetetlen a magukat német anyanyelvűeknek vallóknak a kiteleptetésbe való belefoglalása (1. paragrafus). Lehetetlen ..., hogy a mentesítés kérdésében a kiküldött bizottság jogorvoslat nélkül, végérvényesen határozzon (3. paragrafus). Utóbbi rendelkezésnél figyelembe kell vennünk közállapotainkat, az inflációval járó elszegényedést, az anyagilag független emberek evvel járó csökkenését, a helyi befolyásokat. (...)

Feltétlenül elvetendő a 3. paragrafus 2. bekezdése, amely a mentesítendőök arányát községenként 10%-ban maximalja. Minden ilyen megkötés képtelenség.”

Kifogásolta Keszthelyi Nándor a 4. paragrafust is, amely nem rendelkezett az ingatlanokra vonatkozó zárlat telekkönyvi kereszttulviteléről, a leltározás pontos szabályozásáról sem. Érthetetlennek tartotta a mentességről szóló 5. paragrafust is, mert a tervezet szerint a mentességről szóló jegyzéket a többi jegyzékkel egyidejűleg kellene elkészíteni, s nincs szó a mentesség utólagos elnyerése esetében a kiteleptendőök jegyzékéből való törlésről sem. — UMKL. (Új Magyar Központi Levéltár) Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának ir. II/28.

37. Kertész István, a Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának vezetője még élesebben fogalmazott: „A magyarországi német lakosságnak Németországba való kitelepítéséről készült rendelet-tervezet magyar szempontból a legmesszebbmenő aggodalomra ad okot. (...)

Tekintettel arra, hogy a sajtóban napvilágot látott hírek szerint a közép-európai kérdések rendezésére hivatott illetékes tényezők tévesen vannak tájékoztatva a magyarországi németek számáról, ezért e tárgykörben a külügyminisztérium 1945. december hó 1-jén 130/res. Be. szám alatt jegyzéket nyújtott át az angol, amerikai és szovjet kormányok budapesti képviselőinek. A jegyzék ténybeli adatok közlése után a következő kijelentéseket tartalmazza: „Ez alkalommal is a demokratikus Magyarország kormánya kijelenti, hogy meggyőződésével ellenkeznek magyar állampolgárok tisztán etnikai származási ok miatt való kitelepítése. Úgy azt, mint a kollektív büntetésnek mindenféle fajtát helyteleníti. Ezért kívánatosnak tartja, hogy kitelepítés alá csak azok a németek kerüljenek, akik kifejezett magatartásukkal Magyarország ügyét előrelúgták és a hitlerizmus szolgálatában álltak.”

Eltelkintve az ily módon ... határozottan leszögezett és elv feladás nélkül nehezen megváltoztatható álláspontunktól, a rendelet egész konstrukciója és szelleme hű másolata a zsidóellenes magyarországi rendeleteknek. Valószínű, hogy a végrehajtása sem lehetne más.

Nemzeti szempontból azonban a legnagyobb veszélyt az rejtí magában, hogy a rendelet mintául és precedensül szolgálhat a szomszéd államokban élő magyarság elleni eljárásra. Ez a veszély ma csak Csehszlovákiában immanens, de holnap fenyegethet Jugoszlávia és Románia felől is. Erkölcsi alapunk sem lenne többé a védekezésre, minthogy a rendelettel magunk teremtenénk precedenst a tisztán nemzetiségi és anyanyelvi kritériumok alapján történő kitelepítésre. (...)

Az anyanyelv már csak azért sem lehet kritériuma a kitelepítésnek, mert a német anyanyelvűek között, kiváltképpen a városokban, számos más nemzetiségűek, így különösen zsidók is vannak.

Eltelkintve a rendeletnek most nem részletezendő jogászí fogyatékoságaitól (pl. nincs jogorvoslat a mentesítés kérdésében a helyi bizottságok által hozott határozat ellen; magyar anyanyelvű magyar állampolgárok is kitelepítendőek volnának, ha az SS-nek vagy a Volksbundnak tagjai voltak; lehetetlen a községenkénti 10%-os megkötése a mentesítendőek arányának; a kitelepítendőek arányának; a kitelepítendőek vagyonának zárlatát szabályozó 4. paragrafus egészen pongyola és hiányos; stb.) majdnem bizonyosra vehető, hogy a közlekedési eszközök, továbbá az élelmiszer és fűtőanyag hiánya miatt a kitelepítés nem volna olyan humánus módon eszközölhető, ahogyan ezt a potsdami határozatok előírják. Az ilyen eljárásnak ódiuma természetesen kizárólag a magyar kormányra és nemzetre hárulna. Nem volna többé erkölcsi jogosultságunk sem tiltakozni a világ közvéleménye előtt a csehszlovákiai kiutasítások miatt.

Fenti szempontokra tekintettel, a rendelet 1. paragrafusa a következőképpen szólna: „Németországba kitelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát és önkéntes jelentkezés alapján tagja volt

a.) Volksbundnak vagy

b.) valamely német fegyveres alakulatnak, vagy

c.) a hitlerista eszméket magáénak valló bármely pártnak vagy egyesületnek, vagy c.) a hitlerista szervezeteket bármí módon támogatta. Feltétlenül kitelepítendő az is, aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta.

UMKL. Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának ir. II/28.

KUCZY KÁROLY

**A KALOCSAI ÉRSEKSÉG
GAZDASÁGI LEVÉLTÁR KÉZIRATOS
TÉRKÉPEINEK KARTOGRÁFIAI
NÉVTÁRA
I. ÉRSEK–HARTA ÉS SZENTIRÁLY
PUSZTÁK TÉRKÉPEINEK
VIZSGÁLATA.***

**I.
BEVEZETÉS**

A Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár Térképtára 1749–1945 közötti időszakból 1-től 826-ig sorszámozott térképet, vázlatot tartalmaz az érseki tulajdonú birtokokról, érseki birtokokat érintő rendezésről.¹ E két évszázad nagy mennyiségű térképe természetszerűen igen különböző akár a felvétel tárgya, célja, tartalma, illetve a térség mérete szerint.

Az egyes birtokok felmérése, a határok megállapítása, az érseki és más feudális birtokok, községek határának elkülönítése, határperek kezdeményezése, bírói döntések rögzítése sajátos térképcsoport. Igen fontos részét képezik a mezőgazdasági hasznosítás rögzítése szerinti felvételek: a nyomások kijelölése, vagy a jobbágyfelszabadítás során a birtokok elkülönítése után az egyházi tulajdonban maradt földterület,

* A feldolgozást a PRO RENOVANDA CULTURA HUNGARIAE Alapítvány, Magyarország Történeti atlasza szakalapítvány díjazásra alkalmasnak találta.

1. A térképtár anyagának ellenőrzése és újrafelvétele megtörtént. Megjelent „A Magyarországi Egyházi Levéltárak Térképei XIII–XIV.” köteteként az Új Magyar Központi Levéltár kiadásában, Budapest, 1990. Címe: A Kalocsai érseki tartomány térképeinek katalógusa. Összeállította Dóka Klára. Munkatársak Bán Péter és Kuczky Károly. (Lásd bővebben: Dóka Klára Bevezetés 9–16 oldal, XIII. kötet 1.)

birtoktest tagosítása — néhány száz holdtól akár több ezer holdig terjedően — a táblák, parcellák kijelölése. Természetes, hogy fontosak a kataszteri felmérés munkálatainak vázlatai, valamint a kataszteri térképek. Nem kevésbé a korai erdőgazdálkodás, a kitermelés és erdősítés térképei, valamint az egyes birtoktesteket érintő vízszabályozás, lecsapolás, csatornázás tervei vagy éppen végrehajtásának rögzítése. Fontos betekintést tesznek lehetővé a birtokcserek, a különféle bérbeadások, parcellázások vázlatai is.²

Igen különbözők tehát a felvett, ábrázolt területek nagyságuk szerint, de ugyanúgy különböznek méretarány vagy a kidolgozottság szerint is. Nagyon eltérőek a módszerek, a jelölések, a táblák, parcellák megnevezése, a névvel jelölés vagy a betűvel, számmal jelölés vonatkozásában egyaránt. Már ennél fogva sem lehet egyszerű feladat a kartográfiai névtár egységes szempont szerinti kialakítása, s bizonyos, hogy lesznek (maradnak) vitatható megoldások.

Kétségtelenül vannak térképek, amelyek viszonylag gazdag névanyagot tartalmaznak magyar, német vagy latin nyelven. Az is kétségtelen, hogy az írott térképnevek olykor nagyon messze esnek (messze eshetnek) az egykori helyi élő névalakoktól.³ A nem magyar, vagy magyarul nem elég jól beszélő, író térképészek által írott nevek néha nehezen azonosíthatók. Azonban nem ez a jellemző. Egyébként is a

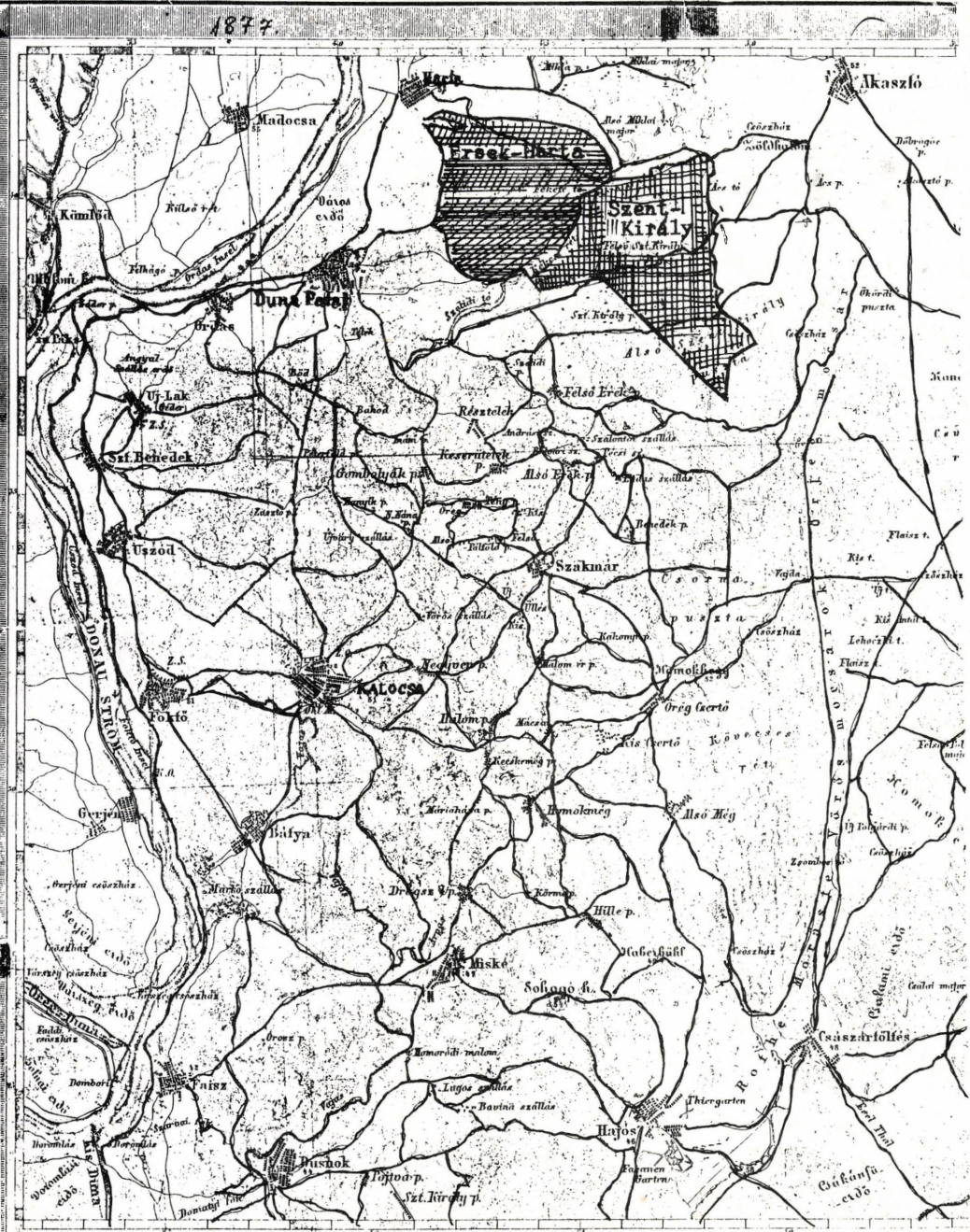
2. Dóka Klára: Összefoglalás az egyházi levéltárak térképeinek feldolgozásáról Levéltári Szemle 1991/1. 51-58. o.
3. Néhány példa: *Fürtifarka nagy Székes, Két tabak, Kölesfőtkeszt Pálé, Kis taba kölős föld, Nagy taba Kölős rét* (No. 136. katalógusszámú térkép); *Cártusch Hegy* (No. 2. katalógusszámú). Mindkét térképész idegen, osztrák vagy cseh. A 136. sz. térkép készítőjét feltehetően az zavarta igazán — véleményem szerint —, hogy a „tanult” emberek nyelve és a „népnyelv” nem volt azonos, különböztek. A „Fürtifarka” tulajdonképpen a mocsár: fertő: főtő rosszul értett és rosszul írott alakja. A „taba, tabák” pedig máig élő Taba családnévre utal, amelynek egykor volt (lehetett) „kis” és „nagy” megkülönböztető jelzős alakja. A köles föld vagy köles rét a terület használhatóságára utal. A területnek, szigetnek volt olyan része, amely késő tavasszal a víz leszívargása után a rövid tenyészidejű, de a népelelmezésben fontos szerepet játszó kölessel vethető volt. Fontosságát tükrözi, hogy a nevekben megkülönböztették a vethető „földet”, a kaszálható, hasznosítható „rétet” és a hasznavehetetlen (vagy csak gyűjtögetés formájában hasznosítható) vizenyős területet, a „palét”. A No. 2. katalógusszámú térképen a *Cártusch Hegy* olvasata: Kártusch hegy. Így maradt fenn és élt tovább a népi emlékezetben és a népnyelvben. Az élő nyelv — népnyelv — a később kialakuló köznyelvvvel szemben a térkép készületekor több esetben is zártabb nyelvi állapotot sejtett az e>ö, ö>ü, e>i, é>í hangok esetében. Pl.: fertő>förtő, köles>kölös, Örjeg>Örjek, Ölle>Ülle, Szelid>Szilid, Árestom-sziget (Áröstom-sziget ?)>Áristom-sziget, Kékes>Kíkes szavakban. (További fejtegetés ezúttal nem lehetséges, de szerettem volna rámutatni Kalocsa környékének közel két évszázados (sajátos körülmények között írottan fennmaradt néhány „népnyelvi kövületére”).

1. TÉRKÉPMELLÉKLET

Kalocsa és Dunapataj környéke

1877. évi katonai felvétel részlete

Érsek-Hartai és Szentkirályi érseki birtokok

70 km

Wiener Maßstab 1:250,000
Kilometer

múlt század 30–40-es éveiben egyre inkább magyar mérnökök szerkesztették már az érseki uradalom térképeit.⁴

Úgy vélem, mihamarabb meg kell kezdeni a Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár térképtára térképeinek feltárását és közreadását, hogy a térképek — s a vele párhuzamosan előkerülő iratok, birtokívek — viszonylag gazdag névanyagának nyelvi, történeti (gazdaságtörténeti), néprajzi és természeti földrajzi felszíni vonatkozásait valamelyest megismerhessük, hogy ez a kincs nemzeti kultúránk részévé válhasson.⁵

II.

BIRTOKTÖRTÉNETI VÁZLAT

A tervezett feladat első — és egyben kísérleti részeként — egy viszonylag jól elkülönült, illetve elkülöníthető birtoktest: Szentkirály és Nagy-Harta birtokokat ábrázoló térképeket, azok névanyagát dolgozom fel. Egyúttal keresem a módszert, formát, a közzététel módját. Biztosítani kívánom az áttekinthetőséget, sőt még a későbbi összehasonlíthatóság feltételeit is lehetővé kívánom tenni.

A birtoktörténeti vázlat előtt még szeretném felhívni a figyelmet az 1877. évi térképre (1. sz. melléklet), mert a nagy területen a két birtok jól láthatóan helyezhető el a térségben. Másrészt az is szembetűnő, hogy „Szentkirály” valójában igen nagy, s az érseki birtok (Szentkirály) nagyobb részét csak a „Felső Szt. Király” nevű területen van. Az uradalmi Szentkirály birtok Nagy-Hartával (Érsek-Hartával) együtt Kisharta község (a mai Harta) közigazgatása alá tartozott. Maga a puszta: „Szt. király p.” meg „Alsó Szent Király puszta”, valamint e puszták területe délebbre feküdt az uradalmi, az érseki tulajdontól Dunapataj, illetve Kalocsa felé. Keletre Dunapatajtól és a Kalocsa környéki szállásoktól a „Vörös mocsárig” húzódott, délkeleten pedig „Karácsony és Csorna

4. Lásd: Dóka Klára Levéltári Szemle 1991/1. számának 54. oldalát!
5. Igen jelentős szerepe lesz ebben Dóka Klára által feldolgozott és közzétett anyagnak. Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy a Gazdasági Levéltár térképeinek névanyagát (minden kéziratost térkép anyagát) megkísérlem folyamatosan feldolgozni. Arra azonban nem vállalkozhatom, hogy a térképnevekkel együtt a teljes irattári anyagban fellelhető földrajzi nevet — minden névvel megnevezett területet, létesítményt, építményt stb. — feltárjam. Lehetetlen lenne az irat mennyisége miatt. Lásd még: Bán Péter: A Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár iratainak rendezése. Levéltári Szemle 1988/3. szám 39-45. oldalakat! Bán Péter személyes érdemeit külön is említeni kell, ugyanis az ő nevéhez (és tevékenységéhez) kapcsolódik a több száz folyóméter iratanyag átszállítása, elhelyezése és a KÉGL. jelenlegi rendszerének kialakítása új helyen (Hunyadi János u. 2.)

pusztákig" tartott. Az Alsó Szentkirály pusztája területe nagyobb részben Dunapataj község (korábban mezőváros) határa volt.

Kétségtelen, hogy a török hódoltság után kialakuló és egyben újjáalakuló feudális egyházi nagybirtok területe sok változáson megy át. Évtizedek telnek el, amíg a birtokpercek és cserék után valamelyest is állandósulnak a tulajdonviszonyok, birtokhatárok.

Természetesen emiatt jelentős különbség van az első (?) ismert 1780. évi szentkirályi felmért és térképezett terület, meg a későbbiek között. A XIX. század elején készült kamarai felvétel azonban már jórészt kialakult állapotot tükröz, s majd csak a jobbágyfelszabadítás birtokelkülönítése hoz lényeges változást. Utána közel egy évszázadra ismét megmerevedik a tulajdonviszony, s következésképpen a térképeken ábrázolt birtokok területe is. Sajátos azonban, hogy Szentkirály és Nagy-Harta pusztákat már az 1840-es évek elején és a század második felében bérbeadással hasznosította az uradalom.⁶

Területi adatokat a kataszteri felmérések során készült úgynevezett birtokívek tartalmaznak. Egy — évhez pontosan nem köthető —, de 1860–1870 közötti korai felmérés adata szerint Szentkirály (és a hozzá tartozó Nagy-Harta) területe 7780 kh 1217 □ öl. A birtok kataszteri tiszta jövedelme 21.135 forint és 48 krajcár „pengő pénzben”. Szeretném itt megjegyezni, hogy Szentkirály (és Nagy-Harta) területe csak

6. „Nagy Harta pusztája bérlete után ... Csuts hasznóvétele után ... Szent Király bérlete ...” (1842, 1853, 1866.)

1872. I. 1-jétől 1885. XII. 31-ig Érsek-Hartát és Szentkirályt Brachfeld Jakab apostagi lakos és társa bérlé.

Hasznóbér: 33.000 forint

tiszti jutalék: 1.320 forint

Összesen: 34.320 forintot (osztrák becsben) fizettek.

1886-ban ugyancsak övök lett a bérlet, azonban már 38.000 forint a hasznóbér és 1.500 forint a tiszti jutalék. A fizetendő bérleti összeg tehát kerekén 40.000 forint lett. 1889-ben meghalt Brachfeld Jakab. A bérletet özvegye és a volt bérlő társ folytatta 1886. I. 1-jétől 1894. év végéig. Az évi bérleti összeg maradt 40.000 forint. Brachfeld Jakab és társa (illetve) Brachfeld özvegye 22 éven át folyamatosan bérelték a két uradalmi pusztát.

A következő gazdasági évben új bérlő kerül az előző, — előregedett vagy meghalt — bérlők helyébe. Wolfinger Adolf többszörösen megújítva bérletét 1894. X. 1-jétől 1913. IX. 30-ig gazdálkodik, ami 19 évet jelent. Bérleti díja kerekén 40.000 forint.

6.780,07 forint földadót térít az uradalomnak, míg,

8,- forint házadót és

2.037,50 forint általános jövedelmi pótdadót.

8.825,57 forint térítéssel együtt tehát 48.825,57 forint az évi bérleti terhe az új bérlőnek. (Itt jegyzem meg, hogy az adó 1885-ben Érsek-Harta és Szentkirály puszták után 8.825,57 forintnyi összeget tett ki, s nyilván ez maradt a világháborúig.

mintegy 1/10-e a kalocsai érseki uradalom teljes birtokállományának.⁷

Alapvetően fontos az 1879. évi kataszteri felmérés (és 1880-ban hitelesített) „birtokrészleti jegyzőkönyv”. E hitelesített jegyzőkönyv szerint „Felső szent Király pusztá adóközség térfogata” 7775 kh 1155 □ öl, természetesen Nagy-Hartával együtt. A jegyzőkönyv viszont nem tartalmazta a kataszteri tiszta jövedelmet, amit sajnálhatunk, mert ezekben az évtizedekben már változott a hasznosítás lehetősége, különösen a Duna-szabályozás fontosabb munkálatainak a befejezése és a belvíz levezetésének megkezdése után.

1896-ban az uradalom elkülöníti Szentkirályt és Nagy-Hartát. Szentkirály pusztá adóközség területe után Patajra fizette az adót, Nagy-Harta birtok területe után pedig — amit egyre inkább Érsek-Hartának: Érseki-Hartának neveznek — Harta községnek adózott, ami ekkor még hivatalosan: Kisharta.⁸

A volt jobbágyi és uradalmi birtok elkülönítése után alig módosult Szentkirály és Érsek-Harta puszták területe. Az 1917-es adat szerint: 7775 kh 28 □ öl. Jelentősen megnőtt azonban — a pénznemek változása ellenére — a kataszteri tiszta jövedelem összege, ami 59.797,52 aranykorona. A birtokív alapján 11.959,52 korona az adó összege, ami megegyezik a tiszta jövedelem 20 %-ával.⁹

7. Lásd a 10. és 18. jegyzeteket! (Azonos íratról van szó).

8. A birtokrészleti jegyzőkönyv (köznyelven birtokív) rögzítette a terület helyrajzi számát, nagyságát és a hasznosítást, azaz a művelési ágat. A szentkirályi birtok területe lényegében nem változott, csak a művelés ágak módosultak.

A Pestvármegyei Sárközi Ármentesítő és Belvízlevezető Társulat 1872-ben alakult. Működési területe 132.000 kh. Az ártér forgalmi értéke 120 millió pengő. A Dömsöd-pataji Dunavédgát Társulat 1881-ben alakult. Működési területéhez tartozott a két birtok. A Társulat hatáskörének a területe 133.000 kh. Az ártér forgalmi értéke viszont csak 32 millió pengő. Később, 1909-ben létesült a Pestvármegyei Dunavölgy-lecsapoló és Öntöző Társulat, amely (és főként ez a Társulat) jelentős károkat idézett elő. A talajvízszint kb. 1 méterrel alábbszállt, szikesedés indult meg, illetve kiterjedtebb lett a szikes legelő (székes), sőt a művelt területeken is sok helyütt.

A 327/1933. sz. Ügyvédi irat tanúsága szerint, amit Bieber Károly gazdasági felügyelőnek írtak, ez áll: „... A csatorna az uradalomnak mérhetetlen károkat okozott éppen Hartán, mert a csatorna építése előtt legelő céljaira kiválóan használható szikes területek a csatorna építése után teljesen hasznavehetetlenné váltak, úgy annyira, hogy több mint 1600 kh azelőtt kiváló szikes legelőért az uradalom nem kap annyi bért, hogy abból fedezhesse az adókat és a Sárközi Ármentesítő társulati járulékat. ...”

1855-ből már van adat „Szentkirály és NHarta önálló adóközségek” megnevezésére. (110/1855. sz. Ügyvédi iratok.) 1900. május 32-én kelt „Állandó jövedelmek kimutatása” iratban felsorolja Dunapataj község határában „Felső Szt. Király” pusztát és Kis-Harta község határában fekvő „Nagy-Harta” pusztát.

9. Birtokívból átvett adatok.

A birtokmegosztás területi és művelési ágak szerinti adatai.¹⁰

Művelési ág	Szentkirály	Nagy-Harta	Együtt
szántó	1109 kh 373 □	2582 kh 742 □	3691 kh 1115 □
kert	1251	1293	1 944
rét	224 35	291 1470	515 1505
legelő	687 417	751 1067	1438 1484
nádas	1302 1168	383 1474	1685 1042
földadó alá nem eső: út, mocsár	262 1243	178 222	440 1465
összesen:	3586 kh 1287 □	4188 kh 1468 □	7775 kh 1155 □

Századunk elején — bácskai és hartai németeknek (sváboknak) — is ad kisebb-nagyobb bérleteket már az uradalom. 1931-ben a bérleti nyilvántartó, illetve a bérleti szerződés szerint 27 személynek 2677 kh 160 □ öl bérlete volt 12 évi időtartamra a halászáti és vadászati jogok gyakorlásával. együtt.¹¹

10. Birtokívből átvett adatok.

11. Uradalmi bérletek, 345/1931. sz. bérleti szerződés. A 27 bérlő-család vagyonával felelős volt a bérletért.

1. Bovier Jakab és neje Vogl Katalin; 2. Barunstein Antal Haumann Éva; 3. Disztl Antal Galauner Mária; 4. Disztl Pál Staebli Éva; 5. Engert András Werni Mária; 6. Engert József Mullion Anna; 7. Galauner Ádám Goll Katalin; 8. Gaukesz János Nagy Katalin; 9. Kühn András Engerth Terézia; 10. Kühn István Staemmer Anna; 11. Kühn Péter Engert Magdolna; 12. Kühner Márton Disztl Anna; 13. (Kimaradt száml. Kimaradt a család neve is.); 14. ifj. Meszli Pál Braunstein Éva; 15. Mullion Antal Krebs Terézia; 16. Mullion János Werni Katalin; 17. Naftz József Wildmann Mária; 18. Naftz Mátyás Wildmann Rozália — kiléptek -; 19. Schwamm Lőrinc Werner Borbála; 20. Spiegel József Gruber Verona; 21. Spiegel Márton Emrich Éva; 22. Vajda József Kühner Erzsébet; 23. Vogl István Gruber Rozália; 24. Vogl Károly Engert Verona; 25. Werni József Engert Veronika; 26. Zundl József Rupáner Éva; 27. Kühner Sebestyén Pandur Etel
(A szerződés szövegében szerepel, hogy a bérlők hartai lakosok.) Többször előfordul a későbbiekben, hogy „Bérlőszövetkezet” megnevezést használnak az uradalmiak erre a nagyhartai bérlőtársulásra. (Lásd: 435. sz. Felsőszentkirályi kataszteri vázlatokat! 27. jegyzet.)

Az első világháború utáni Nagyatádi-féle földreform és az OFB (Országos Földbirtokrendező Bizottság, illetve Bíróság ajánlása és ítélete alapján 1922-25 között Érsek-Harta Kékes pusztájából 474 kh 1305 □ öl területet adott át az érsekség, Szentkirályon pedig 391 kh 751 □ öllet. Ehhez járult még később Szentkirályon 230 kh 1454 □ öl fel nem osztható legelő a szakmáriaknak. A földreform céljára tehát 1097 kh 310 □ öllet vettek igénybe.¹² Ez mintegy 1/7-e a birtoknak.

Eladás, parcellázás később is volt. Az 1940-es évek elején az uradalom Kiskékesen 237 kh 1437 □ öllet adott el. A birtok területe 6.422 kh 122 □ öl maradt. Folytatódott a parcellázás szándéka, mert a mérnöki munkálatokban nyomon követhető, s minden eddiginél jelentősebb lett volna, de nem bizonyos, hogy meg is történt.¹³

Nagy-Harta pusztja teljes felparcellázást is tervezhette az érsekség, ám erre a történelem már nem hagyott elegendő időt.

Célszerűnek látszik az érseki uradalom egész birtokállományába beillesztve is megnézni Szentkirályt és Érsek-Hartát. Előre kell bocsátani azonban, hogy az érseki birtok szinte állandóan változik, módosul a különféle megváltások és kisajátítások (út-, hid-, vasút-, gátépítés, hajóállomások létesítése, árvízmentesítés) miatt, valamint a főkegyúri jogok és kötelezettségek gyakorlása, illetve teljesítése következtében, pl. új plébániák, egyházi iskolák, alapítványok létesítésekor fenntartásukra átengedett földterületek, javadalmak következtében nem azonosak a birtokkimutatások. Ugyanakkor az adminisztráció sem követ egységes eljárást. Olykor már az eladás után nem szerepeltetik az adatokban, máskor pedig csak a telekkönyvezéstől.

Az 1860-70-es évek között keletkezhetett kimutatás a következőképpen adja meg a Kalocsai Érsekség birtokadatait:¹⁴

Kalocsai kerület	28.807 kh	914 □ öl
Hajósi kerület	20.669 kh	1.124 □ öl
Szentistváni kerület	19.443 kh	907 □ öl
Bácsi kerület	16.019 kh	350 □ öl
Összesen:	84.940 kh	95 □ öl

Kataszteri tiszta jövedelme: 215.905,44 forint.

- Geosits Gyula uradalmi mérnök (szám nélküli kimutatása) szerint a „földbirtokrendezési eljárás” Hartán 1922-ben kezdődött és „ítéletileg” 1925. október 23-án fejeződött be. Ekkorra a szakmáriaknak átadott legelő ügye is lazárt.
- 128/1944. Mérnöki iratok. Lásd: No. 435. sz. Felsőszentkirályi kataszteri vázlatokat! Az 50 név a 27. lábjegyzetben található. L. még a 18. jegyzetet!
- Nincsen iktató száma a területkimutatásnak. A jobbágyfelszabadítás utáni érseki birtokok elkülönítése és felmérése után készülhetett. Megadja a nagybirtok területét és a kataszteri tiszta jövedelmét. Lásd még a 7. jegyzetet! (Azonos iratok.)

Egy 1867. X. 5-én kelt irat szerint (1200 □ öles holdban) 113.530 hold 495 □ öl a birtok teljes területe. (Kevés eltérés van.) Igen részletes az érseki székváltáskor készített „Törzsvagyon kimutatás” adatsora, ami az 1873. évi adatokat tartalmazza: (Lásd alább) Különösen fontos az, hogy a művelési ágak szerinti csoportosításból a hasznosításra is lehet következtetni. (Ez a kimutatás is 1200 □ öles holdakban adja meg a birtok területét.)

II. táblázat

A „Kalocsai érsekség ingatlan Birtokának mennyi és minőségi kimutatása”,¹⁵

Művelési ágak	I. Kalocsai terület	II. Hajósi terület	III. Szentistváni kerület	IV. Bácsi kerület	Összesen
Szántó	10216 708	6809 471	2768 330	2513 616	22307 925
Kaszáló és belsőség	7852 605	4527 712	1339 411	1465 1118	15185 346
Szőlők		1018	564		megváltattak
Legelők	4529 114	7323 931	4937 636	3184 1161	19975 382
Erdők	9296 937	4398 640	10559 586	11515 895*	36570 62
Nádasok	2389 983	690 480	1034 1009	234 800	4349 872
Terméketlen	6057 173		6569 201	2740 107	17336 443
Összesen**	40341 1120	26519 165	27772 1073	21654 1037	115724 630

* 11358 hold

** 1200 □ öles holdakban

15. Az érseki székváltáskor készült „Törzsvagyon kimutatás” g/ melléklete. Kalocsán, 1873. május 6-án hitestitették. Megjegyzendő, hogy Kunszt II. József érsek /1851-1866/ halála után Krivinaí Lonovics III. József lett az érsek, azonban Kalocsára érkezésekor 1867-ben meghalt. Halálának hagyomány szerinti helyén állított kőkeresztet — *Lonovics kőrsztöt* — az 1950-es évek elején a repülőtéri építkezések során valamilyen jármű ledöntötte. Hogy véletlenül-e, vagy kegyeletsértő módon, azt nem tudni. Újra felállítására akkor gondolni sem lehetett. Haynald Lajos bíbornok 1867-1891 között töltötte be az érseki széket. A két érsek halála miatt késett évekig, 1873-ig a törzsvagyon kimutatás elkészítése és a vagyon hivatalos átvétele.

A bérleti nyilvántartó 1941. évi más szempontú összesítése az alábbi adatokat tartalmazza:¹⁶

Házi kezelésű mezőgazdasági ingatlan	17.212 kh
Kishaszonbérletek (1703 család)	11.142 kh
Erdészet és Duna vízterület	33.588 kh
Összesen:	61.942 kh

Ha figyelembe vesszük az első világháború után bekövetkező alábbi változásokat, együttvéve megközelíti a korábbi adatot.

Adományozás egyházi célokra	1.130 kh
Önkéntes parcellázás (a vételárát hadikölcsönbe fektették)	4.430 kh
Vitézi telkeknek és házhelyek céljára	200 kh
OFB vagyonváltság címén	6.600 kh
OFB megváltás	330 kh
Bácskai birtokból vitézek, székely telepések és őslakosoknak igénybe vettek	8.600 kh
Együttesen:	21.290 kh

Ugyancsak az 1940-es évek elejéről származik egy kimutatás, amely a birtokonkénti és művelési ágak szerinti összesítés mellett az aranykorona értékét is megadja.¹⁷

Terület 55.881 kh 907 □ öl

aranykorona érték: 310.706,08 pengő a kataszteri tiszta jövedelem.

16. Spuller György uradalmi bérleti nyilvántartó 1941. októberében készült kimutatásából származó adat. (Természetesen más adatokat is tartalmaz.) A kishaszonbérbe adott terület a házi kezelésű mezőgazdasági művelésű földnek kb. 60%-a, ami jelentős terület, s kb. 5-6 fővel számolva a családokat, 10.000 embernek adhatott mindennapi kenyeret. Úgy vélem, az elmúlt évtizedek leegyszerűsített és egyoldalú megítélésének bizonyos mértékig ellentmond, s az érseki nagybirtok szerepének összetettebb és átgondoltabb vizsgálatára is szükség lenne, sőt a földreform, földosztás és kollektivizálás utáni évtizedekben kialakított nagybirtok különféle típusaival összefüggésben.
17. Központi (valószínű) állami adatgyűjtés A. kérdőív IX. tábla 1. pontjához készült kimutatás összesített adatait közöltem. Tartalmazza ugyan a birtoktestek művelési ágak szerinti területét és kataszteri tiszta jövedelmét is. Keltezés nincsen rajta, de az 1940-es évek elején készülhetett.

A Szanáló Bizottságnak 1944-ben küldött kimutatásban a Mérnöki Hivatal a következő adatokat szerepelteti:¹⁸

Összesség birtok a birtokívek alapján:	66532 kh 1465 □
Levonva a bácsi birtok agrármaximum feletti része:	8354 kh 1010 □
Eladott, átengedett terület, de a birtokívekben még szerepel:	2591 kh 450 □
Ténylegesen birtokolt terület:	55587 kh 05 □

Legérdekesebb talán a Számvevői Hivatal 1944. április 18-án keltezett anyaga.¹⁹ A birtok nagyságán túlmenően megadja az aranykorona tiszta jövedelmet, amely a birtok pénzügyi értékének a tükrözője. Feltünteteti az aranykorona értéknek kb. húszszorosát, amely 1,16 P átszámítási kulccsal számolva a földmegváltás összegeként (tulajdonképpen vételáraként) szerepel.

Az uradalmak földterülete kh		Kataszteri tiszta jöv. aranykorona értékben	Megváltás összege pengőben
Összes birtok:	60 905,18	357 104,84	8 284 832,28
Levonva Bács és Dérnye	6 170,45	27 337,41	634 227,91
Marad:	54 734,73	329 767,43	7 650 604,37
Harta levonása	6 422,12	49 789,37	1 155 113,38
Levonások után marad	48 312,61	279 978,06	6 495 490,99

A főszámvevői kimutatás valamilyen földreform mérlegelése céljából készülhetett, mert tartalmazza azt is, hogy az érsekség részére meghagyott kb. 100 kh térítési összege mintegy 32.200 pengő lesz. Véglegesen azonban csak a földreform végrehajtása után lehet megállapítani, mert függ még a belsőségektől, házhelyektől, illetve azok értékétől. Az adatokból következtetni lehet a tervezett vagy szándékolt földreform lebonyolítására, meg arra, hogy megváltási összeggel (kedvezményes eladással) óhajtott volna megoldani. A megváltási összeg-

18. A Mérnöki Hivatal 128/1944. sz. jelentése a területi adatokról „Méltóságos dr. Jalsovszky Jenő miniszteri tanácsos úrnak”. Lásd: 13. jegyzetet!
19. A Számvevői Hivatal kimutatásának nincsen száma, sem címzettje. Lehetséges, hogy belső használatra készülhetett.

ből bizonyára jelentős mennyiséget fordított volna adóssága törlesztésére. Megkésett szándék, elkésett kísérlet volt azonban ez már a háború végén. A „nagy pert” a történelem másként oldotta meg. (Lásd még a 13, 18. jegyzetet!)

Nem lehet feladatomban elemezni a birtok területi változását és csökkenésének okait magyaráznom. Nem kerülhetem ki mégsem azt a tényt, hogy a volt jobbágybirtokok elkülönítése után az 1850-es évek végétől az első világháborút követő trianoni békekötéssel meghúzott határok okozták a legnagyobb veszteséget a kalocsai és bácsi érsekségnek. A Bácsi kerület 16.000 kh nagyságú birtoktest kárpótlás nélküli elvesztése — gyakorlatilag már 1918 őszén — vitathatatlanul fontos tényező. A birtok csökkenése mellett egyben gazdasági veszteséget is jelentett a 4.550 kh parcellázása, eladása, amelynek ára hadikölcsönbe fektetve értéktelenedett el. Mintegy 7.000 kh birtokcsökkenést jelentett a Nagyatádi-féle földreform során átengedett, megváltott földterület is. Ha tehát ezeket az adatokat összegezzük és egybevetjük, lényegében megkapjuk a korábbi birtoknagyságot.

Az érseki — egyházi — nagybirtok nemcsak kötött forgalmú birtok volt, hanem a kultuszminisztérium felügyelete alatt állott. Ügyeit a Szanáló Bizottság ellenőrizte már az 1930-as években. Elidegenítésre alig volt lehetősége. Mégis, az előzőkön kívül is jelentősen csökkent a birtok az eltelt közel egy évszázad alatt. Viszonylag jelentős területekre volt szükség a visszabályozás, ármentesítés és az utak, vasutak építése során. A homoki szőlőtelepítést Érsek-Hartától Hajóson át Szentistvánig és Csávolyig jelentős parcellázással tette lehetővé az uradalom. Szinte mindenütt érintették az érseki birtokot a települések fejlődését szolgáló házhely parcellázások (Kalocsán, Hajóson, Baján és másutt). Mindezek a védettség ellenére jelentős változásokat idéztek elő, mert a jobbágyfelszabadítás utáni kb. 85 ezer kh-nak 1944. végére csak kb. 55-57%-a maradt meg: 48 ezer kh.

III. A VIZSGÁLT TÉRKÉPEK ISMERTETÉSE ÉS NÉVANYAGA

Szentkirályt és Nagy-Hartát (Érsek-Hartát: Érseki-Hartát), az egész birtokot — vagy csak egy részét — 1780 és 1944 közötti másfél század alatt 18 db térkép, illetve vázlat ábrázolja. A részletes ismertetés előtt a könnyebb áttekinthetőség kedvéért táblázatba foglalom a térképek legalapvetőbb néhány adatát keletkezésük valószínűsíthető időrendjében 1-től 18-ig sorszámozottan. A sorszám után a kataló-

gusszámot közlöm, utána köznyelvi alakban az ábrázolt birtok, terület nevét, majd a térképész nevét és a készítés idejét, ha ismereteseek.

Sorsz.	Katalógus száma	Az ábrázolt terület	A készítés ideje	A térképész neve
1.	KÉGL. T. 2.	Szentkirály térképe	1780.	Kronovetter, Antonius
2.	136.	Szentkirály	1821.	ismeretlen
3.	135.	Szentkirály	1824.	Fischek, Johann
4.	192.	Nagy-Harta	1851.	Szoboszlai Vass Dániel
5.	235.	Szentkirály	1859.	Kober József
6.	193.	Nagy-Harta	1860 körül	ismeretlen
7.	257.	Nagy-Harta	1860 körül	ismeretlen (4 szelv.)
8.	191.	Szentkirály és Nagy-Harta	1890 körül	Mazányi Géza
9.	278.	Szentkirály és Nagy-Harta	1910 körül	ismeretlen
10.	492/a.	Szentkirály és Nagy-Harta	1930 körül	ismeretlen
11.	506.	Szentkirály és Nagy-Harta	1930 körül	ismeretlen
12.	517.	Szentkirály	1930 körül	Geosits Gyula
13.	457.	Nagy-Harta	1940.	Mirk István
14.	458.	Nagy-Harta	1940 körül	ismeretlen
15.	448/A.	Nagy-Harta	1940.	Bozsó Ferenc
16.	459/a.	Nagy-Harta	1941.	Bozsó Ferenc
17.	435.	Felsőszentkirály	1941 /?/	ismeretlen
18.	448/B.	Nagy-Harta	1943	Bozsó Ferenc

A táblázatot a térképek részletes ismertetése követi. Megadom betűhíven a térkép címét, közlöm a jellegét (felmérés vagy pl. mezőgazdasági), jelzem, ha másolat, anyagát, állapotát, tájolást, méretarányt, színezettségét megadom és cm-ben a térkép méretét is.

Új bekezdésben a térképen szereplő névanyag következik betűhíven és *betűrendben megkülönböztetett szedéssel*, hogy a köznyelvi és helyesírási alakoktól *kellőképpen elkülönüljön*. A térképnevek után záró-

jelben ( ) — ha szükséges — a valószínűsíthető olvasatot fűzöm. A bizonytalanságot — névolvasatban és magyarázatban egyaránt — zárójelbe tett kérdőjellel (?), a figyelemfelhívást zárójelbe tett felkiáltójellel (!) kívánom jelezni.

A térképnevek után szintén új bekezdésben a birtokot körülvevő településhatárok következnek, ha megadja a térképész. Néhány érsek-hartai térkép, vázlat, feltűnően nagyobb betűkkel emeli ki a határrészneveket. Új bekezdésben természetesen felsorolom, de nem emelem ki tipográfiai megoldással.

A térképeken szereplő nevek közlése után a jelentéstartalom, az esetleges színes rajzolatú, de megfakult térképjelek vagy magyarázat után (és ezek alapján) igyekszem a térképen ábrázolt tájról valamelyes tájékoztatást adni, hogy a természeti, gazdasági és egyben társadalmi értelemben is változó tájról képet adhassak. Remélhetően ez az összehasonlíthatóság lehetőségét is segíti, ha a későbbiekben sor kerül rá.

A betűhív írásmódot megegyszer szeretném hangsúlyozni. Sok függött a néviró mérnök, másoló írásától. Pl.: *Kios; Któs; Ktyós; Nemiz; Nemiz; Öreg; Öreg; Förtó; Förtó; Úrjek; föld; föld; Föld; Pálé; palé* és lehetne folytatni. A magánhangzók időtartamára nem lehet visszakövetkeztetni, ezért a térképeken szereplő betűjelzést célszerű következetesen alkalmazni.

Ugyancsak gondot okoz az összetett földrajzi nevek (térképnevek), olykor több elemű összetételek írása. Ebben az esetben is a betűhív írásmódot alkalmazom, még akkor is, ha feltehetően elértés, megne-mértés (vagy csak helytelen rossz írásmód), netán a név jelentéstartamának a nem ismerése miatt írták le nyilvánvalóan hibásan, illetve tévesen. Egyes térképekre az a jellemző, hogy szinte minden névelem nagybetűvel kezdődik. Pl.: *Halász Sziget; Két Halom; Kasai Sziget; Kékes Rét*. Más térképeken: *Halász sziget; Kéthalom; Kékes rét; Kasai sziget*, sőt: *Fürtifarka nagy Székes; Két tabak kölesfötkeszi Pálé; Kékesirétalya* (három névelem egybeírottan és a helyzetet minősítő „alja” rövid ly-vel!) Önkényes a „szent” első névelem írásmódja, rövidítése. Előfordul: *Szentkirály, Szent Király, Sz. Király, Szt. Király* alakban egyaránt, *Nagy-Harta* pedig *NHarta* rövidített alakban. Mindezek után a fenti esetekben itt is a betűhív írásmódot alkalmazom következetesen. Kivételek a táblázatban, a leírásban, a katalógusszámok utáni és az adattári köznyelvi alakban találhatóak, hogy az olvasó egyértelműen tájékozódni tudjon.

1.

KÉGL. T. No. 2. (Kalocsai Érsekség Gazdasági Levéltár Térképtára) Szentkirály

Ichnografia Praedii Sz(ent) Király individui, per lineam inter mediam bifariati.

Szentkirály kettéosztott határának birtoktérképe

Kronovetter Antal hites érseki mérnök és építész rajza.

1780-ban készült.

Kéziratosszines rossz állapotú papírtérkép. Nagysága 71 x 50 cm.

Szélrózsával tájolt méretarány nélküli, latin, magyar nyelvű.

Akasztói út (Nagyartáról Akasztó község irányába vezet Szentkirály területén keresztül), *Bacska Szálás, Fekete Telek* (Nagyharta határában vannak), *Bán, Bocska, Borza Szigeth, Bota, Cártusch Hegy* (Kártus hegy), *Czirák, Fekete Ér, Hőrcségi, Járó, Két Halom, Két Halomi ér, Két Halomi Rét, Kigyós, Kis Kigyós, Mészáros, Nagy, Óreg Förtő, Paludes Úrjek* (fertő: förtő: Paludes — mocsár), *Panka, Patai Ut* (Két Halom és Akasztó felé), *Pirka Rét, Ságod Ré* (? bizonyára: rév), *Szent Király, Sz:Királyi Erdő, Sz:Királyi Fok, Sz:Királyi Szék, Sz:= Királyi Ut Akasztóra, Szesz, Taba, Tárdi, Vaida.*

Határolja: *Praed: Nagy-Harta, Mikla, Ács, Karácson, Szilid, Ereg* (Erek).

Szerepel a térképen úgy tűnik lakott helyként Szentkirály, a Szentkirályi-fok egy derékszögű kanyarulatában. Kissé magasabb partos, s talán homokos felszínű halomnak hordalék terasznak, egy négyszögű része még az egykor volt vár maradványát jelölheti. (?)

Az utak Szentkirály határán belül és helyenként a határán kívül is láthatók. Szentkirályon átvezető megnevezett utak: *Akasztói út* (Nagyhartáról Akasztóra); *Patai út Akasztó felé* (az előbbivel Nagyharta határában találkozik; *Szentkirályi út Akasztóra*) Dunapatajról Szentkirályra vezető út elágazik. Az egyik kb. északi irányban haladva csatlakozik a már mondott *Akasztói úthoz*, a másik kb. keleti irányba fordul, de nem vezeti el a határig a térképész. Mindkét út általában az Órjegről kiemelkedő felszínen, szigeteken kanyarog. A Patajról vezető út több szállásra is beágazik: *Bán, Czirák, Szesz, Taba, Tárdi*. Többségét nem nevezei névvel. Feltehető ugyanis, hogy a halvány barnás négyszög mezei kerteket (?), szállásokat, tanyákat jelezhet. Az azonban, hogy a névvel jelölt vagy meg nem nevezett szállás (tanya, kert, telek) esetében a feudális érseki birtokon milyen jogviszony van, feudális kötöttség terheli-e, vagy bérlet, netán foglalás, vagy magántulajdon, a térképről nem derül ki. Egy helyütt Szentkirály határában kút mellett vezet el az *Akasztói út*.

2. TÉRKÉPMELLÉKLET
Szentkirály puszta 1780. évi térképe
/KÉGLT. T. No. 2./
Kronovetter Antal érseki mérnök és építész rajza

A *Kigyós* és *Fekete Ér* keresztül folyik Szentkirály vizenyős, mocsaras határán. Nagy terület az *Űrjek* (Őrjeg) a történelem előtti ós Duna-meder mocsárvilága. Szentkirály határának nagyobb része ekkor még vizenyős, nádas mocsár. Több szállás, tanya a partvonal közelében van. A jelzett területen, négyszögön, vagy a közelében elég gyakori a kút térképjele, pl. *Panka*, *Taba*, *Mészáros*, *Hórcséki* szállásokon. Feltehetően pusztá személynévből, tulajdonnévből vagy megkülönböztető névből keletkeztek. Földrajzi köznévvvel nem nevez meg a térképész szállást, tanyát, sem állandót, sem ideiglenest. Megnevez azonban köznévvvel ér, fok, hát, halom, hegy, sziget felszíni képződményt és hasznosításra utaló rét, szik, telek, út, mocsár fogalmakat.

Szentkirályt és Nagyhartát jól láthatóan a *Két Halomi Rét* választja el. Már ekkor egyértelmű a térkép alapján a későbbi gyakorlatban is követett elv, az, hogy — az egykori, vagy még létező meder, vízfolyás, volt Duna-ág esetében — a határvonal a meder középvonalán húzódik; s ha nem volt látható, gyakorta karózással vagy nádirtással tették láthatóvá. A határvonal követte a kanyarulatokat is, ezért gyakran különös alakú birtokhatárok, illetve adóközségek vagy közigazgatási területek alakultak ki.

A térkép színezett, de erősen megfakult. Az alkalmazott vizenyős rét, kákás, nádas térképjel és a kékes szín alapján egyértelmű, hogy Szentkirály határa nagyobb részt vizenyős mocsár. A helyenként ritkuló térképjel arra enged következtetni, hogy (időnként vagy állandóan) nyílt vízfelületek is lehettek még az egykori Duna-mederben. Ez annál inkább is lehetséges, mert a *Kigyós* és a *Fekete Ér* az *Őrjegben* általában nincsen jelezve. Vizutánpótló és vizelvezető szerepük kétségtelen. Összefügg ezzel a *Ságod Ré* név és jelölt helye A térkép készültekor, illetve a név későbbi ráírásakor azon a helyen valamilyen módon,

valamilyen eszközzel át lehetett kelni a vizen, vagy a mocsaras, ingoványos részen.²⁰

Későbbi térképeken ezen a tájon általában található — olykor több — hid térképjele. (Vesd össze a No. 136. számú térképpel!)

Jelentős területet színez a zöldes-sárga. Feltehetően rét, kaszáló jelzése. Valamelyest sárgásabb szín a gyérebb növényzetet, a legeltetésre alkalmas füves lapályt, a kevésbé hullámos felszínű szikes legelőt jelezheti. Ez is jelentős nagyságú terület.

A megművelt — vagy legalábbis művelésre alkalmas — földet, szántót halvány rózsaszín jelzi. A sötétebb színű és párhuzamos rovátkozású, különböző irányú satirozás a táblákat, nyomásokat különbözteti meg, de egyértelműen nem dönthető el.

Szentkirály pusztát körülvevő határjelek: kövek, karók, oszlopok, összedobált kis határdombok, vagy természetes kis „halom, hegy” sötétebb színnel (feketével?) jelzettek, ponttal, körrel. Néhány helyen a természetes kiemelkedést, halmot körülvonalkázottan szabályos térképjellel rajzolja meg a térképész. A *Szentkirályi Fok* közelében egy helyütt és egyetlen esetben egy fa térképjele van. Biztosan olyan őriásfát jelezhetett, amelynek ezen a tájon iránymutató szerepe volt, sőt évtizedeken keresztül nagyon megbízható határjel is volt egyúttal.

Feltételezhető, hogy a térkép készültkor a felmérő még nem ismerhette kellőképpen az Őrjetet. Erre enged következtetni néhány

20. Mocsaras, nehezen járható Őrjegen való átkelésre találunk magyarázatot egy 1857. július 30-án keltezett kimutatásban a mérnöki iratokban. Kober József uradalmi mérnök Sükösd község és az érsekségi birtok elkülönítésének során az alábbiakat közli a szám nélküli iratban:

„Sükösd határból érs. urunknak 3.200 (1200 □ öles hold) járulékból ... marad az alsó határból összesen ... 1712 hold 68 .. (Majd így folytatja.) Terméketlen terület: víz állás (a határ alsó részében) 18 hold 400 □; *Duschnokra vezető út* 13 hold; *Duschnok Bajai út* 8 hold; *Fok* (azaz vízmeder) 8 hold; Összes terméketlen 47 hold 400 □.”

Egyik tétele szerint: „Öreg általvonó 3 hold, a Duschnok Bajai út vonalában”. Egy másik: „Víz állás” megnevezésű területen „Kiss általvonó 2 hold”, mely „vízállásos”. A Dusnok-Baja útvonalon (ami még nem a mai 51-es út nyomvonala volt) két helyen is használatban volt 1857-ben a vizen, mocsáron, ingoványos részen való átkelés biztosítására valamilyen „általvonó” szerkezet. (Érdekes feladat lehetne a rekonstrukciója.) Szentkirály birtokleírásában 1869-ben 5 hid szerepel. Ebből 2 a Kigyóson. Továbbá olvasható a leírásban: „A majortól délnek Kalocsáról Akasztónak vezető országút mellett van egy feszület öntött vasból kő talapzaton.”

A megnevezett utak, az általvonók és a hidak igazolják azt, hogy volt keleti-nyugati irányú közlekedés Dunapataj-Kalocsa-Sükösd, illetve Paks-Tolna-Szekszárd térségében. Talán nem is véletlen, hogy napjaink (illetve a közeljövő) keleti-nyugati irányú autópályának tervezői ugyancsak ezen a tájon keresik a nyomvonalat. Annyiban módosulva, hogy közben megépült Paks alatt egy atomerőmű, Kalocsától északnyugatra pedig egy repülőtér. Kalocsától kellően délebbre épülhet csak meg ez az útvonal, s így aligha jelenthet majd a város számára jelentős forgalomnövekedést.

későbbi bejegyzés a tinta színének különbözősége alapján. E nevek mindegyike az Örjeben van: Borza Szigeth, Fekete Ér, Kigyós, Kis Kigyós, Öreg Förtő, Ságod Ré, Sz: Királyi Erdő, Sz:= Királyi Út Akasztóra. Lehetséges, hogy még a Paludes Úrjek név is ekkor került a térképre.

A térkép hátulján ceruzával írottan 35 név van. Közelebbi tájékoztatás ugyan nincsen, de bizonyos, hogy, betelepítés, letelepítés (valamilyen fajta földhözjuttatás), helyhezkötés rögzítése céljából készült a feljegyzés. Összesen 83 egységet (?), telket, telekrészt foglal magában. A birtok a következő évtizedekben jelentősen módosult. Elkülöníthetők a házi kezelésben maradt birtokot és az előzőekben feltételezett feudális szolgáltatásokkal terhelt jobbágyföldeket. Az 1821. évi kamarai felmérés után viszont nem változott lényegesen a jobbágyfelszabadítási²¹

2.

Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár Térképtára No. 136. Szentkirály

Brouillons Charte zum erledigten Coloczaer Erzbisthum gehörigen
Puszta Szent Király

Szent Király felmérési térképe

Szerzője ismeretlen, másolat. Készült 1821-ben.

Vászonra húzott, színes papír, rossz állapotban (kevésbé hiányos),
északnyugati tájolású, 215 x 102 cm-es nagyságú. Méretaránya 72
bécsi öl = 1 hüvelyk (1:5184), német és magyar nyelvű.

*Apró Palé, Bánok Székesé, Barkás (későbbi ceruzás ráírás), Bogá-
zó Rét, Dávid Széke (kétszer: szántóföld és legelő), Doboja farka, Fürti-
farka nagy Székes, Görbe Fok, Halász (későbbi ráírás), Három Széged
(?), Homok hát, Hozú hát (kétszer, mert hosszan elhúzódott), Kasai
Fok, Kasai Sziget, Katona Miska, Kéthalom feld, Kéthalom föld, Kereszt
Fok, Kereszt palé (későbbi ceruzás írás), Pálé, Kikes, Kikes Rét, Kincses*

21. A 35 név: Rátz János, Vantsura Matyi, Hemző Pál, Megyes András, Cserü János, Fejes Mihály, Kováts János Suri, Palásti Mihály ifj., Szabó Józsefné, Ondrovits (?) Ist (?ván), Fejes Imre (?), Juhász, Plsuk András ifj., Herczeg István ifj., Mészáros József, Herczeg Lőrincz, Markos János, Liptay György, Vuits Antal, Suri Mihály, Sendula János, Darás Pál ifj., Herczeg Mihály ifj., Jónás János, Ondrovity Mátyás, Csernák János, Pokronitzai (?) György, Krlokrits István, Lakatos János, Fleisz János ifj., Felisz János ör., Haszilló Mihály, Morvai János, Simon János, Farkas Mihály, Vadk (?) ... , Klemich (?) György.

Sziget, Kios Fok, Kios hát, Kis taba Kőls föld (kétszer), László Földje, Lukáts földje, Mátyás Istvány, Miklay Ér, Nagy Istvány Föld, Nagy taba kőls föld, Nagy taba Kőls Rét, Nemiz halma, Öreg Székes (későbbi ceruzás ráírás), Pap István Földje, Ságó Rétje, Széles Pálé (kétszer, mert nagy terület), Szent Királyi Halom (kétszer: szántó és legelő), Szent Királyi Tó (benne ceruzával: Tó hát), Tabá székes (kétszer), Tekenő (ceruzával), Tőls, Varga István Földje, War fokja (kétszer, mert nem összefüggő vízmeder), Zeletzko Rét.

Határolja: Praed. Nagy Harta (érseki birtok), Pusztá Miklay (Becskey familia birtoka) Praed. Áts (érseki birtok), Patái (Alfeldi familia birtoka.)

Jelölve van a major területe, amelyben hat épület alaprajza látható. Ebből 3 cselédház (lakás) lehet, 3 pedig gazdasági épület, istálló, csűr, pajta. Egy gémeskút jele is ott van a majorban, itatókút ember és állat számára. A vár maradványának azonban már nyoma sincs.

A birtokon átvezető utakat megrajzolja a térképész, de nem nevezi meg. Az állandó vízűnek látszó Kios Fokon (Kigyóson) két híd jele van, a Kereszt Fokon pedig egy hidé az utak folytatásában, lehetővé téve az átkelést. (Vesd össze: KÉGL. T. No. 2. térképpel!). A negyedik híd egy mocsaras helyen van, igazolva azt, hogy volt azért közlekedés ezen a nehezen járható tájon az Örjegen keresztül Dunapataj-Szentkirály-Akasztó, illetve Harta-Nagyharta- és Akasztó között. Nem is lehetett jelentéktelen ez az átkelés, a keleti-nyugati irányú közlekedés Solt és Baja közötti távon.

A Miklay Ér — mint az egyik vízutánpótlást biztosító vízfolyás — eltűnik a Kikes Rébten. Egy másik, a Kereszt Fok vizér pedig a Tabák (a nagy és a kis Tabá nevű családokról elnevezett) köles földek közötti paléban és az Apró Paléban veszik el.

A megfakult térképen nem lehet mindent megítélni a színek alapján. Jelöli a mérnök a három „Calcatúra” szántóföldet (nyomást), a „Szálás Gründe” területét (majort), „Huttweide” névvel pedig a különböző legelőket. Megkülönböztet folyóvizet, vizenyős területet, rétet, nádas és nád nélküli mocsaras részeket.

Jól tükrözi a térkép a kor társadalmi és gazdasági igényeit. A pontosnak látszó felmérés minden körülhatárolt területet, földdarabot betűvel és számmal jelöl. Tájol, méretet ad, s jelmagyarázata következetes. Éppen ezért talán még az állattartás bizonyos változására is következtethetünk abból, hogy a szentkirályi majortól nem távol, a Fürtifarka nagy Székes nevű legelőnek jelzett területen 3 különböző négyszög, valamint 1 kút és 1 ház (gulyásház ?) rajza, jele látható. Állandó jószágállásnak vélhetjük ezt a mocsár végénél, a fertő farkánál lévő nagy Székes legelőn.

Szentkirály és Nagyharta között nincsen határjel — mintegy jelezve a két birtok összetartozását. Másutt azonban körülveszik Szentkirályt a határjelek.

Kamarai felmérés. Az érseki szék megüresedésekor készült, s valóban az egyházi nagybirtok feletti ellenőrzés lehetőségét is jelentette.

3.

Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár Térképtára, No. 135. Szentkirály

Praedium Szentkirály zum Colocaer Erzbistum gehöriq
Szentkirály felmérési térképe

Másolta Fischek, Johann kamarai mérnök, 1824.

Rossz állapotban lévő nyugat-északnyugati tájolású térkép. Méretaránya 72 bécsi öl = 1 hüvelyk (1:5184), színezett, bár erősen megfakult német és magyar nyelvű, Mérete 170 x 103 cm.

Apró Palé, Bánok Székes, Bogárvó Rét, Doboja farka, Görbe fok, Homok hát (kétszer, mert nagy terület), Hosszú hát (kétszer), Kasai fok, Kasai Sziget, Kéles Rét (? Kékes rétnak kellene lennie), Kereszt fok, Kéthalom, Két halom föld), Kiós fok, Kiós hát, Miklay Ér, Nagy Székes, ...s Rét (bizonyosan Nagy Székes Rét), Sag... R... feltehetően, mint az előző térképen: Ságod Ré (? rév), Széles Palé (kétszer, ez is nagy terület), Taba Székes (szintén kétszer), Törlös (Tölgyes, tölgyes erdő), Zeletzko Rét.

Határolja: *...Nag ...rta, Grenze mit der Puszta ... (?)*, Grenze mit der Praedio Áts zum Coloczaer Erzbisthum gehöriq, gehöriqen Praedio Sz. Királ (! itt hiányzik egy szelet a térképből, *...e mit dem ...m dem markte ...atay*. Határolja tehát Szentkirályt: Nagy-Harta, Mikla, Ács, Öködi, Pataj és Szentkirály (korábban elkülönített része, amit a népnyelvben Alsó-Szentkirálynak is neveztek. Az 1877. évi katonai felvételen is így szerepel. V. ö. az 1. térképmelléklettel!)

Annak ellenére, hogy a másolat (? kisebbítés is egyben) 1824-ben, 3 évvel később készült, mint az előző 136. számú, s Fischek kamarai mérnök munkája, lényegesen kevesebb nevet tüntet fel, s mintha nem is lenne teljesen befejezett a térkép. Pontosan tagolt viszont a szentkirályi major területe. Azonosak az épületek alapjai és az itatókút is. Nem nevezi meg ugyan a Fürtifarka nagy Székes legelőt, de az előző térképpel megegyező helyen van itt is — vélhetően — a jószágállásnak, istállónak, karámnak meghagyott terület.

Az utakat jelöli, de nem nevezi meg a mérnök. Hidakat sem rajzolt, s itatókutakat is csupán a majorban. (V. ö.: KÉGL. T. No. 136., No. 235. sz. térképekkel)

Szintén erősen megfakult a színezés. A három nyomás megkülönböztethető színű. Két színnel jelzi a rétet és a legelőt. Színezte a puszta (major) területét, épületeit. Megkülönböztette a nádas mocsarat és a nád nélküli mocsarat, tulajdonképpen a tiszta vízfelületet. Megrajzoltak az erek, patakok. A Kereszt Fok itt is belevész az *Apró Palé* és a *Széles Palé mocsarat*-ba, a *Miklay Ér* pedig a (Kékes) *Rét* szétterülő vizenyős lapályába. A *Tölbs* erdő itt is szerepel. Következétesen jelöli a határjeleket, a földhányást. A parcellákat csak számokkal jelöli.

4. Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár Térképtára, No. 192.

Nagyharta N Harta mezőgazdasági térképe

Szoboszlay Vass Dániel mérnök készítette 1851-ben.

Vászonra húzott papír, rossz állapotú. 160x114 cm-es nagyságú. Tájolása nincsen, méretaránya: 100 bécsi öl = 35 milliméterrel (1:5400). Színezett, magyar nyelvű térkép.

Baranya völgy, Belső Kékes, Fekete, Haraszt völgy, Járván, Kandzsa, Kenesei (? Kencsei) völgy, Kts Tökös, Kobolya, Kopostyán, Korsos völgy, Köhatár (későbbi bejegyzés egy határmódosítás után), *Köz rét, Külső Kékes, Nagy Pap Sziget, Nagy Tökös, Nagy Závod, Óreg szék, Sándor völgy, Szőlő kertek* (kishartai lakosoknak korábban szőlőtelepítésre felparcellázott terület), *Tenger, Vöcsködök.*

Határolja: *Kts Hartai Határ, Szület Határ, Miklai Határ, Szent Királyi Határ, Duna Patai Határ.*

Úgy tűnik, Szoboszlay Vass Dániel által 1851-ben készített térkép az első felvétel a térképtárban a hartai érseki birtokról, illetve a földesúri és jobbágyi birtokok elkülönítéséről, s egyben talán első kísérlet is egy mezőgazdasági térkép megrajzolására. (Ámbár lehetséges, hogy még csak az elkülönítést készítette elő a birtoktérkép.)

Viszonylag jól áttekinthető a felszín művelhetőség szempontjából. Betű és szám jelöli a különböző területeket: szántót, legelőt, rétet, nádas, vizenyős és vízállásos részeket.

Az utakat meghúzta, de nem nevezte meg. Majort, vízfolyást, hidat nem jelez. Színezése megfakult.

Három nagy határrészt nevez meg nagyobb és más formájú betűkkel: *Fekete, Külső Kékes. Belső Kékes.* Sajátos viszonyítás tükröződik

a külső-belső megnevezésekben. A *Belső Kékes* az Őrjegben beljebb van, tulajdonképpen az ős Duna-mederben, míg a *Külső Kékes* annak nyugati felén, azon kívül, közelebb a Dunához és egyben a faluhoz is.²²

A határjelek nincsenek mindenütt jelölve, de 1851-ben még nem is lehettek kellőképpen kitzúzva. A határper egyezséggel végződött 1869-ben. Ekkor került a helyére az új határjel, a Kőhatár.

5.

Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár Térképtára,

No. 235.

Szent-Király érsekségi pusztá térképe

Kober József uradalmi mérnök munkája, 1859.

Szentkirály mezőgazdasági térképe.

Vászonra húzott színezett papírtérkép, megviselt állapotú. Nagysága 99 x 55 cm, északnyugati tájolású, méretaránya 1200 bécsi öl = 215 mm (1:10800). Magyar nyelvű.

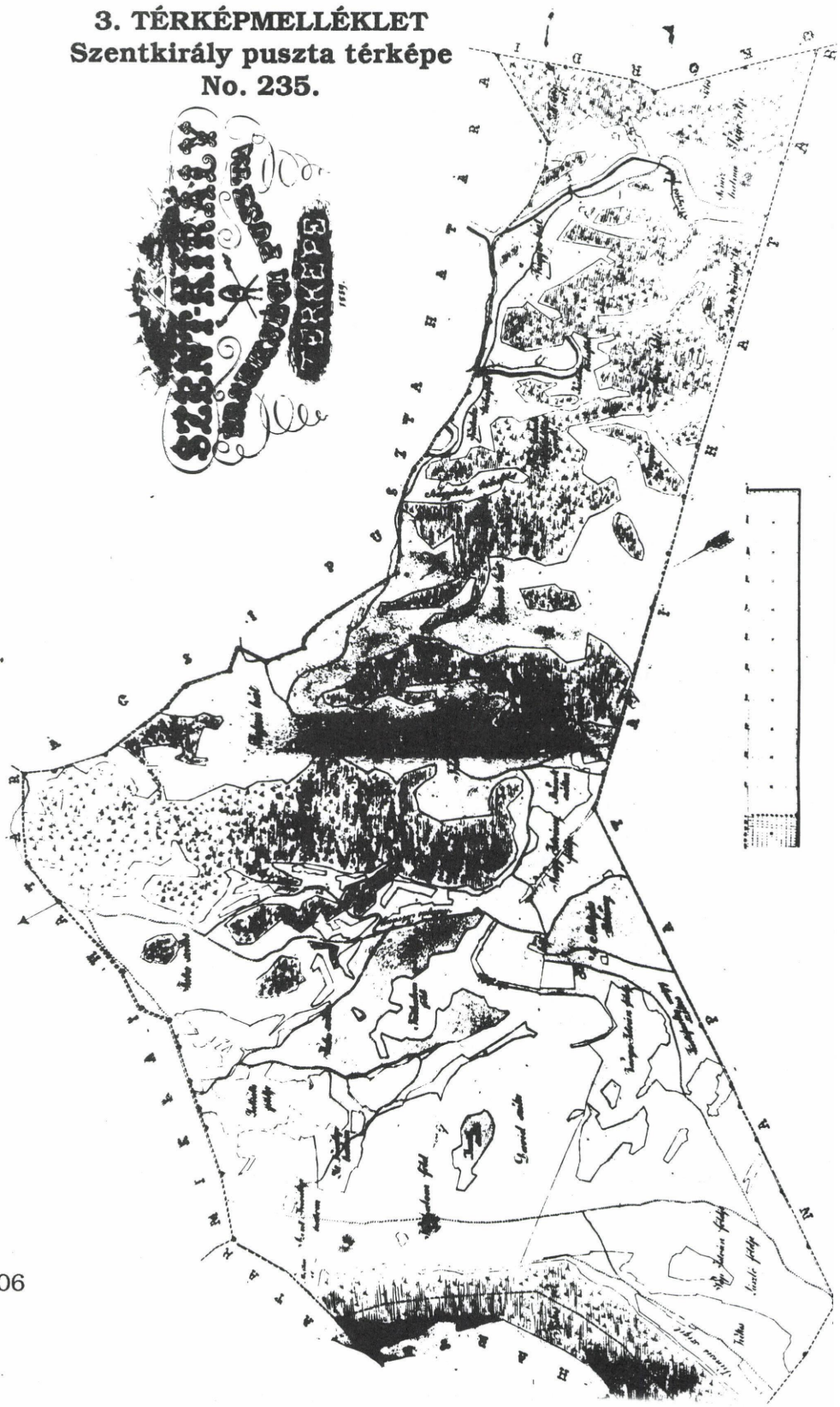
Apró Pálé, Bánok székesé, Bogárvíz tó, Dávid széke (szikes legelő), *Dávid széke* (szántóföld), *Dobója farka* (dobolya: kobolya = vízmosta mélyedés, gödör), *Fürtifarka nagy székes* (emlékeztetőül: fürtifarka: fertő farka: mocsár vége), *Görbe fok, Homok hát, Hosszu hát, Kasai fok, Kasai sziget, Katona Miska, Kékes, Kékes rét, Kéthalom föld* (kétszer, nagy kiterjedésű szántó), *Két tabák kölesföldközt palé, Kigyós fok, Kigyós hát, Kincses sziget, Kistaba köles föld* (kétszer, mert nagyon tagolt terület), *László földje, Lukáts földje, Mátyás István* (kétszer), *Miklái ér, Nagy István földje, Nagytaba köles föld, Nagytaba Köles rét, Nemiz halma, Pap István földje, Ságó rétye, Széles Palé, Szt. Királyi Halom* (szántóföld), *Sz. Királyi halom* (legelő), *Szent Királyi rét, Szt. Királyi tó, Taba székes* (kétszer, nagy kiterjedésű legelő), *Tölös, Vár fokja, Varga István földje, Zelezkő rét.*

Határolja: *Nagy-Hartai határ, Miklái határ, Ácsi pusztá határa, Ókördi, Duna-Patai határ.*

Pontosan jelöli a mérnök a majort, két színnel a 6 épületet, s ott van a kút térképjele is. Ezen a térképen is látható (mint előbb a No. 136. és No. 135. számú térképeken) a jószágállásnak vélt három négyszög, egy épület és a kút.

22. A helyzetviszonyításról bővebben: Kuczy Károly A Kalocsa környéki földrajzi nevek vizsgálata — Kalocsa, 1980. 34-36. o.

3. TÉRKÉPMELLÉKLET
Szentkirály puszta térképe
No. 235.

Az utakat jelöli, de ez sem nevezi meg. Irányuk a korábbiakkal egyező, Hartáról, Dunapatajról és Szentkirályról az Órjegen keresztül kanyarog Akasztó felé. Közben a Kigyós fokon 3 hídon át visz az út. Egy híd a korábban Kereszt foknak nevezett vízéren lehet, de nem nevezte meg a térképész.

Jelentősen növekedett az legelőként hasznosítható terület. Bizonyára csökkent a vízutánpótlás, s ugyanakkor meggyorsulhatott a víz lefolyása is. mert a vízmedrek részletesebben megrajzoltak, s a mocsarak, nádasok határa, partvonala is részletesebben körül rajzolt.

Szent-Király érsekségi puszta térképe 1859-ben készült, amikorra befejeződött a jobbágyfelszabadítás utáni birtok-elkülönítés. Az érseki birtokban maradt puszta mezőgazdasági térképét készítette el Kober József uradalmi mérnök. Méretarányos, színes, de jelmagyarázat nélküli. A szántó föld okkersárga, táblákra nincsen felosztva. A rét, a kaszáló, a legelő (és a székes legelő) kétfajta zölddel jelzett, a mocsár, nádas-kákas vizenyős terület világos sárga színű, benne a mocsári növényzet és a víz kézzel vonalkázott.

A felszíni kiemelkedéseket névvel jelöli három esetben: *Sz. Királyi halom*, *Kéthalom föld* és *Nemíz halma*. Számos családnévvel és keresztnévvel helyhez kötött területet nevez meg, amelyek — legalább részben — korábbi birtoklási jogot is magukban foglalhattak, azonban a feudális földtulajdon elkülönítése után az egyházi nagybirtokon indentifikáló szerepe maradt csupán a névvel jelölt területnek, de bizonyára elősegítette a tájékozódást. A birtok táblásítása, tagosítása, majd a kataszteri felmérés után csökkent a szerepük, elvesztették jelentőségüket, s hihe-

tetlen méretű „névpusztulás” következett be a kalocsai érsekség birtoktestein.²³

Az elkülönített birtok határait pontosan jelölték a valóságban és a térképen egyaránt. Nyolcvannál is több határjel: kő, domb -földhányás-, fa és egyéb jel veszi körül, védve az egyházi nagybirtok területét.

6.

Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár Térképtára, No. 193.

Nagy-Harta a Kalocsai Érsekség javaihoz tartozó pusztá térképe

Szerzője ismeretlen. 1860 körül készült.

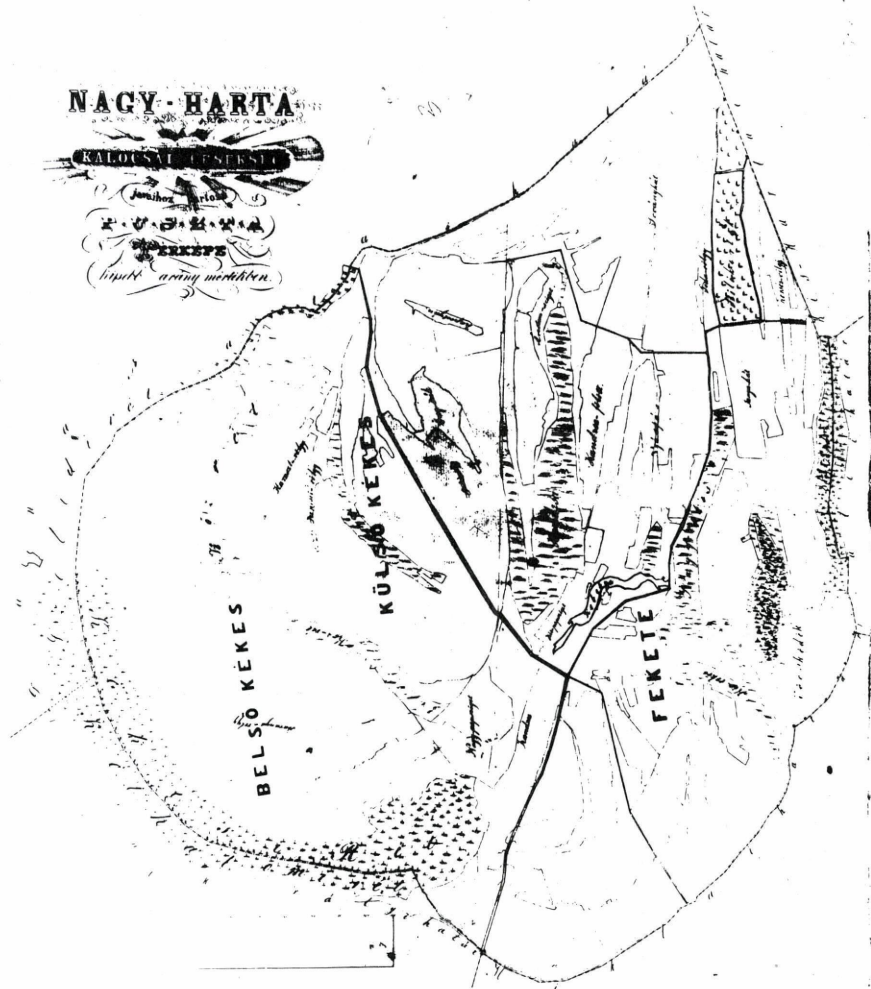
Nagyharta mezőgazdasági térképe

Vászonra húzott rossz állapotú papír anyagú térkép. Tájéolása nincsen, 58x70 cm-es nagyságú. Méretaránya 100 bécsi öl = 1 hüvelyk (1:7200). Színezett, magyar nyelvű.

Feltételezhetően méretarányos kissebbitése a 192. sz. térképnek.

23. Ha egybevetjük például az Érsek-Hartát, illetve Szentkirályt ábrázoló No. 192, 193, 257. számú térképeket és a 278. sorszámút, nyilvánvaló a névpusztulás egyik oka. A nagy táblák kialakítására való törekvés következtében egy név marad legfeljebb 1-1 tábla megnevezésére, míg a többi feleslegessé válva elfelejtődik. Betetőzi ezt majd a kikényszerített társadalmi átalakítást követő gazdasági „átszervezés”, illetve az 1945-ös földosztás és végül a „kollektivizálás” végrehajtása. 1973-ban Mészáros Piroska gimn. tanuló faluja, „Harta földrajzi nevei” kitűnő pályamunkájában — kiemelt országos első díjat nyert — a község területét 21.727 kh-ban adta meg. Benne volt ebben a korábbi Érsek-Harta és Szentkirály is. A külterületen (határban) a pályázó 70 nevet: területet, építményt lokalizált. A hivatalosnak mondott nevek között bőven volt magyar név, de kevés kivétellel megvolt a helyi német nyelvjárási alakja, többségükben tükörszóként. A korábbi Érsek-Harta területén fennmaradt nevek: *Svarzer Krund*: Fekete dűlő; *Klaní Majeret*: Kis (Kékes) major; *Krószí Majeret*: Nagy (Kékes) major; *Krószhartaer Kopoja*: Nagyhartai Kobolya. Szentkirályon pedig: *Hartai Szentkirály*: Érsekszentkirály (kizárólag magyarull); *Szuprics* (a bérlő családnévéről); ez a Széles palé és Széles tábla nevű területeket jelölte; *Sláng*: Kígyós, Kígyós-hát. A két uradalmi pusztá határ mentén (de azon kívül) Harta határában: *Krószhartaer Vingercler*: Nagyhartai Szőlők (a korábbi Szőlőskert); *Svarzakrundlecher*: Fekete-föld-gödör (a szoba földjének mázolásához használták); *Pécsketek*: Bacskató; *Hartaer Nikla*: Hartai Mikla (pusztá); *Kivicinel*: Bibic-sziget; *Sicehausz*: Csószház. (Lásd bővebben: Kuczy Károly „Az érsek-hartai és szentkirályi térképek névanyaga és néhány tanulsága” c. előadás a Bács-Kiskun megyei Nemzetiségi Alapítvány által rendezett Nemzetiségkutató Konferencián elhangzott (kétszázötvenedik) előadás anyagában, Baja 1991. április 27.

4. TÉRKÉPMELLÉKLET
Nagy-Harta térképe
No. 193.

Árestom-sziget, Baranya-völgy, Belső Kékes, Fekete, Goda-völgy, Haraszt-völgy, Járván, Kandzsa, Kandzsa-fölött (! a Kandzsától északra, azaz „fölötte”) *Kapostyán* (!: Kopostyán!), *Kékesi Rét* (Nagyharta és Szentkirály közötti félkőivhez hasonló egykori vízmeder, vizenyős, nádas rét), *Kenesei-völgy, Kéthalmi rét* (a Kékesi Rétnak a meder közép-vonalától Szentkirály határába eső felerésze), *Kis-papsziget, Kis-tőkös, Kobolya* (egy mély folyómeder állandó vizú része), *Kopostyán, Korsós-völgy, Köz rét, Köz-rét, Külső Kékes, Nagy-papsziget, Nagy-tőkös, Nagy-Závod, Nyárfás, Öreg-szék, Sándor-völgy, Soványhát, Szelidi rét* (a Kékesi rétnak a Szelidi tó felé eső része, már Dunapataj határában van), *Szőlőkertek, Tanya-hát, Tenger, Vöcsködök.*

Határolja: *Kis-Hartai határ, Szület határ, Miklai határ, Szentkirályi határ, Duna-Patai határ.*

Határrészek: *Belső Kékes, Külső Kékes, Fekete.* (V. ö.: No. 192., 257. sz. térképekkel!)

A mezőgazdasági térkép tükrözi a hasznosítást. Jelöli a szántót, legelőt, rétet, vizenyős területet, mocsarat, illetve nádas mocsarat, valamint a kishartai lakosok szőlőjét.

Az utakat nem nevezi meg. Táblákat, parcellákat nem rajzolt meg a térképra. A határjelek Szentkirály és Szelid határán fasorral vannak megrajzolva. Meglehetősen szegényes térkép.

7.

Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltára, No. 257.

Nagyharta

N. Harta (Szentkirály, Fekete, Külső- és Belső-Kékes puszták kataszteri térképe).

Kataszteri felvétel, 1860-ban készült. Szerzője ismeretlen.

Anyaga vászonra húzott papír, szakadozott. 4. szelvényből áll, 66x56, 75x56 cm-es méretűek. Tájéolása északi, méretaránya 400 bécsi öl = 36 mm (1:21800); magyar nyelvű részben színes.

Belső Kékes, Csirkáha, Fekete, Haraszt völgy, Járván, Járván és Závod köze, Kandzsa (kétszer), Kenesei (vagy Kencsei) völgy, Kis Tőkös, Kopár szék, Kopostyán, Korsos völgy, Köz rét, Külső Kékes, Major, Nádas (több helyütt is), Nádas kaszáló, Nagy kobolya, Nagy Pap Sziget, Nagy Tőkös, Nagy Závod, Öregszék, Sándor völgy, Szőlős Kert, Tenger, Tenger-fok melléke, Tőkös, Vöcsködök.

Köznévként vagy tulajdonnévként is előfordl: iszapos nádas kaszáló, lapály, székes, nádas, nádas kaszáló, Patai Határ nádas, rétally, Székes, Szent Királyi Határ széli szúlas nádas, Vad szék, vad szék,

Zsombék, illetve Tavaszi, Őszi (tábla). A köznevek közül több a határon belül és a határon kívül egyaránt megtalálható.

Határrészek: *Belső Kékes, Külső Kékes, Fekete.*

Határolja: *Szent Királyi Határ, Patai Határ nádas.*

Más határt nem nevez meg, s a határjeleket sem rajzolja meg a térképész. Úgy tűnik, nincsen teljesen befejezve a munka. A parcellákat számozza, területüket megadja. Jelöli ugyan az utakat, de névvel nem nevezi meg. Szentkirály és Dunapataj határát nagyobb részben „határfák”, egyes fák határjele mutatja. (?) A tavaszi és őszi tábla ráírás több helyütt is, a mezőgazdasági hasznosítást tükrözi.

A felmérő térkép szerint Nagyharta területe (1200 □ öles holdban) 5570 hold. Külön határrészek:

Fekete:	1.722.920 □ öl (nem számította át holdakba!)
Bel Kékes	1.496.670
Kül Kékes	1.338.520
Szőlő Szelvény	2.125.890 (kishartai szőlő-parcellázás)
Összeadva:	6.684.000 □ öl

1200 □ öles holdban kifejezve:	5570 hold.
kh-ban pedig:	4177 kh 800 □ öl.

(V. ö.: 1896 évi adattal, ami szerint 4188 kh 1468 □ öl. Lásd: 9. lábjegyzet!)

8.

Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár Térképtára, No. 191.

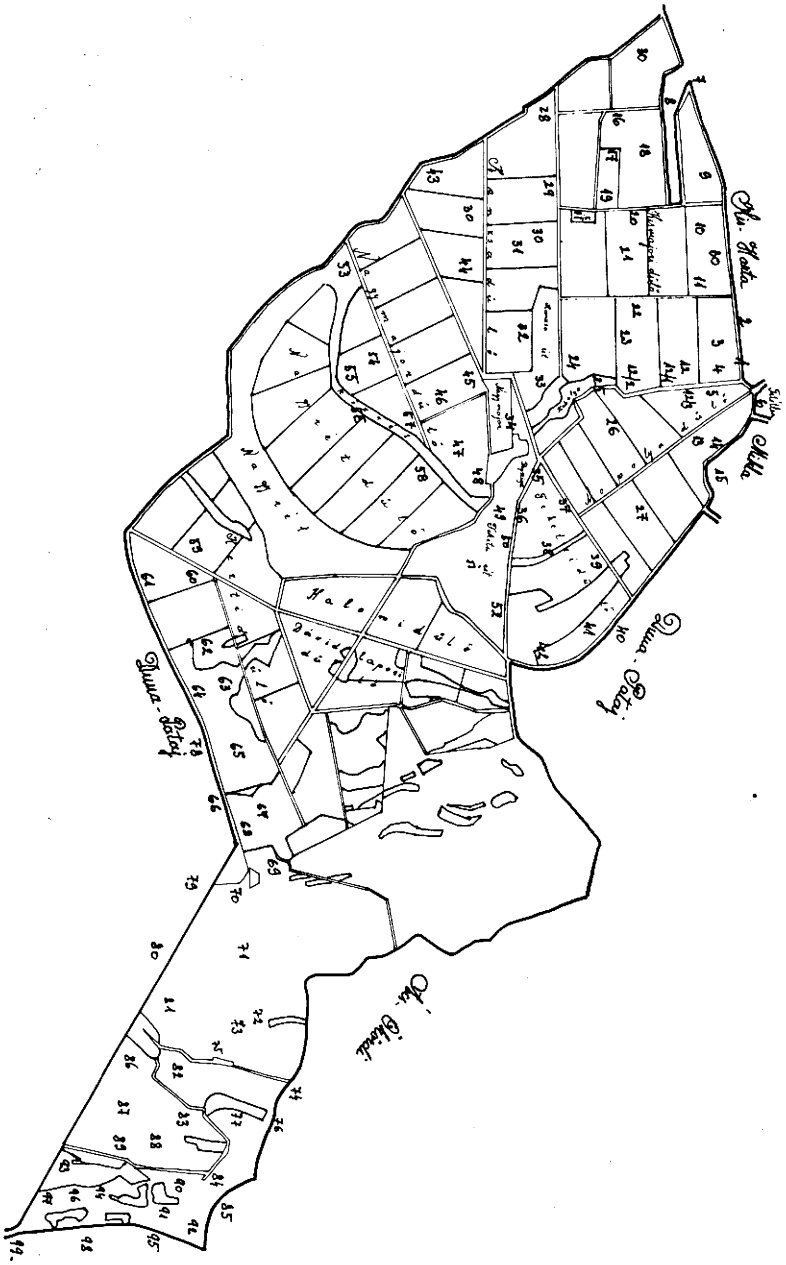
Szentkirály és Érsekharta (mezőgazdasági térkép)

Címe nincsen a térképnek.

Készítette Mazányi Géza, kb. 1890 körül.

Papírtérkép, 87x79 cm-es nagyságú. Tájolása, méretaránya nincsen. Színezett, magyar nyelvű.

Feltételezhetően másolatról van szó, amely az 1896-os birtokmegosztásra készülhetett. Ettől kezdődően *Nagyharta (Érsek-Harta) Harta* községnek adózott, *Szentkirály* pedig *Dunapatajnak*. Lehetséges, hogy új táblásítás céljából kellett a rajz, amelynek alapján a birtok belső elrendezését egyenes utakkal szabályos dűlőkre, táblákra és egyben számozott parcellákra osztotta. A művelés alá vett szántó nagy tábláinak, dűlőinek megtartott egy nevet (feltehetően a rajzoló véleménye-

nye szerinti legfontosabbat, vagy legnagyobbat), a parcellákat pedig csak számmal jelölte. Nyilvánvalóan a megnevezések több esetben mesterkéltnek látszanak. Egyébként érdekes, hogy a két összetartozó, egymással határos pusztá ezen a térképen van először együtt ábrázolva.

Szentkirály pusztá névanyaga:

Dávid laposi dűlő, Halomi dűlő, Kerti dűlő, Majori dűlő, Nagy rét, (a meder középvonalán tehát nincsen határ), Széles tábla (kétszer), Szt. Király (csupán a major négyszöge), Tűskős dűlő.

Nagyharta pusztá névanyaga:

Feketei dűlő, Feketei rét, Kanzsa dűlő, Kanzsa rét, Kis major, Kismajori dűlő, Kobolya, Kopolya dűlő, Köz rét, Nagy major, Nagymajor dűlő, Nagy rét, Nagyrét dűlő, Pap sziget.

Határolja: *Kis-Harta, Tetétlen, Mikla, Ács-Ökördi, Duna-Pataj.*

A színezett térképen a szántóföld okkersárga, a legelő halvány zöld, a rétnék és mocsárnak jelölt területek nem különböznek, kékes színűek. A *Széles táblának* nevezett nagy terület tulajdonképpen az *Őrjeg*. Minden jelzés nélküli, kékes színű. A *Kobolya*, egykori Dunameder rész, sötétkék, így állandó vízű mélyedés a *Nagy major* közelében. Az új táblásítással természetesen megszüntették a más települések felé vezető régi utakat. Újat nem neveztek meg, nem jelezték a pusztá határán túl. Az *Őrjeg* kidolgozatlan. A *Kigyóst* és más vízeret ugyan megrajzolt a térképész, de sem szín, sem név nem utal semmire. Sajátos, hogy határjelek sincsenek, csak Szentkirály északi és keleti felén 8–10 „határfát” odarajzolt a töréspontokra. Kétségtelen, hogy szívesen alkalmazták ezt a megoldást, különösen ott, ahol nehezen volt járható a határvonal, mint itt, az *Őrjeg* vízenyős részein.

Az is bizonyos viszont, hogy a pusztá határa éppen azon a vonalon maradt változatlanul több évtizeden keresztül.

9. Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár Térképtára, No. 278.

Érsekharta és Szentkirály (felmérési térképe)

Címe, szerzője nincsen a térképnek.

1910 körül készülhetett.

Anyaga papír, rossz állapotú, nagysága 68x38 cm. Tájolása, méretaránya nincsen, színezett és magyar nyelvű.

Határolja: *Kisharta, Tetétlen, Mikla, Ácsökördi, Dunapataj.*

A felmérési térkép a birtoktestek tábláit római számmal, a táblákon belüli parcellákat arab számmal jelöli. A felmérés a mezőgazdasági

hasznosítást rögzíti. Megkülönböztethető a szántó, legelő vagy rét, vízmedrek, vizenyős, mocsaras területek, az utak és a majorok helye.

Tipikus példája a nagybirtok átalakításának. Egyetlen nevet sem tartalmaz a térkép. Kizárólag a célszerűség alapján osztotta be a birtokot. Nagyharta határának szántóföldjét I–XXVIII-ig sorszámozza. Viszonylag kevés a nem hasznosítható vizenyős nádas és mocsár. Szentkirályon a szántóföld I–IX. sorszámú táblára van osztva, s csak mintegy 1/3-a a pusztá határának. A többi legelő, rét, nádas és mocsár, tehát a tulajdonképpen Örjeg.

A térképre — későbbi bejegyzés — rá van írva: „kb. 950 kh Kühner Márton és 5 tsa”. Bizonyos, hogy bérletről van szó, mert Nagyhartát bérbeadással hasznosította az uradalom.²⁴

10.

Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár Térképtára, No. 492/a-b.

Érsekharta és Szentkirály Érseki-Harta és Szentkirály átnézeti térképe.

Szerzője ismeretlen. 1930 körül készülhetett.

Pauszpapírra készített tollrajz, szakadozott. Nagysága 59x46 cm. Méretaránya 320 bécsi öl = 1 hüvelyk (1:23040). Magyar nyelvű.

Kiskékes, mjr. (a kiskékes pusztai major megnevezése), *O. F. B.* és eladás) az Országos Földbirtokrendező Bizottság által az I. világháború utáni földreform céljára igénybe vett terület, valamint az 1920-as évek közepén eladott földterület megnevezése), *Nagykékes, mjr.* (nagykékesi major), *O. F. B., Szentkirály, Mjr.*, (szentkirályi major), *Legelők, O. F. B.*

Határai: *Kis-Harta, Tetétlen, Mikla, Ács-Ökördi, Dunapataj.*

Jelöli a térkép a majorok helyét, területét és a parcellákat. Megkülönböztet szántót és legelőt. Az átnézeti térképen rögzítette a mérnök a földreform és a kisebb mértékű eladás utáni állapotot.

24. A térképről kiolvasható Kühner Márton társainak a neve: Naftz, Gaukesz, Brauns-tein, Kiss és Kühner. Hogy vételről, vagy bérletről van-e szó, nem lehet tudni. A kiadott parcellák jelölve vannak ugyan, de nincsenek egyértelműen kihúzva. (Megjegyzendő, hogy a 458. sz. térképen is szerepel Kühner és társainak a neve.)

11.

Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár Térképtára, No. 506.

Nagyharta és Szentkirály (mezőgazdasági térkép) Nagy-Harta és Szt. Királ átnézeti térképe.

Szerzője ismeretlen, 1930 körül készülhetett.

Pauszpapírra készült tollrajz, kevésbé megrongálódott állapotú. Nagysága 57x46 cm. Méretarány és tájolás nincsen, részben színezett, magyar nyelvű.

Szt. Király, Dávid lapos, Halomi dűlő, Hosszú hát, Kerti dűlő, Kígyós hát, Major, Majori dűlő, Nemér, O. F. B. (a földreform céljára igénybe vett terület), *Székes palé, Taba székes, Tüskösti dűlő.*

Nagy-Harta, Fekete-dűlő, Hereföld, Homokföld, Kansa-dűlő, Kékesi nagyrét, Kis major, Kis majori dűlő, Kopolya-dűlő, Kopolya tó, Nagy major, Nagy majori dűlő, Nagyréti dűlő, O. F. B., Szerúskert.

Határolja: *Kis-Harta, Tetétlen, Mikla, Ács-Ökördi, Dunapataj.*

Az eladott és földreform céljára igénybe vett területek rögzítése mellett jelöli a majorok területét, a parcellákat, a művelés alá vont területeket, szántót, rétet, a kevésbé hasznosítható nádaszt, vízfolyásokat, de névvel nem nevezi meg. A korábbi térképeken *Kígyós*-nak nevezett éren 2 híd jele ott van, de név nincsen. Az utakat jelöli, de ezúttal sem nevezte meg a térképész.

Csaknem bizonyos, hogy ennek a térképnek a 8. sorszám alatti Mazányi Géza rajzolt térkép volt az alapja.

12.

Kalocsai Érseki Levéltár Térképtára, No. 517. Szentkirályi legelők vázlatos rajza.

Geostis Gyula uradalmi mérnök készítette 1930. körül. Mezőgazdasági térkép vázlata.

Fénymásolt papírtérkép, megrongálódott állapotban van. Nagysága 29,5x26,5 cm. Tájolása nincs, méretaránya: 1:320; részben színezett, magyar nyelvű.

Szent-Király (a major helye és megnevezése), *Uradalmi legelő, Szakmári — O. F. B. legelő.*

Fénymásolt térkép egy korábbi elkülönítés módosítása. Szentkirály Örjeg területéből jelentős nagyságú legelőt kaptak a szakmárlak a

Földbirtokrendező Bizottság döntése alapján. Az átadott legelő nem lehetett pontosan kimérve (vagy a bíróság módosította a területet), ezért Geosits mérnök módosította a térképen is, csökkentve az uradalmi legelőt. A szakmáriaknak utóbb átadott területen volt az itatókút, ami később térképjel lett.

A mezőgazdasági térkép feltüntette a területeket, parcellaszámokat, utakat, vízfolyásokat, medreket és a határvonalat. Egyes részeket sorszámozta a határjeleket, de nem, nevezte meg.

13.

Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár Térképtára,

No. 457.

Érsek-Harta puszta

Mirk István érsekuradalmi segéd erdőmérnök rajza. 1940.

Térképmásolat a Kalocsai Érseki uradalom Érsek-Harta puszta 1. sz. betétben lévő ... helyrajzi számú ingatlana megosztásáról.

Fénymásolt jó állapotú papírtérkép. Nagysága 73x71 cm. Tájékozás nélküli, méretaránya 320 bécsi öl = 1 hüvelyk (1:23040). Magyar nyelvű.

A kataszteri térképvázlat a puszta területének egy határrészét ábrázolja, ahol az eladásra kerülő ingatlan megosztását adja meg.

Külső-Kékes. Más nevet nem tartalmaz.

14.

Kalocsai Érseki Levéltár Térképtára,

No. 458.

Érsek-Harta

Sem címe, sem szerzője nincsen a térképnek.

1940-ben készülhetett.

Érseki Harta puszta területrendezési térképe (vázlata).

Pauszpapírra készített tollrajz, jó állapotú. 62x51 cm-es nagyságú.

Tájékozása nincsen, méretaránya 1:2880; magyar nyelvű.

Név nincsen a térképen. Az eladott területekről készült a vázrajz. Tartalmazza a parcellák helyrajzi számát, a területet és a földet megvásárló új tulajdonosok nevét.²⁵

15.

Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár Térképtára, No. 448/a. Érseki Harta Puszta

Bozsó Ferenc uradalmi mérnök 1940-ben készítette.

Érseki Harta területrendezési térképe.

Külső Kékes, Sovány hát, Kis-major.

Eladott földekről készített vázrajz. A helyrajzi szám, a terület nagysága és az új tulajdonosok neve van ezen a területrendezési térképen is.²⁶

16.

Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár Térképtára, No. 459/a. A Kalocsai Érsekség érsekhartai parcellázása.

Készítette Bozsó Ferenc uradalmi mérnök.

Érsekharta puszta területrendezési térképe.

Kis major, Nagy major, O. F. B. (Országos Földbirtokrendező Bizottság – a rövidítés 6 táblában van beírva). A térkép egy megoldott par-

25. Az érsekhartai uradalmi földből 335 kh 1270 □ ölet vásárolt hat család. Név szerint: Rupáner József és neje Kühner Teréz, ifj. Rupáner Antal és neje Meixner Magdolna, Gruber Lőrinc és neje Mullion Ilona, Wildmann Ferenc és neje Gruber Mária és Wildmann Márton, Wildmann Menyhért és neje Matos (?), Kühner Márton és neje Tisztli Anna.
26. Az alább felsoroltak vásároltak Érsek-Harta puszta területéből: Kühner Márton és neje Tisztli Anna, Helfrich János és neje Seib Anna, Klam Henrich és neje Knodl Teréz, Eniz Péter és neje Kurcz Krisztina, Feicht Salamon és neje Eniz Krisztina, Weber János és neje Dollenstein Teréz, Baum Henrich, Gottscháll Heinrich és neje Kuncz Krisztina, Gillich Salamon és n.(-), Szurma János, Harta Község, Szurma Jánosné sz. Krisz Mária, Hinckel Boldizsár és neje Weber Katalin. (Elég különös és elgondolkodtató, hogy a bérlők és földvásárlók kivétel nélkül hartai — esetleg bácskai — németek.)

cellázást rögzített. A puszta nagyobb része rajta van a térképen, az utakat megrajzolta a mérnök, valamint a táblákat, mélyebb fekvésű réteket, kaszálókat, legelőt. Ezeken szerepelnek a helyrajzi számok is. Más névvel megnevezett terület, építmény nincsen rajta.

17. Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár Térképtára, No. 435.

Címe nincsen. (Nagyhartai parcellázás tervezése.)

Sem a készítő, sem az év nem ismeretes. 1941-ben vagy 42-ben készült a részleges és befejezetlen vázlat 1-től 19-ig, tehát 19 db szelvény.

Felső Szentkirály kataszteri vázlatoknak tekintendők. Elhelyezve a „Vegyes kataszteri vázlatok kötegben”.

Kis major, Nagy major, Kispap sziget, Koblya tó, Nagy Harta.

Bizonyára kapcsolatba lehet hozni az előző térképpel. A vázlatokból ugyanis csak azok a szelvények vannak együtt, ahol folytatni akarta az érsekség a parcellázást. Ezeken jelölte a mérnök a parcellákat, ceruzával beírta a vásárolni szándékozó nevét. A parcellázás tényleges lebonyolítására nincsen utalás.²⁷ Jelzi még a Nagymajor (Nagykéses major) épületeit. A majortól keletre kb. 300 m-re külön körülhatárolt a mérnök egy 400 □ öles területet, benne ceruzával: temető. Arra lehet következtetni, hogy a teljes parcellázást tervezhette az uradalom, s így a növekvő népességű pusztának lett volna temetője. (Érdemes lenne megnézni, hogy egyáltalán temettek-e oda.)

27

A No. 435. katalógusszámú „Felsőszentkirályi kataszteri vázlatok 3,4,5,?,9,10,11. szelvényein a parcellákba (olykor nehezen, vagy bizonytalanul olvashatóan) ceruzával 50 írott név szerepel, éspedig: Bovier Jakab, Braunstein (?) Sebestyén, Deutschle Jakab, Deutschle József, Dickmann Ferencz, Distl Pál, Distl Péter, Engert István, Engert Jakab, Engert József, ifj. Engert József, Engert Márton, Gaukesz (?), Gaukesz Márton, Gruber István, Gruber Jakab, Haumann Antal és György, Haumann Jakab, Hoffmann Márton, Kalauner (?) Ádám, Kalauner (?) Antal, Kónig Ádám, Kónig Jakab, Kónig János, Kónig József, Kónig Vender, Kühne Antal, Kühne (?) István, Kühner Pál, Meixner (?) József, Meszli Pál, Milla Mátyás, Monilli (?) Antal, Mullion ..., Naftz Mátyás, Pertschi István, Perschi Vendel, Rupáner ..., Rupáner Antal, Spiegl Márton,

18. Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár Térképtára,
No. 448/B.
É. Hartai határárkokolások.

Rajzolta Bozsó Ferenc érseki uradalmi mérnök 1943-ban.

Érsekharta területrendezési térképe. „Vegyes kataszteri vázlatok kötet”.

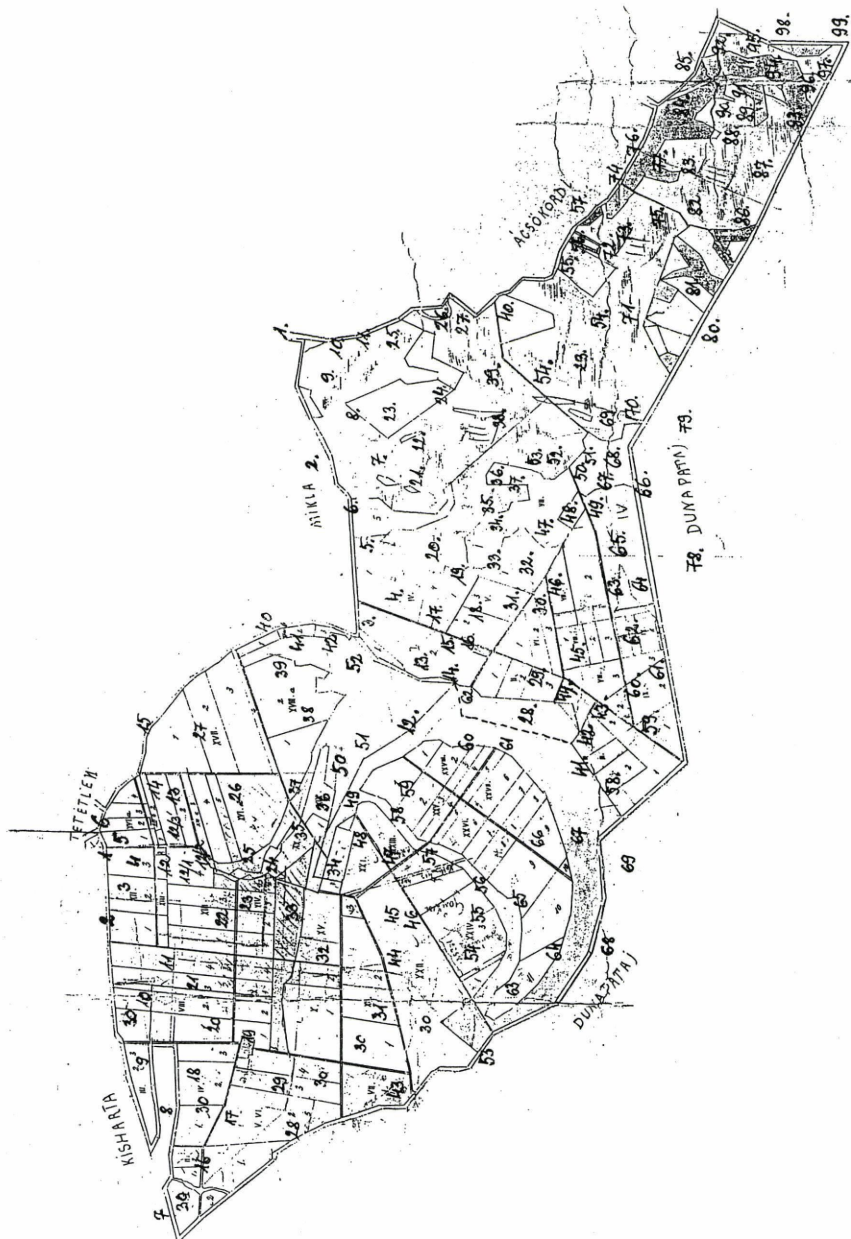
Jó állapotban lévő pauszpapírra készített ceruzarajz. Nagysága 48x43 cm. Részben színezett, magyar nyelvű.

Kiskékes mjr., Nagykékes mjr., Szt. Király mjr.

A két birtok határait rögzítette a mérnök a parcellázások után. Megkülönböztette a legelőn és az út mellett húzódó árkolt határt, a szántó földön vont határt és a nádas réten át nádirtással láthatóvá tett határt. Külön is megjelölte a három majorhoz tartozó uradalmi földterületet.

27. Schmidt István, Schwan (?) Lőrinc, Vogl ..., Vogl György, Vogl József, Taba pataji, (!), Tisztli Péter, Wildmann Ferencz, Zundl Jakab, Bérlőszövetkezet (többször is), O. F. B., O. F. B. vonal. 1913-ban „Érsek Hartát haszonbérlo földművelők szövetkezte” megnevezés olvasható. 1926-ban „Gaukesz, Meixner, Spiegl (és népes) bérlőcsoporté Nagy-Kékes pusztá”. 1938-ban: Kiskékesi bérlőtársaság területe 1022 kh 1085 □ öl Nagy-kékesi bérlőtársaságé 2677 160 Szentkirályi bérlőtársaságé 1299 866 Bérbe adva Érsek-Hartán és Szentkirályon együtt: 4999 kh 511 □ öl Sajátosan tükrözik a térképek — és a nevek, megnevezések — a XX. század első részének birtokszerkezeti és birtoklási változásait. Pl. az O. F. B. a Nagyatádi-féle földreformot, a Bérlőszövetkezet és a parcellázások pedig az egyházi nagybirtok hazai viszonyaink közötti csődjét és egyben a nagybirtokrendszer tarthatatlanságát. Ezek a szinte mainak mondható térképek alig tartalmazznak terület nevet (földrajzi nevet), ám társadalmi változásokat oly módon képesek visszaadni, mint azt semmi más nem adhat vissza. A No. 435. sz. vázlat bizonyára 1941-1944 között készülhetett. Ezen pl. az önálló temető kijelölése azt sejteti, hogy Nagykékes pusztát a lakosság növekedésével (tanyás település formájában) fejleszteni kívánta a parcellázást végrehajtó érsekség. Nagykékesen egyébként is volt uradalmi fenntartású elemi iskola egy tanítóval. A tanteremben — mint sok más helyütt — vasárnapként rendszeresen volt szentmise. (Az iskolaterm, tanterem egyik végén többszárnyas deszka ajtóval elzárható oltár volt, s az ajtó kinyitásával kápolnává alakult át a terem.) A No. 435. sz. előkészítő vázlat feltehetően Bozsó Ferenc uradalmi mérnök munkája lehetett, mivel ezidőtájt már végleges státusban volt. Bozsó Ferenc mérnök személyes szerepe Kalocsa fejlesztésében vitathatatlan, ugyanis az 1960-as években már mint a Városi Tanács Műszaki Osztályának vezetője felelős volt a városkép alakításáért és az új városrészek, utcák tervezéséért.

5. TÉRKÉPMELLÉKLET Érsek-Harta és Szentkirály számmal lokalizált térképnevei

IV.

A FELDOLGOZÁS MÓDSZERE, KARTOGRÁFIAI NÉVTÁR

Érsekhorta kisebbített térképén 1–69. sorszámig helyhez kötöm, rögzítem a birtok területén előforduló térképneveket (név- és alakváltozatokat). Így módon lokalizálom, viszonylag pontosan helyhez tudom kötni a neveket, amennyire egy nagy határrész vagy mocsaras nádas rét esetében lehetséges egy számmal. Az O. F. B. jelzés kivételével, mert a birtokon több helyütt juttatott földet az 1922-es földreform során a kormányzat. Ezeket mindenütt jelzem 30-as sorszámmal. A számozás a birtok északi részén, a csúcson kezdődik és balról jobbra haladva (a földrajzi-név feldolgozásokban általában követett eljárás szerint) több sávban halad nyugatról keletre, s délen, délkeleten fejeződik be. Pl.: *1 Kóhatár*: Érsek-Harta területén a Kóhatár az 1. sorszámú név a birtok északi részében van, a *69 Szilid*, a befejező sorszám, *Érsek-Hartát* ábrázoló térképen délkeleten. *Szilid* (Szelid) ugyan nem *Érsek-Harta* területéhez tartozik, de a név szerepel a No. 2. katalógus számú térképen, tehát helyhez köthető, jelölhető a sorszámmal.

A neveket számokkal helyhez kötött térkép után két táblázat következik. Az első (1/A) tartalmazza Érsek-Harta névanyagát a lokalizálás felmenő számrendjében. A nevet követi a terület, objektum neve (névváltozatai), s a neveket eredetileg magában foglaló térképek katalógus számai. A második táblázat (1/B) az érsek-hartai térképneveket betűrendben adja meg. A betűrendi sorszám után a lokalizálás száma következik, majd a nevek (névváltozatok) és végül itt is a térképek katalógus száma. Mivel a névváltozatokat lehetőleg együtt tartom, a betűrend csak az elsőként közölt névre vonatkozik, de utalok más névalakokra is, hogy visszakereshető és azonosítható legyen. A táblázatokban megtartom az uradalmi birtokot jelentő és egyben azonosító betűjelet (É: Érsek-Harta; Sz: Szentkirály), hogy a feldolgozás folytatásával mindenkor e betűjelek alapján biztosan elkülöníthetők legyenek. Természetesen minden birtok a feldolgozáskor ugyancsak kap azonosító betűjelet.

**SZENTKIRÁLY ÉS ÉRSEK-HARTA
TÉRKÉPEINEK NÉVANYAGA
1/A. Érsek-Harta lokalizált térképnevei**

A nevek sorszáma	Térképnevek (név- és alakváltozatok)	A térképek katalógus száma
É 1.	Kóhatár	No. 192.
É 2.	Szülei Határ: Szülei határ	No. 192, 193.
É 3.	Nagy Závod: Nagy Závod: Nagy-Závod	No. 192, 193, 257.
É 4.	Járván és Závod köze: Závod és Járvánköz	No. 257, + birtokív
É 5.	Járván: Járvány	No. 192, 193, 257.
É 6.	Tetétlen: Tetétleni határ	No. 191, 278, 492/a, 506.
É 7.	Kis Harta: Kis Hartai határ, Kis-Hartai határ: Kisharta	No. 191, 192, 193, 278, 492/a, 506.
É 8.	Kis Hartai Szőlők: Sólós Kert: Szőlő kertek: Szőlőkertek	No. 192, 193, 257.
É 9.	Korsos völgy: Korsós-völgy: Korsós föld	No. 192, 193, 257.
É 10.	Tanya-hát: Tanyahát	No. 193.
É 11.	Homokföld	No. 506
É 12.	Tökös: Tökösök	No. 192, 193, 257. + birtokív
É 12/1.	Nagy Tökös	
É 12/2.	Tökös rétek	
É 12/3.	Kis Tökös	
É 13.	Vörös rét	birtokív
É 14.	Vöcsködök	No. 191, 192, 193.
É 15.	Mikla: Puszta Miklay: Miklai Határ: Miklai határ	No. 2, 135, 136, 191, 192, 193, 235, 278, 492/a, 506.
É 16.	Sovány hát: Soványhát	No. 193, 448/A
É 17.	Kapostyán: Kopostyán	No. 192, 193, 257.
É 18.	Goda völgy	No. 193.

A nevek sorszáma	Térképnevek (név- és alakváltozatok)	A térképek katalógus száma
É 19.	Kiskékes: Kiskékes mjr: Kis major: Kismajor: mjr. (a major és területe)	No. 191, 448/a, 459, 506, 492/a., 435.
É 20.	Nyárfás	No. 193.
É 21.	Kis majori dűlő	No. 191, 506.
É 22.	Kandzsa fölött	No 193.
É 23.	Kandzsa: Kanzsa: Kamzsa	No. 192, 193, 257.
É 24.	Kis-papsziget: Kispap sziget	No. 193, 257, 435.
É 25.	Kobolya: Kopolya: Kopolya tó Kopolyató: Nagy kobolya: Kobolya tó	No. 191, 192, 193, 257, 506, 435.
É 26.	Kobolya dűlő: Kopolya dűlő	No. 191, 506.
É 27.	Fekete (határrész)	No. 192, 193, 257.
É 28.	Árestom sziget: Áristom-sziget	No. 193, + birtokív
É 29.	Öreg Szék: Öreg-szék: Öregszék	No. 192, 193, 257.
É 30.	O. F. B.	No. 459, 492/a, 506, 517.
É 31.	Kanzsa dűlő: Kansa-dűlő	No. 191, 506
É 32.	Sándor völgy: Sándor-völgy	No. 192, 193, 257.
É. 33.	Kanzsa rét	No. 191.
É 34.	Nagy Major: Major: Nagykékes mjr.	No. 191, 257, 448/A, 459/a, 492/a, 506.
É 35.	Pap sziget: Papsziget	No. 191, + birtokív
É 36.	Nagy Pap Sziget: Nagy-papsziget	No. 192, 193, 257.
É 37.	Szérúskert	No. 506.
É 38.	Fekete Telek	No. 2.
É 39.	Fekete dűlő: Feketei dűlő	No. 191, 506.
É 40.	Akasztói Ut	No. 2.
É 41.	lapály: lapály székes	No. 257.
É 42.	Bacska Szálás	No. 2.
É 43.	Tenger-fok melléke: Tengerfok-mellék	No. 257, + birtokív

A nevek sorszáma	Térképnevek (név- és alakváltozatok)	A térképek katalógus száma
É 44.	Nagy Kékes (határrész)	No. 492/a, 448/B
É 45.	Külső Kékes: Külsőkékes: Kül Kékes L.: Belső Kékes (határrész)	No. 192, 193, 257, 457, 448/A
É 46.	Nagy major dűlő: Nagy majori dűlő	No. 191, 506.
É 47.	Tenger (? Teng ér)	No. 192, 193, 257.
É 48.	Hereföld	No. 506.
É 49.	Feketei rét (: iszapos nádas kaszáló: iszapos szálas nádas)	No. 191, 257.
É 50.	Nádas: nádas (: iszapos szálas nádas)	No. 257.
É 51.	Nádas kaszáló: Nádas rétally (: iszapos nádas kaszáló)	No. 257.
É 52.	Zsombék: zsombék	No. 257.
É 53.	Patai Határ nádas	No. 257.
É 54.	Kenesei völgy: (? Kencsei völgy)	No. 192, 193, 257.
É 55.	Haraszt völgy: Haraszt-völgy	No. 192, 193, 257.
É 56.	Köz rét: Közrét: közrét	No. 191, 192, 193, 257.
É 57.	Csirkáha (? Csirkáka)	No. 257.
É 58.	Baranya völgy: Baranya-völgy	No. 192, 193.
É 59.	Belső Kékes: Bel Kékes	No. 192, 193, 257.
É 60.	Szent Királyi Határ széli szálas nádas	No. 257.
É 61.	Nagy Rét: Rét: Kéthalom rét: Kéthalmi rét: Kékesi rét	No. 2, 191, 193, 135, 235, 506.
É 62.	Miklay Ér: Miklai Ér: Miklai ér	No. 135, 136, 235.
É 63.	Nagy rét dűlő: Nagyréti dűlő	No. 191, 506.
É 64.	Székes: Székes palé: székes	No. 257, 506, 135.

A nevek sorszáma	Térképnevek (név- és alakváltozatok)	A térképek katalógus száma
É 65.	Praed. Nagy-Harta: Nagy-Hartai határ: Érsek-Harta: Nagy Harta	No. 2, 135, 136, 193, 235, 257, 506. 435.
É 66.	Vad szék: vad szék (szikes)	No. 257.
É 67.	Szelidi rét	No. 193.
É 68.	Duna Patai Határ: Duna Pataj: Patai Határ nádas: Dunapataj	No. 135, 136, 191, 192, 193, 235, 257, 278, 492/a, 506.
É 69.	Szilid	No. 2.

1/B. Érsek-Hartai térképnevek betűrendi táblázata

A nevek		Térképnevek (név- és alakváltozata)	A térképek katalógus száma
betűrendi sorszáma	lokalizált		
1.	É 40.	Akasztói Út	No. 2.
2.	É 28.	Árestom sziget: Áristom-sziget	No. 193, + birtokív
3.	É 42.	Bacska Szálás	No. 2.
4.	É 58.	Baranya völgy: Baranya-völgy	No. 192, 193.
5.	É 59.	Belső Kékes: Bel Kékes, L. Kékes: Külső Kékes; Kül Kékes	No. 192, 193, 257.
6.	É 57.	Csirkáha (: Csirkáka ?)	No. 257.
6/1.	É 69.	Duna Patai Határ, L. Patai Határ	L. Patai Határ
6/2.	É 65.	Érsek-Harta, L. Nagy-Harta	L. Nagy-Harta
7.	É 27.	Fekete (határrész)	No. 192, 193, 257.
8.	É 39.	Fekete dűlő: Feketei dűlő	No. 191, 506.
8/1.	É 49.	Feketei rét, L. Nádas réttally: iszapos nádas kaszáló, 13, 40, 41.	No. 191, 257

A nevek		Térképnevek (név- és alakváltozata)	A térképek katalógus száma
betű- rendi	loka- lizált		
sorszám			
9.	É 18.	Goda völgy	No. 193.
10.	É 55.	Haraszt völgy: Haraszt-völgy	No. 192, 193, 257.
11.	É 48.	Hereföld	No. 506.
12.	É 11.	Homokföld	No. 506.
13.	É 50.	iszapos nádas kaszáló: L. Nádas kaszáló, 40. sz.	No. 257.
14.	É 5.	Járván: Járvány	No. 192, 193, 257.
15.	É 4.	Járván és Závod köze: Závod és Járvánköz, L. 76. sz.	No. 257, + birtokív
16.	É 23.	Kandzsa: Kamzsa: Kansa	No. 192, 193, 257.
17.	É 22.	Kandzsa fölött	No. 193.
18.	É 31.	Kanzsa dűlő: Kansa-dűlő	No. 191, 506.
19.	É 33.	Kanzsa rét	No. 191.
20.	É 17.	Kapostyán: Kopostyán L. kopostyán	No. 192, 193, 257.
21.	É 45.	Kékes: Kikes, L. Belső Kékes: Külső Kékes	No. 136, 192, 193, 235, 257, 448/A, 457, 492/a
22.	É 61.	Kékesi rét: Kékesi Nagy rét: Nagy rét: Rét: Kéthalmi rét, L. Nagy rét, 48. sz.	No. 2, 135, 191, 193, 235, 257, 506.
23.	É 54.	Kenesei völgy (: Kencsei völgy)	No. 192, 193, 257.
24.	É 7.	Kis Hartai határ: Kis-Hartai határ: Kis-Harta: Kisharta	No. 191, 1962, 193, 278, 506, 492/a.
25.	É 8.	Kis Hartai Szőlők: Szőlő Kertek: Szőlős kert: Szőlős kertek, L. Szőlő Kertek	No. 192, 193, 257. +
26.	É 19.	Kis major: Kismajor: Kis mjr, L. Kiskékes mjr	No. 191, 448/A-B, 459, 492/0, 506. 435.
27.	É 21.	Kis majori dűlő	No. 191, 506.

A nevek		Térképnevek (név- és alakváltozata)	A térképek katalógus száma
betű- rendi	loka- lizált		
sorszám			
28.	É12/3	Kis Tökös, L. Tökös, Tökösök: Nagy Tökös: Tökös rét	No. 257, + birtokív
29.	É 24.	Kis-papsziget: Kispap sziget	No. 193. 435.
30.	É 19.	Kis-Kékes mjr., L. Kis major	No. 191, 448/A-B, 459, 492/a, 506.
31.	É 25.	Kobolya: Kobolya tó: Kopolya: Kopolya tó: Kopolyató, L. Nagy kobolya, L. 44.	No. 191, 192, 193, 257, 506, 435.
32.	É 17.	Kopostyán, L. Kapostyán	No. 192, 193, 257.
33.	É 9.	Korsos völgy: Korsós-völgy: Korsós föld	No. 192, 193, 257.
34.	É 1.	Kóhatár	No. 192.
35.	É 56.	Köz rét: Közrét	No. 192, 193, 257, 457, 448/A
36.	É 45.	Külső Kékes: Kül Kékes, L. Kékes	No. 192, 193, 257, 457, 448/A
37.	É 41.	lapály: lapály székes	No. 257.
37/1.	É 15.	Mikla puszta: Miklai Határ	No. 2, 136, 191, 193, 235.
38.	É 62.	Milay Ér: Miklai Ér: Miklai ér	No. 135, 136, 235.
39.	É 51.	Nádas: nádas: iszapos szálas nádas	No. 257.
40.	É 50.	Nádas kaszáló: Nádas rétally: iszapos nádas kaszáló, L. 13. sz.	No. 257.
41.	É 50.	Nádas rétally: L. Feketei rét	No. 257. 191.
42.	É 65.	Nagy Harta: Praed. Nagy-Harta: Nagy-Hartai határ: Érsek-Harta	No. 2, 135, 136, 191, 193, 506, 435.
43.	É 44.	Nagy Kékes (határrész)	No. 492/a, 448/B.
44.	É 25.	Nagy kobolya: Kobolya: Kopolya, L. Kobolya, 31. sz.	No. 191, 192, 193, 257, 506.

A nevek		Térképnevek (név- és alakváltozata)	A térképek katalógus száma
betű- rendi	loka- lizált		
sorszám			
45.	É 34.	Nagy major: Nagymajor: Mjr: Nagykékes mjr.	No. 191, 506, 448/B, 459/a, 492/a.
46.	É 46.	Nagy major dűlő: Nagy majori dűlő	No. 191, 506.
47.	É 36.	Nagy Pap Sziget: Nagy-papsziget	No. 192, 193, 257.
48.	É 61.	Nagy rét: Rét: Kéthalom rét: Kéthalmi rét: L. Kékesi rét, 22.	No. 2, 135, 191, 193, 235, 506.
49.	É 63.	Nagy rét dűlő: Nagyréti dűlő	No. 191, 506.
50.	É12/1.	Nagy Tökös: L. Tökös; Kis Tökös: Tökös rétek:	No. 192, 193, 257. + birtokív
51.	É 3.	Nagy Závod: Nagy Závod: Nagy-Závod	No. 192, 193, 257.
52.	É 20.	Nyárfás	No. 193.
53.	É 30.	O.F.B. (Orsz. Földbirtokrendező Bizottság – Bíróság)	No. 459/a, 492/a, 506.
54.	É 29.	Öreg Szék: Öreg-szék: Öregszék	No. 192, 193, 257.
55.	É 35.	Pap sziget: Papsziget	No. 191, + birtokív
56.	É 68.	Patai Határ: Duna Patai Határ; Pataj Mezőváros határa (1840)	No. 135, 136, 191, 192, 193, 235, 257, 278, 492/a, 506.
57.	É 53.	Patai Határ nádas	No. 257.
58.	É 50.	rétally: Nádas rétally: iszapos nádas kaszáló, L. 13, 39, 40, 41.	No. 257.
59.	É 32.	Sándor völgy: Sándor-völgy	No. 192, 193, 257.
60.	É 16.	Sovány hát: Soványhát	No. 193, 448/A
61.	É 64.	Székes: Székes Palé: székes	No. 135, 257, 506.
62.	É 69.	Szelid: Szilid; (Szelid — 1769.) (Szilid — 1842.)	No. 2, + birtokív
63.	É 67.	Szelidi rét	No. 193.

A nevek		Térképnevek (név- és alakváltozata)	A térképek katalógus száma
betű- rendi	loka- lizált		
sorszám			
64.	É 60.	Szent Királyi Határ széli szálas nádas (Sz Király — 1769.)	No. 257.
65.	É 37.	Szérúskert	No. 506.
66.	É 8.	Szóló Kertek: Szőlős kert: Szőlős-kertek: Kis Hartai Szőlők, L. 25. sz.	No. 192, 193, 257.
67.	É 2.	Szülei Határ: Szülei határ Sülle és Ülle határa: Szüllei és Öllei puszta	No. 192, 193. (1840, 1841. Ügyv. iratok.)
68.	É 10.	Tanya-hát	No. 193.
69.	É 47.	Tenger (? Teng-ér)	No. 192, 195, 257.
70.	É 43.	Tenger-fok melléke: Tenger-fok-mellék	No. 257, + birtokív
71.	É 6.	Tetétlen: Tetétleni határ	No. 191, 278, 492/a, 506.
72.	É 12.	Tökös: Tökösök, L. Kis Tökös: Nagy Tökös — 28., 50. sz.	No. 257, + birtokív
73.	É12/2.	Tökös rét: Tökös rétek	No. 257, + birtokív
74.	É 66.	Vad szék: vad szék (szik)	No. 257.
75.	É 14.	Vöcsködök	No. 192, 193, 257.
76.	É 13.	Vörös rét	birtokív
77.	É 4.	Závod és Járvánköz: Járván és Závod köze, L. 15.	No. 257, + birtokív
78.	É 52.	Zsombék: zsombék	No. 257.
Meghatározhatatlan			
—	É. ?	Csuts (Csucs ? — Kóhatár ?) „Nagy Hartai Csuts bérlete után...”	1866. Ügyv. iratok.
—	É. ?	„Pataji Szilidi szúrún...”	1840.
—	É. ?	„Szilidi Szerún...”	1841.
Elhelyezhető, de számot nem kapott			
—	É —	temető	No. 435. (1941–43.)

2/A. Szentkirály lokalizált térképnevei

A nevek sorszám	Térképnevek (név- és alakváltozatok)	A térképek katalógus száma
1. Sz 57. 99.	Ács: Áts: Praed. Átsy: Ácsi pusztá: Ács-Ökördi	No. 2, 135, 136, 235, 191, 278, 506, 492/a
Sz 2.	Mikla: Pusztá Miklay: Mik- lai Határ: Miklai határ	No. 2, 135, 136, 191, 192, 193, 235, 278, 492/a, 506.
Sz 3.	Panka	No. 2.
Sz 4.	Tüskös rét: Tüskös dűlő, Tüskösi dűlő	No. 191, 506.
Sz 5.	Lukáts Földje: Lukács dűlő	No. 136. 235.
Sz 6.	Sz. Királyi Út Akasztóra	No. 2.
Sz 7.	Taba Székes: Taba székes (szikes)	No. 135, 136, 235, 506.
Sz 8.	Kasai Fok: Kasai fok	No. 135, 136, 235.
Sz 9.	Görbe Fok: Görbe fok: Görbefok	No. 135, 136, 235.
Sz 10.	Halász: Halász Sziget (? Rafai sziget)	No. 135, + egyéb anyag
Sz 11.	Harom Széged (?): Három Széked (?)	No. 136.
Sz 12.	Nagy-Hartai határ: Praed. Nagy-Harta: Nag... rta: N. Harta: L. Érsek-Harta pusztá: Belső Kékes	No. 2, 135, 136, 235.
Sz 13.	Kopár szék	No. 257.
Sz 14.	Miklay Ér: Miklai Ér: Miklai ér: Kéthalmi ér	No. 135, 136, 235, 2.
Sz 15.	Halomi dűlő: Két halom föld	No. 135, 136, 235, 191, 506.
Sz 16.	Patai Út Kéthalom és Akasztó felé	No. 2.
Sz 17.	Szt: Királyi Halom, Szt: Királyi halom (szántó és legelő)	No. 135, 235.

A nevek sorszám	Térképnevek (név- és alakváltozatok)	A térképek katalógus száma
Sz 18.	Dávid laposi dűlő (szántó)	No. 135, 235, 191, 506.
Sz 19.	Bán	No. 2.
Sz 20.	Taba	No. 2.
Sz 21.	Széles Palé: Széles Pálé: Szélesrét	No. 135, 136, 235, + birtokív
Sz 22.	Kasai Sziget: Kasai sziget: Kassai Sziget	No. 135, 136, 235.
Sz 23.	Széles tábla	No. 191.
Sz 24.	Hosszúhát: Hosszú hát: Hoszszerű hát	No. 135, 136, 235, 506.
Sz 25.	Sz: Királyi Erdő	No. 2.
Sz 26.	Ságod Ré (?): Ságodi rét: Ságodi rét szigetei	No. 2. 235.
Sz 27.	Barkás	No. 136.
Sz 28.	Sz: Királyi Rét: Szt: Királyi rét: Kéthalmi rét: Nagy rét: Rét	No. 2, 235, 193.
Sz 29.	Két Halom: Két halom: Kéthalom: Két Halom feld: Két Halom fő(ld)	No. 2, 135, 136, 235,
Sz 30.	Szent Király: Sz. Király: Sz: Királ (birtok, puszta) L. Major	No. 135, 192, 193, 257.
Sz 31.	Dávid Széke: Dávid széke (szántó és szikes legelő)	No. 136, 235.
Sz 32.	Sz: Királyi Szék	No. 2.
Sz 33.	Fölső Várfok: War fokja: Vár fokja	No. 2, 136, 235.
Sz 34.	Járó	No. 2.
Sz 35.	Mészáros	No. 2.
Sz 36.	Nagy	No. 2.
Sz 37.	Tárdi	No. 2.
Sz 38.	Katona Miska	No. 136, 235.
Sz 39.	Paludes Úrjek	No. 2.

A nevek sorszáma	Térképnevek (név- és alakváltozatok)	A térképek katalógus száma
Sz 40.	Homok hát: Homokhát	No. 135, 136, 235.
Sz 41.	Kékes Rét: Kékes rét: Kikes rét: Kékesrét alja: Kékesirétalja L. Szt. Királyi rét	No. 2, 135, 136, 193, 235.
Sz 42.	Kincses Sziget: Kincses sziget: Kincsessziget	No. 136, 235.
Sz 43.	Patai Út: Akasztói Út	No. 2.
Sz 44.	Határréti dűlő: Határréti: Határúti (föld)	Egyéb iratanyag
Sz 45.	Kerti dűlő	No. 191, 506.
Sz 46.	Czirliák	No. 2.
Sz 47.	Majori dűlő: Major dűlő	No. 191, 506.
Sz 48.	Major: Mjr: mjr. (Szentkirályi major): Sz: Király: Szent Király: Szt. Király: Szent-Király: Szent Király (Szentkirályi birtok, pusztá, illetve a major) L. Szentkirály	No. 135, 136, 235, 257, 506. No. 2, 191, 492/a, 517, 435.
Sz 49.	Sz: Királyi Fok: War fokja: Fölső Várfok	No. 2, 136, 235.
Sz 50.	Vaida	No. 2.
Sz 51.	Nagy Istvány Föld: Nagy Istvány földje	No. 136, 235.
Sz 52.	Bota	No. 2.
Sz 53.	Bánok Székesé: Bánok Székesé: Bánok Székesé	No. 135, 136, 235.
Sz 54.	Uradalmi legelő: L. Legelők	No. 517
Sz 55.	Nagy taba Kólós föld: Nagy taba köles föld: (Kis taba: Nagy taba)	No. 136, 235.
Sz 56.	Nagy taba kólós Rét: Nagy taba kólós rét	No. 136, 235.
Sz 57.	Ács: Áts: Praed. Átsy: Ácsi pusztá határa: Ács-Ökördi	No. 2, 135, 136, 235, 191, 278, 506, 492/a

A nevek sorszáma	Térképnevek (név- és alakváltozatok)	A térképek katalógus száma
Sz 58.	Kékes: Kíkes: Belső Kékes: Nagy-Harta	No. 136, 235, 457.
Sz 59.	László Földje: László földje	No. 136, 235.
Sz 60.	Pap István Földje: Pap István földje	No. 136, 235.
Sz 61.	Cártusch Hegy (Kártus hegy)	No. 2.
Sz 62.	Bocska	No. 2.
Sz 63.	Szesz	No. 2.
Sz 64.	Öreg Székes: Nagy Székes: Nagy Székes Rét	No. 135, 136.
Sz 65.	Fúrtifarka nagy Székes: Fúrtifarka nagy székes	No. 136, 235.
Sz 66.	Szent Királyi Határ: Szentkirályi határ (Dunapatajhoz tartozó): Praed. Sz. Királ	No. 135, 192, 193, 257.
Sz 67.	Varga István Földje: Varga István földje: Varga dűlő: Varga	No. 136, 235, + birtokiv
Sz 68.	Mátyás Istvány: Mátyás Telek	No. 136, 235.
Sz 69.	Dobója farka: Dobolya farka	No. 135, 136, 235.
Sz 70.	Hórcségi	No. 2.
Sz 71.	Kéles rét (?)	No. 135.
Sz 72.	Két tabak kölesfőtkeszt Pálé: Két tabák kölesföldközt palé: Köles földi palé	No. 136, 235, + egyéb iratanyag
Sz 73.	Kis taba Kólós föld: Kistaba kölesföld	No. 136, 235.
Sz 74.	Kereszt Fok	No. 135, 136.
Sz 75.	Kereszt Palé: Kereszt palé	No. 136.
Sz 76.	Borza Szigeth (? Rafal Sziget)	No. 2. + egyéb iratanyag
Sz 77.	Kígyós hát: Kios hát: Kiós hát	No. 135, 136, 235.

A nevek sorszama	Térképnevek (név- és alakváltozatok)	A térképek katalógus száma
Sz 78.	Duna Patai Határ: Duna-Patai határ: Patai: Patai Határ nádas: Duna Patai: Dunapataj	No. 135, 136, 192, 235, 193, 257, 191, 278, 506, 492/a
Sz 79.	Szilid	No. 2.
Sz 80.	Ereg (Erek: Felsőerek)	No. 2.
Sz 81.	Bogárfő Rét: Bogárfő tó	No. 135, 136, 235.
Sz 82.	Legelők: L. 54. Uradalmi legelő; Szakmári O. F. B. legelő	No. 492/a.
Sz 83.	Kigyós: Kigyós fok: Kios Fok: Kios fok	No. 2, 135, 136, 235.
Sz 84.	Tekenő	No. 136.
Sz 85.	Fekete Ér: Feketeér	No. 2, 136.
Sz 86.	Óreg Főrtő	No. 2.
Sz 87.	Sz: Királyi Tó: Szt-Királyi tó	No. 2, 235.
Sz 88.	Apró Palé: Apró Pálé	No. 135, 136, 235.
Sz 89.	Tó hát: Tóhát	No. 136.
Sz 90.	Kis Kigyós: Kis Kigyos fok	No. 2.
Sz 91.	Kis Kigyós (Szentkirályon kívül)	No. 2.
Sz 92.	Zeletzko Rét: Zeletzko rét	No. 135, 136, 235.
Sz 93.	Nemiz halma: Nemiz halom	No. 136, 235.
Sz 94.	Ságó Rétje: Sag... R...: Ságó rétje	No. 135, 136, 235.
Sz 95.	Tölös: Tölös	No. 135, 136, 235.
Sz 96.	Nemér	No. 506.
Sz 97.	Pirka Rét	No. 2.
Sz 98.	Karácson (puszta határa)	No. 2.
Sz 99.	Ökördi (puszta határa): Ökördi puszta(: Ács-Ökördi)	No. 135, 136, 235.

2/B. Szentkirályi térképnevek betűrendi táblázata

A nevek		Térképnevek (név- és alakváltozatok)	A térképek katalógus száma
betű- rendi	lokali- zált		
sorszám			
1.	Sz 1, 57, 99.	Ács: Áts: Praed. Átsy: Ácsi puszta: Ács-Ökördi	No. 2, 135, 136, 235, 191, 278, 506, 492/a.
2.	Sz 88.	Apró Palé: Apró palé	No. 135, 136, 235.
3.	Sz 19.	Bán	No. 2.
4.	Sz 53.	Bánok Székesé: Bánok Székes: Bánok székesé	No. 135, 136, 235.
5.	Sz 27.	Barkás	No. 136.
6.	Sz 12.	Belső Kékes, L. Nagy-Harta: Érsek-Harta puszta	No. 2, 135, 136, 235.
7.	Sz 62.	Bocska	No. 2.
8.-	Sz 81.	Bogárzó Rét: Bogárzó tó	No. 135, 136, 235.
9.	Sz 76.	Borza Szigeth (? Rafai Sziget)	No. 2. + egyéb irat
10.	Sz 52.	Bota	No. 2.
11.	Sz 61.	Cártusch Hegy (Kártus hegy)	No. 2.
12.	Sz 46.	Cziriák	No. 2.
13.	Sz 18.	Dávid laposi dűlő (szántó)	No. 136, 235, 191.
14.	Sz 31.	Dávid Széke: Dávid székes: Dávid lapos (legelő)	No. 136, 235, 492/a.
15.	Sz 69.	Doboja farka: Dobolya farka	No. 135, 136, 235.
16.	Sz 78.	Duna-Pataj: Dunapataj: Duna Patai Határ	No. 135, 136, 235, 192, 193, 191, 278, 506.
17.	Sz 80.	Ereg (Erek: Alsó- és Felsőerek)	No. 2.

A nevek		Térképnevek (név- és alakváltozatok)	A térképek katalógus száma
betű- rendi	lokali- zált		
sorszám			
18.	Sz 12.	Érsek-Harta: Érsekharta: Érseki Harta: Érsekharta-puszta	No. 448/A, 457, 459, 492/a.
19.	Sz 85.	Fekete Ér: Feketeér	No. 2, 136.
20.	Sz 65.	Fürtifarka nagy Székes: Fürtifarka nagy székes	No. 136, 235.
21.	Sz 33.	Felső Várfok: War fokja: Vár fokja	No. 2, 136, 235.
22.	Sz 9.	Görbe Fok: Görbefok	No. 135, 136, 235.
23.	Sz 10.	Halász: Halász Sziget (Rafai Sziget)	No. 135, + egyéb anyag
24.	Sz 15.	Halomi dűlő: Két Halom föld: L. Kéthalmi föld	No. 135, 136, 191, 235, 506.
25.	Sz 11.	Három Széged (?): Három Széked	No. 136.
26.	Sz 44.	Határréti dűlő: Határréti: Határúti (föld)	Egyéb iratanyag
27.	Sz 40.	Homok hát: Homokhát	No. 135, 136, 235.
28.	Sz 24.	Hosszúhát: Hosszú hát: Hoszszerű hát	No. 135, 136, 235, 506.
29.	Sz 70.	Hőrcségi	No. 2.
30.	Sz 34.	Járó	No. 2.
31.	Sz 98.	Karácson	No. 2.
32.	Sz 8.	Kasai Fok: Kasai fok	No. 135, 136, 235.
33.	Sz 22.	Kasai Sziget: Kasai sziget: Kassai sziget	No. 135, 136, 235.
34.	Sz 38.	Katona Miska	No. 135, 136.
35.	Sz 58.	Kékes: Kikes, L. Belső Kékes: Nagy-Harta: Érsek-Harta	No. 136, 235, 457.
36.	Sz 41.	Kékes Rét: Kékes rét: Kikes rét: Kékesrét alja: Kékesrétalya, L. Szt. Királyi rét, Kéthalmi rét	No. 2, 135, 136, 193, 235.
37.	Sz 74.	Kereszt Fok	No. 135, 136.
38.	Sz 75.	Kereszt Palé: Kereszt Pálé	No. 136.
39.	Sz 45.	Kerti dűlő	No. 191, 506.

A nevek		Térképnevek (név- és alakváltozatok)	A térképek katalógus száma
betű- rendi	lokali- zált		
sorszám			
40.	Sz 29.	Két Halom: Két halom: Kéthalom: Kéthalmi dűlő: Kéthalmi föld	No. 2, 135, 136, 235.
41.	Sz 14.	Kéthalmi Ér: L. Miklay Ér	No. 2, 135, 136, 235,
42.	Sz 28.	Kéthalmi Rét: Nagy rét: Rét, L. Sz. Királyi rét	No. 2, 193, 235.
43.	Sz 72.	Két tabak kölesfőtkeszt Pálé: Két tabák kölesföldközt palé: Köles földi palé	No. 136, 235, + iratanyag
44.	Sz 83.	Kigyós: Kigyós fok: Kios Fok: Kiós fok	No. 2, 135, 136, 235
45.	Sz 77.	Kigyós hát: Kios hát: Kiós hát	No. 135, 136, 235.
46.	Sz 42.	Kincses Sziget: Kincses sziget	No. 135, 136.
47.	Sz 91.	Kis Kigyós (Szentkirályon kívül)	No. 2.
48.	Sz 90.	Kis Kigyós: Kis Kigyos fok	No. 2.
49.	Sz 73.	Kis taba Kólós föld: Kistaba Kölesföld	No. 136, 235.
50.	Sz 13.	Kopár szék	No. 257.
51.	Sz 59.	László Földje: László földje	No. 136, 235.
52.	Sz 82.	Legelők: Szakmári O.F.B. legelő, L. Uradalmi legelő	No. 492/a.
53.	Sz 5.	Lukáts Földje: Lukács dűlő	No. 136, 235.
54.	Sz 48.	Major: Mjr.: mjr.: Szentkirályi major, L.: Szentkirály (puszta)	No. 135, 136, 235, 257, 517, 506, 2, 191, 492/a.
55.	Sz 47.	Majori dűlő: Major dűlő	No. 191, 506.
56.	Sz 68.	Mátyás Istvány: Mátyás Telek	No. 136, 235.
57.	Sz 35.	Mészáros	No. 2.

A nevek		Térképnevek (név- és alakváltozatok)	A térképek katalógus száma
betű- rendi	lokali- zált		
sorszám			
58.	Sz 2.	Mikla: Puszta Miklay: Miklai Határ: Miklai határ	No. 2, 135, 136, 191, 192, 193, 235, 278, 492/a, 506.
59.	Sz 36.	Nagy	No. 2.
60.	Sz 12.	Nagy-Hartai határ: N. Harta: Nag...rta: Praed: Nagy-Harta, É.: Érsek-Harta; Belső Kékes	No. 2, 135, 136, 235.
61.	Sz 51.	Nagy István Föld: Nagy István földje	No. 136, 235.
62.	Sz 28.	Nagy Rét: Rét, L.: Kéthalmi rét, Szt. Királyi rét, Kékes rét	No. 2, 135, 136, 235.
63.	Sz 64.	Nagy Székes: Nagy Székes rét, L. Öreg Székes	No. 135, 136.
64.	Sz 55.	Nagy taba Kőlös föld: Nagy taba kőles föld (Kis taba: Nagy taba)	No. 136, 235.
65.	Sz 56.	Nagy taba kőlös Rét: Nagy taba kőlös rét	No. 136, 235.
66.	Sz 96.	Nemér	No. 506.
67.	Sz 93.	Nemiz halma: Nemiz halom	No. 136, 235.
68.	Sz 82.	O.F.B. legelő: Szakmári O.F.B. le- gelő, L.: Legelők, Uradalmi legelő	No. 492/a, 517. 459/a
69.	Sz 99.	Ökördi, L.: Ács, Ács-Ökördi	No. 136, 191, 235, 278, 506, 492/a.
70.	Sz 86.	Öreg Főrtő	No. 2.
71.	Sz 64.	Öreg Székes, L.: Nagy Székes	No. 135, 136.
72.	Sz 39	Paludes Úrjek (Örjeg mocsár)	No. 2.
73.	Sz 3.	Panka	No. 2.
74.	Sz 60.	Pap István Földje: Pap István földje	No. 136, 235.

A nevek		Térképnevek (név- és alakváltozatok)	A térképek katalógus száma
betű- rendi	lokali- zált		
sorszám			
75.	Sz 78.	Patai: Patai Határ nádas: Duna Patai Határ: Dunapataj	No. 135, 136, 191, 192, 193, 235, 278, 506.
76.	Sz 43.	Patai Ut Kéthalom és Akasztó felé	No. 2.
77.	Sz 97.	Pirka Rét	No. 2.
78.	Sz 28.	Rét: Nagy Rét, L.: Kéthalmi rét, Szt. Királyi rét	No. 2, 193, 235.
79. 79/1.	Sz 94. Sz 94.	Ságó Rétje: Sag...R...: Ságó rétje Ságod Ré (?)	No. 135, 136, 235. No. 2, 135, + birtokív
80.	Sz 82.	Szokmári O.F.B. legelő: L. Uradalmi legelő	No. 492/a, 517.
81.	Sz 21.	Széles Palé: Széles pálé: Szélesrét	No. 135, 136, 235, + birtokív
82.	Sz 23.	Széles tábla	No. 191.
83.	Sz 30.	Szent Király: Praed. Sz. Királ (birtok, pusztja): Szentkirály	No. 135, 192, 193, 257. (1843.)
84.	Sz 25.	Sz: Királyi Erdő	No. 2.
85.	Sz 49.	Sz: Királyi Fok: War fokja, L. Fölső Várlok	No. 2, 136, 235.
86.	Sz 6.	Sz. Királyi Ut Akasztóra	No. 2.
87.	Sz 66.	Sz. Királyi Határ: Szentkirályi határ	No. 135, 192, 193, 235.
88.	Sz 32.	Sz: Királyi Szék	No. 2.
89.	Sz 87.	Sz: Királyi Tó: Szt-Királyi tó	No. 2, 235.
90.	Sz 17.	Szt: Királyi Halom (szántó és legelő)	No. 135, 235.
91.	Sz 28.	Szt: Királyi rét, L. Kéthalmi rét	No. 2. 193, 235.
92.	Sz 63.	Szesz	No. 2.
93.	Sz 79.	Szilid (: Szelid 1769.)	No. 2.
94.	Sz 20.	Taba	No. 2.

A nevek		Térképnevek (név- és alakváltozatok)	A térképek katalógus száma
betű- rendi	lokali- zált		
sorszám			
95.	Sz 7.	Taba székes: Taba Székes (szikes)	No. 135, 136, 235, 506.
96.	Sz 37.	Tárdi	No. 2.
97.	Sz 89.	Tó hát: Tóhát	No. 136.
98.	Sz 95.	Tölös: Tölös	No. 135, 136, 235.
99.	Sz 4.	Tüskös rét: Tüskös dűlő: Tüskösi dűlő	No. 191, 506.
100.	Sz 54.	Uradalmi legelő: L.: Szakmári O.F.B. legelő. Legelők	No. 492/a, 517.
101.	Sz 50.	Vaida	No. 2.
102.	Sz 49.	War fokja: L.: Fölső Várfok, Sz: Királyi fok	No. 2, 136, 235.
103.	Sz 67.	Varga István Földje: Varga István földje: Varga dűlő: Varga	No. 136, 235, + birtokív
104.	Sz 92.	Zeletzko Rét: Zeletzko rét	No. 135, 136, 235.
Meghatározhatatlan			
—	Sz. ?	„Szentkirályi pusztán lévő régi kortsma...”	(1841.)
—	Sz. ?	Feszület (kereszt)	(1869.)
—	Sz. ?	Fölső kút környéke (határleírás)	(1869.)
—	Sz. ?	Tükörrét	(?)
—	Sz. ?	Szelidi határon	(1842.)
—	Sz. ?	Szelidi Szerűn	(1841.)

V. A TÉRKÉPNEVEK FUNKCIONÁLIS SZEREPÉNEK VIZSGÁLATA

Mivel a névadás, s ennek következtében a nevek visszatükrözik a névadó, a megnevező ember és rajta keresztül a közösség szemléletét: azt, ahogyan látja és (változásában) minősíti a természeti felszínt, s amit arról az egyénnek és közösségnek tudnia kell, pl. a terület nagyságát, hasznosíthatóságát, a megnevezőhöz (egyénhez és közösséghez) való helyzetét, közeli vagy távoli voltát. De ugyanígy tükröznie kell a társadalmi viszonyok bizonyos mértékű — az ott élő ember és a közösség számára egyértelmű — tulajdonviszonyt, a föld minőségét és a hasznosítás lehetőségét.

Csoportosítani lehet tehát Szentkirály és Érsek-Harta közel 8.000 kh nagyságú érseki birtok névanyagát a következők szerint:

1. Természeti felszínt jelölő nevek:
  - a) a tájból (csak kevésbé) kiemelkedők -hegy, halom, hát,
  - b) a felszín alá süllyedők — völgy, lapos, tábla, kopostyán;
2. Vízhez — folyó vagy állóvízhez — kapcsolódó megnevezések:
  - a) vízfolyást jelölő nevek — ér,
  - b) egykori vízmeder, időnként vízzel megtelő meder féle — fok,
  - c) vízállás, víz borítja a felszínt (időnként vagy állandóan), vizenyős tó, palé,
  - d) vízből kimaradó kisebb-nagyobb felszíni terület — sziget, hát;
3. A természetes felszíni növényzet és állatvilág emlékét őrzők:
  - a) a mocsár, mocsaras terület megnevezései — fertő, förtő, Örjeg, Űrjek, zsombék, Zsombék (köznév és tulajdonnév is!),
  - b) hasznosítható növényzet — nádas, rét, rétalja, szék, legelő,
  - c) erdő (a faféleség megnevezésével), egyéb növényzet jelölése),
  - d) állatvilág (jellemző állat népi nevének felhasználásával), halászhely (?) megnevezése;
4. Helyzetet, irányt, viszonyítást jelölő nevek és utak:
  - a) a megnevező közösségtől északabbi vagy délebbi fekvésű terület — alsó, felső, illetve kereszt (keresztirányú),
  - b) a megnevező közösséghez viszonyított (a Duna és az Örjeg közötti tájon általában) kelet-nyugati irányú közelebbi, vagy távolabbi — belső, bel, külső, kül,
  - c) irányt, helyzetet jelölők és utak — farka (vége, nyúlványa), köz, közt, köze, melléke, út (-i képzővel), (? talán: csuts),
5. A föld minőségére, a terület méretére (nagyságára) utaló nevek:
  - a) a talaj színére, minőségére vonatkozók — fekete, szék,

- b) a terület nagyságát, méretét jelölők — kis, nagy öreg;
6. A tulajdonos, volt haszonélvező, bérlő (jogos vagy jogtalan használó) nevének azonosításával:
- puszta személynévvel,
  - teljes névvel megnevezve,
  - a nevet megkülönböztető jelzőként földrajzi fogalmat kifejező alaptaghoz kapcsolva nyújt a kornak megfelelő információt, megbízható tájékoztatást;
7. Emberi, társadalmi beavatkozást, következményeit őrzők:
- a termelés alapvető jellemzőit tartalmazók — föld, szántó, kert, dűlő, szérű,
  - az alapvető ágazatokra (növénytermelésre, állattartásra) utalók — köles, rét, legelő,
  - emberi települést, lakhelyet, üzemközpontot jelentők — szállás, telek, major, kortsma;
8. Társadalmi hatásokat tükröző nevek: (? Bizonyos fenntartással !)
- ideológiára emlékeztetők,
  - állami szervezetre utalók,
  - néphitét, hiedelmet magukba foglalók.

1. Természeti felszíni képződményeket jelölők:

a/ kiemelkedés: hegy, halom, hát —

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Cár-tusch hegy	+																	
Két Ha-lom: Kéthá-lom feld: föld: rét	+	+	+		+													
Nemíz halma		+			+													
Szent Királyi Halom	+			+								+						

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Halomi dűlő								+				+						
Homok hát		+	+		+						+							
Hoszu hát: Hosszu hát		+	+		+						+							
Kios hát: Kigyós hát		+	+		+						+							
Sovány hát						+									+			
Tanya-hát						+												
Tő hát		+																

b/ felszín alá süllyedő, alacsony felszint jelölők: völgy, lapos, tábla, kopostyán —

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Baranya völgy				+		+												
Goda-völgy						+												
Haraszt völgy				+		+	+											
Kencsei (? Kencsei) völgy				+		+	+											

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Korsós völgy				+		+	+											
Sán- dor- völgy				+		+	+											
Dávid lapos: Dávid laposi dűlő		+			+			+			+							
Tekenő		+																
Széles tábla								+										
Kapos- tyán: Kopos- tyán				+		+	+											

2. Vízhez kapcsolódó nevek:

a/ vízfolyást jelölő: ér —

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Fekete Ér	+																	
Kéthá- lom Ér	+																	
Milay Ér		+	+		+													

b/ egykori vízmeder, meder féle: fok —

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Görbe Fok		+	+		+													

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Kasai Fok		+	+		+													
Kereszt Fok		+	+															
Kios Fok: Kígyós Fok: Kios Fok: Kígyós, Kis Kígyós			+	+		+												
Sz. Királyi Fok	+																	
Tengerfok melléke								+										
Vár fokja: War fokja: Fölső-Várfok			+			+												

c/ vízállás, időnként vagy állandóan víz borítja: tó palé —

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Bogárzó Tó: Bogárzó Rét			+	+		+												
Kopolya tó: Kopolya tó: Kopolya												+						+

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Sz. Királyi Tó		+			+													
Tó hát		+																
Apró Palé: Apró pálé		+	+		+													
Kereszt pálé		+																
Két tabák Kőlesfőtkeszt Pálé		+			+													
Széles Pálé: Széles Pálé		+	+		+													

d/ a vízből állandóan vagy időnként kimaradó felszín: sziget, hát —

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Áres-tom-sziget: Áris-tom-sziget						+												
Borza Szi-ge-th: Rafal Sziget (?)		+																
Halász: Halász sziget																		

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Harom Széged (? sziget)		+																
Kasai Sziget	+	+		+														
Kincses Sziget	+			+														
Pap Sziget: Kis- : Nagy- papsziget						+												+

3. Természetes növényzet és állatvilág emlékét őrzők:

a/ mocsár megnevezései: fertő, főtő, Űrjek, Örjeg, zsombék, Zsombék

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Fúrta- farka nagy Székes		+			+													
fertő: főtő	+																	
iszapos nádas kaszáló							+											
Óreg Főtő	+																	
Palu- des Űr- jek: Ör- jeg	+																	

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
zsombék: Zsombék							+											

b/ hasznosítható növényzet megnevezése: nádas, rét, rétalja, szék legelő —

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Bogárzói Rét		+	+		+													
Feketei rét							+	+										
Kékes Rét: Kékes Rét	+	+	+		+	+												
Két Halomi Rét: Sz. Királyi Rét	+	+	+		+	+												
Köz rét				+		+	+						+		+			
Nagy rét: Nagy rét dűlő	+	+	+		+													
Nagy Székes rét		+	+															
Nagytaba Kőlős rét			+		+													
Pirka Rét	+																	

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Ságó Rétje		+	+		+													
Szelidi rét						+												
Szent Királyi rét	+				+	+												
Zeletz-kó rét		+	+		+													
Nádas: Nádas kaszáló: Nádas réttaly							+											
Patai Határ nádas							+											
Szent Királyi határ széli nádas							+											
Öreg Szék: Öreg székes? Nagy székes		+	+	+		+	+											
Székes palé			+		+						+							
Járó:(járás: legelő; Ökörjáró)	+																	

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Uradal- mi lege- lő										+		+						
Szak- mári O.F.B. legelő										+		+						

c/ erdő, jellemző fafélék egyéb növényzet megmevezésével: tölgy, nyár,
fűzfa, haraszt, vízitők —

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Barkás		+																
Ha- raszt- völgy				+		+	+											
Nyárfás						+												
Sz: Ki- rályi Erdő	+																	
Szőlő- kertek				+		+	+											
Tökös: Kis Tö- kös: Nagy Tökös							+											
Tölös (tölgyes)		+	+		+													
Tüskös rét: Tüs- kös-: Tüskö- si dűlő								+			+							

d/ állatvilág (valamilyen szempontból fontos vagy jellemző állat, halászóhely) megnevezésével: kígyó (síkló), vöcsök, illetve halász (halászóhely) —

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Halász: Halász Sziget			+															
Kígyós: Kios: Kígyós hát, Ki- os Fok: Kis Ki- gyós	+	+	+		+													
Vöcskö- dök (? vizima- dár)				+		+	+											

4. Helyzet, irányjelölő nevek és utak:

a/ a megnevező közösségtől északabbi vagy délebbi terület: alsó, felső, illetve: kereszt (keresztirányban) —

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Felső Várfok	+	+			+													
Kan- dzsa fölött						+												
Felső- Várfok allya		+			+													
Kereszt Fok		+	+															
Kereszt Palé		+																

b/ a megnevező közösséghez viszonyított (általában kelet-nyugati irányú) közelebbi, vagy távolabbi:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Belső Kékes: Bel Kékes				+		+	+											
Külső Kékes: Kül Kékes		+		+	+	+	+			+		+	+		+			

c/ irányt, helyzetet jelölők és utak megnevezése: farka (vége), köz, közt, köze, út, csúts (? csúcs: csúcsa, hegye), melléke, -i képzővel, —

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Doboja farka		+	+		+													
Fürti-farka nagy Székes		+			+													
Köz rét				+		+	+						+		+			
Kéttabák kölesföld közt párlé		+			+													
Járván és Závod köze							+											
Tengerfok melléke							+											

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Miklay Ér		+	+		+													
Akasz- tói Ut	+																	
Patai Ut Két- halom és Akasz- tó felé	+																	
Sz. = Királyi ut Akasz- tóra	+																	
Csuts (? csúcs) — 1866.																		

5. A föld, a talaj minősége és a terület mértékére utaló nevek:

a/ a talaj színét, minőségét jelölők: fekete (növényi korhadékokban gazdag), szék (szikes) —

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Fekete, Fekete Ér, Fe- kete Rét, Fe- kete Te- lek	+	+		+		+	+	+			+							
Korsos völgy				+		+	+											

b/ a terület nagyságát, méretét jelölő nevek: apró, hosszú, kis, nagy, öreg — (a gyakoriakból csak néhányat sorolok fel)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Apró Palé		+	+		+													
Kis Kigyós	+																	
Kis major: Kis-kékes major									+		+	+			+	+		+
Kis-papsziget							+											+
Kis Tökös								+										
Öreg Székes		+	+		+	+												
Székes Palé			+				+				+							
Fürtifarka nagy Székes		+			+													
Nagy kobolya				+		+	+	+										
Nagy Tökös				+		+	+											
Nagy Závod				+		+	+											
Hosszú hát		+	+		+						+							

6. A tulajdonos, bérlő haszonélvező (jogos vagy jogtalan használó) nevének azonosításával:

a/ puszta személynévvel (feltehetően személynévvel, esetleg megkülönböztető névvel) —

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Bán, Boc- ka, Bo- ta, Czi- riák, Hórcsé- ki, Mé- száros, Nagy. Panka, Szesz, Taba, Tárdi, Vaida (kizáró- lag)	+																	

b/ teljes névvel megnevezve

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Katona Miska		+	+															
Mátyás Istvány		+	+															

c/ a név megkülönböztető jelzőként a köznévi alaptaghoz járulva ad pontos meghatározást

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Bacska Szálás	+																	
Borza Szigeth	+																	

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Cár-tusch Hegy	+																	
Ságod Ré		+	+		+													
Bánok Székes		+	+		+													
Dávid Széke: Dávid laposi dűlő		+			+													
Kasai Fok, Kasai Sziget		+	+		+													
Nagy Pap Szi- get				+		+	+											
Nemiz halma		+		+														
Pap Ist- vány föld		+		+														
Ságó rétje		+	+		+													
Nagy Istvány Föld		+			+													
László Földje		+			+													
Lukáts földje		+			+													
Varga István Földje		+			+													
Ságó Rétje		+	+		+													

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Sándor völgy				+		+	+											
Taba székes		+	+		+						+							
Zeletz- ko Rét		+	+		+													

7. Emberi, társadalmi beavatkozást (termelést) tükröző nevek:

a/ a termelés alapvető jellemzőit tartalmazók: föld, szántó, dűlő, kert, szérű

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Két Ha- lom föld, Halomi dűlő	+	+	+		+													
Kis ta- ba Kő- lős föld		+			+													
László Földje		+			+													
Pap Ist- vány Földje		+			+													
Dávid laposi dűlő		+			+						+							
Kanzsa dűlő								+			+							
Kerti dűlő								+			+							
Szőlő Kertek				+		+	+											
Szérűs- kert											+							

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Here- föld											+							
Pataji Szilidi szűrű; Szilidi Szérű (1840; 1841.)																		

b/ a termelési ágazatokra utaló nevek (növénytermelés, állattartás)
köles, here (lucerna?), rét, legelő -

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Nagy taba Köles föld		+			+													
Két ta- bák kö- les föld		+			+													
Here- föld											+							
Járó (járás: legelő), Ökörjá- ró	+																	
Legelő: Uradal- mi lege- lő										+		+						
Szak- mári O.F.B. legelő										+		+						
Kanzsa rét								+										
Kékesi nagy Rét: Nagy rét: Rét	+		+		+	+	+				+		+					

c/ települést, lakóhelyet, üzempözpontot jelentö nevek: szállás, telek, tanya, major, puszta, kocsmá;

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Bacska Szálás	+																	
Fekete Telek	+																	
Tanya-hát						+												
Major: Mjr: Kis major, Nagy major								+		+	+				+	+		+
Majori dűlő								+			+							
Érsek-hartapuszta										+			+		+	+		+
régí kortsma (1841.)																		

8. Társadalmi hatásokat tükrözö nevek

a/ ideológiára emlékeztetők

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Sz. Király: Szt: Király: Szent Király	+	+	+	+		+	+				+	+						+
Sz: Királyi Erdő	+																	

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Sz: Királyi Fok: War fokja	+	+			+													
Sz: Királyi halom	+		+		+													
Szentkirályi puszta										+	+							
Érseki Harta: Érsek-Harta	+	+	+		+					+			+		+	+		
Érsek-hartapuszta																		
Feszület (1869)																		

b/ állami szervezetre, törvényre, társadalmi rendre utaló nevek:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
O.F.B.: Szakmári O.F.B legelő										+		+					+	
Uradalmi legelő												+						
War fokja: Vár fokja: Főlső Vár-fok	+	+			+													
Kóhatár				+														

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	
temető (1941?)																		+	

c/ hiedelmek, néphitét magukba foglaló nevek (? feltételezhetően):

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Áres- tom- sziget						+												
Kin- cses Sziget		+	+															
Köz rét				+		+	+						+		+			
Nemér											+							

Természetes, hogy a több elemű nevek két-három esetben is szerepelnek jelentésük alapján a csoportosításokban. A térképnevek között kevés az egy elemű, egy szóból álló név, mert kevés információt ad — ha csak nem a tulajdonos, a birtokló nevét jelenti, vagy ha valamilyen jellemző képződményből egy van az egész határban, s azt mindenki ismeri (pl.: Kapostyán: Kopostyán). Néhány természetellenesen körülírt névtől eltekintve (pl. Fürtifarka nagy Székes, Kéttabák Kőlesfőtkeszt Pálé) rendkívül logikus a térképnevek alkotása. Pl. Érsek-Hartán határrész volt: *Fekete*. Ezen a területen volt szántható föld, mocsaras rét, kaszáló, sőt talán lakott hely vagy állat-teletető a legelőn. Keletkezett tehát a *Fekete* mellett *Fekete dűlő*: *Feketei rét*: *Fekete Telek*. Szentkirályon pedig: *Dávid Széke* — nagyjából szikes legelő -, amelynek egy része viszonylag már korán szántott, művelt föld lett, s Dávid laposnak nevezték. A nagyüzemi táblák létrehozása után újabb elemmel bővült: *Dávid laposi dűlő*-nek nevezve az egész táblát szántóföldi termelésre alkalmasnak minősítve.

Ugyanakkor az is természetes, hogy nem szerepel minden név a csoportosításban, mert jelentése bizonytalan, feltételezett. Ilyenek pl. *Csirkáha*, *Járván*, *Kandzsa*, *Kékes*: *Kíkes*, *Nemér*, *Szelid*, *Szesz*, *Tenger*, *Záwod*. Köznévként pedig — még nagybetűs írás esetén is — a Ré (? rév) jelentése. Két elemű nevek közül: *Borza Szigeth* (első eleme, s továbbá), *Goda völgy*, *Nemiz halma*, *Pirka rét*, *Ságó rétye*, *Ságod Ré* nevek.

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk tehát, hogy a térképeken szereplő írott névanyag túlnyomó része másfél, két évszázad után is egyértelműen tükrözi a korabeli — és folyton változó — természeti felszínt. Utal a termelés mindenkor alapvető jellemzőire, sőt olykor még társadalmi hatásokra is. Egyértelmű tehát, hogy a névanyag kultúrkincsünk igen fontos részét képezi. Feltárásával, megőrzésével jelentős feladatot vállalunk és teljesítünk.

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET

**A BÁCS-KISKUN MEGYEI LEVÉLTÁR
BIBLIOGRÁFIÁJA
(1950–1990)**

BEVEZETŐ

A Bács-Kiskun Megyei Levéltár az elmúlt négy évtized alatt nem csupán a történeti kutatás egyik otthonává vált, hanem kiadványmunkájával koordináló és szervező tevékenységet is vállalt magára. Kiadványainkban a levéltár tudományos munkatársai mellett számos külső szakember is publikálási lehetőséget kapott. Egy-egy témakör kibontása megyénken kívül élő szakembereket is közös kutatásra és elemzésre inspirált. Levéltárunk szívesen vállalta e nem mindig hálás koordináló és szervező tevékenységet.

Bibliográfiánk összeállításánál ezért két alapvető szempont vezérelt bennünket: megismertetni az érdeklődőkkel azoknak a publikációknak a körét, amelyek levéltárunk kiadásában jelentek meg, és áttekintést adni a levéltár munkatársainak publikációs tevékenységéről. E gyűjtés negyven év termését tárja az olvasó elé, tehát az 1950–1990. év közötti időszakét.

A bibliográfia összeállításánál időrendet, azon belül a szerzői betűrendet alkalmaztuk. Ténylegesen 1959. az első év, amikor a levéltár egyik dolgozója publikációs lehetőséget kapott. Ettől kezdve szinte folyamatosan jelentek meg írások. 1968 után a kiadói tevékenység vállalása és lehetősége számszerűen növekvő és tartalmilag is egyre fajsúlyosabb tudományos munkát bontakoztatott ki. Az itt bemutatott 201 tétel terjedelmi okok miatt nem tartalmazza a levéltár munkatársainak napilapokban megjelent cikkeit. Azok főleg információs, vagy ismeretterjesztő jellegűek, ezért aktualitásuk a megjelenés időpontjában érvényesült igazán. Továbbá nem tartalmazza a levéltár munkatársai által írt recenziókat sem.

A bibliográfiai tételeket követő mutató a szerzők és a közreműködők nevére utal. A tételszámok a nevek előfordulási helyét mutatják.

E bibliográfiát terveink szerint 5 évenként követi majd kiegészítés a Bács-Kiskun Megyei Levéltár évkönyveiben.

BIBLIOGRÁFIA

1959.

1. BALANYI BÉLA: A Kecskeméti Állami Levéltár tanácsköztársasági anyaga. 4–12. = Kecskemét és Kiskunság 1919 vörös lobogója alatt. Összeáll., vál., Joós Ferenc és Kovács Pál. Kecskemét, Tempó, 1959. 132.

1960.

2. BALANYI BÉLA: A Délpestmegyei Földbirtokrendező Tanács iratai a Kecskeméti Állami Levéltárban. = Levéltári Híradó, 1960. 1. 42–50.
3. BALANYI BÉLA: Fejezetek Kecskemét város levéltárának történetéből. = Levéltári Híradó, 1960. 2. 122–132.

1965.

4. BALANYI BÉLA: Adatok Lászlófalva történetéhez. 40–52. = Népkutató – Honismereti Kör évkönyve 1964–65. Kiad. a Városi Műv. Ház. Kecskemét. 1965, 61. Kézirat.

1967.

5. BALANYI BÉLA: Kézírtos térképek a területi állami levéltárakban.
7. Kézírtos térképek a Kecskeméti Állami Levéltárban. (Készítette Balanyi Béla, Bodrogi Ferenc, stb.) Kiad. Művelődésügyi Minisztérium, Levéltárak Országos Központja. Bp. Tempó soksz. 1967. VI, 575–689. (Levéltári jegyzékek 1.)
6. FÁBIÁN ISTVÁN – FÁBIÁN ISTVÁNNÉ: A bajai járás községeinek áttekintő helyzetképe 1944/45-ben. = Levéltári Szemle. 1967. 3. 653–720.
7. FÁBIÁN ISTVÁN: Szabadszállás mezőváros hivatalsszervezete a XVIII–XIX. században. = Levéltári Szemle, 1967. 1. 109–135.
8. MÁTÉ LÁSZLÓ: Dunapataj mezőváros levéltárának rendezése. = Levéltári Szemle, 1967. 1. 40–54.
9. SZABÓ SÁNDOR: A kiskunfélegyházi „Kiskun Levéltár”. = Levéltári Szemle, 1967. 2. 451–460.

1968.

10. BALANYI BÉLA: Az 1944–45-ös évek eseményeinek főbb vonásai Bács-Kiskun megyében, és az eseményeket tanúsító iratok ismeretése. = Művelődésügyünk, (1968), 12. 11–25.
11. BALANYI BÉLA: A „Három város” eddig ismeretlen 17. századi iratok tükrében. = Kiskunság, 1968. 1–2. 167–171.
12. BALANYI BÉLA: Kecskemét a török hatalom alóli felszabadító háború idején. 21–46. = Népkutató–Honismereti Kör Évkönyve, 1968. 46.
13. BALANYI BÉLA: Nagykőrös múltjából. = Kortárs, 1968. 8. 1279–1283.

1969.

14. BALANYI BÉLA: Kecskemét gazdasági jelentősége a 18. század végéig. 96–122. = Kecskemét. (1386–1968.). Tanulmányok a város múltjáról, jelenéről. (Szerk. Heltai Nándor.) [Kiad. a Kecskemét], Városi Tanács. Kecskemét. [1969.] 351.

1971.

15. BÁLINTNÉ MIKES KATALIN – SZABÓ SÁNDOR: Így kezdődött. Dokumentumgyűjtemény Bács-Kiskun megye 1944–45. évi történetéhez. Összeáll. és bev. — Kiad. a Bács-Kiskun Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya. Kecskemét, Bács m. ny. [1971.] 504. (Bács-Kiskun megyei Levéltár kiadványai 1.)

1973.

16. BALANYI BÉLA: A Nagykőrös határában 1878-ban és 1894-ben folyt ásatásokról. 13–36. = Studia Comitatus 2. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból. Szerk. Ikvai Nándor. Szentendre, 1973. 354.
17. ROMSICS IGNÁC: Adatok egy „szállás”-ból alakult község (Homokméggy) múltjából. 31–43. = A Szegedi Tanárképző Főiskola Tud. Diákköreinek Kiadványai, 1973.

1974.

18. BÁLINTNÉ MIKES KATALIN (szerk.) A területi levéltárak fondjegyzékei 9. A Bács-Kiskun Megyei Levéltár (volt Kecskeméti Állami Levéltár) fondjainak jegyzéke. Közreműködött: Balanyi Béla, Bársony Magdolna, Fenyvesi István, Kopasz Gábor, Pappné Szőke Márta, Pintér Ilona, Szabó Sándor. Kiad. a MOL. Bp. Tempó soksz. 1974. 118. (A Magyar Állami Levéltárak fondjegyzéke III.)
19. ROMSICS IGNÁC: Adatok a felszabadult Kecskemét első hónapjainak történetéhez. = Forrás, 1974. 10. 84–88.
20. ROMSICS IGNÁC: Levelek a frontra. = Forrás, 1974. 7–8. 56–60.

1975.

21. BALANYI BÉLA: Balla Gergely. 461–464. = Studia Comitatusia 3. Tanulmányok Pest megye Múzeumaiból. Szerk. Ikvai Nándor. Szentendre, 1975. 464.
22. BALANYI BÉLA: A nagykőrösi ludasi kereszt. 125–136. = Studia Comitatusia 3. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból. Szerk. Ikvai Nándor. Szentendre, 1975. 464.
23. BÁLINTNÉ MIKES KATALIN: Adatok a Bács-Kiskun megyei Levéltár közművelődési tevékenységének történetéből. = Művelődésügyünk, 1975. 24. 70–77.
24. BÁRTH JÁNOS: Fajsz népessége a XVIII. század közepén. 81–131. = Bács-Kiskun megye múltjából, 1. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1975. 251.
25. ILLYÉS BÁLINT – SZÓTS RUDOLF: Bél Mátyás: A kunok és jászok avagy filiszteusok kerületei. = Bács-Kiskun megye múltjából. 1. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1975. 251.
26. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Az 1944–45-ös tanév Kecskeméten. = Művelődésügyünk, 1975. 24. 78–79.
27. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: (szerk.) Bács-Kiskun megye múltjából. 1. Szerk. — Kecskemét. (Petőfi Ny.) 1975. 251. (Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai 2.)
28. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Dokumentumok Kecskemét történetéből. 1. 1944. okt. 31. – 1945. május 8. Az anyagot gyűjt., összeáll. és jegyz. —)Kiad. Kecskemét Város Tanácsa V. B.) Kecskemét, (Petőfi Ny.) 1975. 273, XXIII.
29. LÓRÁND NÁNDOR: Adatok a kecskeméti 12/11 számú, volt „Szentlélek” gyógyszerár történetéhez. 169–185. = Bács-Kiskun megye múltjából. 1. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1975. 251.

30. MÉSZÁROS LÁSZLÓ: Bács-Kiskun megye cigánységének történetéhez. (Az 1768-as cigányösszeírás népességstatisztikai–demográfiai adatai.) 133–168. = Bács-Kiskun megye múltjából. 1. Szerk. Iványosi–Szabó Tibor. Kecskemét, 1975. 251.
31. ROMSICS IGNÁC: „Az Alföld” – Kecskeméten. Adalék a századelő sajtótörténetéhez. = Forrás, 1975. 11. 58–62.
32. ROMSICS IGNÁC: Az áprilisi tanácsválasztások Pest-Pilis-Solt vármegyében – az egzakt források tükrében. 221–248. = Bács-Kiskun megye múltjából. 1. Szerk. Iványosi–Szabó Tibor. Kecskemét, 1975. 251.
33. ROMSICS IGNÁC: Kalocsa társadalmi–politikai viszonyai 1918–1919-ben. 317–331. = Cumania. 3. História. Szerk. Bánszky Pál és Sztrinkó István. [Kiad. a.] Bács-Kiskun Megyei Múz. Igazg., 1975. 469.
34. ROMSICS IGNÁC: Németh László levelei Tóth Lászlóhoz. = Forrás, 1975. 12. 33–39.
35. ROMSICS IGNÁC: A történeti Dél-Pest megye foglalkozásszerkezeti viszonyai a XX. század elején. = Bács-Kiskun megye múltjából. 1. Szerk. Iványosi–Szabó Tibor. Kecskemét, 1975. 251.
36. RUSVAY KÁLMÁN: Kecskemét város ménese. 53–80. = Bács-Kiskun megye múltjából. 1. Szerk. Iványosi–Szabó Tibor. Kecskemét, 1975. 251.
37. SELMECZI-KOVÁCS ATTILA: Az olajosnövény–kultúra kialakulása az Alföldön. (Vázlat.) 209–220. = Bács-Kiskun megye múltjából. 1. Szerk. Iványosi–Szabó Tibor. Kecskemét, 1975. 251.

1976.

38. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Bács-Kiskun Megyei Levéltár (Bács-Kiskun country Archives) 69–73. = Guide to the archives of Hungary. Bp. 1976. 229.
39. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Kurucok és civisek. = Forrás, 1976. 3. 4–9.
40. ROMSICS IGNÁC: Bács-Kiskun megyei helytörténetírás. = Forrás, 1976. 5–6. 91–93.
41. ROMSICS IGNÁC – SZABÓ CSABA: Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak Duna-Tisza közti történetéhez. (A dokumentumokat gyűjt. — Szerk., bev. jegyz. Romsics Ignác.) Kecskemét, (Petőfi Ny.) 1976. 741, XXXIX. (A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai 3.)

1977.

42. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Az oktatás megindulása a felszabadult Kecskeméten. = Levéltári Szemle, 1977. 1. 29-57.
43. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: A rézpénz forgalmának és értékváltozásának alakulása a Rákóczi-szabadságharc idején. = Numizmatikai Közlöny. 1977/78. 95-104.
44. PINTÉR ILONA: Az üzemtörténetírás Bács-Kiskun megyei levéltári forrásai. Kecskemét, Bács-Kiskun M. Tanács. Tempó soksz. 1977. 16.
45. ROMSICS IGNÁC: Dokumentumok Sinkó Ervin kecskeméti városparancsnokságának történetéhez. = Forrás, 1977. 5-6. 69-75.
46. ROMSICS IGNÁC: A Duna melléki ellenforradalom I. = Valóság, 1977. 1. 18-35.
47. ROMSICS IGNÁC: A Duna melléki ellenforradalom II. = Valóság, 1977. 2. 56-68.

1978.

48. ROMSICS IGNÁC: Huszár Tibor: Fejezetek az értelmiség történetéből. = Forrás, 1978. 11. 89-90.
49. ROMSICS IGNÁC: Neotomizmustól a proletárdiktatúráig. Buday Dezső portréjához. = Valóság, 1978, 3. 12-26.
50. ROMSICS IGNÁC: Az „őszirózsás” forradalom a Duna-tisza közén. = Forrás, 1978. 10. 59-72.
51. BALANYI BÉLA: A három város és II. Rákóczi Ferenc szabadságharca. 63-169. = Studia Comitatus. Fejezetek Pest megye történetéből. Szerk. Ikvai Nándor. Szentendre, 1979.
52. BÁLINTNÉ MIKES KATALIN: Kecskemét város Tanácsa a XV-XIX. században. 5-57. = Bács-Kiskun megye múltjából. 2. A késői feudalizmus kora. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét. 1979. 671.
53. BÁNKI HORVÁH MIHÁLYNÉ: A levéltár és a levéltáros munkakörének alakulása Kiskunfélegyházán. = Levéltári Szemle, 1979. 3. 557-563.
54. EPERJESSY KÁLMÁN: Bács-Kiskun, illetve a hajdani Bács-Bodrog megye a II. József-kori országleírásban. 585-670. = Bács-Kiskun megye múltjából. 2. A késői feudalizmus kora. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét. 1979. 671.
55. GYETVAI PÉTER: A tiszai korona-kerület újranevesedése a XVIII. században. 343-406. = Bács-Kiskun megye múltjából. 2. A késői feudalizmus kora. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét 1979. 671.

56. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Az aranyforint forgalma Kecskeméten 1662–1711. = Numizmatikai Közlöny 1979/1980. 63–76.
57. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR (Szerk.) Bács-Kiskun megye múltjából. 2. A késői feudalizmus kora. Szerk. —, Kecskemét. (Petófi Ny.) 1979. 671. (A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai 4.)
58. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Három katonai összeírás a Rákóczi-szabadságharcból. 287–342. = Bács-Kiskun megye múltjából. 2. A késői feudalizmus kora. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1979. 671.
59. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Móricz levelek a Bács-Kiskun megyei Levéltárban. = Forrás, 1979. 7. 69–72.
60. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: A tallér Kecskeméten 1662–1711. = Levéltári Közlemények, 1979. 2. 210–224.
61. KISSNÉ MEZŐ GYÖNGYI: Kunszentmiklós demográfiai viszonyai a XVIII. században. 407–460. = Bács-Kiskun megye múltjából. 2. A késői feudalizmus kora. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1979. 671.
62. MÉSZÁROS LÁSZLÓ: Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén. 58–286. = Bács-Kiskun megye múltjából. 2. A késői feudalizmus kora. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor, 1979. 671.
63. NOVÁK LÁSZLÓ: Pest-Pilis-Solt vármegye alföldi vidékeinek településrendszere a XVIII. században. Bács-Kiskun megye helységeinek az úrbéri kérdőpontokra adott válaszai 1768–1769-ből. 461–583. = Bács-Kiskun megye múltjából. 2. A késői feudalizmus kora. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1979. 671.
64. ROMSICS IGNÁC: A gazdagparaszság és a forradalmak kora. (Két forrás a XX. századi magyar parasztság politikai tudatához.) = Történelmi Szemle, 1979. 1. 127–144.

1980.

65. BÁNKI HORVÁTH MIHÁLYNÉ: A Bács-Kiskun megyei Levéltár Kiskunfélegyházi Részlegének közművelődési tevékenysége. = Levéltári Szemle, 1980. 1–2. 17–28.
66. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Ismeretlen Veres Péter levelek... = Forrás, 1980. 10. 44–50.
67. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Pénzforgalom Kecskeméten 1662–1711. = Századok, 1980. 1. 71–99.

68. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: Bírák és választásuk a Kiskun-ságban a redempciótól a szabadságharcig. = Levéltári Szemle, 1981. 2-3. 295-302.
69. BÁNKI HORVÁTH MIHÁLYNÉ: Kiskunfélegyháza közművelődése a dualizmus idején. 181-254. = Bács-Kiskun megye múltjából. 3. A kapitalizmus kora. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1981. 475.
70. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: Kiskunfélegyháza újratelepítőinek 1744. évi lajstroma. 123-128. = Szolnok megyei múzeumok évkönyve 1981. Szerk. Selmeczi László. Szolnok, 1981. 253.
71. BEZDÁN SÁNDOR: Kecskemét társadalmi egyesületei a kiegyezés után (1867-1878.). 157-180. = Bács-Kiskun megye múltjából. 3. A kapitalizmus kora. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1981. 475.
72. FEHÉR MÁRIA: A Kecskeméti Katona József Kör (Társaság) iratai. (1891-1949.) = Levéltári Szemle, 1981. 2-3. 385-390.
73. FEKETE JÁNOS: A kiskunfélegyházi pusztakeresők és az alföldi parasztmozgalom. 71-155. = Bács-Kiskun megye múltjából. 3. A kapitalizmus kora. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1981. 475.
74. HARGITAY GÁBOR: A kalocsai érsekség a politikai katolicizmus szolgálatában. (1911-1942.) 347-429. = Bács-Kiskun megye múltjából. 3. A kapitalizmus kora. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1981. 475.
75. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR (szerk.) Bács-Kiskun megye múltjából. 3. A kapitalizmus kora. Kecskemét, (Petőfi Ny.) 1981. 475. (A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai 5.)
76. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: A „kongó” nevű pénz forgalma Kecskeméten. = Történelmi Szemle, 1981. 2. 287-295.
77. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Válasz Buza János: Timon és tallér c. vitacikkére. = Századok, 1981. 5. 1041-1045.
78. KIRÁLY LÁSZLÓ: Az „amerikai utas” agrárfejlődés Bács-Kiskunban a második világháború előtt. 5-69. = Bács-Kiskun megye múltjából. 3. A kapitalizmus kora. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1981. 475.
79. PASTYIK ISTVÁN: Pataji katolikusok és a Tanácsköztársaság. 329-346. = Bács-Kiskun megye múltjából. 3. A kapitalizmus kora. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1981. 475.
80. PINTÉR ILONA: Duna-Tisza közti Mezőgazdasági Kamara 1922-1946. 431-474. = Bács-Kiskun megye múltjából. 3. A kapitalizmus kora. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1981. 475.

81. PINTÉR ILONA: Egy tanyagazdaság 1939-ben. = Agrártörténeti Szemle, 1981. 211-222.
82. ROMSICS IGNÁC: A Duna melléki ellenforradalom. 255-328. = Bács-Kiskun megye múltjából. 3. A kapitalizmus kora. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1981. 475.

1982.

83. BÁLINTNÉ MIKES KATALIN: Adatok Kecskemét város egészségügyi helyzetéről és szervezetéről 1919-1936. 133-201. = Bács-Kiskun megye múltjából. 4. Egészségügy. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1982. 592.
84. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: Kiskunfélegyháza 1743. évi újratelepülése - egy eddig ismeretlen összeírás tükrében. = Honismeret, 1982. 5. 43-45.
85. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: A közegészségügy- és a járványügy helyzete Kiskunfélegyházán a két világháború között. 203-224. = Bács-Kiskun megye múltjából. 4. Egészségügy. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1982. 592.
86. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: Nemesek a Jászkun Kerületben. = Levéltári Szemle, 1982. 2-3. 367-375.
87. FEKETE DEZSŐ: Egy bácskai nagyközség közegészségügye 1945-ig. 93-132. = Bács-Kiskun megye múltjából. 4. Egészségügy. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1982. 592.
88. HULEJ ENDRE - Ó. KOVÁCS JÓZSEF: Wéber Ede és Helvécia. Egy svájci polgár Magyarországon. Kecskemét, 1982., Petőfi Ny. 114. 19 kép.
89. ILLYÉS BÁLINT - JAKAB LÁSZLÓ: Kunszentmiklós egészségügye a 18-19. században. 7-57. = Bács-Kiskun Megye múltjából. 4. Egészségügy. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1982. 592.
90. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Az árak alakulása Kecskeméten a hódoltság utolsó évtizedeiben. = Agrártörténeti Szemle, 1982. 3-4. 522-566.
91. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Baranyai-Somogyi szökött jobbágyok Kecskeméten 1677-ben. 107-113. = Baranyai Helytörténetírás 1981. Szerk. Szita László. Pécs, 1982. 552. (Baranya Megyei Levéltár évkönyve)
92. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: (szerk.) Bács-Kiskun megye múltjából. 4. Egészségügy. Kecskemét, Petőfi Ny. 1982. 592. (Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai 6.)
93. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: (szerk.) Bács-Kiskun megye múltjából. 6. Helytörténeti források és szemelvények a 18-19. századból. (Ford. és jegyz. Szóts Rudolf.) Bp. (NPI.) 1982. 179. (A Bács-Kiskun megyei Levéltár kiadványai, 8.)

94. KORKEK ZSUZSA: A Kiskunság közegészségügyi viszonyai a 18-19. században. 437-467. = Bács-Kiskun megye múltjából. 4. Egészségügy. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1982. 592.
95. LÓRÁND KLÁRA: A népi gyógyászat és a 18-19. századi orvosló feljegyzések Bács-Kiskun megyében. 413-435. = Bács-Kiskun megye múltjából. 4. Egészségügy. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1982. 592.
96. NAGY GYÖRGY: A kecskeméti Bőr- és Nemibeteg gondozó Intézet története 1928-1951. 253-272. = Bács-Kiskun megye múltjából. 4. Egészségügy. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1982. 592.
97. NAGYLUCSKAY SÁNDOR: A vírus hepatitis előfordulása Bács-Kiskun megyében 1968-1978. 393-410. = Bács-Kiskun megye múltjából. 4. Egészségügy. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1982. 592.
98. NOVÁK LÁSZLÓ: Egy 18. század végi -, 19. század eleji orvosló könyv Kecskemétről és korának gyógyító gyakorlata. 469-509. = Bács-Kiskun megye múltjából. 4. Egészségügy. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1982. 592.
99. NOVÁK LÁSZLÓ: Pestis-, himlő- és kolera járványok Pest-Pilis-Solt vármegyében a XVIII-XIX. században. 275-392. = Bács-Kiskun megye múltjából. 4. Egészségügy. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1982. 592.
100. PASTYIK ISTVÁN: Patajiai egészségügye a tanácsuléseken 1799-ig. 59-92. = Bács-Kiskun megye múltjából. 4. Egészségügy. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1982. 592.
101. PINTÉR ILONA: Bács-Kiskun megye egészségügyi és szociális ellátásának fejlődése 1950-1970. 225-249. = Bács-Kiskun megye múltjából. 4. Egészségügy. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1982. 592.
102. PINTÉR ILONA: Az értelmiség megbecsüléséről. (Katona József beadványai Kecskemét város tanácsához.) = Levéltári Szemle, 1982. 2-3. 435-439.
103. PINTÉR ILONA: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek iratainak helye a levéltári rendszerben. = Levéltári Szemle, 1982. 2-3. 337-340.
104. RUSVAY KÁLMÁN: A népi állatgyógyászat emlékei Kecskeméten. 511-576. = Bács-Kiskun megye múltjából. 4. Egészségügy. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1982. 592.

105. BÁLINTNÉ MIKES KATALIN: A Kecskeméti Református Jogakadémia évkönyvei. Repertórium. Kecskemét, (Bács-Kiskun megyei Moziüzemi Vállalat Rotaüzeme.) 1983. 155. [3]. (Bács-Kiskun megye múltjából 8.)
106. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: Hátországi levelek az 1788-1789. évi török háborúból. = Honismeret, 1983. 6. 27-29.
107. BÁRTH JÁNOS – BÁRTHNÉ BERHIDAI ÁGNES: Fejezetek a kalocsai tanítóképző történetéből. 215-256. = Bács-Kiskun megye múltjából. 5. Oktatás-Nevelés. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét. 1983. 628.
108. BODOR JENŐ: Bács-Kiskun megye oktatásügyének jellemzői a felszabadulás után. (1945-1970.) 7-60. = Bács-Kiskun megye múltjából. 5. Oktatás-Nevelés. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1983. 628.
109. FEHÉR MÁRIA: A Bács-Bodrog megyei délszlávok alsó fokú oktatásának történetéhez. 1945-1948. 537-575. = Bács-Kiskun megye múltjából. 5. Oktatás-nevelés. Szerk. Iványi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1983. 628.
110. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Bács-Kiskun megyei Levéltár. 82-91. = Magyarország levéltárai. Szerk. Balázs Péter. Bp. 1983. 391.
111. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR (szerk.) : Bács-Kiskun megye múltjából. 5. Oktatás-nevelés. Kecskemét, Petőfi Ny. 1983. 628. (A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai 8.)
112. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Helytörténetírás Bács-Kiskunban. = Megyei Honismereti Közlemények. Szerk. [Bognár András] Kecskemét, 1983. 82.
113. KEMÉNY JÁNOS: A bajai iparostanonc-oktatás története a felszabadulásig. 359-408. = Bács-Kiskun megye múltjából. 5. Oktatás-nevelés. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1983. 628.
114. KEMÉNY JÁNOS: Az iparostanoncok oktatása Baján a XIX. század közepétől a felszabadulásig. 7-29. = A Bajai 609. sz. Türr István Ipari Szakmunkásképző Intézet Emlékkönyve. Baja, 1983. 212. [2].
115. KOPASZ GÁBOR: Az alsófokú iskolai oktatás Bács-Bodrog megyében 1935-1950. 183-211. = Bács-Kiskun megye múltjából. 5. Oktatás-nevelés. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1983. 628.
116. KOVÁCS LÁSZLÓ: A kecskeméti piarista gimnázium tanulójának társadalmi hovatartozása a két világháború között. 321-355. = Bács-Kiskun megye múltjából. 5. Oktatás-nevelés. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1983. 628.

117. KÖRÖSI ILONA, Sz.: Az elemi népiskolai oktatás Kecskeméten a dualizmus korában. 139–182. = Bács-Kiskun megye múltjából. 5. Oktatás-nevelés. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1983. 628.
118. KRAJCSOVSZKI JÓZSEF – KRAJNYÁK NÁNDOR: A kecskeméti pedagógusképző története. 257–319. = Bács-Kiskun megye múltjából. 5. Oktatás-nevelés. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1983. 628.
119. MÁNDICS MIHÁLY: A csávolyi délszlávok anyanyelvi oktatásáról. (1748-1948-1978) 497–536. = Bács-Kiskun megye múltjából. 5. Oktatás-nevelés. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1983. 628.
120. PINTÉR ILONA. Az 1945-ös földreform Kecskeméten. = Agrártörténeti Szemle, 1983. 3–4. 486–500.
121. PINTÉR ILONA: A Duna-Tisza közti Mezőgazdasági Kamara a gazdasági tömegoktatásért. 409–439. = Bács-Kiskun megye múltjából. 5. Oktatás-nevelés. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1983. 628.
122. SZITA LÁSZLÓ: Adatok Bács-Bodrog vármegye dualizmus kori népoktatásának nemzetiségpolitikai kérdéseihez. 443–495. = Bács-Kiskun megye múltjából. 5. Oktatás-nevelés. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1983. 628.
123. SZÓTS RUDOLF: Gimnáziumi felnőttoktatás a kecskeméti Katona József Gimnáziumban a felszabadulás után 597–626. = Bács-Kiskun megye múltjából. 5. Oktatás-nevelés. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1983. 628.
124. UDVARHELYI ISTVÁN: Körzetesítés a kiskörösi járásban. 61–93. = Bács-Kiskun megye múltjából. 5. Oktatás-nevelés. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1983. 628.
125. ZORN ANTAL: Adatok a katolikus népoktatás helyzetéhez a kalocsai érsekség területén 1848-ig. 97–138. = Bács-Kiskun megye múltjából. 5. Oktatás-nevelés. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1983. 628.

1984.

126. BÁLINTNÉ MIKES KATALIN: A felszabadult Kecskemét 1944-1945-ben. (Összeáll. Bozóki József. Szerk. —.) [Kiad. a.] Kecskemét Város Tanácsa V. B. és a Katona József Megyei Könyvtár. Kecskemét, (Városi Tanács Ny.) 1984. 146. (Duna-Tisza közti könyvtári füzetek 1.)

1985.

127. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: A késői feudalizmus kora. (1743-1848.) 22-36., 109-188. = Olvasókönyv Kiskunfélegyháza történetéhez. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét [Kiskunfélegyháza], Petőfi Ny. 1985. 634, 66.
128. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Adatok a Kecskeméten használatos fertály szó jelentéséhez. = Agrártörténeti Szemle, 1985. 1-2. 240-246.
129. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Bács-Kiskun megye múltjából. 7. Gazdaságtörténeti és demográfiai feldolgozások. Kecskemét, Petőfi Ny. 1985. 503. (Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványa 9.)
Pénzforgalom és pénzürtékek Kecskeméten 1662-1711. 9-146.
Gabonaürmértékek használata Kecskeméten a XVII-XVIII. században 147-158.
Az árak alakulása Kecskeméten 1662-1790. 159-320.
A bérek alakulása Kecskeméten a hódoltság utolsó évtizedeiben. 321-388.
A migráció Kecskeméten 1662-1711 között. 389-434. Nagykőrös népe és gazdálkodása az 1689-es nyilvántartások alapján. 435-494.
130. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Délkelet-Dunántúl szerepe Kecskemét 17. század végi migrációjában. 13-24. = Baranyai Helytörténetírás 1983-1984. Szerk. Szita László. Pécs, 1985. 615.
131. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Egy alföldi mezőváros 1689-es adóösszeírása és dézsmajegyzéke. (Kutatás-módszertani elemzés) I. = Levéltári Szemle, 1985. 3. 35-43.
132. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Egy alföldi mezőváros 1689-es adóösszeírása és dézsmajegyzéke. (Kutatás-módszertani elemzés.) II. = Levéltári Szemle, 1985. 4. 27-34.
133. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Molnár Erik. = Tudományos Szemle, 1985. 1. 22-23.
134. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR szerk.: Olvasókönyv Kiskunfélegyháza történetéhez. Kecskemét, [Kiskunfélegyháza], Petőfi Ny. 1985. 634, 66.
135. KOVÁCS JÓZSEF, Ö.: Egy történész-portré margójára. (Száz éve halt meg Hornyik János). = Forrás, 1985. 11. 84-90.
136. KOVÁCS JÓZSEF, Ö.: A szombathelyi zsidók betelepődése, helyzete a XVIII. század elejétől 1848-ig. = Vasi Szemle, 1985. 2. 248-275.

1986.

137. BALANYI BÉLA: Nagykőrös későközépkori erődítései. 167–191. = Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk. Novák László, Selmeczi László. Nagykőrös, Arany Múz., 1986. 878. (Acta Musei de János Arany nominati 4.)
138. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerepe a Jászkun Kerületek közigazgatásának megreformálásában (1791-1843/44.) 103–127. = Zounuk 1. Szerk. Botka János. Szolnok, 1986. 416. (A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve)
139. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: A tanács szerepe a Kiskunságban 1745–1848-ban. 46–61. = Bács-Kiskun megyei Honismereti Közlemények, 5–6. Szerk. (Bognár András) 1986. 160.
140. HULEJ ENDRE – Ö. KOVÁCS JÓZSEF: Vázlat Wéber Ede életpályájáról és a helvéciai szőlőtelepítésről. 125–136. = Bács-Kiskun megyei Honismereti Közlemények, 5–6. Szerk. (Bognár Adrás) 1986. 160.
141. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Hazai és idegen pénzek forgalma Kecskeméten 1711–1790. = Levéltári Közlemények, 1986. 1. 57–86.
142. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Nagykőrös társadalma az 1689-es összeírások tükrében. = Századok, 1986. 3. 706–755.
143. PINTÉR ILONA: Nyilvánartási kérdőjelek. = Levéltári Szemle, 1986. 3. 11–14.

1987.

144. BÁLINTNÉ MIKES KATALIN: Kecskemét város levéltára. 125–165. = Bács-Kiskun megye múltjából. 9. Közművelődés. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. 1987. 423.
145. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: Egy szabólegény vándorlása Kiskunfélegyházától Párizsig. = Honismeret, 1987. 2. 40–41.
146. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: Iratok az 1753. évi Törő-féle parasztfelkelés kiskunsági kapcsolatairól. 285–302. = Zounuk. 2. Szerk. Botka János. Szolnok, 1987. 394. (Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve.)
147. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: Fejezetek Kiskunfélegyháza közművelődés-történetéből 1920–1931. 87–124. = Bács-Kiskun megye múltjából. 9. Közművelődés. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. 1987. 423.
148. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: Járt-e Kossuth Félegyházán? 7–11. = Kossuth Lajos emléke Kiskunfélegyházán. Szerk. Fekete János. Kiskunfélegyháza. 1987. 80.

149. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: A Jászkun Kerület helységeknek közigazgatási szervezete 1745–1848. 119–153. = *Cumania*. 10. Szerk. Bánszky Pál és Sztrinkó István. Kecskemét, 1987. 592.
150. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: A Jászkun Kerület társadalma és igazgatása 1745–1848-ig. 345–401. = *A Jászkunság kutatása*. Szerk. Fazekas István, Szabó László, Sztrinkó István. Kecskemét-Szolnok, 1987. 444.
151. FEKETE JÁNOS: Adatok Kiskunfélegyháza sajtótörténetéhez. Rövid történeti áttekintés. 211–262. = *Bács-Kiskun megye múltjából* 9. Közművelődés. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor, 1987. 423.
152. HULEJ ENDRE – Ö. KOVÁCS JÓZSEF: Ede Weber in Helvécia. Ein Schweizet in Ungarn. Kecskemét, 1987. 135.
153. HULEJ ENDRE – Ö. KOVÁCS JÓZSEF: Weber Ede és Helvécia. Egy svájci polgár Magyarországon. Kecskemét, 1987. 114.
154. ITTZÉS MIHÁLY: Adatok Kecskemét zenetörténetéhez 1599–1853. 305–356. = *Bács-Kiskun megye múltjából*. 9. Közművelődés. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor 1987. 423.
155. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR szerk.: Bács-Kiskun megye múltjából. 9. Közművelődés. Kecskemét, Petőfi Ny. 1987. 423. (A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai 9.)
156. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Kecskeméti statutumok I. (1659–1709.) 69–117. = *Cumania*. 10. Szerk. Bánszky Pál és Sztrinkó István. Kecskemét, 1987. Petőfi Ny. 592.
157. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Kecskemét társadalma 1770. táján. = *Levéltári Közlemények*, 1987. 1A2. 105–139.
158. KEMÉNY JÁNOS: A Kecskeméti Alreáltanoda (1857–1861.) = *Történelmi Szemle*, 1987–88. 2. 166–187.
159. KEMÉNY JÁNOS – PINTÉR ILONA: A közművelődés Kecskeméten a dualizmus korában. 5–85. = *Bács-Kiskun megye múltjából*. 9. Közművelődés. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. 1987. 423.
160. KOVÁCS JÓZSEF, Ö.: A kecskeméti zsidók polgárosodása 1790–1848. = *Levéltári Szemle*, 1987. 4. 30–43.
161. MÁNDICS MIHÁLY: Nemzetiség-szocializmus-közművelődés. Áttekintés Bács-Kiskun megye bunyevác lakosságának közművelődéséről. 167–210. = *Bács-Kiskun megye múltjából*. 9. Közművelődés. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. 1987. 423.
162. PINTÉR ILONA: Szakmai műveltség – szakmai közélet = *Levéltári Szemle*, 1987. 1. 55–57.
163. SÜMEGI GYÖRGY: Építészeti törekvések Kecskeméten a századfordulón 1890–1919. 357–422. = *Bács-Kiskun megye múltjából*. 9. Közművelődés. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. 1987. 423.

164. SZTRAPÁK FERENC: Sajtó és közművelődés kapcsolódásai a Petőfi Népe és a Forrás 1970-es évfolyamaiban. 263–304. = Bács-Kiskun megye múltjából. 9. Közművelődés. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. 1987. 423.
165. TÓTH ÁGNES – KÓHEGYI MIHÁLY: A csávolyi németek kitelepítése = Forrás, 1987. 8. 74–87.
166. TÓTH ÁGNES: A Magyarországra telepített bukovinai székelyek levele a miniszterelnökhöz. (Forrásközlés). = Aetas. A JATE történész hallgatóinak lapja. 1987. 5. 58–64.
167. TÓTH ÁGNES: Telepitések Csátalja, Gara és Vaskút községekben 1945–1949. között. = Aetas, A JATE történész hallgatóinak lapja. 1987. 5. 31–57.

1988.

168. HORNYIK JÁNOS: A kecskeméti zsidók története. A szöveget gond. jegyz. ell. bev. Ö. Kovács József. Gyula, Bács-Kiskun M. Lvt., 1988. 80. (Bács-Kiskun Megyei Levéltári Füzetek. 2.)
169. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR szerk.: A mai Bács-Kiskun megye az 1848-49-es forradalom és szabadságharc idején. Kecskemét, Petőfi Ny. 1988. 495.
Iványosi—Szabó Tibor: A mai Bács-Kiskun megye a forradalom és szabadságharc idején. (Tanulmány) 13-138.
Dokumentumok. Anyaggyűjtést végezte Bánkiné Molnár Erzsébet, Iványosi-Szabó Tibor, Kemény János, Keményné Pintér Ilona, Ö. Kovács József, Péterné Fehér Mária, Tóth Ágnes. 139–469.
170. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Mezőgazdasági bérek Kecskeméten 1686–1790. = Agrártörténeti Szemle, 1988. 3–4. [megjelenés alatt]
171. KOVÁCS JÓZSEF, Ö.: Kiskunhalas 1848 tavaszán és nyarán. = Halasi Téka, 8. Kiskunhalas. 1988. 62.
172. KÓHEGYI MIHÁLY – TÓTH ÁGNES: Die Aussiedlung der Deutschen aus Csávoly (Tschawal). = Suevia Pannonica. Archiv der Deutschen aus Ungarn. 1988. 6. 110–127.
173. MIHÁLY KÓHEGYI und ÁGNES TÓTH: Beiträge zur Aussiedlungsgeschichte der Deutschen aus Csátalja. = Heimatbuch Tschatoli – Csátalja 196–283. I. Erlensee, [1988.]

1989.

174. BALANYI BÉLA: Nagykőrös középkori falvai és építményei. 57–78. = Építészet az Alföldön. 1. [köt.] Szerk. Novák László, Selmeczi László, Nagykőrös, 1989. 299.

175. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: Bukaresti telepítés illúziója az alföldi szegény nép körében 1863-ban. = Honismeret, 1989. 4. 21-23.
176. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: A Jászkun Kerület szerepe az 1809. évi napóleoni háborúban és az utolsó nemesi felkelésben. = Veszprém Múzeumi Konferenciák [1988] [Megjelenés alatt]
177. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: A jászkunságiak törekvései a Jászkun Kerület igazgatásának demokratizálására 1843-1844-ben. = Társadalomtörténeti konferencia 1989. Salgótarján. [Megjelenés alatt.]
178. HOLCZER JÓZSEF: Adatok a kecskeméti Piarista Gimnázium színjátszásához. 5-82. = Levéltári füzetek (Bács-Kiskun megye) 4. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor, Kecskemét, 1989. 115.
179. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR szerk.: Bács-Kiskun megye múltjából. 10. Gazdaság és társadalom. Kecskemét, Petőfi Ny. 1989. 432.
180. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: A bérek alakulása Kecskeméten 1686-1790. 59-131. = Bács-Kiskun megye múltjából 10. Gazdaság és társadalom. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét 1989. 432.
181. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Egy mezőváros társadalmi és gazdasági tagolódása a XVIII. századi adóösszeírások tükrében I-III. 133-324. = Bács-Kiskun megye múltjából. 10. Gazdaság és társadalom. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1989. 432.
182. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: A kecskeméti Gazdasági Egyesület létrehozása. (1844-1852.) 97-116. = Levéltári füzetek (Bács-Kiskun megye) 4. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1989. 115.
183. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Kecskeméti statutumok II. (1711-1790). 207-290. = Cumania. 11. Szerk. Bánszky Pál és Sztrinkó István. Kecskemét, 1989. 644.
184. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Közmunkaterhek a hódoltság utolsó évtizedeiben Kecskeméten. = Agrártörténeti Szemle, 1989. 1-2. [Megjelenés alatt]
185. KISFALUDY KATALIN: Nemzeti bizottságok a mai Bács-Kiskun megye területén. (1944-1949.) Gyula, Bács-Kiskun M. Lvt., 1989. 54. (Bács-Kiskun Megyei Levéltári Füzetek 3.)
186. KOVÁCS JÓZSEF, Ö.: Betelepedők Kecskeméten 1713-1900. Különös tekintettel a zsidók helyzetére. = Dunántúl településtörténete. Konferencia. Szekszárd, 1989. [Megjelenés alatt]
187. KOVÁCS JÓZSEF, Ö. Mintavétel Kecskemét XVIII. századi történetéből: a mezővárosi társadalom és a zsidóság. 391-432. = Bács-Kiskun megye múltjából. 10. Gazdaság és társadalom. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1989. 432.
188. KOVÁCS JÓZSEF, Ö.: A zsidóság és környezetének konfliktusai egy Duna-Tisza közti mintavétel tükrében, XVIII-XIX. század. = Társadalomtörténeti konferencia 1989. Salgótarján. [Megjelenés alatt.]

189. MOLNÁR ATTILÁNÉ: A paraszti vagyon összetételének alakulása Kecskeméten 1655–1769-ig a végrendeletek alapján. 5–57. = Bács-Kiskun megye múltjából. 10. Gazdaság és társadalom. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1989. 432.
190. OROSZ LÁSZLÓ: Szokolay Hártó János várostörténete. 83–95. = Levéltári füzetek (Bács-Kiskun megye) 4. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1989. 115.
191. TÓTH ÁGNES: A bukovinai székelyek beilleszkedési stratégiái Észak-Bácskában. = Társadalomtörténeti konferencia 1989. Salgótarján. [Megjelenés alatt.]
192. TÓTH ÁGNES – KÓHEGYI MIHÁLY: A bukovinai székelyek letelepedése Észak-Bácskában. = Dunatáj. Tudományos és művészeti szemle, 1989. 4. 58–75.
193. TÓTH ÁGNES: Gondolatok egy könyv ürügyén. Fehér István: A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950. = Forrás, 1989. 6. 88–92.
194. TÓTH ÁGNES: Telepítések Csonka Bács-Bodrog vármegyében 1945–1948. Kecskemét. Bács-Kiskun M. Lvt., 1989. 98. (Levéltári füzetek. Bács-Kiskun megye. 5.)
195. TÓTH ÁGNES – KÓHEGYI MIHÁLY: Telepítések Katymár községben 1945–1948. = Forrás, 1989. 9. 88–92.
196. ZORN ANTAL: Német betelepülések a mai Bács-Kiskun megye területére a XVIII. és a XIX. században. 325–389. = Bács-Kiskun megye múltjából. 10. Gazdaság és társadalom. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1989. 432.

1990.

197. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: A Jászkun Kerület mezővárosainak társadalmi mobilitása, s az azt szabályozó és befolyásoló tanácsi és kerületi statutumok hatékonysága. = Társadalomtörténeti konferencia 1990. Keszthely. [Megjelenés alatt.]
198. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: A Jászkunság szerepe az 1809. évi napóleoni háborúban és az utolsó nemesi felkelésben. 311–325. = Szolnok megyei múzeumi évkönyv. 1984. 88. Szerk. Tálás László, Madaras László, Szabó László. Szolnok [1990.]
199. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Kecskemét 1848–49-ben. Kecskemét, Kiad. a Kecskeméti Lapok Kft. és a Kecskeméti monográfia szerk. 1990, 215. (Kecskeméti füzetek 1.)
200. KOVÁCS JÓZSEF, Ö.: Kisvárosi zsidók a XIX. században. (Kiskunhalas) = Társadalomtörténeti konferencia Keszthely, 1990. [Megjelenés alatt.]
201. TÓTH ÁGNES: Mindenki menjen haza! = IPM. 1990. 4. 89–103.

MUTATÓ

- Balanyi Béla 1 2 3 4 5 10 11 12 13 14 16 18 21 22 51 137 174
Balázs Péter 110
Bálintné Mikes Katalin 15 18 23 52 83 105 126 144
Bánki Horváth Mihályné 53 65 69
    lásd még Bánkiné Molnár Erzsébet 68 70 84 85 86 106 127 138 139
    145 146 147 148 149 150 169 175 176 177 197 198
Bánszky Pál 33 149 156
Bársony Magdolna 18
Bárth János 24 107
Bezdán Sándor 71
Bodor Jenő 108
Bodrogi Ferenc 5
Bognár András 112 139
Botka János 138 146
Bozóki József 126
Ember Győző 18
Eperjessy Kálmán 54
Fábián István 6 7
Fábián Istvánné 6
Fazekas István 150
Fehér Mária 72 109 169
Fekete Dezső 87
Fekete János 73 148 151
Fenyvesi István 18
Gyetvai Péter 55
Hargitay Gábor 74
Heltai Nándor 14
Holczer József 178
Hornýik János 168
Hulej Endre 88 140 152 153
Ikvai Nándor 15 21 22 51
Illyés Bálint 25 89
Ittész Mihály 154
Iványosi-Szabó Tibor 24 25 26 27 28 29 30 32 35 36 37 38 39 42 43
    52 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 66 67 69 71 73 74 75 76 77 78
    79 80 82 83 85 87 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 104
    107 108 109 110 111 112 113 115 116 117 118 119 121 122 123
    124 125 127 128 129 130 131 132 133 134 141 142 144 147 151
    154 155 156 157 159 161 163 164 169 170 178 179 180 181 182
    183 184 189 190 196 199
Jakab László 89
Joós Ferenc 1
Kemény János 113 114 158 159 169

Király László 78
Kisfaludy Katalin 185
Kissné Mező Gyöngyi 61
Kopasz Gábor 18 115
Korkes Zsuzsa 94
Kovács József, Ö. 88 135 136 140 152 153 160 168 169 171 186 187
188 200
Kovács László 116
Kovács Pál 1
Kőhegyi Mihály 165 172 173 192 195
Kőrösi Ilona, Sz. 117
Krajcsovszki József 118
Krajnyák Nándor 118
Lóránd Klára 95
Lóránd Nándor 29
Madaras László 198
Mándics Mihály 119 161
Máté László 8
Mészáros László 30 62
Mező Gyöngyi lásd Kissné Mező Gyöngyi
Molnár Attiláné 189
Nagy György 96
Nagylucskay Sándor 97
Novák László 63 98 99 137 174
Orosz László 190
Ö. Kovács József lásd Kovács József, Ö.
Pappné Szóke Márta 18
Pastyik István 79 100
Pintér Ilona 18 44 80 81 101 102 103 120 121 143 159 162 169
Romsics Ignác 17 19 20 31 32 33 34 35 40 41 45 46 47 48 49 50 64 82
Rusvay Kálmán 36 104
Selmeczi Kovács Attila 37
Selmeczi László 70 174
Sümegi György 163
Szabó Csaba 41
Szabó László 150 198
Szabó Sándor 9 15 18
Szita László 91 122 130
Szóts Rudolf 25 123
Sztrapák Ferenc 164
Sztrinkó István 33 149 150 156
Tálas László 198
Tóth Ágnes 165 166 167 169 172 173 191 192 193 194 195 201
Udvarhelyi István 124
Zorn Antal 125 196

BESZÉLGETÉS BALANYI BÉLÁVAL

Balanyi Béla bácsi a Kecskeméti Állami Levéltárnak, majd a Bács-Kiskun Megyei Levéltárnak 23 évig dolgozója, 20 évig pedig igazgatója volt. Beszélgetésünk egyben születésnapj köszöntő is, hisz rövid időn belül 80. születésnapját ünnepli. Ez még az életrajzi adatok ismerőinek is alig hihető, hisz fiatalos elevenség, szellemi és fizikai frissesség sugárzik róla.

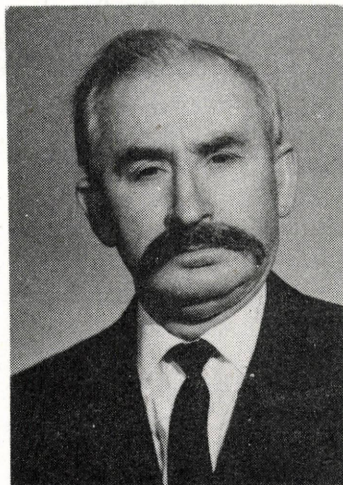
Kérjük elevenitse föl gyerekkorát, családi környezetét, azt, hogy honnan is indult el a tudomány világa felé?

Kecskeméten születtem 1911. február 1-én. Apám mint vasúti váltóőr dolgozott, s így a munkájából adódóan hol ide, hol oda helyezték. Ezért a család élete is elég zaklatott volt, az állandó öltözködés-

sek, meg a hosszabb-rövidebb ideig tartó különélések miatt. Én például az elemi iskolát legalább négy helyen végeztem — Városföldön, Kecskeméten, Mindszenten és Nagykőrösön —, de lehet, hogy minden helyet hirtelenjében föl sem soroltam. Aztán Nagykőrösön állapodott meg a család, ott jártam középiskolába, s ott is érettségiztem 1931-ben.

A gimnázium után Képzőművészeti Főiskolára akartam menni, de nem vettek föl. Bár nagyon el voltam keseredve, tudtam hogy állás és szakma után kell néznom, hisz a szüleim is szegény emberek voltak, akiknek még a hűgomat is taníttatniuk kellett.

Így iratkoztam be Kecskeméten a Református Jogakadémiára, majd a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen folytattam jogi tanulmányaim. De befejezni már nem tudtam, mert behívtak katonának, s azután jött a háború is. A pénztelenség, a hosszabb-rövidebb ideig tartó katonáskodások miatt csak évekkel később tudtam letenni a jogi doktorátushoz hiányzó szigorlataimat. Közben voltam nevelőtánár, konyhakertész, burgonya kereskedő. Mindent elvállaltam és mindenbe belefogtam ami a megélhetést valamennyire is biztosította. Végül 1942-ben avattak doktorrá Kolozsváron.

Hogyan került a Kecskeméti Állami Levéltárba?

Miután megkaptam a diplomámat, 8 évig Nagykovácsoson városi tisztviselő voltam. Az első időszakban mindent csinálni kellett amit csak rám bízta, a pártmunkától a szakszervezeti munkáig, de főként különféle hivatali munkákat. Az volt az érzésem, hogy mindenhova engem osztottak ahol valami nehézség volt.

Ahogy a front elhaladt, tulajdonképpen önszorgalomból azonnal nekiláttam Nagykovácsos levéltárának a bemenekítéséhez. A városnak nagyon komoly levéltára volt, s az iratanyagot a háború alatt a város környéki szőlők présházaiban és pincéiben rejtettük el. Emlékszem, abban az időben nem volt nagyon tanácsos a várost elhagyni, mert még minden megtörténhetett. Én is egy orosz kiskatonára kíséretében mentem ki, s először a török kori iratanyagot menekítettem be. 1945. április 3-án Nagykovácsoson kineveztek levéltárnoknak. De ebben az időben a múzeum és a könyvtár kulcsa is nálam volt.

A levéltár számára a volt kaszárnya tiszti épületét kaptam meg, 10 lakóval. Az épületben egy ajtó sem volt zárható. El lehet képzelni, hogy micsoda hadakozásba került előbb a lakók kiköltöztetése, majd az anyag legalább viszonylagos őrzésének a biztosítása. A levéltár rendjét magam, hat hónap alatt állítottam helyre.

1949 őszén szóltak nekem a városnál, hogy nincs tovább mód az alkalmazásomra. Ekkor szerveződött a LOK. Megkerestem Borsa Ivánt aki átvett engem.

A LOK utasítására 1950 augusztusában Nagykovácsos város levéltárát át kellett szállítani Kecskemétre. Így, az anyaggal együtt kerültem át Kecskemétre. Akkor itt az igazgató Leidecker Jenő volt, aki nem sokkal ezután, 1953-ban átköltözött a Dunántúlra. Akkor kértek meg, hogy vállaljam el az igazgatóságot. Nem akartam, mert apám második felesége egy kulák asszony volt, és el akartam kerülni, hogy emiatt támadjanak, vagy, hogy ez bármikor fölhasználható legyen ellenem. De Borsa azt mondta: nem baj majd elintézi, hogy ne zaklassanak emiatt.

Milyen emlékeket őriz az: „ötvenes évekből”, abból az időszakból, amikor a szocialista munkamozgalmat a levéltárakra is kiterjesztették. Tudja, ma sem állíthatná senki, hogy Magyarországon a levéltárak anyagi helyzete rózsás, vagy, hogy a bőség zavara miatt nem tudják mihez fognanak. Ennek épp az ellenkezője jellemző. De a levéltárak munkájáról az 50-es években íródott LOK értékeléseket olvasgatva az az ember benyomása, hogy ceruzacsonkok és papírfecnik számolgotása — számontartása, a tintával való tervszerű spórolás legalább olyan fontos volt az egyes levéltárak megítélésében, mint a szakmai munka.

Azért az nem egészen így van. Az biztos, hogy rettenetesen szűkös anyagi viszonyok között kellett végeznünk a munkánkat. A fizetéseink elmaradtak a megyei tisztviselők fizetési mögött. De nagyon élesen ezeket a munkaversenyre vonatkozó hülyeségeket azért a levéltárak-

ban nem lehetett csinálni. Persze időről-időre kitaláltak ilyeneket, hogy pl. akit elvisznek katonának az ne vegye föl az utolsó havi fizetését, hanem ajánlja föl valamilyen nemes célra, hisz a következő hónapokban — a katonaságnál — már úgy is a magyar állam gondoskodik róla, így nem lesz szüksége a fizetésére.

Ezeket a fölszóllításokat azért nem vették túl komolyan az emberek. Persze levéltárakban is voltak olyanok, akik túlhajtották ezt az egészet. Néhány akarnok sokszor olyan szöveget levágott az igazgatói értekezleteken, hogy rossz volt hallgatni. Persze a többség nem vette komolyan, igaz nem is szólt ellene. De hát azok olyan idők voltak, amikor a hallgatás is különállást fejezett ki és bűn volt.

Hogyan emlékszik az igazgatósága alatti időszakban milyenek voltak a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban a szakmai munkavégzés lehetőségei, körülményei?

Azt mondhatom, hogy 22 éves levéltári szolgálatom, s 20 éves igazgatói működésem időszakából nem emlékszem olyan időszakra, amikor a levéltár munkakörülményei, az iratanyag elhelyezésének lehetősége jónak mondhatók lettek volna. A mai gondok gyakorlatilag kezdettől fogva főnálltak, s ami kicsit — főként a raktárterek bővítését — például én is elértem, az mindig kevésnek bizonyult.

Amikor 1953-ban igazgató lettem az első dolgom a kint lévő iratanyagok fölmérése és azok beszállítása volt. A községek levéltárait nagy pusztulás érte a második világháború alatt, így a megmaradt iratanyag beszállításával nem lehetett tovább várni.

Az 50-es évek rossz közlekedési viszonyai között, még a kerékpár volt a leggyorsabb közlekedési eszköz. Így azzal jártam a megyét. De szabályosan versenyt kellett futni a Melléktermék és Hulladék Begyűjtő Vállalattal is, mert az is ebben az időben kezdte a tevékenységét. Sokszor csak az utolsó pillanatban sikerült megakadályozni, hogy a vállalat által már fölvásárolt községi iratanyagokat ne szállítsák el a papírgyárak zúzdájába.

De gondot okozott a határszéli községekbe a bejutás is. Lépteny nyomon ÁVO-sok állítottak meg, akik hol elfogadták, hol nem az igazolványom. Különbösen is nagyon szomorú évek voltak ezek a falvak lakóinak életében. A határ — emlékszem mintha most lett volna — gyönyörű volt, a kalászosok szépek, s az emberek éheztek. Csikérián egy Szlovákiából áttelepített magyar családnál aludtam két éjszaka, s mikor eljöttem ott hagytam náluk azt a darab kenyeret ami nekem megmaradt. Akkor már hetek óta nem láttak kenyeret.

A begyűjtött és elszennyezett iratanyagok selejtezése, rendezése, segédletekkel történő ellátása két évtizedig tartott. A tudományos föltáró munka csak ezek után kezdődhetett el. Nem sikerült elérnem, hogy Baja város levéltárát ideszállítsák. Az 50-es években Pécsre vittek, s csak 1966-67-ben szállították Kecskemétre. Az anyag rendezet-

len, összekeveredett állapotban került ide. Szinte egyetlen csomóban sem az az iratanyag volt, ami a fedőlapon szerepelt.

Én a selejtezéseknél sokszor óvatosabban jártam el, mint sok más levéltárban. Voltak helyek ahol pl. a községek iratanyagából csak a jegyzőkönyveket és néhány alapító — alapvető iratot tartottak meg, a telekkönyvi anyagokat is kiselejtezték. Ha a selejtezésnél a napi utasításokkal és szakmai fölfogásokkal a történeti szempont ütközött, én mindig az utóbbi szerint próbáltam eljárni, ami miatt voltak is konfliktusaim. Az első évtizedben gondot okozott megfelelően képzett szakemberek alkalmazása is, ami a szakmai munkát hátráltatta.

1972-ben Nagykőrös város levéltárát elszállították. Előbb Pestre akarták vinni, de olyan rossz körülmények közé, hogy sikerült elérni a nagykőrösi elhelyezést.

Béla bácsiról köztudott, hogy a levéltárosság mellett még számtalan „rokori” szakmával is foglalkozott — foglalkozik. Beszélne erről pár szót?

Hát igen. A nagykőrösi múzeumban is hosszú ideig tevékenykedtem. 1949–1972-ig az ottani múzeum igazgatója is voltam mellékállásban. A múzeumi anyaggyűjtő munkát, vagy a régészeti terepbejárásokat, az ásatásokat éjszaka, szombat-vasárnap, vagy a nyári szabadságom idején végeztem. Különösen a régészet állt a szívemhez közel, s a város segítségével Árpád-kori feltárásokat is végeztem. A levéltári szolgálatomért soha, a múzeumiért többször is kaptam kitüntetést.

A képzőművészettől sem tudtam soha elszabadulni, s mindig dolgoztam, de ez inkább csak a magam szórakoztatására történt.

Hogyan telnek nyugdíjas napjai?

Amíg az embereknek munkája van, s azt kedvvel csinálja, addig jó. Nekem még mindig sok munkám van. Megírni valók, amikkel — ahogy ez már lenni szokott — nem halad úgy az ember ahogy szeretne. De van egy kis szőlőm is, ahol mindig kedvvel dolgozgatom.

Köszönjük a beszélgetést és további jó egészséget kívánunk.

REZÜMÉ

SZABÓ, Attila: Gommunal Work Burden of Kecskemét from the End of the Occupation to 1848 (Summary)

In the period between the last years of the Turkish occupation and the revolution of 1848 the gravest burden proved to be the work rent, which was organized and enforced by the magistracy in Kecskemét. It turned out to be a very grave burden during the age of the Turkish and Hungarian insurrection wars, but it formed the most substantial element of taxation in the period after 1711. The live-stock estate and later the landed property formed the basis of the work rent. Free work, in many cases redeemable for money, was employed largely in the service of the army and fortresses. Later it was employed mainly in salt transport, making roads and building bridges, and in forest plantations.

BÁNKINÉ MOLNÁR, Erzsébet: The Role of the Council in the Influence of Social Differentiation and Economic Situation in Kiskunfélegyháza (Summary)

The council — representing the local authority — producing the statutes, enforcing the regional statutes at all times found the ways and means to influence the formation of the complicated economic and social apparatus in Jászkun Region in such a way that owners of economic power could also keep political power and thus could control the differentiation and rearrangement of local society. The author examines and reveals the spheres, methods and results of this influence in the period from the redemption to the war of independence. The focus of the examination is Kiskunfélegyháza, one of the most densely populated and most dynamically developing settlements of the Jászkun Region.

Ö. KOVÁCS, József: The Social History of Jews at Kiskunhalas in the eighteenth-nineteenth Centuries (Summary)

Author presents the social standing of the Jews at Halas from the 1790's lifted from his research results on the region between the Danube and Tisza. He mainly deals with these questions: number, profession, property, assimilation, anti-Semitism. His work is based on the available town-council documents or rather the register of births of the Jewish community.

PÉTERNÉ FEHÉR, Mária: The First Parliamentary Representative's Election (Summary)

In 1848 the voting rights law granted Kecskemét the authority to enforce its interests by choosing its own representatives in congress. The author presents the history of this great social and political movement in the life of the city, revealing the appearance of recognizable social interest groups, political trends, and power relations. The author discusses the franchise, stressing its importance as the main determinant of political rights, and comes to the conclusion that not every strata of the eligible population could actually take advantage of the opportunity.

KÖHEGYI, Mihály — MERK, Zsuzsa: Adaptations of Hungarian Sounding Name of Inhabitants Born between 1895–1945 in Baja (Summary)

The authors examined the registers of births of a country town in order to draw conclusions from changes of names (in practice Magyarization) and their frequency. From every nationality of the mixed population (Hungarian, Bunyevác, German, Jewish) and from every social class changes of name occurred, but not with equal frequency. Magyarization rose very high in 1934, as the authors succeeded in revealing from local sources. Magyarizations from 1920 to 1944 the greatest part of all the changes, in that the historical-political events of the period played a leading role.

IVÁNYOSI-SZABÓ, Tibor: Data to the Social Conflicts of Kecskemét in the Reform Era (Summary)

In the eighteenth century a considerable social tension arose in Kecskemét, a market town with a large number of inhabitants. Because their dissolution had not taken place, after the Napoleonic wars the economic stagnation strengthened them. The malcontents could always get support from the local nobility. The crisis of the guild trades turned some of the tradesmen against the magistracy, too. The published documents indicate the causes of the conflicts in the 1830's, and give the main features of the reorganization. They indicate that one of the most important means of relieving the social tensions at this time was the parcelling out of the agricultural lands among the poor peasantry.

TÓTH, Ágnes: Bibó's Memoranda Related to Removal of the German Population from Hungary (Summary)

István Bibó's memoranda discussing the condition of the German minority in Hungary after the World War II calls attention to the heterogeneity of the rising Hungarian democracy.

The memoranda reflect an autonomous, calm thinker's effort to sincerely reveal the causes of the problem and to provide a solution free from political hysteria. Bibó did not publish these writings. Although they stood the test of time both in regard to their moral position, and in the drawing historical conclusions, they do not call for the publisher's belated appreciation or explanation.

KUCZY, Károly: Cartographical Register of the Manuscript Maps in the Kalocsa Archbishopric Economic Archives (Summary)

The Map-collection of the Economic Archives of the Kalocsa Archbishopric holds a respectable quantity of and their arrangement, and about surveys concerning them in the period between 1794 and 1945. The author made his dissertation about the geographical names of Ersek — Harta and Szentkirály puszta on the basis of this material. This dissertation represents the first part of the study of the complete map-material.

BÁNKINÉ MOLNÁR, Erzsébet: Bibliography of the Bács-Kiskun County Archives (1950-1990) (Summary)

In the listing of the bibliography two essential points of view stood out: to make acquainted with the inquirers the publications edited by our archives, and to give a view of the collaborators' publishing activity in the archives. This collection discloses to the reader the production of 40 years, the period between 1950 and 1990.

PAPP, Imréné — TÓTH, Ágnes: A Talk with Béla BALANY (Summary)

Béla Balanyi was the director of the Bács-Kiskun Country Archives for several decades. During his tenure the effective formation of the archives took place, the documents being collected and made suitable for research.

TARTALOM

Tanulmányok, feldolgozások

SZABÓ Attila:

Kecskemét közmunkaterhei 1686–1848 5

BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet:

A tanács szerepe Kiskunfélegyháza gazdasági életének
és társadalmi tagozódásának befolyásolásában 32

Ö. KOVÁCS József:

A kiskunhalasi zsidóság társadalomtörténete
a XVIII–XIX. században 81

PÉTERNÉ FEHÉR Mária:

Az első követválasztás Kecskeméten 152

KÓHEGYI Mihály — Merk Zsuzsa:

A bajai születésűek névváltoztatásai (1895–1945) 218

Források

IVÁNYOSI–SZABÓ Tibor:

Adatok a reformkori Kecskemét társadalmi ellentéteihez 297

TÓTH Ágnes:

Bibó István memorandumai a magyarországi német
lakosság kitelepítésével kapcsolatosan 330

Kartográfia

KUCZY Károly:

A kalocsai Érsekség Gazdasági levéltár kéziratos
térképeinek kartográfiai névtára I. Érsek–Harta
és Szentkirály puszták térképeinek vizsgálata 383

Bibliográfia

BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet:

A Bács–Kiskun Megyei Levéltár publikációi (1950–1990) 465

Életutak

TÓTH Ágnes:

Beszélgetés Balanyi Bélával 485

Rezümé 489

150, -

Szedés és tipográfia: Szöllösi Béla
Készült a BÁCS-ÁG KFT nyomdájában
500 példányban

